U9905-3

ئەختەم ئۆمەر پوۋېستلىرىدىن تاللانما

新疆师范大学图书馆
5000102382

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

0061618

مۇھەررىرى: قۇربان بارات
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئابدۇرۇسۇل ئۆمەر
كوررېكتورى: تۇنىسايىم ساۋۇت
مۇقاۋىسىنى لايىھىلىگۈچى: جالالىدىن بەھرام

ئەختەم ئۆمەر پوۋېستلىرىدىن تاللانما

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى №348)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
ئۈرۈمچى باجياخۇ رەڭلىك باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 1168×850 مىللىمېتىر 1/32
باسما تاۋىقى: 14.875 قىستۇرما ۋارىقى: 2
1999 - يىل 5 - ئاي 1 - نەشرى
1999 - يىل 5 - ئاي 1 - بېسىلىشى
تىراژى: 1 — 3000
ISBN 7-228-05212-9/I·1930
باھاسى: 28.00 يۈەن

مۇندەرىجە

ەختەم ئۆمەرنىڭ پروزا ئىجادىيىتى 1
ېمەن، قارا ئادەملىرىڭگە! (پوۋېست) 1
اھ، رەھىمسىز دەريا (پوۋېست) 65
ۇرۇتلاپ كەتكەن كۆل (پوۋېست) 124
سىيامەتتە قالغان سەھرا (پوۋېست) 218
ومىقىم، كۆزىڭنى ياشلىما (پوۋېست) 372

ئەختەم ئۆمەرنىڭ پروزا ئىجادىيىتى

ئەختەم ئۆمەر 80 ـ يىللاردىن كېيىنكى ئۇيغۇر پروزىچىلى-
قىدا داڭق چىقارغان ياش يازغۇچىلارنىڭ بىرىدۇر.
80 ـ يىللاردىن باشلاپ، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا يېڭى بىر
ئەۋلاد ياش يازغۇچىلار يېتىشىپ چىقتى. ئەختەم ئۆمەر مانا شۇ
يازغۇچىلارنىڭ بىرى. ئۇ، ئۆزىنىڭ بىر تۈركۈم ياخشى ئەسەرلە-
ri بىلەن ئۇيغۇر پروزىچىلىقىغا يېپيېڭى رەڭ بەردى ۋە جانلان-
دۇردى. نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان، بىر خىلدا كېتىپ بارغان
بۇرۇختۇم، بېكىنمە ھالەتتىكى ھاياتنى تەسۋىرلەشتە، يېڭى بىر
سەھىپە ئېچىپ بەردى، ئاددىي ۋە تۆۋەن قاتلامدىكى كىشىلەرنىڭ
ئاشۇ تىنچسىز يىللاردىكى مۇرەككەپ روھىي دۇنياسىنى، تۇراق-
سىز ۋە زىددىيەتلىك خاراكتېرىنى سىزىپ بەردى؛ باشقىلار دىق-
قەت قىلمىغان ياكى ئېتىبارسىز قارىغان تېمىلارغا دادىللىق بە-
لەن شۇڭغۇپ كىرىپ، تەكلىماكان بىلەن جىپسىلىشىپ كەتكەن
ئۇيغۇر ھاياتىنىڭ خۇشاللىق ۋە ئازابلىرىنى، كۈلكە ۋە يىغىسى-
نى، ئۈمىد ۋە خۇرسىنىشلىرىنى ئىپادە قىلدى؛ شۇنداقلا، پاجى-
ئە بىلەن سۇغۇرۇلغان، كۆز يېشى بىلەن نەمدەلگەن تراگېدىك
زىددىيەت ـ توقۇنۇشلارنى يۇكسەك زىلزىلە، ئاجايىپ دەبدەبە
بىلەن ئەمەس، بەلكى ئاددىي زاغرا تىل، تۈز ۋە سىدام تەسۋىر
بارقىلىق سەنئەت يۇكسەكلىكىگە ئىگە قىلدى... ئەنە ئاشۇ
ئاشقى پوستى ئاددىي ئەمما ۋۇجۇدى مۇرەككەپلىككە ۋە رەڭدار-
لىققا تولغان دۇنيا ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئەسەرلىرىدە ئىپادىسىنى
تاپتى. يىراقتىن بىر خىل بوزىرىپ ياتقان، بارخانلىرى مۆگدى-
گەن، ۋۇجۇدى قاغجىرىغان ئەمما قوينىغا سىرلىق دۇنيانى يوشۇ-

رۇپ ياتقان تەكلىماكان ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدە قايتىدىن جانلاندى.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە ئارقا - ئارقىدىن ئېلان قىلغان ئەسەرلىرىگە نەزەر تاشلىساق، ئۇنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا بىر بۆسۈش ھاسىل قىلغانلىقى، ئەسەرلىرىدە ئۆزگىچە بىر تەم ۋە كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان بەدىئىي رەڭنىڭ بارلىقىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. بىز ئۇنىڭ ئىجادىيىتىدىكى خاس ئالاھىدىلىكلەرنى تۆۋەندىكى نۇقتىلاردىن مۇلاھىزە قىلىمىز.

2. تەكلىماكان روھى

نەچچە مىڭ يىللاردىن بۇيان، بىزنىڭ ئەجدادلىرىمىز تەكلىماكان چۆلىدىن ئىبارەت بۇ غايەت زور سىرلىق جەزىرىنى قۇچاقلاپ ياشاپ كەلدى. قارا قۇرۇم ۋە تەڭرىتاغلىرىدىن ئېقىپ كەلگەن، گاھ ئۈزۈلۈپ، گاھ ئۇلغىيىپ تۇرىدىغان ئېقىن سۇلارغا تايىنىپ، قاغجىراپ ياتقان قۇملۇقلار ئارىسىدا، سانسىز بوستانلىقلارنى بەرپا قىلدى. ئەنە ئاشۇ كىچىك - كىچىك بوستانلىقلار بىلەن ئۇلارنى ئوراپ تۇرغان بىپايان قۇملۇقلار ئۇلارنىڭ دۇنياسى ئىدى. بۇ دۇنيادا، ھەم خۇشاللىقمۇ، ھەم ئازابمۇ، ياڭراق كۈلكە ساداسىمۇ، ئاچچىق كۆز يېشىمۇ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ پۈتكۈل دەرد - ھەسرەتلىرى ۋە غەم - قايغۇلىرىنى ئانا تەكلىماكان گويا تارىم سۈيىنى ئىز - دېرەكسىز سىڭدۈرۈۋەتكەندەك، ئۆز قەلبىگە تېگىپ كەلگەنىدى. ئۇزاق ئەسىرلەر داۋامىدا، سىرلىق تەكلىماكان ئۆزىنىڭ سېھىرلىك جىمىرلاشلىرى بىلەن دەھشەتلىك قۇم بورانلىرى ئارقىلىق ئاشۇ ئاددىي كىشىلەرنىڭ قەلبىگە ئىللىق توپا ھىدىدەك ئاق كۆڭۈللۈك، ساددىلىق، كۆز يەتمەس جەزىرىدەك چەكسىزلىك ئاتا قىلغانىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، ناچار مۇھىت، پىنھانلىق ۋە جاھاندىن خالىي تۇرمۇش ئۇلارنىڭ روھىي دۇنياسىغا بورۇختۇملۇق، نادانلىق، قاششاقلىق ۋە مەنىۋى گادايلىقنىڭ ئۇرۇقىنى چوڭقۇر تېرىغانىدى. شۇڭا،

بۇ جايدىكى كىشىلەر گويا تەكلىماكان بىلەن بىر گەۋدە بولۇپ كەتكەندەك، ئۆزلىرىنىڭ ھەربىر تىنىقىغىمۇ جەزىرە روھىنى يوشۇرغانىدى. ئۇلارنىڭ چۆيۈندەك قاتقان، تارشىدەك چىكىنغان ۋە كۆمۈردەك قارايغان جىسمىدا، پەقەت تەكلىماكان ئارقىلىقلا نامايان بولىدىغان چۆل روھى بار ئىدى. بۇ روھ — سۈكۈنات ئىچىدىكى شاۋقۇنغا، مۈگدەك ئىچىدىكى چۈشكە، ئاددىيلىق ئىچىدىكى گۈزەللىككە ياندىشقان تەكلىماكان روھى ئىدى.

ئەختەم ئۆمەر ئەنە ئاشۇ تەكلىماكان روھىدىن تۇغۇلدى ۋە ئۇنىڭدىن ئوزۇق ئالدى، شۇنىڭدەك، ئىجادىيىتىدە ئاشۇ خىل جەزىرە روھىنى ئىپادە قىلدى.

... قۇمغاق توپىلىق يولدا ئوتتەك ئاپتاپ دەستىدىن چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن، ناخشىسىنى ئۇڭدا ئېيتىپ، ھارۋىسىنى ھەيدىگەن پېتى ياسىن مەدەك كېلىدۇ. ئۇنىڭ توپا كېچىپ تۇرغان يالىڭاياغ پۇتلىرى، ئاپتاپتا قارايغان يۈزلىرى، كىرلەشكەن كىيىملىرى شۇنىڭدەك تەر ۋە ئاچچىق موخوركا ھىدى گۈپۈلدەپ پۇراپ تۇرغان جىسمىدىن ئاجايىپ بىر خىل ئىپتىدائىي كۈچ ئەكس ئېتىپ تۇرىدۇ...

قاغجىرىغان قۇملۇقتا ياپراقلىرى توپىغا مىلىنىپ تۇرغان پاكار - پاكار جىگدىلەر مۈگدەپ تۇرىدۇ. تۇرۇم - تۇرۇم قۇم بارخانلىرى گويا سانسىزلىغان تۆگە لوكىلىرىدەك، بىر - بىرىگە سىڭىشىپ، تىنىمسىز جىمىرلايدۇ. زارىقىش، تەلپۈنۈش ۋە سېغىنىش ئىلكىدە، ۋۇجۇدى پارلاپ تۇرغان قۇياشتىنمۇ بەكرەك ئىسسىغان نۇسرەت، چىت كۆڭلىكىنى يېشىۋېتىپ، ئۆزىنىڭ ئەمدىلا تولۇشقا باشلىغان يالىڭاچ بەدىنىگە قارايدۇ. قۇمنى كولاپ ھاسىل قىلىنغان نەم ئورەككە پىلتىڭلاپ تۇرغان يۇمران كۆكسىنى قىدۇ... ئۇنىڭ قىزلىق ۋۇجۇدى ئاجايىپ شېرىن تۇيغۇلارغا چۆمۈلۈپ، پۈتكۈل روھىي دۇنياسى تەكلىماكان بىلەن بىرلىشىپ كېتىدۇ... مانا بۇ ئەختەم ئۆمەرنىڭ قەلىمى ئاستىدا

سىزىلغان گۈزەل كارتىنا. بۇ كارتىنىدا، ساپ تەبىئەتنىڭ ھە-
دى، ئانا تەكلىماكاننىڭ سېھرى، ئادەم ئاتا بىلەن ھاۋا ئانىنىڭ
ئىزلىرى بار.
دەرۋەقە، ئەختەم ئۆمەر تەكلىماكان ئوغلىغا خاس بىر روھ
بىلەن، قۇم - جەزىرىگە ئورۇنۇپ ئۇخلاۋاتقان بۇ زېمىننىڭ
ئىچكى قاتلىمىدىكى ھاياتنى جانلىق سۈرەتلەپ بەردى، خەلقىمىز-
نىڭ دەرد - ئەلىمى، غەم - قايغۇسى، ئاچچىق يىغىسى ۋە تارام -
تارام كۆز ياشلىرىنى ئۈن - تىنسىز ئىچىگە يۇتۇۋاتقان تەكلىما-
كان چۆلىنىڭ باغرىنى ئېچىپ كۆرسەتتى. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى
تىترەۋاتقان قۇملۇق، مۈگدەۋاتقان بارخان، ئۇيۇق نۇرىغا چۆمۈل-
گەن يۇلغۇن ۋە كۆيۈۋاتقان زېمىن ھەرگىزمۇ نوقۇل ھالدىكى
تەبىئەت تەسۋىرى بولماستىن، بەلكى خۇشاللىق بىلەن ئازاب،
كۈلكە بىلەن يىغىدىن پۈتۈلگەن تەكلىماكان روھىدۇر. شۇڭا،
ئەختەم ئۆمەر ئەسەرلىرىدىكى ئەڭ گۈزەل كارتىنىلار ئۇنىڭ
تەكلىماكان رىسالىسىنى ياكى چۆل روھىنى ئىپادە قىلغان دەقى-
قىلىرىدە كۆرۈلىدۇ.
ئۆز ۋاقتىدا، پلىخانوۋ تولىستوي ئەسەرلىرى ئۈستىدە
توختىلىپ: «تولىستوينىڭ قەلىمى ئاستىدىكى تەبىئەت نوقۇل
تەسۋىردە ئەمەس، بەلكى تىرىك، جانلىقلىقى بىلەن كىشىنى
مەھلىيا قىلىدۇ. بەزى ۋاقىتلاردا، تەبىئەت گويا ئۇنىڭ ئەسەر-
لىرىدىكى بىر پېرسوناژدەك كۆرۈنىدۇ...» دېگەنىدى. دەرۋە-
قە، ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئەسەرلىرىدىمۇ بىز ئىنساننىڭ مەنىۋى
دۇنياسى بىلەن چەمبەرچەس گىرەلىشىپ كەتكەن ساپ تەبىئەتنى
ۋە ئۇنىڭ يالىڭاچ ھىدىنى ھېس قىلىمىز. ئەختەم ئۆمەرنىڭ
ئەسەرلىرىدىكى سىرلىق چۆل - جەزىرە، جىمىرلاپ تۇرغان
بارخانلار ۋە ئۇنى قىزدۇرۇۋاتقان تونۇردەك ئاپتاپ شۇنىڭدەك
ئۇنىڭغا ياندىشقان قۇرغاق توپا ھىدى ھەرگىزمۇ ئۆلۈك، تۇترۇق-
سىز ۋە سىدام تەسۋىر بولماستىن، بەلكى تارىملىقلارنىڭ مەنىۋى

دۇنياسى بىلەن چىپىسلىشىپ كەتكەن تەكلىماكان روھىدۇر. بىز
بۇ روھنى فوتوگرافلارنىڭ سىن ئالغۇ لىنزىلىرى بىلەن رەسسام-
لارنىڭ سىزغان رەسىملىرىدىن ئەمەس، بەلكى ئەختەم ئۆمەرنىڭ
قەلىمىدىن كۆرەلىدۇق.
بولۇپمۇ ئەختەم ئۆمەرنىڭ «زېمىن، قارا ئادەملىرىڭگە!»،
«قۇرتلاپ كەتكەن كۆل»، «ئاھ، رەھىمسىز دەريا!» قاتارلىق
بىر تۈركۈم ئەسەرلىرىنى ئوقۇغىنىمىزدا، بىر خىل گۇپۇلدەپ
ۇراپ تۇرغان تەكلىماكان روھىنى ھېس قىلىمىز. «قۇرتلاپ
كەتكەن كۆل» دىكى نۇسرەتنىڭ قۇمغا يالىڭاچ كۆكسىنى يېقىپ،
ارىقىش ئىچىدە ياسىن مەدەكنى كۈتۈپ تۇرغان چاغدىكى مۇرەك-
كەپ روھىي ۋە پىسخىك ھالىتىنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئىختىيار-
سىزلا ئايتماتوۋنىڭ «جەمىلە» ناملىق ئەسىرىدىكى تولۇن ئاي
ۇلۇپ تۇرغان تالاس يايلىقىدا، دانىيارنىڭ ناخشىسىدىن مەست
ولغان گۈزەل جەمىلەنى كۆز ئالدىمىزغا كەلتۈرىمىز. مانا بۇ
ەختەم ئۆمەر ئەسەرلىرىدىكى ھەقىقىي تەكلىماكان كۈيى، ئاد-
ي، تەبىئەت بىلەن بىرلىشىپ كەتكەن ئىنسان گۈزەللىكى.
ئەختەم ئۆمەر ئۆز ئەسەرلىرىدە يەنە دەۋرىمىزدىكى ئىنتايىن
ۇھىم بولغان تەبىئەت مەسىلىسى — ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭ-
ۇقنىڭ ۋەيران بولۇشىنى ئەكس ئەتتۈردى. ئۇ بۇ تېمىنى قۇ-
ۇق ۋەزخانلىق ۋە جەڭگىۋار شوئار بىلەن ئەمەس، بەلكى يۇك-
ەك بەدىئىي ماھارەت بىلەن، تراگېدىك توقۇنۇشلارنى ئېچىپ
رىش ئارقىلىق يورۇتتى. ھەممىگە مەلۇمكى، تارىم ۋادىسىنىڭ
ۇندىن - كۈنگە يامانلىشىپ كېتىۋاتقان ئېكولوگىيىلىك مۇھىتى
ەلقىمىزگە ئويلاپ باقمىغان ئېغىر تەھدىتلەرنى ئېلىپ كەلمەك-
. دەريا - ئېقىنلارنىڭ بارغانسېرى قۇرۇشى، بوستانلىقلارنىڭ
رىيىشى، تەبىئىي توغراقلىقلارنىڭ ۋەيران قىلىنىشى تەكلىما-
ننىڭ ۋۇجۇدىنى كۈنسايىن قاغجىرىتىپ باردى. تەكلىماكاننىڭ
لىرىشى ۋە تەڭپۇڭلۇقنىڭ بۇزۇلۇشى، ئاخىرقى ھېسابتا، بۇ

جايىدىكى كىشىلەرنىڭ روھىي دۇنياسىنىمۇ قۇرۇغداپ، مەنىۋىيە-
تىنى چىرىتماقتا ئىدى. «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» دىكى ئاياغقۇم-
لۇقلارنىڭ پاجىئەسى — دەل تەكلىماكاننىڭ پاجىئەسىدۇر. ئەخ-
تەم ئۆمەر بۇ نۇقتىدا، ناھايىتى ماھىرلىق بىلەن، قاغجىرىغان
قۇملۇقنى گادايلىقتا قالغان ئىنسان روھىيىتى بىلەن ئورگانىك
باغلىدى.

دەرۋەقە، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى بىر - بىرىگە
قارشى ۋە زىددىيەتلىك بولماستىن، بەلكى بىر - بىرىنى تەقەززا
قىلىدىغان ۋە بىر - بىرىنى تولۇقلايدىغان مۇناسىۋەتتۇر. بىراق،
ئىنسانلارنىڭ تەبىئەتكە قىلغان ھەددىدىن ئارتۇق ھۇجۇملىرى
ئىنسان بىلەن تەبىئەتنى مىسلىسىز دەرىجىدە ياتلاشتۇرۇۋەتتى.
خۇددى ئېنگېلس ئېيتقاندەك: «ئادەملەرنىڭ تەبىئەت ئۈستىدىن
قىلغان غەلىبىسى ئاخىرقى ھېسابتا ئۇلارنى ئارتۇقى بىلەن جازا-
لىدى». شۇڭا، بۈگۈنكى دۇنيا ئەدەبىياتىدا، يادرو ئۇرۇشى
تەھدىتى بىلەن بىر ۋاقىتتا، كۈنسېرى بۇزۇلۇۋاتقان ئېكولوگىيە
مەسىلىسىمۇ دۇنياۋى تېما سۈپىتىدە ئەكس ئەتتۈرۈلۈشكە باشلى-
دى. ئەختەم ئۆمەر بىر سەنئەتكارغا خاس مەسئۇلىيەت تۇيغۇسى
بىلەن، ئۆز ئەسەرلىرىدە، مىللىتىمىز چوقۇم كۆڭۈل بۆلۈشكە
تېگىشلىك تەكلىماكان پاجىئەسىنى ئىپادە قىلدى ھەمدە قاغجىراپ
ۋاتقان تەكلىماكاندا، ئادەم بىلەن تەبىئەتنىڭ مۇناسىۋىتى ھەققىدە
قايتا ئويلىنىش لازىملىقىنى، سۈسىزلىقتىن ئېچىرقىغان تەكلى-
ماكان قۇملۇقىنىڭ بىزنىڭ گەۋدىمىز، قۇرۇۋاتقان تارىم دەريا-
سىنىڭ تومۇرلىرىمىزدىكى ئىسسىق قېنىمىز، ۋەيران قىلىنىۋات-
قان تەبىئىي ئورمانلارنىڭ كىيىم - كېچەكلىمىز ئىكەنلىكىنى
يېغىۋاشتىن ئەسكەرتتى. ئۇ يەنە ئاجىزلاپ كېتىۋاتقان تەكلىما-
كان تىنىقىغا مىللىتىمىز روھىنىڭ ھالسىرىشى يوشۇرۇنغانلىقى-
نى، تەكلىماكان پاجىئەسىنىڭ ئۆز ماھىيىتى بىلەن مىللىتىمىز
پاجىئەسى ئىكەنلىكىنى ئاگاھلاندۇردى.

2. ھەقىقىي مەنىدىكى ئادەم ۋە تراگېدىيە

ھەممىگە مەلۇمكى، ئادەم — ئەدەبىياتنىڭ ئاساسلىق ئوب-
يېكتى ۋە مەڭگۈلۈك تېمىسى. تېخىمۇ توغرىراق قىلىپ ئېيتقان-
دا، ئەدەبىيات — ئادەمشۇناسلىقتۇر.

يېڭى دەۋر پروزىچىلىقىمىزغا نەزەر تاشلىساق، تۈرلۈك سى-
ياسىي بورانلار، ئىجتىمائىي ئىنقىلابلار ۋە خىلمۇخىل داۋالغۇش-
لار نەتىجىسىدە، ئەدەبىياتىمىز ۋە ئۇنىڭدا يارىتىلغان ئادەملەر
ئوبرازىنىڭ سىياسىي خاھىشلار ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان، جان-
سىز، ئۆلۈك، زامانغا ماسلاشقان ساختا ئادەملەر ئوبرازى ئىكەن-
لىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. بۈگۈنكى كۈندە، بۇ خىلدىكى
ئەسەرلەر ئۆزىنىڭ قىممىتىنى ئاللىقاچان يوقاتتى، كىشىلەر تە-
پىدىن ئۇنتۇلۇپ كېتىلدى... ئەدەبىياتىمىز ئۆز مەقسىتى
ئولغان ئادەم ئۈستىدە توختاۋسىز ئىزدەندى ۋە ئاخىرقى ھېسابتا
ھەقىقىي ئادەمنى يېزىش ۋە يارىتىش زۆرۈرلىكىنى تونۇپ يەتتى.
خۇددى گيوتى ئېيتقاندەك: «ھەقىقىي سەنئەت قىممىتىگە ئىگە
ئەسەر، زامان ۋە ماكاننىڭ چەكلىمىلىرىدىن ھالقىپ ئۆتۈپ،
ھەرقانداق دەۋر ۋە ھەرقانداق مىللەت ئۈچۈن مەڭگۈلۈك بەدىئىي
ذوق بېرەلەيدۇ». ئەدەبىياتىمىز مانا مۇشۇنداق ھەقىقىي ئەسەر-
لەرگە تەقەززا بولۇپ تۇرغاندا، ئەختەم ئۆمەر ئۆزىنىڭ ئىجادىيە-
تى بىلەن پروزىچىلىقىمىزغا يېپيېڭى رەڭ بەردى.

ئەختەم ئۆمەرنىڭ دەسلەپكى مەزگىللەردىكى ئىجادىيىتىدە،
«قارا ئادەملىرىڭگە!» ناملىق پوۋېستى ناھايىتى مۇھىم
ئورۇن تۇتىدۇ. بولۇپمۇ پوۋېستىكى جامال ئوبرازىنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلىشى، ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا ھەقىقىي پېرسوناژ
ئوبرازىنىڭ مەيدانغا كەلگەنلىكىدىن دېرەك بەردى. چۈنكى، ئۇي-
غۇر ئەدەبىياتىدا، 50 - يىللاردا زۇنۇن قادىرنىڭ قەلىمى ئاستى-
دا يارىتىلغان مەتنىياز ئوبرازىدىن باشقا، قېنى ۋە گۆشى بار
رۇكرەك ئوبرازلار يېزىلمىغانىدى. ئەختەم ئۆمەر ناھايىتى زور

دادىللىق بىلەن، رەسسام جامال ئوبرازىنى چۆرىدىگەن هالدا، پاتىمە، خۇمارخان، هېكىم چورۇقلارنىڭ ئۆزىگە خاس بەدىئىي ئوبرازىنى يارىتىپ بەردى.

ئەسەردىكى جامال ئەينى يىللاردا بېيجىڭ گۈزەل سەنئەت شۆيۈەنىدە ئالىي تەربىيە كۆرگەن، «كاستيوم - بۇرۇلكا كىيىپ، گالىستۇك تاقىغان»، ئۈمىدلىك ياش ئىدى. ئۇ شۇ چاغلاردا، پۈتكۈل زېهنىنى ئۆز كەسپى — رەسسامچىلىققا بېغىشلايدۇ. ئۇستازىنىڭ هۆرمىتى ئۈچۈن، گۈزەل رۇس خېنىمىنىڭ مۇهەببىتىنى رەت قىلىدۇ. بىراق، ئۇزۇنغا بارمايلا، «مەدەنىيەت ئىنقىلابى» باشلىنىپ، جاهاننى مالىمانچىلىق قاپلايدۇ. يەتكۈچە ئۇرۇپ - سوقۇلغان جامال ئۇدۇل يۇرتى تەكلىماكان قوينىغا قايتىپ كېلىدۇ. ئەپسۇس، بۇ يەردىكى قويۇن تېخىمۇ دەهشەتلىك ئىدى. ئاچارچىلىق، ۋەهىمە ۋە قالايمىقانچىلىق هەممە يەرنى قاپلىغانىدى. هەممە نەرسىدىن مەهرۇم بولغان جامال، بىر چاغلاردا ئۆزى ياخشى كۆرگەن، لېكىن بىرقانچە جىڭ تېرىق ئۈچۈن ئار - نومۇسىنى سېتىشقا مەجبۇر بولغان پاتىمە بىلەن توي قىلىدۇ. ئۇنىڭ ۋۇجۇدى خورلۇق ۋە قىساس ئوتى بىلەن تولىدۇ. لېكىن، چىقىش يولى تاپالماي يەنە چۈشكۈنلىشىدۇ. كېيىنچە، جامال ماۋزېدۇڭنىڭ رەسىمىنى سىزىپ داڭ چىقىرىدۇ ۋە بىردىنلا «سېسىق زىيالى»دىن چوڭ ئەترەتنىڭ شۇجىلىقىغا ئۆستۈرۈلىدۇ. شۇنىڭدىن باشلاپ، ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا جۇغلىنىپ قالغان مەنىۋى كېسەللىكلەر قۇتراشقا باشلايدۇ. ئۇنىڭ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمايدۇ. ئەينى ۋاقىتتا، بىرقانچە جىڭ تېرىق بەدىلىگە ئۆز سۆيگۈنى پاتىمەنىڭ نومۇسىنى بۇلغىغان ئەترەت ئامبارچىسى هېكىم چورۇقنى يىراقتا هاشارغا پالىۋېتىپ، ئۇنىڭ خوتۇنىغا كۆز تىكىدۇ، شۇنداقلا، بىرقانچە قاپ سەرەڭگە بىلەن بىر - ئىككى مېتىر چىبەرقۇت بەدىلىگە، خۇماخاننى دەپسەندە قىلىدۇ. ئەپسۇس، جامالنىڭ سەلتەنىتىمۇ ئۇزاققا بارمايدۇ. ئۇ خەلقى

ئالەم ئالدىدا رەسۋا بولۇپ، قولغا ئېلىنىدۇ. بىرقانچە يىللار تۈرمىدە يېتىپ، بوشانغاندىن كېيىن قايتىپ كېلىدۇ. بۇ چاغدا، جاهان پۈتۈنلەي ئۆزگىرىدۇ. جامالمۇ بۇ ئېقىمغا ئەگىشىپ، يەنە ياشاشقا باشلايدۇ، تىنىمسىز يۇقىرىغا يامىشىدۇ...

دېمەك، جامال ئوبرازى كۆپ قىرلىق، مۇرەككەپ ۋە ئۆزگىرىشچانلىققا ئىگە ئوبراز. ئۇنىڭ روهىي دۇنياسىدا، گۈزەللىك بىلەن خۇنۈكلۈك، ياخشىلىق بىلەن يامانلىق، يورۇقلۇق بىلەن قاراڭغۇلۇق تەڭ مەۋجۇت. كىتابخانلار گاهىدا جامالغا هېسداشلىق قىلىپ ئىچ ئاغرىتسا، گاهىدا ئۇنىڭدىن نەپرەتلىنىدۇ. ئەختەم ئۆمەر بۇ ئەسىرىدە، «ئىجابىي»، «سەلبىي» دەپ ئايرىپ كەلگەن پېرسوناژلار قېلىپىنى دادىللىق بىلەن بۇزۇپ تاشلاپ، ئۆزىگە خاس ئادەم ئوبرازىنى ياراتتى. ئۇنىڭ قەلىمى ئاستىدا يارىتىلغان جامال ئوبرازى — ئىنسان خاراكتېرىنىڭ قېلىپقا چۈشمەيدىغان، تۇراقسىز، تىنچسىز ۋە زىددىيەتلىك تەرەپلىرىنى ئاشكارىلاپ قويىدى. يازغۇچى مۇئەييەن قاراتمىلىققا ۋە خاهىشچانلىققا ئىگە «تىپىك شارائىت ئىچىدىكى تىپىك پېرسوناژ ئوبرازى»نى يارىتىش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى ئادەمنىڭ ئادەم بولۇش جەريانىدىكى مۇرەككەپ هايات تەقدىرى ئۈستىدە ئىزدەندى. قاتمال، ئۆلۈك، قېتىپ قالغان، سۈنئىي رامكىلاردىن هالقىپ ئۆتۈپ، ئىنسان تەبىئىتىنىڭ بىز تونۇپ يەتمىگەن يوشۇرۇن ماهىيەتلىرىنى ئېچىپ بەردى. بىز پوۋېستىنىڭ پۈتكۈل جەريانىغا نەزەر تاشلىساق، جامال ئوبرازىنىڭ يارىتىلىشىدا يېتەرلىك ئېنېرگىيىنىڭ بارلىقىنى، ئۇنىڭ خاراكتېرىنىڭ تەبىئىي ۋە تەدرىجىي يېتىلگەنلىكىنى، كىتابخانلارنىڭ بەدىئىي هەزىمىنىڭ ئۇنى پۈتۈنلەي سىغدۇرالايدىغانلىقىنى چوڭقۇر هېس قىلىمىز. جامالنىڭ خاراكتېرىدىكى دەسلەپكى ساپلىق ۋە غۇبارسىزلىقنىڭ كېيىنچە مەنىۋى كېسەللىك ۋە چىرىكلىككە ئورۇن بېرىشى يازغۇچىنىڭ قەستەن ئورۇنلاشتۇرۇشى ئەمەس، بەلكى ئەينى چاغدىكى دەۋر

رېئاللىقنىڭ مەھسۇلىدۇر.

ئەسەردىكى پاتىمە، خۇماخان ۋە ھېكىم چورۇقلارمۇ مۇرەككەپ ۋە زىددىيەتلىك پېرسوناژلاردۇر. بولۇپمۇ ھېكىم چورۇق ئوبرازى بىزنى چوڭقۇر ئويغا سالىدۇ. ئۇ باشتا، ئۆزىنىڭ «ئامبارچى» بولۇشتەك ئەۋزەل ئورنىدىن پايدىلىنىپ، پاتىمەگە ئوخشاش قانچىلىغان قىز - چوكانلارنى دەپسەندە قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ غۇبارسىز قەلبىدە ساقايماس جاراھەتلەرنى قالدۇرىدۇ... شۇڭا، بىز ئۇنىڭغا قاتتىق نەپرەتلىنىمىز، ئۆچ بولىمىز. بىراق، يازغۇچى ئۆز تەسەۋۋۇرىدىنمۇ ھالقىپ، ھېكىم چورۇقنى بىردىنلا خورلۇققا، زىيانكەشلىككە دۇچار قىلغاندا، بىز ئىختىيارسىز ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىپ قالىمىز. ھېكىم چورۇقنىڭ خورلۇق ۋە ئازاب ئىلكىدە، تەكلىماكان قوينىغا ئەسەبىيلەرچە يۈگۈرۈپ، ئەڭ ئاخىرى كۆزدىن غايىپ بولغان كۆرۈنۈشلىرىنى ئوقۇغىنىمىزدا، ئۇنىڭغا قاتتىق ھېسداشلىق قىلىمىز. دېمەك، يازغۇچى ھېكىم چورۇق ئوبرازىغا «سېپى ئۆزىدىن سەلبىي شەخس» دېگەن رامكا بىلەن ئەمەس، بەلكى ئەڭ ئالدى بىلەن «ئادەم» لىك نۇقتىدىن مۇئامىلە قىلغان، ھەرقانداق ئادەمدە، خۇشاللىقتىن شادلىنىش تۇيغۇسى بىلەن خورلۇقتىن ئازابلىنىش كەيپىياتىنىڭ مەۋجۇتلۇقىنى، ئىنساننىڭ تەبىئىتىگە تامغا بېسىشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى تەكىتلىگەن. شۇڭا، ئەختەم ئۆمەرنىڭ پېرسوناژلىرىدىكى كۆپ قىرلىق، تۇراقسىز خاراكتېر بىزنىڭ ئېستېتىك تەسىراتىمىزنىمۇ ئۆزگىرىشچانلىققا ۋە مۇرەككەپلىككە ئىگە قىلىدۇ.

1989 - يىلى، ئەختەم ئۆمەر ئۆزىنىڭ بۆسۈش خاراكتېرلىق يەنە بىر مۇھىم پوۋېستى «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» نى ئېلان قىلدى. «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» نىڭ ئېلان قىلىنىشى، ھەقىقىي ئەختەم ئۆمەرنىڭ دۇنياغا كەلگەنلىكىنى جاكارلىدى.

يازغۇچى بۇ ئەسىرىدە تەكلىماكان باغرىدىكى كىچىككىنە

يېزا — ئاياغقۇمنى ۋە ئۇنى مەۋجۇتلۇق كاپالىتىگە ئىگە قىلىپ تۇرغان بابكارنىڭ كۆلىنى مەركەز قىلىپ، بىر قاتار تراگېدىلىك زىددىيەت - توقۇنۇشلار ئارقىلىق، كىشىلەرنى ئويلىنىشقا مەجبۇر قىلىدىغان ھايات رېئاللىقنى ئېچىپ بەرگەن. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، يازغۇچى بىر يۈرۈش ئۆزگىچە پېرسوناژلار ئوبرازىنى يارىتىپ، ئەدەبىياتىمىزدا ساقلىنىپ كېلىۋاتقان بەدىئىي ئوبراز يارىتىشتىكى قېلىپبازلىقنى يەنە بىر قېتىم بۇزۇپ تاشلىدى.

بىز ئەسەرنى ئوقۇغىنىمىزدا، نۇسرەتنىڭ بىغۇبار قەلبىنىڭ، ھەشەمەتلىك كۆرۈنۈشلەردە ئەمەس، بەلكى ئاددىي، توپا ھىدى پۇراپ تۇرغان، تەبىئەت بىلەن تۇتۇشۇپ كەتكەن مۇھىتتا ئاشكارا بولغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. ئۇنىڭ ئاددىي چىت كۆڭلەك كىيىپ، جىگدىلىكتە ياسىن مەدەكنىڭ يولىغا تەلمۈرۈپ تۇرۇشى، ئەتىگەن قويۇۋالغان ئۇسىمىسىنىڭ تەر بىلەن يۇيۇلۇپ كېتىشى، نەم قۇمغا قىزىغان يۇمران كۆكسىنى يېقىپ، ئەزەلدىن ھېس قىلىپ باقمىغان تاتلىق ھېسلارغا چۆمۈلۈشى، ياسىن مەدەك بىلەن قىلىشقان ئاددىي ئەمما كۆڭۈللۈك سۆھبىتى بىزنى شۇنچىلىك ھاياجانغا سالىدۇكى، بىز تۇنجى قېتىم ھەقىقىي گۈزەللىكنىڭ ئاددىيلىق ۋە تەبىئىيلىكتە ئىپادىلىنىدىغانلىقىنى ھېس قىلىمىز. يەنە بىر تەرەپتىن، نۇسرەت دۇچ كەلگەن پاجىئەدىن يۈرەك باغرىمىز لەختە - لەختە قان بولۇپ، ئازابلىق سۈكۈتكە چۆمۈمىز ۋە ئۆز خەلقىمىز، تەقدىرىمىز ئۈستىدە قايتىدىن ئويلىنىشقا مەجبۇر بولىمىز.

ياسىن مەدەك ئوبرازىمۇ ئەسەردىكى ئەڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك يارىتىلغان ئوبرازلارنىڭ بىرىدۇر. ئۇ ئاجايىپ ئۇلۇغۋار، سۆلەتلىك ۋە ھەممىنى ھەيران قالدۇرىدىغان غايىۋى قەھرىمان ئەمەس، بەلكى ئاددىي بىر يېزا يىگىتى. ئۇنىڭ ئاپتاپتا قارايغان ۋە گۆپۈلدەپ تەر پۇراپ تۇرغان ۋۇجۇدىدا، ئىنسانىيەتنىڭ بىر

خىل ئىپتىدائىي تەبىئىتى ياكى ئەرلەرنىڭ ئۆڭكۆردە ياشىغان يىراق دەۋردىن قېپقالغان يوشۇرۇن پىسخىك تامغىسى بار. ئۇ، خوتۇن - بالىسى بار تۇرۇقلۇق، يەنە نۇسرەتنى ياخشى كۆرىدۇ، روزا تۇتقان تۇرۇقلۇق، نۇسرەتنى سۆيۈۋالىدۇ ۋە ئۇنى ئالىمەن دەپ ۋەدە بېرىدۇ. يۇرتمۇ يۇرت چۆرگىلەپ قىمار ئوينايدۇ. مانا مۇشۇ تەپسىلاتلار ياسىن مەدەكنىڭ ئوبرازىنى مەلۇم جەھەتتە يورۇتۇپ بەرسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ ھەقىقىي خاراكتېرى سىدىق بايچەك بىلەن سوقۇشقاندىن كېيىن ئايان بولىدۇ. ئۇنىڭ سىدىق بايچەكنىڭ خوتۇنىدىن ئۆچ ئېلىشى ۋە «ئەرلىك غۇرۇرى» نى ئاقلىشى، نۇسرەتكە بولغان مۇھەببىتىدىن ئۈستۈن كېلىدۇ، نەتىجىدە، ئۆلۈم يولىنى تاللايدۇ. دېمەك، ياسىن مەدەك ئۆز ئۆلۈمى ئارقىلىق ئۆزىنىڭ ھەقىقىي «ئادەم» لىكىنى نامايان قىلىدۇ.

ئەسەردىكى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئوبرازى «بابكارنىڭ كۆلى» دىكى ھەقىقىي تراگېدىيىنىڭ ئاشكارىلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ. ئۇنىڭ ھاشىرخاننى قۇتۇلدۇرۇپ قېلىش ئۈچۈن، ئۇنىڭ ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆيىگە بېرىشى ۋە تىل - ئاھانەتكە ئۇچرىشى، ھېچكىم بېرىشقا جۈرئەت قىلالمىغان كېپەك شىياڭجاڭنىڭ قېشىغا بېرىشى، ئۇزۇن يىللاردىن كېيىن، ئايالى ھەمشىرىخاننى تۇيۇقسىزلا باغرىغا چىڭ بېسىپ يىغلىشى، ئۇنىڭدىكى بىر خىل ئىنسانكارلىق روھىنى ئىپادە قىلسىمۇ، لېكىن ھەقىقىي مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئەسەرنىڭ پېشىمىدا ئاشكارا بولىدۇ. ئۇ ئۆز خاراكتېرىدىن ھالقىشتەك روھ ئارقىلىق، «بابكارنىڭ كۆلى» بويىدىكى ھېكايىنى تراگېدىيىلىك گۈزەللىكنىڭ يۈكسەكلىكىگە ئېرىشتۈردى، قىپيالىڭاچ ھالەتتە، «بابكارنىڭ كۆلى» گە سىيدى ۋە ئىنساننىڭ بىزنىڭ ئەدەبىياتىمىز تونۇپ يەتمىگەن يوشۇرۇن نامايەندىلىرىنى ئاشكارىلىدى.

دېمەك، ئەختەم ئۆمەر ئۆز ئەسەرلىرىدە تراگېدىيىدىن ئىبا-

رەت بۇ يۈكسەك ئاڭنى چوڭقۇر ئىپادە قىلدى ۋە ئۇنى ئۆز پېرسوناژلىرىنىڭ تەقدىرى بىلەن چەمبەرچەس يۇغۇرۇۋەتتى. ئۇ، مەخسۇس تراگېدىيە يېزىپ، كىتابخانلارنىڭ كۆزىنى ياشلاش ئۈچۈن ئەمەس، بەلكى تارىم بويىدىكى ئۇيغۇر ھاياتىنى مانا مۇشۇنداق توقۇلما چىنلىقى ئىچىگە ئەكىرىپ، تەكلىماكان روھىنىڭ بىزگە مەلۇم بولمىغان قاراڭغۇ بوشلۇقلىرىنى ئېچىپ بەردى. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، ئەختەم ئۆمەر ئەسەرلىرىنىڭ بەدىئىي مۇۋەپپەقىيىتى ئۇنىڭ ھەقىقىي مەنىدىكى ئادەم بىلەن ھەقىقىي مەنىدىكى تراگېدىيىنى ئىپادە قىلالىغانلىقىدىندۇر.

3. زاغرا تىل ۋە سىدام تەسۋىر

ئەدەبىياتنىڭ ئۆزى تىل سەنئىتىدۇر. شۇنداق بولغاچقا، ئەدەبىي ئەسەرلەر ئىنسان روھىيىتىنى ۋە ئۇنىڭ ئىچكى قاتلىمىنى يورۇتۇپ بېرىشتە، باشقا ھەرقانداق پەن قادىر بولالمىغان مۇمكىنچىلىككە ئىگە. بىز ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئىجادىيىتىگە نەزەر تاشلىساق، ئۇنىڭ ئالاھىدە تىل ماھارىتىگە ئىگە يازغۇچى ئىكەنلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلىمىز. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىگە يۈكسەك بەدىئىي رەڭ بېرىۋاتقان نەرسە — دەبدەبىلىك تىل، ئاجايىپ سۆز - ئىبارە ۋە ھەيۋەتلىك تەسۋىرلەر بولماستىن، بەلكى زاغرا تىل ۋە سىدام تەسۋىردۇر. شۇڭا، بىز ئەختەم ئۆمەرنىڭ ئەسەرلىرىدىكى بۇ خىل تىل بايلىقىدىن ھاياجانغا چۈمۈلىمىز.

ئەختەم ئۆمەر ئۆز ئەسەرلىرىدە، پېرسوناژلار خاراكتېرىنى يورۇتۇپ بېرىدىغان ھەرقانداق دېتالنى ئاپتور بايانىدا ئەمەس، بەلكى پېرسوناژلارنىڭ دىئالوگ - مونولوگلىرى ئارقىلىق بېرىدۇ. بۇ خىل ئەھۋال ئۇنىڭ پېرسوناژلىرىغا كۈچلۈك تەبىئىيلىك بېغىشلايدۇ. ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى پېرسوناژلار ئاددىي كىشىلەر، دېھقانلار ۋە تۆۋەن قاتلامدىكى ئىشچى - خىزمەتچىلەر بولغاچقا، ئۇلارنىڭ خاراكتېرىگە خاس زاغرا تىل ۋە سىدام تەسۋىر ئىشلىتىلگەن. بىز بۇ خىل تىلنى ئۇنىڭ ھەممىلا ئەسەرلى-

ـرىدىن كۆرۈۋالالايمىز. مەسىلەن:
«— يائاللا، سەن... سەن بىر ئەرگە تەگسەڭ، خۇدا
خوش بولماسمىدى؟...
— سىلى ئالملا... ھ... ھ... ھ...
— ئاغزىڭنى چايقىۋېتىپ گەپ قىل، نەپسى بالا قانجىق.
سېنى ئالىدىغانغا مەن قالدىممۇ؟ خۇدا ساقلا!
— ھىم... ھەممە ئادەمنىڭ سىلىنىڭ ئالتۇن كۆڭۈللىرـ
ـدەك كۆڭلى بار. مۇشۇ قاسقان شەپكە بىلەن ئالا - بۇلماچ
كىيىملەرنى كىيىۋېلىپ، ئۆزلىرىنى ئاسماندا پەرۋاز قىلىپ ئۇـ
چۇۋاتقاندەك، باشقا ئادەمنى يەردە پاقىدەك ئۆمىلەپ يۈرگەندەك
ھېس قىلىدىغان ئوخشايلا. بىلىپ قويسىلا، باشقىلارمۇ سىلىگە
ئوخشاش ئادەم.
— ھەي داپ يۈز، تولا كاسىلدىما، سەن زادى غىت قىسىپ
يۈرەمسەن يا ھەپسىدە يېتىپ پىتقا يەم بولامسەن؟
— ھىم، نوچىنىڭ گېپىگە قاراڭ!...»
مانا بۇ ئۇنىڭ «يۈلتۇزسىز كېچە» ھېكايىسىدىكى بىر پاھىـ
ـشە ئايال بىلەن ئاددىي ساقچى ئوتتۇرىسىدىكى سۆھبەت. يازغۇچى
بۇ ئىككى پېرسوناژنىڭ خاراكتېرىگە باب كېلىدىغان ئاددىي،
زاغرا تىل بىلەن ئۇلارنىڭ سۆھبىتىنى تەبىئىي راۋاجلاندۇرغان.
بولۇپمۇ يازغۇچىنىڭ «قۇرتلاپ كەتكەن كۆل» پوۋېستىدا،
يۈكسەك تىل ماھارىتى نامايان قىلىنغان.
نۇسرەتنىڭ «ئەتىگەن قويۇۋالغان ئوسمىسى تەر بىلەن يۇيۇـ
لۇپ، سۇس ئىزناسى قالغان» لىقى، ياسىن مەدەك «سۆيگەنگە
روزا بۇزۇلمايدۇ» دەپ، نۇسرەتنىڭ بوينىدىن سۆيۈۋالغاندا،
نۇسرەتنىڭ «كۆكۈيۈن چاققان بايتالدەك سەكرەپ»، ئاچچىق
ئارىلاش، ئاجايىپ ناز - كەرەشمە بىلەن: «سەتلىكىنى، توخۇ
پوقى» دەپ تىللىشى بىزنى ئاجايىپ ھاياجانغا سالىدۇ. يازغۇچى
ئەسەردە، ئاجايىپ ماھىرلىق بىلەن، پېرسوناژلارنىڭ دىئالوگلىـ

ـرىنى جانلىقلىقا ۋە ئاددىيلىقا ئىگە قىلغان شۇنىڭدەك پېرسوـ
ناژلار تىلىنى پسخىكلىق تۈسكە ئىگە قىلىش ئارقىلىق، ئۇلارـ
نىڭ خاراكتېرىنى چوڭقۇر ئېچىپ بەرگەن.
يەنە بىر تەرەپتىن، ئەختەم ئۆمەر ئۆز ئەسەرلىرىدە، ئاجاـ
يىپ نازۇك سىدام تەسۋىر قوللاندى ۋە شۇ ئارقىلىق پېرسوناژلارـ
نىڭ روھىي دۇنياسىنى خۇددى ئۇستا رەسسامدەك سىزىپ بەرـ
دى. نۇسرەتنىڭ جىگدىلىكتە ياسىن مەدەكنى ئەسلەپ تۇرغان
ھالەتتىكى روھىي دۇنياسى بىلەن «بابكارنىڭ كۆلى» بويىدىكى
دولان مەشرىپىنىڭ كۆرۈنۈشلىرى ئەنە ئاشۇنداق تەبىئىي ۋە سىـ
ـدام تەسۋىر ئارقىلىق بەدىئىي گۈزەللىككە ئايلانغان. ئۇنىڭدىن
باشقا، ئۇنىڭ ئەسەرلىرىدىكى ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر شۇنـ
چىلىك يېڭى، شۇنچىلىك رەڭدار بولۇپ، كىشىگە مەڭگۈ ئۇنتۇلـ
ـماس تۇيغۇ بېرىدۇ.

(بۇ تېكىست شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پروفېسسورى ئاـ
زات سۇلتاننىڭ دۆلەتنىڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى بويىچە 8 - بەش
يىللىق پىلانىغا كىرگۈزۈلگەن «بۈگۈنكى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» ناملىق
كىتابىدىن ئېلىندى. 355 — 367 - بەتلەر.)

زېمىن، قارا ئادەملىرىڭگە!

(پوۋېست)

ئەي زېمىن، بۇرنۇڭ سەزمەس بولۇپ قالدىمۇ؟ سېسىقچىلىقتىن كۆڭلۈڭ ئاينىمىدىمۇ؟ ئادەملىرىڭنىڭ گەپلىرى شۇنچىلىك سىيلىق، چىرايلىق بولغان بىلەن ئۇلارنىڭ ھەربىر نەپەسىدىن سېسىق بۇس چىقىدۇ. ئادەملىرىڭدىن سېنىڭ ئۈستۈڭگە چۈشۈۋاتقان پاسكىنىچىلىقلار پۈتۈن جىسمىڭنى بۇلغىۋەتتى. ئادەملىرىڭ سېنىڭ ساپ ھاۋايىڭنى سۈمۈرۈۋېلىپ، قەلبىدە بۇلغىنىپ كەتكەن بۇسلارنى قويۇۋېتىۋاتىدۇ. زېمىن، بۇنى بىلدىڭمۇ؟ بەلكى بۇنىڭغا ئىشەنمەيۋاتقانسەن. مانا، ئادەملىرىڭ سېنىڭ ئۈستۈڭگە دەسسەپ، بەدىنىدىن قۇيۇلغان سېسىق تەرلىرىنى ساڭا تۆكۈۋاتىدۇ. مانا، بۇ پاسكىنىچىلىقلار سېنىڭ كۆزۈڭنى كور، بۇرنۇڭنى سەزمەس، قۇلىقىڭنى گاس، ئاغزىڭنى تىلسىز، پۇتۇڭنى پالەچ ئادەمگە ئوخشىتىپ قويدى. مەيلى، ئاڭلا ياكى ئاڭلىما، مەن بار ئاۋازىم بىلەن توۋلاپ باقاي: «زېمىن، قارا ئادەملىرىڭگە!»

ئەي زېمىن، قارىغىن: سېنىڭ بۇنچىلىك ھالغا كېلىپ قېلىشىڭنى ئادەملىرىڭنىڭ بىۋاپالىقىدىن ئەمەس، ئىلاجىسىزلىقىدىن بولۇۋاتىدۇ، دەپ جاۋاب بېرىمەن. بىقاۋۇل، ئارمانغا چۈشلۈق دەرمانى يوق، دەرد ئاستىدا مىجىقى چىققان ئادەملەر ئىلاجىسىز سېنى بۇلغايدۇ. ھەي زېمىن، دەرد ئېزىۋەتكەنلەر يىغلاۋېرىپ، كۆزىنىڭ يېشى قۇرۇدى. بېشىغا كۈن چۈشسە، يىغىنىڭ ئورنىغا سازاڭدەك مىدىرلاپ، پىلە قۇرۇتىدەك سۆڭەك-

سىز بولۇپ، بىر - بىرىنى يالاپ، بىر - بىرىنى شوراپ ياشاشنى ئۆگەندى. مەينەتچىلىك سېنىڭ ئۈستۈڭگە مانا شۇندىلا تېمىشقا باشلىدى.

زېمىن، مەن سېنى بۇلغاۋاتقان ئادەملىرىڭنىڭ كىچىككىنە سۈرىتىنى سىزىپ كۆرسەتمەكچى. سەن ئادەملىرىڭنىڭ سۈرىتىنى كۆرگىن!

1

ئون گەز ئۇزۇنلۇقتىكى ئاق يىپەك رەختكە ئاجايىپ بىر سۈرەت كەشتىلەندى. شۇ سۈرەتكە زېمىنىمىزنىڭ ئەڭ گۈزەل جايلىرىنىڭ رەڭلىرى ماھىرلىق بىلەن بېرىلگەن. يېشىل يەرلىرى خۇددى پوستىدىن يېڭىدىن يېشىلىپ چىققان يۇمران ياپراقتا، يەڭگىل تەۋرىنىپ تۇرغان بۇلاق سۇلىرى خۇددى گۈزەل قىزلارنىڭ ئوماق كۈلكىسىگە ئوخشاش جىلۋىلىك ئىدى. ئەنە شۇ بۇلاق بېشىدىكى ئېچىنىشلىق مەنزىرە گويا ھازىرقى زامان ئۇۋچىلىرىنىڭ ۋەھشىي يىرتقۇچلارغا چېقىلىشتىن قورقۇپ، بىچارە، مەھكۇم مۆمىنلەرنى قىرغىن قىلغىنىغا ئوخشاش پاجىئە ئىدى. كۆرۈڭلار ئادەملەر، ۋەھشىيلىك ئالدىدا كۆز پىلدىرلىتىپ قاراپ تۇرىدىغان ياكى ساقىپ چۈشۈۋاتقان قانغىمۇ قاراشقا پېتىنالمايدىغان قابىل تېنىڭلاردا پىلدىرلاپ تۇرغان ئاجىز قەلب كۆزۈڭلار بىلەن كۆرۈڭلار، ھەرگىز قورقماڭلار! بۇ رېئاللىق ئەمەس بىر سۈرەت، سۈرەت بولغاندىمۇ بىر خىيالىي سۈرەت. بىر بىچارە چىشى كېيىك بۇلاق بېشىغا ئۇۋچى تەرىپىدىن قويۇلغان چوڭ بىر تۆمۈر قاپقانغا چۈشكەن بولۇپ، پۇتلىرىدىن سىرغىپ چىققان قان بۇلاق سۈيىنى قىزىل رەڭگە كىرگۈزگەن. تىنىق بۇلاق سۈيى بىچارە كېيىكنىڭ بىگۇناھ قېنى بىلەن بويالغان. كېيىك زېمىنغا تۆرۈلۈپ ھېچنەرسىگە ياكى ھېچبىر ئادەم-

گە دەخلى - تەرۇز قىلمىغانىدى. بىراق ئۇنىڭ ئاشۇنداق يىرتقۇچ بولماي دۇنياغا تۆرەلگىنى ئۈچۈنلا، يىرتقۇچلار ئۇنى زېمىنغا چۈشكەن ئارتۇق نەرسە قاتارىدا بىر تەرەپ قىلىۋاتىدۇ. چىشى كېيىك قاپقاندا تولغىنىپ، يۇمران چۆپلەرنى چەيلىۋەتكەن، ئەركەك كېيىك چوڭقۇر دەرد بىلەن ئۆز جۈپىنىڭ كۆز يېشىنى يالىماقتا. ئۇنىڭ قارا سىياھدەك كۆزلىرى ئالىتاغىل تۇسكە كىرگەن ئاسمانغا تىكىلگەنىدى. ئۇنىڭ بۇ قارىشى گويا بېشىغا چۈشكەن بۇ بەختسىزلىكتىن ئاللاغا نالە قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. يەنە بىر قاراشتا، ئۆز بېشىغا مۇشۇ كۈننى سالغان رەھىمسىز تەقدىرگە غەزەپ بىلەن قاراۋاتقاندەك، ئۈنسىز شىكايەت قىلىۋاتقاندەك كۆرۈنىدۇ. بۇ ھەقىقەتەن زور بەختسىزلىك، چىدىغۇسىز بەختسىزلىك! بۇ تۇپراقنىڭ ئادەملىرى ئۆز جۈپتى ھالاك بولسا، ئىككىنچى بىرسى بىلەن جۈپ بولۇپ خاتىرجەم ياشاۋېرىدۇ. ئەمما ماۋۇ كېيىكچۇ، كېيىك ئۇنداق قىلالمايدۇ. ئۇنداق قىلىش ئۇنىڭ تەبىئىتىگە يات. ئۇ ئەمدى ياشاشنى ئاياقلاشتۇرىدۇ. مانا، ئەركەك كېيىكنىڭ پىغانلىق نالىسى ئاڭلانغاندەك بولدى. قويۇق ئورمانلاردىن، يىراقتا كۆرۈنۈپ تۇرغان ئاق چوققىلاردىن، يېشىل جىلغىدىن، بۇلاق سۈيىدىن... كېيىكنىڭ ھەسرەتلىك نىداسىنىڭ دولقۇنسىمان ئەكس ساداسى ياندى. كېيىك تىپىرلىدى، ئۆزىنى بۇنداق پاجىئەدە سىزغان رەسسامغىمۇ لەنەت ئوقۇغاندەك بولدى. جۈپتىدىن ئايرىلىپ تىرىك ياشاشنى ھارام دەپ نالە قىلىۋاتقاندەك بولدى. رەسسامنىڭ يۈرىكى كېيىكنىڭ يۈرىكىدىكى ئۈنسىز نالىنى چۈشەنگەندەك، بىردىنلا ئۇنىڭ قەلەم تۇتقان قولى تىترەپ كەتتى. قاپقارا بوياق بىردىنلا قاپقانغا چۈشۈپ تولغىنىپ ياتقان چىشى كېيىكنىڭ يېنىدىكى ئەركەك كېيىكنى يۇتۇۋەتتى. چىشى كېيىكنىڭ يېنىدا بىردىنلا بىر قارا كۆلەڭگە پەيدا بولدى. رەسسامنىڭ قوللىرى بەزگەكتەك تىترىگىنىچە، ئۆزلۈكسىز ھەرىكەتلەنمەكتە. قارا كۆلەڭگە ئاس-

تا - ئاستا ئاق رەڭگە كىرىشكە باشلىدى. ئەمدى چىشى كېيىك گويا بۇ يەرگە ئوۋچى يېتىپ كەلگەندە ھەمراھى ئۆزىنى تاشلاپ قېچىپ كەتكىنىگە نەپرەت بىلەن قاراپ ياتقاندەك ئىدى. ئۇنىڭ بۇرۇن تۆشۈكلىرى غايەت چوڭايغانىدى، ئۇ راستىنلا نەپرەتلەنگەندەك ئىدى. ياق، ياق، بىردىنلا ئاقۇش رەڭ ئۈستىدە يەنە ئەركەك كېيىك پەيدا بولدى. دەسلەپ ئۇنىڭ بېشى پەيدا بولدى، كۆزى پەيدا بولدى. ئەنە كۆزى پەيدا بولدى. ئۇنىڭ كۆزى بايىقى كۆرۈنۈشنىڭ ئەكسىچە، پۈتۈنلەي ھەيران قالارلىق دەرىجىدە ئۆزگەرگەن. مانا ئەمدى ئۇنىڭ كۆزلىرى شادلىق، خۇشاللىق بۇلىقىغا ئايلانغانىدى. ئۇ نېمىگە شۇنچە خۇشاللانغاندۇر، جۈپتىنى قۇتقۇزۇشنىڭ بىرەر ئامالىنى تاپقانمىدۇر؟ ياق، بۇ مۇمكىن ئەمەس، ھېلىگەر ئادەملەرنىڭ قويغان قاپقىنىدىن كېيىكنىڭ ئامان قېلىپ ئۆزلىرىنى قۇتقۇزۇشى مۇمكىن ئەمەس، ئەمما ئەركەك كېيىك بايا غايىب بولغاندا، ئوۋچىنىڭ ئالدىغا بېرىپ، كۆزلىرىدىن تارام - تارام ياش تۆكۈپ تۇرۇپ، ئۈنسىز ھالدا ئۇنىڭغا يالۋۇرغانمىدۇر؟ ياق، ئەسلا مۇمكىن ئەمەس! ياۋۇز ئوۋچى كېيىكنى كۆرگەن ھامان ئوقيانىڭ كىرىچىنى بولۇشىچە تارتىپ، كېيىكنى ئاتماي قويمايدۇ، كېيىكمۇ ئوۋچىغا يېلىنمايدۇ، ئۇ، ئوۋچىنىڭ رەھىمسىز يىرتقۇچ ئىكەنلىكىنى بىلىدۇ. ئادەملەرنىڭ ئۆزىنى كۆرگەندە ھامان يەۋېتىدىغانلىقىنى بىلىدۇ، ئەمما ئۇ ھازىر نېمانچە خۇشال، ئاھ، ئەمدى كۆرۈڭلار، ئەمدى ئۇنىڭ ھەممە يېرى كۆرۈندى، ئەسلىدە، كۆكرىكىگە، بېقىنىغا ئوۋچىنىڭ ئىككى تال ئوقى سانجىلغان، قىزىل قان جۈپتىنىڭ قېنى بىلەن قوشۇلۇپ بۇلاق سۈيىگە قۇيۇلغانىدى. ئورمان ئارىسىدىن رەھىمسىز ئوۋچىنىڭ يېرىم گەۋدىسى كۆرۈنۈپ تۇراتتى. دېمەك، ئەركەك كېيىك ئۆز ھەمراھى بىلەن مەڭگۈ بىرگە بولىدىغانلىقىدىن، ئادەملەرنىڭ ئۆتكۈر پىچاقلىرىدا تارتقۇشلاپ سويۇلۇپ، ۋاراقشىپ تۇرغان قازانلىرىدا تەنلىرى بىرگە قاينايدىغانلىقىدىن، چىشلىرىدا بىرگە چاينىلىدىغانلىقىدىن، قاراڭغۇ قورساقلىرىغا تىتىلىپ كىرگەندىمۇ بىرگە كىرىدىغانلىقىدىن، شۇ قاراڭغۇلۇق ئىچىدە، شۇ ئادەملەرنىڭ يۈرىكىنىڭ قانداقلىقىنى بىرگە كۆرىدىغانلىقىدىن خۇشال بولغانىكەن - دە! ئانا كېيىك ئەسلى يېڭىدىن دۇنياغا كۆز ئاچقان ئوغلاقلىرىغا ئوزۇقنى كۆپرەك بېرىش، بۇلاق سۈيىدىن كۆپ ئىچىپ، كۆكسىدىكى سۈتنى كۆپەيتىش ئۈچۈن بۇلاق بويىغا كەلگەنىدى. بىچارە ئوغلاقلار مەسۇم كۆزلىرىنى ئاتا - ئانىسىنىڭ يولىغا ئىنتىزارلىق بىلەن تىكىپ، ئانا سۈتىگە تەشنا بولۇپ تۇرغاندا، ياۋۇز ئوۋچى ئۇلارنىمۇ تۇتار. ئادەملەر يامان، ھېلىگەر. ئۇلارنى كېيىك ئىزىدىن ئىزدەپ بېرىپ تۇتىدۇ - دە، ئۇلارنىڭ يۇمران تەنلىرىنىمۇ لەززەت بىلەن چايناپ يۇتىدۇ. دېمەك، كېيىك ئوغلاقلىرىمۇ ئاتا - ئانىسى بىلەن چوڭ بەختسىزلىك ئىچىدە بەختلىك ئۇچرىشىدۇ...

رەسسامنىڭ قولى تالدى، كۆزى تالدى.

ئۇ قىچىشىپ كەتكەن تاقىر بېشىنى بىر سىيلىۋىدى، ئاشۇ ئېچىنىشلىق كۆرۈنۈشنى شەكىللەندۈرگەن بوياقلار تاقىر بېشىغا يۇقتى، ئۇنىڭ تۈكسىز بېشىغا يۇققان بوياق ئاشۇنىڭغا ئوخشاش بىر پاجىئەلىك سۈرەتنى ئىپادىلەپ بېرەلمىسىمۇ، لېكىن كىچىككىنە بولسىمۇ بىر كۆڭۈلسىزلىكنىڭ بېشىغا سايە تاشلىغانلىقىنىڭ ئالدىن بېشارىتىدەك كۆرۈنەتتى.

— بۇ سۈرەت ئەجەپ مەنىلىك سىزىلىپتىغۇ؟

رەسسامنىڭ تاياقتەك ئورۇق، ئېگىز ئايالى ئۇنىڭ ئىشخانىسىغا كىرىپ، ھەم خۇشال ھەم ھەيران بولۇپ، ئىشخانىنىڭ بىر تېمىنى لىق ئالغان رەختتىكى سۈرەتكە قاراپ قالدى. رەسسام بىر ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ، ئايالىغا قاراپ قويدى - يۇ، ئۈنچىقمىدى.

— قاچاندىن بېرى بۇنداق سۈرەت سىزىشقا تەييارلىق كۆرگەنتىلە؟

— تۈنۈگۈن كەچتىن بېرى، — رەسسام جامال ھارغىن، بوش ئاۋازدا جاۋاب بەردى. جامالنىڭ ئايالى تېخىمۇ ھەيران

بولۇپ، تۇمشۇقىنى ئۇشلاپ، چوڭقۇر كۆزلىرىنى يېپىۋالغان قاپىقىنى سۈزدى.

— ۋىيەي، پوچىلىقىنى، رەسمىي ئىجادىيەتكە كىرىشىپ بىرەر ئەسەر ئىجاد قىلماقچى بولسىلىمۇ، بىرقانچە ئاي تەييارلىق قىلاتتىلە، ئەمەلىيەتتە سىزغانلىرى ئۇنچىۋالا ئەمەس ئىدى. ئەجەبا، بىر كېچىدىلا بۇنداق ئېسىل سۈرەت چىقامدۇ؟ ھازىرغىچە سىزغان ھەرقانداق داڭلىق رەسىملىرى مېنىڭچە بۇ رەسىمنىڭ ئالدىدا يىپ ئېشەلمەيدۇ.

— مەيلى، يىپ ئىشەلىسۇن، ئىشەلمىسۇن، يېزا باشلىقىغا يارىسىلا بولغىنى. بۇ رەسىمنى سىزىشتا ئۇنىڭمۇ بىر كىشىلىك ھەسسىسى بار، بولمىسا بۇنداق چىقىشى ناتايىن، — دېدى رەسسام ئايالى ئاپتۇۋادا قۇيۇپ بېرىۋاتقان ئىسسىق سۇدا قولىنى يۇيۇۋېتىپ.

— باشلانغۇچنى تۈزۈك ئوقۇمىغان باشلىقنىڭ بۇ رەسىمگە ھەسسە قوشالىغۇدەك قانچىلىك بىڭسى بار ئىدى؟ ئۇ كىشىلەرگە ۋارقىراشنى، بۇيرۇق چۈشۈرۈشنى، دېھقانلارنى شۇلۇپ يېيىشنى بىلىدۇ، — دېدى جامالنىڭ ئايالى ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇۋېتىپ، جامال چۆچۈپ بېشىنى كۆتۈرۈپ ئەتراپىغا قاراپ قويۇپ:

— بوشراق گەپ قىل، كۈندۈزى گەپ قىلساڭ، ئەتراپىڭغا باق، كېچىسى گەپ قىلساڭ قۇلاقنى قۇلاققا ياق. چىڭراق گەپ قىلساڭ، ئەتىسى يېزا باشلىقىنىڭ ئاغزىدىن ئوت بولۇپ چىقىپ، يۈزۈڭگە داغ سالىدۇ، — دېدى ئايالىغا چېچىلىپ. ئايالى ئېرىنىڭ چۇس مىجەزىنى بىلگەچكە، ئاستا غوتۇلدىدى:

— ئۆز ئۆيىدىمۇ ئۈنلۈكرەك گەپ قىلىشقا پېتىنالمايدۇ كىشى. يېزا باشلىقى بۇ رەسىمگە نېمە ھەسسە قوشتى؟

— ئۇ: «ئوغلۇمنىڭ يېڭى تۇتقان ئۆيىگە ئاسىدىغان گەپ، مۇشۇ ئون گەز رەختكە قاملاشتۇرۇپ بىر رەسىم سىزىپ بەر» دېدى. نېمە سىزىپ بېرىمەن؟ دېسەم، بىردەم بېشىنى قاشلاپ:

«كېپېكنىڭ رەسىمىنى سىز» دېدى. ئويلاپ ئولتۇرۇپ، ئۇشتۇمتۇتلا، ھېلىقى مەشھۇر ئۇيغۇر خەلق چۆچىكىدىكى كېپەك پاجىئەسى ئېسىمگە كېلىپ قالدى. شۇنىڭ بىلەن بۇ رەسىم سىزىلىپ قالدى.

— بۇ رەسىمنى بەرمەيلى، — دېدى جامالنىڭ ئايالى پاتىمە. جامال ئايالىغا ئالىيىپ قاراپ قويدى.

— نېمىشقا بەرمەيمىز؟

— بۇ سىلىنىڭ ئىجادىيەتلىرى ئىچىدىكى ئەڭ ياخشىسى، ئۇنى بەرگەن تەقدىردىمۇ، بىزنىڭ ئۆيدە يەپ كېكىرىپ چىقىپ كەتكەن نەچچە قوينىڭ گۆشچىلىك ئەتىۋارى بولمايدۇ، ئۇچىغا چىققان يۈزسىز چوقۇر ئۇ.

— بولدى پاتىمە، مۇشۇ كۈندە ئاغزىڭ ئېچىلىپ كەتسە توختاتقىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدىڭ، قانداق قىلىمىز؟ بۇنداق ئىت خۇيلۇق ئادەملەرنى ئۇزاق مۇددەتكىچە يۇندا بىلەن باقمىغۇچە، ئىشنى ھەل قىلغىلى بولمايدۇ. مەيلى بۇنىمۇ ئالسۇن، يەنە نېمە يېسە يېسۇن، بۇ قېتىم يېزىغا بېرىلگەن كادىر قوبۇل قىلىش شتاتىنىڭ بىرىنى ماڭا تەستىقلاپ بەرسىلا بولغىنى. ئاشۇ نەپسى تويماس چوقۇرنىڭ قورسىقى تويۇپ، بۇرۇتى مىدىرلاپ كەتسىلا، باشقىسى بۇ يەرلىك خاقاننىڭ ئالدىدا غىڭ قىلالمايدۇ، — دېدى جامال چوڭقۇر ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ. پاتىمە ئىچى سىيرىلگەن ھالدا رەسىمگە تىكىلدى.

2

جامالنىڭ شاپتۇل قېقىدەك قورۇلۇپ قالغان چىرايىغا خۇشاللىق يامىشىپ، يۈزىدىكى قورۇقلار تېخىمۇ قورۇلۇپ، ئۆمۈچۈك تورىغا ئوخشاپ قالدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ بىر يىل تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ، قوي سويۇپ شورپا تەييارلاش، ئۇچرىغان

ئەمەلدارلارغا كۆزىنى بىچارىلىق بىلەن مۆلدۈرلىتىپ يىلىنىش،
سانسىز قېتىم بالىۋاقىسىنى رەسىمگە تارتىپ قويۇش، ئۇلارنى
چوڭايتىپ، چىرايلىق نەقىشلىك رامكىلارغا ئېلىپ، ئۆيلىرىگە
ئاپىرىپ، ئالىي ئېھتىرام بىلەن قاراش، ئاغزىغا كەلگەنلىكى
چىرايلىق سۆزلەر بىلەن ئاغزى قۇرۇغىچە مەدھىيە ئوقۇش نەتى-
جىسىدە، ئاخىرى ئۆزى كۆزلىگەن مەقسەتكە يېقىنلاپ قالدى.
تەستىق سېلىنىسىلا، كادىرلىق شتاتىدىن بىرنى ئېلىپ، نەچچە
ۋاقىتتىن بېرى مەتبۇئات، كۆرگەزمىلەردە دېھقان رەسسام جامال
دەپ ئاتىلىپ كەلگەن قالپاقتىن قۇتۇلىدۇ. ئەمدى گېزىتلەر ئۇنى
دېھقان فوتوگراف دېمەيدۇ. بۇ ئىسمىدىن ئۇ شۇنچىلىك بىزار
بولغانىدى. بىراق نېمە ئىلاج، ئۇنىڭ ئۆزىمۇ نامرات بىر يالاڭ-
تۆش رەسسام ئەمەسمۇ؟ بۇ ئىشنى قىلىپ تۇرمىسا، چۆنتەككە
كىرىپ تۇرىدىغان پۇل توختايدۇ - دە. ئەمدى ئۇ دۆلەتنىڭ تۆمۈر
كىيىملىك كادىرى بولماقچى. ئۇنىڭ ھەممە يېرى — ئاغزى،
قۇلىقى، بۇرنى. . . ھەممە يېرى كادىر، ئۆلۈكىمۇ كادىر بولى-
دىغان گەپ. ساق قىرىق بەش ياشتا ئارانلا بىر يېزا كادىرى
بولماقچى. ۋاي، بۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ قانچىلىك تىرىشىپ - تىرماش-
تى؟ يېزا باشلىقى، ناھىيە ھاكىمى، مۇئاۋىن شۇجى، كادىرلار
ئىشخانىسى، ئىش بېجىرگۈچىسى، باشلىقى، باشلىقنىڭ كاتى-
پى، ھەتتا ئاشۇ مۇناسىۋەتلىك ئورگانلارنىڭ دەرۋازىۋەنىدىن
تارتىپ ئالدىغا بېرىپ، ئوتتۇز تەزىم قىلىش، زورىغا ھىجىيىش،
بىچارىلەرچە يېلىنىش، رەسىمگە چۈشىدىغان - چۈشمەيدىغانلى-
قىنى، ئۆيىدە سىرلايدىغان نەرسىسىنىڭ بار - يوقلۇقىنى سو-
راش. . . ئۇھ، بۇ ئاقىنانچى ئەبگاھلارنىڭ بۇنداق بىكار نەپتىن
قاچىدىغىنى نەدە! بىرىنى رەسىمگە تارتسا بالىسى، بالىسىدىن
ئاشسا چوڭ ئانىسى، ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ قوشنىسى، قوشنىسىنىڭ
نەۋرىسى، يەنە بىرىنىڭ ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن غىچ - غىچ
ئىشكاپىدىن تارتىپ كەشىنى قويىدىغان ئورۇندۇقىغىچە سىرلى-

ماق. . . ۋاي، بۇلارنى سانىسا بەلكىم يۈز نەچچە قېتىمدىن
ئېشىپ كېتەر. بۇ جەرياندا، يېمەي - ئىچمەي، چۆچۈرىدەك تۆت
بالىسى بىلەن ئايالىغا تەسەللى بېرىپ، چىشىنى چىشىغا چىشلەپ
ئىشلىدى. كېچىدىمۇ - كۈندۈزدىمۇ ئىشلىدى. ئاشۇ پەلەمپەي
شەكلىدىكى يوغان ئېغىزلىق ئەمەل ئىگىلىرىگە ئىشلىدى. ياپىر!
بۇ ئېغىزلار شۇنچىلىك تولمايدىغان، چوڭقۇر ھەم كەڭرىكەنكى،
خۇددى سۇلايمان پادىشاھنىڭ دىۋىلەرنى بەند قىلىدىغان كۈپلىرىغا
ئوخشاش تەگسىز ئىدى. بۇنداق چوڭ ھاڭلارنى جامالدەك بويى
بىر مېتىر ئاتمىش سانتىمېتىر كېلىدىغان ئاۋاق ئادەمنىڭ قان - تەرى
قانداقمۇ تولدۇرۇپ بولالىسۇن. بىراق، جامال ئۈمىدسىزلەنمى-
دى، ئەكسىچە گېزىت - ژۇرناللار ئەۋەتكەن ئازغىنا قەلەم ھەق-
قىنى توپلاپ، مېھمانغا يېتەرلىك نەرسىلەرنى تەييارلاپ، باشلىق-
لارنىڭ ئالدىغا بارغاندا، قورۇنۇپ، ئۇلارنىڭ قار - مۇز يېغىپ
تۇرغان چىرايىغا ساقچىدىن قورققان ئوغرىدەك قاراپ يۈرۈپ،
ئاران تەكلىپ قىلىپ، مىڭبىر تەكلىپ - تەكەللۇپلار بىلەن
يىگۈزگەندە، ‹ ئاغزىدا چىرايلىق مەدھىيە ئوقۇۋاتقان بولسىمۇ،
قەلبىدە: «يە، يېگىن، ئىچە، نېمە يېسەڭ يەپ، نېمە ئىچسەڭ
ئىچىپ، ئىشىمنى بىر ھەل قىلىۋەتسەڭلا مەيلىدى، قېنىمنى
ئىچىۋاتىسەن، بالانى يېسەڭمۇ يېگىن، لېكىن بىر ھەل قىلىۋەت-
سەڭ بولاتتى» دەيتتى. كىم باشقىلارنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولماي-
دۇ، كىم رەسىمگە چۈشمەيدۇ، كىم دېرىزىنى سىرلاتمايدۇ؟ بۇ
ئەلۋەتتە نورمال ئەھۋال - دە. جامال ئۇھ دېگۈچىلىك دەرمال
قالمىغاندا، ئۆز مەقسىتىنى ئەمەلگە ئاشۇراي دېدى. ئاشۇ چاغدى-
لا، ئۇ ئۆز ۋاقتىدا نېمە ئۈچۈن ياخشى ئوقۇپ مەكتەپنى سالامەت
پۈتكۈزمىگەنلىكىگە يەنە قاتتىق ئازابلاندى. ئەينى چاغدا كادىرلىق-
نىڭ قەدرىگە يېتىپ، كادىر بولماقنىڭ مۇشۇنچىلىك قىيىن
ئىكەنلىكىنى بىلگىنىدە، غەيرەت قىلىپ ئوقۇغان بولاتتى. ئەمدى
پۇشايمان قىلغاننىڭ نېمە پايدىسى؟ بۇ ئىشلارمۇ ئۆتۈپ كېتەر.

مانا، كادىرلىقمۇ كۆزگە كۆرۈنۈپلا قالدى. ئۇ كادىر بولۇۋالغاندىن كېيىن، بىر ئاز دېمىنى ئېلىۋالماقچى، بىر مەزگىل تىنىۋالماقچى. قوللار تالدى، پۇتلار قاپاردى، تولا سۆزلەپ ئېغىزىنىڭ بىر قات تېرىسى قالمىدى. تولا كۈتۈپ كۆزىنىڭ نۇرى ئاجىزلىدى. يۈرەك زارىقىپ لەش بولدى. ئۇ خۇشال هالدا چوڭ بىر ئۇھ تارتتى. ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان ئايالىمۇ ئويغاقكەن ـ دە. ئۇ ئېرى تەرەپكە ئۆرۈلدى.

— مۇرادلىرى هاسىل بولۇشقا پەقەت بىر كۈنلا قالدى، — دېدى پاتىمە تەنە ئارىلاش. بەلكىم ئەتىگەندىن بېرى ئۇمۇ ئېرىگە ئوخشاش نۇرغۇن خىياللارنى سۈرگەندۇر، ئېرىنىڭ كادىر بولۇش يولىدا كەشىنىڭ سوكى چۈشۈپ قالغۇدەك پالاقشىپ، يۇقىرى ـ تۆۋەن قاترىغانلىقىنى ئويلىغاندۇر. ئۈچىسىدا كىيىمى قالمىغۇچە مېهمان كۈتكەن مۇساپىسىنى ئەسلىگەندۇر.

— ماڭغان يوللىرىمنى، قىلغان ئەجرىمنى ئويلاپ ئۇھ تارتىۋاتىمەن. مۇشۇ كىچىككىنە بىر جايدا باشلىقنىڭ شۇنچە تولىلىقىنى ئويلاپ ئۇھ تارتىۋاتىمەن. مېنىڭدەك بىر ئادەتتىكى ئادەمنى كادىرلىققا قوبۇل قىلىش شۇنچىۋالا كۆپ باشلىقنىڭ قولىدىن ئۆتىدىغانلىقىنى ئويلاپ ئۇھ تارتىۋاتىمەن. نېمىدېگەن مۇرەككەپ؟ قانچە ئويلىسىمۇ تېگىگە يەتكىلى بولمايدۇ. خۇددى ئالۋاستىنىڭ چېچىدەك چىگىش ئىشلار. مېنىڭ ئىشىمغۇ ئاسان هەل بولاي دەپ قالدى، ئەمما ئاشۇلارنىڭ ئالدىغا قاتراش جەريانىدا، ماڭا ئوخشاش نۇرغۇن بىچارىلەر بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدىم. مېنىڭ قولۇمدىن هېلىقىدەك ئۇششاق ئىشلاردىن تارتىپ مەدهىيە، خۇشامەتكىچە هەممىسى كېلىدىكەن. تولا قاتراش هارمۇ كەلمەيدىكەن. بىراق هەممە ئادەم ماڭا ئوخشامدۇ؟ ئاشۇلارنىڭ ئىچىدە ماڭا ئوخشاش يېلىنىش ـ هىجىيىش، مەدهىيە، ماختاشقا تىلى بارمايدىغانلارمۇ بار. ئاشۇ بىچارىلەرنىڭ هالىغا ئېچىنىمەن. مەسىلەن، باشلىقلارنىڭ تولىسى ماختانچاق كېلىدى-

كەن. مەن ئۇلارنىڭ بۇ ئاجىزلىقىنى بايقىۋالدىم ـ دە، ئۇلارنىڭ قاملاشمىغان ئىشلىرىنى كارامەت دانا ئىش بوپتۇ دەپ، هارماي ماختىدىم، ياراشمىغان كىيىملىرىنى ئاجايىپ يارىشىپتۇ، دېدىم. سەت دۆڭ پېشانە باللىرىنى ئەجەپمۇ ئوماق باللاركەن، پېشانىسى ئوچۇقكەن، دېدىم. ئۇلار هاكاۋۇر، غادىيىپ تۇرسىمۇ، ئەجەپ كەمتەر، كەڭ قورساق، دۇنيادا تېپىلغۇسىز بەلەن ئادەمكەنلا، دېدىم. بۇ ماختاش، مەدهىيىلىرىمگە گەرچە ئۇلار پەرۋا قىلمايۋاتقاندەك، ئاڭلىمايۋاتقاندەك، بۇنداق ماختاشنى ياقتۇرمايۋاتقاندەك قىلسىمۇ، چىن كۆڭلىدىن تازا ياقتۇرىدىغانلىقىنى بىلىپ تۇردۇم. شۇڭا ئىشىم هەل بولاي دەپ قالدى. باشقا بىچارىلەرنىڭ ئۇلارغا قىلغان سوۋغاتلىرى مېنىڭكىدىن نەچچە هەسسە كۆپ. بىراق ئۇلار مەندەك مەدهىيىچىلەردىن ئەمەس، دورىيالمايدۇ، شۇڭا هەل بولمىدى. مانا بۇلار مېنىڭ ئالىي مەكتەپتە پسىخولوگىيىنى ئوبدان ئوقۇپ. . .

— ۋاي ئاللا، بولدى قىلسىلىچۇ، ئېغىزلىرى بىر ئېچىلسا توختاتقىلى بولمايدۇ.

پاتىمە جامالنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى. جامال پىخىلداپ كۈلۈپ، قولىنى ئۈن ـ تىنسىز پاتىمەگە سوزدى.

بايا جامالنىڭ سۆز ئاخىرىسىدا: «مانا بۇلار مېنىڭ ئالىي مەكتەپتە پسىخولوگىيىنى ئوبدان ئوقۇپ. . .» دېگەن سۆزىنى ئاڭلاپ قالدۇق. ئەجەپلىنىۋاتامسىلەر؟ «ئەجەبا ئۇ ئالىي مەكتەپتە ئوقۇپتۇ ـ يۇ، يەنە نېمىشقا كادىر ئەمەس، هازىرغىچە ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغانلاردىن كادىر بولمىغىنى بارمۇ؟» بۇ غەلىتىلىكتىن ئەلۋەتتە ئەجەبلەنمەي قالمايسىلەر. بۇ جامال قانداق غەلىتە نەرسە. يۈرۈڭلار، سېۋەتتە سۇ توختىمىغاندەك، تولا گەپ قىلىدىغان ئادەمنىڭ ئىچىدە گەپ ياتمايدۇ. ئۇ ئەمەلدارلارنىڭ ماختانچاقلىق ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز ئىشىنى هەل قىلىشنىڭ كاۋىكىنى تاپقان بولسا، بىزمۇ ئۇنىڭ تولا گەپ قىلىدىغان

ئاجىزلىقىدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ بۇ غەلىتە سۆزىنىڭ سىرىنى بىلىۋالايلى.

3

جامال يېرىم كېچىدە چالا مەست هالدا ياتىقىغا قايتىپ كىرىپ، ئۆزىنى كارىۋىتىغا تاشلاپلا، خورۇلداپ ئۇيقۇغا كەتتى. كۆزى ئۇيقۇغا ئىلىنىش بىلەنلا، ئاجايىپ چۈشلەر باشلاندى...

«يۇمشاق، ساپسېرىق چاچلىق بىر باش، ئىسسىق، يۇمشاق بىر تەن ئۇنىڭ كۆكسىگە سۈركەلمەكتە. ئۇنىڭدىن شۇنچىلىك خۇش پۇراقلار تارالماقتىكى، بۇ پۇراق جامالنىڭ ئۇيقۇلۇق سەزگۈلىرىنى ئويغاتتى. دەسلەپ ئۇ ئاشۇ ئەۋرىشىم، يۇمشاق تەندىن باشقىنى بىلەلمىدى، كېيىن قولىنى يۇمشاق بىر قول چىڭ سىقتى. بۇ كىمنىڭ قولى بولغىيدى؟ تونۇشلا بىر قولغۇ؟ شۇنچە نازۇك، ئىنچىكە بارماقلار... ۋاھ، تونۇشلا بىر جۈپ ئوتلۇق كۆك كۆز، لالىدەك قىزىل لەۋ. ئاخىرى كۆردى. ئۇ كۆرۈشكە ئۈلگۈرمەيلا ئاشۇ ئىسسىق لەۋلەر ئۇنىڭ تىكىلىپ قاراپ قالغان كۆزلىرىگە نۆۋەت بىلەن بېسىلدى. جامال دەرهال ۋارقىراپ ئۇنى سىلكىۋەتتى. لېكىن ئاۋازى بوغۇلۇپ زۇۋانى چىقمىدى، ئۇنى ئىتتىرىۋېتەي دېسىمۇ، قولىنى مىدىرلىتالمىدى.

— سۆيۈملۈك باقىيوۋ...

ئالتۇن چاچلىق ياش رۇس ئايال، تونۇش ئاۋاز، تونۇش چىراي، تونۇش كۈلۈمسىرەش، تونۇش كۆك كۆز. لېكىن جامال گەپ قىلاي دېسە ئاۋازى چىقمايدۇ. تەنلىرى بەند قىلىۋېتىلگەندەك مىدىرلىمايدۇ.

— كاتە... — جامال قورققىنىدىن لاغىلداپ تىترەپ ۋارقىرىۋەتتى. ئەمما ئاۋازى پەقەت چىقمىدى، هەتتا ئۆزىمۇ ئاڭلىيالمىدى.

— نېمىشقا بۇنچىۋالا هودۇقىسىز، سۆيۈملۈك باقىيوۋ، مەن ۋاسىلىۋا كاتىنىشكا ئەمەسمۇ؟ بۇ يەردە يات ئادەم يوق، سىلەر بۇ ئىشلارنى بەكمۇ خەتەرلىك، يامان ئىش دەپ قارايدىكەنسىلەر، ئەمەلىيەتتىمۇ هېچقانداق ئالاقزادە بولغۇدەك ئىش ئەمەسقۇ؟ سىز قورقماڭ، سىز ئۈچۈن ئېهتىيات قىلىپ، بۇ ئىشنى هېچكىم بىلمەيدىغان قىلدىم. يېنىڭىزغا كىرگىنىمنى هېچكىم كۆرگىنى يوق، سىز تولىمۇ سۆيۈملۈك، يارامىلىق يىگىتسىز...

كاتىنىشكا جامالنىڭ بويىنىغا گىرە سالدى. جامال ئۇنىڭ قولىنى ئاجرىتىۋەتمەكچى بولۇۋىدى، قولىنى كۆتۈرەلمىدى. كاتەنىڭ كۆك كۆزلىرى ئۇنىڭغا چوڭقۇر مېهرى بىلەن تىكىلگەنىدى. دائىم مۆڭلىنىپ تۇرىدىغان كۆزلىرى هازىر ئاجايىپ نۇر دېڭىزىغا ئايلانغانىدى...»

جامال بوغۇلۇپ ۋارقىراپ ئويغىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزايى چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ساۋاقداشلىرىدىن بىر نەچچىسى ئويغىنىپ بېشىنى كۆتۈردى. چىراغ ياقتى. «قارا باستىمۇ؟...» جامال جاۋاب بەرمىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى دەهشەت بىلەن سوقماقتا ئىدى.

ئۇ سەهەردە ئورنىدىن تۇرۇپ، بىر بىنانىڭ يېنىغا باردى - دە، دېرىزىدىن ماردى. بىر رۇس ئەر چالا سىزىلغان بىر سۈرەتكە تىكىلگىنىچە بىر قولىدا موي قەلەم، بىر قولىدا بوياق قاچىسى تۇتۇپ قېتىپ تۇراتتى. بۇ بايا جامال چۈشىدە كۆرگەن كاتىنىشكانىڭ ئېرى ۋاسىلى ئىۋانوۋ ئىدى. ئۇ جامال بېيجىڭ گۈزەل سەنئەت ئىنستىتۇتىغا كەلگەن بىر يىلدىن بېرى ئۇنىڭ رەسىم ئوقۇتقۇچىسى ئىدى. ۋاسىلى ئىۋانوۋ ناهايىتى ئاق كۆڭۈل، پۈتۈن ئىشتىياقىنى رەسىم كەسپىگە بېغىشلىغان ئادەم ئىدى. ئۇنىڭ ئېغىر - بېسىق تۇرقىدىن هەقىقىي سەنئەتكارلارغا خاس سالاپەت چىقىپ تۇراتتى. يېشى ئەللىكتىن ئېشىپ، پەقەت گەدىنىدىلا كىچىككىنە ئاق چېچى قالغان پېشقەدەم رەسسام جۇڭگونىڭ

ئىختىساسلىق خادىملىرىنى تەربىيىلەشكە ياردەم بېرىش ئۈچۈن ئۆزى ئىلتىماس قىلىپ موسكۋادىن بېيجىڭغا كەلگەنىدى. يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ ئۇنىڭ جۇڭگودىكى كىشىنى مەپتۇن قىلىدىغان گۈزەل تەبىئىي مەنزىرىلەرنى، قەدىمىي خاتىرە جايلارنى ئۆز كۆزى بىلەن كۆرۈشكە بولغان تەشنالىقىدىنمۇ بولغانىدى. ئۇ جۇڭگوغا كېلىپ بۇ تەشنالىقىغا قاندى. بېيجىڭنىڭ سەھەر ۋاقتىدىكى نۇرغا تولغان مەنزىرىسىنى، ئون ئۈچ پادىشاھ قەبرىسىنى، يىخېيۈەن، بېيدەيخې، شياڭشەن، سەددىچىن قاتارلىق جايلىرىنى، گۇيلىننىڭ رىۋايەتلەردىكىدەك گۈزەل مەنزىرىلىك تاغ - دەريالىرىنى، تەيشەن تېغىنىڭ ئاسمان - پەلەك تىك چوققىلىرىنى كۆرۈپ، خۇشاللىقىدىن ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالدى. ئۆزىنى ياشلىقىغا يېنىپ قالغاندەك ھېس قىلدى. جۇڭگوغا كەلگىنىدىن تولىمۇ ئىپتىخارلاندى. شۇڭلاشقىمۇ ئۇ ئوقۇغۇچىلارغا بەكمۇ ئەستايىدىل دەرس ئۆتتى. بولۇپمۇ جامالغا تولىمۇ ئامراق ئىدى. چۈنكى جامالنىڭ قىسقىغىنا بىر يىل ئىچىدە رۇس تىلىنى خېلى ئوبدان ئۆگىنىپ، مەقسىتىنى بىلدۈرەلەيدىغان بولغانلىقى ئىۋانوۋنى تولىمۇ خۇشال قىلغانىدى. ئىۋانوۋ بوش ۋاقىتلىرىدا جامال بىلەن مۇڭدىشىپ ئىچ پۇشۇقىنى چىقىراتتى. دائىم دېگۈدەك تەڭرىتېغى، بوغدا كۆلى، تارىم ۋادىسى توغرىسىدا ھاياجانلىنىپ سۆزلەيتتى. شانلىق ئۇيغۇر مەدەنىيىتى توغرىسىدا، قەشقەر، خوتەن، تۇرپان، ئىلى توغرىسىدا؛ قەدىمكى زامانلاردا ئۆتكەن ئۇيغۇر ئالىملىرى، شائىر - يازغۇچىلىرى، رەسساملىرى توغرىسىدا سۆزلىگەندە، ئۆزىنى زادىلا توختىتىۋالالمايتتى. توۋا، بىر رۇس شىنجاڭنىڭ ھەممىلا يېرىنى، ھەتتا نەچچە مىڭ يىللىق تارىخىنى بىلىدىكەنۇ، جامال ئۆزىنىڭ زېمىنىنى ئۇنىڭچىلىك بىلمەيدۇ. ھەتتا ھازىر شىنجاڭ قايسى تەرەپتە دېسە شۇنىمۇ ئېيتىپ بېرەلمەسلىكى مۇمكىن. ئىۋانوۋ جامالنى دائىم ئۆيىگە تاماققا تەكلىپ قىلاتتى. لېكىن جامال رەت قىلاتتى. بىر كۈنى

ئىۋانوۋ جامالنى ئۇنىمىغىنىغا قويماي ئۆيىگە باشلاپ كەلدى. ئايالى كاتىنىشكا ئۇلارنى قارشى ئالدى. ئۇ جامالنى كاتىنىشكىغا: «بۇ تەڭرىتېغى بويىدىن كەلگەن تەڭرى بالىسى، كارامەت ئەقىللىق، زېرەك، تۇتۇۋېلىش قابىلىيىتى يۇقىرى، تىرىشچان ئوقۇغۇچى» دەپ تونۇشتۇردى. كاتىنىشكا ئېرىنىڭ جامالنى ماختاشلىرىغا ئانچە پەرۋا قىلمايۋاتقاندەك قىلسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ بىر خىل يوشۇرۇن ھەسرەت سايە تاشلاپ تۇرىدىغان چوڭقۇر كۆكۈش كۆزلىرى جامالغا پات - پات تىكىلەتتى. ئۇنىڭ سوزۇق سېرىق چىرايى، ئۇزۇن قوڭۇر كىرپىكلىرى بۇ چوكاننىڭ گۈزەللىكىنى نامايان قىلىپ تۇراتتى.

— كاتە، باقىيوپ رۇس تىلىنى ئۆگىنىشكە ناھايىتى چوڭقۇر ئىشتىياق باغلىغان يىگىتكەن، بۇ قەدىرلەشكە تېگىشلىك ئىش، ئۇ، بوش ۋاقىتلىرىدا سىزنىڭ يېنىڭىزغا كىرىدۇ، سىز ئۇنىڭ رۇس تىلى ئۆگىنىشىگە ياردەملىشىڭ. ۋۇي، باقىيوپ، سىز تاماق يېمەيسىزغۇ؟... ھە، بىلدىم، سىز مۇسۇلمان بالىسى - دە، ئەمىسە، مېۋە سويۇپ يەڭ، كەمپۈت يەڭ. كاتە، بىز باقىيوپنىڭ مۇسۇلمان بالىسى ئىكەنلىكىگە ھۆرمەت قىلايلى، قارا، سەن ئۇنىڭ بىلەن تاماق يېگەندە، ئاۋۇ قۇچىقىڭدىكى ماچكاڭنى نېرى قىل، — كاتىنىشكا شۇئان قۇچىقىدىكى چۇپۇرلۇق سېرىق ماچكىسىنى ياتاق ئۆيىگە ئەكىرىۋەتتى. ئەمدى ئۇنىڭ چىرايىدا تەبەسسۇم پەيدا بولدى. ئۇ كۆزلىرىنى توسۇۋالغان سېرىق چاچلىرىنى قولى بىلەن ئارقىغا قايرىۋېتىپ، ئىستاكانلارغا ھاراق قۇيدى.

— باقىيوپ، سىز بىلەن تونۇشقىنىم ئۈچۈن ئىنتايىن خۇشالمەن، — دېدى ئۇ ئىستاكاننى قولىغا ئېلىپ، — بۇنىڭدىن كېيىن بوش ۋاقتىڭىزدا دائىم كېلىڭ، مەن سىزنىڭ تىل ئۆگىنىشىڭىزگە ياردەم قىلالىسام، ئۆزۈمنى ئىنتايىن بەختلىك ھېس قىلىمەن، — كاتىنىشكا ئورنىدىن تۇردى. ئىۋانوپمۇ ئورنىدىن

006618

تۇردى. ئۇلارنىڭ ئىستاكانلىرى بىر - بىرىگە ئۇرۇلدى. جامال ئورنىدىن تۇرمىدى.

— ھە، بۇنداق تارتىنچاقلىق ئۇيغۇرلاردىكى بىر خىل قەدىرلەشكە تېگىشلىك ئادەت، بۇ قىياپەت كىشىلەردە ھېسداشلىق قوزغايدۇ. بىراق، باقىيوپ، خىجىل بولماڭ، بىز سىزنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرىڭىزگە ھۆرمەت قىلىش ئۈچۈن تىرىشچانلىق كۆرسىتىمىز. سىزمۇ ئەلۋەتتە چۈشىنىشىڭىز كېرەك، — دېدى ئىۋانوۋ سەممىي بىر خىل ئاھاڭدا.

— ھۆرمەتلىك مۇئەللىم، خانىم، ماڭا كۆيۈنگىنىڭلار ئۈچۈن كۆپ رەھمەت، بىراق مەن ھاراق ئىچىپ باقمىغان.

— بۇ، دىنىڭىزغا بولغان سادىقلىقىڭىزغۇ دەيمەن؟ بىراق تارىختىكى مەشھۇر مۇسۇلمانلاردىن ھاراق ئىچكەنلىرىمۇ كۆپ. مەن سىزگە ئۇستاز سۈپىتىم بىلەن لەۋزى قىلدىم. ئۇنىڭ ئۈستىگە، كاتە سىزنى ئاتايىن قەدەھ كۆتۈرۈشكە تەكلىپ قىلدى. ئۇيغۇرلاردا «دوستۇڭنىڭ كۆڭلىنى كۆكسۇڭگە باس» دېگەن سۆز بار، قېنى، كۆتۈرەيلى.

جامال ھاياتىدا تۇنجى قېتىم ھاراق رومكىسىنى قولىغا ئالدى. ئەمدى ئۇنىڭغا ئۇستازىنىڭ سۆزىنى رەت قىلىش ئىمكانىيىتى قالمىغانىدى.

تاماقتىن كېيىن، ئۇلار ئۇزۇن پاراڭلاشتى. كاتىنىشكا ئېچىلىپلا كەتتى. ئۇ جامالغا رۇس تىلىنى چوقۇم كامالەتكە يەتكۈزۈپ ئۆگىنىشكە ۋەدە بەردى. جامال تولىمۇ خۇشال بولدى. ئۇ مۇئەللىمنىڭ ئۆيىدىن چىقىۋېتىپ: «ۋاسىلى ئىۋانوۋ يېشى ئەللىكتىن ئاشقان ئادەمكەن، ئايالى كاتە بولسا ئەمدىلا ئوتتۇزغا ئۇلۇشۇپتۇ. پەرق نېمىدېگەن چوڭ، قىزدەكلا تۇرىدۇ» دەپ ئويلىدى.

ۋاسىلى ئىۋانوۋ بىلەن كاتە ئىشىكى ئالدىدىكى گۈللۈكتە جامالنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قېلىشتى.

4

ئۇ مەكتەپنىڭ كەڭرى سەيناسىغا چىقتى. تار سېمونت يولنىڭ ئىككى تەرىپىدە ئارچا - قارىغايلار بۈك سايە تاشلاپ تۇراتتى. سەھەر قۇياشىنىڭ قىزغۇچ نۇرى يوپۇرماقلاردىكى شەبنەم تامچىسى ئۈستىدە پارقىرايتتى. ئەتراپتىن تومۇزغىنىڭ چىرىلداشلىرى ئاڭلىناتتى. ئوقۇغۇچىلار ئەتىگەنلىك تاماق يېيىش ئۈچۈن ئالدىرىشىپ ئاشخانا تەرەپكە يۈگۈرۈشمەكتە ئىدى. جامال گويا ئوغرىلىق قىلغان ئادەمدەك ھودۇقاتتى. كېچىدە كۆرگەن چۈشى ئۇنى ساراسىمىگە سېلىۋەتتى، ياش ئادەم قىزلار بىلەن بىرگە بولۇپ چۈش كۆرىدۇ. ئەمما مۇئەللىمنىڭ ئايالى بىلەن بولۇپ چۈش كۆرسە - ھە؟... بۇ كېچە كۆرگەن چۈشى شۇنچە ئېنىق ئېسىدە تۇرۇپتۇ. ئۇ تولا چاغلاردا چۈش كۆرەتتى - يۇ، ئەسلىيەلمەيتتى، ئۇنتۇپ قالاتتى، كۆرگەن چۈشىمۇ شۇنچە گۇڭگا ئىدى. ئەمما بۈگۈن كېچە كۆرگەن بۇ چۈشى گويا راستەكلا، ئوڭىدا بولغاندەك تۇيۇلاتتى. كاتەنىڭ ھەربىر ھەرىكىتى، ھەربىر سۆزى، ھەربىر تىنىقى ئۇنىڭ ئېسىدە ناھايىتى ئېنىق ساقلانغانىدى. چۈشىمۇ شۇنداق بولىدىكەن. ياكى جامال كاتەنى ئويلاپ يېتىپ شۇنداق چۈش كۆردىمۇ؟ ئۇنى نېمىشقا ئويلايدۇ؟ قانداق پېتىنىدۇ؟ تېخى ئۇستازىنىڭ ئايالى بىلەن - ھە!...

ئۇ بۈگۈن كەچكىچە دەرسكە قاتناشمىدى. ئۇ بېيجىڭ كوچىلىرىدا لاغايلاپ يۈرۈپ، ئاخىرى بىر بوتۇلكا ھاراق، بىر ئاز پىشۇرۇلغان كالا گۆشى، ئاندىن ئۇششاق يېمەكلىكلەردىن بىر ئاز ئالدى - دە، يېخېيۈەن باغچىسىغا كىرىپ، بىر سۈنئىي تاغ باغرىدىكى چۆپلۈكتە ئولتۇرۇپ، ئۆزى يالغۇز ئىچكەچ، خىيالغا چۆمدى. ئۇنىڭ بېشى ئېغىرلىشىپ، لوقۇلداپ ئاغرىماقتا ئىدى. ئۇ بىرقانچە كۈن ئىلگىرىكى ئىشلارنى ئەسلىدى.

بىر كۈنى كەچلىك تاماقتىن كېيىن، جامال ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئۆيىگە كۈلۈمسىرەپ، سالام بېرىپ كىرىپ كەلدى. ئىۋانوۋ بىلەن كاتە تاماق جوزىسىدا ئاخىرقى تاماقلىرىنى يېيىشىپ، نېمدۇر بىرنەرسە ئۈستىدە سۆزلىشىپ ئولتۇراتتى. ئۇلار خۇشال ھالدا ئورنىدىن تۇرۇشۇپ، جامالنى ئىنتايىن قىزغىن قارشى ئالدى. ھەممىدىن كاتەنىڭ چىرايى بۆلەكچىلا ئېچىلىپ كەتكەندى. ئۇ جامالنىڭ قولىدىن يېتىلەپ ئەكىلىپ تاماق ئۈستىلى يېنىغا ئولتۇرغۇزدى ۋە رۇمكىلارغا ۋىنو تولدۇردى. ئۇ كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ:

— ھازىر ۋاسىلى بىلەن سىزنىڭ گېپىڭىزنى قىلىشىپ ئولتۇراتتۇق. ئۇنىڭغا سىزنىڭ رۇسچە ئۆگىنىش ئۈنۈمىڭىزنىڭ يۇقىرى بولۇۋاتقانلىقىنى سۆزلەپ بېرىۋىدىم، ئۇ ئىنتايىن خۇشال بولدى، — دېدى.

— ھە، مەن ئىشىنىمەن، چوقۇم ياخشى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن. مەن سىزنى چوقۇم كېلىدۇ دەپ كۈتۈپ ئولتۇرغانىدىم. ئاخىرى كەلدىڭىز. قېنى، كۆتۈرەيلى!

ئۈچ رومكا بىر - بىرىگە يېنىك جاراڭلاپ ئۇرۇلدى. رومكىنىڭ جاراڭلىغان ئاۋازى شۇ تاپتا بۇ ئۈچ يۈرەكتە ئۈچ خىل ئەكس سادا پەيدا قىلغانىدى.

ئىككى رومكىدىن ۋىنو ئىچىلگەندىن كېيىن، ۋاسىلى ئىۋانوۋ ئورنىدىن تۇردى.

— مەن ئىشخانامغا چىقىمەن، سىلەر ئۆز ئىشىڭلارنى داۋاملاشتۇرۇڭلار. خەير كاتە، خەير باقىيوپ.

ۋاسىلى ئىۋانوۋ ئادىتى بويىچە كاتەنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ قويۇپ، خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. بۇنداق چاغلاردا كاتە ئېرىدىن ئىچ - ئىچىدىن بىزار ئىكەنلىكىنى قانچىلىك يوشۇرۇشقا ئۇرۇنسىمۇ، لېكىن ئۇنىڭ مۇڭ چىقىپ تۇرغان گۈزەل كۆك كۆزى بىلىندۈرۈپ قوياتتى. كاتە خۇمار كۆزلىرىنى ئوينىتىپ،

جامالغا دەرس بېرىشكە كىرىشتى. ئۇ شۇنچىلىك ھېسسىياتچان، شۇنچىلىك قىزغىن، شوخ ئىدى. ئۆگەتكەن سۆزلىرى تولىمۇ كۈلكىلىك ئىدى. بۇنداق كۆڭۈللۈك ئۆگىنىش، بىر تەرەپتىن، جامالنىڭ ئېغىر دەرسلەرنىڭ بېسىمىدىن تالغان مېڭىسىگە ھاردۇق بەرسە، يەنە بىر تەرەپتىن، بۇ يەردە ئۆگەنگەنلىرى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا كاللىسىغا ئورنىشىپلا قالاتتى. بۇنداق ئۆگىنىشنىڭ ۋاقتى ئۇزارغانسېرى، كاتە بىلەن جامال ئوتتۇرىسىدىكى سۆزلەر كۆپەيدى. سىپايە سۆز قىزىقچىلىققا، قىزغىنلىق چاقچاققا ئايلىنىپ، ئۇلار ئۆزلىرىمۇ سەزمىگەن ھالدا، بىر - بىرىگە بولغان سەممىي دوستلۇق ھېسسىياتى بارغانسېرى چوڭقۇرلاشتى. جامال كاتەنىڭ ھەربىر سۆزىنى قاتتىق بېرىلىپ ئاڭلايتتى. ئەگىشىپ تەكرارلايتتى.

كاتە بەزى چاغلاردا تىل ئۆگىنىش ھېسابىغا، گۈزەل موسكۋا كوچىلىرى، ئۇ يەردە ئۆتكۈزگەن كۈنلىرى، قىز دوستلىرى، مەكتەپ ھاياتى، ئاتا - ئانىسى توغرىسىدا ئاجايىپ سېغىنىش ئىچىدە سۆزلەپ بېرەتتى. جامالمۇ ئۇنىڭ سۆزلىرىنى بېرىلىپ ئاڭلايتتى.

بىر كۈنى كاتە سۆز ئارىسىدا جامالدىن ئۆز يۇرتى توغرىسىدا سۆزلەپ بېرىشنى تەلەپ قىلدى. ئۇمۇ كاتەنىڭ سورىشىنى ئىنتىزار بولۇپ كۈتكەن، ئەمما ئۆزلىكىدىن سۆزلىمىگەنىدى. ئۇ ئۆز يۇرتىنىڭ تەكلىماكان گىرۋىكىگە يېقىن يەردە ئىكەنلىكىنى، ئۇ يۇرتنى ئۇيغۇرلار «دولان» دەپ ئاتايدىغانلىقىنى، يەرلىرىنىڭ مۇنبەت، ئادەملىرىنىڭ ناھايىتى ئاق كۆڭۈل، مەرد، مېھماندوست، سەنئەت خۇمار ئىكەنلىكىنى، كۈندە مەشرەپ ئوينىمىسا ئۇيقۇسى كەلمەيدىغانلىقىنى، مەدەنىيەتنىڭ ئۇيغۇرلار ئارىسىدىمۇ ئۆزىگە خاس تۇتقان ئورنىنىڭ بارلىقىنى ئىپتىخارلىق بىلەن سۆزلەپ بەردى. ئۇ سۆزدىن توختىغاندا، يېرىم كېچە بولۇپ قالغانىدى. جامال تامغا ئېسىقلىق ئالتۇن سۇمرۇغ سائەتكە قاراپ

چۆچۈپ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى ۋە كىتاب - ماتېرىياللىرىنى يىغىشتۇرۇپ، كاتە بىلەن خوشلىشىپ چىقىپ كەتتى. كاتە ھەسرەت بىلەن بىر ئۇھ تارتىپ، بوينىنى قىسقان ھالدا، جامالنىڭ ئارقىسىدىن قاراپ قالدى. ئىختىيارسىز كۆزلىرىدىن ياش سىرغىپ چۈشتى.

5

جامال كىتاب - خاتىرىلىرىنى قولتۇقلاپ، ئادىتى بويىچە ۋاسلى ئىۋانوۋنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلدى. ئىشىك تۈۋىدە ئىۋانوۋ بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئىۋانوۋ رەسىم سىزىش ئۈچۈن ئىشخانىغا ماڭغانىدى، ئۇنىڭ كەيپى تازا جايىدا ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ جامالغا زورىغا كۈلۈمسىرەپ باش لىڭشىتىپ قويۇپ چىقىپ كەتتى. كاتە بولسا ھارغىن بىر خىل كەيپىياتتا ئېزىلىپ ئولتۇراتتى. ئۇ جامالنى كۆرۈش بىلەنلا بۆلەكچە جانلىنىپ، ئۇنى قىزغىن قارشى ئالدى. جامال سەل تەمتىرەپ:

— كاتە خانىم، بۈگۈن كەيپىڭىز ئانچە ياخشى ئەمەستەك تۇرىدۇ، ئەتە كېلەيمۇ - يا؟ — دېدى.

— ياق، باقىيوپ. ئادەم دېگەن جانلىق نەرسە، كەيپىياتنىڭ ئۆزگىرىپ تۇرۇشى ئىنساندىكى تەبىئىي خۇسۇسىيەت، كەتمەڭ.

شۇنداق قىلىپ ئۆگىنىش باشلاندى. لېكىن بىردەمدىن كېيىنلا كاتە:

— باقىيوپ، بايا سىز كەيپىمنىڭ ياخشى ئەمەسلىكىنى ئېيتقانىدىڭىز، بۈگۈن مەن سىز بىلەن بىر ئاز ئىچپىشكەچ پاراڭلىشىشنى خالاپ قالدىم. بىزنىڭ پاراڭلىشىشىمىزمۇ سىز ئۈچۈن بەرىبىر ئۆگىنىش. مېنىڭ ئۈمىدىمنى رەت قىلماسلىقىڭىزنى سورايمەن. بۈگۈن ماڭا ئۆزىڭىز ياخشى كۆرگەن ھېكايىلەردىن سۆزلەپ بېرىشىڭىزنى ئۈمىد قىلىمەن.

جامال بۇ تۇيۇقسىز سوئالدىن سەل تەمتىرەپ تۇرۇپ قالغاندىن كېيىن:

— ماقۇل، چىن تۆمۈر باتۇرنى ئېيتىپ بېرەي، — دېدى.

كاتە رازىمەنلىك بىلەن كۈلۈمسىرەپ بېشىنى لىڭشىتتى.

جامال پۈتۈن زوقى بىلەن قىسسىنى ئېيتىپ بەردى.

كاتە جامالغا بىردەم ئۈنسىز تىكىلىپ قاراپ تۇرغاندىن كېيىن:

— بۇ غۇ ھەقىقەتەن تەسىرلىك قەھرىمانلىق داستانىكەن، بۇنى ئەركىنلىككە تەشنا بولغان، ئەمما ئۇنى قولغا ئېلىشنى بىلمەيدىغان قۇللار ئارىسىغا بېرىپ ئوقۇپ بەرسىڭىز، مەلۇم ئۈنۈمنى كۆرۈشىڭىز مۇمكىن، بىراق مەن سىزدىن ھەقىقىي مۇھەببەت داستانىنى تەلەپ قىلىۋاتىمەن، بىلدىڭىزمۇ؟ — دېدى.

كاتە بىر ئۇلۇق - كىچىك تىنىۋېتىپ جامالغا تىكىلدى. يەنە بىر رومكا كۆتۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى بارغانچە مۈڭلىنىپ كېتىۋاتاتتى. جامالمۇ رومكىنى قولىغا ئالدى. ئۇلار ئۈنسىز ھالدا بىر - بىرىگە تىكىلىپ تۇرۇپ، ئارقا - ئارقىدىن ئىككى رومكىنى ئىچىۋەتتى.

— ماقۇل كاتە، مەن سىزگە پادىچى بىلەن مەلىكە ھەققىدىكى قىسسىنى ئېيتىپ بېرەي.

جامال بىر ئاز تەڭشىلىپ، روھىي كۆتۈرۈلۈپ قالغانىدى. ئۇ، قىسسىنىڭ بەزى سۆزلىرىنى رۇسچە ئېيتالمىغاندا، ئۇيغۇرچىنى ئارىلاشتۇرۇپ، ھاياجانلىنىپ سۆزلەپ كەتتى. كاتە بۇ ياۋاش - يۇمشاق، جىمغۇر، تارتىنچاق يىگىتنىڭ بۇنچىلىك ھېسسىياتلىق ئىكەنلىكىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. ئىختىيارسىز كۆزلىرىدىن نەچچە قېتىم ياش تۆكۈلگىنىنى سەزمەي قالدى. بۇ كۆز يېشى ئەلۋەتتە، ئاشىقلار ئاشىقلارنىڭ قىسسىسىنى ئاڭلىغاندا چىقىدىغان كۆز يېشى ئىدى. قىسسە ئاخىرلاشتى. كاتە ئىخ-

تىيارسىز:
— باقىيوپ، سىزنىڭ مۇھەببەت باغلىغان قىزىڭىز بارمۇ؟— دەپ
سوراپ قالدى. ۋاھ، كۆرۈك ماۋۇ قاملاشتۇرۇپ سورالغان سو-
ئالنى؟ ھاراق سېغىنىشنى بىر ھەسسە كۈچەيتسە، مۇھەببەت
قىسسىسى ئۇن ھەسسە كۈچەيتىدۇ. ئەي مۇھەببەت ھىجرانىنىڭ
لەززەتلىك ئازابىنى تارتىپ كۆرگەنلەر، ئېيتىڭلار! بۇنداق چاغ-
دا، سېغىنىش گرادۇسى ئەڭ يۇقىرى رەقەمنى كۆرسىتىپ،
يۈرەكنىڭ نازۇك سترېلكىسى قانچىلىك تىترەيدۇ؟! جامال چېكە
چېچى تەكشى قىرقىلغان، قارا كۆزلۈك، چىرايلىق پاتىمەنى
ئەسلىدى، ئۇنىڭ مەسۇم، ئالمىدەك چىرايى، ئۇمچىيىپ تۇرغان
جىنەستىدەك لېۋى، يوپۇرماقتىن غىدىلداپ، سىرىلىپ چۈشكەن
شەبنەم تامچىسىدەك ياش تۆلۈپ تۇرغان سىماسى جامالنىڭ كۆز
ئالدىغا كەلدى. «مەن سىزنى ساقلايمەن، ئامانەتنى چىڭ ساقلاي-
مەن، ياق، ياق، ئوبدان جامال، سىز كەتمەڭ، ئوقۇغان ئادەم-
لەر ۋىجدانسىز بولىدىكەن، بىلىمى قانچە كۆپ بولسا، شۇنچە
ۋىجدانسىز بولۇپ كېتىدىكەن، سىز ئوقۇشقا بارمىسىڭىزمۇ بو-
لاتتى. مۇشۇ ئوقۇغىنىڭىزمۇ يېتەر. ھازىر ئوقۇمىغان ۋاقتىڭىز-
دىكىگە پەقەت ئوخشىماي قېلىۋاتىسىز، ئۇ چاغدا بەك ياخشىدى-
ڭىز»، «خاتىرجەم بولۇڭ پاتىمەم، ئوقۇغان ئادەملەرنىڭ كۆپلى-
رى ياخشى، ۋىجدانلىق بولىدۇ، مېنىڭ يۈرىكىمگە پەقەت سىزلا
نەقىشلەنگەن. ئۇ پەقەت ئۆزگەرمەيدۇ. مېنى چوقۇم ساقلاڭ.»
جامال كاتەنىڭ سوئالىغا قانداق جاۋاب بەرگەنلىكىنى ئۆزىمۇ
ئاڭقىرالماي، كاتەگە بىردەم تىكىلىپ قاراپ قالدى. كاتەمۇ
ئۇنىڭغا شۇنچىلىك تىكىلىپ قارىدىكى، بىر جۈپ قارا كۆز بىلەن
بىر جۈپ كۆك كۆزنىڭ نۇرلىرى بىر - بىرىنىڭ قەلبىنىڭ
نازۇك يەرلىرىگە شۇڭغۇشقاندەك ئىدى. كاتە ئاغزىنى ئۆمەللىدى:
— مېنىڭمۇ سۆيگەن يىگىتىم، ئاشىقىم بار ئىدى، — ئۇنىڭ
كۆزى ياشلاندى، — رىئاللىق ئاشىقىمدىن ئايرىپ تاشلىدى. يىل-

لاردىن بېرى، قەلبىم ئاشىقىمنىڭ يېنىدا؛ پۇلغا، ئاش - نانغا،
كىيىمگە، شۆھرەتكە ئېھتىياجلىق ماددىي تېنىم بۇ يەردە ئىدى،
يېقىندىن بېرى، روھقا ئايلىنىپ كەتكەن مۇھەببىتىم تېنىمگە
قايتىپ كەلگەندەك بولدى. يۈرىكىمنى تۇتۇپ باقسام، مۇھەببى-
تىم قايتىپ كەپتۇ.
— شۇنداقمۇ؟ — دېدى جامال كاتەگە ھەيرانلىق بىلەن
تىكىلىپ. ئۇ كاتەنىڭ سۆز - ھەرىكەتلىرىدىن ھاياسىزلىقنىڭ
بەزى ئالامەتلىرىنى سېزىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ قارىشىچە، مۇئەل-
لىمگە، ئۇستازغا خىيانەت قىلىش — ئەخلاقسىزلىقنىڭ ئەڭ
يۇقىرى پەللىسى بولۇپ، بۇ ئادىمىگەرچىلىككە مۇتلەق سىغمايدى-
غان ئىش ئىدى.

6

كۇنلەر ئۆتمەكتە. جامالنىڭ ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئۆيىگە
رۇس تىلى ئۆگىنىشكە بارمىغىنىغا بىر ھەپتىدىن ئاشتى. بۇنىڭغا
جامالنىڭ ھېلىقى كېچىدە كۆرگەن چۈشى سەۋەب بولدى. ئاشۇ
چۈش ئۇنىڭ مۇئەللىمىنىڭ ئۆيىگە بارىدىغان يولىنى توسۇپ قويغا-
نىدى.
جامال بىر ھەپتىنى ئۇيقۇسىزلىق، مەجنۇنلۇق ئىچىدە ئۆت-
كۈزدى. دەرسكىمۇ چالا - پۇلىلا قاتنىشىپ يۈردى. ۋاسىلى
ئىۋانوۋنى كۆرگەندە، ئۇنىڭ بەدىنىنى غۇژژىدە سوغۇق تەر بې-
سىپ كېتەتتى. ئىۋانوۋ بىر كۈنى كاتەدىن جامالنىڭ دىلى رەنجى-
گۈدەك بىرەر ئىشنىڭ بولغان - بولمىغانلىقىنى سورىۋىدى، كاتە
قىلچە تەمتىرىمەستىنلا، بۇنداق بولۇشنىڭ مۇمكىن ئەمەسلىكىنى
ئېيتتى. ۋاسىلى ئىۋانوۋ كاتەگە بىر ھازا تىكىلىپ قاراپ تۇرغان-
دىن كېيىن، ئۇن - تىنسىز كەچلىك تاماققا ئولتۇردى. ئۇلار
زۇۋان سۈرمەستىن تاماق يېيىشتى. ۋاسىلى ئىۋانوۋ يەر تېگىدىن

كاتەگە نەزەر سالدى. كاتە كۆڭلى تارتمىغان، خۇش ياقمىغان ھالدا تاماققا ئانچە - مۇنچە ئېغىز تېگىپ قويۇپلا ئولتۇردى. ۋاسىلى ئىۋانوۋ رەسساملارغا خاس سەزگۈرلۈك بىلەن، بۇ ياش ئايالنىڭ ئۆزىدىن قانچىلىك نەپرەتلىنىدىغانلىقىنى ئوبدان چۈشىنەتتى. ئۇ ئەلۋەتتە ئۆز ئېرىدىن نەپرەتلىنىشكە ھەقلىق. كاتە ھازىر پەقەت مۇھەببەتكە مۇھتاج، مۇھەببەتتىن باشقا ھېچقانداق نەرسىگە مۇھتاج ئەمەس. ئېسىل يېمەكلىكلەر، مەخسۇس ماشىنا، ئازادە ئۆي، كىيگىلى نۆۋەت تەگمىگەن كىيىملەر... لېكىن ئېرى ئۇنىڭ تەلەپ قىلغان مۇھەببىتىنى بېرەلمەيدۇ. ئۇنىڭ تەشنا يۈرىكىنى قاندۇرىدىغان مۇھەببەت بۇ ئەردە يوق. بۇنىڭ ئۈچۈن ھەر ئىككى يۈرەك ئورتاق ھەسرەتكە تولغان. بىرى تەشنالىق ئازابىدا تولغانسا، بىرى ۋىجدان ئازابىدا ھەسرەت چېكىدۇ.

— كاتە، مەن چۈشىنىمەن، — دېدى ۋاسىلى ئىۋانوۋ بىر رومكا كۆتۈرۈۋېتىپ، — سەن نۇرغۇن قۇربانلارنى بەردىڭ، بىراق مەن سېنى بەختلىك قىلالمىدىم...

ئۇ كاتەنىڭ مەڭزىگە سۆيۈپ قويۇپ، ئىشخانىسىغا چىقىپ كەتتى. كاتە قولياغلىقىنى ئېلىپ مەڭزىنى سۈرتۈۋەتتى. بەدىنىنى جۇغۇلدىتىدىغان بىر خىل سوغۇق ئېقىم ئۇنىڭ مەڭزى ئارقىلىق پۈتۈن تومۇرلىرىغا تارقالغانىدى. ئۇ، يۈزىنى بارماقلىرى ئارىسىغا ئېلىپ يىغلىۋەتتى.

7

جامال بىر توپ ساۋاقداشلىرى بىلەن چاقچاقلىشىپ مەكتەپ باغچىسىدا كېتىپ بارغاندا، تۇيۇقسىز كاتە بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالدى. ئۇنىڭ كاتەنى كۆرمىگىنىگە بىر ئايدىن ئاشقانىدى. جامالنىڭ خۇشاللىقى شۇئان غايىب بولۇپ، چىرايى تاتىرىپ كەتتى.

— مەن سىز بىلەن ئايرىم سۆزلەشمەكچىمەن، — دېدى كاتە رۇس تىلىدا. جامالنىڭ يېنىدا تۇرغان ساۋاقداشلىرى بۇ سۆزنى چۈشىنەلمىدى. ئۇلار جامالغا قارىدى. جامال ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا:

— سىلەر كېتىۋېرىڭلار، مۇئەللىم مېنى چاقىرتىپتۇ، — دېدى. ساۋاقداشلىرى كاتەگە ئەيمىنىپ قارىشىپ، باش لىڭشىتىپ قويۇپ كېتىپ قېلىشتى. كاتە جامالنىڭ يېنىغا كەلدى. ئۇ كۆزلىرىنى خۇمارلاشتۇرۇپ:

— باقمىيوپ، مەندىن قاتتىق رەنجىگەن ئوخشايسىز، مەن سىزنى تەكلىپ قىلغىلى كەلدىم، — دېدى.

— بارالمايمەن.

— نېمىشقا بارمايسىز؟ مەن سىزنىڭ چوقۇم بارىدىغانلىقىڭىزغا ئىشىنىپ كەلدىم.

جامالنىڭ كۈندىلىك ئۆگىنىشى ئەسلىگە كەلدى. ئۇ يەنە ھەركۈنى كەچتە ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئۆيىگە بارىدىغان بولدى.

كاتە ياشاردى. كۈندىن - كۈنگە ھۆسنىگە تولۇپ، گۈلدەك ئېچىلىپ كەتتى. مۇھەببەتنىڭ تەڭداشسىز قۇدرەتلىك كۈچى ئۇنىڭ ياش تۇرۇپ مومايلارغا ئوخشاپ قالغان كۆڭلىنى ياشارتقانىدى. كاتەنىڭ خۇشاللىقى قېرى رەسسامنى كاتەدىن نەچچە ھەسسە خۇشال قىلغانىدى. كاتە ھازىر ئىۋانوۋنى ساداقەتمەن ئاياللارنىڭ ئۆز ئېرىگە قىلىدىغان ئۇلۇغ مېھرىبانلىقى بىلەن ھۆرمەتلەيتتى. ئىۋانوۋ ئايالىنىڭ ھۆرمىتىدىن ئۆزىگە لەززەت تاپتى. بۇ لەززەت ئۇنىڭ چىرىپ لەش بولغان تېنىنى چىڭ قۇچاقلاپ تۇرغان ياش، گۈزەل ئايالنىڭ سەكرەپ تۇرغان يۈرىكىدىكى خۇشاللىقىدىن كېلەتتى. بۇ ياش يۈرەك مانا بۇ قېرى تەن ئۈستىدە خۇشال تىپىچەكلەيدۇ. بۇ گويا بېلىجاننىڭ سۇسىز كۆلچەكتە سۇغا تەشنا بولۇپ ھەر تەرەپكە سەكرىگىنىگە ئوخشايدۇ. ئىمجان بېلىق ئۆلۈم گىردابىغا بېرىۋىدى، ئاسماندىن تۇيۇقسىز ياغقان

شىپالىق يامغۇر ئۇنىڭغا جان بەردى، ئۇ يەنە تىرىلدى.

8

جامال ئادىتى بويىچە كەچلىك تاماقتىن كېيىن كىتاب - دەپتەرلىرىنى قولتۇقلاپ، قويۇق ئارچىلار ئارىسىدىكى كىچىك سېمونت يول بىلەن ۋاسىلى ئىۋانوۋىنىڭ ئۆيىنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئايىغى ئاستىدا بىرنەرسە «پاس» قىلىپ قالدى. ئۇ يۈرىكى ئاغقان ھالدا ئايىقىغا قارىدى. ئۇ، ئۇزۇن بىر سالمىغا دەسسىۋالغان بولۇپ، سالما قانغا مىلىنىپ ياتاتتى. جامال خۇرسىندى. ئۇ يولدا تەكشى ئۆمىلىشىپ يۈرىدىغان سالمىدىن تولىمۇ بىزار ئىدى. ئۇ بېيجىڭغا كەلگەن بىر يېرىم يىلدىن بېرى ئايىغى ئاستىدا ئۆمىلەپ يۈرگەن سالمىلاردىن ئېھتىيات بىلەن ئاتلاپ ئۆتۈپ كەلگەنىدى. ئۇنىڭ يۇرتىدا: «سالمىنى ئۆلتۈرگەن كىشىنى نەس باسىدۇ» دېگەن ئەقىدە بار ئىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى راستىنلا بۆلەكچە سوقۇپ كەتتى. ئۇنى بىر خىل ۋەھىمە قاپلىدى. ئۇغۇ كونا، خۇراپىي قاراش. ئەمما يەنىلا ئادەمنىڭ بالىلىق دەۋرىدە ئېڭىغا سىڭىپ كەتكەن ئەقىدىنى يۇيۇپ چىقىرىۋەتكىلى بولمايدۇ. بۇ، دارۋىننىڭ سۆزى بويىچە ئېيتقاندا، ئىنسانلاردىكى تۇغما خۇسۇسىيەت. جامالنىڭ كۆڭلى چىۋىن يەۋالغاندەك بولۇپ، ئىشىك ئالدىغا كېلىپ قالغىنىنىمۇ تۇيماي قالدى. ئۆي ئىچىدىن ۋاسىلى ئىۋانوۋىنىڭ ئاۋازى ئېنىق ئاڭلىنىۋاتاتتى:

— ھازىر ۋەزىيەت جىددىي ئۆزگەردى. سوۋېت - جۇڭگو مۇناسىۋىتى يامانلىشىش تەرەپكە قاراپ بۇرۇلدى. ھۆكۈمىتىمىز ئۆزىنىڭ جۇڭگوغا قىلغان بارلىق ياردەملىرىنى قايتۇرۇۋالماقچى. جۇڭگوغا كىرگەن بارلىق مۇتەخەسسىس، ئالىملارنى قايتۇرۇپ ئەكېتىپ كەتمەكچى. كىشىنى ئەپسۇسلاندۇرىدىغان بۇ ئىشنى بۈگۈن چۈشتىن كېيىن ئەلچىخانىمىزدىكى كاتىپۋاشلار

بىزگە ئۇقتۇردى. بۇ يەردە قىلىۋاتقان ۋە قىلماقچى بولۇۋاتقان نۇرغۇن ئىشلار ئىزىدا قالدى. بۇ تولىمۇ ئېچىنارلىق بىر ئىش.

ئىۋانوۋىنىڭ سۆزى ئۈزۈلدى. ئۆي ئىچى گۆرىستاندەك جىمجىتلىققا چۆمدى.

ئاياغ تىۋىشى ئىشىككە يېقىنلاپ كەلدى. جامال قويۇق ئارچا يوپۇرماقلىرى ئارىسىغا مەڭدىگەن ھالدا ئۆزىنى ئاتتى.

9

ئوغۇل بالىنىڭ بېشىغا ھەرخىل قىسمەتلەر كېلىدۇ. ئامىتىڭ كەلسە، ئىشىك - دېرىزەڭنى ئېتىۋالساڭمۇ موراڭدىن كىرىۋېرىدۇ. ئامىتىڭ قاچقاندا بولسا، تۇتۇۋالىمەن دەپ ئىشىك - دېرىزەڭنى مىخلىۋەتسەڭمۇ تېمىڭنى ئۆرۈپ چىقىپ كېتىۋېرىدۇ. ئامەت جامالغا بىردەملىككىلا كۈلۈمسىرەپ باقتى - يۇ، ئۇنىڭ كەينىدىن بالا - قازا ئىز بېسىپ كېلىپ قالدى. جامال بىر يېرىم يىل كاستۇم - بۇرۇلكا كىيىپ، گالستۇك تاقاپ، بېيجىڭ كوچىسىدا ئۆزىنى پۇۋلەپ، كەشىگە چۈشكەن شولىغا قاراپ چېچىنى ياساپ، تانسا ئويناپ، ستۇدېنت بولۇۋىدى، بىر يېرىم يىلدىن كېيىن تەقدىر ئۇنى شېخىدىن ئايرىغان يوپۇرماقتەك ئۇچۇرۇپ ئاپىرىپ، تېگى كۆرۈنمەس بىر ھاڭنىڭ گىرۋىكىگە ئاپىرىپ تاشلىدى.

جۇڭگو - سوۋېت مۇناسىۋىتى بۇزۇلۇپ ئۇزۇنغا قالماي، جامال شيۇجېڭجۇيىچىلارنىڭ ئىشپىيونى دېيىلىپ، مەكتەپتىن سولاقخانىغا يۆتكەلدى. سوراق، تاياق. ئاھ، نەچچە مىڭ كىلومېتىر يىراقلىقتىكى ئانا يۇرت، ئاھ، تەكلىماكان، ئاھ، دولان، مېنىڭ يۇرتۇم، قايدىسەن! مېنى قوينۇڭغا ئال، ئوغلۇڭغا قۇچىقىڭنى ئاچ، ئوغلۇڭنىڭ بېشىغا تېگى كۆرۈنمەس قارا بالا - قازا كەلدى. ئوغلۇڭنى قارا باستى. ئانا يۇرت، ئانىلىق مېھرىڭ بىلەن مېنى باغرىڭغا باس، بېشىمنى سىيلا، ئاق سۈت بەرگەن

قوش ئەمچىكىڭنىڭ ئارىسىغا يوشۇر. ئوغلۇڭنىڭ ئارقىسىدىن
قارا بوراندەك دەھشەتلىك بالا ـ قازا يۇگۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. مېنى
چەكسىز كەتكەن بىپايان قۇملىرىڭغا كۆم، تىلسىملىق شەھىرىڭ-
گە سولىۋەت، ئۇلار ئوغلۇڭنى كۆرەلمىسۇن. چېتىڭگە كۆز يەت-
مەس توغراقلىقىڭغا يوشۇر، بوران ئۇچۇرۇپ كەتمىسۇن. ساپ
هاۋالىق بوستانلىرىڭغا يوشۇر، بالانىڭ كۆزى كۆرمىسۇن. بەڭ-
ۋاش دولان دەرياسىنى گەپكە كىرگۈز، دەھشەتلىك دولقۇنلىرى
بىلەن يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى توسقاندەك، بالا ـ قازانىڭ يولىنى
توسسۇن. ئۆزىنىڭ مەۋج ئۇرۇپ تۇرغان دولقۇنلىرى، يۈرەكنى
تىترىتىدىغان شىددەتلىك شاۋقۇنلىرى بىلەن، بالا ـ قازانىڭ
يۈرىكىنى تىترەتسۇن. ئۇھ. . . جامال بەدەر قاچقانچە، ئۆز
يۇرتىغا كېلىپ ھالسىرىغان ھالدا ئانا تۇپراققا، كىندىك قېنى
تۆككۈلگەن يەرگە يۈزلىرىنى، لەۋلىرىنى يېقىپ يىقىلدى. ئۇ
دولان دەرياسىدىن ئۆتۈپ بولغۇچە، گويا كەينىدىن بىرنەرسە
قوغلاپ كېلىدىغاندەك، يۈرىكى ئاغزىغا تىقىلدى. بىرەر يولۇچى
ئۇنىڭغا گەپ قىلسا، قورققىنىدىن بەزگەكتەك تىترەپ كەتتى.
بىرەر ساقچىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ قالسا، يەۋاتقان نېنىنى قو-
يۇپ قاچتى. مانا ئاخىرى، مىڭ ئۆلۈپ، بىر تىرىلىپ، ئالىي
مەكتەپتە رۇس تىلىغا قىزىققىنىغا مىڭ لەنەت ئوقۇپ، ئانىسىدىن
تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلىپ، يۇرتىغا ئاران كېلىۋالدى. ئۇنى
قورقىتىپ، ۋەھىمىگە سېلىپ، يۈرىكىنى قېپىدىن چىقارغان بالا ـ
قازا كەلمىدى. دەككە ـ دۈككىدە ئۆتكەن كۈنلەر بارا ـ بارا
يىراقلاپ كەتتى. لېكىن ئۇ نەسچىلىكنىڭ ئۇستىگىلا چۈشكەنلى-
كىنى بىردىنلا سېزىپ قالدى.

پۈتكۈل يۇرت قەھەتچىلىكتە قالغانىدى. ئاچارچىلىقتىن كى-
شىلەر قىرىلىپ، كەينى ـ كەينىدىن ئۆلمەكتە، خۇددى كېسەل
تەگكەن توخۇدەك ئارقا ـ ئارقىدىن ئۆلمەكتە. ئۆلمىگەنلىرى
شامال كېسىلگە يولۇقۇپ، چىرايلىرى سارغىيىپ، نىمجان بو-

لۇپ قالغانىدى. جامالنىڭ ئاتىسىمۇ بەرداشلىق بېرەلمەي يىقىل-
دى. ئاتىسى ئۆلگەندىن كېيىن، جامالمۇ نىمجان بولۇپ قالدى.
ئۇ ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان پاتىمەنىڭ كۆڭۈلچەك، رەھىمدىل ئاتا ـ
ئانىسىنىڭ پاناھىغا ئېرىشتى. ئۇ، بۇ ئۆيگە زەمبىلدە كەلتۈرۈل-
گەنىدى. بۇ ئائىلىنىڭ ھال ـ كۈنىمۇ كوممۇنانىڭ داش قازىنى-
دىكى كېپەك ئۇمىچىغا قاراشلىق ئىدى. تازا ئىشتەيلىك ئېغىز-
دىن بىرسى كۆپەيدى. بۇ ئائىلىنىڭ يۈكى بىر ھەسسە ئېغىرلاش-
تى. ئەمما پاتىمەنىڭ ئاتا ـ ئانىسى غىڭ قىلمىدى. پاتىمەنىڭ
گۈزەللىكى تۈگۈل ئۇنىڭ شوخلۇقىدىن ئەسەرمۇ قالمىغانىدى.
ئۇنىڭ يۈزى قوشۇقتەك بولۇپ قالغان، ئالمىدەك يۈزىنى داغ
باسقان، مىجەزى ئۆزگىرىپ، مۆرىمەس بولۇپ قالغانىدى. ئۇ
جامالنىڭ كەلگىنىگە خۇشال بولمىدى. ئۇنىڭ گەپلىرىگە پىسەنت
قىلمىدى، پاتىمە ئۆيدىكى ئالتە جان ئادەمنىڭ ئاچلىقتىن ئۆل-
مەسلىكى ئۈچۈن ئۆزىنى قۇربان قىلغانىدى. ئامانەتنى دادۇيىنىڭ
ياش ئامبارچىسى ھېكىمگە بىر چارەك تېرىققا مەخپىي تىگىشكەنى-
دى. كېيىنمۇ ئون جىڭ. . . بەش جىڭ. . . بىر جىڭ. . .
تېرىققا تىگىشىۋەردى. ئاتا ـ ئانا بۇلارنى بىلدى. تېرىق ئىزسىز
يوقالدى ـ يۇ، ئۇنىڭ سۆڭىكى گالغا تۇرۇپ قالدى. پاتىمە ئېغىر
بوي بولۇپ قالغانىدى. مانا بۇنى پاتىمەنىڭ ئاتا ـ ئانىسى جامالغا
دەپ بەردى. جامال پاتىمە بىلەن توي قىلدى. ئۇ قىز تويلىقى
ئۈچۈن، ئاياللارنىڭ ئىچىدا ئەمگەك قىلىدىغان بىردىنبىر قورا-
لى بولغان تاغاردىن بىرنى ئالدى. ئۇ بۇنى لېۋىنى لېۋىگە چىش-
لەپ قىلدى. ئۇ پاتىمەنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆزىنى پاناھىغا
ئېلىپ، ئۆلۈمدىن قۇتقۇزغىنىغا جاۋاب قايتۇرۇش ئۈچۈن، پاتى-
مە بىلەن توي قىلغانىدى. ئەمما يۈرىكىدە بىر داغ قالدى.

پاتىمە تاغاردا ئىچىزغا توپا قۇيۇپ يۈردى. ئېغىر توپا ئۇنى
بويىدىن ئاجرىتىۋەتتى. كۈنلەر ئەنە شۇنداق ئۆتۈۋەردى. جامال
غەزىپىنى كەتمەندىن چىقاردى. ئۇ بىر چارەك ئېغىرلىقتىكى

پولات كەتمەننى بوز يەرگە كۆچ بىلەن چاپالايدىغان بولدى. ئۆز
ۋاقتىدا ئالىي دەرىجىلىك سارجىدا كاستيۇم ـ بۇرۇلكا كىيىپ،
گالستۇك تاقاپ، كەشىنىڭ شولىسىدا ئۆزىنى كۆرۈپ يۈرگەن
يىگىت مانا ئەمدى بېشىنى چۈشۈرتۈپ، شاپاق دوپپا كىيىپ،
توپا ئارىسىدا هاشار چاپىدىغان دولان دېھقىنىغا ئايلانغانىدى.

10

ئايلار، يىللار ئەنە شۇنداق مۇشەققەت ئىچىدە ئۆتۈۋەردى.
كىشىلەر ئۆلدى، باللار تۇغۇلدى. تىرىكچىلىك يەنە داۋاملىشى-
ۋەردى.
جامال ئېغىر ئەمگەك دەستىدىن مۇنەكتەك قورۇلۇپ قال-
دى. دەرد ـ هەسرەت، پۇشايمان ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئېغىر ئەم-
گەكتىنمۇ بەتتەر ئازابلايتتى. ئۇ ئايالى پاتمەگە بىر قارىسىلا،
ئاچچىقى كېلەتتى ـ دە، ئۇنى چېچىدىن تۇتۇپ راسا ساۋىغۇسى
كېلەتتى، يەنە بىر تۇرۇپ ئىچى ئاغرىيتتى. مېھرىبانلىقى تۇتۇپ
قالسا، تارىشىدەك قاتقان قوللىرى بىلەن ئۇنى قۇچاقلاپ قوياتـ
تى. بۇلارنىڭ هەممىسى پاتمە ئۈچۈن بەرىبىر ئوخشاش، ئۇ
يەنىلا ئۈنسىز، ياۋاش بىر بەندىگە ئايلىنىپ قالغان. جامال نېمە
تەلەپ قىلسا، نېمىگە بۇيرۇسا، ئۈنسىز ئىجرا قىلاتتى. مانا بۇ
هال جامالنىڭ يۈرىكىنى سىقاتتى، ئىچىنى پۇشۇراتتى. ئاخىرى
ئۇ، نېسىۋىسىگە چاڭ سالغان هېكىمدىن ئىنتىقام ئېلىپ، شۇ
ئارقىلىق خورلانغان قەلب يارىسىنى شىپا تاپقۇزماقچى بولدى.
ئۇنى هازىرلا بېرىپ دەردى چىققۇدەك ئۇرسۇنمۇ ياكى بىر پىچاق
بىلەنلا ئۇ ئالەمگە يوللىۋەتسۇنمۇ؟ بۇلارنىڭ هەممىسى ئۆز پۈتىنى
بىر ئۆتۈككە تىقىش، ئۆزىنى هالاك قىلىشتىن ئىبارەت، خالاس.
ئەڭ ياخشىسى، ۋاقىت كۈتۈش، پۇرسەت كۈتۈش، شۇ جەرياندا
مۇۋاپىق بىر چارىگە ئىگە بولۇش كېرەك.

پەلەكنىڭ تەتۈر چۆرگىلەۋاتقان چاقى بىردىنلا ئوڭ چۆرگى-
لەشكە باشلىدى. جامال لەپپىدە بۇ ناهىيىدىلا ئەمەس، ۋىلايەت
تەۋەسىدە نامدار، ئابرويلۇق ئىنسانغا ئايلىنىپ قالدى. هەر چوڭ
ئەترەتتە ماۋ زېدۇڭنىڭ ئون گەزلىك سۈرىتىدىن هېچ بولمىغاندا
بىرسى بولۇشى، كىچىك ئەترەتلەرنىڭ مەجلىسخانا، ئىسكىلات
تاملىرىدا ساناقسىز ماۋ زېدۇڭ سۈرەتلىرى بولۇشى، ئائىلىلەردى-
مۇ ئاشۇ سۈرەتتىن بىرسى بولۇشى تەلەپ قىلىنىدى. قانچە كۆپ
بولسا، شۇنچە ياخشى، بۇ هەربىر كىشىنىڭ پارتىيىگە، ماۋجۇ-
شىغا بولغان سادىقلىقىنى ئۆلچەيدىغان ئۆلچەم. ئەگەر كىم مەڭ-
دەپ قېلىپ، بۇ بورانغا توغرا تۇرۇپ قالىدىغان بولسا، بۇ
بىچارىنىڭ هالىغا ۋاي. مانا، بۇ بورانغا قاراپ يەلكەن يايغان ئەڭ
ئاكتىپ كىشى بىزنىڭ جامال بولدى. ئۇنىڭغا بېيجىڭدا ئۆگەنگەن
هۈنىرىنى ئىشقا سالىدىغان پۇرسەت كەلگەنىدى. لېكىن بىزنىڭ
جامالنى ئەترەتتىكىلەر كۆزگە ئىلماي، نەچچە مىڭ يۈەن تۆلەم
تۆلەپ، ئىچكىرىدىكى داڭلىق رەسساملارنى تەكلىپ قىلغىلى ئا-
دەم ماڭدۇردى. كېلىدىغان داڭلىق رەسساملار ئۈچۈن مېھمانخانا
تەييارلىدى، ئەترەتنىڭ ئاشلىق ئىسكىلاتىدا تېرىقتىن ئۆزگە
هېچنېمە يوق ئىدى. تېرىق تامىقىنى قانداقمۇ ئىچكىرىدىن چىق-
قان داڭلىق رەسساملارنىڭ ئالدىغا قويغىلى بولسۇن؟! ئۇلار
دەررۇ يېزىدىكى داڭلىق قاراڭغۇ بازارچى ساۋۇت شېيخنى قاراڭ-
غۇ ئۆيدىن بوشىتىپ، بۇغداي ئۈنى تېپىپ كېلىشكە ماڭدۇردى.
چوڭ ئەترەتنىڭ چارۋا مۇدىرىغا هەرقايسى قوتانلاردىكى ئەركەك
پاخلانلارنى تاللاپ، بىر يەرگە يىغىپ، مېھمانلار ئۈچۈن ئوبدان
بورداش بۇيرۇقى بېرىلدى. بېلىق، ئۆدەك، غاز، قاشقالداق
تۇتۇشقا مەخسۇس ئادەملەر بەلگىلەندى. قېرى مەزىنگە بىرقانچە
چوشقىنى بورداپ سەمرىتىش ۋەزىپىسى يۈكلەندى. مانا بۇ ئىشلار
جامالنىڭ ئوغىسىنى قايىنىتىۋەتتى. ئۇ ئۆيىنىڭ ئالدى تېمىنى
توزغاق بىلەن كۆك سېغىزدا چىرايلىق سوۋىدى. ئاندىن كېيىن

هاكلاپ ئاقارتتى، كېچىسى پاتىمەنىڭ قولىغا جىن چىراغنى تۇتقۇزۇپ قويۇپ، بېيجىڭدىن سومكىسىغا سولاپ ئەپكەلگەن بوياقنى ئەپچىقىپ سۈرەت سىزىشقا باشلىدى. بىچارە پاتىمە ئېرىنىڭ هاياتىدىن ئۈمىدىنى ئۈزدى. تولا يىغلاپ ئاۋازى پۈتتى. ئېرىنى قارامىلىق قىلماسلىققا ئۈندەپ يالۋۇردى. ئالدىڭىزدىكى ئىككى بالا ئاتىسىز يېتىم بولۇپ قالمىسۇن، دەپ يېلىندى. بىراق جاهىل ئېرىنى توسۇپ قالالمىدى. نائىلاج چىراغنى تۇتۇپ قاراپ تۇردى. ئالا قانجۇقنى ئىشىك ئالدىدىكى قېرى ئۆرۈككە باغلىدى. ئىت قاۋاپ ئادەم كەلگەنلىكىدىن شەپە بەرسىلا، سىزىلىۋاتقان سۈرەتنى سوۋاپ چاپلىۋېتىش ئۈچۈن، زەمبىلدە سېغىز لاي ئەكىلىپ قويدى. ئېرى بولسا خاتىرجەم هالدا ئاۋۋال قېرىنداش قەلەم بىلەن ئۆزى ياسىۋالغان ياغاچ سىزغۇچتا بىرمۇنچە سىزىق تارتىپ چىقتى. پاتىمەنىڭ كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ، بەزگەكتەك لاغىلداپ تىترىمەكتە. ئۇنىڭ شۇنچە ئېغىر - بېسىق، غەم يېمەس مىجەزى نەلەرگە كەتتىكىن. چىراغ تولا لىپىلداپ جامالنىڭ سەپراسىنى ئۆرلەتتى. قارىۋىدى، ئايالىنىڭ بىر قولى بىلەن يۈرىكىنى تۇتۇۋېلىپ، هەدەپ هاسىراۋاتقانلىقىنى كۆردى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن چىققان چوڭ تىنىق چىراغنى لىپىلدىتىپ ئۆچۈرۈپ قوياي دەپ قالغانىدى. جامال زەردىسى قاينىغان هالدا، ئايالىدىن چىراغنى تارتىۋېلىپ: «كۆزۈمدىن يوقال!» دېدى. ئايالى قورقۇمسىراپ تالاغا چىقىپ كەتتى. جامال بىر قولىدا جىن چىراغنى، بىر قولىدا موي قەلەم تۇتۇپ، ماۋجۇشىنىڭ تيەنئەنمېن راۋىقىدا هەيۋەت بىلەن تىكىلىپ تۇرغان هەربىي فورمىلىق سۈرىتىنى سىزىشقا كىرىشتى. ئۇ هودۇقماي، خاتىرجەم ئىشلىمەكتە ئىدى. پاتىمە ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ، چەكسىز قاراڭغۇلۇق ئىچىدىن پىل - پىل قىلىپ كۆرۈنۈپ قالىدىغان چىراغ شولىسىنى كۆرۈپ قالاتتى. يىراق - يىراقلاردىن ئېچىرقىغان ئىتلارنىڭ ئېچىنىشلىق هوۋلاشلىرى، چېكەتكىلەرنىڭ

بەس - بەستە چىرىلداشلىرى، قاياقتىندۇر ئەتىگەنلىك ناشتا ئۈچۈن ياغۇنچاق[1] چۆرۈۋاتقان قېرى مەزلۇمنىڭ مۇڭلۇق ناخشا ئاۋازى ئاڭلىناتتى:

«قادىر خۇدا قۇدرىتىڭدىن تاغنى ياراتتىڭ،
تاغنىڭ ئىچى قاراڭغۇ دەپ ئاينى ياراتتىڭ.
.... »

پاتىمە ئەنسىزلىك ئىچىدە يۇلتۇزسىز قاراڭغۇلۇققا قاراپ هارغاندىن كېيىن، ئالا قانجۇقنىڭ يالىقىغا بېشىنى قويۇپ، ئۇيقۇغا كەتتى.

پاتىمە دەهشەتلىك قارا بېسىپ چىرقىراپ ئويغانغاندا، ئېرى جىن چىراغنى تۇتۇپ، يۈز - كۆزلىرى، قوللىرى هەرخىل بوياقلار بىلەن بويالغان هالدا، ئۇنىڭ بېشىدا زوڭزىيىپ ئولتۇراتتى، ئۇنىڭ قارىيىپ گەز باغلىغان لەۋلىرى ئۈمچىيىپ، ئۇيقۇسىزلىقتىن قىزارغان كۆزلىرىدىن تارامىلاپ ياش قۇيۇلۇۋاتاتتى. پاتىمە ئورنىدىن چاچراپ تۇرۇپ، ئېرىنىڭ قولىدىن جىن چىراغنى يۇلۇۋالدى - دە، تامنىڭ ئالدىغا بېرىپ، جىن چىراغ يورۇقىدا تامغا سەگىرىپ قارىدى. ئۇ هەيرانلىقتىن قورقۇپ ئارقىسىغا داجىدى. ماۋ زېدۇڭنىڭ ئىككى گەز چوڭلۇقتىكى هەيۋەتلىك هەربىي فورما بىلەن قاراپ تۇرغان سۈرىتى يىراقلارغا، چەكسىز قاراڭغۇلۇققا تىكىلىپ تۇراتتى. پاتىمە نېمە ئۈچۈندۇر ئۆزىچە قورقۇپ، چىراغنى قولىدىن پاققىدە چۈشۈرۈۋەتتى، ئۇ پېشانىسىنى تۇتقان هالدا هوشسىزلىنىپ يىقىلدى.

— پاتىمە! — جامال پاتىمەنى يۆلىۋالدى.

[1] ياغۇنچاق — قىيىن يىللاردا مەكىت خەلقى قولىدا چۆرۈپ ئۇن چىقىرىدىغان بىر جۈپ يوغان تاش. — ئاپتوردىن.

11

جامالنىڭ ھەرە كۆنىكىدەك قۇشقاچ كامىرى ئىچىدە پەيدا
بولغان ھەيۋەتلىك سۈرەت قومۇشلۇق سەھرادىكى كىچىككىنە
يېزىنى ئۆرە ـ تۆپە قىلىۋەتتى، شامال كېسىلى بېسىپ، چىراي-
لىرى ساماندەك سارغايغان، ئاچلىقتىن ئورۇقلاپ، قورۇق قاق-
شالدەك بولۇپ قالغان دېھقانلار ياشاڭغىراپ تۇرغان كۆزلىرىنى
چىمچىقلىتىشىپ، بۇ تامدىكى ھەيۋەتلىك سۈرەتكە قورقۇمسى-
راپ، تۇرلۇك ـ تۇمەن ئەندىشىلەر بىلەن تىكىلىشتى. بەزىلىرى
بۇ سۈرەتكە قاراشقىمۇ پېتىنالماي، ياقىسىنى تۇتۇشقان ھالدا:
«تووا، جامالدا ئات كاللىسىدەك يۈرەك بار ئوخشايدۇ، قانداق
پېتىنغاندۇر؟ بۇ تەلۋە سارالڭ بېشىغا بالا تېپىۋالىدىغان بولدى ـ دە.
خۇدانىڭ بەرگىنىگە شۈكۈر قىلىپ، سىڭگەن يامىسىنى ئىچسە
بولماسمىدى؟» دېيىشىپ تارقاپ كېتىشتى. بەزىلىرى: «ئەجەب-
مۇ بالادىن قورقمايدىغان قارام بىر نېمىكەن بۇ؟ ئۆزىغۇ مىشەك
مانتىسى يېمىگەندىمۇ، گۈندىخانىغا كىرىپ ئاق موما يەپ ياتار.
ئەمما ئايالى بىچارە بىلەن ئىككى بالا تەس كۈنگە قالىدىغان بولدى ـ
دە، ئۇلارغا ئەمدى سېرىق قوناقنىڭ ئۇمىچىنى كىم تېپىپ بېرە-
دۇ؟» دېيىشىپ، جامالدىن رەنجىشتى. بۇلار بۇ بالا ـ قازانىڭ
ئۆزلىرىگە يۇقۇپ قېلىشىدىن قورقۇپ، جامالنى قارغاشتى، لە-
نەت ـ نەپرەت ئوقۇشتى ۋە يۇرتنىڭ بېشىغا بالا ـ قازانى چىللاپ
كەلگەن بۇ شۇم ھۇقۇشنى سا چۇجىنى قامالىغاندەك چاڭگاللاپ،
ئەترەتنىڭ سولاقخانىسىغا قامىۋېتىپ، ئۇنىڭ ئىشلىرىنى بىر نەچ-
چە ۋاراق سامان قەغەزگە پۈتۈپ، گۇڭشېغا يوللاشتى. گۇڭشې-
دىن كەلگەن باشلىق جامالنىڭ ئىچىدىكى سۈرەتكە قاراپ، ئاغزى-
نى ئۈمەللەپ، كۆزلىرىنى چىمچىقلاتتى ـ يۇ، ھۆكۈم چىقىرال-
ماي، ناھىيىگە يوللاش ئۈچۈن دەرھال قايتتى. ناھىيىدىن كەل-

گەنلەر رەڭگى ئۆچۈپ ئاقىرىپ كەتكەن سېرىق سىيامبۇ شەپكىلى-
رىنى قوللىرىغا ئېلىشىپ، پېشانىلىرىدىكى تەرنى سۈرتۈشتى،
كۆزەينىكىنى هورداپ سۈرتۈشۈپ، رەسىمگە ئۇزاققىچە تىكىلىپ
قاراشتى. بىراق، ئۇلارمۇ ھۆكۈم چىقىرىشقا ئاجىزلىق قىلىشتى
بولغاي، ۋىلايەتكە يوللاش ئۈچۈن، جامالنى قارلىغاچ قانىتى
قىلىپ بوغۇچلاپ، ساقچى ماشىنىسىغا سېلىپ، ناھىيىگە ئېلىپ
كېتىشتى. بۇ يېزىدىكى دېھقانلار گويا ئۈستىدىن بىر ئېغىر يۈك
ئېلىپ تاشلانغاندەك بولۇپ يېنىك تىنىشتى. بۇ بالا ـ قازانىڭ
ئاشۇ دەيۈز جامال بىلەنلا كەتكىنىگە چەكسىز خۇشال بولۇشتى.
ئۇنداق شۇم قۇشنىڭ ماكانى ئاشۇ قاراڭغۇ گۈندىخانا بولۇشى
كېرەك. ئەترەتتە چوڭ ـ كىچىك، قاتلاممۇ قاتلام يىغىنلار
ئېچىلىپ، جامالنىڭ تەلۋىلىكى، دۆتلىكى، يۇرتقا سالغان ئەن-
سىزچىلىكى راسا نەپرەت بىلەن قاغالدى. پاتىمە ئېغىر دەرد ـ
ئەلەم، ئاھانەتكە چىداپ تۇرالماي، تاننى قېرى ئۈرۈككە سېلىپ
تۇرۇۋىدى، بالىلىرى چىرقىراپ يىغلىشىپ، ئۇنىڭ پۇتىغا ئېسى-
لىپ يالۋۇرۇشتى، زېمىنغا، ئاسمانغا قاراپ، ئانىسىنى، ئۆزلى-
رىنى قۇتقۇزۇۋېلىشنى تىلەپ ۋارقىراشتى. ئانىسىنىڭ يۈرىكى
ئەلۋەتتە تاش ئەمەس، ئۇ سەل سىقىپ قويسىلا سۈيى چىقىدىغان شوخلى-
غا ئوخشايدۇ. ئانا ئاخىرى بالىلىرىنى قۇچاقلاپ ئۈن سېلىپ يىغلىۋەتتى.
گۆدەك بالىلارنىڭ سېھرىي كۈچى نېمىدېگەن قۇدرەتلىك ـ ھە. ئۇلار
گۆرىستانغا ئوخشايدىغان سۈرلۈك، قاپاق ئىچىگە چۈشكەن ھەرىدەك غۇ-
ڭۇلداپ تۇرىدىغان بۇ دۇنيادىن ۋاز كەچكەن ئانىنى ئۇ دۇنيادىكى تىنچ،
خاتىرجەم كۆيگىلى بولىدىغان دوزاققا مېڭىشتىن توسۇپ قويدى.
ئانا يەنە شۇ مەسۇم گۆدەكلەرنىڭ بەختى ئۈچۈن ياشاش قارارىغا
كەلدى.

12

ناھىيە بۇ چوڭ سىياسىي مەسىلىنى ۋىلايەتكە يوللىدى. بۇ ئىش ئىچكىرى ئۆلكىدىن شىنجاڭنىڭ سۈرەت سىزىشىغا ياردەم بەرگۈچى رەسساملار ئۆمىكى كەلگەن پەيتكە توغرا كەلدى. بۇلارنىڭ ئارىسىدا جۇڭگو ۋە چەت ئەللەردە نامى چىققان داڭلىق تاقىر باش رەسساملارمۇ، ياش بۈيرۈقۋاز رەسساملارمۇ بار ئىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ياشلىرى قېرىلىرىنى باشقۇراتتى. قېرىلىرى «گىزەندىلەر» ، ياشلىرى ئىنقىلابىي كۈچلەر ھېسابلىناتتى. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ياش تۇرۇپ قېرى «گىزەندىلەر»نىڭ قاتارىغا ئۆتۈپ قالغانلارمۇ بار ئىدى. «جامال» ، «رەسىم» دېگەن ئىسىم چىقىش بىلەن تەڭ، بىر ياش رەسسام بىلەن قېرى رەسسام بىر - بىرىگە ھەيرانۇ - ھەس بولۇپ قاراشتى ۋە بۇ ئەنزىنى تەكشۈرۈش ھەم ئۇ ناھىيىنىڭ رەسىم سىزىش ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىش، سىزىلغان رەسىملەرنىڭ سۈپىتىنى تەكشۈرۈپ بېكىتىشكە ياردەم بېرىش ئۈچۈن، جامالنىڭ يۇرتىغا بېرىشنى تەلەپ قىلدى. بۇ ناھىيىنىڭ قاتنىشى ئىنتايىن قولايسىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە داڭقى كەتكەن بەڭۋاش دەريادىن ئۆتكۈچىلەر ئۆلۈمنى ئالقىنىغا ئېلىپ مېڭىشقا توغرا كېلەتتى. شۇڭا ئۇلارنىڭ تەلىپى دەرھال تەستىقلاندى. شۇنىمۇ ئېيتىپ ئۆتۈش كېرەككى، ئىچكىرىدىن دۈشكەللىنىپ ھەيدەپ كېلىنگەن «گىزەندە» رەسساملار شىنجاڭ بوسۇغۇسىغا قەدەم قويۇشى بىلەنلا، زور قارشى ئېلىشقا، ئۇخلاپ چۈشىدە كۆرمىگەن ھۆرمەت ۋە ئالىي ئېھتىرامغا ئېرىشكەنىدى. شۇڭا ئۇلار شىنجاڭدا ئەركىنلىككە ئېرىشىپ، نازارەتتىن قۇتۇلغاندىن كېيىن، كۆڭلى ئازادە بولۇپ، «بۇ يەر مەھبۇسلار پانالىنىدىغان بىپايان دالدا جايكەن» دېيىشىپ، بۇ خاسىيەتلىك جايغا نېمىشقا بالدۇرراق كەلمىگىنىگە پۇشايمان يېيىشتى. بۇ ئىككى

داڭلىق رەسسام تەكشۈرگۈچى خادىملار بىللە جامالنىڭ قومۇشلۇق ئارىسىدىكى ئۆيى ئالدىغا باردى. باردى - يۇ، ئېغىزلىرىنى كاماردەك ئېچىشىپ قارىشىپ قالدى. ماۋ زېدۇڭنىڭ ھەيۋەتلىك سۈرىتى بۇ قومۇشلۇق مەھەللىدە ھەيۋەت بىلەن قاراپ تۇراتتى.

— ئوخشاپتۇ، قالتىس ئوخشاپتۇ. بىزمۇ ھازىرغىچە ماۋجۇشىنىڭ بۇنچىۋالا چوڭلۇقتىكى رەسىمىنى سىزىپ باقمىدۇق. بەلكىم ھەرقانچە سىزساقمۇ مۇشۇنچىلىق سىزالمىز. قېنى رەسسام، ئۇنى نېمىشقا خورلايسىلەر؟ بۇنى سىزىش ئاسان گەپمۇ؟ ئۇ ھەقىقىي باتۇر ئەزىمەت ئىكەن. بىزنى ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتۈرۈڭلار!

ناھىيىنىڭ ئورۇق، 5 - سىنىپ سەۋىيىسىگە ئىگە، ئەسكەرلىكتىن ئالماشقان بۈيرۈقۋاز سېكرېتارى دەرھال جامالنى بوشۇتۇپ كېلىشنى بۇيرۇدى. تەرجىمان ئارقىلىق داڭلىق رەسسامنىڭ سۆزلىرىنى ئۇققان سېمىز گۇڭشې شۇجىسى ھاڭ - تاڭ بولۇپ ئاغزىنى ئېچىپلا قالدى. جامال كەلتۈرۈلدى. ئۇنىڭ ساقاللىرى سۈپۈرگىدەك بولۇپ، چاچلىرى گەدىنىنى ياپقانىدى. ئىككى خەنزۇ رەسسام دەسلەپ جامالغا چېكەتكىدەك قاراپ قېلىشتى، كېيىن كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكۈلدى. جامال بولسا بىردەم ھاڭۋېقىپ قاراپ تۇرغاندىن كېيىن خەنزۇ تىلىدا:

— جاڭ مۇئەللىم، شياۋلىيۇ، — دەپ ۋارقىرىغىنىچە ئېتىلىپ بېرىپ، ئۇلارنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى.

ئۈچەيلەن كاللەك بولۇپ قۇچاقلىشىپ، يىغلىشىپ كەتتى.

— بۇ، ئوڭۇممۇ، چۈشۈممۇ؟ مەن ھازىر نەدە؟ سىلەر بۇ يەرگە نېمىشقا كەلدىڭلار؟ مېنى ئەپكەتكىلى كەلدىڭلارمۇ ياكى جازالىغىلى كەلدىڭلارمۇ؟ ئۇلار مېنى جازالاش ئۈچۈن تۇتۇپ تۇرغان. بولدى، مەن بۇلارنىڭ قولىدا ئۆلگۈچە، سىلەرنىڭ قولۇڭلاردا ئۆلۈشنى خالايمەن، — دېدى جامال ئۆپكىدەپ يىغلاپ

تۇرۇپ.

— نېمە دەۋاتىسىز جامال، ساراڭ بولدىڭىزمۇ؟ بىز سىز بىلەن كۆرۈشۈپ ئىنتايىن خۇشال بولدۇق. شىنجاڭغا كېلىدىغانلىقىڭىزنى ئاڭلاپ، سىز بىلەن كۆرۈشۈشنى تاما قىلغانىدۇق. قەشقەرگە كېلىشىمىز بىلەنلا، بىر رەسسامنىڭ رەسىم سىزغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. رەسىمنى چوقۇم سىزنىڭ سىزغانلىقىڭىزنى پەرەز قىلدۇق. سىز ھەم قورقۇمسىز ئىدىڭىز، ھەم ياخشى سىزاتتىڭىز. ۋاسىلى ئىۋانوۋ سىزگە ئەڭ قاتتىق تەلەپ قويۇپ ئۆگىتەتتى.

جاڭ مۇئەللىم ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغىنىغا شۇ زامان پۇشايمان قىلىپ، گېپىنى توختىتىۋالدى، چۈنكى شۇ كۈنلەردە، رۇسلارنىڭ ئىچىدە لېنىن بىلەن ستالىندىن باشقىسىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئالغىلى بولمايتتى. ئۇ سۆزىنى بىراقلا ئۈزۈپ قويسا ياخشى ئەمەسلىكىنى ئويلاپ، ۋىلايەت ۋە ناھىيىدىن كەلگەنلەرگە قاراپ سۆزىنى داۋاملاشتۇردى:

— جامال بىلەن شياۋلىيۇ مېنىڭ بېيجىڭ مىللەتلەر ئىنستىتۇتىدىكى ئوقۇغۇچىلىرىم. شياۋلىيۇ بىلەن جامال ساۋاقداش بولىدۇ، — دەپ سۆزىنى ئاخىرلاشتۇردى.

13

جامال بىردىنلا ناھىيە، ۋىلايەت تەۋەسىدە نامدار شەخسكە ئايلىنىپ قالدى. ئۇ رەسىم سىزىپ بېرىشنى تەلەپ قىلىپ كەلگەن ئورۇنلارغا يېتىشەلمەي قالدى. ماشىنىلار ئۇنىڭ ئىشىكى ئالدىدا ئۆچرەت ساقلاپ تۇرىدىغان بولدى. ئۇنىڭ رەسىم سىزىپ كەلتۈرگەن كىرىمى بۇ نامرات ئەترەتنى بېيىتىپ قويدى. قەيەرگە رەسىم سىزىپ بارسا، رەسىم سىزىش ھەققىگە ئاشلىق تەلەپ قىلدى. شۇنىڭ بىلەن، تەرەپ - تەرەپلەردىن ھارۋا - ماشىنىلار-

دا ئاشلىق كېلىپ، ئەترەتنىڭ چاشقان يامانلاپ چىقىپ كەتكۈدەك ھالدا كېلىپ قالغان ئامبارلىرىغا تۆكۈلدى. ئاچارچىلىقتىن تەرەپ - تەرەپكە پىتىراپ چىقىپ كەتكەن دېھقانلار قايتىپ كېلىشكە باشلىدى. ھەتتا باشقا ئەترەتلەرنىڭ دېھقانلىرىمۇ قورساق تويىدىغان بۇ جەننەتكە نوپۇسقا ئۆتۈشكە ئۇرۇنۇپ، تەرەپ - تەرەپتىن كېلىشكە باشلىدى. جامال بولسا، كېچە - كۈندۈز ئارام تاپماي، تاملارغا، يول بويىغا قاتۇرۇلغان سېمونت مۇنارلارغا ھارماي رەسىم سىزاتتى. ئۇ ھازىر «پادىشاھمۇ مەندەك قەدىرلىك بولۇپ كەتمەس؟» دەپ ئويلايتتى. ئۇ ئەمدى ئادەمگە ئوخشىدى، سەمرىدى، بەدىنىگە ئەت قوندى، قېتىپ تارشىدەك بولۇپ كەتكەن قوللىرى يۇمشىدى، ئالقانلىرىغا، پۇتلىرىغا چۈشكەن قاداقلار يوقالدى. ئەمدى ئۇ ئۆتكەن - كەچكەنلەرنىڭ ئالىي ئېھتىراملىق سالىمىنى قوبۇل قىلىدىغان بولدى. بۇرۇن ئۇنى يۇرتىغا بالايىئاپەت ئېلىپ كەلگۈچى شۇم قۇش دەپ قارىغان يۇرت دېھقانلىرى ئەمدىلىكتە جەينامازدا ئولتۇرۇپ، ئۇنىڭغا ئاللادىن مەدەت تىلىدى: «چىققان دۆۋىسىنى تېخىمۇ ئېگىز قىلغايسەن، مەرتىۋىسىنى تېخىمۇ يۇقىرى قىلغايسەن» دەپ دۇئا قىلىشىدىغان بولدى.

جاڭ مۇئەللىم، شياۋلىيۇ ۋە ۋىلايەتتىن كەلگەن تەكشۈرگۈچىلەر ئەھۋالنى ۋىلايەتكە دوكلات قىلىۋىدى، ۋىلايەت رەھبەرلىرى بۇنىڭدىن كېيىن بارلىق رەسىملەرنى جامالنىڭ سىزىشىنى، ھازىر رەسىمچىلەر يېتىشمىگەنلىكى ئۈچۈن، ئىچكىرىدىن كەلگەن رەسساملارنىڭ دەرھال قايتىپ كېتىشىنى ئۇقتۇردى. شۇنىڭ بىلەن، جامال جاڭ مۇئەللىم ۋە ساۋاقدىشى شياۋلىيۇ بىلەن خوشلاشتى. جاڭ مۇئەللىم خوشلىشىدىغان چاغدا، شياۋلىيۇنىڭ مەكتەپتە ئوقۇتقۇچىلىققا ئېلىپ قېلىنىپ، مانا ئەمدىلىكتە ئۆزى بىلەن تەڭ تارتىپ چىقىرىلىپ، بۇ يەرگە كەلگەنلىكىنى سۆزلەپ بەردى. جاڭ مۇئەللىم يەنە ۋاسىلى ئىۋانوۋ بىلەن بولغان دوستلۇقى، ۋاسىلى ئىۋانوۋنىڭ تالانتى توغرىسىدا ناھايىتى پەس ئا-

ۋازدا كۆپ سۆزلىدى، جامالنىڭ بالىلىرىنى ئەركىلەتتى، كۇل-
دى، خۇشال يايرىدى، مېھمان شەرىپىگە ئۆتكۈزۈلگەن دولان
مەشرىپىدە، ئالا ـ تاغىل تولاپ، ئوڭغۇل ـ دوڭغۇل دەسسەپ،
ئۇسسۇل ئوينىدى، دولاننىڭ گۈزەل مەنزىرىسىنى زوق بىلەن
ماختاپ ئولتۇرۇپ سىزدى. جامال ئوقۇۋاتقان ۋاقتىدا ۋاسىلى
ئىۋانوۋ تەقدىم قىلغان فوتو ئاپپاراتنى ئەسكى ساندۇقتىن ئەپچى-
قىپ، ئۇلار بىلەن گۈزەل مەنزىرە تاللاپ رەسىمگە چۈشتى.
مۇئەللىمنى ئائىلىسىدىكىلەر بىلەن رەسىمگە تارتتى. ئەترەتنىڭ
قاشاڭ ئاتلىرىغا مىنىپ، تاكاس جاڭگىللىغا بېرىپ، جەرەن،
توشقان ئوۋلىدى. جاڭ مۇئەللىم بىلەن شياۋلىيۇ ئۇيغۇر ئوۋچى-
لىرىنىڭ قارچۇغا، بۈركۈتتە ئوۋ ئوۋلاشلىرىنى كۆرۈپ، ھايا-
جان بىلەن، ئاغزى كۆپۈك بولغۇچە ماختىدى، رەسىمگە ئالدى،
سىزدى، ئۆزلىرىنىڭ تۇغۇلۇپ، چوڭ بولۇپ بۈنچىلىك كۆڭۈل-
لۈك سەيلە قىلمىغانلىقىنى، بۈنچىلىك گۈزەل، مۇنبەت يايلاق-
لارنى، بوستانلىقلارنى، چەكسىز توغراقلىق ئورمانلارنى كۆرمە-
گەنلىكىنى، بۇنىڭ ئەستىن چىقمايدىغان خاتىرە بولۇپ قالىدىغان-
لىقىنى سۆزلەشتى. جاڭ مۇئەللىم كېتىدىغان چاغدا، جامالنى
چىڭ قۇچاقلاپ تۇرۇپ:
— ئىنىم، بىزنىڭ ھاياتىمىز بەك ئەگرى ـ توقاي، مۇش-
كۇل، بولۇپمۇ بىزنىڭ ئېلىمىزنىڭ ئالاھىدىلىكى شۇنداق. چى-
داملىق بولۇڭ! — دەپ خوشلاشتى. ئۇ، بۇنىڭدىن كېيىن يەنە
كۆرۈشەلەيدىغان ياكى كۆرۈشەلمەيدىغانلىقىنى تىلغا ئالغىنىدا،
كۆزلىرىدىن يېشى پەقەت توختىمىدى، قوللىرىنى چۈشۈرمەي
پۇلاڭلاتتى.

14

تەقدىرنىڭ قان ساقىپ ئايلىنىدىغان چاقى بىر پىرقىراپلا

جامالغا ئامەتنىڭ ئىشىكىنى ئېچىپ قويىدى. جاپالىق يىللار داۋام-
لىشىۋاتقان بولسىمۇ، لېكىن جامال ئەمدى ئامۇت ياغىچىدىن
دەستىلەنگەن يېرىم چارەك ئېغىرلىقتىكى پولات كەتمەندىن قۇ-
تۇلغانىدى. ئۇنىڭ ئاغزى گۆش ـ مايغا تولۇۋىدى، يۈزلىرىدىكى
چاۋىراپ تۇرغان داغلار يوقىلىپ، ياغاچ قوشۇقنىڭ كاسسىدەك
قىزاردى، ۋىجىك گەۋدىسى قاپاقتېرەكنىڭ غولىدەك چوڭايدى،
يىپتەك ئىنچىكە قورساقلىرى ئالدىغا سىلىنىپ، كالىنىڭ قور-
سىقىدەك پولتايدى، جىگدە يىلتىزىدەك كۆرۈنىدىغان قاپقارا گە-
دىنى كۈندىن ـ كۈنگە ئېسىلىپ بۇقىنىڭ گەدىنىدەك زورايدى.
كۆزلىرى پىلدىرلاپ تۇرىدىغان يىلتىز بويۇن جامال ھازىر يوق.
ئۇ ئەمدى باشقا بىر جامالغا ئايلانغان. ھازىر ئۇ قورسىقىنى
ئالدىغا چىقىرىپ، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ، بوغۇم ـ بوغۇم تور-
لىشىپ كەتكەن گەدىنىنى قوپۇرۇپ ماڭىدىغان بولدى. قولتۇقىغا
خالتا قىستۇرغان دېھقانلار يىراقتىن ئۇنىڭ ئالدىغا ئېگىلگىنىچە
كېلىپ سالام قىلىدۇ، مەدھىيە ئوقۇيدۇ. جامال بولسا، خوش
ياقمىغان ھالدا دېھقاننىڭ سالىمىنى ئېلىك ئالىدۇ، قولتۇقىغا
خالتا قىستۇرۇپ، بوينىنى قىسىپ تۇرغان دېھقانغا: «پالانىغا
ئون جىڭ قوناق بېرىلسۇن» ياكى «پۇستاننىڭ كېسىلى ئېغىر-
لىشىپ كېلىدىن غىزا ئۆتمىگىنى ئۈچۈن، ئۈچ جىڭ چا بۇغداي
بېرىلسۇن» دەپ باغاقچە يېزىپ بېرىدۇ. دېھقان بۇ ئىنسانپەرۋەر
باشلىققا تۈمەن رەھمەت ئوقۇپ دۇئا قىلىدۇ. دەسلەپ كەينىچە،
كېيىن يېنىچە مېڭىپ، ئېگىلگەن ھالدا كېتىپ قالىدۇ. جامال
بەزىدە: «ھەي. . . پالانىۋاي، بىز سېنىڭ ھالىڭغا يەتكەندىن
كېيىن، سەنمۇ ئىشتا ھورۇن بولمىغىن. ئۆتكەندە ئېتىز ئارىلاپ
كېتىۋاتسام، بىر يەر ناھايىتى ئەرۋايىمنى ئۇچۇردى. يەرگە قۇي-
غان تويا سېنىڭ مۇشۇ تەلپىكىڭگە بىر كېلىدۇ. سۈرۈشتۈرسەم،
سېنىڭ قىلغان ئىشىڭكەن. بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق قىلمىغىن،
ماڭە، ئىشىڭغا بارغىن. ھەممە ئادەم باش ـ كۆز يوق ئىشلەۋات-

ـسا، سەن لاغايلاپ يۇرسەڭ بولمايدۇ» دەيدۇ. دېھقان بولسا
بويۇنلىرىنى قىسىپ، خىجىللىقىدىن ھىجايغان ھالدا: «ئوبدان،
سېكرېتار، ئوبدان، ئوبدان قىلىلى. بىز ھەرگىزمۇ سىلىنى
تەشكىل ئالدىدا يەرگە قاراتمايمىز» دەپ كېتىپ قالىدۇ. بايا بىز
ئۇنىڭ رەسىم سىزىپ يۇرگىنىنى كۆرۈۋېدۇق، ئەمدى ئۇنىڭ
ئىسمى ـ جىسمىغا لايىق يېزا ئەمەلدارىغا خاس سالاپىتىنى كۆرۈ-
ۋاتىمىز. ئەمدى ئۇنىڭ قانداق قىلىپ ئەترەت سېكرېتارى بولۇ-
ۋالغانلىقىنى كۆرۈپ باقايلى:

. . . شۇنداق قىلىپ جامال رەسىم سىزىپ يۇرۇپ داڭ
چىقاردى. ئۇ، بۇ ئىشى بىلەن ئۆزىنىڭ يېزىسىدىكى دېھقانلارنىڭ
قورسىقىنى تويغۇزۇپ، دۇئاسىنى ئالغانىنىڭ ئۇستىگە، ئۇنىڭ
يېزىسى، گۇڭشېسى، ناھىيىسى ۋىلايەت بويىچە، ماۋجۇشى رە-
سىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشتا ئىلغار بولۇپ، يۇقىرى دەرىجىلىك
ئورۇنلارنىڭ تەقدىرلىشىگە ئېرىشتى. دېمەك، ئۇ پۇتۇن ناھىيە-
سىنى شەرەپىنىڭ چوققىسىغا ئەپچىققۇچى خاسىيەتلىك ئادەمگە
ئايلىنىپ قالدى. ئاخبارات ئورۇنلىرى ئۇنىڭ شانلىق تۆھپىسىنى
مەدھىيىلەپ جاۋىلدىشىپ كەتتى. رادىئولار ئۇنىڭ ئىسمىنى تىنـ-
ـماي تەكرارلىدى. گېزىتلەر ئۇنىڭ ھەرخىل كۆرۈنۈشتىكى سۇ-
رەتلىرىنى باستى. شۇنداق قىلىپ، ئۇ بىر نامدار، ئۇلۇغ شەخسـ-
ـكە ئايلاندى. ناھىيە سېكرېتارى بىر قېتىملىق سۆھبەتتە ئۇنىڭ
رەسىمدىلا قابىلىيەتلىك بولۇپ قالماستىن، سىياسىي جەھەتتىمۇ
كۆپ نەرسىلەرنى بىلىدىغانلىقىغا ھەيران بولۇپ ھاڭۋېقىپ قالـ-
ـدى. شۇ سورۇندا جامال ئۇنىڭ ئالتە گەز چوڭلۇقتىكى سۇرىتىـ-
ـنى سىزىپ ئۆزىگە تەقدىم قىلدى. سېكرېتار دەرھال ئېسىنى
يىغىپ، جامالنى ئۆز دادۇيىنىڭ سېكرېتارلىقىغا تەيىنلىدى.
ناھىيە سېكرېتارى، بۇ، جامالنى ئۆستۇرۇشنىڭ دەسلەپكى قەدە-
ـمى ئىكەنلىكى، كېيىن دەرىجىمۇ دەرىجە ئۆستۇرۇپ ناھىيىگە
ئەكىلىدىغانلىقى ھەققىدە بىشارەت بەردى. گۇڭشې باشلىقلىرى

نەچچە يۇز كىشىلىك يىغىن ئېچىپ، جامالنىڭ شورتۆپە دادۇيىـ-
ـنىڭ سېكرېتارى بولغانلىقىنى تەنتەنىلىك جاكارلىدى. شورتۆپە
دادۇي خەلقى بولسا تەلپەكلىرىنى ئاسمانغا ئېتىشىپ، ئۆزلىرىنى
ئاچارچىلىقتىن قۇتقۇزغان بۇ خاسىيەتلىك ئادەمنىڭ ئۆزلىرىگە
باشلىق بولغىنىنى تەنتەنە قىلىشتى. بىراق، بىر ئاز ۋاقىت ئۆتە ـ
ئۆتمەيلا، بۇ يېڭى باشلىقتىن دەسلەپ تويۇشتى، كېيىن سېسىق
كېكىرىشتى، ئاخىرىدا قاقشاشتى. ئۇلار بۇ باشلىقنىڭ خىزمەت
كۆرسىتىپ، ناھىيە سېكرېتارىنىڭ ئورنىنى ئېلىش نىيىتىنىڭ
بارلىقىنى نەدىن بىلسۇن؟ ئەتىگىنى يۇلتۇز تارىماستىنلا، كىـ-
ـچىك ئەترەتنىڭ ئۇزۇن مىس كارنىيىدىن كىچىك ئەترەت باشلىـ-
ـقىنىڭ جان ـ جەھلى بىلەن «ئەڭ ئالىي يوليورۇق» ئوقۇغان
ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. «ئالىي يوليورۇق»نىڭ ئارقىسىغا ئۇلاپلا،
ئىشقا ھەيدەپ توۋلىغان بوغۇق ئاۋازى مەھەللىدىكى ئېچىرقىغان
ئىتلارنىڭ ئوغىسىنى قايىنتىپ ھاۋشىتىۋېتىدۇ. ئەترەت باشلىقى
ئىتلارغا پەرۋا قىلماي، ئۇزۇن تاياقنى ئېلىپ، ئۆيمۇئۆي ھايت ـ
ھۇيتلاپ ئىشقا سۇيلەپ ماڭىدۇ. بۇنداق چاغدا، مەھەللە ئىتلىرى
ئىگىسىنىڭ ئۆزلىرىگە ناشتىلىق بېرىشىگە پۇرسەت بەرمەيدىغان
بۇ ئەشەددىي رەقىبىنىڭ ئارقىسىدىن ئۇزاققىچە قاۋايدۇ، غىڭشىيـ-
ـدۇ، ھوۋلايدۇ. ئۇلار گەرچە توپلۇشۇپ ھۇجۇم قىلسىمۇ، ھېچـ-
قايسىسى بۆسۈپ بېرىپ ئەترەت باشلىقىغا چاڭ سالالمايدۇ، چۇنـ-
ـكى ئۇلار ئاچ قورساق، كەم ماغدۇر بولغانىنىڭ ئۇستىگە، ئەترەت
باشلىقىنىڭ قولىدىكى يوغان غولىدىن قورقىدۇ. ئەترەت باشلىـ-
ـقى شۇنچىۋالا ئىتلارنىڭ قورشاپ تىنماي قاۋاشلىرىغا پىسەنت
قىلماستىن، خاتىرجەم كېتىۋېرىدۇ، چۇنكى ئۇنىڭ قولىدا ئىتـ-
ـلارنىڭ ئەدىپىنى بېرىدىغان يوغان غولدا بولغاندىن سىرت، ئۇ-
نىڭ ئىگىسىنىڭ ئەدىپىنى بېرىدىغان كۆزگە كۆرۇنمەيدىغان غايىـ-
ۋانە ھوقۇق غولدىسىمۇ بار ـ دە!

دېھقانلار جامال سېكرېتارنىڭ يەرلىك سىياسىتىنىڭ ھەيۋـ-

سى ۋە ئېغىر ئەمگەك دەستىدىن يۇرتىنى تاشلاپ، تەرەپ - تەرەپكە قاچماقتا ئىدى. كىمىكى كېسەل بولۇپ قالسا، ئۇنىڭ ئولتۇرغىچىلىك ماغدۇرى بولسىلا، زەمبىل بىلەن ئەپچىقىپ ئېتىز بېشىدا ياتقۇزۇلاتتى. كېسەل كىشى ئېتىزدىكى قايناق ئەمگەك مەنزىرىسىنى — قولاقلىرىنى سالپايتىپ كېتىۋاتقان يې- غىر ئېشەكلەرنى، ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مىسىلداپ كېتىۋاتقان زە- ئىپ، هارغىن گەۋدىلەرنى، ياغاچ هارۋىلارنى مۇڭلۇق غىچىرلى- تىپ، دەلدۈگۈنۈپ كېتىۋاتقان خوتۇن - قىزلارنىڭ ئېغىر قە- دەملىرىنى كۆرۈپ ياتاتتى. بىرەر دېھقان زەردىسى قايناپ، ئەت- رەت باشلىقىغا چوڭراق تىكىلسە، شۇئان چوڭ ئەترەت ئىشخانى- سىغا ئاپىرىپ سولاپ قويۇلاتتى - دە، كەچ كىرگەندە چىراغ ئۆچتى[1] قىلىپ راسا ئەدەپلىنەتتى. بۇنداق تۆمۈر ئىنتىزام تۈپەيلىدىن دېھقانلار جامالغا ئۆچ بولۇپ كەتتى. ئۇلارنىڭ جامالغا بولغان ئۆچمەنلىكى قان - قېنىغا سىڭىپ كەتكەنىدى. بۇرۇن يۈزمۇيۈز ئوقۇلىدىغان مەدھىيىلەر ئەمدى يوشۇرۇن نەپرەتكە، يۇرتقا توقچىلىق كەلتۈرگىنى ئۈچۈن جەيناماز ئۈستىدە قىلىنغان دۇئا ئەمدى «بوينۇڭ سۇنۇپ ئۆلەرسەن» دېگەن قارغىشلارغا ئۆزگەرگەنىدى.

15

چالا بوغۇزلانغان كالىدەك خارىلداپ خورەك تارتىپ ئۇخلا- ۋاتقان جامال بىرسىنىڭ يەر ئاستىغا كۆمۈۋەتكەن بەختسىز ئىت كۈچىكىدەك غىڭشىغان ئاۋازىنى ئاڭلاپ، كۆزىنى ئۇۋۇلاپ يانغا

[1] ئون يىللىق مالىمانچىلىق يىللىرىدا، جەنۇبىي شىنجاڭ يېزى- لىرىدا، دېھقانلارنى چىراغ ئۆچۈرۈۋېتىپ، ئۇرۇپ جازالايدىغان ئادەت بار ئىدى.

ئۆرۈلدى. ئۇ ئۇيقۇسىنى بۇزغۇچىغا ئاچچىقلىناي دەپ ئاغزىنى ئۆمەللىدى - يۇ، ئۇيقۇسىنىڭ ئەمدى ئاخىرلىشىپ قالغىنىنى ئويلاپ ئىنجىقلاپ ئۆرە ئولتۇردى. ئۇنىڭ ئېغىر گەۋدىسىدىن ياغاچ كارىۋات غىچىلداپ كەتتى. ئۇنىڭ ئالدىدا، دادۇينىڭ تېلې- فونچىسى قورقۇمسىراپ قاراپ تۇراتتى. جامال كۆزلىرىنى ئۇۋۇ- لىغان هالدا:

— هازىر قايسى ۋاقىت؟ — دەپ سورىدى خىرىلدىغان ئاۋازدا.

— هازىر چۈش بولاي دېدى، — دېدى تېلېفونچى بالا.

— سەن بۇ يەردە نېمە ئىش قىلىسەن؟

— تې... تېلېفونغا قارايمەن، — قورققىنىدىن دۇدۇقلاپ ئارانلا جاۋاب بەردى بالا.

— هە؟... — جامال كۆزلىرىنى چىمىلدىتىپ ئۆيگە بىر قۇر خوشياقماي قارىۋەتكەندىن كېيىن، — هە... مەن ئىشخا- نىدا يېتىپ ئۇخلاپتىمەن - دە، تېخى ئۆيدە ياتىمەنمىكىن دەپتى- مەن. بۇ يەرگە قاچان كىرىپ ئۇخلىدىم؟ — دېدى.

— تاڭغا يېقىن كىرىپ ئۇخلىدىلا.

— مېنى كىم ئەكىردى بۇ يەرگە؟

— مەن ئەكىردىم.

— كۆپ ئىچىۋېتىپتىمەن - دە، قۇسۇۋەتتىممۇ؟

— هەئە.

— چىشلىنىۋالغان ئوخشايدۇ، كاساپەت، ئىچىمدىكى هەممە نەرسە يانىمەن دەپلا تۇرىدىغۇ، باشقىلار قېنى؟

— ئەترەتنىڭ هارۋىسىدا ئۆيلىرىگە ئاپىرىپ قويدى.

— هەممىسى مەست بوپتىما؟

— هەئە.

— مېنى نېمىشقا ئۆيگە ئاپىرىۋەتمىدىڭلار؟

— ئۆزلىرى مۇشۇ يەردە ياتىمەن دەپ تۇرۇۋالدىلا.

بالا داستا سۇ، لۇڭگە ئەپكەلدى. جامال ئىنجىقلاپ تۇرۇپ
يۈز - كۆزىنى يۇيدى، يۈزىنى سۈرتۈپ بولۇپ، خامۇش ھالدا
ئۈنسىز پۇشۇلداپ ئولتۇردى.
— بىر نەرسە يەۋالامىلا؟ — دەپ سورىدى بالا. جامال
پىشانىسىنى ئۇۋۇلاپ، بېشىنى چايقىدى.
— ھۆ تۇتۇپلا تۇرىدۇ. كۆڭلۈم سوغۇق بىر نەرسە تارتىدۇ.
ھە راست، بىر تاۋاق قېتىق تاپىماسەن. ئىچىۋەتسەم، ھاراق
قويۇۋېتەمدىكىن، — دېدى جامال.
— ماقۇل، — بالا دەررۇ ئىشىك تۈۋىگە باردى - يۇ، يەنە
ئارقىسىغا قايرىلدى، — سېكرىتار، خۇماخان ئاچام كەپتىكەن،
بىر سائەتتەك بولدى، سىلىنى ساقلاپ تۇرىدۇ، دەيدىغان گېپى
بار ئىكەن.
جامالنىڭ قىسىلغان كۆزلىرى سەل - پەل ئېچىلدى:
— قايسى خۇماخان، ھە. . . ھېلىقى ھېكىم چورۇقنىڭ
خوتۇنىما؟ كىرسۇن.
بالا چىقىپ كەتتى. جامالنىڭ چىرايىدا خامۇش بىر تەبەس-
سۇم پەيدا بولدى. خۇماخان ئەدەپ بىلەن، قورۇنۇپقىنا كىرىپ
كەلدى. خۇماخان 28 ياشلار ئۆپچۆرۈسىدىكى كېلىشكەن، چى-
رايلىق جۇۋان ئىدى. قاپقارا شەھلا كۆزلىرى ئولتۇرۇشقان بو-
لۇپ، سەل غەمكىن، بۇغداي ئۆڭ يۇمىلاق يۈزى مىسكىن كۆرۈ-
نەتتى. ئىككى تال ئۇزۇن ئۆرۈمە چېچى تېقىمىدىن ئاشقان،
بېشىغا كىيىۋالغان مەخمەل دوپپا بىلەن ئۇچىسىدىكى ئۆڭۈپ
كەتكەن كونا ئەتلەس كۆڭلىكىمۇ ئۇنىڭ بويىنى زىبالاشتۇرۇپ
تۇراتتى. ئۇ، مۇشۇ يېزىدىكى ئاياللارنىڭ ئەڭ چىرايلىقى ئىدى.
ئاچارچىلىق يىللىرىدا، ئۇنىڭ ھازىرقى ئېرى ھېكىم چورۇق
مۇشۇ يېزىدىكى بىر مىڭ تۆت يۈز قىرىق ئۈچ گالنىڭ ئوزۇق
ئاچقۇچىنى ئۆز قولىدا تۇتقان. دېھقانلار ئۇنىڭ ئالدىدا خالتىلى-
رىنى قولتۇقلاپ، بويۇن قىسىپ، يېلىنىپ - يالۋۇرۇپ تۇر-

غان. ئۇ، قولىدىكى قىممەتلىك ئالتۇن ئاچقۇچتىن پايدىلىنىپ،
مۇشۇ يېزىنىڭ نۇرغۇن گۈزەل قىزلىرىنىڭ نومۇسىنى بىرقانچە
جىڭدىن تېرىق ياكى سېرىق قوناققا تېگىشىپ نەپسىنى قاندۇر-
غان. ئۇ، ئاشۇ يىللاردا ئۆزىنىڭ خوتۇنىنى ئۈچ بالىسى بىلەن
بىللە ھەيدىۋېتىپ، مۇشۇ خۇمار كۆزلۈك گۈزەل قىزنى ئۆزىگە
خوتۇن قىلىۋالغانىدى. يەنە تېخى جامالنىڭ پاتمەسىمۇ ئۇنىڭ
چاڭگىلىدا تېپىرلاپ، ئەڭ قىممەتلىك نەرسىسىدىن ئايرىلىپ
قالغانىدى. شۇ تاپتا جامالنىڭ ھېكىم چورۇقنى چايناپ پۇركۇ-
ۋەتكۈسى، يالاڭاچلاپ تۈۋرۈككە تېڭىپ: «يېزىمىزنىڭ قىزلىرى-
نى يەۋەتكەن تويماس نەپسىڭ مۇشۇمۇ؟» دەپ جان يېرىگە داغمال
ياققۇسى كېلىپ كەتتى. بىراق، ھېكىم چورۇق ھازىر يوق.
جامال دادۇينىڭ سېكرىتارى بولۇپلا، ئەتىسى ئۇنىڭ قولىدىكى
ئالتۇن ئاچقۇچنى تارتىۋالغان، نەدە يىراق ھاشار، ئېغىر ئەمگەك
بولسا، شۇ يەرگە ئەۋەتكەنىدى. شۇ ئارقىلىق ئۇ ئۆچىنى ئالماق-
چى، ئۆزىنىڭ قىممەتلىك نەرسىسىنى بۇلىۋالغان بۇلاڭچىنى جا-
زالىماقچىدى. مانا ھازىر ھېكىم چورۇق بۇ يەردىن تۆت يۈز
كىلومېتىر يىراقلىقتىكى سوغۇچاق سۇ ئامبىرىدا ھاشاردا ئىدى.
ئۇ جامالنىڭ ئۆزىدىن ئۆچ ئالىدىغانلىقىنى بىلمەيدۇ. چۈنكى
ئۇنىڭ نەزەرىدە، پاتمەنى ئاياق - ئاستى قىلغىنىنى جامال بىل-
مەيدۇ. ئۇ، جامال بېيجىڭدا ئوقۇۋاتقان مەزگىلدە بولغان ئىش
تۇرسا، قانداق بىلەلىسۇن؟ ئۇ ئىشنى پەقەت بىر دۆۋە چالا
ئادالانغان تېرىق دۆۋىسى، ھاڭدەك چوڭ قاراڭغۇ ئامبارنىڭ تۆت
تېمىدىن باشقا ئىنسى - جىن كۆرمىگەن. ئەمدىلا ئون ئالتىگە
قەدەم باسقان پاتمەنىڭ تېرىق دۆۋىسى ئۈستىدە ئۆكۈپ تىتىلىپ
كەتكەن زەيتۇن رەڭلىك يىپ ياغلىقىنى چىڭ چىشلەپ، ئۈنسىز
نالە قىلىپ، تېپچەكلەپ ئاستىدىكى تېرىقلارنى ھەر تەرەپكە چې-
چىۋەتكىنىنى پەقەت تېرىقلا بىلەتتى. قىز يىرتىق خالتىسىغا
تېرىقنى ئېلىپ، چىرايى تاتارغان، كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش

تۆككەن هالدا، هېكىمگە تەلمۈرۈپ تۇرۇپ: «ئوبدان ئاكا، بۇ ئىشنى ئىنسى - جىنغا تىنمىسىڭىز» دەپ، تېرىقنى يۈدىگەن پېتى دەلدۈگۈنۈپ چىقىپ كەتكەنىدى. ئۇنىڭ ئۆشنىسىدىكى تېرىق ئەمەس، ئۆزىنىڭ بەختى. پاتىمە ئۆزىنىڭ بەختىنى تېرىققا ئايلاندۇرۇپ، ئەسكى خالتىغا قاچىلاپ، ئۆشنىسىگە ئارتىپ كەتكەنىدى. بىر قىز ئۈچۈن دۇنيادا بۇنىڭدىن ئارتۇق بەختسىزلىك بولماس؟ ئۇ ئىلاجىسىز شۇنداق قىلغانىدى. هېكىم چورۇق مۇشۇ يېزىدىكى نۇرغۇن قىزلارنىڭ، ياش ئاياللارنىڭ بەختىنى ئۆز ئالقىنىدىكى كەڭرى، قاراڭغۇ تېرىق ئامبىرىدا، تېرىق دۆۋىسى ئۈستىدە نابۇت قىلدى. بۇ بەختسىزلىكلەرنى ئىنسى - جىن كۆرمىگەن، پەقەت تۆت تام، سانسىزلىغان تېرىق دانچىلىرى كۆرگەن. ئاشۇ بەختسىز قىزلار، بەختسىز ياش ئاياللار چۇۋۇلغان چاچلىرىنى تۈزەشتۈرۈپ، ئىچىدە يىغلىنجاۋاتقان غەزەپ - نەپرەتنى بېسىپ تۇرۇپ: «ئوبدان هېكىم ئاكا، بۇ ئىشنى ئىنسى - جىن بىلمىسۇن» دەپ يېلىنغانىدى. هېكىم هېچكىمگە تىنمىدى. قىز - جۇۋانلارنىڭ قەلبىدىكى چەكسىز نومۇسمۇ بۇ ئىشنى گويا ئاسماننىڭ كېچە - كۈندۈزلەپ كۆز يېشىنى تۆكسە، بىپايان تەكلىماكان هېچقانداق شەپىسىز ئىچىگە سىڭىرىۋەتكىنىدەك، ئىچىگە سىڭىرىۋەتتى. بۇ ئاياللار تەكلىماكان تۇپرىقىنىڭ نېمىتىدە ئېغىزلانغانلىقى، ئۇنىڭ باغرىدىكى ئۆركەشلەپ تۇرغان دەريالىرىنىڭ سۈيىنى ئىچكەنلىكى، شۇ تۇپراق بىلەن نەپەسداش بولغىنى ئۈچۈن، گويا تەكلىماكان ئۆزىنىڭ بېشىغا كەلگەن نۇرغۇن بالا - قازا ۋە تەقدىرنى تەتۈر قىلىۋەتكەن بەختسىزلىكلەرنى كەڭ قورسىقى ئىچىگە ئۈن - تىنسىز سولىۋەتكەندەك، ئانا تۇپراقنىڭ سۈت بىلەن سىڭگەن خۇيى بويىچە سىڭىرىۋەتتى، سۈكۈتكە پاتتى. قىزلار قىز ئاتىقى بىلەن ئەرگە تېگىشىۋېرىشتى. بەزىسى شۇنىڭ بىلەن يۈرىكى زىدە هالدا ئىلاجىسىز بەختلىك بولۇشتى. بەزىسى توي بولۇپ ئۈچ كۈندىن كېيىن، بىر داستىخان نان ئۈستىدىكى

سەۋزە بىلەن ئائىلىسىگە قايتىپ كېلىپ، بەختسىز تەقدىر بىلەن ياشىدى ياكى ياشىمىدى. هېلىقى چىرايلىق جۇۋانلار سۈكۈت ئىچىدە/ بولغانغان كۆكسىگە سوغۇق سۇ شاپىشتىۋېتىپ، بالىلىرىنىڭ ئاغزىغا ئەمچەك سالدى. قورساق بىر ئاز ئاراملاندى، ماددىي تەن بۇ هارام نېمەتتىن ئوزۇق ئالدى. بىراق ئۇنىڭ ئىپلاس تامغىسى ۋىجدان تۆرىگە ئىز سالدى. هېكىم چورۇق بۇ ئۈنسىز، ئىزسىز، بۇسى يوق ئىشىدىن خۇشال بولدى. قىز - جۇۋانلاردىن رازى بولدى. بىراق، پاتىمەنىڭ بۇ ئىشنى قان - يامغۇر يىغلاپ تۇرۇپ جامالغا دەيدىغانلىقىنى خىيالىغىمۇ كەلتۈرمىدى. ئۇنىڭ نەزەرىدە، هەرقانداق ئايال ئۆزىنىڭ خىيانىتىنى هالال جۈپتىگە دېمەسلىكى تەبىئىي ئىدى. بىراق، ئۇ گۇمانلاندى، كۆڭلى تۈيۈپ تۇردى. جامال ئەلۋەتتە ئۇنىڭ بۇنداق قىلغىنىنى ئېغىزدىن چىقىرىشى مۇمكىن ئەمەس ۋە شۇ قىلغىنى ئۈچۈن ئۇنى ساقچىغا سولۇتىۋېتىشىمۇ، ئۆلتۈرۈشىمۇ مۇمكىن ئەمەس. پەقەت ئېغىر ئەمگەك، ئۈستى - ئۈستىلەپ زۇلۇم سېلىش ئارقىلىق قىيناپ جېنىنى ئېلىشى مۇمكىن. سوغۇچاق هاشىرىدىن هەركۈنى كېلىۋاتقان ئاغرىق - سىلاقىنىڭ شۇم خەۋىرى جامالنىڭ كۆڭلىگە بىر خىيالنى كەلتۈردى. شۇ ئېغىر هاشاردا ئۆلگەن نۇرغۇن هايۋانلار قاتارىدا هېكىم چورۇقتەك بىر ئادەم سۈپەت هايۋاننىڭ ئۆلۈشى تەبىئىي. هېكىم چورۇق ئۆلگەن ئات، تۆگە، كالىنىڭ ئورنىغا يېڭى ئات، تۆگە، كالا هەيدەپ، سوغۇچاقتا هاشارغا ماڭدۇرۇلدى. ئۆزى هەيدەپ كېتىۋاتقان هايۋانلارنىڭ تەقدىرىمۇ ئالدىنقىلاردەك بولىدىغانلىقىنى هېكىم چورۇقنىڭ كۆڭلى تۈيۈپ تۇردى. هېچبولمىسا، يېرىمى شۇنداق بولىدۇ. جامال هېكىمنىڭمۇ ئاشۇ قاتاردا بولۇشىنى نەقەدەر ئارزۇ قىلىدۇ - هە! بۇلارنى هېكىم خۇددى ئەينى چاغدا ئامباردىكى تېرىقنىڭ هېسابىنى بىلگەندەك ئېنىق بىلىدۇ. ئۇ جامال ئۈستىدىن ئەرز قىلىسۇنمۇ؟ جامال ناهىيە، ۋىلايەت هەتتا ئاپتونوم

رايون بويىچە ئىلغار ئادەم، ئۇنى تونىمايدىغان باشلىق يوق. بۇ
ناھىيىدە بولسا، ھەتتا ئەمدىلا ئەقلى تولغان باللارمۇ ماۋ زېدۇڭ-
نىڭ سۈرىتى بىلەن تەڭلا جامالنىمۇ يادىغا ئالىدۇ. بېيجىڭغا ئەرز
قىلسا، ئۇ يەردىمۇ بۇ بەدرەكنىڭ تونۇشلىرى، دوستلىرى بار
ئىكەن ئەمەسمۇ؟ بۇنداق ئىشلىگەن يالغۇز ھېكىملا ئەمەس. مۇ-
شۇ يېزىدىكى شۇمەك سالغان ئەرنىڭ ھەممىسى ئىشلەۋاتامدۇ؟
جامال ھېكىمنى يېزىنىڭ خوتۇن - قىزلىرىنى بۇلغىدى دەپ
ئامبارچىلىقتىن ئېلىپ تاشلىدى. بىراق، ھازىر ئۆزىچۇ؟ جامال
ھېكىم چورۇقتىن نەچچە ھەسسە ئاشۇرىۋەتتى. ھېكىم چورۇق
پەقەت قاراڭغۇ تېرىق ئامبىرى، تېرىق دۆۋىسى ئۈستىدىلا شۇنداق
ئىشلارنى قىلغانىدى. جامال بولسا، قوناقلىق، كېۋەزلىك، باغ،
ئۆستەڭ بويى، ھەتتا ئەترەت ئىشخانىسى، خامانلاردا بىمالال
ئەسكىلىك قىلالايدۇ. كىشىلەر كۆرسىمۇ كۆرمەسكە، ئاڭلىسىمۇ
ئاڭلىماسقا سالىدۇ. ھېچكىم ئۇنىڭغا تىكىلىپ قارىيالمايدۇ.
قارىسا، ئۇنىڭ ئۈچ ئېلىش ھىيلىسى/شەيتانىنىڭ نۇختىسىدىن
كۆپ. چىرايلىق ئاياللارنىڭ ئەرلىرى يىراق ھاشاردىن كېلەلمەي-
دۇ، چىرايلىق ئاياللارنىڭ ئۆيىدىن ئۇنىڭ ئايىقى ئۈزۈلمەيدۇ.
نەچچە قىزنىڭ ياتلىق بولماي بويىدا قالدى. بىراق، جامال ئۇلار-
نى يۇۋاش - يۇمشاق، يېتىم - مۇساپىرلارغا «ئاتىدارچىلىق»
بىلەن چېتىپ، ئەر - خوتۇن قىلىپ قويدى. ھېكىم چورۇق
يۇقىرىقىلارنى پۈتۈپ يۇقىرىغا ئەرز يازسا نېمىشقا بولمايدىكەن؟ ئەل-
ۋەتتە بولىدۇ. بىراق، تەكشۈرگۈچىلەر يىراقتىنلا «پاكىتىڭ قېنى؟»
دەپ، كۆزلىرىنى چەكچەيتىشىپ كېلىدۇ. ھە، پاكىت قېنى؟
جامالنى كىم بىلىكىدىن تۇتۇۋالىدى؟ كۆرگەن ئادەم بارمۇ؟
بار. لېكىن ئۇلاردىن سورىساڭ، ئالاقزادىلىك بىلەن: «ياق،
مەن كۆرمىدىم» دەيدۇ. چۈنكى «كۆردىم» دەپ قويدىمۇ، بول-
دى، ئۇنىڭ تېگى يوق، پۇت - قولى يوق بالا - قازاغا ئۇچرىغى-
نى شۇ. كىم ئۆزىگە بالا - قازانى يۈكلىۋېلىشنى خالايدۇ؟

دېمەك، بۇ يەرلىك خاقانغا بۇ يەردە ئاللا ئۆزى تەڭ كەلمىسە،
بەندە تەڭ كېلىشى قىيىن. ئاللاغا تاپشۇردۇم، ئۆتنە جاھان،
ئۆتنەڭ بىر كۈن ئەمەس، بىر كۈن ئۆتۈپمۇ قالار. ھېكىم
ھەممىنى ئاللاغا تاپشۇرۇپ، ئاللانىڭ، تەقدىرنىڭ تەڭشىشىگە
قويدى. ئەگەر ھېكىم چورۇق جامالنى تەختتىن غۇلۇتالايدىغان
بولسا، ئۆزىلا ئەمەس، پۈتۈن ئەل - يۇرت، ئانىلار، ئاياللار، باللا-
ر، قىزلار، ئەرلەر خۇشال بولغان، ھېكىمنى ئاسمانغا ئېتىپ،
ئۇنىڭ پىشانىسىدىن سۆيگەن بولار ئىدى. بۇ جامالغا ئاللا تەڭ
كەلسۇن، جاجىسىنى ئاللا بەرسۇن!

16

خۇماخاننىڭ مىسكىن قىياپىتى ئۇنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۇ-
رۇۋەتكەنىدى. جامال ھېكىمگە بولغان چەكسىز ئۆچمەنلىكى تو-
پەيلىدىن، ئۇنىڭ ئەنجان تېمىدىن قوپۇرۇلغان پۈمزەك ئۆيىگە
يىراقتىن نەزەر سېلىپ قويغان، بىراق ئۇنىڭ بۇنداق چىرايلىق
ياش ئايالى بارلىقىنى ئېسىگە ئالمىغان، ئېتىز ئارىلاپ، خىزمەت
تەكشۈرگەندە، بۇ ئايالنى ئەسكى سەگەز كىيىم ئىچىدە، باللى-
رىنىڭ تەرىتىنى ئېرىغداپ ئولتۇرغان يېرىدە كۆرگەنۇ، كۆڭلى
ئاينىپ ئانچە بەك دىققەت قىلىشقا ئۈلگۈرەلمىگەنىدى. يېقىندا ئۇ
«بەشتە كاپالەتلىك» بىر تۇل خوتۇن ئارقىلىق خۇماخان توغرى-
سىدا ئاڭلىغان. ئۇ جامالغا چىرايلىقلارنىڭ ئۇچۇرىنى مەخپىي
يەتكۈزىدىغان «كۆز» ئىدى. باللىرى ئاغرىپ قالغان ئاياللار
ئۇنىڭ ئالدىغا باللىرىغا «ئوت كۆچۈرتۈش» ئۈچۈن كېلەتتى -
دە، بۇ «كۆز» نىڭ نەزەرىگە چۈشۈپ قالاتتى. بۇ «كۆز» نىڭ
نەزەرىگە ئىلىنىشقان ھەرقانداق ئايال ئۇزۇنغا قالماي جامالنىڭ
نەزەرىگە ئىلىنىشاتتى. بىراق ئۇنى ھېچكىم بىلمەيتتى. مانا بۇ
خۇماخان تېخى يېقىندىلا «كۆز» ئارقىلىق جامالنىڭ قولىقىغا

يەتكەن. بىراق يېقىندىن بۇيان سوغۇچاق ھاشىرىغا ئادەم چىقىشتۇرۇپ بولالماي، جامالنىڭ بۇ ئىشقا ۋاقتى يەتمىگەنىدى. مانا ئەمدى ئۇ ئۆز ئايىقى بىلەن كەپتۇ. بۇمۇ بىر ئامەت.

— ھە، خۇمارخان نېمە گەپ؟

— ئازراق قىيىنچىلىقىم بار ئىدى، شۇڭا... — قورقىنىدىن تۈگۈلگەن ھالدا ئاران سۆزلىدى خۇمارخان.

— ھە... قىيىنچىلىق دەڭ؟ ئىشىكنى ئېتىۋېتىڭا، تالادا نېمانچە غەلۋە كۆپ، — ئەمەلىيەتتە سىرت تېنچ ئىدى. خۇمارخان بېرىپ ئىشىكنى يېپىپ قويدى.

— كۆزۈمنى كۈن چېقىپ كەتتىغۇ، ئاۋۇ دېرىزە پەردىسىنى چۈشۈرۈۋېتىڭا!...

خۇمارخان جامالنىڭ دېگىنىنى بويىچە قىلدى.

— ھە، نېمە قىيىنچىلىق؟ — جامالنىڭ سالپاڭ گۆشلۈك چىرايىدا بىر ئاز كۈلكە يۈگۈردى.

— ئۆيدە ئۇرۇس گۈگۈتى بىلەن كىرسىن تۈگەپتىكەن، كىنىشكىگە[1] ئېلىپ بولغانىكەنمىز، تىلەپمۇ ئىش ئەپلەشمىدى، شۇڭا ئۆزلىرىنى بەش قاپ سەرەڭگە بىلەن ئون سەر كىرسىنغا خەت يېزىپ بېرەمدىكىن، دەپ كىرىۋىدىم.

— ھە... بەش قاپ سەرەڭگە ھازىر ئۈچ ئائىلىگە بېرىلىدۇ. ماقۇل، ئىككى قاپ سەرەڭگە بىلەن ئون سەر كىرسىن ئېلىپ تۇرۇڭ، تۈگىسە يەنە بىز بولغاندىن كېيىن، بىر ئىش قىلارمىز، ھە، يەنە قانداق قىيىنچىلىق بار؟

— بالىلارنىڭ ئاتىسى ئۆيدە يوق... — خۇمارخان سۆزىنى داۋاملاشتۇرالماي ئۆپكىدەپ يىغلىۋەتتى. ئۇ خۇددى تاسادىپىي مېھرىبان شەپقەتچىگە يولۇققاندەك، ئۆزىنى بېسىۋالالماي قالغان-

[1] 70 ـ يىللاردا كىرسىن بىلەن سەرەڭگە قىس بولغانلىقتىن، ھۆكۈمەت بۇ نەرسىلەرنى كىنىشكە تارقىتىپ نورمىلىق تەمىنلىگەن.

دى. «ئۆز ۋاقتىدا مېنىڭ پاتمەممۇ سېنىڭ ئېرىڭ ئالدىدا مۇشۇنداق بىچارىلىق بىلەن يېلىنىپ تۇرغان. ئەمدى سەن...» جامال خۇمارخاننىڭ بىلىكىدىن تارتىپ ئاستا يېنىدا ئولتۇرغۇزدى. خۇمارخان قورقىنىدىن غال - غال تىترەپ كەتتى.

— قورقماڭ، مەن سىزنىڭ قىيىنچىلىقىڭىزنى ھەل قىلىپ بېرىمەن. ئۆز ۋاقتىدا ھېكىم چورۇقمۇ ئايالىمنىڭ قىيىنچىلىقىنى ئوبدان ھەل قىلىپ قويۇپتىكەن.

جامال شۇنداق دەپ خۇمارخاننىڭ ياش توختاپ قالغان مەڭزىنى يۇمشاق، گۆشلۈك قوللىرى بىلەن سۈرتتى.

جامال خۇمارخانغا كىرسىن، سەرەڭگە ھەل قىلىپ بەردى، خۇددى، ھېكىم چورۇق پاتمەمگە تېرىق ھەل قىلىپ بەرگىنىگە ئوخشاش. جامال يەنە ھەل قىلىپ بەردى، يەنە ھەل قىلىپ بەردى.

جامال بىر كەچقۇرۇنلۇقى ئىككى مېتىر قارا چىپەرقۇت ئېلىپ خۇمارخاننىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇششاق بالىلار ئۇخلاپ قالغانىدى. خۇمارخان دەسلەپ جامالنىڭ ئىلتىپاتىغا ئېرىشكەندە، خورلۇق ھېس قىلىپ، ئىچ - ئىچىدىن يىغلىغۇسى كەلگەنىدى. كېيىنكى كۈنلەردە كۆنۈپمۇ كەتتى. جاپانى بۇرۇنقىدىن خېلى ئاز تارتتى، غېمىمۇ خېلى يېنىكلىدى. جامال ئۇنىڭغا ھېكىمنى پات ئارىدا سوغۇچاقتىن قايتۇرۇپ كېلىشكە ۋەدە بەردى. جامال خۇمارخانغا خۇمار بولۇپ قالغانىدى. بۈگۈن كەچتە ئۇ پات ئارىدا باشلىنىدىغان بۇغداي ئورۇمىغا قەسەميات يىغىنى ئاچماقچى بولۇپ، كىچىك ئەترەت باشلىقىغا ئەر - ئايال، قېرى - ياش ھەممىسىنى ئەترەتنىڭ كالا ئېغىلى يېنىدىكى چوڭ گەمىگە يىغىشنى تاپىلاپ قويۇپ، خۇمارخاننىڭ ئۆيىگە كەلگەنىدى. جامال چىپەرقۇتنى خۇمارخانغا ئۇزارتقاندا، ئۇ خۇشاللىقتىن سەكرەپ كېلىپ، جامالنىڭ بوينىغا ئېسىلدى. چىپەرقۇت بۇ يىللاردا ھوقۇقى، ئابرويى بار كىشىلەر كىيىدىغان ئالىي دەرىجىلىك

رەخت ھېسابلىناتتى. ئىككى قەدىناس ئۇزاققىچە ئىرمىشىپ، چىرمىشىپ يېتىپ، ئاخىرى ئۇخلاپ قېلىشتى. بۇ ئۇيقۇ ئۇلارنىڭ ئاخىرقى شېرىن ئۇيقۇسى، ئۇلارنىڭ بېشىغا كېلىدىغان بالا ـ قازانىڭ مۇقەددىمىسى، جامال دېگەن يەرلىك خاقاننىڭ زوراۋانلىق دەۋرىنىڭ خاتىمىسى بولۇپ قالغانىدى...

كىچىك ئەترەت باشلىقىنىڭ ئىشكىنى قاتتىق تېپىپ ۋارقىراپ ـ جارقىراپ تىللىشى ئۇلارنى چۆچۈتۈپ ئويغۇتىۋەتتى.

— قانداق دېگەن يۈزى قېلىن خوتۇن سەن؟ بايا يىغىنغا قىچقىرىپ قويسام، تېخىچە بارمىدىڭ، ھەممە ئادەم يىغىلىپ بولدى، بۇ يىغىننى جامال سېكرېتار ئاچماقچى، مېنى شۇ ئادەمنىڭ سېسىق گېپىگە قوياي دەمسەن؟ سەندەك گەپ ئاڭلىمايدىغان قېلىن خوتۇننى ئالدىمغا سېلىپ ھەيدەپ بارمىسام، ئاچە ئىشڭگىنى!

خۇمارخان لاغىلداپ تىترەپ، چىراق يېقىش ئۈچۈن سەرەڭگىنى قولىغا ئېلىۋىدى، جامال ئۇنىڭ قولىغا ئۇرۇۋېتىپ، چىراقنى ياقمايلا كىيىنىپ كىچىك ئەترەت باشلىقى بىلەن كېتىۋېرىشنى بۇيرىدى. خۇمارخان قاراڭغۇدا ئالاق ـ جالاق بولۇپ كىيىملىرىنى كىيىپ چىقىپ كەتتى. كىچىك ئەترەت باشلىقى ئۇنى ئالدىغا سېلىپ، تىللىغانچە ئېلىپ كەتتى. جامالنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشتى. ئۇ چىراقمۇ ياقماستىن ئالدىراپ كىيىملىرىنى كىيدى. ئۆيدىن چىقىپ ھويلا تېمىدىن ئارقىغا ئارتىلىپ چۈشۈپ، مىڭبىر جاپادا سىرتقا چىقىۋالدى. ئەتراپ سىيادەك قاراڭغۇ، ھاۋا تىنجىق، بەش بارماقنىمۇ پەرق قىلغىلى بولمايتتى. جامال ھاسىراپ، بىر ھازاغىچە ئىزىدا ئولتۇرۇپ قالدى، پۈتۈن ئەزايى تەرلەپ چىلىق ـ چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ ئىزىدا بىر ئاش پىشىم ئولتۇرۇپ، سەل دېمىنى ئالغاندىن كېيىن، ئۆزىنى كۈتۈپ تۇرغان يىغىننى ئېچىش ئۈچۈن، يىراقتا پىلدىرلاپ كۆرۈنۈپ تۇرغان چىراق يورۇقىغا قاراپ يول ئالدى.

جامال ئادىتى بويىچە قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ، قورسىقىنى ئالدىغا تومپايتىپ، لىققىدە ئەزالار ئولتۇرغان كەمگە كىرگىنىدە، ھەممە دېگۈدەك پاراسلىتىپ چاۋاك چېلىۋەتتى. خۇمارخاننى ئوتتۇرىدا توختىتىپ قويۇپ تازا تىللاۋاتقان كىچىك ئەترەت باشلىقى چاۋاك ئاۋازىنى ئاڭلاپ، ئارقىسىغا بۇرۇلدى. كەمە ئىچى ئون بەش تال شام بىلەن يورۇتۇلغانىدى. كىچىك ئەترەت باشلىقى ئەدەپ بىلەن قول باغلاپ ئالدىغا ماڭدىيۇ، ئۈچ قەدەم مېڭىپ ئىزىدا توختاپ قالدى. ئۇ سېكرېتارغا قاراپ بۆلتەك قېتىپ قالدى. بىردىنلا كەمە ئىچىدە دولان دەرياسىنىڭ دولقۇنىدەك قاتتىق قىقاس ـ چۇقان، كۈلكە كۆتۈرۈلدى. ئۇلار شۇنداق قاتتىق كۈلۈشتىكى، گويا مۇشۇ بىرقانچە يىلدىن بۇيانقى يىغىلىپ قالغان كۈلكىسىنى كۈلىۋاتاتتى. ئۇلار تولا كۈلۈپ مادارىدىن كېتىشتى، يىقىلىپ قېلىشتى، كۈلگۈدەك كۈچىمۇ قالمىدى، ھەممەيلەن ئوتتۇرىدا ھەيكەلدەك قېتىپ تۇرغان جامال بىلەن خۇمارخانغا قاراپ كۈلمەكتە ئىدى. چۈنكى ئىككىسى بىر ـ بىرسىنى ئىشتىنىنى ئالماشتۇرۇپ كىيىۋالغانىدى. جامال خۇمارخاننىڭ قىزىل سىيامبۇ ئىشتىنىنى، خۇمارخان بولسا جامالنىڭ قارا سىيامبۇ ئىشتىنىنى كىيىۋالغانىدى. جامال ھوشىنى يوقاتتى. ئۇ ھوشىغا كېلىپ، ئۆزىنى كەمە سىرتىغا ئالماقچى بولۇۋىدى، كۈلكىدىن توختىغان دېھقانلار گويا بىر توپ ئۈۋچى ياۋا تۆڭگۈزغا ئېتىلغاندەك، دۈررىدە ئېتىلىپ كېلىپ، ئۇنى يەرگە باستى. غەزەپلەنگەن، ۋىجدان ئازابىدىن قىينالغان ئەرلەر، خورلانغان ئاياللار، ياشلار، قېرىلار ھەممىسى جامالنى يومۇداقلاپ بېسىۋېلىشتى، ئۇرۇشتى، تېپىشتى، ھەممەيلەن ئۆچىنى ئېلىۋېلىشقا، ئاچچىقىنى چىقىرىۋېلىشقا تىرىشىپ، قەھرى ـ غەزەپ بىلەن، كۈچىنىڭ بارىچە مۇشتلايتتى. يېقىن بارالمىغانلار تۈكۈرەتتى، تىللايتتى.

خۇمارخان بىردەم داڭ قېتىپ تۇردى ـ دە، كەمىدىن قويۇن-

ـدەك يۇگۇرۇپ چىقىپ كەتتى. ئۇنى ھېچكىم كۆرمىدى، ھېچ-
كىم ئۇنىڭغا دىققەت قىلمىدى، ئۇ پۈتۈن كۈچى بىلەن يۇگۇردى،
يۇگۇردى، يىقىلدى، يەنە قوپتى، ئۆيىگە باردى. بالىلار ئۇخلاۋا-
تاتتى. ئۇ قىل ئارغامچىنى ئىشىك ئالدىدىكى قېرى ئۈژمىگە
سالدى، ئىككىلەندى، كۆزلىرىدىن يامغۇردەك ياش تۆكۈپ، بى-
پايان تۈن قوينىدا ياتقان تەكلىماكانغا قارىدى، سوغۇچاق تەرەپكە
قارىدى. ئېرىنىڭ چوڭقۇر خەندەك ئىچىدە دەرمانسىز كەتمەن
چېپىۋاتقان سىماسى كۆرۈندى. يۈزىنى قولى بىلەن ئېتىپ،
كەينىگە ئۆرۈلدى، بالىلىرى ئۇخلاۋاتقان ئۆي تەرەپكە قارىدى.
سەبىي بالىلار ئۇخلىماقتا، يېنىك پۇشۇلداپ، ھېچنېمىدىن خە-
ۋەرسىز ھالدا تاتلىق ئۇخلىماقتا.
— بالىلىرىم. . . سىلەر شەرمەندە ئاناڭلارنى كۆرمەڭلار.
ئۇ سىلەرنىڭ ئاناڭلار بولۇشقا يارىمايدۇ. ئۇ بىر شەرمەندە،
پاھىشە خوتۇن، سىلەر مېنى ئانا دېمەڭلار، مەندەك ئاناڭلارنىڭ
بارلىقىنى ھېچكىمگە دېمەڭلار، يۈزىگە قارىماڭلار، سىلەرنىڭ
پاك يۈزۈڭلەرگە داغ چۈشمىسۇن. ھەممە ئىپلاسلىق مەن بىلەن
كەتسۇن، تۈگىسۇن. مېنى تۇپراققا كۆممەڭلار، تەكلىماكان
بۆلغانمىسۇن. تېنىمنى قاغا - قۇزغۇنلار يەپ كەتسۇن! . . .
رازى بولۇڭلار جان جىگەرلىرىم! . . .
خۇمارخان سىرتماققا ئېسىلدى. . .

17

تەقدىرنىڭ چاقى يەنە چۆرگىلىمەكتە، پىرقىرىماقتا. تەق-
دىرنىڭ چاقى بۇ قېتىم جامالنى ئامەت تەختى ئۈستىدىن يۇلۇۋې-
لىپ، ئۇنىڭغا ئايالچە ئىشتاننى كىيدۈرۈپ، چوڭقۇر ھاڭغا پىر-
قىرىتىپ تاشلىۋەتتى. بۇ ھال بۇرۇختۇملۇق ئىچىدە تۇنجۇقۇپ،
يۈرەك - باغرى خۇن بولغان دېھقانلارغا تازا كۆڭۈللۈك كۈلكە

بولدى. كىشىلەرنىڭ كۈلكىسى بىردىنلا غەزەپ دولقۇنىغا ئۆز-
گەردى. تەقدىر چاقى ئۇلارنىڭ كۈل ئۈستىدىكى قوقاسىنىڭ ۋۇ-
لىلداپ قالغان قەلبىگە ئوت تۇتاشتۇردى. ئۇلار جامالنى غەزەپ
ئوتلىرىدىن پۈتكەن دوزاققا مەھكۇم قىلىۋەتتى. جامالنىڭ خۇ-
مارخاننى مەخپىي كىچىك خوتۇن قىلىۋالغىنىنى سوغۇچاق ھاشا-
رىدا تۇرۇپ ئاڭلىغان ھېكىم چورۇقنىڭ قورساقلىرى ئېسى-
لىپ، دەرد ئىچىدە بىپايان چۆللۈكتە، ياتناق باسقان قۇملۇق
ئۈستىدە ئوغا يۇتۇۋالغاندەك تولغاندى. كۆك ياتناق تىكەنلىرى
بەدەنلىرىگە سانجىلدى، كۆز ياشلىرى قۇمغا تۆكۈلدى. ئۇ ئاس-
مانغا، بىپايان قۇملارغا قاراپ بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىرىدى: «ئى
يارانقان ئاللا، مەن قانداق قىلاي؟ بۇ دەردىمنى كىمگە بېرىپ
ئېيتاي؟ ! » . چۆلدىن، قۇمدىن سادا كەلدى. ئۆز ئاۋازىمىكىن،
زېمىننىڭ ئاۋازىمىكىن ياكى تەڭرىنىڭ، ئاسماننىڭ ئاۋازىمى-
كىن، ھەيۋەتلىك ئاۋاز كەلدى: «چىدا، سەن ئەسكىلىك قىلغان-
دا، باشقىلارمۇ ساڭا ئوخشاش نالە قىلغان. بۇ ئۆتنە جاھان.
سەن تۇنۇگۇن باشقىلارنى ئۆزۈڭگە ئوخشاش قان يىغلاتقان، قو-
لۇڭغا قاراتقان، مالايدەك ئىشلەتكەن، قۇلدەك بىقاۋۇل قىلغان،
ئەمدى نۆۋەت ساڭا كەلدى. » ھېكىم بۇ ئاۋازدىن چۆچۈدى.
كۆزلىرىنى چوڭ ئېچىپ، مەغرىپتىن مەشرىققە قارىدى. بۇ ئاۋاز
نەدىن كەلدى؟ ھېچبىر ئادەم يوق. زېمىندىن كەلدىمۇ؟ ياق،
ئۇنىڭ تىلى يوق. بۇ زېمىننىڭ تىلىنى مۇشۇ بىپايان قۇملۇق
بېسىپ كەتكەن، ئۇنى سۆزلىيەلمەس، تىنالماس قىلىۋەتكەن.
ئۇ مەڭگۇ سۆزلىيەلمەيدۇ. ياق، ياق، ئەسلى تىل سۆزلىمەيدۇ،
دىل سۆزلەيدۇ. بۇ بىپايان قۇملۇق ئەسلى يېشىل بوستانلىق،
تاملىرى ھەتتاكى ئىتلىرىنىڭ يالىقىغىچە ئالتۇندىن بولغان گۈ-
زەل زېمىن ئىدى. كېيىن قۇم بېسىپ ۋەيران قىلدى، تىلسىم
قىلىۋەتتى، تىلىنى سۆزلىيەلمەس قىلىۋەتتى، كۆزىگە قۇم تىقى-
ۋەتتى، قۇلىقىغا قۇم تولۇپ قالدى. بىراق دىلىنى، يۈرىكىنى

ھېچنەرسە قىلالمىدى. يۈرىكى قۇمنى لۆمۈلدىتىپ كۆتۈرۈۋاتىدۇ، ئېغىر قۇمنى ھالسىرىتىۋاتىدۇ، دىلى سۆزلەۋاتىدۇ، ھەر بىر تىنىقى كۈيىقاپ ھاسىل قىلىپ، بوران چىقىرىپ، قۇملارنى شىددەت بىلەن ئۇچۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئۈستىنى باسقان بۇ ئاپەتنى كۆچۈرۈۋاتىدۇ. بۇ ئاۋاز ئەنە شۇ قۇم ئاستىدىكى زېمىنىنىڭ دىلىدىن چىققان ئاۋاز، يۈرەك ئاۋازى! ھېكىم چورۇق بېشىنى چاڭگاللاپ دەسلەپ ھۆركۈرەپ يىغلىدى، كېيىن قاقاقلاپ كۈلدى، زېمىندىن ئەمدى ھېچبىر سادا كەلمىدى. «ئۇھ... قىزىق تەقدىر بولدى. مەن ساڭا قول قويدۇم، ساڭا بويسۇندۇم، دېگىنىڭنى قىلدىڭ، قىلىۋاتىسەن. بىر خار بولغاننى ئەزىز قىلىمەن، ئەزىز بولغاننى خار قىلماي قويمايمەن. سېنىڭ تۇتقان يولۇڭ شۇغۇ، ئەمدى بىلدىم، شۇنداق قىل، مېنى يەنە قانچىلىك خار قىلىسەنكىن؟» ھېكىمنىڭ قۇملۇققا قاراپ ناخشا توۋلىغۇسى كەلدى. ئۇ سوغۇچاق ھاشارچىلىرى ئارىسىدا كەڭ تارقالغان ھاشارچىلار ناخشىسىنى توۋلىدى:

سوغۇچاق ئامبا،
چۆرىسى دامبا.
كادىر بارسا نان بار،
دېھقان بارسا چام بار.

سوغۇچاق قۇم يەر،
چاپسا - چاپسا تۈگىمەس.
كەتمەن چاپقان زاغرا يەر،
ئوڭدا ياتقان سامسا يەر.

ھېكىم چورۇقنىڭ ناخشىسى ئاخىرلاشمايلا، قۇلاق پەردىسى شۇم خەۋەرنىڭ شىددەتلىك زەربىسىدىن تېشىلدى. خۇمارخاننىڭ

ئېسىلىپ ئۆلۈۋالغانلىقى ۋە جامالنىڭ قولغا ئېلىنغانلىقى ھەققىدە خەۋەر يېتىپ كەلگەنىدى. ھېكىم بۇ خەۋەرنى ئاڭلىدى - يۇ، بىپايان قۇملۇققا، چەت - چېكى كۆرۈنمەس تەكلىماكان قۇملۇقىغا قاراپ يۈگۈردى. ئېگىز قۇم چوققىسىغا زورۇقۇپ چىقتى، ھاڭدەك چوڭقۇر قۇم ئازگىلىغا موللاقلاپ چۈشتى، يەنە ئۆمىلەپ ئورنىدىن تۇردى، يۈگۈردى. ساراڭلارچە، ئەسەبىيلەرچە كۈلۈپ، ۋارقىراپ - جارقىراپ، چەكسىز قۇملۇق ئىچىگە ئىچكىرىلەپ كىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ جان - جەھلى بىلەن ۋارقىرىغان ئاۋازىنى بىپايان قۇملۇق سۇنى سۈمۈرگەندەك سۈمۈرۈپ كەتتى. قۇملۇقتا ئۇنىڭ گەۋدىسى دەسلەپ تۆگە مايىقىدەك، كېيىن بىر تال چېكىتتەك كۆرۈندى. بىپايان قۇملۇق بۇ چېكىتنى ئاخىرى يۇتۇپ كەتتى. ھاشارچىلار ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ھاڭۋېقىپ قاراپ قالدى. ئادەملەرنىڭ بەزىلىرى ياقىلىرىنى تۇتۇپ، توۋا دېيىشىپ كېتىپ قېلىشتى، قۇلىقىم ئاڭلىمىسۇن، كۆزۈم كۆرمىسۇن دېگەندەك، ئۈنسىز كېتىپ قېلىشتى. يەنە بەزىلىرى جامالنى قارغاپ، ھېكىمگە ئىچ ئاغرىتىشتى.

ھېكىم چورۇق چۆلگە چىقىپ كەتتى. ئۇ ئۆلۈكمۇ، - تىرىكمۇ، بۇنى بىلىش قىيىن. بەلكىم تىرىكتۇر. بىپايان قۇملۇق ئۇنى ئۈنسىز قوينىغا ئالدى. ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان ئادەم ئۇدۇل دوزاققا كىرىدۇ، دېيىشىدۇ. بىراق خۇمارخان رەھمەتلىك بۇ جاھاننىڭ ئازاب - ئوقۇبەتلىرىدىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ئۆزىنى ئۆلتۈرگەنىدى. ئۇ راستىنلا دوزاققا كىرىپ كەتكەنمىدۇ؟ دوزاقتا كۆيۈۋاتقانمىدۇ؟ ئۇ يەردىن قانداق قۇتۇلار؟ ئۇ يەردىن بۇ جاھانغا يەنە قايتىپ كەلگەنلەر بولمىغىنى ئۈچۈن، بۇنىڭغا ئاللادىن باشقا ھېچكىم جاۋاب بېرەلمەيدۇ. ھېكىمنىڭ بالىلىرىنى ئۇنىڭ تۇغقانلىرى بۆلۈۋېلىشتى. بۇ بىچارە يېتىملار ئاتا - ئانىسىدىن ئايرىلىش ئازابى يەتمىگەندەك، ئۆزئارامۇ ئايرىلىپ قېلىشتى.

ئۇلار ئەمدى بىر يوتقاندا يېتىپ، تېپچەكلەپ ئوينىشالمايدىغان بولدى، پەقەت كىرپىدەك تۈگۈلۈپ ياتىدۇ. تەڭتۇشلىرى بار ئاۋازى بىلەن «ئاتا، ئانا، ئاكا» دەپ چاقىرسا، بۇلار تام تۈۋىدە بارمىقىنى چىشلەپ، بويىنىنى قىسىپ، كۆزىگە ۋىللىدە ياش ئېلىپ ئۆكسۈپ يىغلايدۇ. ئانىسىنى سېغىنىدۇ، ئاتىسىنى سېغىنىدۇ، ئاكىسىنى سېغىنىدۇ، ئۇكىسىنى، سىڭلىسىنى، ئاچىسىنى سېغىنىدۇ، بۇرۇنقى غەمسىز كۈنلىرىنى سېغىنىدۇ، ئۈمىد قىلىدۇ.

18

تەقدىرنىڭ چاقى پىقىراپ ئايلىنىپ، بىزنىڭ جامالنى يەنە مۇشۇ زېمىنغا، دولان بويىدىكى قومۇشلۇق مەھەللىگە ئەپكېلىپ تاشلىدى. كىشىلەر ئۇنىڭغا ھەيرانۇ ـ ھەس بولۇپ قاراشتى. ئۇنىڭغا ھازىر بۇرۇنقىدەك كۈچلۈك نەپرەت بىلەن قارىمىسىمۇ، لېكىن ھېسداشلىقمۇ قىلمىدى. ئۇلار: «ئادەم پەقەت ھايات بولسىلا، ھەممە ئىش ئۆتۈپ كېتىدىكەن، ھەممە ئىش ئۆلگەنگە بولدى» دېيىشتى. جامال ئون يىللىق تۈرمە ۋە رىجىم ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ، يەنە ھايات قايتىپ چىقتى. ئۇ خېلىلا ئۆزگىرىپتۇ، چاچ ـ ساقىلىغا ئاق ئارىلاپتۇ، ئەمما بۇرۇنقىدەكلا سېمىز تۇرۇپتۇ. ياش ۋاقتىدىكى ئويناپ تۇرىدىغان كۆزلىرى ئەمدى سەل خىيالچان باقىدىغان بولۇپ قاپتۇ. ئۇنىڭ بۇ قىياپىتى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىدا ئىشلەپ كەلگەن ئادەمگە مۇتلەق ئوخشىمايدۇ. توغرا، ئۇ «ھۈنەرلىك ئەر خار بولماس» دېگەندەك، ئاشۇ نەچچە مىڭ جىنايەتچىلەر ئارىسىدا ئېغىر ئەمگەك بىلەن ئەمەس، ئۆز كەسپى بىلەن شۇغۇللاندى. رەسىم سىزدى، رەسىم تارتتى، ھازىرقى زامان ئادەملىرى رەسىمسىز ياشالامتى؟ جىنايەتچىلەرمۇ، ئۇلارنىڭ گۇندىپايلىرىمۇ ئادەم ـ دە. ئۇلارمۇ

رەسىمگە چۈشۈشنى، رەسىم سىزدۇرۇشنى ئارزۇ قىلىدۇ. ئادەتتىكى تۈرمە مۇھاپىزەت خادىملىرى، بۆلۈم ئەمەلدارلىرى، باشلىقلىرى، ئۇلارنىڭ ئەركە ـ نايناق چىرايلىق خوتۇن ـ قىزلىرى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلىرى ھەممىسى رەسىمگە موھتاج. جامال ئۇلار ئۈچۈن قۇل رەسىمچى. جامالمۇ ئېغىر ئەمگەكتىن قۇتۇلغىنىغا خوش. ئۇ، قانداق سىزىش، قانداق رەسىم تارتىش بۇيرۇلسا شۇنداق قىلدى. مانا شۇنداق قىلىپ، ئون يىلنى، ئەركىسىز، ئەمما جاپاسىز ئۆتكۈزدى. ئۇ باشلىقنىڭ ئۆيىدىن بۇ باشلىقنىڭ ئۆيىگە يۆتكىلىپ يۈرۈپ، ئۇلارنىڭ چوڭايتىلغان رەسىملىرىنى سىزدى. ئېرىنىڭ، ئايالىنىڭ، بالىسىنىڭ، ئانىسىنىڭ رەسىملىرىنى چوڭ رامكىلارغا كەلتۈرۈپ سىزدى. دەسلەپتە، سىزىدىغان، تارتىدىغان رەسىم تۈگەپ كەتسە قانداق قىلارمەن دەپ غەم ـ ئەندىشىدە بولۇۋىدى، بۇ بىكار بولۇپ چىقتى. خۇددى مۇددىتى توشقان جىنايەتچىلەر ئازاد قىلىنىپ، يەنە يېڭىلىرى كېلىپ تۇرغىنىغا ئوخشاش، بۇ ئورۇننىڭ كادىر، ساقچىلىرىمۇ كېلىپ ـ كېتىپ تۇرىدىكەن. كونىسى كەتسە، يېڭىسى كېلىدىكەن، رەسىم سىزىدىغان، سۈرەت تارتىدىغان ئىشلار تۈگىمەيدىكەن.

جامال تۈرمە ھاياتىنى ئاخىرلاشتۇرۇپ ئۆيىگە كەلگەندە، ۋەزىيەت ئەسلىدىكىدىن ئاسمان ـ زېمىن ئۆزگەرگەنىدى. دېھقانلارغا يەرلەر ھۆددە بېرىلىپ، ئاچارچىلىق، يوقسۇللۇق، موھتاجلىقنىڭ ئورنىنى مەمۇرچىلىق، توقچىلىق ئىگىلىگەن، ئادەملەرنىڭ چىرايىغىمۇ قان يۈگۈرۈپ، نۇرلىنىپ قالغانىدى. ئۇنىڭ بالىلىرى چوڭ بولۇپ قالغان، چوڭ قىزى ئايىنىگار تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ، دارىلمۇئەللىمىنگە ئوقۇشقا كەتكەن. ئىككىنچى بالىسى سۇلتان تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپتە، ئۈچىنچى بالىسى بولسا، تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپتە ئوقۇماقتا ئىدى. پاتىمەنىڭ بېشىغا ئاق كىرگەن، يۈزىگە قورۇقلار چۈشكەن،

ئورۇق يۈزىنى قارا داغلار باسقانىدى.
جامال ھازىر يەر تېرىش تۈگۈل كەتمەنمۇ تۇتالمايدۇ. ئۇ
مەيلى سېكرېتار بولغان مەزگىلدە بولسۇن، مەيلى تۈرمىدە ياتقان
مەزگىلدە بولسۇن، كەتمەن تۇتمىدى. قىسقىسى، يىگىرمە يىل-
دىن بېرى ئۇ ئېغىر ئەمگەك قىلىپ باقمىدى. ئۇ يەنىلا خىزمەت
قىلىشنى، ھوقۇق تۇتۇشنى ئۈمىد قىلاتتى. بىراق، ھوقۇق،
ئەمەل دېگەن يەردىن سۈپۈرۈۋالىدىغان نەرسە ئەمەس - تە. نائى-
لاج، ئۇ يەنە بىكار تۇرغاندىن كۆرە، مىدىرلاپ تۇرماقچى بولدى.
ئۇ، ئوقۇغۇچىلىق دەۋرىدىكى رەسىم ئاپپاراتىنىڭ توپىسىنى
سۈرتۈۋېتىپ، يېزىلاردا ئايلىنىپ يۈرۈپ، خەقنى رەسىمگە تار-
تىپ پۇل تېپىشقا چۈشتى. يەنە تېخى مۇخبىرلىق قىلىشنىمۇ پۇل
تېپىشنىڭ ئوبدان چارىسى قىلدى. رەسىمگە تارتىپ قويۇپ دېھ-
قاندىن پۇل ئالغاندىن تاشقىرى يەنە باي بولغانلارنى ئېتىزى،
ئاشلىقى، چارۋىسى، ئورمىنى يېنىدا تازا كۆلدۈرۈپ رەسىمگە
تارتىپ، رەسىمنىڭ ئاستىغا: «3 - ئومۇمىي يىغىندىن كېيىن...»
دېگەن گەپنى باشلاپ چۈشەندۈرۈش يېزىپ، سۈرەتلىك خەۋەر
قىلىپ، شىنجاڭدىكى ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە گېزىتلەرگە ئەۋەتىپ
تۇردى. شۇنداق قىلىپ، گېزىت - ژۇرناللاردا ئۇنىڭ نامى
چىقىشقا باشلىدى. ئىككى - ئۈچ پارچە سۈرەتلىك خەۋەرگە ئاتمىش -
يەتمىش يۈەن قەلەم ھەققى كېلىدىغان بولدى. جامالغا يەنە ئامەت
خەزىنىسى ئېچىلدى. بىر تەرەپتىن، چۆنتىكى پۇلغا تولۇشقا،
يەنە بىر تەرەپتىن، سېسىپ كەتكەن نامى يۇيۇلۇپ، كۆزگە
كۆرۈنۈشكە باشلىدى. ئۇزاق ئۆتمەيلا، ئۇ يېزا باشلىقلىرىنىڭ
نەزەرىگە ئېلىندى. ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان، يېزىقچىلىق ئىقتى-
دارى يۇقىرى، خەنزۇچىنى سۇدەك بىلىدۇ. دېھقانچىلىق بىلەن
شۇغۇللىنىدىغان بۇنداق يېزىدا بۇنچىلىك ئادەمنىڭ چىقىشى ئا-
سانمۇ! بۇنداق ئادەمنىڭ ئىقتىدارىنى ئىسراپ قىلىۋەتمەي كۈچى-
دىن پايدىلىنىش كېرەك. ئىختىساس ئىگىسى دېگەن شۇ - دە.

ھازىر يېزىلىق ھۆكۈمەتكە كاتىپ يوق، مېنىڭچە ئۇنى كاتىپ
قىلىپ ياللىۋالساق، كېيىنچە كادىر قوبۇل قىلىش شتاتى بېرىل-
سە، رەسمىيلەشتۈرۈۋالساق بولىدۇ.
يېڭىدىن سايلانغان يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ياش باشلى-
قىنىڭ بۇ دادىل پىكرى جامالنى خوشلۇقتىن مەست قىلىۋەتتى.
ئۇنىڭ ئارزۇ قىلغىنى مۇشۇنچىلىك بىر خىزمەت ئەمەسمىدى؟
ئىشقىلىپ، ھۆكۈمەت خىزمىتى بولسىلا بولدى. ئۇنىڭ بۇ ئار-
زۇسىنى يېزىنىڭ يېڭى باشلىقى ئوبدان چۈشەندى. ھە، ھازىر
ياللانما كاتىپ بولدى. ئەتە - ئۆگۈن، يۇقىرىدىن شتات كەلسە،
دۆلەتنىڭ رەسمىي كادىرى، رەسمىي كاتىپ بولىدۇ. ئادەمنىڭ
ئۆمرىنىڭ ئاخىرىدا ئامەت شۇنچىلىك كەلسە بولمامدىمۇ؟ رەسمىي
كادىرلىق شتاتىنى قولغا كەلتۈرۈش ئۈچۈن، چوقۇم بارلىق
ئامالنى قىلىش كېرەك. نېمىلا بولمىسۇن، رەسمىي كادىر دېگەن-
نىڭ ھامان نېنى پۈتۈن، يېگەن گۆشى سۆڭەكسىز بولىدۇ.
شۇڭا ئۇ، بارلىق تىرىشچانلىق بىلەن، يېزىنىڭ ئادەتتىكى كالتا
ئاقساقاللىرىدىن تارتىپ سېكرېتارىغىچە ھارماي خىزمەت قىلدى.
ئۇلارنىڭ رەسىمىنى سىزدى، سىرچىلىقىنى قىلدى، ئۆيىگە مېھ-
مانغا چاقىردى، ماختىدى، مەدھىيىلىدى. يالغۇز ئاغزىدىلا ئە-
مەس، گېزىتتە، ژۇرناللاردا ماختىدى. ھارسىمۇ، مۇدۇرسىمۇ،
يىقىلسىمۇ، ئۇيقۇدىن مەڭدەپ قوپۇپ خىزمىتىنى قىلسىمۇ،
ئۇلاردا ياخشى تەسىرات قالدۇرۇشقا تىرىشتى. مانا مۇشۇ تامادا
پالاقشىپ ئىككى يىل ئۆتۈپ كەتتى. ھازىر ئۇنىڭ سىرتقى كۆرۈ-
نۈشى تۈرمىدىن بوشۇنۇپ چىققان ۋاقتىدىكى جامالغا مۇتلەق ئوخ-
شىمايتتى. ھەرقايسى قاتلامدىكى ئەمەلدارلارغا تىنىمسىز خىز-
مەت قىلىش نەتىجىسىدە، ئورۇقلىغان، مۈكچەيگەن، چارچىغان-
دى. خۇددى ئۇ سېكرېتار بولۇشتىن ئىلگىرىكى ۋاقتىدىكىگە
ئوخشاش قورسىقى ئىچىگە تارتىلىپ، دۈمبىسىگە چاپلىشىپ قالاي دەپ
قالغان، بويۇن گۆشلىرى سىزىپ، ئىنچىكىرەپ، جىگدە يىلتى-

زىدەك بولۇپ قالغانىدى. شۇنداق بولسىمۇ، لېكىن ئۇ قىلچە
بوشاشقىنى يوق. يەنىلا تېنىمسىز ھەرىكەت قىلدى، ئىشلىدى،
خۇددى ئىگىسىگە سادىق ئىتتەك، ئەمەلدارلارنىڭ بوسۇغىسىدىن
نېرى كەتمىدى. ئۇ پەلەكنىڭ ئۆرگۈلۈپ - چۆرگۈلۈپ تۇرىدىغان-
لىقىغا ئىشىنەتتى. ئۇ، ئامەت ئۇنىڭغا قۇچاق ئېچىپ، دۆلەتنىڭ
كادىرى بولۇۋالغاندىن كېيىنلا، ئاندىن ھاردۇقىنى چىقارماقچى،
دەم ئېلىپ، ئۆزىنى كۈتۈپ، يوقاتقانلىرىنىڭ ھەممىسىنى تولدۇرۇ-
ۋالماقچى. شۇڭا ئۇ ئاشۇ شتات ئۈچۈن، جان - جەھلى بىلەن ئىشلە-
دى. ئۇھ، مانا ئەمدى ئەتە شۇ شتاتنى، ئاشۇ تۆمۈر كىيىمنى
كىمگە بېرىش مەسىلىسى بەلگىلىنىدىغان قۇتلۇق كۈن. جامال-
نىڭ قىلغان خىزمەتلىرى ئالدىدا، چوقۇم ئۇلارنىڭ يۈزى قىزى-
رىدۇ، يىگەن ئېغىز ئۇيۇلىدۇ ئەمەسمۇ!...

مانا ھازىر ئۇ بىر كېچە ئۇخلىماي سىزغان رەسىمنى كەچكى-
چە ئاپتاپتا قۇرۇتۇپ، خۇپتەن ۋاقتى بولغاندا قولتۇقىغا قىسىپ،
يېزا باشلىقىنىڭكىگە قاراپ يول ئالدى. ئۇ، بوۋايدەك مۈكچى-
يىپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ، ھازىرلا يىقىلىپ كېتىدىغاندەك
دەلدەڭشىپ كېتىۋاتاتتى. ئادەملەر، سىلەر جامالنىڭ ئالدىغا ئۆ-
تۈپ، ئۇنىڭ چىرايىغا قاراپ بېقىڭلار! ئۇنىڭ نېمىلەرنى ئويلاۋات-
قىنىنى چىرايىدىن بىلىۋېلىشقا ئۇرۇنۇپ كۆرۈڭلار! ئەي زې-
مىن! مەن ساڭا يەنە خىتاب قىلاي: قارا، ئادەملىرىڭگە!

ئاھ، رەھىمسىز دەريا!

(پوۋېست)

1

مانا بۇ كۆرۈمسىز، تاش مايماق قارا ئېشەك بىزنىڭ تۇردى
رەزگىنىڭ سىردىشى ۋە ئايرىلماس دوستى. ئۇلار قاچانمۇ بىرەر - يېرىم
دەم ئايرىلىپ باققان؟ تۇردى رەزگى بىر يەرگە بارىدىغان چاغدا،
ئېشىكىگە ئەسكى كىگىز مۆلىنى[1] توقۇيدۇ - دە، ئۈستىگە ئەپ-
چىلگىنىچە مىنىۋالىدۇ. يولغا چىقىپ ئۇزۇن ئۆتمەي، خۇددى
ئېشەك بىلەن ئۆزى ئۈچۈنلا ئېيتىۋاتقاندەك، بوغۇق ئاۋازدا غىڭ-
شىپ «گۈلئايىم» ناخشىسىنى باشلايدۇ، ئۇنىڭ ياغسىراپ كەت-
كەن ياغاچ ھارۋىنىڭ غىچىرلىشىدەك چىقىدىغان كۈلكىلىك، ئالا -
تاغىل ئاۋازى، ئېشەككە نىسبەتەن ئالاھىدە تەسىر كۆرسەتسە
كېرەك. شۇڭا ئۇ قۇلاقلىرىنى يوپۇرۇپ، خارتىلداپ قويۇپ،
ئالچاڭ پۇتلىرىنى چاققان يۆتكەپ، قىل يورغىدەك مېڭىپ كېتى-
دۇ. تۇردى رەزگى ئېشىكىنىڭ بۇنداق مېڭىشلىرىدىن قانداقتۇر
ئۆزىمۇ تىل بىلەن ئىپادىلەپ بېرەلمەيدىغان شېرىن ھېسسىياتلار-
غا تولىدۇ، ئۆز ئىچىدە ئېشىكىدىن شۇنچىلىك سۆيۈنىدۇ. ئۇنىڭ نە
ئۇرۇق - تۇغقىنى، نە بالا - چاقىسى، نە دوست - بۇرادىرى يوق.
يېشى ئەللىكتىن ئاشقىنى بىلەن تېخى توي قىلمىغان قېرى يى-
گىت. ئۇنىڭ ھېسسىياتىنىڭ ئۆلگەن - ئۆلمىگەنلىكىنى بىلگىلى

[1] مۆلە — مەكىت شىۋىسىدە ئۇچۇلۇق مەنىسىدە.

بولمايدۇ. چۈنكى ئۇ مۇشۇ يېشىغىچە بىرەر يات جىنس بىلەن بىرەر -
يېرىم دەم مۇڭدىشىپ باققىنى يوق. ئۇنىڭ دوستىمۇ، مەھبۇبىـ
مۇ، ھەممىسى مانا مۇشۇ ئاستىدىكى مۇلايىم ئېشىكى. ئۇ ئېشەك
تۇردى رەزگىگە ئوخشاشلا كۆرۈمسىز. ئۇنى ئېشەكلەر ئىچىدىكى
ئەڭ سەت ئېشەك دېسە بولىدۇ. قاپقارا، ئۆسكىلەڭ، پاخپىيىپ
تۇرغان يۇڭلار ئارىسىدىكى چاپاق باسقان كۆزلىرى چىۋىن -
كۇمۇتىلەرنىڭ ئۇۋىسى، سالپىيىپ تۇرىدىغان ئۆزىدىن يوغان
قۇلىقىچۇ تېخى! ئىگىسىنىڭ كۆزىمۇ ئۇنىڭدىن قېلىشمايدۇ.
تۇردى رەزگىنىڭ ئۆسكىلەڭ چۈپۈر قاشلىرى ئاستىدا يوشۇرۇنـ
غان خۇنۇك كۆزلىرىگە قارىغان ئادەم يىرگىنىدۇ. دېمىسىمۇ،
تۆمۈرچىلىك كەسپى ئۇنىڭ يۈزىنى ئۆزى كۆچىنىپ بازغانلايدىـ
غان تۆمۈردەك ھەم قوتۇر، ھەم قاپقارا قىلىۋەتكەن، چىگىشلىـ
شىپ كەتكەن ساقاللىرى ئۇنىڭ يۈزىنى كىرپىنىڭ دۈمبىسىگە
ئوخشىتىپ قويغان.

ئىزدەپ - تېپىشقان بۇ ئىككى مەخلۇق ئۆز جەمەتلىرى
ئىچىدىكى ئەڭ ئېتىبارسىز، كۆرۈمسىزلەردىن. شۇڭا ئۇلار ئۇـ
نىڭ بىرسى ئادەم، بىرسىنىڭ ھايۋان بولۇشىدىن ئىبارەت تەبىـ
ئىي توساقنى قىلچىمۇ نەزەرگە ئالماستىن، بىر - بىرى بىلەن
ئوبدانلا چىقىشىپ قالغان. تۇردى رەزگى، «بۇ دۇنيادا چىرايلىق
ئادەملەر (ئۆزىدىن باشقا ئادەملەرنىڭ ھەممىسىنى چىرايلىق ھېـ
سابلايتتى) دىن دوست چىقمايدۇ. ئادەملەر ۋاپاسىز، ئاغزىدا چىـ
رايلىق سۆزلەپ، ئۆزلىرىنى مەدەنىيەتلىك ھېسابلايدىغان، چوڭ
ئىشلار قولىدىن كېلىدىغان ئادەملەرمۇ ۋاپاسىز. گەرچە ئۇلار
ئادەم بولسىمۇ، ئۆز مەنپەئەتى ئۈچۈن ئەڭ قەبىھ ۋەھشىيلىكلەر-
نى قىلىشقا ئۇرۇنىدۇ. ئۇلاردا ھايۋانچىلىك سەممىيلىك، ساداـ
قەت دەيدىغان نەرسە مەۋجۇت ئەمەس، ھەتتا مۇشۇ ئاستىمدىكى
ئېشەكچىلىك ۋاپا دېگەننى بىلمەيدۇ، دوستلۇقنى قەدىرلىمەيدۇ» دەپ
قارايدۇ. شۇڭا ئۇ، مۇشۇ كۆرۈمسىز ئېشىكىنى ئەڭ يېقىن

دوستى دەپ بىلىدۇ. بۇ ئىككىسىنىڭ رىشتى شۇنچىلىك چىڭ باغلانغان.

ئۇنىڭ ئۆيى دەريا بويىدىكى بازارغا ئانچە يىراق بولمىغان
مەھەللىدە. ئۇ مەھەللىسىنىڭ چېتىدىكى بىر باغۇ بوستان ئىچىدە
ئىككى ئېغىزلىق، تورۇسلىرى ئىستىن قارايغان لاي تاملىق
ئۆيدە ئولتۇرىدۇ. تاشقىرىقى ئۆيى ئۇنىڭ تۆمۈرچىلىك قىلىدىغان
دۇكىنى، ئىچكەركى ئۆيگە بولسا، كونا زەدىۋال تارتىلىپ، ئىكـ
كى چىت يوتقان - كۆرپە، قۇراقتىن تىكىلگەن سامان تەكىيە،
بىرقانچە ساپال قاچا، بىر قۇم قازان ۋە چۆگۈن قاتارلىق نەرسىـ
لەر قويۇلغان. مانا بۇلار ئۇنىڭ ئۆيىدىكى بار - يوقى بىساتى.
ئۇنىڭ ئۆيىنىڭ ئىچى بۇنداق بىچارىچىلىق، يوقسۇزلۇق ئىچىدە
قالغاندەك غېرىپسىنىپ تۇرغىنى بىلەن، ئۆيىنىڭ ئەتراپىغا كۆـ
چەت سېلىۋېرىپ، ئۇ يەرنى مانا ئەمدىلىكتە تۇمەنلىگەن قۇشلار
ماكان تۇتىدىغان جەننەتكە ئايلاندۇرغان. تۇردى رەزگىنىڭ ئۆيى
بولسا جەننەتتەك باغ ئىچىدە، چوخچىيىپ تۇرغان قاقاس دۆڭگە
ئوخشاش كۆرۈنىدۇ.

2

تۇردى رەزگى — ئاۋۋال ئۇنىڭ لەقىمىنى بىلىۋېلىڭلار —
بۇ ئىسىم ئۇنىڭغا مۇشۇ مەھەللىدىكى ئادەملەر تەرىپىدىن قويۇلـ
غان. ئۇ چىرايى كۆرۈمسىز، سەت بولغىنى ئۈچۈنمىكىن، سەل
رەتلىكرەك يۇرۇشنىمۇ بىلمەيدۇ، كىيىملىرى شۇنچىلىك بەزەپ،
رەتسىز ۋە يىرتىق. ئۇنى ياماپ ياكى يۇيۇپ كىيمەيدۇ، بىر
كىيىمنى بىرلا كىيىۋالسا، تاكى ياپىسا بولمايدىغان يېرى ئېـ
چىلغاندىلا يەڭگۈشلەيدۇ، ياكى يېڭىسىنى ئالىدۇ، بۇ ئۇنىڭ
ئادىتى. ھورۇنمىكىن دېسە ئىشچان، نامرات بىچارىمىكىن دېسە،
مۇشۇ يۇرت، ھەتتا مۇشۇ ناھىيە بويىچە ھەرقانداق دۆلەتمەن
باينىڭ ئۇنىڭ ۋەجى ئالدىدا كۆزى چەكچەيمەي قالمايدۇ. ئۇ

تۆمۈرچىلىك ئورنىغا بىر كىرىۋالسا، قوپال، قاداق قوللىرى بىلەن بولقىنى ئەپچىل سوقىدۇ، كېچە ياكى كۈندۈز دېمەستىن ئىشلەۋېرىدۇ. بۇ ناھىيىنىڭ دېھقانلىرى تۇردى رەزگىنىڭ كەتمىنىدىن باشقا كەتمەننى چاپمايدۇ، ياغاچچىلار ئۇ ياسىغان كەكە ۋە ئىسكىنىدىن باشقا كەكە، ئىسكىنىنى ئىشلەتمەيدۇ. شۇڭا ئۇ بۇيرۇتمىدىن باش كۆتۈرەلمەيدۇ، شۇنداق بولغىنىكەن، ئۇنىڭ بولقىسىنىڭ تۆمۈرگە «توك» قىلىپ بىر تېگىشى پۇل دېگەن سۆز، پۇل كىرىۋېرىدۇ، لېكىن چىقمايدۇ. تۇردى رەزگىنىڭ بىر قورسىقىدىن باشقا يەنە نېمىسى بار، ئۇ پۇللارنى نەگىمۇ سىغدۇرار ھەم نېمىمۇ قىلار؟ ئۆلسە قالىدۇ!... ۋۇي ئۆلۈمتۈك رەزگى، ياكى يېيىشنى بىلمەيدۇ، ياكى كىيىشنى. «ئاشنى ئىچەلمەسكە بەر، ناننى يېيەلمەسكە بەر» دېگەندەك، ۋەجنى خۇدايىمنىڭ مۇشۇنداق رەزگىگە بەرگىنى قىزىق!...

تۇردى رەزگى غەلىتە ئادەم، ئۇ بازارغا بارسا، پاكار ۋە كۆرۈمسىز قارا ئېشىكىگە مىنىپ غىتىلداپ بارىدۇ، باشقىلارغا ئوخشاش ئات ياكى موتسىكلىت مىنمەيدۇ، ئۇنداق قىلىپ جان قىيناپ بازارغا بارغاننىڭ نېمە پايدىسى؟ بېلىگە ئۆزى قوقاستا كۆمۈپ پىشۇرغان كۆمەچتىن بىرنى تۈگىدۇ - دە، ئاتايىن بازارغا بارغان ئادەم ئاغزىغا تېتىغۇدەك تۈزۈكرەك غىزا يېمەي، ئەللىك پۇڭلۇق ئۈچەي - قېرىن شورپىسى ئېلىپ، ھېچبىر تاۋاقتا كۆمەچنى پوملاپ سالغاندىن كېيىن، ئۈستىدىن ياغاچ قوشۇقتا بېسىپ تۇرۇپ، پاخماق ساقاللىرى ئارىسىدىن ئۆرۈلۈپ چىقىپ تۇرغان كالپۇكلىرى بىلەن، ئۈچەي - قېرىنىنىڭ سۈيىنى ھۇزۇرلىنىپ سۈمۈرىدۇ. ۋاھ، ئۇنىڭ ئۈچۈن دۇنيادا بۇنىڭدىن ئارتۇق لەززەت بولامدۇ؟ ئۇ تىلىنى تامشىپ، تەرلەپ ئولتۇرۇپ، يوغان كۆمەچنى ئۈچەي - قېرىنىنىڭ سۈيى بىلەن ئىچىپ بولغاندىن كېيىن، بىر كېكىرىدۇ - دە، ئۆپكە - قېرىن، ئۈچەيلەرنى بەلبېغىغا تۈگۈپ، ئاللاغا شۈكرى - سانا ئېيتىپ،

بىر دۇئا قىلغاندىن كېيىن، سوزۇپ بىرنى كېكىرىۋېتىپ، ئورنىدىن قوزغىلىدۇ. بۇ چاغدا، ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرغانلار ئۇنىڭدىن بىزار بولۇشۇپ، ئىچىدە مىڭنى تىللايدۇ. ئەگەر، نازاكەتلىك قىز - جۇۋانلار يانداپ ئۆتۈپ قالسا، ئۇنىڭدىن بوقسۇپ چىققان تەرنىڭ بەتبۇيىدىن سەسكىنىپ، كۆڭلى ئايىنىپ، خېلى يەرگە بارغۇچە «سەت، توڭرۇلۇق مەينەت رەزگى» دېيىشىپ كېتىدۇ. ئۇ ئادەتتە، پۇلنى كۆپ تاپىدۇ، خەجلىمەيدۇ. ئەنە بۈگۈنمۇ ئۇ ئۇسساپ تاماقلىرى قۇرۇپ، كالپۇكلىرىنى گەز باغلاپ، ئاغزى كاككۇكتەك ئېچىلىپ قالدى، مۇزدەك چۆچمەل دوغ ئۇنىڭ نەپسىنى تاقىلداتقان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بىر قاچا مۇز سۈيىنى (ھە راست، يەنە ئىككى قوشۇق ئىچىدىغان قېتىقىمۇ بار) يىگىرمە پۇڭغا ئىچمەيدۇ، ئۇ ئىچىدە: «ئادەملەر ئەخمەق - دە، ماۋۇ يەردە بەش پۇڭلۇق مۇز قىيامى تۇرسا، يىگىرمە پۇڭغا دوغ ئىچىدۇ، بۇ نېمىدېگەن ھاماقەتلىك!» دەپ ئويلايدۇ. تۇردى رەزگى بەش پۇڭلۇق مۇز سۈيىدىن بىر قاچا ئىچىپ راسا راھەتلەندى - دە، دوغ ئىچىۋاتقان ئادەملەرگە نەپرەت بىلەن قاراپ قويۇپ، كېتىپ قالدى. مانا شۇ ئۇنىڭ ھەپتىدە بىر بولىدىغان بازار كۈنى قىلىدىغان خىراجىتى. ھەر كۈنى ئەڭ كەم دېگەندە يىگىرمە - ئوتتۇز كويغا ئىشلەيدىغان، قولىدا ئوتتۇز نەچچە مىڭ يۈەن پۇلى بار ئادەمنىڭ ئىشلىرى مانا شۇنداق. ئوتتۇز نەچچە مىڭ يۈەننىمۇ ئاشۇنداق يېمەي، كىيمەي يىغقاندا توپلانغان پۇل - دە، ئەگەر ئۇدۇللۇق يەپ تۈگەتسە، بۇ پۇل ئۆزلىكىدىن يىغىلىپ قالاتتىمۇ؟

تۇردى رەزگى بازاردىن يېنىپ، ئۇدۇل دەريا تەرەپكە ماڭدى. ئېشەك ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى ئوبدان بىلىدۇ. شۇڭا ئۇ ئاچالغا كەلگەندە، ئۆيى تەرەپكە بۇرۇلماستىن، ئۇدۇل دەريا بويىغا قاراپ ماڭدى. تۇردى رەزگى ئېشىكىنىڭ ئەقلىگە سۆيۈنۈپ، كۈلۈمسىرىدى. چىم، يۇلغۇن، يانتاق، چاتقاللار ئارىسى-

ـدىكى چىغىر يول بىلەن دەريا بويىغا يېتىپ كېلىشتى. مانا ئۇنىڭ
ئوتتۇز يىلدىن بېرى داۋاملاشتۇرۇپ كەلگەن كونا ئادىتى. ئادەتتە
ھەر كۈنى كەچتە ئېشىكىگە مىنىپ مۇشۇ دەريا بويىغا كېلىدۇ.
دەريا بويىغا كەلگەندە، ئېشىكىدىن چۈشۈپ، چىم ئۈستىدە ئول-
تۇرۇپ، پېشىن نامىزىنى ئوقۇيدۇ. ئۇ نامىزىنى شۇنچىلىك
پىغانلىق، ئاللاغا سېغىنىش ئىچىدە ھۆكرەپ يىغلاپ ئوقۇيدۇكى،
ئادەتتە ئۇنىڭ مۇنداق يۈرەكنى ئېزىدىغان يىغىسىنى ئاڭلىغان
ھەرقانداق تاش يۈرەك ئادەمنىڭمۇ چىداپ تۇرۇشى مۇمكىن ئە-
مەس. ئۇ يىغىدىن توختاپ، نامىزى تۈگىگەندىن كېيىنمۇ، يۈكۈ-
نۈپ ئولتۇرغان پېتى، لۆمشۈپ ئېقىۋاتقان دەريا سۈيىگە ئۇزاقتىن -
ئۇزاق مۆڭلىنىپ قاراپ ئولتۇزۇپ كېتىدۇ. ئۇنىڭ دائىم تۆمۈر-
گە قاراۋېرىپ، تۆمۈردەك قېتىپ كەتكەن چىرايى بۇنداق چاغدا
شۇنچىلىك مۇڭلۇق تۇسكە كىرىدۇكى، ئۇنىڭ بۇ قىياپىتى ئادەم-
گە شەكسىز يىغا ياماشتۇرىدۇ. بىراق، بۇ ئادەمنىڭ بۇنداق
مۇڭلۇق چىرايىنى ئېشىكىدىن باشقا ئىنسى - جىن كۆرۈپ
باقمىغان. ئۇ ئادەتتە ھېچكىمگە ئارىلاشماي، ئۆيىدە ئىشىنى
قىلىدۇ. ئىشى تۈگىسە، دەريانىڭ مۇشۇ قويۇق چاتقاللار قاپلى-
غان بىرلا يېرىگە — دۆڭنىڭ باغرىغا كېلىپ نامازغا بىر ئولتۇر-
سا، تاكى قاراڭغۇ چۈشۈپ كۆز باغلانغۇچە دەرياغا قاراپ ئولتۇرىدۇ.
ئولتۇرغاندىمۇ، بىر تىكىلسە سۇدىن باشقا ياققا قارىمايدۇ. ئاھ... ئې-
قىن سۇ، سەن نېمىدېگەن ئۇلۇغ! سېنى بىرسى ئالدىغا سېلىپ
قوغلىمايدۇ، ياكى تۈگىمەك بۇرنۇڭغا چۇلۇك سېلىپ يېتىلىمەي-
دۇ. نەگە شۇنچە ئالدىرايدىغانسەن؟ ئۇنىڭ كۆز نۇرى، يۈرەك
رىشتى ساڭا باغلانغان. ئۇنىڭ كۆزى دەريا ئىچىدىن — لاي -
لاتقىلارنى بۇلدۇقلىتىپ سۆرەپ ئېقىۋاتقان سۇ ئىچىدىن بىر
گۈزەلنىڭ سىماسىنى كۆرىدۇ. بۇ چىراي ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ
مۇقەددەس تەۋەرۈك. بۇ گۈزەل سىمانى پەقەت ئۇلا، ئۇنىڭ ئاشۇ
گۈزەل پەرىگە باغلانغان ئاشىق يۈرىكى بىلەن ئۇنىڭ كۆز نۇرىلا

كۆرىدۇ. قارىغانسېرى ئۇنىڭغا مۇھەببىتى ئاشىدۇ. ئەقىدىسى
كۈچىيىدۇ. ئۇ ئۆزىنىڭ ئاشۇ گۈزەللىگە ئۇنسىز قارايدۇ. غايىبانە
چىرايمۇ ئۇنىڭغا سىنچى كۆزلىرى بىلەن تىكىلىدۇ. ئۇ شۇنچى-
لىك گۈزەل چىرايكى، ئۇنى يەر يۈزىدە پەقەت تۇردى رەزگىلا
كۆرگەن. بىر كۆرۈشى بىلەنلا غايىبانە سۆيگەن. شۇ سۆيگۈنىڭ
ئەقىدىسى ئۇنىڭ يۈرىكىگە مەڭگۈ ئۆچمەس سۆيگۈنىڭ تامغىسىنى
باسقانىدى. ئۇ ھەر كۈنى دەريا بويىغا كەلگەن ھامان، ئاشۇ
گۈزەل پەرىزاتنىڭ ئوماق چىرايى سۇ يۈزىدە پەيدا بولاتتى - دە،
بۇلاقتەك كۆزلىرىنى ئۇنىڭغا تىكىپ، چوڭقۇر مۇھەببەت نەزەرى
بىلەن ئۇنسىز قارايتتى. ئۇ بۇ گۈزەل مەھبۇبىدىن ئايرىلىپ
قالماسلىق ئۈچۈن، ئۇنى ئۇنتۇپ قالماسلىق ئۈچۈن، بۇ يەرگە
ھەر كۈنى كېلىشنى ئادەت قىلغان. ئۇنىڭ دەريا بويىغا تولا
كېلىشتىكى سەۋەبى مانا مۇشۇنىڭدىن ئىبارەت ئىدى.

3

تۇردى رەزگى ھاياتىدا بىرەر ئايالغا ئۆزىنىڭ ئەرلىك سېزى-
مىنى ئاتا قىلىپ باققان ئەمەس، ئۇ سۇ يۈزىدە جىلۋە قىلىپ،
ئۆزىگە غەمكىن كۈلكىسىنى تەقدىم قىلىپ تۇرغان گۈزەل قىز-
نىڭ جامالىنى كۆرۈش بىلەن، ئۆزىنىڭ ئوتلۇق مۇھەببەت رىش-
تىنى، ئىلاھى سېھرىي كارامەت بىلەن چىڭ چىگىپ، ئۇنىڭ
ھايات يولىنى بۇزۇۋەتكەن ئاشۇ ئىشنى ئوتتۇز ئىككى يىلدىن
بېرى ھەر كۈنى ئەسلەپ، ئاچچىق ھەسرەت بىلەن پۈتكەن مەنىۋى
لەززەتتىن ئوزۇق ئېلىپ ياشىدى. ئۆمۈر بويى ئاشۇ قىزنىڭ
مۇپتىلاسى بولدى. ئوتىدا كۆيدى. بۇ كۆيۈكتىن شۇنداق بىر
ئېچىنىشلىق غايە مۇنارىسى تىكلەندىكى، ئۇنىڭ ھاياتىدا يۈز بەر-
گەن ھەرقانداق ئەگرى - توقايلىق، ھەرقانداق يەر تەۋرەش ۋە
ھەرقانداق شىددەتلىك جۇدۇن - شىۋىرغانمۇ بۇ مۇقەددەس مۇنا-

رىنى ئۆرۈۋېتەلمىدى. ئەكسىچە ئۇ بارغانسېرى سەلتەنەتلىك بولۇپ قەد كۆتۈردى. ئەنە شۇ ئاشىقلىق ئۇنى مۇشۇنداق رەزگى ھالغا كەلتۈرگەن، لېكىن ئۇنىڭ سىرتىدىكى رەزگىلىك پەقەت قەلب كۆزى غۇۋا كۆرىدىغان كىشىلەرنىڭ كۆزىتىشىدىنلا ئىبارەت، خالاس.

بەزىدە ئالەم ئاستىن - ئۈستۈن بولۇپ كەتسىمۇ، يەنىلا تەقدىر ئۆزگەرمەيدىغان چاغلار بولىدۇ، بۇ خۇددى مەھكۇم ئەلنىڭ قۇرام تاش ئاستىدىكى مىجىلىپ ياتقان گىيادەك بىچارىلىق ھالىتىنى ئەسلىتىدۇ. لېكىن بەزىدە تەقدىر قىلدىن نازۇك بولۇپ، سەللا سالقىن شامالدا تەۋرەپ، كارامەت يېڭى قىسمەتنى تۇغىدۇ. بۇنى تۇردى رەزگىنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەۋاتقان كىچىككىنە بىر ۋەقەدىن كۆرۈپ باقايلى.

4

تۇردى رەزگىنىڭ يىگىرمە ياشلىق ۋاقتى. ياش تۇردى ۋۇجۇدى ياشلىق ھېسلىرىنىڭ مەستخۇشلىقىدا ئۇرغۇپ تۇرغان، غۇرۇرى كۈچلۈك، بىلەكلىرى توم، كۈچتۈڭگۈر بولۇپ يېتىلدى. نامرات ئانا - ئانا پەرزەنتىنىڭ ھاياتىنى ئۆزلىرىدەك موھتاجلىقتا ئۆتكۈزمەسلىكى ھەم ھالال ئادەم بولۇپ چىقىشى ئۈچۈن، ئۇنى شۇ زاماندا راسا ئېقىۋاتقان تۆمۈرچىلىك ھۈنىرىنى ئۆگىنىشكە بەردى. تەمبەل ۋە ئەقىللىق شاگىرت قېرى تۆمۈرچىنىڭ كۆڭلىگە تازا ياقتى. تۇردى ھەر بىر ئىشتا ئۆز ئۇستىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى تېپىشقا تىرىشاتتى ھەم تاپشۇرۇلغان ئىشلارنى ئەستايىدىللىق بىلەن كۆڭۈلدىكىدەك قىلاتتى. شۇڭا ئۇ ئازلا كۈن ئىچىدە خېلى نەرسىلەرنى ئۆگىنىۋالدى ھەم ئۇستىسىنىڭ قەدىرلىشىگە ئېرىشتى. قېرى تۆمۈرچى ئولتۇرسا - قوپسا ئۆيدىكىلەرگىمۇ، يار - بۇرادەرلىرىگىمۇ تۇردىنى ماختاپ، ئۆز ئۆمە-

رىدە تەربىيىلىگەن يەتمىش نەچچە شاگىرتى ئىچىدە، بۇنىڭدىن ياخشى شاگىرتقا ئۇچرىمىغانلىقىنى ئېيتىپ ھۇزۇرلىناتتى.

قېرى تۆمۈرچىنىڭ دۇنيالىقتا ئايىمىنىسا ئىسىملىك بىرلا قىزى بار ئىدى. ئۇنىڭ سەرۋىدەك ئۆسكەن زىلۋا بويى، ئاق سېرىق كەلگەن يۇمىلاق يۈزى، كۈلۈپ تۇرىدىغان سېھىرلىك كۆزلىرى تولىمۇ يېقىملىق ئىدى. تىلى چۈچۈك بۇ ئوماق قىز، تۇردىغا بەكمۇ ياقاتتى. ئۇ داۋاملىق تۇردىنىڭ قاپقارا، توم بېلەكلىرىگە، تەر تەپچىرەپ مىس قازاندەك پارقىراپ كەتكەن كەڭ يەلكىلىرىگە، قىپقىزىل تۆمۈرگە بازغان ئۇرۇشلىرىغا قاراپ، توختىماي ۋىلىقلاپ كۈلەتتى. ئايىمىنىسا بىر كۈنى شۇنداق كۈلۈۋەرگەندىن كېيىن، قېرى تۆمۈرچىمۇ ئىشتىن توختاپ، قويۇق چار ساقىلى ئارىسىدىكى پۈرۈلۈپ كەتكەن ئېغىزىنى ئېچىپ، قىزىغا زوقى كېلىپ كۈلۈمسىرىدى. ئۇ چوڭقۇر ئاتىلىق مېھرى بىلەن:

— قىزىم، كېلە، كۈلۈۋەرمەي ئاتاڭنىڭ تەرىنى سۈرتۈپ قويە، ئومىقىم، — دېدى. قىز شۇئان نېپىز لېۋىنى پۈرۈپ ئەركىلىدى:

— ھىم... كۆيىدەپ، قارىداپ كەتكەن يۈزۈڭنى يەنە سۈرتسە يەنە قارا قىلىسەن. ئۆزۈڭنىڭ قارىلىقى يەتمىگەندەك.

— ھا، ھا، ھا... بالام ئەتمەيمەن، خەپ توختاپ تۇر، — قېرى تۆمۈرچى شۇنداق دەپ قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. ئايىمىنىسا شۇئان ئاستا كېلىپ، ئاتىسىنىڭ ئىستىن قارايغان يىرىك ساقال باسقان يۈزىنى قولياغلىقى بىلەن پاكىزە سۈرتۈپ قويدى. شۇ چاغدا بازغان تۇتۇپ تۇرغان تۇردىنىڭ تېنى جۇغىندە قىلىپ، خۇددى قىز ئۇنىڭ تەرىنى سۈرتۈۋاتقاندەك، تەر باسقان يۈزى قىزىرىپ، يەرگە قارىۋالدى. ئايىمىنىسانىڭ قوڭغۇراقتەك زىل ئاۋازى يەنە ئاڭلاندى:

— ھىم... مەيلى، مېنى بالام ئەتمىسەڭ، ئانام بالام

ئېتىۋېردۇ، يۇزۇڭنى ئەمدى ھەرگىز سۇرتمەيمەن.

— نېمىشقا؟

— يۇزۇڭنىڭ تۇكى قولۇمغا سانجىلىپ كېتىدىكەن.

قېرى تۇمۇرچى قىزنىڭ سۆزىدىن ئۇچىيى ئۈزۈلگۈدەك كۇلۇپ كەتتى. بۇ گەپتىن تۇردىمۇ ئۆزىنى تۇتۇۋالالماي كۇلۇپ سالدى. قىز لېۋىنى پۇرۇشتۇرۇپ دومسايدى. قېرى تۇمۇرچى كۇلكىدىن ئۆزىنى ئاران توختىتىپ:

— مېنىڭ يۇزلىرىم تۇكلۇك بولسا، ئەمىسە تۇردى ئاكاڭنىڭ يۇزىنى سۇرتۇپ قوي، ئۇنىڭ يۇزى سېنىڭكىدەك تۇكسىز، — دېدى.

قىزنىڭ ھەممە خۇشاللىقى شۇئان نەگىدۇر يوقاپ، يۇزىگە ۋىللىدە قىزىللىق ئولاشتى - دە، بۇرۇلۇپ ئۆيگە قېچىپ كىرىپ كەتتى. تۇردىنىڭ بېشىدا چاقماق چاقنىغاندەك بولۇپ، ۋۇجۇدىنى تىترەك باستى. ۋاھ، بۇ قانداق گەپ، ئاتىنىڭ كۆڭلى شۇنچىلىك تۇز بولسىمۇ، بىراق بۇنچىۋالا ئاشۇرۇۋېتىشلىك كېرەك ئىدى. قىز ئۇنى ھەرقانچە ئۆز ئاكىسىدەك كۆرسىمۇ، لېكىن بەربىر ياتباش ئادەم - دە. تۇردىنىڭ پۇت - قوللىرى بوشاپ ماغدۇرسىزلاندى. ئاھ، بۇ نېمە قىلىق. مەن نېمە بولۇۋاتىمەن؟ بۇ ئوڭۇممۇ - چۇشۇممۇ؟ بىچارە قىز، قانچىلىك ئىزا تارتقاندۇر؟ تۇردى ساڭگىلاپ كەتكەن بېشىنى ئاستا كۆتۇرۇپ ئۇستىسىغا قارىدى. قېرى تۇمۇرچى ھېچ ئىش بولمىغاندەك يەنە ئىشقا كىرىشكەنىدى. تۇردى ئېغىر بازغاننى كۆچەپ ئۇرۇشقا باشلىدى. بىراق ئۇ ئۆزىنى يوقاتقان. بىچارە قىز ھەتتا بىرقانچە كۇنگىچە ھېچنەرسە يېمەي، دۇم يېتىپ يىغلاپ، ئاتا - ئانىسىنىڭ يۇزىگە قارىيالماس، گەرچە ئۆزى نومۇسقا يات بىرەر قىلىقنى قىلىپ سالمىغان بولسىمۇ. ئاشۇ ئاتىسىنىڭ — ئاغزى ئىتتىك ساددا ئاتىسىنىڭ ئاشۇ سۆزى ئۇچۇن، قىز ئىزا تارتىپ، نېمە بولۇپ كەتتى - ھە؟

تۇردى ئەس - ھوشىنى يوقاتتى، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى سېزىمىدىن ئايرىلدى. ئۇ قولىدىكى ئېغىر بازغاننى جايىغا قويدى - دە، ئويمانچەكتىن چىقىپ، تالاغا قاراپ ماڭدى.

— تۇردى ئوغلۇم، ساڭا نېمە بولدى؟

تۇردى ئۆزىنى تالاغا ئاتتى.

5

ئاھ، قىيانلىق دەريا — دولان دەرياسى! . . . سەن خۇددى يىگىتنىڭ قەلبىدەك مەۋج ئۇرۇپ ئۆركەشلەيسەن، تىنىمسىز سوقۇۋاتقان يۇرىكىدەك قىرغاقلارغا ئۆزۇڭنى ئۇرىسەن، ئۇيقۇدىن بىدار بولغان ئاشىقتەك تولغىنىسەن، مۇڭلۇق شاۋقۇنلىرىڭ بىلەن كېچە - كۇندۇز توختىماي ئاقىسەن. ئېيتقىنا، سەن نەگە بارىسەن؟ كېچە - كۇندۇز تۆكۇلگەن ياشلىرىڭنى چاچرىتىپ، ئاشىقىڭنىڭ ۋەسلىگە يېتىش ئۇچۇن كېتىۋاتامسەن؟ سەن ئاشىق، سېنىڭ بويىڭدا خۇدىنى يوقىتىپ، بېشىنى ساڭگىلىتىپ ساڭا تىكىلىپ ئولتۇرغان مانا مۇشۇ يىگىتمۇ بىر ئاشىق. ئۇنىڭ كېچە - كۇندۇز سەندەك تولغىنىپ، سېنىڭ دولقۇنلىرىڭدەك توختاۋسىز دولقۇنلىغان قەلبى مانا ھازىر خۇددى سەن سۇرۇپ كېتىۋاتقان لاي - لاتقىلاردەك ئېلىشىپ كەتتى.

تۇردى تولغىنىپ ئېقىۋاتقان دەرياغا قاراپ گاڭگىراپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قەلبى دەريا ئىچىدىكى ئېقىپ كەلگەن ياپراقتەك دولقۇنلار ئەۋجىدە گاھ ئېگىز كۆتۇرۇلۇپ كۇننىڭ ئۆتكۇر نۇرىدا يالتىرىسا، گاھ مۇئەللەقتىن كەپتەرگە ئېتىلىپ چۇشكەن ياش لاچىن ساناقسىز كەپتەر تۇپى ئىچىگە شۇڭغىغاندەك، بۇژغۇنلار ئارىسىدا سىڭىپ كېتەتتى.

— تۇردىكا، ئاغرىپ قالدىڭىزمۇ؟

قىزنىڭ تۇيۇقسىز ئارقا تەرەپتىن ئاڭلانغان ئاۋازى تۇردىنى

ئەندىكتۇرۇۋەتتى. ئۇ دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، قىزنىڭ ئاۋازىدىن باللارغا خاس ئوماقلىق چىقىپ تۇراتتى. تۇردى ئۈن - تىنسىز ئايىمنىسانىڭ قوڭۇر، قويۇق كىرپىكلىرى ئىچىدە پارقىراپ تۇرغان نۇرلۇق كۆزلىرىگە تىكىلدى. بۇ كۆز تۇردى ئۈچۈن شۇنچىلىك قەدىرلىك. بۇ كۆزنىڭ يارقىن سىماسى ئۇنىڭ يۈرىكىگە نەقىشلەنگەن.

— تۇردىكا، ماڭا نېمانچە بەك تىكىلىپ قاراپ كېتىسىز؟

ئەمدى قىزنىڭ ئاۋازىدىن ئۇنىڭ ئەسلىدىكى شوخلۇقىغا قايتىۋاتقانلىقى بىلىندى. قىز سۆزىنى داۋاملاشتۇردى، — تۇردىكا، ئاتامنىڭ يۈزىدىكى كۆمۈر يۇقى يۈزۈمگە يۇقۇپ قاپتىمۇ - يە؟

قىز سۆزلەپ بولۇپ كۈلدى. ئۇنىڭ قىياپىتى خۇددى باھار ئېيىنىڭ ئەتىگەنلىكى ياپراق ئارىسىدىن يېڭىلا پوستىنى يېرىپ چىققان گۈلنىڭ غۇنچىسىغا ئوخشايدۇ. بۇ غۇنچە شۇنچە چىرايلىق ھەم نازاكەتلىك ئىكەنكى، ياپيېشىل يۇمران ياپراقلار ئارىسىدىن خۇددى مانا مۇشۇ قىزنىڭ كۆزىدەك نۇر جۇلاسى ئىچىدە كۆرۈنىدۇ.

— يۈزىڭىزگە ھېچنەرسە يۇقماپتۇ.

— ھى، ھى، ھى... خۇددى پوكاندەك ئېسىلىپ كېتىپسىزغۇ ئەمىسە؟ — قىز شۇنداق دەپ قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى. ئۇنىڭ كۈلكىسى دەريا ساھىلىنى چاڭ كەلتۈرۈپ، چۆل كارۋىنىنىڭ تۆگىسىنىڭ بويىنىدىكى زىل قوڭغۇراقتەك جاراڭلاپ كەتتى، — ھېچقانداق چاغدا ماڭا بۇنداق قاراپ كەتمەيتتىڭىز، بۈگۈن ئەجەپ كۆزىڭىزنى ئۈزەلمەي قالدىڭىز - ھە، تۇردىكا، سىزمۇ ماڭا ئانامدەك ئامراق - ھە؟

ئاھ بۇ نېمىدېگەن گۆدەكلىك، ساددىلىق، بۇ تۇردىنىڭ چۈشىدىكى كۆرۈنۈشلەرگە نېمىدېگەن ئوخشايدۇ - ھە! تۇردى مەستخۇش ھالدا، لاغىلداپ تىترەۋاتقان قوللىرى بىلەن قىزنىڭ ئوماق مەڭزىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئالدى. ئۇنىڭ ئاستىن ئېگىد-

كى ئاجراپ كەتكەندەك چىشلىرىمۇ كارسىلداپ، ئاغزى يۇمۇلماي قالدى. قىز بولسا شوخ كۈلۈمسىرەش بىلەن، ئۇنىڭ سۆيۈشىنى كۈتەتتى. تۇردى ئاغزىنى يېقىن ئەكىلىپ ئىككىلىنىپ تۇرۇپ قالدى. ئاۋۋال قىزنىڭ نەرىگە سۆيسۇن، جىنەستىدەك قىزىرىپ تۇرغان لېۋىگە سۆيسۇنمۇ؟ ياكى توغاچتەك قىزىرىپ تۇرغان مەڭزىگە سۆيسۇنمۇ ۋە ياكى سەبىي، ئەمما مىسلىسىز سېھرىي كۈچكە ئىگە كىرپىكلىرى سايە تاشلاپ تۇرغان شەھلا كۆزلىرىگىمۇ؟ ياق... ياق... ھەرگىز ئۇنداق قىلماسلىق كېرەك. ئىپپەت قەسرىنىڭ ئالتۇن دەرۋازىسىغا سېلىنغان توقسان توققۇز پەردىلىك مۇقەددەس قۇلۇپى تېخى ئېچىلمىغان بۇ پاك ساددا قەلبنى خورلاشقا بولمايدۇ. بۇنداق قىلىش جىنايەت! بىراق، ئايىمنىسانىڭ تەڭتۇشلىرى بىردىن ئەرنىڭ ئارقىسىدىن يۈرمەمدۇ؟ ياق. ئۇ قىزلار باشقا، ئايىمنىسا باشقا...

تۇردى قىزنىڭ لېۋىگە تېگىپ كېتىشكە سەللا قالغان ئاغزىنى تارتىۋېلىپ، قىزنى قويۇۋەتتى. شۇئان قىز دومسايدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى لىققىدە ياشقا تولدى.

قىزنىڭ كۆڭلى نېمىدېگەن نازۇك، ئۇنىڭ كۆڭلى نېمىلەرنى دەۋاتىدۇ؟ ئەي جاھان قىزلىرى، سىلەر مۇشۇ دوستۇڭلارنىڭ يۈرەك سۆزىنى ئاڭلاۋاتامسىلەر، ئۇنىڭ كۆڭلى سىلەرنىڭكىگە ئوخشامدىكەن؟

بىردىنلا تۇردىنىڭ ئىچى سىيرىلىپ كەتتى. يۈرىكى شۇنچىلىك سىقىلدىكى، خۇددى بىر پارچە قاغدالما كېسەك ئاستىدا قالغان بىچارە قۇشنىڭ بالىسىدەك تىپىرلاپ كەتتى. ئۇ چىرايى تاتارغان ھالدا، ئۆيگە — يەنى دەريا قىرغىقىدىكى تۆمۈرچىلىك دۇكىنىغا كىرىپ كەتتى. قىز شۇئان پاڭگىدە يىغلىۋەتتى.

تۇردى كىرگەندە، تاۋلىنىپ، چوغ بىلەن ئوخشاش بولۇپ كەتكەن تۆمۈرگە ئۈستىسى قىينالغان ھالدا بولقا ئۇرۇۋاتاتتى. ئۇ تۇردىنى كۆرۈپ:

— هە، ئوبدان كەلدىڭ بالام، — دەپ قويدى. تۇردى ئۇن ـ
تىنسىزلا ئېغىر بازغاننى قولىغا ئېلىپ، كۈچ بىلەن سوقۇشقا باشلىدى.

6

دەريا سۈيىنىڭ ئۇلغىيىپ بېرىشى بىلەن گۈمۈرۈلۈپ چۈش-
كەن چوڭ بىر پارچە توپا قاتلىمىنىڭ سۇغا چۈشكەن شاۋقۇنى
ھەم ئۆزىگە چاچرىغان سۇ تامچىسى بىلەن تۇردى رەزگى ئەندىكىپ
كەتتى. بۇ چاغدا ئاللىقاچان قاراڭغۇ چۈشۈپ كەتكەن بولۇپ،
ئاسماندا جىمىرلاپ تۇرغان يۇلتۇزلار زېمىنغا كىيدۈرۈلگەن ئۆتمە ـ
تۆشۈك داش قازاننىڭ تۆشۈكچىلىرىدەك كۆرۈنەتتى. تۇردى رەز-
گى دەريا يۈزىگە قارىدى. ئۇ چاپاق باسقان قىيسىق كۆزلىرىنى
قانچە كۈچەپ يوغان ئاچقان بولسىمۇ، قاراڭغۇلۇق قوينىدا بۇ
ئۇلۇق سۇمۇ كۆرۈنمەي قالغان. پەقەت دەريانىڭ يىراق ئېقىملى-
رىغا زەڭ سېلىپ قارىغاندا، دەريا ئۈستىدىكى ئاقۇش تۇماننى
كۆرگىلى بولاتتى. قاراڭغۇلۇق ئىچىدە، دەريانىڭ شاۋقۇنى گويا
زىنداندا يېتىپ جان تەسلىم قىلىۋاتقان مەھبۇسنىڭ خۇدىنى
بىلمەي سىلىۋاتقان پەريادىدەك ئاڭلىناتتى. دەريانىڭ بۇ شاۋقۇنى-
نى تۇردى رەزگى ئۆزىنىڭ قەلبىنىڭ شاۋقۇنىغا ئوخشىتاتتى.
زىنداندا جان تالىشىپ پەرياد سېلىۋاتقان مەھبۇس ئۆز خۇدىنى
بىلمەيدۇ. ئۇ قانچىلىك پەرياد چەكمىسۇن، بەربىر ئوخشاش،
ئۇنىڭ پۈتىغا سېلىنغان ئېغىر كىشەننى چېقىپ، بۇ يەردىن
ئۆزىنى قۇتقۇزغۇدەك مادارى يوق، تۇردى رەزگىمۇ بۇنىڭدىن
ئوتتۇز يىل ئىلگىرىكى مۇھەببىتىنى دەھشەتلىك ھالاكەتتىن قۇت-
قۇزۇۋالالىغۇدەك قۇدرەتكە ئىگە بولالمىغان. لېكىن ئۇ ئوتتۇز
نەچچە يىلدىن بېرى ئاشۇ مۇھەببەتنى يۈرىكىدە ساقلاپ كېلىۋاتى-
دۇ. تۇردى بۇلار ئۈچۈن ئۆز ۋۇجۇدىدىن قانچىلىك بەدەل بەردى ـ

ھە؟ ئۇ قېرىدى، جۇدىدى. شۇڭا ئۇنىڭغا كىشىلەر تەرىپىدىن
رەزگى دېگەن لەقەم ئىنئام قىلىندى.

ھازىر كىشىلەرنىڭ تولىسى كۆز كېسىلىگە گىرىپتار بولۇ-
ۋاتىدۇ. كۆزلىرىگە گرادۇسلۇق ئەينەك، ھەتتا دۇربۇن تۇتىسى-
مۇ، ھەقىقىي گۈزەللىكنى كۆرۈش ئۇلارغا نېسىپ بولمايدۇ.
تۇردىنىڭ ئەڭ گۈزەل نەقىشلەر ئويۇلغان قەلبىنى ئۇلار كۆرەل-
مەيدۇ. ئۇلار ئاشۇ گۈزەللىكنى جاھاننىڭ پاسكىنىچىلىقىدىن
ساقلاپ، پاك پېتى تۇرغۇزۇۋاتقان ئاشۇ ۋۇجۇدنىڭ سىرتىدىكى
كۆرۈمسىزلىكلەرنى كۆرۈۋاتىدۇ. ئۇنىڭ قەلبى خۇددى نەچچە
قات چوڭقۇر دېڭىز تەكتىدىكى ئۈنچە ـ مەرۋايىتلاردەك يوشۇرۇ-
نۇپ ياتىدۇ. ئۇنى ئادەتتىكى دېڭىزدا يول يۈرگۈچى كۆرەلىشى
مۇمكىن ئەمەس. ئۇنى پەقەت غەۋۋاسنىڭ ئۆتكۈر كۆزىلا كۆرەلەي-
دۇ.

تۇردى رەزگى، كىشىلەر دائىم ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان
«پۇل بولسىلا، ھەممە بولىدۇ» دەپ، ھەتتا جاھاندىكى ھەممە
ئېپلاسلىق ۋە پەسكەشلىكلەرنى پەقەت پۇل ئۈچۈنلا قىلىدىغانلارنى
كۆردى. ئالدىغا قارىۋىدى، پۇل ئۈچۈن بىراۋ ئاتىسىنى سىرتماق-
قا ئېسىپ ئۆلتۈردى. ئارقىسىغا قارىۋىدى، پۇلنى دەپ بىراۋ
ئاق سۈت بەرگەن مېھرىبان ئانىسىنىڭ كۆكسىگە پىچاق ئۇردى.
يانغا قارىۋىدى، بىراۋ ئاشۇ پۇل ئۈچۈن ئۆز قېرىنداشنى ئوت
قويۇپ كۆيدۈردى. . .

مانا بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۆزىنى چىرايلىق بېزەپ يۈرىدىغان
«مەدەنىيەتلىك» كىشىلەرنىڭ «گۈزەل» قەلبى!

تۇردى رەزگى پۈتكۈل ھاياتىدا، ئاشۇ ئادەملەرنىڭ «پۇل
بولسا، ھەممە بولىدۇ» دېگەنلىرىگە ئاساسەن، ھارماي ئىشلىدى.
يېمەي ـ ئىچمەي، كىيمەي پۇل يىغدى. ساناقسىز پۇل توپلىدى.
ئۆينىڭ ئۆزى ياتىدىغان يېرىگە كۆمۈلگەن ساپال كۈپنىڭ ئىچىگە
پۇل توپلىدى. كۈپ توشۇپ كەتتى. بىراق ھەممە نەرسە بولمى-

دى. يەنى ئۇ مۇشۇ پۇلنىڭ قۇدرىتى بىلەن بوپقالا دەپ تاما قىلغان ئۇنىڭ كۈتكەن نەرسىسى بولمىدى. ئايىمنىسانىڭ ساپ قەلبى، ئۇنىڭ مۇھەببىتى بولمىدى.

تۇردى رەزگى چۈشەندىكى، پۇل پەقەت يەپ - ئىچىشنى دۇنيانىڭ پۈتكۈل لەززىتىنىڭ ئۈستىگە قويىدىغان ئاجىز مەخلۇقلار ئۈچۈنلا ھەممە نەرسىنى تېپىش قۇدرىتىگە ئىگە. ئۇنىڭ تاپىنى ئاستىدا تۇرغان بولاق - بولاق پۇل ئۇنىڭ ئۈچۈن، كۆزدە يەر يۈزىنى قاپلىغان غازاڭلاردەك قەدىرسىز، ئەمما ئۇ يەنىلا تۇردىنىڭ پۈتكۈل ھاياتىدىكى ھالال ئەمگىكىنىڭ مېۋىسى. ئوغرىلار قانچە قىلىپمۇ بۇ پۇللارنى تاپالمىدى. ئوغرىلىيالمىدى. بۇ پۇللار گويا سېھىرلىك تىلسىمدەك، ئۆز ھالاللىقىنى ساقلاپ، ھارامغا ماڭمىدى. بۇ توغرىدا پەقەت ئازغىنە مىسال كەلتۈرسەك كۇپايە.

7

مۇشۇ كەنتتە قايسى بىر يىللىرى كەنتكە سېكرېتار بولغان بىر ئادەم بار. بۇ ئادەم ئۆزىنىڭ قۇۋ، ھىيلىگەرلىكىگە ۋە مۇناسىۋەتشۇناسلىقىغا تايىنىپ، ئوتتۇرا قاتلام ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىكى نەپسىگە ئامراق ئادەملەرنىڭ ھىمايىسى بىلەن بىر مەزگىل تازا دەۋر سۈرگەن. ئۇ ئەينى چاغدا، تۇردى رەزگىنىڭ كارامەت بايلىقىغا كۆزىنى قىزارتىپ، بۇ ئادەمنىڭ پۇلىنى بىر ئامال قىلىپ قولغا چۈشۈرۈشكە ئۇرۇنغانىدى. قانداق قىلىش كېرەك؟ ئۇنى باشقىلارنىڭ قولى ئارقىلىق ئۇجۇقتۇرۇش كېرەكمۇ؟ بۇ بىر خەتەرلىك ئىش. مەيلى نېمىلا بولسۇن، بۇ قاتىللىقنى ئۆزى قاملاشتۇرالمىغاندىن كېيىن، باشقىلارنىڭ قولى بىلەن قىلسا، ھامان بىر كۈنى پاش بولۇپ تۈگىشىدىغان گەپ. ماھىر، پىشقان ئوغرىلارنى ئىشقا سالسا، پۇلنى تەڭ بۆلۈشسە قانداق

بولار؟ بۇ تەييار لۇق گۆشكە باشقىلارنى تەڭ شېرىك قىلغانلىق بولىدۇ - دە.

ئىدرىس ئىسىملىك بۇ ئايدىڭباش سېكرېتارنىڭ بېشى قاتتى. لېكىن پىخسىقنىڭ پۇلىنى ئېلىش رايى بارغانچە ئۇنىڭ ئىچىنى ئۆرتەيدىغان ئوتقا ئايلاندى. كېچىلىرى ئۇيقۇسى كەلمەي، كۆك تاماكىنى بولۇشىغا چېكىپ يۆتىلىپ كەتسە، نەۋرە كۆرگەندىمۇ نەپسىدىن قالمىغان سېمىز ئايالى ئۇنىڭ دۈمبىسىنى شاپىلدايتتى. ئاندىن ئۆزىنىڭ كونا ئادىتى بويىچە بېقىنىنى چىمدىداپ قوياتتى. بۈگۈن ئىدرىس ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ، پۈشۈلداپ يېتىۋالدى. يۇرت ئىچىدە «بىرىنچى سېكرېتار ئىدرىس، ئىككىنچى سېكرېتار ھاشىرخان» دەپ ئاتىلىدىغان بۇ ئايالنىڭ شۇ تاپتا جۇدۇنى تۇتۇپ قالدى. چۈنكى مۇشۇ ئىككى ھەپتىدىن بۇيان، بۇ كونا قەدىناس ئۇنىڭغا نىسبەتەن سۇسلىشىپ قالغانىدى، مانا ھازىرقىدەك قاملاشمىغان ئىش مۇشۇنىڭ بىلەن بىر نەچچە قېتىم تەكرارلاندى. «قېرىغاندا ئىتنىڭ تېزىنى كۆردۈم» دەپ، بۇ رودىپاي نېمە ئىش قىلىپ يۈرىدۇ؟ ياكى مۇشۇ يەردە ياش يۈزسىزدىن بىرسى بىلەن. . . ھاشىرخاننىڭ ئويلاپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، سەپرايى تېخىمۇ ئۆرلەپ:

— ھوي يۈزى قېلىن تاپ، مېنى بىلمەيدۇ دەمسەن؟ قېرىغاندا سەت بولمىسۇن دەپ، دەردىمنى ئىچىمگە يۇتۇپ يۈرسەم، ئۆزۈڭنى بىلمەيسىنا؟ دېگىنە زادى، كىمنىڭ كەينىدە يۈرۈيسەن؟ مەندىن چېنىۋاتامسەن - يە؟ ! — دەپ ۋارقىرىدى. ئىدرىس ئىشنىڭ چاتاق تەرەپكە ئېغىشىدىن ئەنسىرەپ، دەررۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلدى. چۈنكى ھاشىرخاننىڭ بىر ئىشقا چېپىلىۋالسا پات قۇتۇلغىلى بولمايدىغان ھازازۇللۇقى ئۇنىڭغا ئوبدان چۈشىنىشلىك ئىدى. ئىدرىس قاملاشمىغان ھالدا بىرنى ھىجىيىپ، ھاشىرخانغا تۇمشۇقىنى سوزۇۋىدى، تەستەكتىن بىرنى يېدى:

— ئاپار نېرى، ئاشقان - تاشقاننى يالايدىغان ئىتقا يالات!

مەن سېنىڭ قاسماقلىرىڭنى ئېرىتىدىغان ئادەم ئەمەس.

تەستەك ئىدىرىسقا خېلى تەگكەنىدى. ئۇ ئەمدى ھەرقانداق قىلىپمۇ ھاشىرخاننىڭ كۆڭلىنى ئېلىشقا قادىر بولالمىدى. ھاشىرخان بولسا، ئۇنىڭغا قىلچە ئارام بەرمەي، ئاپتوماتنىڭ ئوقىدەك ئاغزىنى قويۇۋەتتى.

— ھەي... بوشراق گەپ قىل دەيمەن، ماۋۇ يان ئۆيدە زىبىرنىسا بار، سەت تۇرىدۇ.

— بولسا نېمە بوپتۇ؟ ئۇ بىر نارەسىدىمىتى؟ بۇنداق گەپلەرگىچۇ، سەن - بىزدىن پىششىق، بىلىپ قوي، سەن قېرىنىڭ ھازىرغىچە سېكرىتار بولۇپ تۇرۇشۇڭ قىزىڭنىڭ دۆلىتىدىن.

ئەمدى بىز، بۇ ئىككىسىنىڭ كىشى ئاڭلاشقا بولمايدىغان شەخسىي پارىڭىنى مۇشۇ يەردە قويۇپ تۇرۇپ، بۇلار ھازىر تىلغا ئالغان قىزى زىبىرنىسا بىلەن تونۇشايلى.

يان تەرەپتىكى ئۆيدە زىبىرنىسا يالغۇز ياتىدۇ. بۇ ئۆيدە ئۇنىڭدىن باشقا ئادەم بولمىغانلىقى، تومۇز كېچىسىنىڭ بۇرۇختۇم كېچىسى بولغىنى ئۈچۈن، بۇ يىگىرمە تۆت ياشلىق چوكان يالىڭاچ يېتىپ تاتلىق ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. ئۇنىڭ بېلىقتەك تولغان تەن قۇرۇلۇشى، سۈرەتتەك كېلىشكەن ھۆسنى ئۇنى بەختسىز قىلغانىدى. زىبىرنىسا باشلانغۇچتىنلا ئوقۇشنى بولدى قىلغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە، چىرايلىق بولغانغا يارىشا، ئەقلى چېچىنىڭ ئۇچتىن بىرىگە توغرا كەلمەيدىغان قىز بولۇپ قالغاچقا، ئۆزىگە كېلىۋاتقان بەختسىزلىكنى بەخت، جاھاننىڭ لەززىتى دەپ بىلەتتى.

زىبىرنىسا چىرايلىق ئىدى. ئۇنىڭغا ياخشى ئادەملەرنىڭمۇ، يامان ئادەملەرنىڭمۇ كۆزى چۈشۈشى ئەلۋەتتە تەبىئىي ئەھۋال. ئۆزىنىڭ ئەسكىلىكىنى دائىم بىر قاراشتىلا كۆرۈۋالغىلى بولىدىغان ئەسكىلەر ئاددىي ئەسكى ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار گەرچە دائىم ئۇششاق ئەسكىلىكلەردىن خالى بولمىسىمۇ، لېكىن چوڭ ئەسكى-

لىك ئۇلارنىڭ قولىدىن كەلمەيدۇ. بىراق، ئادەتتە ياخشى ئاتىلىدىغان ئەسكىلەر كارامەت بولىدۇ.

شۇنداق قىلىپ، مۇشۇ يۇرتتىكى ئۆزىمۇ ئوبدان، ئەمەلى كىچىك بولسىمۇ بايلىقى چوڭ بىر ئادەمنىڭ ئوغلىغا زىبىرنىسا ئون سەككىز يېشىدا ياتلىق قىلىنىدى. يىگىت ئوبدان يىگىت ئىدى. ئۇ زىبىرنىسانى كۆيۈپ - پىشىپ ناھايىتى تەستە نىكاھىغا ئالدى. بىراق يىگىتكە ئۇۋالچىلىق بولىدىغانلىقى كىمنىڭمۇ يادىغا كەلسۇن دەيسىز؟ ئۇ چىن قەلبىدىن سۆيۈپ، ئاران قولىغا چۈشۈرگەن بۇ ئېسىل قىز، تويى بولۇپ بىر ھەپتىدىن كېيىن، قورسىقىدا ئالتە ئايلىق بولغان ھامىلىدار ئايال ئىكەنلىكى مەلۇم بولدى. ۋاھ، بۇ يىگىت بولغۇچى ئۈچۈن قانچىلىك ئېغىر نومۇس - ھە؟! يىگىتنىڭ شۇ چاغدىكى كۆز قارىشى بويىچە، ئۇنى پەقەت ئۆلتۈرۈۋەتكەندىلا، خورلانغان ۋىجدانى ئاقلىناتتى، نامى، ئىززەت - غۇرۇرى پاك بولاتتى. بىراق يىگىت ئۇنداق قىلىشقا ئۇلگۇرەلمىدى. يىگىتنىڭ ئاتا - ئانىسى چاققان كېلىپ، ئوغلى ئالدىدا گويا كەچۈرگۈسىز گۇناھ ئۆتكۈزگەن گۇناھكاردەك تىزلىنىشىپ يېلىنىدى. كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش تۆكتى. ئوغۇل ئۈچۈن، ئۆز ئاتا - ئانىسىنىڭ ئۆزى ئالدىدا تىزلىنىشى دۇنيادا نېمىدېگەن بىچارىلىق. نېمىدېگەن ئېچىنىشلىق؟! يىگىت لېۋىنى قاتتىق چىشلىدى. چاۋغىيى ئارىسىدىن قانلار جىرغاپ چىقتى. قولىدىكى يالتىراپ تۇرغان خەنجەر يەرگە چۈشتى. ئۇنىڭ قولىدىكى ئولجىنى قاچۇرۇپ قويغان بۈركۈتنىڭ كۆزىدەك قەھرىگە تولغان كۆزى ئۆزىگە بويۇن قىسىپ تەلمۈرۈپ تۇرغان ئاتا - ئانىسى ئالدىدا گاڭگىرىدى. شىركەبى كۆچ بىلەن ئويۇشقان ۋۇجۇدى ياپراقتەك تىترىدى. بىچارە ئاتا - ئانا لېۋىنى مەھكەم چىشلەپ تۇرۇپ، بۇ سىرنى ئىنس - جىنغا بىلدۇرمەستىن، پەقەت خەلق ئارىسىدا، «كېلىشەلمىدى» دېگەن ئات بىلەن، زىبىرنىسانى يولغا سېلىپ قويىدى. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ جان -

جىگىرىنى، بەدىنىگە يۇققان مەرەزنى يۇيىمەن دەپ ھالاك بولۇش-
تىن ساقلاپ قالدى. مەھەللىدىكى سۆز - چۆچەكلەر بۇ ئىش
ئۈستىدىن: «بۇ قىز تازىمۇ ئەركە - ناينىاق ئىدى، بۇنداق خوتۇن
بىلەن غۇرۇرلۇق ئەر ئۆمۈر بويى چىقىشالمايدۇ» دېگەن خۇلاسى-
نى چىقاردى. زىبىرنىسا ئۆيگە قايتىپ كېلىپ، تەجرىبىلىك
ئانىسىنىڭ داۋالىشى بىلەن، ئىنىسى - جىنىغا تۇيدۇرمايلا، قور-
سىقىدىكى بىگۇناھ مېھمانىنى ئۆز ماكانىغا يولغا سالدى. ئۆزى
بولسا ساپ - ساپچى خوتۇنلار تەرىپىدىن «چالا - پۇلا ئەرگە
تەگكەن قىز» دېگەن ئالتۇن جازا ئىچىدە ياشىدى. يىگىت ئىچىگە
توشۇپ كەتكەن دەرد - پىغانىنى بوشىتىش ئۈچۈن، يىراق سەپەرگە
ئاتلاندى. بۇ ئىشلار مانا شۇنداق.

ئەمدى بىز ھېلىقى زىبىرنىسانىڭ قورسىقىدىكى غايىب مېھ-
مان توغرىسىدا ئاجايىپ ھېكايىنى ئاڭلايمىز. ئەسلى بۇ سىر
ئېچىلمىسا بولاتتى. بۇ سىر ئاشكارا بولغاندا، يىگىتكە تېخىمۇ
ئۇۋال قىلىناتتى. لېكىن ئىسكەندەرنىڭ بېشىنى چۈشۈرۈپ ھايات
قالغان ھېلىقى ساتىراشنىڭ قورسىقى ئىششىپ كەتكەندەك[①]، بىزنىڭ
بۇ يىگىتنىڭمۇ قورسىقى ئىششىپ زادىلا تۇرالمىدى. ئاخىرى
ئىچىنى تاتىلاپ قىلچە ئارام ئالدۇرمىغان بۇ يوشۇرۇن سىرنى
بىر يەردە ئولتۇرۇپ دەۋەتتى. شۇنىڭ بىلەن سۆز - چۆچەك
شامىلى بۇ مەخپىي سىرنى ھەممە يەردە ئۇچۇرۇپ يۈردى. ئەمما
بۇ يۇرتتا بولسا، سېكرېتارنىڭ تۆمۈر قاپلىق يەرلىك سىياسىتى-
نىڭ ھەيۋىسىدىن قورقۇپ، كىشىلەر كۆڭلىدە بىلىپ، ئېغىزى-
دىن چىقىرالمىدى. يىگىت ئۆز خوتۇنىنىڭ قورسىقىدىكى بالى-
نىڭ دادىسىنى زىبىرنىسانىڭ ئادەمنى سېھىرلەندۈرىدىغان كۆزى-
گە خەنجەرنى يېقىن تەڭلەپ تۇرۇپ سوراپ بىلگەنىدى.

---

① «مۈڭگۈزلۈك ئىسكەندەر» ناملىق خەلق چۆچىكىدىكى ۋەقە
كۆزدە تۇتۇلىدۇ — مۇھەررىردىن.

ئىش ئەسلىدە مۇنداق بولغان: زىبىرنىسا خۇددى تولۇپ
ئېچىلغان بىر تال قىزىل گۈلگە ئوخشاش ئۆسۈپ ھۆسنىگە تول-
دى. ئەلۋەتتە بۇ قومۇش باسقان سەھرادا بۇنداق قىزىلگۈل ئاز
ئۇچرايدۇ. يېقىندىن بېرى، يېزىلىق ھۆكۈمەتتىكى سالى مۇدىر
بىلەن ئىدرىس سېكرېتار يېقىنلىشىپ، دوست بولۇشۇپ قالدى.
يېزا بويىچە ئېچىلغان چوڭ يىغىنلاردا، سالى مۇدىر ئىدرىس
سېكرېتارنى ماختاپ، ئۇنىڭ خىزمەتتىكى نەتىجىسىنى باشقا
سېكرېتارلار ئالدىدا ئالاھىدە مەدھىيىلىدى. ھەتتا سېكرېتارلارنى
ئىدرىس سېكرېتاردىن ئۆگىنىشكە چاقىردى. باشقا سېكرېتارلار
سالى مۇدىرغا قاراپ، ھەيرانلىقىنى زادىلا يوشۇرالمىغان ھالدا،
ئاغزىنى كاماردەك ئېچىشىپ قالدى. چۈنكى، سالى مۇدىر ئىلگى-
رىكى چوڭ - كىچىك يىغىنلاردا دائىم ئۇنى تەنقىدلەيتتى ھەم
ئادەتتىكى چاغلاردا دائىم «بۇ ئىدرىس دېگەن قېرى، مىسباش
تاز قايسى ئاي، قايسى كۈنلۈكتە سېكرېتار بولۇپ قاپتىكى،
پەقەت ئىش كەسمەيدۇ. ئۇنىڭ كەنتىگە بارسام، گويا گۆرىستانغا
بارغاندەك بولىمەن. ئادەملىرىنىڭ روھى ناھايىتى تۆۋەن، نەگە
قارىسا، ئەسكى پۇچۇق تام، دېھقانلارنى بېيىشقا باشلىيالمايدۇ.
تۇردى رەزگى دەپ بىرلا بېيى بار. بايلارنى تونۇشتۇر دېسە، شۇ
رەزگىنى تونۇشتۇرىدۇ. ئۇ مەلئۇن رەزگى ساراڭنى باي دەپ،
بىر يەردىن كەلگەن ئادەمگە كۆرسەتكىلى بولامدۇ؟» دەپ قايناي-
تتى. ئىدرىس سېكرېتار دائىم ئىچىدە: «بۇ سويمەكنىڭ ئەجەپ
مەن بىلەن خوشى چىقمىدى. ماڭا بۇ كىسپۇرۇچتىن بىرەر بالا
كەلمىگىيدى؟» دەپ ئەنسىرەيتتى. لېكىن يېقىنقى كۈنلەردىن
بۇيان ئىش باشقىچە بولدى. بىر كۈنى خىزمەت تەكشۈرۈپ كەل-
گەن مۇدىر كەچ قېلىپ، ئاچ قورساق، ئىلاجىسىز ئىدرىس
سېكرېتارنىڭ ئۆيىگە كىرىپ قالدى. كىردى - يۇ، نېمىشقا بۇ
ئۆيگە بۇرۇن كىرىپ قالمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. چۈنكى چى-
رايلىق دېھقان جۇۋان - قىزلىرىغا ئۆگىنىپ كەتكەن بۇ كونا

يېزا ئەمەلدارى ئىش كەسمەس، خوشى يوق سېكرېتارنىڭ بۇنچىلىك كېلىشكەن قىزىنىڭ بارلىقىنى ئويلاپمۇ باقمىغانىدى. بىر تال قىزىلگۈلنى كۆرگەن بۇ ئالا ـ چىپار كېپىنەكنىڭ بۇ گۈلنىڭ تېخى ئەمدىلا تولۇپ ئېچىلغان بەرگىسىنى تالىۋېلىشقا نەپسى تاقىلداپ كەتتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، سالى مۇدىر ئىدرىس سېكرېتار بىلەن سىرداش دوستلاردىن بولۇشۇپ كەتتى. سالى مۇدىر پات ـ پات ئەل ئايىقى بېسىققاندا، ئۆزىنىڭ سادىق ھارۋىكىشىگە ئۇچقۇر بوز ئايغىرنى ھارۋىغا قاتتۇرۇپ، بىر نەچچە بوتۇلكىنى ئېلىپ كېلىپ، ئىدرىس سېكرېتار بىلەن كېچىنى تاڭغا ئۇلاپ ئىچىشىدىغان بولدى. كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، بۇ ئىشلار داۋاملىشىپ، ھاشىرخان دېگەن بۇ سەزگۈر خوتۇن سالى مۇدىرنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىۋالدى ھەم ناھايىتى خۇشال بولدى. چۈنكى ئۇمۇ شۇ ۋاستىسىگە تايىنىپلا، ئېرىنىڭ خىزمەتتىكى ئىقتىدارسىزلىقى، خىزمەتنىڭ ھۆددىسىدىن چىقالمىغانلىقى سەۋەبلىك، يېقىندىن بېرى خەلق ئارىسىدا «ئىدرىس سېكرېتار يېقىندا سېكرېتارلىقىدىن قالىدىكەن» دېگەن ئۆزلىرىنىڭ بەخت قۇشىنى ئۇچۇرۇۋېتىدىغان، ئېسىل مەنسەپتىن ئايرىلىپ قالىدىغان گەپلەردىن قۇتۇلاتتى. مۇدىر ئۇلارغا يار ـ يۆلەك بولسىلا، ئېرى ھوقۇقتىن ھەرگىز قالمايتتى. شۇڭا بىر كۈنى كېچىسى، ئېرى مەستلىك ئۇيقۇسىنى باشلىغان، سالى مۇدىر شىركەيىپ بولغان پۇرسەتتە، ئۆزى پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرگەن بىر تال قىزىلگۈلنى، ئۇنىڭغا ئۈزۈپ تاشلاپ بەردى. ئېچىرقاپ كەتكەن تۈلكە، ئوۋچى قۇرغان توزاق ئۈستىگە قويۇپ قويغان چۆجىنى يالماپ كەتتى. لېكىن ئوشۇقىدىنلا توزاق قىسىۋالدى. شىركەيىپ بولغان سالى قىزنىڭ نالە ـ پەريادىدىن شۈركىنىپ ئېسىگە كەلگەندە، ھاشىرخان بوغۇم ـ بوغۇم توم بىلەكلىرىنى تاغاردەك بېلىگە تىرەپ، ئۇنىڭغا غەزەپ بىلەن چەكچىيىپ تۇراتتى.

9

. . . ئىدرىس سېكرېتار يوتقاندا يېتىپ، ئاخىرى ئۆز مەقسىتىنى ھاشىرخانغا بىلدۈرەلىدى. ھاشىرخان ئاخىرى ئېرىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلدى. ئۆتكەن چاغلاردا، ئېرى سېكرېتار ۋاقتىدا، ھوقۇقنىڭ قۇدرىتىدىن ئۇلارنىڭ تۇرمۇشى ھەشەمەتلىك، كۆڭۈللۈك ئىدى. مانا بۇ ئەمدىلىكتە ھېلىقى سالى دېگەن بېشىنى يەيدىغان يەريۇتقۇر ئېغىر خىيانەتتى چىقىپ، ھوقۇقىدىن قالدىلا ئەمەس، تۈرمىگە كىرىپ جاجىسىنى يېدى. ئۇزۇنغا قالماي، ئىدرىس سېكرېتارلىقىدىن قالدۇرۇلدى. ئەمدى ئېرىنىڭ قايتا مەنسەپكە ئولتۇرۇشىغا كۆزى يەتمىگەن ھاشىرخان، ئەمدى پۇل بولمىسا جان باقماقنىڭ ئاسان ئەمەسلىكىنى ھەمدە خەلقى ئالەم ئالدىدا «ھوقۇقى بار ۋاقتىدا، ئېسىل كىيىپ، تويۇپ ـ كېكىرىپ يۈرەتتى، ھوقۇقتىن ئايرىلىپلا، كۆك پىت باستى» دېگەن سۆز ـ چۆچەككە قالماسلىق ئۈچۈن، يەنىلا كۆپ پۇل بولۇش كېرەكلىكىنى چوڭقۇر ھېس قىلدى. قانداق پۇل تېپىش كېرەك؟ ئون بەش يىلدىن بېرى خەقنى ئىشلىتىپ ئۆگەنگەن بۇ قېرى سېكرېتار ئىشلەپ پۇل تېپىشنى بىلەمدۇ؟

باشقىلار كۈندىن ـ كۈنگە بېيىپ كېتىۋاتىدۇ. يەنىلا تۆردى رەزگىنىڭ يېمەي يىغقان پۇلىنى قولغا چۈشۈرۈش پىلانى پۇل تېپىشنىڭ ئاسان يولى. بىراق ئۇ مەلئۇن رەزگىدىن پۇلنى قانداق ئالغىلى بولار؟ ھاشىرخان ئۇزاق ئويلاپ، ھېچبىر چارە تاپالماي، بىر ئۇھ تارتتى ـ دە، سولىشىپ ـ سوۋۇپ، ھېچبىر رايىنى تارتالمىغان ئېرىدىن ئۆزىنى نېرى قىلىپ ئۆرۈلۈپ ياتتى. لېكىن ئۇنىڭ خىيالى تۆردى رەزگىنىڭ بولاق ـ بولاق پۇلى ئۈستىدە ئەگىمەكتە. بىردىنلا ئۇنىڭ خىيالىدىن بىر ئىش ئۆتتى.

ئۇ پالاكەت ئۇستىخىنىنى تەستە مىدىرلىتىپ ئېرى تەرەپكە ئۆرۈلدى، كارىۋات بۇ ئېغىر يۈكنىڭ مىدىرلىشى بىلەن غىچىرلاپ كەتتى. ئۇ سېكرىتارغا يېقىن سۈرۈلۈپ، ئۇنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلىدى. بىر ھازادىن كېيىن سېكرىتار خۇشاللىقنى باسالماي ۋارقىرىۋەتتى.

— ھەبەللى خوتۇن. . .

سېكرىتار ئاغزىنى خوتۇنىنىڭ قۇلىقىغا يېقىپ پىچىرلىدى.

— بۇ مەخپىي بولۇشى كېرەك. بۇ ئىشنى خەق بىلىپ قالسا، تۆردى رەزگىنىڭ پۇلىنى دەپ ئاشۇنداق قىپتۇ دەپ سۆز ـ چۆچەك قىلىدۇ. بۇ بىز ئۈچۈن بەك نومۇسلۇق ئىش بولىدۇ.

— خاتىرجەم بولسىلا، مەنچۇ، قىلغان ئىشىمىنىڭ بۇسىنى چىقىرىدىغان گالۋاڭلاردىن ئەمەس!

— يارايسەن خوتۇن، ئىشىمىز دېگىنىمىزدەك بولىدىغان بولسا، ئۆمۈر بويى جاھاننىڭ موھتاجلىقىدا قالمايمىز. سېنىڭ مۇشۇنداق يەرلىرىڭنى كۆرسەمىزە. . .

سېكرىتار خۇشاللىقنى باسالمىغان ھالدا، ھاشىرخانغا مېھرىبانلىق كۆرسەتتى. . .

10

زېمىن يەنىلا بۇرۇنقى ئادىتى بويىچە كۈندۈزى ئىنسانلارنىڭ خۇشاللىقى ئۈچۈن يورۇسا، كېچىسى يەنە شۇ ئىنسانلارنىڭ ھەسرىتى ئۈچۈن ماتەم تۇتقاندەك، قارا لىباس كىيىپ، سۈكۈتكە چۆمدى. زېمىن زۇلمەت پەردىسىگە ئوراپ ئېلىپ كەلگەن غەپلەت ئۇيقۇسىنى كىشىلەرنىڭ ئاجىز كۆزلىرىگە پۈركۈۋەتتى. ھاياتلىق ئۇيقۇسىنى باشلىدى. پەقەت شاۋقۇنلۇق دولان دەرياسى ھاياتلىقنىڭ ئەڭ جاپاكەش شىپاسى بولۇپ، ھاياتلىقنىڭ تەشنالىقى ئۈچۈن ئالدىراپ ئاقىدۇ. ئۇنىڭ بويىدا، يەنىلا بىزنىڭ تۆردى

رەزگى يۈكۈنۈپ ئولتۇرىدۇ. دەريا ئۆزىنىڭ بۇ كونا ئۈلپىتىگە قاراپ قاقاقلاپ كۈلىدۇ. ھۆركۈرەپ يىغلايدۇ. يەنە غەزەپ بىلەن نەرە تارتىدۇ. ئۇنىڭ نېمە ئۈچۈن بۇنداق قىلىدىغانلىقى ئىنسانلارغا نامەلۇم.

تۆردى رەزگىنىڭ كىردىن سارغايغان شاپاق دوپپىسى ئاستىدىن پاخپىيىپ چىگىلىشىپ قۇلاق گەدىنىنى باسقان چاچلىرىغا، يۈزلىرىگە دەريا بويىدا ياشىغۇچى كۆمۈتە ـ پاشىلار قونۇپ، ئۇنىڭ قېنىنى شورىماقتا. تۆردى رەزگى ھاياتتىكى بۇنداق تەييارتاپ قان شورىغۇچىلارغا تەبىئىي كۈنۈپ قالغاندەك ئىدى. ئۇنى ئۆلتۈرۈپمۇ تۈگەتكىلى بولمايدۇ، قورۇپمۇ قاچۇرغىلى بولمايدۇ. تەقدىر شۇنداق. ئادەملەر جان ـ جەھلى بىلەن، ھارماي ـ تالماي ئىشلەپ، قان يىغىدۇ. پاشىلار بولسا غىڭشىپ ئۇچۇپ كېلىپ شورايدۇ، بۇنى قانداقمۇ تۈگەتكىلى بولسۇن؟ لېكىن ئۇ پاشىغا ئىس سالسا قاچىدىغانلىقىنى بىلىدۇ. ئەمما شۇنى قىلىشقا ھورۇنلۇق قىلىدۇ. تۇترۇققا سەرەڭگە يېقىپ قولىنىڭ كۆيۈپ قېلىشىدىن قورقىدۇ. بۇمۇ تۇرۇپ تۇرسۇن، ئۇ مۇنداق ئادەتكە كۈنۈپ كەتكەن بىر لەقۋا. تۆردى رەزگى پۈتۈن ئەس ـ يادى بىلەن، يۇلتۇزلارنىڭ دەريا ئىچىدىكى ئەكسىگە قارايدۇ، ئۇنىڭ چاپاق باسقان كۆزلىرى دەرياغا كۆچكەن يۇلتۇزلار ئارىسىدىن ئۆزىنىڭ چولپان يۇلتۇزىنى — ئايىمنىسانى، ئۇنىڭ يۇلتۇز بولۇپ چاقنايدىغان بىر جۈپ كۆزىنى ئىزدەيدۇ. ئەنە ئۇ غۇۋا كۆرۈنۈشكە باشلىدى. گوياكى قويۇق تۇمان ئىچىدىن كۈلۈمسىرەپ چىقىشقا باشلىدى. ۋاھ. . . ئۇ ئەجەپ ياش تۇرۇپتۇ ـ ھە؟ بەلكى بارغانچە ھۆسنىگە تولۇپ، تۆردىنى بارغانچە ئۆزىگە مەھلىيا قىلىدىغان دەرىجىدە گۈزەللىشىپ كېتىپتۇ. تۆردى بولسا قېرىپ كەتتى. بوۋاي بولۇپ قالدى. ئەمدى ئۇ ياش قىز بۇ بوۋايغا قانداقمۇ توغرا كېلەر؟ ياق، ياق. توغرا كېلىدۇ، مۇھەببەت ئۇلۇغ، مۇھەببەت مۇقەددەس. ئوتتۇز يىلدىن بېرى مۇھەببىتىنى

شۇ مەھبۇبە ئۈچۈن بېغىشلىدى. بۇ مۇھەببەتنى پەقەت ھېچكىم تارتىۋالالمىدى، ھەم تارتىۋالالمايدۇ! تۇردى رەزگى كۆزىنى يۇمدى. قىزمۇ دەريا يۈزىدە كۆزدىن غايىب بولۇپ، يۇلتۇزلارغا ئايلىنىپ كەتتى. تۇردى رەزگى ئادىتى بويىچە، يىراق ئۆتمۈشتىكى مۇھەببەتنىڭ مەنىۋى كۆلەڭگىسىنى زىيارەت قىلغىلى كەتتى.

. . . ياش تۇردى يوغان بازغاننى سەندەل ئۈستىدىكى چوغقا ئايلانغان تۆمۈر ئۈستىگە كۈچەپ ئۇراتتى. ئۇنىڭ يۈرىكى ۋۇجۇدىغا ئاشۇ چوغنىڭ ھارارىتىنى بېرىپ، ئۈزلۈكسىز قىزدۇرماقتا. ئۇنىڭ يۈرىكى چوغ، بۇ چوغ بىر ئوچاقتا، بىر ئايىمىنىسانىڭ قەلبىدىكى ئاتەشداندا بارغانچە ياشىرىپ، ھارارىتى بارغانچە ئاشماقتا.

ئاشۇ ئىشتىن كېيىن، ئايىمىنىسا تۇردىغا ئۇدۇل قارىيالمايدىغان بولدى. تۇردى بەكمۇ ئازابلاندى. ئۇ ئايىمىنىساغا بەكرەك دىققەت بىلەن نەزەر سېلىۋىدى، ئۇنىڭ بۇتناپ خاپا بولۇپ يۈرگىنىنى بايقىدى. بۇنى بىلگىنىدە، تۇردىنىڭ گېلىدىن غىزا ئۆتمىدى. چىرايى كۈندىن - كۈنگە سارغىيىپ، ئىشتىن قالدى ھەم كېيىنچە ئورۇن تۇتۇپ يېتىپ قالدى. ئۇ جۇيلۇيتتى، دۆۋلىنەتتى، ھەرقانداق دورىنىڭ ئۇنىڭغا كار قىلىشى مۇمكىن ئەمەس، ئۇ دائىم بەزگەكتەك تىترەپ، چىشلىرى كارسىلداپ كېتەتتى. تۇرۇپ - تۇرۇپ، قاتتىق چۆچۈپ ۋارقىرىۋېتەتتى. ئۇ ئورۇقلاپ، بىر تېرە - بىر ئۇستىخان بولۇپ قالدى. خۇددى رىۋايەتلەردىكى شىشە ئىچىگە بەند قىلىۋېتىلگەن دىۋە كۈچىكىنىڭ ئۆزى بولۇپ قالدى. شۇ كۈنلەرنىڭ بىرىدە، قېرى تۆمۈرچى ئۆزىنىڭ بۇ ئەڭ ئامراق شاگىرتىنى يوقلاش، ھاياتى بىلەن خوشلىشىش بۇسۇغىسىغا كېلىپ قالغان شاگىرتىدىن رازىلىق ئېلىش ئۈچۈن، ئايالى ۋە سۆيۈملۈك قىزى ئايىمىنىسانى ئېلىپ، تۇردىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. كېسەل چېقىپ، ئەزرائىل بېشىدا يەلپۈگۈچ تۇتۇپ تۇرغان بىچارە تۇردى سۇ سېپىۋەتكەن تىندۇرما ئازگالدەك ئول-

تۇرۇشۇپ كەتكەن جانسىز كۆزلىرىنى ئاران ئېچىپ، ئۆزىنىڭ قەدىرلىك ئۇستازىغا تىكىلدى. ئۇ شۇنچىلىك زورۇقۇپ، بىر نەرسە دېمەكچى بولغان بولسىمۇ، قورۇلۇپ گەز باغلىغان لەۋلىرىنى ئاچقۇدەك ماغدۇرى قالمىغانىدى. ئۇ جانسىز كۆزلىرىنى باشقا ياققا قاراشتۇرۇشقا باشلىدى. ئۇ شۇ تاپتا، ئۆزىنىڭ كۆز نۇرىنى — ھايات چىرىغىنى ئىزدەيتتى. ئاخىرى ئۇنىڭ كۆزى ئىزدىگەن نەرسىگە ئېرىشتى. ئايىقىدا كۆزلىرىدىن مۇنچاقتەك ياش تۆكۈپ تۇرغان ئايىمىنىسانى كۆردى. ئۇنىڭ يىغلاشلىرىمۇ شۇنچىلىك جىلۋىلىك، ئوماق ئىدىكى، يامغۇرلۇق كېچىدىكى بۇلۇت ئارىسىدىن ئاستا - ئاستا ئەگىپ ئۆزۈۋاتقان ھىلال ئاينىڭ سىماسى جىلۋە قىلىپ تۇراتتى، تۇردىنىڭ خۇنى كەتكەن كۆزلىرى خۇددى يېپقا تارتىپ قويغاندەك تىكىلدى. ئۇنىڭ قۇرۇق قاقشال يۈزىگە بىچارىلەرچە كۈلكە ياماشتى. تەبەسسۇمغا ئايلاندى. ئاخىرى، ئون بەش كۈندىن بېرى ئېچىلمىغان ئېغىزى ئېچىلىپ، چىشلىرى كۆرۈندى. دېمەك ئۇ كۈلدى، ئۆيدىكى ھەممە كۈلدى، يامغۇردەك تۆكۈلۈپ يىغلاۋاتقان ئايىمىنىسامۇ كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلغان ھالدا، ئادىتى بويىچە ھەممىدىن ئاۋۋال كۈلدى. سىم - سىم يامغۇر توختاپ، بۇلۇتلار ئارىسىدىن ھىلال ئاي چىقتى. يامغۇردىن يۇيۇلغان يېشىل كائىنات ھىلال ئاي نۇرىدا تويى بولغان تارتىنچاق قىزدەك نازلىق ئىدى. تۇردىنىڭ سارغايغان چىرايىدا بەخت ئۇچقۇنى پەيدا بولدى. قىز قولىدىكى ئۆزىنىڭ ئۆڭدەك ئاق سۇتلۇك ئالمىنى تۇردىنىڭ بۇرنىغا پۇراتتى.

— ھەي ئەخمەق قىز، ئاغزىنى ئېچىشقا دەرمانى يەتمىگەن ئادەم ئالمىنى قانداق يېيەلەيدۇ؟ — دېدى ئاتىسى. قىز ئۆز قىلىقىدىن خىجىل بولۇپ، دەرھال قولىنى تارتىۋالدى. ئۇنىڭ يۈزى ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا تۇنجى قېتىم كۆز ئالمىسىدەك قىزاردى. لېكىن شۇئان تۇردىنىڭ چىرايىدىكى كۈلكە ئۆچۈپ،

قىزنىڭ قولىدىكى ئالمىغا تەلمۈردى.

— ھە، ئەپكەل، پۇرات قىزىم، كۆڭلى ئالمىنى تارتىپ قالغان ئوخشايدۇ، چاققان ئەكەل.

ئاتا مۇراجەت قىلدى. ئەمما قىز ئالمىنى تۇتقانچە ئىزىدىن مىدىرلاپ قويمىدى. قولىنىمۇ سۇنۇپ قويمىدى. ئاتا زەردىسى قاينىغان ھالدا ئالمىنى قىزىنىڭ قولىدىن ئېلىپ تۇردىغا پۇراتتى. قىز بولسا تېخىمۇ خىجىل بولۇپ، بېشىنى تۆۋەن سېلىپ ئۇنچىقماي ئولتۇردى. تۇردىنىڭ جانسىز كۆزلىرى ئۇنىڭدىن ئوزۇق ئالماقتا. بارغانچە جانلانماقتا ئىدى. قىزنىڭ ھەربىر تىنىقلىرىغىچە ئۇ ئاڭلايتتى. يۈرەك رىتىمى ئۇنىڭ تىنىقىغا تەڭكەش ئىدى.

11

كۈنلەر ئۆتۈپ، تۇردى ئۆلۈم گىرداۋىدىن قۇتۇلۇپ، ئەرۋاھلىق قىياپىتىدىن يەنە ئادەم قىياپىتىگە كىردى. ئۇ ساقىيىپ تېخى تولۇق ماغدۇرىغا كەلمەي تۇرۇپ، ئۇستىسىنىڭ يېنىغا قايتىپ كېلىپ، بازغاننى قايتىدىن قولىغا ئالدى. ئىلاھى كۈچنىڭ قۇدرىتى، ماغدۇرى تېخى تولۇق ئەسلىگە كەلمىگەن بۇ يىگىتنى قولىغا بازغان ئېلىشقا مەجبۇرلىدى. ئۇ كۆڭلىدە قولىغا ئېغىر بازغان ئەمەس، مۇھەببەت شارابى تولدۇرۇلغان ئالتۇن جامنى ئالدى. ئالتۇن جامدىكى شارابقا قاراپلا مەستخۇش بولدى. ئۇ گۈپۈلدىتىپ بازغان سوقۇۋاتقان بىلەن، كۆڭلى باشقا تەرەپلەردە ئىدى.

ئۇ، ئۇستىسىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەلگەندە، بىرىنچى بولۇپ ئايىمنىسا:

— ۋاي، تۇردىكام كەلدى! — دەپ خۇشال بولۇپ توۋلىۋەتتى. لېكىن تۇردى خىجىل بولۇپ يەرگە قارىدى. شۇنىڭدىن

ئېتىبارەن، ئايىمنىسا تۇردىدىن ئۆزىنى قاچۇرۇپ يۈرىدىغان بولدى. تاسادىپىي ئۇچراپ قالسىمۇ، ھودۇقۇپ تەمتىرەپ، يول ماڭسا مۆدۈرۈپ - چوقۇرۇپ، ئۆزىنى دالدىغا ئالاتتى.

كۈنلەرنىڭ ئۆتۈشى بىلەن، قىز تاماقتىن قالدى. ئۇنىڭ نېمە كېسەللىكىنى تۇردى ئۆزى، ئاندىن قالسا ئاللا بىلىدۇ. چىرايى سارغىيىپ كەتتى. دۇنيالىقتا پەقەت بىرلا قىزى بولغان بۇ بىچارىلەر قورققىنىدىن خۇدىنى يوقىتىپ، گاڭگىرىشىپ قېلىشتى. قىز تۇردىنىڭ قارىسىنى كۆرسە، ھودۇققىنىدىن خۇدىنى يوقىتىپ، نەپەسلىرى سىقىلىپ، كۆزىنى چىڭ يۇمۇۋېلىپ يېتىۋالىدۇ. خالسىز ئاق پېشانىسىدە دانە - دانە ئۇنچە - مەرۋايىتتەك تەر تامچىلىرى پەيدا بولىدۇ. شۇنىڭ بىلەن يەنە ئۇزۇن قايرىلما كىرپىكلىرى ئارىسىدىن ياش سىرغىپ چىقىپ، ئېلىپتەك بۇرنىنىڭ تۈۋىدىكى زىناقلىرىنى ئېرىقچە قىلىپ ئاقىدۇ. مانا بۇ ياش قىزنىڭ يۈرىكىدە كۆز ئاچقان مۇھەببەت بۇلىقىنىڭ شېرىن سۈيى. قىزنىڭ كۆز يۇمۇشلىرى نېمىدېگەن ئوماق. مانا ئۇ قىشنىڭ كرىستالدەك سۈزۈك ئاسمىنىدا قوتانلىغان ئاينىڭ ئۆزى. ئۇنىڭ بوينىدىكى تىزىق مەرۋايىت ئاينىڭ ئوراپ تۇرغان نۇر دەستىسىنىڭ ئۆزى.

قېرى تۆمۈرچى ئايىمنىسانى ئاق دۆڭدىكى بىر مەشھۇر تېۋىپقا ئېلىپ بارماقچى بولدى. ھاۋا ئوچۇق بىر جۈمە كۈنى ئۇلار سەپەر تەييارلىقىنى پۈتتۈرۈپ، دەريادىن ئۆتۈشكە ھازىرلاندى. ئاتا - ئانا، بىچارە قىز دەريادىن ئۆتۈپ ئاق دۆڭگە بارماقچى، تۇردى ئۆيگە قاراپ قالماقچى.

تۇردى بىر كۈنى سۈبھى بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، دەريا ساھىلىدىكى چاتقاللار ئارىسىدىن ياۋا گۈللەرنى ئۆتكۈر تىكەنلەر ئارىسىدىن بىردىنبىر ئۈزۈپ تەردى. ھارماي تەردى. قوللىرىنى ئۆتكۈر تىكەنلەر سىجاپ قان چىقىرىۋەتتى، چاتقاللار ئارىسىدا ئۇۋا سالغان جاڭگال قۇشلىرى، قىرغاۋۇللار چۆچۈپ، ئەنسىز

سايرىشىپ، ئۇۋۇسىنى تاشلاپ قاچتى. تۆردى ئاخىرى بىر دەستە
گۈل تىزدى. ئۇنىڭ قان تەپچىرەپ ئېچىشىپ تۇرغان قوللىرى
ئاغرىق ئازابىدىن ئەمەس، بەلكى بىر دەستە گۈلنىڭ خۇشاللىقىدا
ئىدى. ئۇ بۇ گۈللەرنى ئاپىمىنىسانىڭ قولىغا تۇتقۇزۇش ئالدىدىكى
ئاجايىپ مەنزىرىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرگەندە، ئەڭ شېرىن ھېس-
لارغا تولدى. گۈللەر. . . ياۋا گۈللەر. . . ھەرخىل گۈللەر. . . ئىس-
مى نامەلۇم بولغان بىر رەڭگارەڭ گۈللەر، ھەربىرى ئۆزىگە خاس
پۇراققا ئىگە.

ئۇلار قۇياش شەرق ئاسمىنىنى قىزغۇچ شەپەقلەر بىلەن
بېزىگەن چاغدا، دەريا كېچىكىدە قارشى قىرغاقتىن كېلىدىغان
كېمىنى كۈتۈپ ئولتۇرۇشاتتى. ئات ھارۋىسىغا سېلىنىغان چۇ-
شەكتە ھالسىزلانغان قىز ياتىدۇ. ئۇنىڭ قولىدا ھەرخىل گۈللەر-
دىن تىزىلغان بىر دەستە گۈل تۇرىدۇ. قىز گۈلگە قاراپ، پۇراپ
تويمايدۇ، ئۇ پۇرىغانسېرى گۈلدىن تارىغان ئاجايىپ پۇراقنى،
يەنى قەلبىدە سۆيگەن كىشىنىڭ پۇرىقىنى سەزمەكتە. ئۇنىڭ
نۇرسىزلانغان كۆزلىرى گۈل بەرگىلىرى ئارىسىدا ئاندا - ساندا
كۆزگە چېلىقىدىغان قان يۇقىغا چۈشكەندە، يۈرىكى جىغغىدە
قىلىپ قالدى. چۈنكى ئۇ بۇ گۈللەرنىڭ قانداق يەردە ئۆسىدىغان-
لىقىنى ئوبدان بىلىدۇ. ئۇ شۇئان ئۆز كېسىلىگە خاس بولمىغان
چاققانلىق بىلەن بېشىنى يانغا بۇردى. ياغاچ ھارۋىنىڭ ئېگىز
چاقىنىڭ شادىلىرى ئارىسىدىن ئۇنىڭ كۆزى شۇئان تۆردىنىڭ
ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان كۆزى بىلەن ئۇچرىشىپ قالدى. گويا
تاش بىلەن تاش بىر - بىرىگە سوقۇلغاندا چاقنىغان ئوتتەك،
ئىككى جۈپ كۆزدىن ئۇچقۇن چاچرىغاندەك بولدى.

12

كېمىنىڭ ئۇ قىرغاقتىن بۇ قىرغاققا كېلىشى ئۈچۈن تېز

بولغاندا چارەك كۈن، بولمىسا يېرىم كۈن كېتىدۇ. شۇڭا ئايىم-
نىسانىڭ ئانىسى ئۆيىدىن ئېلىۋالغان قەلەمچە قىلىپ تەييارلانغان
سەۋزە، گۈرۈچ، پاخلان گۆشىدە كىچىك مىس داڭقاننى چالمىدا
ياسالغان ئوچاققا ئېسىپ پولو دۈملەۋاتاتتى. تۆردى بولسا يۇلغۇن-
نىڭ قۇرۇق چىۋىقلىرىنى تېرىپ كېلىپ، تىزىغا قويۇپ سۇندۇ-
رۇپ، ئوچاققا ئوت قالاۋاتاتتى. ئۇ ئوت قالاۋاتسىمۇ، كۆڭلى
ئاشۇ ھارۋىدا، ئۇ ئوچاقتىكى ئوتنىڭ ئۆچۈپ قالغىنىنى سەزمەس-
تىن بىر تۇتام چىۋىقنى تۇتۇپ، ھارۋىغا تىكىلىپ قاراپ، قاتۇ-
رۇپ قويغاندەك ئولتۇرۇپ قالدى. قىز شۇ تاپتا ئۇ سوۋغا قىلغان
گۈلنى پۇرىماقتا ئىدى. يىگىتنىڭ قەلبى بولسا، گويا ھازىر
شىددەت بىلەن تۇرۇلۇپ دولقۇنلاپ ئېقىۋاتقان دولان دەرياسىنىڭ
سۈيىدەك شاۋقۇنلىماقتا. غايىبانە خىتاب قىلماقتا. قىز شۇ چاغ
گويا ئۇنىڭ قەلب خىتابىنى ئاڭلىغاندەك، بۇرۇلۇپ يىگىتكە يالت
قىلىپ قارىدى. تۆردى ھودۇققىنىدىن دەررۇ ئوچاققا قارىۋالدى
ھەم تەمتىرىگەن ھالدا ئوچاققا ئوتۇن سېلىشقا كىرىشتى. قىزمۇ
دەرھال بۇرۇلۇپ، باشقا تەرەپكە قارىۋالدى. ئۇنىڭ يۈزلىرى
قىزىرىپ ھەم قىزىپ كەتتى. ئۇ شۇ قىسقىغىنە ۋاقىت ئىچىدە
يىگىتنىڭ قولىنىڭ لاتا بىلەن ئورالغانلىقىنى كۆرۈشكە ئۈلگۈرگەن-
دى. دېمەك گۈل بەرگىدىكى قان يىگىتنىڭ قېنىكەندە!. . . پۇرا، قىز
پۇرىغىن! بۇ گۈلگە ئۆز ئاشىقىڭنىڭ ئىسسىق قېنى رەڭ بەر-
گەن، پۇراق بەرگەن ۋە يەنە ساڭا بولغان ئىشقى - مۇھەببىتىنى
بەرگەن. بۇ بەرگىلەردىكى قان يۇقى ئۇنىڭ قولىدىن ئەمەس،
يۈرىكىنىڭ فونتانىدەك ئوخچىۋاتقان يېرىدىن چىققان. ئۇنىڭ رەڭ-
گى يارقىن مۇھەببەتنىڭ ئۆچمەس سىماسى. ئۇنىڭ پۇرىقى سۆي-
گۈنىڭ پۇرىقى. قىزدا بىردىنلا قىزلارنىڭ يىگىتلەر ئالدىدا ئەتەي
كۆرسىتىدىغان نازلىق غۇرۇرى قوزغالدى، ئۇ قاراپ قالغىنىغا
پۇشايمان قىلدى، ئەمما يەنىلا خۇشال بولدى. كۆڭلىنىڭ بىر
يەرلىرى رازىلىق بىلدۈرۈپ تەبەسسۇم ئەيلىسە، يەنە بىر يەرلىرد-

ده غۇۋا پۇشايماننىڭ نېپىز، سۇزۇك پەردىلىرى جىلۋە بىلەن
تىترىدى. قىز گۈلنى يوشۇردى. ئاۋۋال ئۇنى يوتقىنىنىڭ يان
تەرىپىگە يوشۇرۇپ قويدى. قويۇپلا يۈرىكى ئېچىشقاندەك بىر
خىل سېزىم ئۇنى ياپراقتەك تىترىتىۋەتتى. ئاھ. . . بۇ نېمىدې-
گەن تاش يۈرەكلىك! ئۆز يايرىنىڭ گۆھەردەك قىممەتلىك يۈرد-
كى ئۇ يەردە تۇرماسلىقى كېرەك. قىز گۈلني يوتقاننىڭ ئىچى
بىلەن ئاستا قولىغا ئالدى. ئاھ. . . ئەمىسە بۇ گۈلنى نەدە
قويسۇن؟ ئۇنىڭ قوللىرى ئىختىيارسىز يىغىلىپ كېلىپ، گۈل-
نى ئالمىدەك كۆكسىنىڭ ئارىسىغا قويدى. قىزنىڭ يۈرىكى سەك-
رەپ كەتتى. ئۇنىڭ نازۇك كۆكسى ئۈستىگە گۈلنىڭ يۇمران
بەرگلىرى تەگكەندە، ئۇنىڭ ۋۇجۇدى قىزىپ، بەدەنلىرى ئۇيۇ-
شۇپ، تومۇرلىرىدا ئاجايىپ بىر خىل نازۇكقىنا لەززەتلىك سې-
زىم پەيدا بولدى. دېمەك ئۇ كۆكسى ئۈستىدە ھازىر گۈل ئە-
مەس، چۈشىدە كۆرگەن يېقىن كىشىسىنىڭ غايىبانە سىماسىنىڭ
يۈرەك رىتىمىنى سەزگەندى. شۇ چاغدا، ئۇ ھاياتىدا تۇنجى
قېتىم ئەڭ لەززەتلىك مەنىۋى تۇيغۇغا چۆمۈلگەن، چۈشىدىن
ئويغانغاندا بولسا، بۇ تاتلىق ھېسسىيات بىردىنلا ئىزاغا ئايلە-
نىپ، يۈزلىرى ئوتتەك قىزىپ، نومۇستىن يۈزلىرىنى تۇتۇۋې-
لىپ، يوتقانغا پۈركىنىۋالغان. خېلىغىچە دۇم يېتىۋالغانىدى.
ئۇ دۇم يېتىپ مەستلەرچە پىخىلداپ كۈلگەنىدى. ئورنىدىن تۇ-
رۇپ، بېشىنىڭ سەل ئاغرىپ قېيىۋاتقانلىقىغا قارىماي، دەريا
ساھىلىغا يۈگۈرگەنىدى. شۇ چاغ، ئايىقى ئاستىدىكى چىملار،
قۇملۇقلار، چاتقاللار ئۇنىڭغا مۇھەببەت بىلەن قاراپ كۈلۈمسىرد-
گەن، كۆزلىرىنى قىسىشقان، يۇلغۇن چېچەكلىرى گويا شوخ
قىز ئۆز دوستىنىڭ سۆيگۈسىنى تىلىنى چىقىرىپ تەبرىكلەۋاتقاند-
دەك كۆرۈنەتتى. ئۇ يۈگۈردى. چاتقاللار پاچاقلىرىنى تىلىۋەت-
تى. يېڭىدىن كىيگەن ئەتلەس كۆڭلىكىنىڭ ئايىقىنى يىرتىۋەت-
تى. ئەگەر ئادەتتىكى ۋاقىت بولغان بولسا، پاچىقىنى تىلىۋەت-

سە، چاتقاللارنى ئۆچمەنلىك بىلەن تىللايتتى، ھازىر بولسا، ئۇ
كۆڭلىكىنىڭ يىرتىلغىنىنى پەرۋايىغىمۇ ئالمىدى، پاچىقىنىڭ
ئېچىشقىنىنى پەقەت ھېس قىلمىدى، ئەكسىچە، بولۇشىغا قاقاق-
لاپ كۈلدى. دەريا ساھىلىدىن قايتقان ئۆز ئاۋازىنىڭ ئەكس
ساداسىنى تاماشا قىلدى. يۈگۈرۈپ كېتىۋېتىپ، ئالدىغا دۇم
چۈشتى. ئۇ يەنە قاقاقلاپ كۈلدى. بېشىنى كۆتۈرۈۋىدى، كىد-
چىككىنە كاككۈك گۈلى ئۇنىڭ ئالدىدىلا ئېچىلىپ تۇراتتى. شۇ
تاپتا ئادەتتە ئۆزى ئۆچ كۆرىدىغان بۇ گۈلمۇ شۇنچىلىك سۆيۈم-
لۈك كۆرۈندى. ئۇ دۇم ياتقان ھالدا ئالدىغا سەل سۈرۈلۈپ،
گۈلگە كۆزلىرىنى مەستخۇش ھالدا تىكىپ، لېۋىنى ئاستا ـ ئاستا
ئۇنىڭغا يېقىن ئەكەلدى. . .

— قىزىم، بۇ پولو خېلى مەززىلىك بوپتۇ، ئازراق يەپ
باقامسىز؟

13

قىز شېرىن خىيالدىن چۆچۈپ ئويغاندى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا
مېھرىبان ئانا چوڭقۇر مېھرى بىلەن تىكىلىپ تۇراتتى. قولىدا
بولسا بىر قاچىدا پولو بار ئىدى. پولونىڭ مەززىلىك ھىدى
دىماغقا ئۇرۇلدى. قىزنىڭ شۇئان كۆڭلى ئاينىپ ئۆپكىسى ئۆ-
رۈلگەندەك بولدى ـ دە، يېمەيدىغانلىقىنى بىلدۈرۈپ ئاستا بېشىد-
نى چايقىدى.

— ئوبدان قىزىم، دەريانىڭ تومۇز ئىسسىقى يامان، دەريا-
دىن ئۆتۈپ بولغۇچە، ئىسسىق ئۆتۈپ كېسىلىڭىز يامانلىشىپ
قالسا قانداق قىلىمىز؟

شۇ چاغ بۇ يەردە ئاتا پەيدا بولدى. ئۇ قىزىنىڭ چېكىسىنى
چوڭ قاداق قوللىرى بىلەن تۇتۇپ كۆرۈپ:

— ئوبدان قىزىم، ئاش يېمىسىڭىز زادىلا بولمايدۇ. بىر

كېسىلىڭىزنىڭ دەردىنى تارتالمىغاندا، يەنە بىرسى قوشۇلسا قانداق قىلغۇلۇق؟ سىز ئاتىڭىزنىڭ ئوبدان قىزى بولغاندىكىن، بۇ ئاشنى يەڭ! — دېدى.

قىز لەۋلىرىنى مىدىرلىتىپ پەس ئاۋازدا:

— ئاتا، مېنىڭ كېسىلىم يوق، مېنى تېۋىپقا ئاپىرىمىز دەپ ئاۋارە بولمىساڭلار، مېنىڭ ياكى بىر يېرىم ئاغرىمىسا، مېنى پەقەت ئۆز ئارامىمدا جىم قويساڭلار، ساقىيىپ قالاتتىم، — دېدى.

— ياق، ياق، قىزىم كېسىلىڭىز يېنىك ئەمەس، بۇنداق دېمەڭ، ھازىر كېسىلىڭىزنىڭ نېمىلىكىنى ئۆزىڭىزمۇ، بىزمۇ بىلمەيمىز، سەۋەب قىلساق، خۇدا شىپاسىنى بېرەر.

كۈن قوزا چۈش مەزگىلىدە، شىددەت بىلەن ئېقىۋاتقان دەريادا قىرغاققا قاراپ ئۈزۈپ كېلىۋاتقان كېمىنىڭ قارىسى كۆرۈندى. باشنى قايىنىتىدىغان پىژغىرىم ئىسسىقتا، ئالتە - يەتتە گەز كېلىدىغان ئۇزۇن خادىنى تۇتقان تۆت - بەش كېمىچى شىددەتلىك ئېقىم ئىچىدە تەۋرىنىپ ئېقىن سۆرەپ كېتىۋاتقان كېمە ئۈستىدە ۋارقىراپ - جارقىراپ، كېمە باشقۇرۇپ كەلمەكتە، كېمە ئۈستىدىكى ئادەم، ئات - ئۇلاغ ھەممىسى دېگۈدەك سۇنىڭ دەھشەتلىك ئېقىنلىرىغا قاراشقا جۈرئەت قىلالماي، ئۈن - تىنسىز قېتىپ تۇراتتى. كېمە قىرغاققا يېقىن كەلگەندە، شىددەتلىك بىر دولقۇن تۇرۇلۇپ كېلىپ، ئۇنىڭغا بىر ئۇرۇلۇپ ئاغدۇرۇلۇپ كېتىشكە تاسلا قېلىپ، لەپەڭشىپ ئاققان پېتى بىر تېيىز يەرگە بېرىپ قۇم - لاتقىلارغا پېتىپ قالدى. شۇ چاغ يېشى ئەللىككە يېقىنلاپ قالغان، چىرايى ئاپتاپتا قارىيىپ كەتكەن پاناقراق، شاپ بۇرۇت كېمىچى ۋارقىرىدى:

— ھاي، ھاي، ئانىسى شۇمەك سالغان ئەركەكلەر، جان لازىم بولسا، دەرھال چۈشۈپ كېمىنى سۆرەڭلار! ھە، چاققان! ھەي نېمانداق تاش ئېسىپ قويغاندەك ئولتۇرۇشىسەن، چۈشمە-

سەن؟!

شۇئان ئەركەكلەر كۆڭلەك - تامباللىرىنى سېلىشىپ، سۇغا سەكرەپ چۈشۈپ، كېمىنىڭ يوغان ھالقىسىغا چىگىلگەن ئارقاننى تۇتۇشتى. پاناق كېمىچى يەنە كېمە ئىچىگە قاراپ ۋارقىرىدى:

— ھەي، ھەي، ئاۋۇ ئايالنىڭ دالدىسىغا ئۆتۈۋالغان سېمىز ئاداش، چۈشە، ھېلى بىكار قايىنامغا تاشلايمەن! ياكى بولمىسا ئۇن سەككىز موچەنلىك رومالدىن بىرنى بېشىڭغا ئارتىپ ئولتۇر.

ئارقان تۇتقان ئادەملەردىن بىرى:

— ھەي ئاكا، ئۇ ناھىيىنىڭ ھاكىمى، ئۇ ئادەم چۈشمىگەنگە، كېمە چىقماي قالمايدۇ، بولدى قىلسىڭىز، — دېدى.

كېمىچى شۇئان ئۇ ئادەمنى ئاغزى - بۇرنىغىچە تويغۇزۇۋەتتى:

— كۆتۈرە ئۇنداق بەدىرەڭگە گېپىڭنى. بېرىپ ئېشەك بازىرىدا قىل! بۇ سېنىڭ سالا قىلىدىغان يېرىڭ ئەمەس، سۇ ھاكىمنى تونۇمايدۇ، بىلەمسەن، ھازىر كەلكۈن ۋاقتى، بايىقىدەك قىيان كېلىپ ئاغدۇرۇۋەتسە، ھاكىم - پاكىمىڭ نەدە؟ جان بىلەن ئويناشما!

ھاكىم پوكاندەك ئېسىلىپ، كىيىملىرى بىلەنلا سۇغا چۈشۈشكە مەجبۇر بولدى. كىشىلەر بىر - بىرىگە كۈسۈرلىشىپ، كېمىچىنىڭ باتۇرلۇقىغا ھەيران بولدى. شۇئان كېمىچىنىڭ سۇرلۇك چىرايى، شىددەت بىلەن ئېقىۋاتقان سۇدا كۆزلىرى ئالاق - جالاق بولۇپ كەتكەن ھاكىمغا قاراپ كۈلۈمسىرىدى.

— ھە، مانا ئەمدى بولدى، ھاكىم خوجام خەقنىڭ دەريادىن قانداق ئۆتىدىغانلىقىنى بىلگەندە، ئاندىن بۇ دەرياغا كۆۋرۈك سالىدۇ، شۇنداقمۇ ھاكىم؟

14

تومۇز ئىسسىقى شۇنداق كۈچەپ كەتتىكى، جاھان گويا تونۇر ئىچىدە قالغاندەك قىزىپ، دەريا بويىدىكى ئوت - چۆپلەر سالپىيىپ، چاتقاللارنىڭ قۇلاقلىرى سولىشىپ كەتتى. كىشىلەر بۇ ئىسسىققا چىدىماي، يەرنى كولاپ سۇ سېپىپ، تون چاپان، پالاسلارنى سايىۋەن قىلىپ يەردە دۈم يېتىشتى. دەريانىڭ پوتكاپتەك لاي سۈيىنى ئىچىپ، بەزىلەرنىڭ قورساقلىرى ئاغرىپ، نالە - پەرياد قىلىشماقتا ئىدى. كېمىچىلەر ھاردۇق يەتكەن، بوشاشقان ھالدا چېدىرغا كىرىپ، ئۇيقۇغا كېتىشتى. ئارىدىن كىمدۇر بىرسى:

— بۇ دەريا پادىشاھى غوجىلىرىمغا ھۆكۈمەتنىڭ چىشى پاتمايدۇ. ئەگەر ئۇ بولمىسا بۇ دەريادا ھېچقانداق كىشى كېمە ھەيدەشكە جۈرئەت قىلالمايدۇ، نېۋاققىچە ئۇخلاركىن؟ — دېدى دە، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى ئېيتالماي دېمى ئىچىگە چۈشۈپ كەتتى.

ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتى، كېمىچىلەر چېدىردا قورسىقىنى توقلاپ، بىر ئۇخلىغانچە ئويغانمىدى، بىر ياش كېمىچى ئويغىنىپ تەرەت قىلىشقا چىقىۋىدى، كىشىلەر ئۇنى ئورىۋېلىپ، يېلىنىپ، يالۋۇردى. ياش كېمىچى ئۆزىنىڭ ئىلاجىسىز ئىكەنلىكىنى بىلدۈرۈپ:

— ماڭا قانچە يالۋۇرساڭلارمۇ بىكار، ئۇستامغا دەڭلار، مېنى دە - دە دېگىنىڭلار بىلەن، بىر ئېغىز گەپ قىلسامىلا، ئەدىبىمنى بېرىدۇ، — دېدى. ئارىدىن يەنە ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتى. كىشىلەر ئىسسىقتا بوشىشىپ كېتىشتى. نەچچەسىگە ئىسسىق ئۆتۈپ كەتكەنلىكتىن، خۇدىنى بىلمىگەن ھالدا، بېشى قېيىپ قۇسۇشقا باشلىدى.

قېرى تۆمۈرچى، ئايالى، ئايىمنىسالار ھارۋىنىڭ سۆگەت

بادىرىسىدا ئېگىپ ياسالغان سايىۋەننى يەرگە ئېلىپ، شۇنىڭ ئاستىدا پانالانماقتا. تۇردى بولسا قىستىلىپ قالمىز دەپ، بۇ يەرگە كىرگىلى ئۇنىماي، قاياققىدۇر بىر ياققا كەتكەنىدى. ئايىمنىسانىڭ ئۇنىمىغىنىغا قويماي، بايا تاماق يېگۈزگەنىدى. ئايىمنىسانىڭ پۈتۈن ئەس - يادى ھازىر تۇردى بىلەنلا قالغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىسسىقتا يۇرۇپ ئۆزىگە ئىسسىق ئۆتكۈزۈۋېلىشىدىن ئەنسىرەتتى. ئۇ، تۇردى سوۋغا قىلغان گۈلنى ھازىرمۇ ئاتا - ئانىسىدىن يوشۇرۇپ، قوينىدا ساقلاۋاتاتتى. ياۋا گۈللەر ئىسسىق ھارارەتتىن مەست بولغاندەك سۇلىشىپ كەتكەن، ئەمما سۇلاشقاندچە ئۇنىڭ پۇرىقى ئەتراپقا شۇنچە تارىلاتتى. كىچىككىنە سايىۋەن ئىچىنى گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى قاپلىدى.

— ئەجەپمۇ گۈلنىڭ خۇش پۇرىقى كەلدىيا؟

— شۇنى دەيمەنا، نەدىن كېلىۋاتىدىكىن؟

ئاتا - ئانا ئۆزلىرىچە ھۇزۇرلىنىپ، ھەيران بولۇشقان ھالدا قارىشىپ قويۇشتى. ئايىمنىسا پىسىڭىدە كۈلۈپ قويۇپ، ئۈن چىقارمىدى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئەتىگەنكى بىر ئىش پەيدا بولدى...

سەپەر تەييارلىقى پۈتۈپ، ھارۋا تەييارلاندى. ئايىمنىسا ھارۋىدىكى چۈشەككە ياتقۇزۇلدى، شۇ چاغ ئاتىسى ئۆيدە بىر نەرسىنى ئۇنتۇپ قالغىنىنى ئېيتىپ، ئاتىنىڭ چۇلۋۇرىنى تۇردىغا تۇتقۇزۇپ قويۇپ، ئۆيگە كىرىپ كەتتى. بىر ئاز ۋاقىتتىن كېيىن، ئانىنى چاقىردى. ئانا غۇدۇرىغان ھالدا ئۆيگە كىرىپ كەتتى، دېمەك ئىككىسى يالغۇز قالدى. ئايىمنىسانىڭ يۈرىكى قاتتىق سوقۇپ ئاغزىغا تىقىلىپ قالغاندەك بولدى.

— ئايىمنىساگۈل!... — تۇردىنىڭ بوش چاقىرغان ئاۋازىدىن ئايىمنىسا يۈرىكى «قارت» تىمدە قىلىپ يانغا قارىدى. شۇ تاپتا، تۇردىنىڭ لەۋلىرىمۇ تىترەپ، ناھايىتى قىينىلىپ گەپ قىلىۋاتاتتى. ئۇ قوينىدىن بىر دەستە گۈلنى چىقىرىپ، بىر ھازا گەپ قىلالماي، يۈزلىرى قىزىرىپ، ئىسىلىپ تۇرۇپ قالدى،

شۇ چاغدا كىم بىلسۇن ئۇنىڭ گۇل بىلەن بىرگە قىزغا دەيدىغان
نۇرغۇن يۇرەك سۆزلىرى بار بولغىيتتى، بىراق ئۇ ئاغزىنى تەستە
قىمىرلاتتى - يۇ، ئاغزىدىن چىقىرالمىدى. قىزمۇ ئۇنىڭغا تىكى-
لىپ قېتىپ قالغاندەك قاراپ قالدى. يىگىت ھېچنەرسە دېيەلمە-
دى. ئاخىرى ئوڭايسىزلىنىپ كۈلۈمسىرىدى. بىراق كۆزلىرى-
دىن غىلىلتە ياش كەتتى. قىزنىڭ كۆزىدىنمۇ جاۋابەن ياش
سىرغىپ چىقتى. يىگىت تىترەپ تۇرغان قولىدىن گۈلنى يا
قىزغا ئۇزىتالمايتتى ياكى قىزنىڭ گۈلنى يىگىتنىڭ قولىدىن
ئېلىشقا دەرمانى يەتمەيتتى. ئۆيدىن چىققان ئاياغ تاۋۇشى ھەر
ئىككىسىنى جىددىيلەشتۈرۈۋەتتى. يىگىت ھودۇقۇپ، نېمە قىلا-
رىنى بىلمەي، بىرئاز گاڭگىرىغاندىن كېيىن، گۈلنى دەررۇ
قىزنىڭ تەكيى يېنىدا تۇرغان چۈمبەل رومىلىغا باستۇرۇپ قوي-
دى. . .
سىرتتا كۆتۈرۈلگەن غەۋغا ئايىمىنسانى خىيالدىن ئويغىتى-
ۋەتتى. كېمىچى قىزىرىپ كەتكەن چالا ئۇيقۇلۇق كۆزلىرىنى
ئۇۋۇلاپ، كېرىلىپ بىر ئەسنىدى، ئۇنىڭ قىزىرىپ كەتكەن
كۆزلىرى ياشاڭغىراپ تۇراتتى. جامائەت ئۇنىڭغا يېلىنماقتا:
— ئوبدان ئۇستام، ناماز ۋاقتى بىلەن كەپتۇق، كۈن چۈش-
تىن قايرىلدى، ئاللا ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا ئەزىز قىلسۇن، بىزنى
بىر ئۆتكۈزۈپ قويسىلا، خۇدا سىلىنى خار قىلمىغاي.
كېمىچى پەرۋاسىزلا دەريانىڭ قويۇق ئاقۇش تۇمان قاپلىغان
يۇقىرى ئېقىمىغا تىكىلدى. دەريا ھۆكۈرەپ دولقۇنلىنىپ ئاقماق-
تا. قىرغاقلارغا گۈلدۈرلەپ ئۇرۇلۇپ، چوڭ - چوڭ توپا قاتلام-
لىرىنى سۆرەپ كىرىپ كەتمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ ئېقىنلىرىدا ھەر - ھەر
چوڭ دەرەخلەر، شاخ - شۇمبا، بەزىدە ھايۋانلارنىڭ ئۆلۈكلىرى
ئېقىپ كېلىپ، گاھ چوڭقۇر قايناملارغا سۈمۈرۈلۈپ كىرىپ
كۆزدىن غايىب بولسا، گاھ كۆتۈرۈلگەن شىددەتلىك قىيانلار
ئۈستىدە پەيدا بولاتتى. دېمەك دەريا سۈيى تومۇزدىكى كەلكۈندىن

دېرەك بېرىپ ئاقماقتا.
كېمىچى ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ:
— دەريا سۈيى ئۇلغىيىپ كەتتى. ئاۋۇ ئاقۇش تۇتەك —
كېلىۋاتقان زور كەلكۈننىڭ شەپىسى. مانا بۇ تۇخۇم پىشۇرىدىغان
ئىسسىق، كەلكۈن سۈيىنىڭ ئىسسىقى. كېمە سېلىشقا بولمايدۇ،
نەدىن كەلگەن بولساڭلار شۇ يەرگە بېرىپ، سىڭگەن نېنىڭلارنى
يەڭلار، — دېدى. پاناق كېمىچى شۇنداق دەپ چېدىرغا كىرىپ
كەتمەكچى بولۇۋىدى، بىرنەچچە بوۋاي ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ،
ساقاللىرىنى تىترىتىپ تۇرۇپ، يېلىنىشقا باشلىدى:
— ئوبدان ئوغلۇم، خۇدا ئامان قىلسا، كەلكۈن كېلىپ
بولغۇچە ئۆتۈپمۇ ئالارمىز، خۇدا ئۇ دۇنيادىكى دوزاق ئازابىدىن
خالاس قىلار. بىزنى ئۆتكۈزۈپ قويغىن، بىز يىراق يەردىن
كېلىۋاتىمىز.
شۇ چاغدا كىشىلەر توپى ئىچىدىن يېشى يەتمىشلەرگە يېقىن-
لاپ قالغان بىر موماي چىقىپ، كېمىچىنىڭ قوللىرىغا ئېسى-
لىپ، قار - يامغۇر يىغلاپ كەتتى:
— ئوبدان ئوغلۇم، سەنمۇ مېنىڭ ئوغلۇم قاتارىدىكەنسەن،
مېنىڭ بىر ئوغلۇم ياقا يۇرتتا مۇساپىر بولۇپ يۈرەتتى، تۇيۇقسىز
ئېغىر كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. «كېسەلدىن ساقىيالمايدىغان
ئوخشايمەن، ئانامغا تارتىشىپ قالدىم، ئانام كەلسە دەيدىغان بىر
گېپىم بار ئىدى» دەپ ئۇچۇر بېرىپتىكەن، مانا ماۋۇ باللىرىنى
ئېلىپ ماڭدىم، بىز بېرىپ بولغۇچە قازا قىلىپ كېتىپ قالسا،
كۆزى ئوچۇق كېتىدۇ، كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرۇۋاتىدۇ، بىزگە قىل-
ساڭ، بىزدىن يانمىسا ئاللادىن يانا، سېنىڭمۇ ماڭا ئوخشاش
ئاناڭ بولغىيتتى. . .
موماي سۆزىنىڭ ئاخىرىنى داۋام قىلالماي، ھۆڭرەپ يىغلى-
ۋەتتى. كېمىچىگە كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان نەۋرىلىرىمۇ
چوڭ ئانىسى بىلەن تەڭ يىغلىشىپ كەتتى.

ئاھ، ئانا دېگەن نېمانچە ئۇلۇغ، مۇقەددەس - ھە! ئانىنىڭ
كۆز يېشى تاشنى ئېرىتىدۇ، يۈرىكى تاشتىن ياسالغان ئادەملەر-
نىڭ يۈرىكىمۇ ئانىنىڭ كۆز يېشى بىلەن سىماپتەك ئېرىيدۇ.
كېمىچى تۇتەك قاپلىغان دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىمىغا خېلى ئۇزاق
قاراپ تۇردى - دە، ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ:
— تەۋەككۇل، يەيدىغان رىزقىمىز بولسا. . . خۇدا چوغ
ئارىسىدا پاختا ساقلىغانىكەن، ئەجىلىمىز توشقان بولسا، ئەلھەك-
مۇلىللا. . . ، — دېدى.
ئۈمىدسىزلىنىپ روھىي چۈشۈپ كەتكەن خەلق بىردىنلا
تەۋرەپ، خۇشاللىقىدا ھەممىنى ئۇنتۇپ، ئۆزلۈكىدىن پاتپاراق
بولۇشقان ھالدا كېمىگە چىقىشتى. بۇ چاغدا كېمىچىنىڭ ۋەھىمىد-
لىك گەپلىرى كىمنىڭمۇ قۇلىقىغا كىرسۇن؟ كېمىچى دەريادىن
ئۆتۈۋېلىشنىڭ خۇشلۇقىدا ھەممىنى ئېسىدىن چىقارغان خەلققە
بىر ھازا جىمجىت تىكىلىپ قاراپ تۇرۇپ قالدى. كېمىچىنىڭ
شاگىرتى خەلققە قاراپ ۋارقىرىماقتا:
— كېمىگە پاسىقلار چىقماڭلار، تەرەت ئېلىپ چىقىڭلار!
ئىت، مۈشۈك سالماڭلار، كېمىنىڭ پىرى ئىتتىك، ئەگەر خىد-
لاپلىق قىلىنسا، جاندىن ئايرىلىدىغان گەپ!
بىر دەمنىڭ ئىچىدە يۈز نەچچە ئادەم، ئات - ئۇلاغ، ھارۋى-
لىرى بىلەن كېمىگە جايلىشىپ بولدى. ئۇلار كېمە ئىچىدە ۋاراڭ -
چۇرۇڭ قىلىشىپ، ھەممىنى ئۇنتۇغان، ئۆز ھەلەكچىلىكى بى-
لەن بەند ئىدى. قىرغاقتا تېخىچە ئۇن - تىنسىز قاراپ تۇرغان
كېمىچىگە ھېچكىم دىققەت قىلمايتتى، كېمىچى بارغانسېرى ئۇل-
غىيىپ بۇزغۇنلىنىپ ئېقىۋاتقان دولقۇنلۇق دەرياغا تىكىلىپ كۆ-
زىنى يۇمدى - دە، كۇسۇرلاپ بىرمۇنچە ئايەتلەرنى ئوقۇغاندىن
كېيىن: «خۇدا، ئۆزۈڭگە ئامانەت، پىرىم نوھ ئەلەيھىسسالام
مەددەت بەرگەيسەن» دەپ كېمىگە چىقتى. قىرغاققا ئۇزاتقىلى
كەلگەنلەر ۋارقىرىشىپ، كېمىدىكىلەر بىلەن خوشلىشاتتى. كېمە

ئاستا - ئاستا قىرغاقتىن يىراقلاشتى. ئامانلىق، ئاق يول تىلەش-
لەر بارا - بارا يىغا - زارغا ئايلىنىپ كەتتى. قىرغاقتىكى بىر
توپ ئۇزاتقۇچىلار ئىچىدە، ئاۋازىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ يىغ-
لىغانلار كۆپ بولسىمۇ، بىزنىڭ تۇردىنىڭكىدەك يۈرىكى ئېچىد-
شىپ، ھەممىدىن بەكرەك پىغان بىلەن يىغلىغانلىرى ئاز بولسا
كېرەك. ئەلۋەتتە تۇردى ئۈنسىز ياش تۆكتى، يېشىنى ھەتتا
ئۆزىگە تىكىلىپ كۆزلىرىدىن مارجاندەك ياش تۆككەن ئايىمنىساغا
كۆرسەتمىگەن بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ قەلبىدە يېڭىدىن يېپىشقان
ئەڭ نازۇك مۇھەببەت پەردىسى، گويا دەھشەتلىك بوراندىكى يۇم-
ران يوپۇرماقتەك تىترىدى، سىلكىندى، يۇلقۇندى. دۇنيادا كى-
شىلەر پەقەت كۆزدىن چىققان ياشنىلا يىغىنىڭ بەلگىسى قىلىۋې-
لىشتى. بۇ گويا ھاماقەتلەرنىڭ كىشىلەرنىڭ شەكلىگە قاراپ باھا
بەرگىنىگە ئوخشاشلا ئۇچىغا چىققان ھاماقەتلىك، كۆز يېشى
يىغىنىڭ مەلۇم بەلگىسى بولسىمۇ، لېكىن بىر پۈتۈن قەلبىنىڭ
دەرد - ھەسرىتىنىڭ كۆرۈنۈشى ئەمەس. پەقەت ۋاقىتلىق كۆچ-
لۈك ھاياجاننىڭ سىقىشىدىن چىققان سۇ تامچىسى خالاس. ھەر-
قانداق قاتتىق دەرد - ھەسرەت، بىر قېتىملىق قاتتىق يىغا بىلەن
تەڭ پارغا ئايلىنىپ تۈگەيدۇ، لېكىن ياش چىقمايدىغان يۈرەكتىد-
كى يىغا بەلكى ئىنساننىڭ پۈتۈن ئۆمرىگە ھەمراھ بولۇپ، تاكى
گۆرگە كىرىپ كېتىشى مۇمكىن. كۆز يېشىنى ھازىر ئارتىسلار-
مۇ قىلىۋاتىدۇ، مانا بۇ بىزنىڭ تۇردىنىڭ يۈرەكتە يىغلىغان
يىغىسىنىڭ ئۆمۈربويى ئۇنىڭ بىلەن ياشايدىغانلىقىنى كىممۇ بى-
لەلىسۇن؟
كېمە يىراقلاشماقتا، ئۇ بارا - بارا بىر تەڭلىگە ئايلاندى.
ئۇ شىددەتلىك دولقۇنلار ئىچىدە خۇددى بىر تال ساماندەك تەۋرى-
نەتتى. ئۇ گاھ كۆزگە كۆرۈنسە، گاھ شىددەتلىك قىيان ئارىسى-
دا كۆرۈنمەي قالاتتى، تۇردىنىڭ يۈرىكى ئۇنىڭ كۆكسىدە ئە-
مەس، بەلكى ئاشۇ دولقۇن ئارىسىدا ۋەھىملىك تەۋرەيتتى. شىد-

دەتلىك دولقۇن بارغانچە ئاچ يولۋاستەك ھۆركۈرەپ، ئەجدىھادەك تولغىناقتا.

تۇردىنىڭ كۆزلىرى چەكچەيگەن ھالدا قېتىپ قالدى. شۇ تاپتا ئۇ ئەتراپتىكى ئەنسىز داد - پەريادلارنى گويا ئاڭلىمىغاندەك ئىدى، ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا كېمە دولقۇن ئارىسىدا گويا سەجدىدىن كېيىن ئورنىدىن تۇرغان ئادەمدەك بىر ئۆرە بولدى - دە، دولقۇنلار ئىچىدە مەڭگۈ كۆزدىن غايىب بولدى. ئاھ، رەھىمسىز دەريا! رەھىمسىز ئەجدىھا! سېنىڭ نەپسىڭ قاچان تويار؟ ساناقسىز نادانلارنىڭ، گۆدەكلەرنىڭ يۈرىكىنى لەختە قىلىپ، ئاھۇ - پەريادىغا قاقاقلاپ كۈلۈپ، نۇرغۇن ئادەملەرنى يۇتۇۋەتتىڭ. سېنىڭ كارنىيىڭ قانچىلىك يوغان. قورسىقىڭ قانچىلىك يوغاندۇر؟ شۇنچە ئادەمنى يۇتۇۋەتتىڭ، يەنە يۇتۇۋاتىسەن. يۇتماقچىسەن، قاچانغىچە يۇتىسەن؟ سېنىڭ قورسىقىڭ، سۇلايماننىڭ ئون سەككىز مىڭ ئالەمنى سولايدىغان بوتۇلكىسىدىن ياسالغانمۇ ۋە ياكى ئۇنىڭ پارچىسىمۇ؟ سەن مەھكۇملارنى يۇتۇشنىلا بىلىسەن، ئۇلارنىڭ ئاھ - زارى سېنىڭ كۆڭلۈڭنى خوش ئېتىدىغان يېقىملىق مۇزىكاڭ، يۇتقانلىرىڭ نەگە سىغىۋاتىدۇ ياكى ئىچىڭدە ساناقسىز قان ئىچىپ ياشايدىغان قۇرتلىرىڭ بارمۇ؟ سەن ياكى زامانە ئاخىرىدا جەددالدىن بۇرۇن كېلىپ، ئالەمنى سۈپۈرۈپ قارنىڭغا قاچىلايدىغان يەجۇجمۇ؟...

تۇردى ھەممىدىن ئايرىلدى، ئۇنىڭ مەنىۋى ھاياتىنى مانا مۇشۇ رەھىمسىز دەريا يۇتۇۋالدى، شۇنىڭدىن ئېتىبارەن تۇردى قەلبىدىكى ئۈنسىز يىغا بىلەن مەجنۇنغا ئايلاندى. ئۇنىڭ روھى مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن مۇشۇ دەريا ئىچىدە ياشايدۇ، بېلىقلار بىلەن تەڭ ئۈزۈپ، ئۆز مەشۇقىنى ئىزدەيدۇ، ئۇنىڭ ئىشقىدا بىھوش بولىدۇ. مانا ئوتتۇز يىلدىن بېرى، ئايىمنىسانى يۇتۇپ كەتكەن دەريا تۇردىنى يۇتمىدى. ياق، يۇتتى، ئۇنىڭ قايناق

ھېسسىياتىنى، روھىنى يۇتۇپ، مانا بۇ رەزگىنى — سېسىق تېنىنى يۇتمىدى.

دېمەك، بىر كېمىدىكى يۈز نەچچە جان دەرياغا غەرق بولدى. بۇ — دەرياغا غەرق بولغان قانچىنچى كېمە ئىكەنلىكىنى ھېچكىم ئېيتىپ بېرەلمەيدۇ، تۇردى ئايىمنىسادىن ئايرىلغاندىن كېيىن، بىر مەزگىل ئېلىشىپ، ساراڭ بولۇپ دەريا بويىدا يۈردى. بىرقانچە قېتىم دەرياغا سەكرەپ باققان بولسىمۇ، ئەجىلى توشماي، يەنە ھايات قالدى. بۇ جەرياندا تۆمۈرچىنىڭ يىراق بىر تۇغقىنى ئۇنىڭ ئۆي - ۋاقىسىغا ئىگە بولۇپ، ئۆيىنىڭ ئۈستىنى ئېچىپ، ياغاچ - تېشىنى ئېلىپ كەتتى. ھازىر بۇ ئۆيىنىڭ ئورنىمۇ دەريا ئىچىدە قالدى.

15

تومۇز كۈنلىرىنىڭ ئۆمرى ئاخىرلىشىپ، كۈزنىڭ شەپىسى كېلىۋاتىدۇ، كېچە، ساناقسىز يۇلتۇزلار دەريا بويىدا كۆز قىسىماقتا. ئۇنىڭ ئىچىدە ئايىمنىسانىڭ شەھلا كۆزلىرى شوخ، ئەمما ھەسرەتلىك كۆرۈنىدۇ. تۇردى رەزگى يەنىلا دەريا لېۋىدىكى ئاشۇ چىم ئۈستىدە ئولتۇرماقتا. ئەتراپتىن ئاڭلىنىۋاتقان دەريا شاۋقۇنى پاقا - چېكەتكىلەرنىڭ چىرىلداشلىرى قوشۇلۇپ، تۇردىنىڭ ھىجران ئازابلىرىغا تەڭكەش بىر سىمفونىيە ھاسىل قىلدى. تۇردى رەزگى دەريا ئىچىدىكى مېھىرلىك چىرايىنى قانماي تاماشا قىلىدۇ. ئوتتۇز يىلدىن بېرى، بىرەر كۈن بۇ يەرگە كەلمەي قالغان، سېھىرلەنگەن چىرايىنى كۆرمەي قالغان كۈنى يوق.

بۈگۈن نېمە ئىش بولۇۋاتىدۇ، ئاللا ئايىمنىساغا دەريا ئىچىدىن چىقىپ، تۇردى رەزگىنىڭ مەجنۇن قەلبىگە شىپا بولۇشقا ئەمىر قىلدىمۇ - قانداق؟ ئەنە، ئۇنىڭ نازۇك قوللىرى تۇردىنىڭ قاتمال بەدەنلىرىنى سىيلىماقتا، ئەنە، بۇ نازۇك قوللار خاتىرجەم

ھالدا ئۇنىڭ كىرلىشىپ پاخپايغان چاچلىرى ئارىسىدىن ئۇنىڭ بوينىغا چۈشتى. مانا بۇ بىزنىڭ قىرى يىگىتنىڭ بوينىغا ئايال زاتىنىڭ تۇنجى قېتىم قولى چۈشۈشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بويەدىن جەننەتنىڭ خۇش ھىدلىرى، تىنىقىدىن ئابىھاياتنىڭ شېرىن پۇرىقى كېلىۋاتىدۇ. مانا، نازۇك لەۋلەر قويۇق، مەينەت ساقاللار ئىچىگە تەلمۈرۈپ سىڭىپ كىردى. تۇردى ئۆزىنىڭ ئوتتۇز نەچچە يىل قىلغان نالە - پەريادىنىڭ ئاللاغا يەتكەنلىكىنى ھېس قىلدى. ھازىر ئۇ توۋلىماقچى ئىدى، پۈتۈن يۇرتقا ئاڭلىتىپ: «ئەي خالايىق، مېنىڭ ئاھۇ - زارىم ئاللاغا يېتىپ، دەريا ئىچىدىن ئۆز يارىم قايتىپ چىقتى، ئىشەنمىسەڭلار، مانا قاراڭلار، ئۇ مېنىڭ قۇچىقىمدا، باغرىمدا، گەرچە ئۇ تېخى ياش، مەن قېرىپ كەتكەن بولساممۇ، بىزنىڭ مۇھەببىتىمىز ھېچقانداق توسالغۇغا دۇچ كەلمەيدۇ» دەپ ئۈنلۈك توۋلىماقچى ئىدى. بىراق ئۇلگۇرەلمىدى. چۈنكى، ئۇ، ئۆز يارىنىڭ قۇچىقىدىن بوشىنىپ، يەنە دەرياغا شۇڭغۇپ كېتىشىدىن ئەندىشە قىلدى. شۇڭا ئۇ بار كۈچىنى يىغىپ، سۆيۈملۈك مەشۇقىنى باغرىغا چىڭ باستى. ئۇنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سۆيدى. قىز ئۇنىڭ قۇچىقىدا قانچە نازلانمىسۇن، ئۇنىڭ كۆزى ھازىر ھېچنەرسىنى كۆرمەيدۇ. پەقەت قەلبى كۆرىدۇ. سۆيۈملۈكى ئايىمىنىسانى كۆرىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا ھېچنەرسىنى كۆرۈشى مۇمكىن ئەمەس ھەم كۆرۈشنىمۇ خالىمايدۇ، ئۇ ھازىر پەقەت يارىنىڭ يەنە سېھىرلىنىپ دەرياغا شۇڭغۇپ كەتمەسلىكىنى ئويلايدۇ. تائەت - ئىبادەتنىڭ خۇداغا يەتكەنلىكىدىن چەكسىز خۇشال بولىدۇ. خۇدا يەتكۈزگەن بۇ كىشىنىڭ ئىشەنگۈسى كەلمەيدىغان كارامەت. بۇ پۇرسەت قاچانغىچە ئۇنىڭ ئالقىنىدا تۇرىدۇ؟ ئاھ سۆيگۈ، ئوتتۇز يىللىق سۆيگۈ، ئوتتۇز يىلدىن بېرى يىغلىغان سۆيگۈ! ... ئۇنى تامامەن تولدۇرۇۋېلىشقا مۇمكىن بولمىسىمۇ، بۇ سۆيگۈگە قېنىش ئۈچۈن تىرىشىش كېرەك... تۇردى رەزگىنىڭ ۋۇجۇدى ئى-

شەنچلىك لەرزىگە كەلگەن ئىدىكى، بۇ يۈكسەك مۇھەببەت ئالدىدا، سۈكۈت قىلىشقا بولمايدۇ.

قىزنىڭ بوشقىنا ئاڭلانغان ئاۋازى تۇردىنىڭ سەل بوشاشقان ۋۇجۇدىنى تېتىكلەشتۈردى.

— نېمە دەيسىز مېنىڭ ئامرىقىم، ئايىمىنىسا گۈلۈم؟ — دەپ سورىدى تۇردى. قىز بىر ئاز جىم تۇرغاندىن كېيىن:

— مۇشۇ يىللار نېمە ئىشلارنى قىلىپ يۈردىڭىز؟ — دېدى.

— سىزنىڭ پىراقىڭىزدا مەجنۇن بولۇپ، خۇدۇمتى بىلمەي يۈردۈم. سىز ئۈچۈن قارىلىق تۇتتۇم، — تۇردى كۆزىنى ئاچماستىن شۇنداق دېدى. قىز تۇردىغا تېخىمۇ يېقىن يېپىشتى. ئۇ نازۇك قوللىرى بىلەن ئۇنىڭ قاتمال بەدەنلىرىنى سىيلايتتى. ئۇنىڭ تولۇق مەيدىسىگە قولىقىنى يېقىپ، ئۇنىڭ تېنىمسىز كۈچلۈك سوقۇۋاتقان يۈرەك سوقۇشلىرىنى ئاڭلايتتى، قىز ناھايىتى پەس ئاۋازدا پىچىرلىدى:

— سىز شۇنچە پۇلنى نېمىشقا يېمەي - ئىچمەي يىغىسىز؟

— يىغقانلىقىمنى بىلەمسىز؟ — تۇردى ھاياجانلىنىپ كەتتى.

— مەن سىزنىڭ ھەممە ئىشلىرىڭىزنى بىلىپ تۇردۇم.

تۇردى نېمە دېيىشىنى بىلەلمەي قالدى.

— پۇللىرىڭىز بەكمۇ كۆپىيىپ كەتتى. قانداقمۇ ساقلىيالىدىڭىز؟

— خاتىرجەم بولۇڭ، ئەمدى ئاللانىڭ مېھرى - شەپقىتى بىلەن سىزگە ئېرىشتىم، ئەمدى ئوچاقنىڭ ئاستىدىن كۆپنى ئالساقلا چىقىدۇ، تۇرمۇشىمىزغا ئىشلىتەرمىز، بالا - چاقىلىق بولۇپ باشقىلارغا ئوخشاش باياشات ياشايمىز. مەن سىزنىڭ ئاخىرى بىر كۈن مۇشۇنداق چىقىپ قېلىشىڭىزنى كۈتەتتىم...

قىز ۋىلىقلاپ كۈلدى، ئاندىن:

— سىز بەك پۇراپ كېتىپسىز، يۇيۇنۇۋېلىڭ! — دېدى.

ئىككىسى بىر هازا ئۈن – تىنسىز جىمىپ كېتىشتى.

كۈچلۈك هاياجان شۇ تاپتا ھەر ئىككىسىنى سۆزلەش ئىقتىدارىدىن ئايرىپ قويغاندەك قىلاتتى.

... تاڭ قۇياشى دەريا ساھىلىنى قىزارتىۋەتتى. كۈننىڭ قىزغۇچ نۇرى تۇردى رەزگىنىڭ يۈزىنى چاققاندىلا، ئۇ كۆزلىرىنى ئۇۋۇلاپ چۆچۈپ ئويغاندى. ئۇ يېنىغا قارىدى. يېنىدا ھېچكىم يوق، پەقەت سەل نېرىدىلا ئېشىكى خاتىرجەم ئوتلىماقتا.

— ئايىمنىسا!... ئايىمنىسا!...

تۇردى ئەتراپىغا قاراپ، قانچىلىك قىچقارسىمۇ، ئايىمنىسادىن سادا بولمىدى. تۇردى رەزگى قاتتىق ھەسرەتلىنىپ، بوشىشىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇ بەكمۇ ھەيران قالدى. بۇ زادى ئۇنىڭ ئۇڭىمۇ – چۈشىمۇ؟ چۈش دەي دېسە، ئۇنىڭ ئۆزىدە قىزدىن كېلىدىغان ئەتىرنىڭ كۈچلۈك پۇرىقى قالغان، مانا مۇشۇ يەردىلا ئۇ قىز بىلەن بىرگە بولغان، ئوڭۇم دەي دېسە، قىز قېنى؟... ئۇ دەرياغا تىكىلىپ قارىدى، دەريا ھەر كۈندىكىدەك ئاقماقتا. ئۇنىڭدا ھېچقانداق يېڭىلىق يوق. تۇردى رەزگى تېگى يوق خىياللارغا پاتتى. بۇ ئىشلارنى «چۈشۈم» دەپ ئاتاشقا كۆڭلى پەقەت ئۇنىمايتتى. ئۇ ئوتتۇز يىلدىن بۇيان ھەر كۈنى ئەل ياتقۇچە بۇ يەردە بولسىمۇ، لېكىن قۇنۇپ باقمىغانىدى. بۈگۈن بولسا قوندى. ئايىمنىسا چىققانلىقى ئۈچۈن قوندى. قىزنىڭ ئۇنىڭغا قىلغان سۆزلىرى ھازىرمۇ ئۇنىڭ قۇلاق تۈۋىدە شىۋىرلاۋاتقاندەك ئاڭلىنىدۇ. قىزنىڭ تېز – تېز نەپەس ئېلىشلىرى، نازاكەتلىك سىماسى ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدىن ئورۇن ئالغانىدى. مانا بۇ شېرىن چاغلار تېخى ھېلىلا بار ئىدى. تاڭ ئېتىپ كەتكەندىن كېيىن، قىز كۆپكۈندۈزدە بۇ يەردە يېتىشتىن ئۈيۈلۈپ، ئۆيگە كېتىپ قالغانمىدۇر – يا؟ نېمىشقا تۇردىنى ئويغاتماي كېتىدۇ؟ ھە راست، بۇ قېرى لەقۋا قاتتىق ئۇخلاپ كەتكىنىدىن، قىز ئويغىتالماي ئۆيگە بارغان بولۇشى مۇمكىن...

تۇردى ئۆزىگە كايىپ، چاپسان ئېشىكىگە مىندى. بۇ نېمىدېگەن سەتچىلىك! قىزنى ئاخشام ئۇ نېمىشقا ئۆيگە ئەكەتمەي مۇشۇ چىملىقتا... ھەي تۇردى، تۇردى، چاپسان بول، بېرىپ قىزدىن ئەپۇ سورا، ئۆزۈڭنىڭ بەغەرەزلىكىڭنى قىزنىڭ ئالدىدا ئىقرار قىل، ناماقۇل بول، ھەتتا ئۇنىڭ ئالدىدا تىزلان. چۈنكى سەن ئوتتۇز يىلدىن بېرى زارىقىپ كۈتكەن ئەزىز مېھمان شۇ ئەمەسمۇ؟...

16

تۇردى يول بويى ئۆزىگە كايىپ، ئېشىكنى بولۇشىغا زىخلاپ يۈگۈرتۈپ دېگۈدەك ئۆيگە قاراپ ماڭدى. تېخى ئەتىگەن بولغاچقا، مەھەللىنى ئەتىگەنلىك تاماقنىڭ مەززىلىك ھىدى قاپلىغان، تۇرخۇنلاردىن چىققان تۈتۈنلەر كەنجى قوناقلار ئۈستىدە بىر قەۋەت نېپىز تۇمان ھاسىل قىلغانىدى. بۇنىڭدىن كېيىن، تۇردىنىڭ ئۆيىدىمۇ باشقا ئۆيلەرگە ئوخشاش ئەتىگىنى مەززىلىك تاماق پىشۇرۇلىدۇ. باشقىلارغا ئوخشاش ئازادە پېشايۋانلىق، تاختاي بىلەن يېپىلغان ئۆيلەرنى سالىدۇ، بەلكى تېخى...

ئۇ ئىشىكنىڭ ئالدىغا كېلىپ، خۇشاللىقىدىن ۋارقىرىۋەتكىلى تاسلا قالدى. راستىنلا ئۆيىنىڭ ئىشىكىدە ئۇ سېلىپ قويغان قۇلۇپ يوق ئىدى. دېمەك قىز ئۆيگە كېلىپ بولغان ئىكەن – دە!

ئۇ ئېشەكتىن چۈشۈپ، ھېچنېمىگە قارىماستىن ئىشىكنى ئىتتىردى. ئۇنىڭ بېلىكىگە قاچاندىن يىغىلغان كۈچ ئىدىكى، بىر ئىتتىرىش بىلەنلا، ئىشىككە تىرەلگەن دەمنىڭ ئاچىمىقى يېرىلىپ، ئىشىك ئېچىلىپ كەتتى. ئۇ ئىشىكنى ئاچقىچە ئاردىلىقتا، ئۆزىنىڭ بۇنچىلىك كۈچلۈك ئىكەنلىكىگە ھەيران قالدى. ئىشىكنى ئېچىپ ئۆيگە كىرىپلا، كۆزلىرى چەكچىيىپ ئىزىدا

قېتىپ قالدى.

ئۆيدىكى ئوچاق چېقىپ تاشلانغان، ئۇنىڭ ئورنى ئىككى گەز كولىنىپ، كۆپ تارتىپ چىقىرىلغان بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدىكى توپ - توپ پۇللار بىر تاغارغا قاچىلانماقتا ئىدى. ئىدرىس سېكرىتار، ھاشىرخان ۋە ئۇنىڭ قىزى زىبىرنىسالار قوللىرىدا پۇللارنى تۇتقان پېتى قېتىپ تۇرۇپ قېلىشتى. ئىدرىس سېكرىتار بىلەن ھاشىرخان تاتىرىپ كېتىشتى. ئۇلارنىڭ قوللىرى بەزگەكتەك تىترەپ، پۇللار يەرگە دۆۋىلەنگەن توپا ئۇستىگە چۈشتى. ئۇلار لاپ قىلىپ سوئال نەزەرى بىلەن قىزى زىبىرنىساغا تىكىلدى. زىبىرنىسا ۋىللىدە قىزىرىپ كېتىپ، ئاندىن تەمتىرىگەن ھالدا، ئىشىكتىلا چەكچىيىپ تۇرغان تۇردىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئۇنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلدى. زىبىرنىسانىڭ سېھىرلىك كۆزلىرى ھەم لېۋىدە بىلىنەر - بىلىنمەس تەبەسسۇم پەيدا بولدى. تۇردىنىڭ كاللىسىدا چاقماق چېقىلغاندەك بولۇپ، غەزەپتىن بوغۇلۇپ، دەھشەتلىك ۋارقىرىدى:

— ھۇ، ھېيلىگەر شەيتان! ئەسلىدە سەن ئىكەنسەن - دە، يوقال كۆزۈمدىن! سەن مېنىڭ ئوتتۇز يىلدىن بېرى پاك ساقلىغان ئەقىدەمنى بۇلغىدىڭ، يوقال، يوقىلىش ئوغرىلار، مۇتىھەم بۇزۇقلار! . . .

تۇردى شۇنداق دەھشەتلىك ۋارقىرىدىكى، جىمجىت مەھەللىدە دەھشەتلىك پارتلاش ئاۋازىدەك سادا پەيدا بولدى. ئەتىگەنلىك ئۇيقۇدىن ئويغانمىغان ئىتلار ئەنسىز قاۋىشىپ كەتتى. ئەتراپتىكى ئۆيلەرنىڭ ئىشىكلىرى غىچىرلاپ ئېچىلىپ، كىشىلەر ئەندىكىرەپ ئۆيلىرىدىن چىقىشىپ، تۇردى رەزگىنىڭ ئۆيىگە قاراپ مېڭىشتى.

تۇردى زىبىرنىسانىڭ كارنىيىدىن بوغۇپ، ئۆلتۈرۈپ قويغىلى تاسلا قالدى. تۇردىنىڭ قان تولغان دەھشەتلىك كۆزلىرى، قورقۇنچلۇق تۇس ئالغان سۇرلۇك چىرايى، توختىماي ۋارقىر-

شىدىن گاڭگىراپ قالغان ئاتا - ئانىنىڭ ئۆز قىزىنى ئاجرىتىۋېلىشقا دەرمانى قالمىغانىدى. ئۆيگە يېتىپ كەلگەن كىشىلەر مىڭ تەسلىكتە زىبىرنىسانى تۇردىنىڭ قولىدىن ئاجرىتىۋالدى. بىردەمدىلا بىرەر يۈزدەك ئادەم توپلاندى، ئۇلار ئۆي ئىچىدىكى دۆۋىلىنىپ تۇرغان توپا ئۇستىدىكى چېچىلىپ ياتقان پۇللارغا، ئاندىن ئۆينىڭ بۇلۇڭىدا موردىدەك تاتىرىپ تۇرغان ئىدرىس بىلەن ھاشىرخانغا قاراپ، ھەممىنى چۈشىنىشتى.

— بۇ بىچارىنىڭ يېمەي - ئىچمەي يىغقان پۇلىنى ئىنسى - جىن بىلمەيتتى. بۇلار قانداق بىلىۋالدىكىنە؟

كىشىلەر ئۆزئارا غۇلغۇلا قىلىشىپ، ئىدرىس بىلەن ھاشىرخان ھەم زىبىرنىسالارغا لەنەت - نەپرەت ئوقۇشتى. ئۇلار رەسۋا بولۇپ، ئىزا - ئاھانەتتىن ئۆزىنى يوقاتقانىدى. تۇردى رەزگى يەنە ۋارقىرىدى:

— نېمىگە قارىشىپ تۇرۇشىسەن؟ كۆزۈمدىن يوقىلىش! . . .

تۇردى رەزگى غەزىپىگە چىدىماي، سۇنۇق دەمنى قولىغا ئېلىپ يۈگۈردى. بىرنەچچە ئادەم ئۇنى قۇچاقلاپ تۇتۇۋالدى. ئىدرىس بىلەن ھاشىرخان توپا ئۇستىدە ھالسىز يىغلاپ ياتقان زىبىرنىسانى تەستە يۆلەپ ئىشىكتىن چىقىۋالدى - دە، خۇددى تۇردى رەزگى ئارقىسىدىن قوغلاپ كېلىپ كالتەكلەيدىغاندەك يۈگۈرۈشتى.

كىشىلەر ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن مەسخىرىلىك كۈلۈشتى. ئۇششاق باللار ئارقىسىدىن خېلى يەرگىچە چالما ئېتىپ چۇقان سېلىشتى. كىشىلەر تېخىچە تارقالماي، ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا دۆۋىلىنىپ تۇرغان، بەزىسى سارغىيىپ كەتكەن ساپلا ئون كويلۇق پۇللارغا قاراپ، ھەيرانۇ - ھەس بولۇپ قېلىشتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى گەرچە تۇردى رەزگىنىڭ پۇلىنىڭ ناھايىتى كۆپلىكىنى بىلسىمۇ، لېكىن ئەمەلىيەتتە بۇنچىۋالا پۇلنى كۆرۈپ، ھەقىقەتەنمۇ ئۆزلىرىنى جاھاندا بارمۇ - يوق دەپ قېلىشتى. تۇردى

رەزگى كىشىلەرگە قاراپ غەزەپ بىلەن ۋارقىرىدى:
— كېلە ئوغرىلار، بۇلاڭچىلار! . . . ھەممىڭ بۇلىماقچىـ
ـمۇ؟ ئاۋۋال مېنى ئۆلتۈرۈۋېتىپ، ئاندىن كېيىن بۇلاش، مەن
تىرىك بولىدىكەنمەن، ھېچقايسىڭ بىر موچەن ئالالمايسەن! . . .
كىشىلەر بۇ بىچارىگە ئىچ ئاغرىتىشقان ھالدا تارقاپ كېتىشـ
ـتى. تۇردى ئىشىكنى ئىچىدىن تاقاپ، ئۆيىنىڭ ئوتتۇرىسىغا دۆ-
ۋىلەنگەن ھۆل توپا ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلاپ، ھۆڭرەپ يىغلاپ
كەتتى:
— ئاھ. . . رەھىمسىز دەريا، جېنىم ئايىمىنىسا! . . . مەن
ئوتتۇز يىل ساڭا ئەقىدە قىلىپ، ئۆزۈمنى پاك ساقلىغانىدىم،
جەننەتتە سەن بىلەن ئوچۇق - يورۇق كۆرۈشۈشنى ئاللادىن
تىلىگەنىدىم، ئەقىدەم بۇزۇلدى، بۇلغاندى، مەن قانداق قىلىـ
ـمەن، ئايىمىنىسا، مەن قانداق قىلاي؟ . . .
تۇردى توپىنى قۇچاقلاپ شۇنداق يىغلىدىكى، بۇ ئۇنىڭ
ھاياتىدىكى تۇنجى قېتىملىق، شۇنداقلا ئەڭ قاتتىق يىغلىشى
ئىدى.

17

يېزىدا يۈز بەرگەن بۇ يېڭى ۋەقە بىر دەمدە بۇ يېزىنى
قوچۇپ، پۈتۈن ناھىيىنى زىلزىلىگە سېلىۋەتتى. ھەرقايسى يېزا -
كەنتلەردىن كىشىلەر كېلىپ، تۇردى رەزگىنىڭ بىر تاغار پۇلىـ
ـنى كۆرمەكچى بولۇشتى. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇلار پەقەت ئۇنىڭ
پۇچۇق تاملىق ئۆيىنىڭ سىرتىنىلا كۆرۈشتى.
بۇگۈن ئۈچ كۈن بولدى. تۇردى رەزگى ئۆيىنىڭ ئىشىكىنى
ئىچىدىن تاقاپ بىر كىرىۋالغانچە، تالاغا چىقمىدى. كىشىلەر ئاش -
تاماق يېيىشكە زورلاپ قانچە يالۋۇرسىمۇ، ئۈچ كۈندىن بېرى
ئۇ ئىشىكنى ئاچمىدى. ھېچنەرسىمۇ يېمىدى، كىشىلەر قانچە

نەسىھەت قىلسىمۇ، ئۇ ۋارقىراپ تىللاش بىلەن جاۋاب قايتۇردى.
ئۈچ كۈندىن بېرى، بىرقانچە خەلق ئەسكىرى ئۇنىڭ ئۆيىنى كېچە -
كۈندۈز مۇھاپىزەت قىلىپ، يامان نىيەتلىك ئادەملەرنىڭ ئۇنىڭغا
زىيانكەشلىك قىلىپ، پۇلىنى ئەكىتىشىدىن ساقلىماقتا ئىدى.
كىشىلەر ئۇنىڭغا پۇللىرىنى بانكىغا قويۇش توغرىسىدا نەسىھەت
قىلدى، ھەتتا بانكا خادىمىنى بۇ يەرگە باشلاپ كېلىپ، ئىشىك
ئالدىدا تۇرۇپ يالۋۇرۇپ - سايراپ كەتتى. ئەمما بۇمۇ كار
قىلمىدى.
بۇ كۈنلەردە كىشىلەر تۇردى رەزگىنىڭ بۇنچىۋالا پۇلنى
قانداق قىلىشى توغرىسىدا كۆپ مۇلاھىزە قىلىشتى.
ئەتىگەنلىك بامداتتىن كېيىن، يېزا چوڭلىرى، ئىمام -
ئاخۇنۇم باشلىق جامائەت ئارىسىدا يەنە غۇلغۇلا بولدى. بەزىلەر:
— تۇردى بۇ پۇلغا ھەرقايسى مەھەللىلەرگە مەسچىت سېلىپ
بەرسە چوڭ ساۋاپ تاپىدۇ. بۇ دۇنيادىكى پۈتۈن گۇناھلىرى
مەغپىرەت قىلىنىپ، ئۇ دۇنيالىقى ئوبدان بولىدۇ، تۇردى رەز-
گى قىلالمىغان ئىبادىتى، تاپالمىغان ساۋابىنى مۇشۇنىڭدىن تاپىـ
ـدۇ، — دېيىشتى. يەنە بەزىلەر:
— كۆل چاپقۇزۇش، يېتىم - يېسىرلارغا سەدىقە بېرىش
كېرەك، — دېيىشتى، بۇ گەپلەرنىڭ ھەممىسى ئورۇنلۇق ئىدى.
ئىمام ئاخۇنۇم مۇنۇ تەكلىپنىمۇ ئوتتۇرىغا قويدى:
— ئەھلى - جامائەت تۇرداخۇننىڭ ئۆمۈر بويى ئىككى
بىلىكىگە تايىنىپ، ھالاللاپ تاپقان دەپنە - دۇنياسى توغرىسىدا
كۆپ باش قاتۇرۇشتى. مېنىڭ كۆڭلۈمدە مۇنداق بىر ئۇلۇغ ئىش
سايە تاشلاپ تۇرۇپتۇ. ئۇ بولسىمۇ تۇرداخۇننىڭ ھېسابسىز مال -
دۇنياسىغا مېنىڭچە ھارامدىن ھېچنەرسە قوشۇلۇپ قالمىغان. ئۇ
ئۆمرىدە جەبرى - جاپا بىلەن ئىشلەپ، غورىگۇل كۈن كۆچۈ-
رۈپ، تاپقىنىنى يىغدى. دېمەك، بۇ دۇنيادا خوۋلۇق كۆرمىدى.
ئۇنىڭ ئۆيلەنگىنىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ. پۇلنى نېمە دەپ يىغقانـ

لىقىنىمۇ بىلگىلى بولمايدۇ، مېنىڭچە، ئۇ ئادەمنىڭ پېشانىسىگە
ئاللا ئەنە شۇنداق بۇ دۇنيادا تارتقۇلۇقنى تارتىپ، ئۇ دۇنيادا
پاراغەت كۆرۈشنى پۈتۈپتىكەن. ئۇ مېنىڭچە تەقۋادار بولۇپ، بۇ
هالال ۋەجى بىلەن هەرەمگە بېرىپ هەج ـ تاۋاپ قىلىپ كەلسە،
ئەڭ ئۇلۇغ ساۋاپ تېپىپ كېلەلەيدۇ. مېنىڭچە ئۇنى ۋاقتىدا
نەسىهەت بىلەن ئاشۇنداق قىلىشقا ئۈندەيلى. ئۇ دەرد ئىچىدە
ئاچلىقتا ئۆلۈپ كەتسە بولماس.

ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ سۆزى هەممىنىڭ گويا كۆڭلىدە بولۇپ،
تاپالمىغان سۆزدەك تۇيۇلۇپ، بۇ چارىنى ناهايىتى ئاقىلانىلىق
دەپ قاراشتى. شۇنداق قىلىپ، ئىمام ئاخۇنۇم باشلىق مويسىپىت-
لار بامداتتىن كېيىن، مەسچىتتىن قومۇرۇلۇپ چىقىپ، تۇردى
رەزگىنىڭ ئۆيىگە كەلدى.

ئۆي ئەتراپىدا يەتتە ـ سەككىزچە خەلق ئەسكىرى چۆرگىلە-
شىپ يۈرۈشەتتى. باشقا يېزىلاردىن تۇردى رەزگىنىڭ پۇلىنى
كۆرۈش ئۈچۈن ئەتىگەندە بۇ يەرگە كەلگەن كىشىلەرمۇ بار ئىدى.
ئۇلار ئۇ يەر ـ بۇ يەرگە دۆگىلەك بولۇۋېلىپ ئولتۇرۇپ، ئۆزئارا
پاراڭلىرىنى قىلىشىۋاتاتتى.

ئىمام ئاخۇنۇملار تۇردى رەزگىنىڭ ئىشىك ئالدىغا كېلىپ
توختاشتى. ئۇلگۇچەك، يان ياغاچلىرىنى قۇرت يەپ چىرىگەن
ئەسكى ئىشىك هىم ئېتىكلىك ئىدى. ئىشىكنىڭ شالاڭ يوچۇقلى-
رىدىن ئۆي ئىچىگە قارىغىلى بولسىمۇ، لېكىن بۇ ئۆينىڭ نە
دېرىزىسى، نە تۈڭلۈكى بولمىغانلىقى ئۈچۈن، قاراڭغۇلۇقتا ئۆي
ئىچىنى كۆرگىلى بولمايتتى. ئىمام ئاخۇنۇم ئەتراپتىكى جامائەت-
نى ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى. ئۆي ئەتراپىغا بىردەمنىڭ ئى-
چىدە ئۈچ يۈزچە ئادەم توپلاندى. ئۇلار ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ هەرد-
كەتلىرىگە ئۈن ـ تىنسىز قارىشىپ تۇراتتى.

ئىمام ئاخۇنۇم ئىشىككە قۇلىقىنى يېقىپ ئۆي ئىچىنى تىڭ-
شىدى. ئۆي ئىچى جىمجىت. بوشقىنا تىنىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ

تۇراتتى. ئىمام ئاخۇنۇم كارنىيىنى قىرىپ، مۇلايىم ئاۋازدا:

— تۇرداخۇن، تۇرداخۇن! — دەپ چاقىردى.

— . . .

— تۇرداخۇن، جامائەت سىلىنى يوقلاپ، مەهەللىلىرىگە
كەلدۇق، يۇرتتىكى مويسىپىتلار كۆڭۈللىرىنىڭ پاراكەندە بول-
غانلىقىنى بىلگەندىن كېيىن، ئۆزلىرى بىلەن دىدارلىشىپ، سى-
لىگە بىر مۇهىم ئىش توغرىسىدا مەسلىهەت سالماقچى. شۇنچە
مۆتىۋەر ئادەملەر ئىشىك ئالدىلىرىغا كېلىپ تۇرسا، ئىشىكلىرد-
نى تاقىۋالسىلا، مۇسۇلمانچىلىقتا تازا ئوبدان بولماسمىكىن؟

— سىلى كىم؟

ئۆي ئىچىدىن بوغۇق ئاۋاز ئاڭلاندى. ئۈچ كۈندىن بېرى
تولا تەلمۈرۈپ، تۇردى رەزگىنىڭ ئاۋازىنىمۇ ئاڭلىيالمىغان
خەلق بىر ـ بىرىگە ئۈمىدلىك قاراشتى. ئىمام ئاخۇنۇم جانلى-
نىپ:

— مەن ئىمام ئاخۇنۇم. جامائەت بىلەن بىرگە سىلى بىلەن
دىدار كۆرۈشەي دەپ كېلىشىم، سىلى بىلەن مەسلىهەتلىشىدىغان
مۇهىم بىر ئىش بار ئىدى. ئىشىكلىرىنى ئېچىپ تالاغا چىقسىلا.

ئۆيدىن سادا چىقمىدى. باشقا هەرقانداق ۋاقىتتا، ئىمام
ئاخۇنۇمنىڭ سۆزىنى هۆرمەت بىلەن ئاڭلاپ ئېتىقاد قىلىدىغان
تۇرداخۇن ئۇنىڭ ئىلتىجاسىنى جاۋابسىز قالدۇردى. هېچكىمنىڭ
سۆزىنى ئاڭلىمىسا مېنىڭكىنى ئاڭلايدۇ دەپ زور ئىشەنچ قىلغان
ئىمام ئاخۇنۇم سەل بوشىشىپ، ئۈمىدسىزلىنىپ، ئويلىنىپ
قالدى. بىر ئازدىن كېيىن يەنە:

— تۇرداخۇن، ئۆزلىرى بۇرۇنمۇ ئادەملەرنى ۋاپاسىز دەپ
ئۇلارغا ئارىلاشمايتتىلا، هازىرنىڭ ئۆزىدە تېخىمۇ شۇنداق دەپ
ئويلاپلا. بۇ يەرگە چىقىشنى خالىمىسىلا، بىزنىڭ سۆزىمىزنى
ئاڭلىسىلا، سىلى ئۆمۈر بويى ئاچ ـ يالىڭاچ يۈرۈپ، ۋەج يىغىد-
لا، كۆپ جاپا چەكتىلە، ئاللاغا تائەت ـ ئىبادەت قىلدىلا. هېچ-

قانداق چوڭ گۇناھى ـ كەبىر سادىر قىلمىدىلا، ئاللانىڭ سىلى-
دەك مۆمىن بەندىسى بىلەن كۆڭلى يېقىن بولىدۇ. ھەدىستە
شەرھى قىلىۇرلەركى، بىر ئادەم ئۆمرىدە مۆمىنلەرنى رەنجىتمى-
سە، ئوغرىلىق، زىناخورلۇق، گۇناھى ـ ھاراملاردىن ساقىت
بولۇپ، ئاللا يولىدا تائەت ـ ئىبادەت قىلىپ، ھالال كۈچ بىلەن
ئىشلەپ، دەپنى ـ دۇنيا يىغىپ، ئەڭ كاتتا ساۋاپ تاپماقچى
بولسا، ئۇنى ھەرەمگە بېرىپ تاۋاپ قىلىشتەك كاتتا ساۋابقا ئې-
رىشتۇرگەيمەن، دېيىلگەندۇر. سىلى ئەنە شۇنداق كاتتا ساۋابقا
لايىق مۆمىنلەردىن بولىلا. شۇڭا، بىز يۇرتتىكى ئەل ـ جامائەت
سىلىنى ھەرەمگە ئەۋەتىشكە نىيەت قىلدۇق ھەم سىلىنى بۇ كاتتا
ساۋاب ئېلىش شەرىپىنى خۇشال ھالدا قوبۇل كۆرىدۇ دەپ ئىشەن-
دۇق.

ئىمامنىڭ سۆزىنى ھەممە بىردەك:

— شۇنداق، شۇنداق، — دەپ تەستىقلاشتى. بىر ھازا
جىمجىتلىقتىن كېيىن، ئۆي ئىچىدىن تۇردىنىڭ بوغۇق ئاۋازى
ئاڭلاندى:

— ئەگەر ناھىيىنىڭ ھاكىمى كەلگەن بولسا، مەن چىقىپ
جامائەت ئالدىدا ئىككى ئېغىز گەپ قىلىۋالغان بولسام. . .

جامائەت شۇئان تەۋرەپ كەتتى. ھەممە بىردەك تۇرداخۇننىڭ
ھەرەمگە بارىدىغانلىقىغا ئىشەندى. ئۇنىڭ مۇشۇ جامائەت ئالدىدا
ھاكىمدىن ئۆزىنى ھەرەمگە ئەۋەتىشكە ۋەدە ئالماقچى ئىكەنلىكىنى
بىلىشتى. ئىمام ئاخۇنۇم ئۆز سۆزىنىڭ بۇ جاھىل ئادەمگە تەسىر
قىلغىنىدىن سۆيۈنۈپ، جامائەت ئالدىدا مەغرۇرلىنىپ، ئاۋۋال
بىر يىگىتنى «پۈتۈن يېزا خەلقى سىزنى چاقىرىدۇ، ناھايىتى
مۇھىم ئىشى بار ئىكەن» دەپ خەت بىلەن موتسىكلىتنى مىندۇ-
رۇپ يولغا سالدى. ئاندىن كېيىن جامائەتكە ئۆز ئادىتى بويىچە
قۇرئانى شرىپتىن نۇتۇق سۆزلەشكە كىرىشىپ كەتتى. ئالاھە-
زەل ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتكەندە، كىچىك ماشىنا سىگنال

بېرىپ، بۇ يەرگە كېلىپ توختىدى. بۇ چاغدا، تەرەپ ـ تەرەپتىن
توپلانغان ئادەملەر كىچىك يولغا پاتماي، ئېتىزلىقلاردا سانجاق ـ سانجاق
تۇرۇشۇپ كەتكەن بولۇپ، بۇ يەر بەئەينى بىر ئادەم دېڭىزىغا
ئايلانغانىدى. ئۇششاق باللار قارغىدەك دەرەخلەرگە قونۇۋالغان
بولۇپ، ئەسكى ئۆينىڭ ئىشىكىگە بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ قارى-
شاتتى.

ھاكىم ماشىنىدىن ھەيرانلىق ئىچىدە چۈشۈپ، كىشىلەرگە
كۈلۈمسىرەپ سالام بەردى. رەزگىنىڭ ئىشىدىن ئۇنىڭ خەۋىرى
بار ئىدى. ئەمما بۇ يەرگە مۇنچىۋالا كۆپ ئادەمنىڭ توپلىنىشىنى
ئويلىمىغانىدى. كىشىلەرنىڭ بەزىلىرى ھاكىم بىلەن قول ئېلى-
شىپ كۆرۈشۈپ، يول بوشىتىشتى. ھاكىم ئىشىك ئالدىدا كې-
لىپ، ئىمام ئاخۇنۇم باشلىق قېرىلار بىلەن قىزغىن كۆرۈشۈپ،
ئۇلاردىن ھال ـ ئەھۋال سورىدى. ئىمام ئاخۇنۇم ھاكىمنىڭ
قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ:

— ھاكىم ئوغلۇم، سىلىنىڭ كەلگەنلىكلىرى ئۈچۈن بىز
بەك خۇشال بولدۇق. خۇدا چىققان دۆۋىلىرىنى تېخىمۇ ئېگىز
قىلسۇن، ھەرقانداق بولسا، پۇقرالارنىڭ گېپىنى ئىلىك ئېلىپ
كەپلا، بىزنىڭ بۇ يەردە — ئىمام ئاخۇنۇم ئىشىكنى ئىشارەت
قىلىپ، ئاۋازىنى پەسەيتىپ سۆزىنى داۋام قىلدى، — تۇرداخۇن
دەيدىغان بىر يۇرتلىقىمىز بار ئىدى. ئۇچ كۈن بولدى، ئۇ
نىيىتى يامان بىر كاززاپنىڭ پاراكەندىچىلىكىدىن تۇگىشىپ كەت-
تى. سىلىگە ھەرەمگە بېرىش ئىلتىماسى بارىكەن.

ئىمام ھاياجىنىنى باسالماي سۆزلەپ كەتتى ۋە بىردىن ئۆزد-
نى تۇتۇپ، سۆزىدىن توختاپ:

— ھەي تۇرداخۇن، ئىشىكلىرىنى ئاچسىلا، ھاكىم كەلدى، — دېدى.

ئىمامنىڭ سۆزى ئاخىرلىشىپ ئىشىككە تەلمۈردى. ھەممە
كۆزلەر ئەسكى ئىشىككە تىكىلدى. ئادەم دېڭىزى تىمتاسلىققا
چۆمدى. خېلىدىن بېرى گۇدۇ ـ گۇدۇ بىلەن ھېچكىمنىڭ گېپى-

نى ھېچكىم ئاڭلىغىلى بولمايدىغان غەۋغا بېسىقىپ قالدى. ئۇ يەر - بۇ يەردىن ئاندا - ساندا خۇدۇكسىرەپ يۆتەلگەن ئاۋاز ئاڭلىنىپ قالاتتى. بىردىن ئەسكى ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. كىشىلەر توپى تەۋرەپ:

— ئەنە چىقتى! — دېيىشىپ كەتتى. ئارقىدا تۇرغانلار بولسا بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ قاراشتى. قاپقاراڭغۇ ئۆي ئىچىدىن تۇردى رەزگى چىقىپ كەلدى. ئىمام ئاخۇنۇم كۆرۈشۈش ئۈچۈن قولىنى تەڭلىۋىدى، ئۇ قولىنى ئۇزاتمىدى. ئىمام ئاخۇنۇم ئۇنىڭغا تىكىلىپ قاراپلا قالدى. ئۈچ كۈن ئىچىدە ئۇ ئاجايىپ ئۆزگىرىپ كەتكەنىدى. چاپاق بېسىپ كەتكەن كۆزلىرى ئولتۇرۇشۇپ، نۇرسىز، خۇنۇك ھالەتتە پىلدىرلاپ قالغان، ئىككى قوۋزى ئولتۇرۇپ، قويۇق چىگىلىماچ ساقىلى ئارىسىدىن ياڭاق سۆڭىكى چۇخچىيىپ چىقىپ قالغانىدى. چىرايى تولىمۇ قورقۇنچلۇق، سۇرلۇك تۇس ئالغان بولۇپ، ئۇششاق باللار ئۇنىڭغا بىر قاراپلا، يۈزىنى تۇتۇۋېلىپ، قىرقىراپ يىغلىۋەتتى. يۈرىكالدى ئاياللار بولسا: «ۋاي جېنىم، ئالۋاستىمۇ نېمە بۇ؟ چۈشۈمگە كىرىپ قالمىسۇن» دەپ باشقا ياققا قارىۋېلىشتى. كىشىلەر توپى ئارىسىدىكى غەلۋە، تۇردى رەزگىنىڭ بوغۇق ئاۋازى بىلەن تەڭلا يەنە بېسىقتى:

— ھاكىم قېنى؟ مېنى ئالدىمىغانسىلەر؟

ئۇ شۇنداق دەپ قولىنى تۆت تەرەپكە سوزدى. ھاكىم ئۇنىڭ قولىنى تۇتۇپ:

— مانا مەن ھاكىم، گېپىڭىزنى دەۋېرىڭ، — دېدى مۇلايىملىق بىلەن، تۇردى رەزگى ھاكىمنىڭ قولىنى چىڭ تۇتۇپ:

— ھەي ئىمام ئاخۇنۇم باشلىق جامائەت، بارمۇسىلەر؟ — دېدى.

— بىز بار، ھازىر يانلىرىدا ئىككى - ئۈچ يۈز جامائەت بار، — دېدى ئىمام ئاخۇنۇم.

تۇردى رەزگى كارنىيىنى قىرىپ بىردەم تۇرغاندىن كېيىن سۆزلىدى:

— ھازىر كۆز ئالدىم سەل سۇزۇلگەندەك قىلىۋاتىدۇ. ئەمما يەنىلا ھېچنەرسىنى پەرق ئېتەلمەيۋاتىمەن. مۇشۇ مەن قولىنى تۇتۇپ تۇرغان ھاكىممۇ؟

— ھاكىم شۇ، — جامائەت بىردەك جاۋاب بەردى. تۇردى رەزگى گېپىنى نەدىن باشلاشنى بىلەلمەي، بىر ھازا تۇرۇۋالغاندىن كېيىن، سورىدى:

— ئۆزلىرى ناھىيىنىڭ ھاكىمىكەنلا، ھاكىم دېگەننى خەلق سايلايدۇ، خەلقنىڭ دەردىگە يېتىدۇ دەپ ئاڭلىدىم، بۇ راستمۇ؟

— راست، — دېدى ھاكىم.

— مەن ئۆمۈر بويى ھالال ئىشلەپ پۇل يىغدىم، بۇنى چوڭ بىر ساۋاب ئۈچۈن، يېمەي - ئىچمەي يىغدىم، بۇ پۇلۇمنى بىر چوڭ كۈپنىڭ ئىچىدە ساقلىدىم. پۇللىرىم قانچىلىك، سانىنى بىلمەيمەن، ئەمما ناھايىتى كۆپ، تاپقىنىمنى شۇنىڭغا سالدىم، سىلى جاۋاب بەرسىلە، ئەڭ چوڭ ساۋابنى ھەرەمگە بارسا تاپقىلى بولامدۇ؟

ھاكىم گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى قىمىرلىتاي دېۋىدى، ئىمام ئاخۇنۇم سۆز ئالدى:

— تۇرداخۇن، سىلى بۇنداق گەپلەرنى ھاكىمدىن سورىسىلا بولمايدۇ، ھاكىم دېگەن ساۋابنى باشقا تەرەپتىن سۆزلەيدۇ. ھۆكۈمەت «ساۋاب، گۇناھ» دېگەن سۆزنى ئىشلەتمەيدۇ، ھەرەمگە بارسىلا، ئەڭ كاتتا ساۋابقا ئېرىشسىلا.

— شۇنداقمۇ ھاكىم؟ — تۇردى رەزگى ھاكىمدىن قايتىلاپ سورىدى. ھاكىم سەل ئويلانغاندىن كېيىن، ياندۇرۇپلا:

— ئۆزلىرى قانداق ئويلايلا؟ — دەپ سورىدى.

— ھەممە كىشى ھەرەمگە بارغاننىڭ ساۋابىنى كاتتا دېيىشىدۇ، بىراق، مەن ئۆمرۈمدە جۇغلىغان ۋەجىمنى باشقا بىر چوڭ

ساۋابقا ئاتاپ يىغقانمەن.

ئىمامنىڭ كۆزلىرى چوڭ ئېچىلدى، خەلق توپى ئىچىدە يەنە ۋاراڭ - چۇرۇڭ كۆتۈرۈلۈپ، تۇردى رەزگىنىڭ ئۇلاپ ئېيتقان سۆزى بىلەن يەنە توختىدى.

— مەن ياش چېغىمدىلا نۇرغۇن ئادەملەرنى يۇتۇپ كەتكەن مۇشۇ رەھىمسىز دەرياغا كۆۋرۈك سېلىشقا بەل باغلاپ ۋەج يىغقان. پۇلۇم بۇ دەرياغا كۆۋرۈك سالغىلى يېتەمدۇ - يەتمەمدۇ؟ ئۇقمايمەن. ئەمدى مەن بولالمىدىم، شۇڭا بۇ پۇللارنى مۇشۇ جامائەت ئالدىدا ئۆزلىرىگە تاپشۇرىمەن. سىلى خەلقنىڭ ھاكىمى بولغانلىقلىرى ئۈچۈن، سىلىگە تاپشۇرىمەن. بۇ پۇلنى خەلق ئالدىدا، مۇشۇ دەرياغا كۆۋرۈك سېلىشقا ئىشلىتىمەن دەپ، قەسەم بېرىپ ئالىلا، بولامدۇ؟

تۇردى رەزگى گېپىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاشتۇرالماي، كۆزلىرىدىن ياش قۇيۇلۇپ، ھالسىزلىنىپ ئىزىدا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ كۆزىگە شىددەتلىك دولقۇن ئىچىدە ئاغدۇرۇلۇپ سۇغا غەرق بولغان كېمە. ھۆركۈرەپ ئېقىۋاتقان قاينام ئىچىگە تارتىلىپ كېتىۋاتقان ئايىمىنىسانىڭ سىماسى كۆرۈندى. ئۇ يەنە زورۇقۇپ، تىرەجەپ ئورنىدىن تۇردى. خەلق توپى ئىچىدە بىردىنىلا يىغا - زارە ئارىلاش ئاپىرىن سادالىرى كۆتۈرۈلدى:

— رەھمەت ئاتاڭغا!... رەھمەت ساڭا تۇردى!... سەن ساۋابنىڭ ئەڭ كاتتىسىنى تاللاپسەن.

ھاكىمنىڭمۇ كۆزىدىن ياش ئەگىدى. ئۇ تۇردى رەزگىنىڭ قولىنى چىڭ سىقىپ تۇرۇپ:

— رەھمەت سىزگە تۇردىكا، سىز يۇرت خەلقى ئۈچۈن ئەڭ ئېسىل ساۋابلىق ئىش قىلىپ بەردىڭىز. بىز چوقۇم سىزنىڭ دېگىنىڭىز بويىچە ئىش قىلىمىز. سىز ئەۋلادلار مەڭگۈ ئۇنتۇمايدىغان ئىشنى قىلدىڭىز ھەم ھەقىقىي ساۋابنىڭ نېمىلىكىنى ساۋاب ئىزلىگۈچىلەرگە كۆرسەتتىڭىز، — دېدى.

تۇردى ھالسىزلانغان ھالدا بېشىنى ئاستا لىڭشىتتى، كىشى-

لەر توپى ئىچىدە تۇردىغا ئاپىرىن ئېيتىشلار، خۇشاللىق مەدھىيىلەر ئۈزۈلمەي ياڭرىماقتا. تۇردىنىڭ نەپەسلىرى بارغانچە قىيىنلاشتى. پۇلنى يىغىپ ھېسابلاشقا كىرىپ كەتكەن خادىم چىقىپ ھاكىمغا:

— پۇل جەمئىي ئوتتۇز ئالتە مىڭ تۆت يۈز يۈەن ئىكەن، بەزىسى كونا پۇللار ئىكەن، — دەپ دوكلات قىلدى. ھاكىم بېشىنى لىڭشىتتى ۋە بۇ ئالۋاستى سىياقىدىكى قورقۇنچلۇق ئادەمگە شۇ تاپتا چەكسىز ھۆرمەت ئىچىدە تىكىلدى. تۇردى ناھايىتى قىينىلىپ، پەس ئاۋازدا:

— مەن بولالمىدىم، مەن ئۆلۈپ كەتكەندىن كېيىن، مېنى دەرياغا ئېقىتىۋېتىڭلار، مېنىڭ ئاخىرەتلىك جايىم دەريا بولسۇن، دەريا مېنى ئۆز قوينىغا تارتىۋاتىدۇ، — دېدى.

قۇرتلاپ كەتكەن كۆل

1

يېزىدا ھەركۈنى ھايات شۇنداق باشلىناتتى: ئاۋۋال مەھەللىنىڭ ھۇش - كاللىسىنى يوقاتمىغان ھاڭگىسىدىن بىرسى، كېچە يېرىم بولدى دېگەنىنىڭ نىشانىسىنى بېرىپ ھاڭرايدۇ. بۇ ئاۋاز تۈن جىمىلىقىنى بۇزۇپ، دېھقانلارنىڭ پاكار - پاكار ئۆيلىرى، دەرەخلەر ئارىسىدىن، ئېتىزلىقلار ئۈستىدىن ئۇچۇپ ئۆتۈپ، يىراقتىن - يىراققا ھەيۋەتلىك ئەكس سادا چىقىرىپ تارايدۇ. ئاندىن خۇددى شۇنى كۈتۈپ تۇرۇشقاندەك، دورامچۇق ھاڭگىلار ئارقا - ئارقىدىن مۇسابىقىگە چۈشكەندەك ھاڭرىشىدۇ. ئىتلار، خورازلارمۇ ئۆزىنىڭ سەگەك ئىكەنلىكىنى نامايان قىلىپ، بۇ نەغمىگە قېتىلىدۇ. كېچە جىمجىتلىقىغا چۆمگەن مەھەللە بىردەملىك ھاڭراش، چىللاش، قاۋاشلار بىلەن تولىدۇ. ئادەملەر ئويغىنىپ، تەرەتتىن كېيىن، ئېغىللىرىدىكى قويلىرىنى، كالا - ئېشەكلىرىنى، ئاتلىرىنى بىر يوقلىۋېتىپ، ئاسمانغا قاراپ ئەسنەشىدۇ - دە، «يېرىم كېچە بوپتۇ» دېيىشىپ، يېڭىۋاشتىن ئۇيقۇغا كېتىشىدۇ. ئىلگىرىكى چاغلاردا، ئەترەت باشلىقلىرى ھاڭگىدىن بۇرۇن، مەھەللىمۇ مەھەللە قاتراپ، ئادەملەرنى ئىشقا ھەيدەيتتى. خەقلەر ئەترەت باشلىقىنىڭ توۋلىشىنى يېرىم كېچىنىڭ بەلگىسى قىلىشقانىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ زۇۋانى ئاڭلانمايدىغان بولدى. پەقەت مەزىن ئەزان ئېيتقاندا، ئىككىنچى قېتىم ئورنىدىن تۇرۇشىدۇ، يېڭى بىر كۈنلۈك ھايات باشلىنىدۇ.

بۇ يېزىنىڭ ئىسمى ئاياغقۇم، ئۆزىمۇ ئىسمىغا لايىق قۇملۇق-

نىڭ ئېچكىرىسىگە جايلاشقان. ھۆكۈمەت باي بولغان يېزا قاتارىدا دەپتەرگە پۈتۈپ قويغان بولسىمۇ، ئەمەلىيەتتە ھەممە يېرىنى نامراتچىلىق قاپلىغان بىر يېزا. بۇنداق بولۇشى ئاياغقۇمغا ئون سەككىز يېزىنى ئاتلاپ، ئېرىقتىن سەل چوڭ، ئۆستەڭدىن خېلى كىچىك بىر ئېقىن سۇ كېلىدۇ. بۇ يەرنىڭ ھەممە يېرى قۇمساڭغۇ، سۇ دەپلا ئاغزىنى ئېچىپ تۇرىدۇ. قانچە سۇ كىرسىمۇ چۆيلىدا سۇ توختىمىغاندەك، تەرەپ - تەرەپكە سىڭىپ، ئۈچ يۈز تۈتۈندىن ئارتۇق ئاياغقۇملۇقلارغا توخۇغا دان چاچقانچىلىكمۇ بولمايدۇ. بۇ يېزىدا ئادەملەرنىڭ پۇتلىرى ياز بويى ئاياغ كۆرمەيدۇ. قاپقارا، چاك - چاك ئېتىلغان قېلىن تېرىلەردىن ئوغرى تىكەنمۇ تېشىپ كىرەلمەيدۇ. ئاپتاپتا كۆيگەن، بىر - بىرىدىن سۇرلۈك قارايغان يۈزلەردىن، چوڭقۇر ئورا كۆزلەردىن قىلچە ئارامسىزلىنىش كۆرۈنمەيدۇ. ئاياغقۇملۇقلارنىڭ باللىرى ياز بويى ئۈچىسىغا كىيىم كىيمەيدۇ، ئۇلارنىڭ تومۇز ئاپتىپىدا پىشقان تېرىلىرى ئاتا - ئانىلىرىنىڭ يۈز - كۆزلىرىگە ئوخشاش، مىس قازاندەك پارقىراپ تۇرىدۇ. توپ - توپ بولۇشۇپ يۈرگەن باللار يىراقتىن خۇددى قارا كۆتەكلەردەك كۆرۈنىدۇ. ئۇلارنىڭ پەقەت چىشلىرىلا ئاپئاق، كۈلگەندە خۇددى كېۋەزلەردەك ئېچىلىپ، كىشىگە يېقىملىق تۇيۇلىدۇ. ئەرلەرنىڭ چىرايىدىن قورقۇمسىزلىقى، جاپاغا پىشىپ قاتقانلىقى ئەمما بوشاڭلىقىنىڭمۇ ئالامەتلىرى مانا مەن دەپ كۆرۈنۈپلا تۇرىدۇ. بۇ يېزىنىڭ ئاياللىرى ئورۇق، زىلۋا كۆرۈنگىنى بىلەن، كۆكسى خېلىلا چوڭ كېلىدۇ، زىلۋا بەدەنگە ئاياللىق سالاپەت بېغىشلايدۇ. قىزلىرى تولىمۇ ئوماق كۆرۈنىدۇ. ئۇلارنىڭ قارا يۈزلىرىدىن ئادەملەرنى جەلپ قىلغۇچى بىر خىل سېھرىي كۈچ ئۇرغۇپ تۇرىدۇ. تىنىق كۆزلىرىنىڭ بولسا ئېقى خەسىدەك، ئۇزۇن ھەم قارا كىرپىكلىرى بولسا شۇنچە تەبىئىي بولۇپ، ئېتىز قىرىدىكى تەكشى ئۆسكەن قىياقلاردەك سۇلكەتلىك. ئەرلەرنىڭ تولىسى پۈتۈن يازنى بىر

قۇر كىيىم بىلەن چىقىرىدۇ، بۇ كىيىملەرمۇ كۆك خالتا كۆڭلەك، ئاق شاپاق دوپپا، ئېغى كەڭ، پۇشقىقى قىزلارنىڭ يوپكىسىدەك كېلىدىغان ئازادە تامباللار بولۇپ، ياماقنىڭ تولىلىقىدىن رەختىنىڭ ئەسلى رەڭگىنىمۇ بىلىشكە بولمايدۇ. ياز بويى چاڭ - توزان، تەرنىڭ دەستىدىن قېتىپ، ئەيلەنمىگەن كالا تېرىسىدەك تاراقلاپ كېتىدۇ. ئايالларنىڭ قول ئىلكىدە بارلىرىدا بولسا، ئىككى - ئۈچ ئۇزۇن كۆڭلەك، رومال، بىر قانچە چىت تامباللار بولىدۇ.

خالتا كۆڭلەك ئۈستىدىن ھەرخىل يەكتەكلەرنى كىيىپ، شەمبىزە بەلۋېغىغا ئۇزۇن پىچىقىنى ئېسىپ، باشلىرىغا ئاق دوپپىنى كىيىپ، قوللىرىنى قولاشتۇرغان ھالدا، ئالدىغا ئېگىلىشىپ مېڭىش بۇ يەردىكى ياش - قېرى ئەرلەرنىڭ مۇسۇلماندارچىلىقىنىڭ ئەنئەنىۋى نىزامى بولۇپ شەكىللەنگەن. كىمكى قەددىنى رۇسلاپ، بېشىنى ئېگىز تۇتۇپ ماڭىدىكەن، ئۇنىڭدىن ھاكاۋۇرلۇق، مەنمەنلىك، كۇپۇرلۇق ئۆتىدۇ، جامائەتنىڭ نەزەرىدىن چۈشىدۇ. ئۇنىڭ بىلەن، خۇدانىڭ نەزەرىدىن يىقىلىدۇ. ئىلگىرى باسمايدۇ، بىر يېرى سۇنۇپ، بويىنى قاتلىشىپ ئۆلىدۇ. بۇنداقلارنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىش ساۋابلىق ئىش. شۇڭا، ھەر كۈنى نامازدىن كېيىن، سىم ساقال ئابدۇرېشىت ئىمام بىرقانچە ئۆيگە بوسۇغىدىن «بىسمىللا» دەپ ئاتلىمىغان، ئاشنى «بىسمىللا» دەپ ئىچمىگەن، چېچىنى ئۆستۇرۇۋالغان، ساقال - بۇرۇتىنى ئېلىۋەتكەنلەر، تولا كىيىم يەڭگۈشلەپ، ياسانچۇقلۇق قىلغانلارغا، بىرەر بالىسىنى موللىغا تۇتۇپ بەرمىگەنلەرگە پەند - نەسىھەت قىلغىلى بارىدۇ. ئاۋۋال مەسچىتتە ئىمام ئاخۇنۇم ۋەز قىلىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن، يۈكۈنۈپ ئولتۇرغان جامائەتنىڭ ئارىسىدىن بىرى ئورنىدىن تۇرۇپ، ئىككى قولىنى كۆكسىگە ئېلىپ، ئىجازەت سورايدۇ:

— ئىمام ئاخۇنۇم...

— خوش، قېنى، — دەيدۇ ئىمام ئاخۇنۇم.

— ماۋۇ ئوسمانكام كۆنچىنىڭ بالىسى داۋۇت ئاخۇن يېقىندىن بېرى سەل تاپتىن چىقىپ كەتكەندەك تۇرىدۇ. قارىسام، چېچىنى ئەمدى... بىر نېمىگە ئوخشاتسام سەت تۇرار، بەكلا ئۆستۇرۇۋاپتۇ. تار بىر ئىشتان كىيىۋاپتۇ... ئاندىن... ئاندىن شەپكە كىيىۋاپتۇ. ئۆزى مۇسۇلمان بالىسى تۇرۇپ، كاپىرنى دورىۋالسا بولامدۇ؟... بۇنىڭغا بىر نېمە دېمىسەك، ياش باللار نېمىنىڭ يامان، نېمىنىڭ ياخشىلىقىنى بىلمەيدۇ. ئاتا - ئانىلار، ئەل - جامائەت نەسىھەت قىلايلى! — دەيدۇ.

شۇ زامان ئىمامنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ كېتىدۇ.

— بۇ تولىمۇ يامان بوپتۇ. بۇ سۆز بەرھەق.

ھەممە جامائەت غۇدۇرىشىدۇ، ئەتراپىغا قارىشىدۇ. ئۇلار داۋۇتنى مەسچىتتىن ئىزدىشىدۇ. بۇ يەردە ساقال - بۇرۇتنى ئالدۇرماسلىقنى ھەممە ئادەم تەشەببۇس قىلىدۇ. ساقال چىققاندىن كېيىن قويۇۋېتىش ئاللانىڭ سۈننىتى، ساقال ئالدۇرسا، چاچ قويسا، شەپكە كىيسە، ئاتا - ئانا، قارى - موللىلارمۇ، جامائەتمۇ خاپا، شۇڭا ياشلارنىڭ چىرايلىق ساقال - بۇرۇتلىرى چاڭگاك يۆگىشىپ ئۆسكەن بولىدۇ. ھەممەيلەن ئۇزۇن يەكتەك كىيىپ، بەلۋاغ باغلاپ، ئېشەك بىلەن ماڭىدۇ. قېرى بىلەن ياشنى پەرق ئېتىش تەس.

2

تومۇز ئېيىنىڭ سەھەر ۋاقتى سالقىن بولىدۇ. تۈنۈگۈنكى كۆيدۈرگۈچ ئاپتاپتا تونۇردەك قىزىپ قايناپ كەتكەن قۇم ئارىسىدىكى قازانغا ئوخشاش يېزا ئۈستىدىن كەچكىچە سۈس ھور كۆتۈرۈلگەنىدى. پۈتۈن يېزا كېچىچە سوۋۇپ، سەھەردە ئىنتايىن سالقىن ھاۋاغا تولدى. قۇملۇقتىن يەنىلا ئىسسىققا مايىل بىر

خىل قۇرغاق شامال يولدا ئالدىراش مەسچىتكە قاراپ ماڭغان
ئادەملەرنىڭ يۈزلىرىنى، قېلىن ساقال - بۇرۇتلىرى ئارىسىدىكى
دۇرۇت ئوقۇپ ماڭغان قۇرۇغان كالپۇكلىرىنى يۇمشاق سۆيۈپ
ئۆتىدۇ. ئۇلار كېتىۋېتىپ، قولۇم - قوشنىلارنىڭ سالاملىرىنى
ئىلىك ئېلىپ، قوللىرىنى ئىككى قوللاپ چىڭ سىقىپ، يۈز -
كۆزىگە سۇرتۇشۇپ ئۆتىدۇ. بىر - بىرىگە ئېگىلىشكەندە، قېتىپ
قالغان تەنلىرى تېخىمۇ ئېگىلىپ، قاڭشارلىرى تىزلىرىغا تەگكۈ-
دەك بولىدۇ.

ئاياغقۇمدا ئون قويى، ئىككى كالىسى، بىر ئېشەك هارۋىد-
سى، بىر ئات، بىر رادىئو، تۆت تاغار بۇغداي، ئالتە تاغار قوناق
ئۇنى بار ئادەملەر باي سانىلىپ رويخەتكە پۈتۈلىدۇ. بۇ ئەمەلىيەت-
تە هەربىر ئىنساندا بولۇشقا تېگىشلىك كۈندىلىك لازىمەتلىك
بولسىمۇ، بۇلار بۇ يەردە بايلىق هېسابلىنىپ كېتىدۇ. بۇنداقلار
ئاز تېپىلىدۇ. يازلىق بۇغداي خامىنى ئالغاندا، هەر چارەككە
ئىششەكتىن زاكات ئايرىپ، ئىمام، قارى، مەزىنگە بېرىلىدۇ.
ئۇنىڭدىن ئاشقىنى هۆكۈمەتنىڭ غەللىسى، تاغاردا قالغىنى ئۆزد-
نىڭ بولىدۇ. چۈنكى مەهەللىگە ئېقىپ كېلىدىغان سۇ تايىنلىق
بولۇپ، سۇ ئاۋۋال سېكرېتارنىڭ، ئاندىن كەنت باشلىقى، ئەت-
رەت باشلىقى، مىراب، بوغالتىر، ئاندىن ئىمام، قارى، مەزىن-
لەرنىڭ يېرىگە قويۇلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، دېھقانلارغا نۆۋەت
كېلىدۇ. بۇ چاغ سۇنىڭ نۆۋىتى قىستاپ كەتكەن بولغاچقا،
دېھقانلار ئۆستەڭ بېشىدا كېچە - كۈندۈزلەپ تۈنەيدۇ. ئۆستەڭ
بېشى جېدەل، قان ئېقىشلار، يىغا - زارىلەر بىلەن تولىدۇ.
هەربىر ئېتىزغا قۇرۇق ئۇن سەپكەندەكلا سۇ كىرىدۇ، قاغجىرد-
غان زىرائەتلەر ئەنە شۇنداق سۇغىرىلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇغ-
دايلار بىر قېتىملىق كەنجى سۈيى بىلەن، يەردىن بىر يېرىم
غېرىچ ئاران كۆتۈرۈلۈپلا سارغىيىپ، تەستە چىمەلتەكتەك باش
چىقىرىپلا پىشۋالىدۇ. بۇ دانلار خامان سورۇغاندا، كۆچلۈك

شامال بىلەنلا قوشۇلۇپ ئۇچۇپ كېتىدۇ. شۇڭا، دېھقانلار شامال
بەكرەك چىقىپ قالسا، خامان سورۇمايدۇ.

ئاياغقۇملۇقلارنى باشقا كەنتلىكلەر نامرات دەيدۇ. ئەمما،
ئۇلارنىڭ بىر ئىشىدىن كارامەت هېس قىلىشىپ، ئاغزىلىرى
ئېچىلىپلا قالدى. ئاياغقۇملۇقلار بىر كىيىمنى بىر يىل كىيىپ،
يالىڭاياق يۈرىدۇ. لېكىن توخۇ بېقىپ، تۇخۇم سېتىپ يىغقان
پۇللىرىغا هەممىنى هەيران قالدۇرۇپ، قۇم ئۈستىگە بىر مەس-
چىت سالدى. مەسچىت دەرۋازىسىنى بەش گەز كەڭلىكتە، مۇنار-
نى ئون ئىككى گەز ئېگىز قىلىپ، پىششىق خىشتا چىقاردى.
هەرخىل نەقىشلەرنى ئويدۇردى. ئاياغقۇم تارىخىدا هېچكىم بىر
تال پىششىق خىش ئىشلىتىپ باقمىغانىدى. مەسچىتنىڭ بەش
مولۇق دائىرىدىكى تېمىنى قەشقەردىن پىششىق خىش ئەكىلىپ
قوپاردى. ئەر - ئايال، بالىلار هەممىسى ساق ئۈچ يىل هارغان -
ئاچقانغا قارىماي ياسىدى. يىللار، ئەسىرلەر داۋامىدا قاغجىراپ
ياتقان قۇم ئۈستىدە كۈمۈش ئايلىرى پارقىراپ تۇرغان هەيۋەتلىك
مەسچىت مۇنارىسى قەد كۆتۈردى. هەممە يۇرتنىڭ جامائەتلىرى
ئاياغقۇملۇقلارنىڭ كارامىتىگە بارىكاللا ئېيتىشتى، مۇبارەكلەش-
تى، بىر چاغلاردا داجەيدىن ئۆگەنگەندەك، هەممە جايلار ئاياغقۇم-
لۇقلارنى ئۈلگە قىلىپ، مەسچىتلىرىنى باشقىدىن ياساشقا كىد-
رىشتى، ئېگىزلەتتى، خام خىشتا ياسىغان بولسا، پىششىق خىش-
قا ئۆزگەرتتى، سىدام بولسا، سىرلاپ نەقىشلىدى. پۇقرالار
يانلىرىدىن پۇل چىقىرىپ، مۇلۇكلىرىنى پۇل قىلىپ، مەسچىتكە
تاپشۇردى. ئېتىز ئىشلىرىنى تاشلاپ، ئاياغقۇملۇقلاردەك، قەش-
قەرنىڭ زاۋۇت خىشلىرىنى، بىناكارلىق ئۇستىلىرىنى، نەققاش-
چىلارنى تەكلىپ قىلىپ، مەسچىت ياساشقا كىرىشتى. كىشىلەر
ئېڭىدا مەسچىتنىڭ كۆركەم بولۇش - بولماسلىقى شۇ يەرلىكلەر-
نىڭ ئىززەت - ئابرويى، بايلىقى، مۇسۇلمانچىلىقىنىڭ چىڭلىقىد-
نى ئايرىشنىڭ بەلگىسى بولدى. ئاياغقۇملۇقلار ئۆزلىرىنى پە-

خىرلىك ھېس قىلىشتى. ئۇلار كىمگىلا ئۇچرىسا، پالانى يەرلىك بىزنى دوراپ، پۈستانى يەردىن ئىلمى چوڭ دامولللامنى تەكلىپ قىلىپ، مەسچىتى ئۈچۈن مەسلىھەت سوراشتى دەپ، ئۆزلىرىنىڭ بۇ ئۇلۇغ ئىجادىيىتىدىن ماختىنىشتى، ئۆزلىرىنىڭ نامرات بولسىمۇ، مۇسۇلمانچىلىقتا ئۈستۈن تۇرىدىغانلىقىدىن ماختىنىشتى.

جىن چىراغنىڭ ئاجىز نۇرى مېھراب يېنىدا ئولتۇرۇپ قۇرئان ئوقۇۋاتقان يوغان سەللىلىك ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ قارامتۇل چىرايىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قىسىلغان كۆزلىرى قولىدىكى ئۇلۇغ مۇقەددەس قۇرئانغا تىكىلگەن. ئېڭىكىدىكى شالاڭ بىر تۇتام ساقىلى، جاۋغىيىنىڭ ئۈستىگىلا ئۈنۈپ قالغان بۇرۇتى، ئاغزىنىڭ قىمىرلىشىدىن تىترەپ تۇراتتى. كىشىلەر ئەسلى بۇ ئادەمنى ئىماملىققا سايلىغىلى ئۇنىمىغان، بىرىنچىدىن، بۇ ئادەم كىتاب كۆيدۈرۈش يىللىرىدا، ھۆكۈمەتنىڭ ئالدىدا مېڭىپ، قۇرئان، ھەپتىيەكلەرنى كۆيدۈرگەن. «ناماز ئىشى يوقنىڭ، روزا ئىشى يوقنىڭ» دەپ ۋارقىراپ يۈرگەنىدى. ھەتتا ئىسيانچىلار بىلەن ئىچكى ئۆلكىلەرگە بارغاندا، بىر زىياپەتتە بىر كاتتىۋاشنىڭ قولىنى ياندۇرماي، ھاراق ئىچىپتۇ، دېگەن گەپلەر تارقالغان. مانا مۇشۇ ئىشلار كىشىلەرنىڭ كاللىسىدىن ئۆتمەيدۇ؛ ئىككىنچىدىن، بۇ ئادەمنىڭ ساقىلىنىڭ تايىنى يوق. ئەمما سايلىماي ئامال بولمىدى. بىرى، ئۇ كېيىنكى چاغلاردا، بويىنىغا قارا ئارغامچا سېلىپ، پۈتۈن يۇرت ئالدىدا ھۆكرەپ يىغلاپ، تۆۋا قىلىپ، گۇناھىنى تىلەپ تۇرۇۋالدى؛ يەنە بىرى، ئۇ ئەپلەپ يۈرۈپ، سىياسىي كېڭەشتىن مائاش يەيدىغان بولۇۋالدى؛ ئۈچىنچىدىن، ئابدۇرېشىت ئىمام ئاپئاق خوجىنىڭ ئەۋلادى بولغىنى ئۈچۈن، كىشىلەر ئاللا ئۇنىڭ ھەرقانچە ئېغىر گۇناھى بولسىمۇ، كەچۈرۈم قىلىدۇ، دەپ سايلىغانىدى. يېزا بويىچە بىرلا ئادەم ئۇنىڭغا باشتىن ـ ئاخىر ئوچۇق ـ ئاشكارا قارشى تۇرۇپ كەل-

دى. سايلىمىغاننىڭ ئۈستىگە، نامازنى ئايرىپ، ئۆزى يالغۇز مەسچىتنىڭ بىر بۇلۇڭىدا ئوقۇيدۇ. ئوقۇپلا، ئۇنىڭ تەپسىرلىرىگە قۇلاق سالماي چىقىپ كېتىدۇ. بۇ ئادەمنىڭ ئېتى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بولۇپ، قىرىق ياشلارنىڭ چامىسىدا، ۋىجىك، قارا ساقال، قارا قويۇق قاشلىق، كۆزلىرىدىن بىر خىل تەلۋىلىك چىقىپ تۇرغاندەك كۆرۈنىدۇ. جامائەت دەسلەپ ئۇنىڭغا ئۆچمەنلىك قىلدى، نەسىھەت قىلىشتى، ئەمما ئۇمۇ بوش كەلمىدى: «ئاللا ھەممە گۇناھنى مەغپىرەت قىلىدۇ، ئەمما مۇناپىقنى كەچۈرمەيدۇ. سىلەر مۇناپىقنىڭ كەينىدە تۇرۇپ ناماز ئوقۇۋاتىسىلەر» دەيدۇ. خەق ھەر قېتىم ئۇنى كۆرگەندە، بىر قېتىم غىق بولىدۇ. ئاخىر ئۇزاق يىللىق ئەنئەنە بويىچە: «ھەممىنى ئاللاغا تاپشۇردۇق، ئاللادىن بۇيرۇقسىز قىل تەۋرىمەيدۇ. نىيىتىمىز پاك ئادەممىز، ئاللا قوبۇل قىلار» دەپ ساددا كۆڭۈللىرى بىلەن، ئىمامغا ئەگىشىپ ناماز ئوقۇيدۇ. ئۆزلىرى بىلىپ قىلمىشقا چامى يېتىدىغان ئىشلارنىمۇ ئاللاغا قويۇشىدۇ. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بۇ ئادەملەرنىڭ نادانلىقىغا ئەپسۇسلىنىدۇ. بىر تۇرۇپ كۈلۈپ كېتىدۇ، يەنە بىر تۇرۇپ غەزىپى كېلىدۇ، ھەممە ئادەم نامازدىن كېيىنلا ئاللاغا يېلىنىپ، بالا ـ قازانى نېرى قىلىشنى، تۆھمەتتىن ساقلاشنى، بايلىق، ئىنساپنى تىلىسە، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۇپراپ بۇغدايدەك قالغان چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ تۇرۇپ:

— ئى، ھەممىگە قادىر ئاللا، يۇرتقا پاك ئىمان، ۋىجدان، دىيانەت بەرگەيسەن! ئاشۇ تەمبەل ئەرلىرىڭنى لامزەللىلىكتىن، غاپىللىقتىن ساقلىغايسەن! بەدىنىدە قۇرۇپ سېسىپ كېتىۋاتقان كۈچىنى ھالال ئىشلىتىشكە جۈرئەت ئەيلىگەيسەن! — دەپ دۇئا قىلىدۇ، جامائەت ئۇنىڭ نېمىدەپ دۇئا قىلغىنىدىن گۇمانلىنىشتى، سوراشتى. ئاخىرى بۇنىمۇ بىلىۋالدى، بىلىپ ھەممىسى تۆۋا دەپ ياقىسىنى چىشلەپ كۈلۈشتى.

— مۇھەممەتئىمىن سەيدىن كارامەت خىسلەتلىك مۇسۇلمان - دە! — دېيىشىدۇ ئۇلار. كۆڭۈللىرىدە، ئۇنىڭ سۆزلىرىنىڭ توغرىلىقىغا ئىشەنسىمۇ، بۇنى ئاللانىڭ راۋا كۆرۈشىگە ئىشەنمەيدۇ. چۈنكى ئىمامنىڭ ھەرقانداق تەپسىرىدە بۇنداق ئادەملەر «جوھۇت» ئاتىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن، جامائەت مۇھەممەتئىمىن سەيدىننىڭ تېگى - تەكتىدىن گۇمان قىلىشتى، ئەمما ئۇيغۇرلار ئىككى ئەجدادىنىڭ ئۇ تەرىپىدىكىنىڭ كىملىكىنى بىلمەيدىغانلىقى سەۋەبىدىن، ئۇنىڭ قايسى ئۇرۇقتىن ئىكەنلىكىنى ئايرىيالمىدى. راست جوھۇتمىدۇر دېسە، ناماز، روزىنى قازا قىلىپ باققىنىنى ھېچكىم بىلمەيدۇ، بۇ مۇسۇلمان خۇدادىن باشقا ھېچنېمىگە ئېتىقاد قىلمايدۇ. ئۆزلىرىگە ئوخشاش خوجىلارغا مۇرىت ئەمەس. ئىشان دەپ قىزلىرىنى ھەدىيە قىلمايدۇ. ھەرقايسى مازارلارغا بېرىپ ئۆلگەنلەرنىڭ ئەرۋاھىدىن بالا تىلىمەيدۇ. ئۇلار ئاخىر مۇھەممەتئىمىن سەيدىننى مېڭىسىنىڭ سۈيى بار مەلئۇنغا، خىيالى بويىچە ئىش قىلىدىغانغا چىقىرىۋېتىشتى.

— ئىمام ئاخۇنۇم، بامدات ۋاقتى بولدى! — يېشى ئەللىككە بېرىپ قالغان سوپى مەزىن كارنىيىنى قېقىپ قويۇپ، ئىمامغا چەكسىز ھۆرمەت بىلەن دېدى. ئىمام قىسىلىپ كەتكەن كۆزلىرىنى تەستە ئاچتى، باياتىن بېرى كىرگەن ھەربىر ئادەمگە قول بېرىپ، سالامىنى قوبۇل قىلىپ ئولتۇرغانىدى. ئۇ جايىدىن قىمىر قىلماي قولىنى بېرىپ ئولتۇرغان بولسىمۇ، خېلىلا ھالسىزلانىدى، بۇ كۆرۈشۈشلەردىن كۆڭلىدە بىزار بولسىمۇ، جامائەتنىڭ ئۆزىنى تاۋاپ قىلىشىدىن ئىبارەت چەكسىز لەززەتنىڭ مېھرىدىن كېچەلمەيدۇ. شۇڭا ئۇ ئازابلارغا بەرداشلىق بېرىدۇ.

— مەزىناخۇنۇم، قېنى ئەمىسە باشلىسىلا، — دېدى ئىمام گېلىغا يىغىلىپ قالغان بەلغەمنى يۇتۇۋېتىپ. بۇ چاغدا، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بامداتنى ئاللىقاچان ئوقۇپ بولغانىدى. مەزىن مېھراب تەكچىسىدىكى ساپال چىراغنى مەسچىتنىڭ شىمال تېمىغا ئېلىپ ماڭدى. ئۇزۇن تونىنىڭ پېشىدىن چىقىپ تۇرغان پۇتى

يەرگە سېلىنغان بورىنى غىرىسلىتىپ دەسسەيتتى، تاڭ خېلى سوزۇلۇپ قالغان بولسىمۇ، مەسچىت ئىچى تېخى تولۇق يورۇپ بولالمىغانىدى. ئۇ، شىمال تامدىكى چوڭ چاقماق سىزىقلىق ئاق قەغەزنىڭ ئالدىغا كېلىپ توختىدى. ياي بولۇپ ئېگىلگەن بېشىنى سەل تۈزلەپ، يۇقىرى كۆتۈردى، قويىنىدىن قارا قەلەمنى چىقاردى. بىر - ئىككى قۇرۇق يۆتەلدىن كېيىن، غاراڭ - غۇرۇڭ ئاۋازدا يوقلىما قىلىشقا باشلىدى. يېقىندىن بۇيان، مەسچىتتە نامازغا يوقلىما قىلىش تۈزۈمى بەلگىلەندى. ئىمام كىم نامازغا كەلمىدى، نېمە سەۋەبتىن كەلمىدى، بۇنى سوراپ بىلىدۇ، ئاغرىپ قالغان بولسا، يوقلاپ بارىدۇ. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن يوقلىمىدىن ئۆتۈپلا، مەسچىتتىن چىقىپ كەتتى. ئىمام ئادىتى بويىچە قىسىلغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭ ئارقىسىدىن مىغبىر قارغىش بىلەن تىكتى. يەنە بىر ئەلەم يۇتتى.

3

يېزىنىڭ ھەممە تەرىپىدە ئېگىز - پەس چوقچىيىپ تۇرغان قۇملۇقلار، قۇملۇقلاردا پاكار يۇلغۇنلارنىڭ چېچىلىپ تۇرغان پۆپۈكلىرى توزىنىڭ قۇيرۇقىدەك ساڭگىلىغان. خادا قومۇشلار سەھەرنىڭ سالقىن شامىلىدا بوش ئىغاڭلاپ تۇرىدۇ، قۇم باغىرلىرىدا پاكار قارا قومۇش، يېشىل پىچانلار، كۆك ياتناق ئۆسكەن. قۇرۇق توپا ئېقىپ تۇرغان ھارۋا يولىدىمۇ شۇنداق، سالقىن شامال موربىلاردىن چىقىۋاتقان ئىسلارنى قۇملۇق ئۈستىدە ئۇچۇرۇپ يۈرىدۇ. يولنىڭ ئىككى قاسنىقىدىكى پاكار شالاڭ بۇغدايلار سارغىيىپ كەتكەنىدى. يەر چاك - چاك يېرىلغان بولۇپ، يېرىقلىرىدا ئۆمۈچۈك، چېكەتكە، چاشقانلار ئۇۋا سالغان، قومۇش چىڭگىلىك بېسىپ كەتكەن يول بويىدىكى ئېرىقلار قىرىدىكى تېرەكلەرنىڭ تەڭگىدەك ياپراقلىرى تومۇز بولماي تۇ-

روۋپ سارغىيىپ، غازاڭغا ئايلىنىشقا باشلىغانىدى. يەردىن ئەمدى بېشىنى كۆتۈرۈپ، يىگىلەپ قالغان زىرائەتلەر كىشىنىڭ روھىنى چۈشۈرىدۇ. قاغجىراپ كەتكەن قۇمساڭغۇ سېغىز توپىلىق يولدا قوي، كالىلارنى ئەگەشتۈرگەن ئاياللار، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن ۋاڭ - چۇڭ سېلىشقان بالىلار، ئىتلار چاڭ - توپا توزىتىپ، يېزىنىڭ جەنۇبىي تەرىپىدىكى سۆگەت بىلەن ئورالغان كۆلگە قاراپ ماڭدى. بۇ كۆل ئانچە چوڭ بولمىسىمۇ، كولانغىنىغا ئاتمىش يىلدىن ئاشقانىدى. ئۇنى قاسىم باپكار دېگەن ئادەم كولاتقان بولغاچقا، كىشىلەر بۇ كۆلنى «باپكارنىڭ كۆلى» دەپ ئاتىشاتتى. بۇ يېزىنى كۆكلىتىپ تۇرغان پەقەتلا مۇشۇ باپكارنىڭ كۆلى ئىدى. كۆلنىڭ تېگى چوڭقۇر بولغاچقا سۈيى قۇرۇمايدۇ. كۆلدە قويۇق خادا قومۇشلار، لەش، جامكا ئۆسكەن. يۇمران ئىنچىكە يوپۇرماقلىق سۇ ئۆسۈملۈكى ئارىسىدا، ئۇششاق قىزىل قۇرتلار، قۇمچاقلار توپ - توپ بولۇشۇپ ئۈزۈشۈپ يۈرۈشىدۇ. تىكەنلىك، چاققان، ياپىلاق ناۋات رەڭ كېپىنەكسىمان بىر خىل قۇرت ئىنچىكە كالتە بۇرۇتىنى قىمىرلىتىپ، قانىتىنى بىر كېرىپ، بىر يىغىپ تۈگۈلۈپ ئۈزمەكتە. پوقىقى لىپىلداپ تۇرغان قېرى چار پاقىلار قول - پۇتلىرىنى سەت كېرىشىپ، بىردە قىرغاققا، بىردە كۆلچەكنىڭ ئوتتۇرىسىغا قاراپ ئۈزۈشۈپ، جامكىلارنى چالغىتىپ يۈرۈشەتتى. كۆلدىن چىقىۋاتقان نەم پۇراق پۈتۈن يېزا بويىچە مۇشۇ كۆل بويىدىلا سالقىن ھاۋا پەيدا قىلغانىدى. يېزا بويىچە، مۇشۇ كۆل بويىدىكى قېرى سۆگەتلەرنىڭ ياپراقلىرىلا قارامتۇل، يېشىل ياشىرىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن ئوتتۇز قەدەم نېرىدىكى ئۈرۈك، شاپتۇللارنىڭ يوپۇرماقلىرى ساپسېرىق بولۇپ پۈرلىشىپ قۇرۇپ كەتكەنىدى. ھەر يىلقىدەك، ھازىرمۇ سۇ ئازىيىپ، كۆلنىڭ ئوتتۇرىسىدا بىر كۆلچەك پەيدا بولغان. كۆلچەكتە جامكا، قومۇش، قۇرت، قۇمۇچاق، پاقىلار مىغىلداپ كەتكەنىدى. ئەتىگەندە، كۆلنىڭ بويى بازار بولۇپ

كەتتى. كالا، قويلار كۆل ئىچىگە چۈشۈپ، سۇنى كۆرۈپ، مەرەپ، مۆرەشكىلى تۇردى. قېرى سۆگەتكە باغلانغان ئېشەكلەر بىر - بىرىنى كۆرۈپ، سۇغا ئالدىراپ، خىتىلدىشىپ ھاڭراشقىلى تۇردى. يالىڭاچ بالىلار بىر - بىرىنى قوغلىشىپ چۇرقىراشقا باشلىدى. بەزىسى قويلىرىنى قوغلاپ يۈرۈشەتتى. ئاياللار كۆل بويىدىن پۇت قويغۇدەك يەرنى ئىگىلەپ، نوگايدا سۇ ئېلىپ، چېلەك، قاپاقلىرىغا قۇيغىلى باشلىدى. بالىلار ئۇلاقلىرىنى سۇغىراتتى. كېيىن كەلگەنلەر، نۆۋەت كەلگۈچە پاراڭ سېلىشىپ قارىشىپ تۇراتتى.

— بۇ يىلزە، سۇ بۇلتۇرقىدىنمۇ قىس بولدىمۇ دەيمەن، خۇدايىم، — دېدى ھەلىمخان قاپاقنى يەرگە قويۇۋېتىپ، ئۇ داستىخاننى قولتۇقىغا قىسقاندا، يىرتىق كۆڭلەك ئىچىدىكى ئەمچەكلىرى لىغىرلاپ كەتتى. ھەلىمخان ئوتتۇزدىن ئاشقان جۇۋان ئىدى، ئۇ ئانچە چىرايلىق ئەمەس ئىدى. شۇنىڭغا باقماي، داۋاملىق قېشىغا دەمدەك ئوسما قويۇپ، ئەرلەرنى ئۆزىگە بەكرەك قارىتىشتىن لەززەتلىنىپ يۈرىدىغان چوكان ئىدى.

— شۇنداق بولمامتىكى ئەمىسە، بۇلتۇر مۇنداق چاغدا كۆلدە لىق سۇ بار ئىدى، مۇنداق ئۆچىرەت تۇرۇپ كەتمەيتتۇق. كۆلدە ھاشاراتلارمۇ ئاز ئىدى، بۇ يىل نېمە بولۇپ كەتتى؟ بۇلتۇر ھەممە ئادەم بۇغداينىڭ كەنجە سۈيىنى قىر چۆكۈرۈپ قاندۇرۇپ قويۇۋالغان، بۇغدايمۇ ئوخشىغان، ئۈرۈك، ئالمىمۇ خېلى سۇلۇق پىشقان. بۇ يىل خۇدا ئۇردى بىزنى! — دېدى قىرىقلارغا بېرىپ قالغان ئايشەمخان قۇرۇغان كالپۇكىنى يالاپ قويۇپ:

— بۇلتۇر بۇغداينى بىر قېتىم بولسىمۇ قاندۇرۇپ سۇغارغاچقا، بۇغداينىڭ بويى تىزغا كەلگۈدەك ئۆسۈپ، دان تۇتۇپ پىشقان. بۇ يىل يەردىن بىر غېرىچ كۆتۈرۈلۈپلا، باش تارتىپ پىشىۋالدى. مەن بۇلتۇر غەللىگە ھۆددە يەرنىڭ بۇغدىيىنى چىقىشتۇرۇپ بولالماي، قالدۇرۇق يەرنىڭ بۇغدىيىنى قوشۇپ ئۆت-

كۆزدۇم. بىر قوي سېتىپ، يېگىلى بۇغداي ئالدىم. كېۋەز ۋەزىپىسىگە بولسا موزاينى ساتتىم، ئەمدى بۇ يىل قانداق قىلىشىپ كېتەرمىزكىن - تاڭ؟ — دېدى ھېزىمخان ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ. ياخشى يېرى، ئاياغقۇملۇقلارنىڭ چارۋىسى ئايىنىپ بارماقتا ئىدى. شۇڭا ھەر يىلى قويدىن نەچچىنى سېتىپ ئاشلىق ئېلىشىدۇ. ئەمما ئۆزلىرى يىل بويى تۆت سەر ماي، بىرەر جىڭ گۆش يېمەي ئۆتۈپ كېتىۋېرىدۇ.

— بۇ يىلمۇ يېزا باشلىقى، مىرابلارغا يېگۈزگەن قوي، بەرگەن ياغاچ ئاز ئەمەس، — دېدى بىر موماي ئەسنەپ تۇرۇپ.

— ھامان بولىدىغان ئىش بولدى. ھۆكۈمەت بۇ يىل غەللىسىنى كېمەيتەر؟ ئەمما - زە، دەرەخلەر قۇرۇپ كەتسە، قانداق قىلارمىز؟ ئەڭ يامىنى، بىز ئۇسسۇزلۇقتىن ئۆلمىسەك بولاتتىغۇ! — دېدى ھەمشىرىخان. بۇ ئايال يېشى قىرىقلارغا تاقاپ قالغان، چاچلىرىغا ئاق ئارىلىغان زىلۋا بويلۇق ئايال ئىدى. ئۇنىڭ بۇرۇن گۈزەل ئىكەنلىكىگە ھېلىمۇ گۇۋاھلىق بېرىپ تۇرغان ئىنچىكە ئەگمە قاشلىرى بىلەن قاپقارا، چوڭقۇر كۆزلىرىدىن جاپاكەش، باغرى يۇمشاق، ساددا ئايال ئىكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى. ئۇ كېيىن قالغانلار قاتارىدا، قولىدا ياغاچ سوغىنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كەينىدە، ئانىسىغا قۇيۇپ قويغاندەك ئوخشايدىغان، ئون ئالتە ياشلىق، قارا قۇمچاق، ئېڭىكى ئۇزۇن، ئاغزى كىچىك، ئاستىنقى لېۋى قىزىرىپ پىشقان مۇناقىدەك سۇزۇلۇپ چۈشكەن ئوماق قىز نۇسرەت كونا داستىخان بىلەن قاپاقنى تۇتۇپ تۇراتتى. ئۇنىڭ قايرىما كىرپىكلىرى، قاپقارا كۆزلىرى، كەڭ پېشانىسىدىن ئادەمنى مەھلىيا قىلغۇچى نۇر يېغىپ تۇراتتى. زىلۋا بويىغا چىپپىدە كەلگەن ناۋات رەڭ چىت كۆڭلىكى ئۇنى پەرىدەك نازاكەتلىك كۆرسىتەتتى. قاپقارا تىنىق كۆزلىرى ئاياللار بەس - بەستە سۇ ئۇسسۇۋاتقان كۆلچەككە تىكىلگەنىدى. نوگايلار توختىماي كۆلچەككە پاتۇرۇلىدۇ. جامكا،

لوجىلەر توختىماي چالغىپ، سۈزۈك سۇنى داۋالغۇتۇپ تۇرىدۇ. قۇرتلار شۇنچە كۆپكى، خۇددى كۆلچەككە رەڭلىك گازىرلارنى چېچىۋەتكەندەك قىمىرلىشىپ يۈرۈشىدۇ. سۇ تېگىدە كۆرۈنۈپ تۇرغان قومۇش كۆتىكى قاپقارا سېسىغان، ئۇنىڭدا پاقا ياپرىقىدەك بىر خىل بۇژغۇن لەشلەر سۇ بىلەن تەڭ تەۋرەپ لىپىلداپ تۇرىدۇ. نۇسرەتنىڭ دائىم مۇشۇ كۆلچەكنى كۆرسە كۆڭلى ئېلىشىدۇ. سېسىق جامكا تېتىيدىغان لاۋزا سۇ، كۆلدە ئۇزۇن قومۇش جامكىلار كۆپ. كۆلگە يىل بويى سۇ كىرمىسىمۇ سۈيى تۈگىمەيدۇ. چوڭلار ئاشۇ جامكانىڭ بولغىنىدىن سۇ سىڭىپ كەتمەيدۇ، دېيىشىدۇ. ئىشقىلىپ قۇم تونۇرى ئىچىدە تۇرۇۋاتقان مەھەللىنى مۇشۇ پاسكىنا كۆل توزىتىۋەتمەي ساقلاپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ ئادەملەرنىڭمۇ، ھايۋانلارنىڭمۇ، ئوت - چۆپ، دەل - دەرەخلەرنىڭمۇ ئۇسسۇزلۇقىنى قاندۇرىدۇ. يىل بويى بىكار يۈرىدىغان ئىتلارمۇ قۇملۇقتا كىرپە، قىرغاۋۇل تۇتۇپ يەپ، ئىچى قىزىپ كەتسە، ئۇزۇن تىللىرىنى چىقىرىپ، كۆل سۈيىنى راھەتلىنىپ ئىچىدۇ. نۇسرەتنىڭ يادىغا مۇشۇ ئىش چۈشسىلا، كۆڭلى ئېلىشىدۇ، بىر قېتىم ئۇ چوڭ دادىسىدىن سورىدى:

— ھالال، ھارام دەپ ئايرىيدىكەنمىز - يۇ، باپكارنىڭ كۆلىدىن بىزمۇ سۇ ئىچىدىكەنمىز، ئىت، ئېشەكمۇ، قۇرت - قۇمچاقلارمۇ سۇ ئىچىدىكەن. كۆلدىن يەنە بىرنى كولىساق، بىرىدە ھايۋانلار، بىرىدە ئادەملەر سۇ ئىچسە بولمامدۇ؟

ھارۇن بوۋاي قىزىل جىيەك، كىرپىكسىز، چاپاق كۆزىنى ھەيرانلىق بىلەن نەۋرە قىزىغا تىكتى. كىرلەشكەن ساقىلىدىكى چاپلىشىپ قالغان نان ئۇۋاقلىرىنى ئالقىنىغا ئاستا سىيرىپ چۈشۈرۈپ كاپ ئەتكەندىن كېيىن، خوش ياقماسلىق بىلەن جاۋاب بەردى:

— سەن گۆدەك - دە، بالام. كۆلدە شەك يوق، كۆلگە شەك كەلتۈرسەك، كۇپۇرلۇق بولىدۇ. خۇدا مۇشۇ يۇرتقا بەرگەن

رىزقى ـ نېسىۋىنى ھەممە جان ـ جانىۋارلارغا تەڭ بەرگەن،
بىرىنىڭ رىزقىنى بىرى يېيەلمەيدۇ. خەق باشقا يەرگە كۆل
كولاپ باققان، ئەمما سۇ تۇرمىدى. خۇدا ئاشۇ باپكارنىڭ كۆلىگە-
لا بىز ئاياغقۇملۇقلارنىڭ رىزقىنى چاچقان، — دېدى.

ئاياغقۇمدا تاملىرى قۇشقاچ پوقلىرى بىلەن تولغان، ئەتراپى-
نى قومۇش باسقان چوڭ بىر ئۆي بار. ئۆي ئىچىگە تۆت قاتار
سىڭارىيان سۇنۇق ئورۇندۇقلار تىزىلغان. بۇ ئۆيدە بىرىنچى سى-
نىپتىن بەشىنچى سىنىپقىچە بولغان ئوقۇغۇچىلار ئوقۇيدۇ. ھەر
سىنىپقا تەۋە بەشتىن ئالتىگىچە بالا. بىر خانىم ئەتىگىنى ئاش
ۋاقتىدا كونا ۋېلىسىپىتتە كېلىپ، پېشىنگىچە دەرس ئۆتۈپ،
بالىلارنى قويۇۋېتىپ كېتىدۇ. ئاشۇ مەڭزى قىزىل، سېرىق
چاچ، كۆكۈش كۆزلۈك خانىم سۇدانغا سۇ قاچىلاپ كېلىدۇ،
ئاياغقۇمنىڭ سۈيىنى ئىچمەيدۇ. بالىلار ئاتا ـ ئانىسىنىڭ ئۆگەت-
كىنى بويىچە:

— خانىم، ئەقىل دېگەن ئادەمنىڭ ھەممە يېرىدە يۈگۈرۈپ
يۈرەمدۇ؟ ئەقىلگە ھېچنېمە يۇقمامدۇ؟ سۇ ئەكېلىپ قىينالغۇ-
چە، باپكارنىڭ كۆلىنىڭ سۈيىنى ئىچىۋەرسىلە، ئاياغقۇمدا ئىش-
تىنىنى سەللە قىلىپ يۆگەپ مەسچىتكە كىرگەن ئادەم يوق، —
دېيىشەتتى، ئەمما خانىم كۈلۈپ قويۇپ گەپ قىلمايتتى. نۇسرەت
شۇ خانىمنىڭ سۇدىنىدىن بىر قېتىم سۇ ئىچكەندىن باشلاپلا،
ئۆيدىكى سۇنى ئىچكىلى، تاماقنى يېگىلى ئۇنىمايدىغان بولۇۋال-
دى. تاماققا قارىسا، چۆپلەر كۆزىگە قۇرت ـ قۇمچاقلاردەك
كۆرۈندۇ. دادىسى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۇنىڭغا بەك ئامراق،
ئۇ كەنت سېكرېتارى، كەنت باشلىقى، ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ
ئۆيىگە هارۋىدا ھەر كۈنى سۇ توشۇيدىغان ياسىن مەدەكتىن بىر-
نەچچە قېتىم تۇخۇمغا سۇ تېگىشتى. ئەمما تېگىشىۋەرگىلى بول-
مىدى. ئۆينىڭ ئەھۋالىنى نۇسرەتمۇ بىلىدۇ، ئۆزىدىن باشقا،
يالىڭاچ ئوينايدىغان بەش ئۇكىسى بار، توخۇنىڭ تۇخۇمى چىراغ

يېغى بىلەن تۇگمەننىڭ غەللىسىگە، مەسچىت سېلىقىغا ئاران
ئۇلگۇرىدۇ. شۇڭا يەنىلا مۇشۇ سۇنى ئىچمەي ئامال يوق. ئىھ،
قۇرتلاپ كەتكەن كۆلچەك، ئىسىت بىچارە كىشىلەر! . . .

نۇسرەتنىڭ بېقىنىنى بىرسى يېنىك چىمداپ خىيالىنى بۆلۈ-
ۋەتتى. ئۇ سەل ئاچچىقلاپ يانغا قاراپ قويدى. يېنىغا دوستى
ھاشىرخان كەلگەنىدى. ئۇ نۇسرەتتىن بىر ياش كىچىك، ماڭلاي
چېچىنى چىرايلىق تاراپ تەكشى قىرقىپ قويۇۋالىدىغان قارىقۇمە-
چاق، يۇملاق يۈز قىز ئىدى.

— قاچان كەلدىڭ؟ ئۇخلاپ قاپسەن ـ ھە؟ — سورىدى
نۇسرەت.

— ياق ئۇخلاپ قالمىدىم.

— يىغلاپسەنغۇ؟ — نۇسرەت دوستىنىڭ قىزىرىپ ئىششى-
غان قاپاقلىرىغا قاراپ سورىدى.

ھاشىرخان بىلەن نۇسرەت ئىككىنچى سىنىپقىچە بىللە ئو-
قۇپ، كېيىن مەكتەپتىن ئايرىلىپ موللىدا ئوقۇغان ساۋاقداشلار
ئىدى.

— ئاناڭ ئۇردىمۇ؟

ئۇلارغا ھېچكىم دىققەت قىلمايتتى، ھەممە ئۆز ئىشى بىلەن
ئىدى. ئەتراپ ۋارقىراش، كۈلۈشمەك، تىللاشماق، قوي ـ
كالىلارنىڭ مۆرەشلىرى بىلەن تولغانىدى.

— مىشىلدىماي گەپ قىلە، داداڭ ئۇردىمۇ ئەمىسە؟

— ھاشىرخان بارغانچە ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى.

— سەل تۇرۇپ قۇمنىڭ كەينىگە ئۆتكىن، دەپ بېرىمەن.

— ھازىر دېسەڭ بولمامدۇ؟

— ياق، — دېدى ھاشىرخان ۋە ئېشەك بىلەن كالىنى باشقۇرالماي
ئاچىسىنى تىللاپ، يىغلاۋاتقان ئىنىسىنىڭ قېشىغا كەتتى.

4

تومۇزنىڭ كۆيدۈرگۈچ ئاپتىپى ئىغىر ئۇيقۇدا ياتقان قۇم-
لۇقنىڭ سۇس كۇل رەڭ دۇمبىسىدىن قۇرغاق ھور چىقارماقتا
ئىدى. قۇمدا ئۆسكەن ئىگىز خادا قومۇشلارنىڭ قۇلاقلىرى يۇمى-
لاقلىنىپ پۈرلىشىپ كەتكەن. يۇلغۇننىڭ يىشىل ياپراقلىرى
سالپىيىپ قالغانىدى. قومۇشلۇقتا دىكىلدەپ ئوت - چۆپ يەيدى-
غان توشقانلارمۇ ئورەكلەرگە كىرىۋېلىپ، قومۇشنىڭ يىلتىزىنى
غاجىلاپ ئۇسسۇزلۇقنى قاندۇرۇشقا مەجبۇر بولدى. يىراقتىن
ئېچى قىزىپ تۇرالمىغان تۈلكىنىڭ ھۇۋلاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇرا-
دۇ. ئۇچار قاناتلار سولىشىپ كەتكەن تېرەك، ئۇجمىلىكلەرگە،
جىگدىلەرنىڭ سايىسىگە يوشۇرۇنۇۋالدى. پەقەت كېلەلا قۇملۇق-
نىڭ تازا قىزىغان يەرلىرىدە ئاپئاق قورساقلىرىنى كۈنگە قاقلاپ
راھەتلىنىپ ئۇيقۇغا كەتكەنىدى. قىزىل بېقىن پاتمىچۇقلار قۇ-
ياشقا قاراپ ئاغزىنى ئېچىپ ھاسىرايدۇ.

ھاشىرخان قۇملۇقنىڭ كەينىدىكى جىگدىلىكتە قومۇش باس-
قان چىغىر يولغا قاراپ قويۇپ يىلىم ئالماقتا ئىدى. ئۇنىڭ
يۈزلىرىدىن تەر تەپچىپ تۇرسىمۇ ئەمما ۋۇجۇدى مۇزلاپ كېتىۋا-
تاتتى. قورقۇش ۋە قىزىقىش ھېسسىياتى بىردە كۆتۈرۈلسە،
بىردە پەسىيەتتى. ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا پۈرلىشىپ ساڭگىلىغان
لەش قاپاقلار، خۇنى كەتكەن سۇرلۇك كۆزلەر، سالپايغان قۇرۇق
يۈز، مونگەش قورۇقلار بىلەن تولغان قاغا جىگدىسىنىڭ يىلتىزى-
دەك بويۇن، چاڭگىدەك ساقال ئارىسىدىكى كۆپكۆك قۇرۇق
كالپۇك كېلەتتى.

ھارۋا يولىدا نۇسرەت پەيدا بولدى. ئۇنىڭ ئوشۇقىغا چۈش-
كەن ناۋات رەڭ چىت كۆڭلىكى پاكار قومۇشلار ئۈستىدە ئاققۇ-
نىڭ قانىتىدەك يېيىلىپ كېلىۋاتاتتى. ھاشىرخان يۈگۈرۈپ بې-

رىپ ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋېلىپ يىغلاپ كەتتى. كۆز ياشلىرى
بىردەمدىلا ئۇنىڭ يۇمىلاق قارامتۇل مەڭزىلىرىنى پارقىرىتىۋەت-
تى.

نۇسرەت بېشىدىكى يىپ ياغلىقىنى يېشىۋېلىپ، ئۇنىڭ ياش-
لىرىنى سۈرتتى.

— چىققىلى خېلى بولدىمۇ؟ — سورىدى نۇسرەت.

— ھەئە، نېمانداق چىقىپ بولالمايسەن؟

— ئانام نەگە بارسەن، دەپ چىققىلى قويماي كاشال قىل-
دى، مەن ھاشىرخان بىلەن يىلىم ئالىمىز دېيىشىپ قويغان
دەپ، ئاران تەستە چىقتىم. ھە، نېمە بالا بولدى؟

— ئۈچ كۈندىن بۇيان مېنى ئەرگە بېرىمىز، دەپ بېشىمنى
ئوچاق ئېتىۋەتتى.

— ئۇھ، ۋايجان مۇشۇ گەپمىدى؟ مەن تېخى دادالڭ ئاناڭنى
قويۇۋېتىمەن دەپ يەنە دۇمبالاپ ھەيدىۋەتكەن ئوخشايدۇ دەپ،
قورقۇپ كېتىپتىمەن. ئەرگە بېرىمىز دېسە مۇشۇنچىۋالا بولۇپ
كەتتىڭما؟ يىغلىساڭمۇ، كۈلسەڭمۇ، ھامان بىزنى ئەرگە بېرى-
شىدۇ، مېنىمۇ شۇنداق دەپ يۈرۈشىدۇ. كىمگە بېرەركىن تاڭ؟
سېنى كىمگە بېرىدىكەن؟

ئىككىسى يېتىلىشىپ بىر قېرى جىگدىنىڭ تۈۋىگە كېلىپ،
قۇمساڭغۇ يۇمشاق توپىغا ئولتۇرۇشتى.

— ئەرگە بەرسىغۇ مەيلىدى، لېكىن مېنى ئابدۇرېشىت
ئىمامغا دۇئا قىلدۇرىمىز دەيدۇ، — دېدى ھاشىرخان.

— ئەمدى ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئالمىغان سېنىڭ دادالڭ بىلەن
ئاناڭ قاپتۇمۇ؟ يا ئۆلمىدى ئۇ ئوغرى، — دېدى نۇسرەت قۇمغا
قولىنى پاتۇرۇپ.

— قانچە كۈنلۈك ئالىدىكەن؟

— ئۈچ كۈنلۈك دەيدۇ. مەن يىغلاپ ئۇنىمىسام، دادام
«گېپىمگە كىرمىسەڭ سەندەك قىزنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈۋېتىمەن»

دەيدۇ. ئانام: «ئابدۇرېشىت ئىمام خوجا ئەۋلادى، ئۇنىڭ دۇئاسىنى ئالغانلار ئوبدان كۆكلەپ كېتىۋاتىدۇ، ئۇ دۇنيالىقىمۇ ئوبدان بولىدۇ» دەيدۇ. ئاخۇنۇم ئۇلارغا: «هاشىرخاننى پەقەت ئۈچ كۈنلا نىكاهىمدا تۇتسام، تالاق قىلىۋېتىمەن» دەپتۇمىش. هۆكۈمەت بۇنداق ئىشنىڭ بەك چىڭ سورىقىنى قىلىدىغان ئوخشايدۇ، شۇڭا داۋراڭ قىلمايلى، دەيدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇزۇنغا قالماي لايىقىدا بىرىگە چوكان تويۇڭنى قىلىپ بېرىۋېتىمىز، دەيدۇ.

— سەن نېمە دېدىڭ؟

— مەن ئۇنىمىدىم. ئۇنىمىسام، ئۈچ كۈنلۈككە توشقان تېرىسىمۇ چىدايدۇ، ئۇ سېنى تىرىك يۇتۇۋېتىدىغان يالماۋۇز ئەمەس، ئۈچ كۈندىن كېيىن قويۇۋېتىدۇ، دەپ تۇرۇۋالدى. يىغلىدىم شۇ، يىغلىسامىمۇ قانداق قىلىمەن؟

نۇسرەت هاشىرخاننىڭ ئاغزىغا قاراپلا قالدى.

— سېنىڭ داداڭدەك دادا نەدە بار ئىكىن؟ — دېدى هاشىرخان ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ، — سەن داداڭغا دەپ باق، دادامغا نەسىهەت قىلىپ قويسۇن، مەن بەك قورقۇپ كېتىۋاتىمەن.

— مەن دادامغا دېيەلمەيمەن، ئانامغا دەي، ئانام دادامغا دېسۇن، كەچتە ئەكېتىدۇ دېدىڭمۇ؟

— هەئە، كەچكىچە دەپ باقسۇن، سېنىڭ ئاچاڭ ياكى سىڭلىڭ بولۇپ قالغان بولسام، بېشىمغا بۇ كۈنمۇ كەلمەسكەن.

نۇسرەتتە ئۆز دادىسىدىن پەخىرلىنىش هېسسىياتى تۇنجى قېتىم پەيدا بولدى. ئۆتكەن يىلى ئىمامنىڭ بىر غالچىسى مۇهەممەتئىمىن سەيدىنگە نۇسرەتنى ئابدۇرېشىت ئىمامغا دۇئا قىلدۇرۇش توغرىسىدا يوشۇرۇنچە تەكلىپ بەرگەندە، مۇهەممەتئىمىن سەيدىن ئۇنى تىللاپ، ئاغزى - بۇرنىغىچە تويغۇزۇپ قويدى. ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ مۇرىتلىرى ئۇنى يامان كۆردى، قارغاشتى. ئۇ چاغلاردا نۇسرەتكە بۇ ئىش قىزىق بىر ئويۇندەكلا كۆرۈن-

گەن، كۈلۈپ ئۆتكۈزۈۋەتكەنىدى، هازىر بولسا گويا ئۆزىنى دۇئا قىلدۇرۇۋېتىدىغاندەك قورقۇنچلۇق بىر هېسسىيات ئۇنى چۇلغىۋالدى. ئەينى چاغدا ئۆز بېشىغا كەلگەندە نېمىشقا هازىرقىدەك قورقمىغانلىقىغا هەيران قالدى.

پېشىندىن كېيىن، مۇهەممەتئىمىن سەيدىن ئەمەت كۆنچىنىڭ ئۆيىگە كەلدى. كۆنچىنىڭ ئۆيى يېزىنىڭ قىبلە تەرىپىدىكى ئىككى قۇم دۆڭنىڭ قىسىلچىقىدىكى يەردە ئىدى. ئۆينىڭ ئەتراپىغا چۆرگىلىتىپ قاغا جىگدە قويۇلغان بولۇپ، جىگدىلەرگە چىرماشقان چىڭگىلىك، ياۋا قۇلماق پىلەكلىرى، ئۆينىڭ تاملىرىغا يامىشىپ كەتكەن كاۋا پىلەكلىرى ئاللىقاچان قۇرۇپ كېتىپ، ئەمدىلا قوش مۇشتەك بولغان كاۋىلار چىگىلگەن پېتى دوڭغىيىپ چىقىپ قالغانىدى. مۇهەممەتئىمىن سەيدىننىڭ بۇرنىغا يىراقتىنلا پولۇنىڭ مەززىلىك هىدى ئۇرۇلدى.

بەش كۈچۈكنى ئەگەشتۈرگەن ئالا قانجىق قاۋاپ - قاۋاپ ئارقىغا قاچتى. مۇهەممەتئىمىن سەيدىن ئەگۈنچەك دەرۋازىدىن كىرگەندە، ئەمەت كۆنچى تەرلەپ - پىشىپ، لەمپىنىڭ ئەگرى سوقۇمىغا ئېسىلغان ئوغلاقنىڭ ئىچ - قارنىنى ئېلىۋاتقانىدى. خوتۇنى، ئوچاقتىكى داڭقاندا پولۇنى دۇملەش ئۇچۇن پايپېتەك بولۇپ يۈرگەنىدى. ئەمەت كۆنچىنىڭ مۇهەممەتئىمىن سەيدىننى كۆرۈش بىلەنلا ئەرۋاهى ئۇچتى.

— مۇهەممەت باي نېمىدەپ كەلدىڭلار؟ — دېدى ئەمەت كۆنچى قولىغا چاپلىشىپ قالغان ئوغلاقنىڭ ئىچ يېغىنى ئاغزىغا سېلىپ چايناپ، ئۇنىڭ ئاۋازى شۇنداق قوپال هەم تەهدىتلىك ئىدى. مۇهەممەتئىمىن سەيدىن پەرۋا قىلمىغان هالدا ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. قويۇق قاشلىرى ئارىسىدىكى بۆرتۈپ چىققان تېرىسىدىكى چوڭقۇر خەنجەر ئىزىدەك قورۇق نەيزە ئۇچىدەك ئۇزاردى.

— سەن بىلىسەن كۆنچى ئەۋلادى، مەن يۇرتتا هازىرغىچە

ھېچكىمنىڭ ھېچقانداق ئىشىغا ئارىلاشماي كېلىۋاتىمەن. توي - تۆكۈنگە قىچقارسا بارىمەن، ئۆلۈم - يېتىمگە بارىمەن. ئەمما كىم نېمە ئىش قىلسا لام دېمەيمەن. پەقەت خۇدادىن بەندىلەرنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ تىلەپ كەلدىم. بۈگۈن كۆڭلۈم تارتىپ ساڭا ئىككى شىڭگىل گەپ قىلاي دەپ كەلدىم، ئەمەت باي، سەن ئەخمەق بولما، قوي بۇ ئىشنى. مەن نېرى - بېرىسىنى ساڭا ئېيتىپ ئېچۇرەلمەيمەن، ئەمما كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرىدۇ. بۇنداق ئىشنى قىلما.

ئەمەت كۆنچى تاتىرىپ كەتتى. سېرىق شالاڭ چىشلىرى خىرىس قىلىۋاتقان ئىتنىڭ چىشىدەك ئۈستىگە تۈرۈلۈپ، دىڭگايغان بۇرۇتلىرى ئارىسىدىن كۆرۈندى.

— مەن دادامنى كۆمۈپ قويىدۇم دېسەم، دادام ئۆلمەپتىكەنمۇ دەيمەن؟ — ئۇ ئۇپراپ بېسى بىگىزدەك قالغان سۆڭەك دەستىلىك پىچاقنى مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىگە شىلتىدى، — سەن ماڭا ۋەزخانلىق قىلمەن دېمەي، كېتىپ سىڭگەن ئۇمىچىڭنى ئىچ، ھېلى ئىزا تارتىپ قالىسەن.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بىرئاز قىزاردىيۇ، دەرھال ئۆزىنى بېسىۋالدى. ئۇنىڭ پېشانىسىدىكى قورۇقلار تېخىمۇ قويۇقلاشتى:

— ئىمانىڭدىن ئاجراپ كەتمىگىن، پىچىقىڭنى ماڭا تەڭلىمە، — دېدى ئۇ گەپنى چىشلىرى ئارىسىدىن چىقىرىپ.

— سېنىڭ بۇنىڭدىن باشقا دەيدىغان گېپىڭ يوقمۇ؟ — دېدى ئۇ پىچاقنى يەرگە سانجىپ ئالغاندىن كېيىن، قىسىلغان كۆزلىرىنى مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ مىت قىلماي تۇرغان چوڭقۇر كۆزىگە قاداپ.

— ياق، مۇشۇ گەپ، بەك دۇئا ئالغۇڭ كەلسە، مېلىڭدىن بەر، قىزىڭنى بەرمىگىن. بۇنداق دېسەم، باشقا غەرىزى بارمىكىن دەپ قالما. ئوغۇللىرىم تېخى كىچىك.

ئەمەت كۆنچىنىڭ يەنە زەردىسى قاينىدى:

— ھەي، مەن ساڭا دەي. ماڭا نەسىھەت قىلغۇچى بولما. مەن كىچىك بالا ئەمەس، ھوشۇڭنى بىلىپ گەپ قىل، مېنىڭ ئىشىمغا ئارىلاشما، مەن بەرسەم، ئۆزۈمنىڭ قىزىنى بېرىمەن، سېنىڭ ھەققىڭ يوق، سەن قىزىڭنى بەرمەي، مەھەللە - كويدا يېتىمسىراپ قېلىپ، ئەمدى مېنى ئۆزۈڭگە ھەمراھ قىلىۋالماقچىمۇ؟ بۇ سېنىڭ ئۇخلاپ چۈشۈڭ، مەن سا مېڭىسىنى يەپ قالمىدىم.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ ئىمانى ئۇچتى.

— ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە! ھېلى سا مېڭىسى يېگۈزۈپ قويماي يەنە.

ئەمەت كۆنچى مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ ئەلپازىدىن قورقۇپ كەتتى. ئۇنىڭ كۆرەڭلەپ تۇرغان تەلەتى غايىب بولۇپ، كۆزلىرى ئالا - جالاق بولدى.

— ھەي خوتۇن، كەكەمنى! ما تەلۋە نېمە ئىش قىلاي دەيدۇ؟ ھەي سەيدىن بايچەكنىڭ سۈيدۈكى، بۇ يەر مېنىڭ ئۆيۈم جۇمۇ، يوغانلىق قىلما، چاناپ ئىتقا تاشلاپ بېرىمەن بىكار.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بېشىدىن دوپپىنى ئالدى، يىغى قىردۇرۇلغان بېشى كۈن نۇرىدا پارقىراپ كەتتى.

— سەن تولا پو گەپ قىلما، مەن ئۇششۇق ئەمەس، سەن بىلەن ئۇرۇشقىلى، ئېتىڭغا تاپ بولغىلى كەلمىدىم، قىزىڭنى دۇئا قىلدۇرما دېگىلى كەلدىم.

— قىزىمغا ئۆزۈم ئىگە، ئىتقا، ئېشەككە بېرىمەنمۇ بۇ مېنىڭ ئىلكىمدىكى ئىش، سەن چىرايلىقچە كېتىۋال، سەن تەلۋە بولساڭ، مەن تەلۋىنى ئوڭلايدىغان ئادەم.

ئەمەت كۆنچى خوتۇنى بەرگەن كەكىنى پەش قىلىپ قويدى.

— بىزنىڭ ئىشىمىزغا چات كەرگۈچە، ئۆزىنىڭ قىزىنى بىلمەي، ئو. . . ش، — دېدى كۆنچىنىڭ خوتۇنى ئوچاقتا قورۇق كالا تېزىكىنى تاشلاۋېتىپ.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن چىشلىرىنى غۇچۇرلاتتى.
— قېنى ئاخىر «ۋاي ئىست» دېمىگىنىڭنى كۆرەرمەن، — دېدى
ئۇ دوپپىسىنى كىيىپ ۋە كەينىگە يېنىپ چىقىپ كەتتى.
ئەمەت كۆنچى ئوغلاقنىڭ ئاچچىق ئۇچىيىنى سىيرىش ئۇ-
چۇن قولىغا ئېلىپ، نېمىدۇر ئېسىگە كەلگەندەك، ئۇچەيىنى تې-
رىگە تاشلىدى ـ دە، يۈگۈرگەندەك ئىشىك ئالدىغا چىقتى.
خوتۇنى ئالاقزادە بولۇپ ئۇنىڭ كەينىدىن ئەگەشتى. مۇھەممەتئى-
مىن سەيدىن ئىسسىقتا قىزىپ كەتكەن قۇمساڭغۇ هارۋا يولىدا،
قولىنى بېلىگە قوشتۇرۇپ تۇتقان هالدا، ئالدىغا ئېگىلىپ كېتى-
ۋاتقانىدى.

— ھەي مۇھەممەت باي، سەن خىيالىڭدا سەلەي شاڭجاڭ
ياكى مۇسا شاڭجاڭغا چاقىمەن، ئىمام ئاخۇنۇم بىلەن مېنىڭ
ئىككى پۇتۇمنى بىر ئۆتۈككە تىقىمەن دەپ چوت سوقما، شۇنداق
قىلىدىغان بولساڭ، ئاياغقۇمدا ياشايمەن دەپ خىيال ئەيلىمە، بىر
كېچە ئۆيۈڭ بىلەن قوشۇپ كۆيدۇرۇۋېتىمەن! — دەپ ۋارقىرىدى
ئەمەت كۆنچى.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئارقىغا ئۆرۈلدى. ئاغزىغا يىغىلىپ
قالغان تۈكۈرۈكنى كۈچەپ تۈكۈردى:

— تۇفى، پەس! ئىتنىڭ بۇرنىدىن چۇشكەن! مەن سەن
نېمىلەرنى چاققىچە، ئىشتان بېغىمغا ئېسىلىپ ئۆلۈۋالىمەن.
پەس بولمىساڭ، مۇشۇنداق گەپنى قىلامسەن؟! ئەمدى كارىم
يوق، ھەممە نېمەڭنى دۇئا قىلدۇرساڭمۇ كارىم يوق. ئۆتكەن
نامازلىرىڭنىمۇ دۇئا قىلدۇر بەدبەخت!...

5

پېژغىرىم ئىسسىق ئەۋجىگە چىقتى. ئادەملەرگە يېزا كۆيۈ-
ۋاتقاندەك بىلىنىدى، ھەتتا كۆلچەكنىڭ سۇيىمۇ ئىسسىپ قالغانى-

دى. سۇ بارغانچە قۇرۇپ كەتكىلى تۇردى. ئادەملەر چوڭقۇر ئورا
كولاپ، كىيىملىرىنى سېلىۋېتىپ، شۇ ئورىغا كىرىۋېلىپ، روزا
تۇتتى. كۈندۈزى ھېچقانداق يەردە ئادەم كۆرگىلى بولمىدى.
كېچىسى ھەممىسى ئورما ئورۇشاتتى. يەنە بىرنەچچە كۈن كېيىن
قالسا، مۇشۇ زەئىپ باشاقلاردىكى تۆت تال دانمۇ تۆكۈلۈپ تۈگەپ
كېتىدۇ. شۇڭا، ئىپتادىن كېيىنلا، يېلىنجاپ تۇرغان ئىسسىقتا
قارىماي، يىگىلەپ پىشقان بۇغدايلارنى ئورۇشقا تۇتۇندى. تەكلى-
ماكان قۇملۇقىدىن كېلىۋاتقان جانغا راھەت، ساپ، سالقىن
شامال مادارىدىن كېتىشكەن ئورمىچىلارنىڭ قىزىغان تەنلىرىنى
سۆيمەكتە ئىدى. چېكەتكىلەر يەنىلا ئەركىن چىرىلداشتىن قالمى-
غانىدى، شۇ چاغ مەھەللە مەسچىت مۇنارىسىدىن ناغرىنىڭ ئاۋا-
زى ئاڭلاندى. ئورمىچىلار ئۇنچىنىڭ ئۇستىدىن چۆچۈپ ئويغىنى-
شىپ، زولۇق ئۇچۇن ئالدىراشتى. ئۇزۇنغا قالماي، سوپى مە-
زىننىڭ يىغلىغاندەك تونۇش ئاۋازى ئاڭلاندى. ئەزەن ئاۋازى
قۇملۇقنى تېخىمۇ جانلاندۇرۇۋەتتى. كىشىلەر كۈندۈزكى تەشنا-
لىقنىڭ دەردى ئۇچۇن، سۇنى تازا ھۇزۇرلىنىپ ئىچىشتى. بۇ
سۇ شۇنچە لاۋزا، سېسىق بولسىمۇ، ئۇلارغا ھېچقانداق غەلىتە
تېتىمايدۇ. چۇنكى، بۇلارنىڭ پۇراق، تەم سەزگۈلىرى بۇ سۇغا
كۆنۈپ قالغان.

ئۆيگە يېقىنلا يەردىن قاتتىق ئۇرۇلۇۋاتقان ناغرا ئاۋازى
ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ خورەك ئارىلاش ئۇيقۇسىنى بۇزالمىدى.
ئۇنىڭ يېنىدا، چاچلىرى چۇۋۇلغان، خۇددى قېتىپ قالغان سۇ-
رەتتەك ھاشىرخان ياتاتتى، ئۇ يوتقاننىڭ سىرتىدا، گويا قاشقا
قاڭقىپ چىقىپ بىھوش بولۇپ قالغان بېلىققا ئوخشاش مەست
ئۇيقۇدا ئىدى. دۆك يەڭگە خوتۇن بىردەم كۈتۈپ تۇرۇپ، ئاخىرى
ئۇلار ياتقان ئۆيگە ئاستا كىردى، كونا ئىشىكنىڭ غىچىرلىشىمۇ
ئۇلارنىڭ ئۇيقۇسىنى بۇزالمىدى. دۇمچەك خوتۇننىڭ كۆزلىرى
قاراڭغۇلۇققا كۈنۈپ كەتكەنىدى. سويغان پىيازدەكلا ئوڭدا ياتقان

هاشىرخاننى كۆردى. «ۋاي ئاللا، بىلىق ئىكەن كاساپەت!» دەپ تاۋار يوتقاننى ئاستا ئۇنىڭ ئۇستىگە يېپىپ قويدى. ئاندىن ئاۋايلاپ ئىمامنىڭ يېنىغا ئۆتتى.

— غوجام، غوجام!

ئىمام چۆچۈپ، «ھىم - ھىم» دەپ ئىتتىك بېشىنى كۆتۈردى. ئۇنىڭ بېشى سۇ ئالغان قاپاقتەك ئېغىر چىڭقىلىپ، لوقۇلداپ، ئۇستىخانلىرى سىرقىراپ ئاغرىماقتا ئىدى. ئورنىدىن قوپۇشىغىلا، بېشى پىرىرىدە قېيىپ، كۆزىگە قىزىللىق تىقىلدى. تەكيىگە جەينەكلەپ يېنىچە يېتىپ قالدى.

— خوجام، قوپسىلا، ناغرا چېلىنىۋاتىدۇ، — دېدى دۇمەچەك خوتۇن.

— ھە. . . ئاڭلىدىم بۇۋىيخان، ياڭاقنى جىقراق چېقىڭ، بۇگۇن ھەسەلدىن جىقراق يەي، گۆشنى پىشۇرغانسىز؟ — دېدى ئۇ ئىنجىقلاپ تۇرۇپ.

— ھەممىنى تەقلەپ قويدۇم.

ئىمام بويىنى سۇغا سالغاندىن كېيىن، يوغان كاساڭغا ئىلىلىتقان تۇخۇمنى چېقىپ قۇيدى، ئۇنىڭ ئۇستىگە بىر چاڭگال شېكەرنى سېلىپ بىردەم ئارىلاشتۇرغاندىن كېيىن، كاساڭ بىلەن كۆتۈرۈپ گۇپۇلدىتىپ ئىچىۋالدى. ئاندىن ياغلىق توغاچ بىلەن ياڭاق مېغىزى، ئۇنىڭ كەينىدىن يۇمشاق پىشقان ئوغلاق گۆشى بىلەن ناشتا قىلدى. شۇنىڭدىن كېيىنلا، ئۇنىڭ پۇت - قولىغا جان كىرگەندەك بولۇپ، كەينى - كەينىدىن بىرقانچىنى سوزۇپ كېكىردى. ئۇ مەسچىتكە كىرگەندە، بىرقانچە نامازخان ئالدى سەپتىكى بورا ئۇستىدە يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇشقانىدى. ئىمامنى كۆرۈپ، ھەممىسى ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشتى. ئۇنىڭ قوللىرىنى چىڭ سىقىپ، يۈزلىرىگە سۈرتۈشتى.

— مۇبارەك بولسۇن غوجام، — دېيىشتى جامائەت، ئىمام سۇسلا جاۋاب بېرىپ، گېدەيگەن ھالدا مېھرابقا بېرىپ ئولتۇر-

دى. كەينى - كەينىدىن كىرگەن جامائەت ئۇنىڭغا ئېھتىرام بىلەن سالام بېرىپ بورىغا يۈكۈندى. ئۇلار شۇنچە ھارغىن، ماغدۇرسىز بولسىمۇ، يەنىلا قىزغىن، روھلۇق ئىدى. ناماز ئوقۇلۇپ بولغاندىن كېيىن، سوپى مەزىن ئورنىدىن تۇردى.

— جامائەت، تارقىلىپ كەتمەي تۇرۇڭلار، بۈگۈن سەمىڭلارغا سالىدىغان بىرنەچچە ئىش بار. بىرى، كۆنچى ئەمىتاخۇن قىزىنى ئابدۇرېشىتخان غوجامغا دۇئاغا تۇتتى. ئىمام ئاخۇنۇم بۇنى قوبۇل كۆردى. بۇنى ئىچىمىزدە بىلىپ قالساقلا بولدى. ھازىر ئىمام ئاخۇنۇمدىن ئەمىتاخۇنغا قىز مېھرىگە دۇئا بېرىشنى تىلەيلى.

سوپى مەزىن گەپ قىلىۋاتقاندا، ئەمەت كۆنچى ھەرەمدىن قايتقان ھاجىدەك، ئۆزىنى پەخىرلىك، مەغرۇر تۇتۇپ، چەكسىز لەززەت ئىچىدە، خۇشال غادىيىپ ئولتۇردى. ھەممە نامازخان ئۇنىڭغا چەكسىز ھۆرمەت بىلەن قاراشتى. ئۇنىڭ ئېتىقادقا سادىق ئىكەنلىكىنى، ئىماننىڭ كۈچلۈك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىغانلىقىدىن سۆيۈنۈشتى. سوپى مەزىن ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ ئالدىغا كېلىپ، يۈكۈنۈپ ئولتۇرۇپلا، ھۆ تارتىپ يىغلاپ كەتتى.

— غوجام، دۇئا بەرسىلە، شۇ ئەمىتاخۇننىڭ ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا ئەزىز غوجاملارنىڭ نەزەرىگە يولۇققانلىقىنىڭ ھەق - ھۆرمىتىگە، يەتمىش پۇشتىنىڭ ياتقان يېرىنىڭ جەننەتتە بولۇشىغا! . . .

سوپى مەزىن ئابدۇرېشىت غوجىنىڭ پېشىگە پېشانىسىنى يېقىپ، سەجدە قىلىپ يىغلاپ سۆزلىدى. غوجا كۆزىنى يېرىم يۇمۇپ، سۈرلۈك خىزىر سۈپەت تىلسىمدەك قېتىپ ئولتۇردى. سوپى مەزىن تېخىمۇ قاتتىق ھۆ تارتىپ يىغلاپ تۇرۇپ، ئىلتىجا قىلدى:

— دۇئا بەرسىلە غوجام، دۇئا بەرسىلە، جامائەت دۇئا تىلەيلى!

— دۇئا بەرسىلە غوجام! — مەسچىت ئىچىدە ئاجايىپ

ھەيۋەتلىك ئۇمۇمىي خوردەك يىغا ئارىلاش توۋلىغان سادا كۆتۈ-
رۈلدى. ھەممىسى بېشىنى تۆۋەن سېلىپ مۈكچىيىپ ئولتۇرۇش-
تى. پەقەت بىر ئادەملا سۇرلۇك ئىمامغا تىك بېقىپ ئولتۇراتتى.
ئۇ بايا نامىزىنى ئوقۇپ بولۇپلا چىقىپ كەتمەك بولۇپ مېڭىۋىدى،
مەسچىت ئىشىكىدە كەنت سېكرېتارى ھامۇت نۇر، كەنت باشلىقى
سىدىق بايچەكلەر — «دېيىشىدىغان گەپ بار» دەپ چىققىلى
قويمىغانىدى. ئىككى يىلدىن بۇيان كەنت كادىرلىرى يىغىنغا
دېھقانلارنى يىغىپ بولالماي، يىغىننى بامدات نامىزىدىن كېيىن
مەسچىتتە ئاچىدىغان بولغانىدى. خەقمۇ بۇنىڭغا كۆنۈپ قالدى.
— ئامىن! — ئابدۇرېشىت ئىمام دۇئاغا قول كۆتۈردى.
ئۇنىڭ غاز - غۇز ئاۋازىدىن كېيىن «ئامىن!» دېگەن سۆز ئارقا -
ئارقىدىن ياڭرىدى. سوپى مەزىن قاتارلىق بىرقانچە ئون كىشى-
نىڭ يىغلاپ تۇرۇپ دۇئا قىلىۋاتقانلىقى ئاڭلىنىپ تۇردى. دۇئا-
دىن كېيىن سوپا مەزىن يەنە سۆزلىدى:
— جامائەت، بۇگۈن ئادەم بېشىغا ئىككى كويدىن چىقىد-
رىپ، ئىمام ئاخۇنۇمنىڭ ئۆيىگە يارشىقىنى قىلىپ بارىمىز.
ئاخۇنۇمغا چاي ئىچۇرىمىز، ئەمدى گەپنى ھۆرمەتلىك سېكرېتارد-
مىز مامۇتخاندىن ئىشتىڭلار.
مامۇت نۇر سېرىق شاپ بۇرۇتىنى گۆشلۈك قوللىرى بىلەن
سىيپاپ قويۇپ، سول قولىدا يوغان قورسىقىنى چەككەچ سۆزلە-
دى:
— جامائەت، ئالدىمىزدىكى بىرىنچى چېسلاغىچە خامانىنى
تېپىپ، دۆلەتنىڭ ئاشلىقىنى سېتىپ بېرىپ بولالمىساق، كېپەك
شاڭجاڭ — ساقال - بۇرۇتۇمنى يېكەندە قىرىدۇ، مەنمۇ كىمدە - كىم
غەللىنى ۋاقتىدا تاپشۇرماي، بويۇنتاۋلىق قىلسا، شۇنىڭ ساقىلى-
نى ھۆپۈپ يۇڭدىغاندەك يۇڭدايمەن، شۇڭا، ھەممەيلەن بۇ ئىشقا
ئوبدان ھېرى بولساق، ئاندىن ئېگىز ئورنىغا چىلگە قوناق تېرىي-
دىغان گەپ، ھازىر ھەممەيلەن كۆرۈپ تۇرۇپتىمىز، ئاياغقۇمدا

يەر ئوسا قىلىش تۇگۇل، ئىچكىلى سۇ يوق. ھېلىمۇ خۇدانىڭ
ھىممىتى بىلەن، باپكارنىڭ كۆلى بولۇپ قاپتىكەن، بولمىسا نېمە
ئىچەتتۇقكى؟ ئۆگۈنلۈككە كېپەك شاڭجاڭنىڭ خوتۇنىنىڭ ئىنى-
سىگە غوراكۆلدىن خوتۇن ئاچىقىدىكەن، بۇ بىز ئۇچۇن سۇ ھەل
قىلىۋېلىشنىڭ تازا ئوبدان پۇرسىتى. ناۋادا سۇ بېرىپ قالسا،
بىز بۇغداي ئېگىزى، كېۋەزلىككە، مۇھىمى، باپكارنىڭ كۆلىگە
سۇ قويۇۋالىساق بولمايدۇ. تۇنۇگۇن بۇ ئىشنى ئابدۇرېشىتخان
غوجام بىلەن مەسلىھەتلەشتۇق، كېپەك شاڭجاڭنىڭ تويىغا ئوب-
دان كالىدىن بىرنى ئاپىرىپ سوۋغا قىلساق دېيىشتۇق، بۇنداق
قىلمىساق، سۇنى بېرىش ۋاقتىنى ئۇزارتقىلى بولمايدۇ، سىلەر-
چە قانداق، مۇشۇنداق قىلساق بولارمۇ؟
— ياغدەك گەپ بوپتۇ.
— تازا بەلەن مەسلىھەت بوپتۇ.
— سۇ ئۇچۇن جېنىمىزنى بەرسەكمۇ ئاز.
جامائەت تەرەپ - تەرەپتىن خۇشال ۋارقىراپ بۇ گەپنى
ماقۇللاشتى.
— شۇڭا، — دەپ گېپىنى داۋاملاشتۇردى مامۇت نۇر ۋاراڭ -
چۇرۇڭنى بېسىپ، — كېپەك شاڭجاڭ ئادەتتىكى ئادەم ئەمەس،
پۈتۈن ئون ئۆستەڭ يۇرت بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈپ يۇرگەن تۆت-
نىڭ بىرى. ئۇنىڭ مەرىكە ئىشىغا ئون سەككىز يۇرتنىڭ ئاقسا-
قاللىرىنىڭ ھەممىسى مال - كالىنى قوتىنى بىلەن ھەيدەپ
بارىدۇ. بىز ئۆزىمىزنى نامرات چاغلاپ، سىڭا سۆڭگەچ جىنازد-
دىن بىرنى يېتىلەپ بارساق، ئىككى پۇللۇقمىز قالمايدۇ. ئوب-
دان، يوغان ئۇيدىن بىرنى ئاپارساق.
— مېنىڭچە تۆگە ئاپارساق دەيتتىم، — دېدى ئابدۇرېشىت-
خان غوجام گەپ قىستۇرۇپ، مامۇت نۇر گېپىنى داۋام قىلدى:
— ھەر بىرىمىز كالا ئۇچۇن ئون كويدىن چىقارساق قانداق؟
چىقىرالايمىزمۇ؟

— چىقىرىمىز! — جامائەت تەڭلا توۋلاشتى.

— يەنە بىر گېپىم، جامائەتكە توغرا كەلسە، بايا مەزىناخۇنۇم ئابدۇرېشىت غوجامنىڭ چېيىغا ئىككى كويدىن دېدى. هازىر ئىككى كوينى پۇل دېگىلى بولمايدىغان بولۇپ قالدى. بۇرۇنقى ئىككى موچەن دېسەك بولىدۇ، مېنىڭچە، بەش كوي قىلساق دەيمەن، قانداق؟ توغرا كېلەرمۇ؟ مەن شەخسەن بەش كوي چىقىرىمەن.

— شۇنداق قىلىلى، توغرا كېلىدۇ! — دەپ ۋارقىراشتى ھەممىسى. پەقەت مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىلا ئۇندىمەي، قارا ساقاللىرىنى بارمىقىغا يۆگەپ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىپ ئولتۇردى.

— ئەمدى ئاخىرقى بىر گەپ، «بېرىشنى خۇدا بەرسە، شەيتاننىڭ ئاچچىقى كەپتۇ» دەپ، سۇنى شاڭجاڭ ئاتام بۇيرۇپ بەرسە، ئېچىق بېشىدا يەنە ھېلىقى ھەممىمىزنى چاترىقىدىن ئۆمىلىتىدىغان سوۋان قوشقار دېگەن مىرابىمىز بار. هازىر قۇرۇق قۇلاق قۇرۇق قۇلاقتا ياقمايدىغان بولۇپ قالدى. سوۋان قوشقارنى بىزگە سۇ باشلاپ كەلگەن چاغدىن تارتىپ كەتكىچە گۆشتە باقمىساق، ئۇ يوغان باشنىڭ بىر ئاچچىقى كەلسە، سۇنى باشقا يەرگە يۆتكىۋەتسە، ھېچنېمە قىلغىلى بولمايدۇ. ئۇ، كەم دېگەندە ھەپتىگىچە، ئاشۇ كۆلنىڭ بويىدا كارىۋات قۇرۇپ ياتىدۇ، ھەپتە ياتسا، ئۈچ قوينىڭ بېشىنى كەسمىسەك بولمايدۇ. بۇنىڭغا ھەرمو يەرگە بىر كويدىن يىغمىساق بولمايدۇ، تېخى «سوغۇق چاي» ئىچىدىغان ئىشى بار ئۇ ھارام تاماقنىڭ.

— قانچە قوي يېسە يېسۇن، نېمىمىز كەتسە بېرەيلى، ئىچىدىغان ئىشنى بىزنىڭ ئاياغقۇمدا قىلمىسۇن ئۇ توڭگۇزنىڭ بۇرنىدىن چۈشكەن. مۇسۇلمان تۇرۇپ قىلغان قىلىقىنى! — دېدى جامائەت ئارىسىدىن بىرسى. ھەممە جامائەت دەرھال ئاۋاز قوشتى:

— توغرا، كۈندە بىر قوي يېسىمۇ يېسۇن، ئىشتىنىمىزنى سېتىپ بولسىمۇ باقايلى، ئاياغقۇمنى بۇلغىمىسۇن ئۇ ئىمانسىز! — دەپ ۋارقىراشتى.

— ئۇنى شۇ بويىچە توغرىلىساق بولىدۇ، — دېدى مامۇت نۇر ھەممىگە ھىجايغاندەك جاۋغىيىنى قىيسايتىپ.

— ئەمىسە، غوجامنىڭ چاي پۇلىنى سوپى مەزىن يىغىدۇ. پېشىندىن كېيىن، چايغا كىرىمىز. كالا، قوينىڭ قالغان پۇلىنى بىزنىڭ سىدىق بايچەك يىغىدۇ. ئەتە كالا ئېلىشنىڭ يولىنى قىلىپ، ئۆگۈنلۈككە، خۇدا تىنچلىق بولساق، ئون ئادەمنى ۋەكىل سايلاپ، غوجام باشچىلىقىدا كېپەك شاڭجاڭنىڭ چېيىغا بارىمىز، مېنىڭ گېپىم تۈگىدى، — مامۇت نۇر بورىغا يۈكۈندى.

— مەن ئىككى شىڭگىل گەپ قىلاي.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئورنىدىن تۇردى. ھەممىدىن ئاۋۋال غوجامنىڭ، ئاندىن مامۇت نۇر ۋە ھەممە جامائەتنىڭ قاپىقى تۈرۈلدى. ھەممىسى خۇددى ئاشقا چىۋىن چۈشكەندەك، كۆڭۈلسىز بولۇشتى.

— بىزگە تېگىشلىك سۇ نۆۋىتىنىمۇ كېپەك شاڭجاڭغا بىر كالا ئېلىپ بېرىپ خوشامەت قىلىپ ئەكەلسەك، ھۆكۈمەت ھەق بېرىدىغان مىرابقىمۇ دېھقاندىن پۇل يىغىپ خۇشامەت قىلساق، ئىمام ئاخۇنۇم ئۈچ كۈنلۈك دۇئاغا ئالغان خوتۇنغا چاي ئىچۈرۈش ئۈچۈن، بىز يەنە پۇل يىغساق، ھۆكۈمەت سالغان ئون سەككىز خىل باج ـ سېلىقنى تاپشۇرۇپ بولالماي، خەق قەرزگە بوغۇلۇپ كېتىۋاتسا، ئەمدى ئۆز يولى بىلەن بولىدىغان ئىشنىمۇ ئارتۇق يۈك بىلەن قىلساق، مۇشۇ ئىشلارنى خۇدا راۋا كۆرەرمۇ؟ ھېلىمۇ بىرمۇنچە ئادەم ۋەيران بولۇپ، يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كەتتى. هازىر يىل بويى تۆت سەر ياغ كۆرمەي ئۆتۈۋاتقانلار بار. تېخى تېرىمىغان بۇغدايىنىڭ ھوسۇلىغا قەرز ئېلىپ يەپ بولغان ئادەم

جىق تۇرسا، يەنە بۇنداق قىلساق بولماس. سەل ئىنساپ بىلەن ئىش قىلايلى مۇسۇلمانلار، — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن گېپىنىڭ ئاخىرىنى دېيەلمەي بوغۇلۇپ قالدى. جامائەت ئارىسىدىن بىرقادچە يەردىن بوغۇلۇپ «ئۇھ» تارتقان ئاۋاز ئاڭلاندى.

ھەممە جىمجىت بولۇپ كەتتى. سوپى مەزىن غەزەپتىن تىترەپ كەتتى.

مامۇت نۇر تاتاردى، پۈتۈن ئەزايى لاغىلداپ تىترەپ كەتتى.

— ئولتۇرە سا مېڭىسى يەپ قالغان ساراڭ، ھېلى كۆرگۈلۈكۈڭنى كۆرسىتىمەن، — دەپ خىرقىرىدى كەنت باشلىقى سىدىق بايچەك. ئۇ، قارا كۆتەكتەك پاكار، ئاچچىقى يامان ئادەم ئىدى. تىترەپ، كۆزلىرى چەكچىيىپ ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالغان ئابدۇرېشىت ئىمامنىڭ سەل دەردى چىققاندەك بولۇپ، تىنىقى يۇرۇشتى.

— ھەي، مېڭىسىنىڭ سۈيى بار، ئىش بۇزدى ساراڭ! خەق سۇ ئىچمىسە، يەر تېرىمىسا بولامتى؟ يۇرتنى تاشلاپ چىقىپ كەتكەنلەرنىڭ ھەممىسى ساڭا ئوخشاش ئىش بۇزدى نان قېپىلار، غوجامنىڭ قارغىشىغا كەتكەن، كۆكلىمەس قاقشاللار، قالغانلارنىڭ ھەممىسى باياشات! — دەپ قايناپ كەتتى سىدىق بايچەك.

— جامائەت، ئەمىسە ماۋۇ مېڭىسىنىڭ سۈيى بار لەقۋانىڭ دېگىنى بويىچە، كېپەك شاڭجاڭ قاچان سۇ نۆۋىتى بۇيرۇسا، شۇ چاققىچە «ئۇجمە پىش، ئاغزىمغا چۈش» دەپ ئولتۇرىمىزمۇ؟ ئەمىسە، شۇنداق قىلمىز دېسەڭلارمۇ مەيلى، — دېدى مامۇت نۇر.

— ياق، سۇنى ۋاقتىدا ئەكېلىپ يەرگە ئۇرۇق پاتۇرمىساق بولمايدۇ. جېنىمىزنى ئالسىمۇ مەيلى! — دەپ ۋارقىراشتى جامائەت.

— ھوي ساراڭ، سەن ھازىر نېمىنى بىلەتتىڭ؟ جاھاننىڭ ئىشلىرىدىن خەۋىرىڭ يوق. ھازىر مۇشۇك بىكارغا ئاپتاپقا چىقمايدۇ، ھەممە يەردە پۇل، پۇل بولمىسا بولمايدۇ!

— ئولتۇرە، ئىش بۇزدى، سەن بەرمىسەڭ بىز بېرىمىز، قېنى، سۇ دەپ ئېچىق بېشىغا چىققىنىڭنى بىر كۆرەيلى!

ھەممىسى تەرەپتىن مۇھەممەتئىمىن سەيدىننى تالاپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن شۈمشىيىپ ئىزىغا ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇنى ئىچ - ئىچىدىن يىغا قاپساپ كەتتى. ئەمما چىشلىرى چىڭ كىرىشىپ، پەيلىرى تارتىشىپ قالغاندەك بولدى.

— جامائەت! — دەپ ئورنىدىن تۇردى ئابدۇرېشىتخان غوجا، مەسچىت ئىچى قايناۋاتقان قازانغا سۇ قۇيغاندەك جىمىدى، ھەممە بېشىنى تۆۋەن ئېگىپ، تىنىقىنى پەسلىتىپ، ئىمامغا بولغان چەكسىز ھۆرمەت ھېسسىياتى بىلەن تۇرۇشتى.

— ھازىر مەھەللىدە مانا بۇنىڭغا ئوخشاش، مەيدىسى قىچىشسا دۈمبىسىنى قاشلايدىغان بىر قىسىم نائەھلىلەر خەق ئارىسىدا ھېلى ھۆكۈمەتنىڭ، ھېلى بىزدەك دىنىنىڭ تۈۋرۈكى ئەھلى مۇسۇلمانلارنىڭ ئۈستىدىن پىتنە - پاسات تېرىپ يۈرۈيدىغان بولۇپ قالدى. بۇنداق غەيۋەت - شىكايەتچىلەر ئاللانىڭ غەزىپىدىن قۇتۇلالمايدۇ. مانا مۇشۇنداق ئاللانىڭ، جامائەتنىڭ نەزەرىدىن چۈشىدۇ. سىلەر ئۇلارنىڭ كەينىگە كىرمەڭلار، ئىمانىڭلارنى بۇلغىماڭلار، ئۇلاردەك ئىنساپسىز، قارا يۈز بولماڭلار، مامۇت نۇر سېكرېتار، سىدىق بايچەك دادۇيجاڭلارمۇ بىزگە پارتىيە - ھۆكۈمەت بولۇپ، يۇرتقا ئاتا بولۇپ تۇرۇۋاتقانلار. بىز مانا مۇشۇنداق باياشاتلىقنىڭ، ھۆر زاماننىڭ قەدرىگە يەتمىسەك، ھەممىمىز تۇزكور، دوزىخى بولىمىز. ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتماق ۋاجىپ، غەللىنى ساق تاپشۇرساق، مامۇت نۇر، سىدىق بايچەكلەر باشلىغان يولدا ماڭساق، ھۆكۈمەتنىڭ ئەمرىنى تۇتقان بولىمىز. ئۇلارنىڭ مانا مۇشۇنداق مەسچىتىمىزگە قەدەم تەشرىپ قىلىپ، جامائەتكە ئاتىدارچىلىق قىلىۋاتقانلىقى ھۆكۈمەتنىڭ بىز مۇسۇلمانلارغا قىلغان غەمخورلۇقى. بىز سەيدىن باينىڭ بالىسىغا

كۆپ قېتىم ئىمان - ئىنساپ ھەققىدە سۆزلىدۇق. ئەمما ئۇنىڭ
مېڭىسىنىڭ دەردى بولغاچقا، مۇشۇنداق دىنغا يات، ھۆكۈمەتنىڭ
ئەمىر - پەرمانىغا مۇخالىپ سۆزلەيدۇ. بۇنداقلاردىن ھەزەر ئەي-
لەيلى. . .

6

بۇغداي ئېگىزلىرىدا ئاق قۇشقاچلار ھەر تەرەپكە پىتىراپ،
ئۇچۇشۇپ ئويىنىشىدۇ، قۇياشنىڭ پالىلداپ ئۇرۇۋاتقان كۈچلۈك
تەپتىدە ئېگىزلىقتىن قۇرۇق ھور كۆتۈرۈلگەن، ئاپتاپقا چىدىما-
غان قويلار قاغجىرىغان پاكار جىگدىلەر ئاستىغا توپلىشىۋېلىپ،
سالجىلارنىڭ دەستىدىن سەكرىشىدۇ. ئېگىزلىقنىڭ ئوتتۇرىسىدا
پەقەت ئاپتاپتىن قورقمايدىغان ئېشەكلەرلا قۇلاقلىرىنى سالپاي-
تىپ، چار ئوت، قىر بېشىدىكى خوخا، ئېگىزنىڭ ئارىسىغا
پېتىپ قالغان قاشقا بېدىلەرنى يەپ تويمايدۇ. يالىڭاچ ئۇششاق
باللار سارغىيىۋاتقان جىگدىلەرنى قىزىق قۇمغا كۆمۈپ، پىشۇ-
رۇپ يېيىشمەكتە. ئۇلارنىڭ ئاپتاپتا كۆيگەن بەدەنلىرى قىزىرىپ
پىشقان زاغرىدەك، قۇرغاق ھەم پارقىراق ئىدى.
نۇسرەت قوناقلىقنىڭ قىرىدىكى قويۇق جىگدىنىڭ تۈۋىدە
ئولتۇرغىلى ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت بولدى. قوناقلىقتىن يا-
لىلداپ چىقىۋاتقان دەم سىقما ئىسسىقتا ئۇ چىپىلداپ تەرگە
چۆمدى، ئۇ پات - پات يىراق قۇم باغرىدىكى قومۇش باسقان
هارۋا يولىغا تەلمۈرۈپ قاراپ قويىدۇ. يولدا ئىنسى - جىن
كۆرۈنمەيتتى. قوناقلىق ئۈستىدە، توپ قۇشقاچ ۋە كەپتەرلەر
ئۇچۇشۇپ يۈرۈشىدۇ. پىژغىرىم ئىسسىقتىن نۇسرەتنىڭ پۈتۈن
ئەزايى چىلىق - چىلىق سۇ بولۇپ كەتتى. ئۇ ئۆپچۆرىسىگە
بىردەم قاراشتۇرۇپ قۇلاق سالغاندىن كېيىن، كۆڭلىكىنى سېلى-
ۋەتتى. ئۇنىڭ بۇغداي ئۆڭ كەلگەن بەدىنى شۇنچە سىيلىق ھەم

چىرايلىق ئىدى. ئەمدىلا كۆتۈرۈلۈشكە باشلىغان كۆكسى كىچىك
بىر جۈپ ئالمىدەك پارقىراپ تۇراتتى. ئىككى كۆكسىنىڭ ئوتتۇ-
رىسىدا ئالمىنىڭ ئۇرۇقچىلىق چوڭلۇقتا بىر خال بار ئىدى.
ئۇ ئۇزۇندىن بېرى ئۆز بەدىنىنى بۇنداق خاتىرجەم، ئازادە كۆرۈ-
ۋېلىش پۇرسىتىگە ئېرىشەلمىگەنىدى. ئادەتتە دائىم بويىنى سۇغا
سېلىپ تۇرىدۇ، ئەمما كېچىدە ئېغىلنىڭ ئىچىدە يۇيۇنىدۇ، ئۇ
دائىم ئەينەكتە يۈزىنى كۆرۈپ، يۈزىنىڭ چىرايلىق ئىكەنلىكىدىن
لەززەت ئالاتتى، مانا بۈگۈن ئۆز بەدىنىنىڭ چوڭ ئانىسى سۆزلەپ
بېرىدىغان چۆچەكلەردىكى مەلىكىلەرنىڭكىگە يەتمىسىمۇ، زىلۋا-
لىقىنىڭ ئۇلارنىڭكىدىن قېلىشمايدىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئۇ-
نىڭ ئىچىگە ئوت كەتكەندەك قىزىپ كەتتى، ئۇ رامىزان كىرگەن
ئون ئۈچ كۈندىن بۇيان، ئۆيدىكى چوڭلار بىلەن ئوخشاش،
روزىنى قازا قىلماي ساق تۇتۇپ كېلىۋاتىدۇ. ئۇ جىگدىنىڭ
تۈۋىنى تىرناقلىرىدا تاتىلاپ كولاشقا باشلىدى. خېلى كولىغاندىن
كېيىن نەم توپا چىقتى، سالقىن، نەمخۇش بىر خىل ھاۋا ئۇنىڭ
تىنىقىغا كىردى. ئۇ ئەتراپىغا يەنە بىر قارىۋەتكەندىن كېيىن،
كۆكسىنى نەم توپىغا بېسىپ ياتتى. ئەمدى يېتىپ تۇرۇشىغا،
قۇلىقىغا تونۇش ناخشا ئاۋازى ئاڭلاندى.

ئاتام مېنى، ئانام مېنى،
نېمىشقا ئازىلاپتىكى؟
مېنىڭ بۇنداق بولارىمنى،
نېمىشقا ئويلىماپتىكى؟

نۇسرەت كۆكسىگە چاپلاشقان نەم قۇملارنى دەرھال قېقىش-
تۇرۇپ، كۆڭلىكىنى كىيىۋالدى. ئۇ ۋۇجۇدىغا ھۇزۇر بەرگەن
نەم يەردە يەنە بىردەم يېتىۋېلىشنى بەك ئارزۇ قىلغانىدى، ئەمما
ناخشا ھودۇقتۇرۇۋەتتى. ئۇ يۈرىكىنىڭ بارغانچە سېلىپ كېتى-

ۋاتقىنىنى، پۇت ـ قولىنىڭ تىترەۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. بىر خىل لەززەتلىك ئېقىم ھەممە يېرىگە تاراپ كەتكەندەك بولدى. ئۇ يانچۇقىدىن كىچىك ئەينەكنى ئېلىپ يۈزىگە قارىدى. ئەتىگەن قويۇۋالغان ئۇسمىسى تەر بىلەن يۇيۇلۇپ پەقەت سۇس ئىزناسى قالغانىدى. شۇنداقتىمۇ قىياقتەك قارا قاشلىرى ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇپ تۇراتتى، كالىنىڭ بويىندىكى تونۇش زىل قوڭغۇراق ئاۋازى ناخشا بىلەن بىرگە يېقىنلاپ، ئۇنىڭ يۈرىكىنى بارغانچە ئوينىتىۋەتتى. ئۇ جىگدىنىڭ تۈۋىدىكى سالقىن يەردىن كۆڭلى قىيمىغان ھالدا قوپۇپ، قوناقلىق ئىچى بىلەن ناخشا كېلىۋاتقان تەرەپكە قاراپ ماڭدى.

نۇسرەت يول بويىدىكى قېرى جىگدىنىڭ تۈۋىگە كېلىشىگە، ھارۋىمۇ يېقىنلاپ كەلدى، ياسىن مەدەك ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، ئۇنىڭ ئالدىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئاپتاپتا كۆيۈپ پىشقان سوزۇنچاق يۈزىدىن تەر قۇيۇلۇپ تۇراتتى. شالاڭ كالتە قاشلىرى ئاستىدىكى كىچىك قوڭۇر كۆزلىرى نۇسرەتنى كۆرۈپ چاقناپ كەتتى.

— چىققىنىڭىزغا خېلى ئۇزۇن بولدىمۇ؟ — دېدى ئۇ گەز باغلاپ قورۇلۇپ كەتكەن قېلىن كالپۇكىنى يالاپ.

— ياق، تېخى بايىلا چىققان، — دېدى نۇسرەت ئۇنىڭ تەردىن ھۆل بولۇپ كەتكەن كۆك مايكىسىغا قاراپ پىخىلداپ كۈلۈپ.

— يائاللا، ئەجەب بولدى بۇ ئىسسىق! — دېدى ياسىن مەدەك كۆڭلىكىنىڭ يېڭى بىلەن چېكىسىنى، جىگدە يىلتىزىدەك بويىندىن توختىماي ساقىپ چۈشۈۋاتقان تەرىنى سۈرتۈپ.

— مەڭ، مانىڭدا ئېرتىڭ، — نۇسرەت ئۇنىڭغا قولياغلىقىنى سۇندى.

ياسىن ياغلىقنى ئېلىپ يۈزىنى سۈرتتى، ئاندىن نۇسرەتنىڭ كۆزىنىڭ ئىچىگە تىكىلىپ تۇرۇپ پۈرىدى.

— سەتلىكىنى قېلىنىڭ، خوتۇنى ياغلىق توقۇپ بەرمىدىمىكى؟ — دېدى نۇسرەت بويىنىنى تولغاپ تەنە بىلەن.

— ۋاي قويۇڭا شۇ خوتۇنىنىڭ گېپىنى، بۇنداق ياغلىق توقۇپ ئېرىنىڭ يانچۇقىغا سېلىپ قويۇش ئون يىلدىمۇ ئەقلىگە كەلمەيدۇ ئۇ كالىنىڭ، — دېدى ياسىن زارلىنىپ.

— ئەمىسە نېمىشقا ئالغان؟ ئۆزىنىڭ خوتۇنىنىڭ ئەيىبىنى دېيىشتىن نومۇسمۇ قىلمايدىكەن!

— ۋاي، مەن سىزگە نەچچە قېتىم دېدىمغۇ؟ ئانام مۇشۇ خوتۇننى ئالمىساڭ، ئاق بولىمەن، كۆك بولىمەن، ئۈچ كۈنلۈك بولسىمۇ ئال دەپ تۇرۇۋالدى، ئالغاندىن كېيىن قويۇۋېتەي دېسەم، كۈز بولسۇن، قىش چىقسۇن دەپ يۈرۈپ، مانا ئەمدى بىرنى تۇغۇپ ياتتى، ئەمدى ئۆيگە ئەكەلگىنىمنى كۆرسۇن. ئەگەر ئۆيدىكىلەر ئەكېلىمەن دېسە، ئۆينى تاشلاپ چىقىپ كېتىمەن. شۇنداق تويدۇمكى، ئايلاپ يېنىدا ياتساممۇ، مايەردە خوتۇنۇم بار ئىدى، دېگۈم كەلمەيدۇ.

— سەت گەپ قىلماڭا، كېتىمەن بولمىسا.

— بولدى دېمەي، ئەمما بۇ كۆڭلۈمدىكى گېپىم.

— پو ئاتماڭ، ئەمدى مېنى گوللىيالمايسىز، بۇنىڭدىن كېيىن ئىككىنچى چىقمايمەن.

— ياق، ياق، سىز نېمىشقا مېنىڭ يۈرىكىمدىكىنى چۈشەنمەيدىغانسىز؟ قەسەم ئىچىمەنكى، ئەمدى ئۇنى قويۇۋەتكىنىم قويۇۋەتكەن!

— خوتۇنىڭىز تۇغقىلى قانچە كۈن بولدى؟

— بۈگۈن ئوتتۇز ئالتە كۈن بولدى.

— ئوغۇلمۇ ـ قىزمۇ؟

— قىز تۇغۇپتۇ، كالۋا.

— قېيىن ئانىڭىز بېقىۋاتامدۇ؟

— ھەئە، تېرىكىمۇ ئۆزى ئالغان ئوخشايدۇ. ئەتە ـ ئۆگۈن

خېتىنى بەرسۇن، دەيدۇ ھەقچان. ئۆگىنچە، ھوشۇر توختىغا بىر جىك ھاراق ئېلىپ بېرىپ، «ئاكا، ئاجرىشمىز دەپ كەلگەن ھامان، گەپ قىلمايلا خەت كېسىۋەت» دەپ ئىشنى جۆندەيمەن.

— ئىشقىلىپ، ۋاقتىدا ئۆيگە داستىخان ئەكىرىۋەتمىسەڭلا، خەق كىشى قويغىلى تۇردى، دادام گەپ قىلماي تۇرۇۋاتىدۇ.

— ماقۇل، خۇدا بۇيرۇسا، ئۇنىنچى ئايدا توي قىلىمىز.

— قېنى كۆرەرمىز، — دېدى چەكسىز شادلىنىپ كەتكەن نۇسرەت ئۆزىنى بېسىۋېلىشقا تىرىشىپ.

ياسىن مەدەك ياغلىقنى سىنچىلاپ قاراشتۇرغىلى تۇردى، چۆرىسىگە ئاق يىپتا رېشىلىيە ئىشلەپ، ئوتتۇرىغا بىر جۈپ ئالمىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەن يېشىل تاۋار ياغلىقتىن كۆيە دورىسىنىڭ پۇرىقى تارقىلىپ تۇراتتى، بۇنى نۇسرەت ئانىسىنىڭ قۇراق تەكىيگە ئاتاپ قويغان پۇرۇچ بوغچىسىدىن سۇغۇرۇۋالغانىدى. ياسىن ياغلىقنى بىردەم پۇرىغاندىن كېيىن، نۇسرەتنىڭ خىيال سۈرۈپ قالغان پۇرسىتىدىن پايدىلىنىپ، بېلىدىن قۇچاقلىۋالدى.

— ۋىيەي، ساراڭ بولدىڭىزمۇ؟ قويىۋېتىڭ، ۋارقىرايمەن. رامىزاندا مۇشۇنداق قىلامسىز، روزا تۇتمىغان ئوخشىمامسىز؟

— ياق، روزا تۇتتۇم. بۇنىڭلىقتا روزا بۇزۇلمايدۇ، پەقەت بىرنى، بىرنىلا...

— ياق، ياق، ئالماقچى بولغان قىزنى بۇنداق قىلمايدۇ. سىز مېنى ئەخمەق قىلماقچىمۇ؟ راست گېپىڭىزنى قىلىڭ!

نۇسرەتنىڭ قارا كۆزلىرى ياسىنغا مىختەك قادالدى. قاشلىرى تىك بولۇپ، قوشۇمىسى تۈرۈلدى، يۈزلىرى قىزىرىپ كەتتى.

— ياق، چوقۇم ئالىمەن. مەن ئۇنداق قىلىمەن دېمىدىم، پەقەتلا سۆيۈۋالاي دەۋاتىمەن، ئۇنىڭغا نېمە بولىدۇ؟

— ياق، ياق، بولمايدۇ.

— سۆيگەنگە ھېچنېمە بولمايدۇ، پەقەت بىرنى سۆيۈۋالاي.

ئىككىسى خېلىغىچە تارتىشتى، نۇسرەت بېشىنى ئىچىگە تىقىۋېلىپ بويۇن بەرمىدى، ياسىن بولسا پەقەت ئۇنىڭ بويىنىغىلا سۆيۈۋالدى. نۇسرەت كۆكۈيۈن چاقچان بايتالدەك سەكرەپ، ياسىننىڭ سول بىلىكىنى چىشلىۋالدى، ياسىن دەرھال قويۇۋەتتى.

— ۋايجان، بىلىكىمدىن قان ئېقىۋاتىدۇ، — دەپ نېرىغا بېرىپ يامانلاپ ئولتۇرۇۋالدى، نۇسرەت دەرھال يۈگۈرۈپ كەلدى.

— ۋاي راستىما، مەن ئۇنچىۋالا قاتتىق چىشلىمىگەن، تۇتۇڭا، — نۇسرەت ئەنسىرەشتىن ھەممىنى ئۇنتۇدى، ياسىن مۇغەمبەرلىك بىلەن كۈلدى.

— قېلىن، ئەسكى، يالغانچى.

ياسىن ئورنىدىن تۇردى.

— مەن ماڭاي، خېلى ئىتقا ئوخشاش قاۋاپ كەتمىسۇن. قاپىقىڭىزنى ئەكېلىڭا. ياسىن قاپاقنى ئېلىپ، ھارۋىدىكى تۆمۈر تۇڭنىڭ رېزىنكە نوسىدىن قاپاققا سۇ چۈشۈردى. كەنت سېكرېتارى ھامۇت نۇر ئۇنى يىللىق ھاشارىسىنى كۆتۈرۈش ھېسابىغا، ئاياغقۇمدىن قىرىق چاقىرىم يىراقتىكى شەھەر ئۆستىڭىدىن سۇ توشۇشقا قويغانىدى. بۇ سۇنى ھامۇت نۇر، سىدىق بايچەك، ئىمام قاتارلىق كاتتىلارنىڭ ئۆيىگە ئەكېلىپ بېرەتتى. نۇسرەت ھەپتىدە بىر قېتىم مۇشۇ يەردە تۇرۇپ ياسىندىن سۇ ئالاتتى.

— بۈگۈن خېلى بالدۇر كەپسىزغۇ؟

— زولۇق يەپلا چىققان، بۈگۈن نۆۋەت غوجامغا كەلگەن، سەھەر ئەكېلىشنى تاپىلىغانىدى. ئاڭلىسام، ھاشىرخان بىچارىنى شۇ قېرى ھاڭگا جۆندەپ كېتىپتۇغۇ؟ ئىسىت، ساپ بەلەن قىز بالىنىڭ بۇرنىنى شۇ ئوغرى يارىدۇ، مەنمۇ غوجا ئەۋلادى بولۇپ قالسامچۇ!

— سەتلىكنى، توخۇ پوقى.

نۇسرەت ئاچچىقلانغان پېتى قاپاقنى يۇدۇپ كېتىپ قالدى. ياسىن مەدەك كەينىدىن گەدىنىنى تاتىلاپ ھىجايدى:

— كەچتە سىلىنىڭ مەھەللە تەرەپتە قىمار بولىدۇ، ئاي تۇغقاندا چىقسىڭىز، يەنە بىرنى سۈيۈۋالسام، ھەممىنى ئۇتتۇۋالاتتىم.

— چولام يوق، ئىشتىنىڭىزنىمۇ ئۇتتۇرۇۋېتەرسىز خۇدايىم، — نۇسرەت ئارقىسىغا قاراپ شۇنداق دەپلا، «ۋىلىق» قىلدە كۈلۈپ قويۇپ كەتتى.

— خەپ، سېنىمۇ ئالارمەن جۇمۇ! — دېدى ياسىن مەدەك قولىدىكى تاياق بىلەن كالىنى بىرنى ئۇرۇپ.

7

باپكا كۆلىنىڭ چېتىدىكى ئايلانمىدا، قۇچاق يەتمەيدىغان ئىچى كاۋاك سۆگەتلەر سايە تاشلاپ تۇرىدۇ. يىراقلارغا سوزۇلغان شاخلاردا قۇشلار ھۇزۇرلىنىپ، تىنماي سايرايدۇ. يەردىن چىقىپ قالغان ئادەم بېلىدەك يىلتىزلاردا ئۇششاق بالىلار ئۈچكە چېقىپ يەيدۇ. ئاياغقۇمدا پەقەت مۇشۇ كۆل بويىلا جانغا راھەت ھاۋالىق جاي. تومۇز كىرگەندىن كېيىن، بۇ يەردە بالىلار، قېرىلار، بىكارچىلار توپ - توپ بولۇپ ئولتۇرۇشۇپ راھەتلىنىدۇ. بالىلار بىر - بىرىنى قوغلايدۇ ياكى كۆلدىن قۇمچاق تۇتۇپ ئوينايدۇ، ياشلار قارت ئوينايدۇ، قېرىلار ئۇ دۇنيا توغرىسىدا، پەيغەمبەرلەر قىسسىسى، ھەزرىتى ئەلىنىڭ «كاپىرلار»نى ئىمان ئېيتقۇزۇش ئۈچۈن ئېلىپ بارغان ئۇرۇشلىرىنىڭ قىسسىلىرىنى سۆزلىشىدۇ، مەھەللىدىكى يېگىتلىقلار توغرىسىدا پاراڭ سېلىشىدۇ، بەزى خالىي قالغان چاغلاردا، قىمارۋازلار تاۋكا قۇرۇپ،

ئوشۇق ئوينىشىدۇ.

يېقىندىن بۇيان، ئاياغقۇمدا تولغاق كېسىلى تارالدى. بىر قانچە بالا ئۆلۈپ كەتتى. مەھەللىدە ۋەھىمە پەيدا بولدى، ئەمدى كۆل بويىدىكى گەپنىڭ تېمىسى «كېسەل» ھەققىدىلا بولۇپ قالدى، بۈگۈنمۇ تۆشلىرىنى ئېچىپ، بەلۋاغلىرىنى بوش باغلىۋالغان قېرىلار كالىنىڭ قۇيرۇقىدىن ياسىۋالغان چىۋىن قورۇغۇچنى كۆتۈرۈۋېلىپ، كۆل بويىغا كېلىشتى، ئۇلار سۆگەتنىڭ سايىسىدىكى نەم توپىغا ئۆزلىرىنى تاشلىشىپ، پاراڭلىرىنى باشلىدى.

— ھوي سىدىقاخۇن، بۈگۈن ئاۋۇدۇن باينىڭ نەۋرىسىنىڭ نەزىرىسىگە بارمىدىڭلار، نېمە ئىش بولدى؟ مەسچىتتىمۇ كۆرۈنمىدىڭلار؟ — دېدى پۇتىنىڭ باش بارمىقىغا چېگىنى ئۆتكۈزۈۋېلىپ ئارغامچا ئېشىۋاتقان مۆمىن ھېلىمشا. ئۇنىڭ تۇرۇپ - تۇرۇپ ئالقىنىغا تۈكۈرگەن تۈكۈرۈكى چىششىز ئاغزىدىن ھەر تەرەپكە چېچىلىپ، تولىسى ئاچىماق ساقىلىغا چاپلىشىپ قالاتتى. توقۇم ياماپ ئولتۇرغان سىدىق پاكار جۇۋالدۇرۇزنى كۈچەپ سانجىپ، بېشىنى كۆتۈرمەستىن جاۋاب بەردى.

— گەپ قىلماڭلا مۆمىناخۇن، ھېلىقى ئىپلاس كېسەل ماڭا چاپلىشىپ قاپتىكەن، كېچىچە تولا تالاغا چىقىپ، بولالماي قالدىم، نامازغا ئالغان تەرەتنىمۇ تەرەت بولمىدى، پۇت - قولۇمدا مادار يوق، قانداق قىلارمەن؟ ئاۋۇدۇن باينىڭ نەۋرىسىمۇ تولغاق بولۇپ قاپتىكەنمۇ؟

— ھە، ئۇ بالىمۇ شۇ كېسەل... شۈكرى دەڭلا، بۇمۇ ئاللانىڭ بەرگىنى.

— توۋا قىلدىم، خۇدايا، بەرگەن كۈنىڭگە يۈز مىڭ شۈكرى، — دەپ ياقىسىنى چىشلىدى سىدىق پاكار ھودۇققان ھالدا.

— ھېلىقى مارىخان تولغاقنىڭ ئالدىنى ئالىدىغان دورا دەپ، بىرنېمىلەرنى تارقىتىپ يۈرەتتى. شۇنىڭدىن يېمىدىڭلىمۇ سىدىق-

باي؟ — دېدى ئېشىكنىڭ جۇمبۇرىنى ياماپ ئولتۇرغان توختى قوتۇر قاپقارا چوقۇر يۈزىگە چاپلاشقان ئىت چىۋىنىنى كاپپىدە تۇتۇپ يەرگە تاشلاپ دەسسىگەچ. ئۇنىڭ يىرىك تاپىنى ئاستىدىن «پاس» قىلغان ئاۋاز چىقتى.

— ئۆمرۈمگە كېلىپ ھازىرغىچە بىر كۈن ئاغرىپ قالغان بەندە ئەمەسمەن، ئەمدى تۆت كۈنلۈكۈم قالغاندا، ئاشۇ ھارام نېمىنى يەپ، ئىمانىمنى بۇلغۇغىچە، پاك پېتىم ئۇ دۇنياغا باراي، — دېدى سىدىق پاكار. ئۇنىڭ ساقال ئارىسىدىكى سەل سارغىيىپ قالغان قارا يۈزلىرىدە بىر خىل غۇرۇر ئالامىتى ئىپادىلەندى.

— ھەببەللى، بۇ گېپىڭ ئوبدان بولدى، سەن ئىككى چاقماق قەنت تېپىپ، چايغا سېلىپ ناشتا قىلىپ باقە، ماۋۇ ئوبۇل چەمەكنىڭ بۇۋىخان شۇنداق قىلىپ ساقايدىم دەپ يۈرىمىش، — دېدى مۆمىن ھېلىمشا.

— ئۆتكەن يىللىرى، كېسەل تارقالسا، دورىنى بىكارغا بېرەتتى. ھازىر ئەمدى تەكشۈرگەنگە بىر يېرىم كوي، تۆت تال دورىغا ئۈچ كوي ئالىدىغان بولۇشۇۋاپتۇ. دورىنى يەپ ساقايسىغۇ ساقايدى، بولمىسا تۆت يېرىم كوي پۇلنىڭ كۆزى ئوچۇقلا كېتىدۇ. شۇ پۇلغا ئەھەت قاسساپنىڭ كاساڭ گۆشىدىن بىر پارچە يېسە، شۇ پايدا، — دېدى ئوبۇل كوسا ئاغزىنى چاكىلدىتىپ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!

ئولتۇرۇشقانلار بۇ بوغۇق ئاۋازدىن چۆچۈپ، ھودۇققان ھالدا ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ كەتتى، ئۇلارنىڭ قېشىغا ئابدۇرېشىتخان غوجا كەلگەنىدى.

— ۋەئەلەيكۇم ئەسسالام، غوجام! — ھەممىسى ئېگىلگەن، دوڭغاقلىغان پېتى. يۈگۈرگەندەك بېرىپ، غوجىنىڭ قوللىرىنى چىڭ تۇتۇپ، يۈزلىرىگە سۈرتۈپ كېتىشتى. ئابدۇرېشىتخان غوجا بېشىغا يېڭى گۈللۈك ئاق دوپپا، ئۈچىسىغا ئاق شايى يەكتەك كىيىپ، بېلىنى چۈچىلىق ھەرەم ياغلىقىدا باغلىۋالغانىدى. ئۇ-

زۇن چار ساقىلى ئوچۇق قىزىل مەيدىسىدە يەلپۈنۈپ، ئۇنىڭغا ئالاھىدە سالاپەت بېرىپ تۇراتتى، ئۇ پۇقرالىرىنى قوبۇل قىلغان پادىشاھتەك، سولاشقان قاپاقلىرىنى سۇرلۇك لىپىلدىتىپ، ئادەملەرگە قولىنى ئېرىنچەكلىك بىلەن ئۇزاتتى.

— بىر كۈندە يەتتە مەرتەم كۆرۈشكۈلۈك ئەمەسمۇ ـ ھە! — دېدى ئۇ، غاراڭ ـ غۇرۇڭ ئاۋازدا.

— ھەئە، شۇنداق غوجام، ساۋاب ئەمەسمۇ غوجام، — دېيىشىپ قول قوشتۇرۇپ تۇرۇشتى ھەممىسى ئېگىلگەن ھالدا. سىدىق پاكار ھەممىسىنىڭ كەينىدىن ئاران مېڭىپ كېلىپ كۆرۈشتى.

— ھە، سىدىقباي، نېمە بولدۇڭلار، بەك دوڭغاسلاپ قاپسىلە ـ يا؟

— تولغاق بولۇپ قاپتىكەنمەن غوجام، پۇت ـ قولۇمنىڭ ھېچ ماجالى يوق.

— ئاللاغا جىق ھەمدۇسانا ئېيتىڭلار، توۋا قىلىڭلار، ھۆكۈمەتنىڭ كەينىدىن غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىدىغان ئىشقا ھەرگىز ئارىلاشماڭلار.

ئاڭغىچە، قولتۇقىغا گىلەم قىستۇرغان مۇرتى يېتىپ كېلىپ، يەرگە گىلەمنى سالدى. ئىككى تالىپ ئىككى يانغا ئۆتۈپ، بىرى يەلپۈگۈچتە يەلپۈدى، بىرى قوتاز قۇيرۇقىدا ياسالغان چىۋىن قورۇغۇچتا چىۋىن قورۇدى. قېرىلار ئۇنى چۆرىدەپ، يۇمشاق، نەم توپىدا يۈكۈنۈپ، ئۇنىڭغا ئېگىشىپ، ئاغزىغا تەلمۈرۈپ ئولتۇرۇشتى.

— ھازىر بىز مۇسۇلمان خەقتە ئىنساپ قالمىدى ـ ھە، — دېدى ئۇ سۆزىنى ئۇلاپ، — ھۆكۈمەتنىڭ كەينىدىن، دىنىي ئۆلىمالارنىڭ كەينىدىن غەيۋەت ـ شىكايەت قىلىشىپ، ئەمىر ـ پەرمانلارغا بويۇنتاۋلىق قىلىشىدۇ، غەللە تاپشۇرۇڭ دېسە، ۋاقتىدا تولۇق تاپشۇرمايدۇ، ئىككى تال «غەللىنىڭ پۇلىنى بەرسۇن» دەپ يېتىن-

ۋالدۇ. بۇنىڭ ھەممىسى غەيۋەت - شىكايەت، ھۆكۈمەتكە پۈت ئاتقانلىق، ئاللانىڭ ئەمرىنى تۇتمىغانلىق. ھازىر ئاللا بىزگە نېمىشقا ھېلى جىگەر كېسىلى، ھېلى تولغاق دەپ بۇ كېسەللەرنى بېرىۋېرىدۇ؟ بۇ ئاللانىڭ بىزگە قىلغان غەزىپى، ھازىر ئاياغقۇمدا ھاراق ئىچىدىغانلار، زىنا قىلىدىغان ئىشلار — ئىپلاسلىقلار پەيدا بولدى، مىسال، ئاۋۇ مەمتەك دېگەن خالقۇش ساراڭنىڭ قىزىنى ھېلىقى ياسىن مەدەك دېگەن ھاراقكەش قىمارۋاز جىگىدىلىكتە سۆرەپ يۈرەرمىش. مۇشۇنداق ھاراق، زىنا، غەيۋەت - شىكايەتتىن بىز بۇرۇن ئېتىنى ئاڭلاپ باقمىغان جىگەر كېسىلى، تولغاق، موخو دېگەن كېسەللەر پەيدا بولدى. بۇ نېمە؟ ئاللانىڭ غەزىپى، ئاشۇ ھارام ئىشلارنىڭ ھەققىگە ئاللانىڭ بىزگە ياغدۇرغان جاۋابى. قېنى، ئاشۇلار بىر يوقالسۇن، كېسەل ھازىر يوقىلىدۇ. ھۆكۈمەتنىڭ، ئاللانىڭ بەرگىنىگە شۈكرى قىلىپ، سىڭگەن ئۇمىچىمىزنى ئىچىپ، بېشىمىزنى ئىچىمىزگە تىقىپ، تىنىم دېھقانچىلىقىمىزنى قىلساق، خۇدا بىزگە رەھىم قىلىدۇ. ئىنساب ياغدۇرىدۇ، ئىمان ياغدۇرىدۇ. زىرائەتلىرىمىز ئوخشايدۇ، يامغۇر بېرىدۇ، سۇ بېرىدۇ، ئاڭلىمىساق، مانا مۇشۇنداق سېسىق كۆلنىڭ پاقىسىدەك سېسىق سۇ ئىچىپ، زىرائەتلىرىمىزگە سۇ يوق، كۈندىن كۈنگە قۇرۇپ تۈگىشىپ كېتىمىز. مانا بۇ يىل ئاشۇ مەمتەك دېگەن خالىقۇشنىڭ كەينىگە كىرىپ، غەيۋەت - شىكايەت قىلغۇچىلار كۆپىيىۋىدى، بۇغدايغىمۇ ئاران بىر سۇ قويالىدۇق، سۇ يوق، دەل - دەرەخلىرىمىز قۇرۇدى، كېۋەزلىرىمىز غوزا تاشلىۋەتتى. باغلارنىڭ مېۋىسى يىگىلەپ كەتتى. قىشچە، جىگەر كېسىلىنىڭ دەردىدىن بىرمۇنچە مۇسۇلمانلىرىمىز قازا قىلدى، سەرسان بولۇپ كەتتى. ئەمدى يازچە تولغاق كېسىلى تارقىدى، بۇنىڭ ھەممىسى ئاللانىڭ غەزىپى بولماي نېمە؟ تۇۋا قىلايلى مۇسۇلمانلار، ئاللاغا ھەمدۇ - سانايىمىزنى ئېيتايلى. گۇناھىمىزنى تىلەيلى، ئۇلۇغ مازايى - ماشايىقلارغا سېغىنايلى، ھەزرى-

تى ئاپئاق غوجام ئاتىمىزنىڭ ھەق - ھۆرمىتى ئۈچۈن، نەزىر، ئۆشرە - زاكاتنى ئۇنتۇمايلى، تېۋىنايلى، شۇنداق قىلساق، ئاللا گۇناھىمىزنى مەغپىرەت قىلغاي!

— بەرھەق، بەرھەق، ئېھ، قۇدرەتلىك ئاللا! بىلە - بىلمەس قىلغان گۇناھىمىزنى مەغپىرەت قىلغايسەن! — سوپى مەزىن ھۆڭرەپ يىغلاپ باش بولۇپ توۋلىدى. ھەممە جامائەت ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ھۆ تارتىپ يىغلاشتى. كېيىن، «ھە. . . ھۇم» دېيىشىپ جەر سېلىشقا چۈشتى.

8

چۈشكە يېقىن، مەھەللە ئىچى ئىسسىق دەستىدىن قايناپ كەتتى. تەڭلىماكان قۇملۇقىدىن يالىلداپ ئۇرۇۋاتقان ئىسسىق كىشىنى چىدىغۇسىز كۆيدۈرەتتى. روزى تۇتقانلارنىڭ تولىسى دەرەخنىڭ تۈۋىگە چوڭقۇر ئازگال كولاپ، شۇنىڭ ئىچىدە يالىڭاچ ياتماقتا ئىدى. چوڭلار: «قىرىق يىلدىن بۇيان بۇنداق ئىسسىق بولمىغان» دېيىشتى.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۆيىگە كېتىۋاتاتتى. ئۇنىڭ قارامتۇل چىرايى تۆمۈردەك كۆكىرىپ كەتكەن، قۇرۇپ گەز باغلىغان نېپىز لەۋلىرى توختىماي ئۇمچىيىپ تىترەتتى. چوڭقۇر قارا كۆزلىرىدىن تەلۋىلەرچە ئەلەم يېغىپ تۇراتتى. قارا ساقال - بۇرۇتلىرى ئوغرى تىكەندەك پارقىراق ئىدى. بېشىدىن ساقىپ چۈشۈۋاتقان تەر پېشانىسىدىكى، يۈزىدىكى قورۇقلار ئارقىلىق ئېقىپ ياڭاق سۆڭىكىدىن تامچىپ چۈشەتتى، ئۇ، بەلۋېغىنى يەشتى، كېيىن كىردىن قارايغان، ئوت - چۆپنىڭ چېلى قېتىپ قالغان خەسە يەكتىكىنى سېلىپ، بەلۋېغى بىلەن قوشۇپ يەلكىسىگە تاشلىدى. ئۇنىڭ كۆزلىرى پارقىراپ كەتتى. ئىچ - ئىچىدىن يىغا قايناپ چىقىۋاتقاندەك بولدى. ياش چېغىدا قۇمدا چې-

لىشقا چۈشكەندە ئېغىر بەل قورۇشقاندىكىدەك ھۆمۈلدەپ كەتتى، ئۇ بېشىدىكى بىر قېتى تىتما بولۇپ كەتكەن ئاق دوپپىسىنى پېشانىسىدىن سىيرىپ چۈشۈرۈپ، گويا پۈتۈن ئەلەمىنى شۇنىڭدىن ئالىدىغاندەك، ئاغزىغا پۈرلەپ تىقىپ، چىڭ چىشلىۋالدى.

— ۋاي نېمە بولدۇڭلار، ئۆڭگىلەڭ بوپكېتىپسىلىيا؟

خوتۇنىنىڭ ئاۋازى ئۇنى ئېسىگە كەلتۈردى. ئۇ شۇ چاغدىلا ئۆيىگە كەلگەنلىكىنى بىلدى، ئېشەككە قوزۇق ياساۋاتقان قېيىن ئاتىسى ھارۇن بوۋايىنى، ئۇنىڭ يېنىدا زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ، چوڭ دادىسى بىلەن قىزغىن گەپلىشىۋاتقان كىچىك بالىڭاچ ئوغۇللىرىنى تونىدى. خوتۇنى يوبدان ئېتىش ئۈچۈن، ئۆيىنىڭ ئارقىسىدىن چامغۇر يۇلۇپ كېلىۋاتقانىدى، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن دولىسىدىكى چاپاننى پىرقىرىتىپ چۆرۈۋېتىپ، ئاغزىدىكى دوپپىنى تۈكۈرۈۋەتتى، دوپپا قان ئارىلاش يەرگە چۈشتى. ھەمشىرىخان قورقۇپ كەتتى، ئەمدىلا گەپ قىلىش ئۈچۈن ئاغزىنى ئۆمەللەپ تۇرۇشىغا، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ تەتۈر مۇشتى بويىنىغا تېگىپ، يەرگە يىقىلدى. ھەمشىرىخان «ۋايجان!» دەپ توپىدا يۇمىلاپ كەتتى. ھارۇن بوۋاي:

— ۋاي مەمەتخان، نېمە بولدى؟ — دەپ ئورنىدىن تۇرۇپ بولغۇچە، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ كىرىپ كەتتى، باللار قىرقىرىشىپ يىغلاشقىلى تۇردى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن دالان، تۆت ئېغىز ئۆي، ئېغىللارغا شامالدەك كىرىپ قايتىپ چىقتى، يەنە غالجىرلاشقان پېتى ھارۇن بوۋاي ئەمدىلا يۆلەپ تۇرغۇزغان خوتۇنىغا ئېتىلدى. بوۋاي: «ئوبدان بالام مەمەتخان، ئاچچىقىڭىزغا ھاي بېرىڭ، ھەمشىرىخان ھەرقاندچە گۇناھ قىلغان بولسىمۇ، مەن ناماقۇل، مېنىڭ يۈزۈمنى قىلىڭ، مېنىڭ تۆت كۈنلۈكۈم قالدى. مەن ھايات چاغدا بۇنداق قىلماڭ، مېنى كۆمۈپ قويۇپ، نېمە ئىش قىلسىڭىز مەيلى. خۇدانىڭ، تۇتقان روزام، ئۆتىگەن بەش ۋاخ نامىزىمنىڭ ھەق - ھۆر-

مىتى ئۈچۈن، پەيلى شەيتاننىڭ كەينىگە كىرمەڭ، بالام!» دەپ ئۇنىڭ قولىغا ئېسىلىۋالدى. باللىرى پۇتىغا ئېسىلىۋېلىپ: «دادا، ئانا!» دەپ قىرقىرىشىپ يىغلاشتى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن مەست ئادەمدەك دەلدۈگۈنۈپ توختاپ قالدى. ھەمشىرىخان توپىدا دۈم يېتىپ ئۆكسۈپ يىغلايتتى. ھارۇن بوۋاي كۈچسىز قوللىرىدا مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنى سۆرەشتۈرۈپ، لەمپە ئاستىدىكى سۇپىغا ئاپىرىپ ئولتۇرغۇزدى. ئۇنىڭ چىرايى قورقۇنچلۇق تارتىشىپ، كۆزلىرى قان قۇيۇلغاندەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. ئۆزى ھەدەپ ھەمشىرىخانغا خىرىس قىلغان ھالدا تىكىلىپ ھاسىرايتتى. ھەمشىرىخان ھەممە يېرى توپىغا مىلەنگەن ھالدا، ئۆكسۈپ يىغلاپ، ئاستا سۆرۈلۈپ، كۆمۈپ قويۇلغان قىغقا يۆلەندى. چۇۋۇلۇپ كەتكەن چاچلىرى يۈز - كۆزلىرىنى توسۇۋالغانىدى. باللار قىرقىراپ يىغلىشىپ، ئۇنىڭغا يېپىشىۋېلىپ، دادىسىغا قورقۇمسىرىغان، ياتسىرىغاندەك پات - پات يەر تېگىدىن قاراپ قويۇشاتتى. ھارۇن بوۋاي تاتارغان، ھاسىرىغان ھالدا، بىردەم قىزىغا، بىردەم يېنىدا ئولتۇرغان كۈيئوغلىغا قارايتتى. ئۇنىڭ كىرپىكسىز كۆزىدىن توختىماي ئېقىۋاتقان ياش ئاق، كىر ساقىلىنىڭ ئارىسىغا سىڭمەكتە ئىدى.

— بالام، — دېدى بوۋاي بوغۇلغان يىغا ئارىلاش ئاۋازدا، — ماۋۇ باللارغا قاراڭ، ماڭا ئىچىڭلار ئاغرىمىسىمۇ، باللارغا ئىچىڭلار ئاغرىسۇن. بۇنداق قىلساڭلار، مەن قورۇنۇپ كېتىدىكەنمەن. ئاچچىق دېگەن پەيلى شەيتان، ئۇنىڭ ئەسىرى بولسا، ئادەم ئەقلىنى يوقىتىدۇ. ھەرقانداق ئىش بولسىمۇ، ئاچچىق قىلغانغا، ئۇرۇشقانغا ئورنىغا كەلمەيدۇ، چىرايلىق دەيلى، بۇرۇنقى ياش ئىدىڭلار، بۇنداق قىلساڭلارمۇ يارىشاتتى، ئەمدى ئالتە بالىغا ئاتا - ئانا بولدۇڭلار، بالاڭلىنىڭ چوڭى ياتلىق قىلىنغۇدەك بولدى. . .

— مانا شۇنىڭ خاپىلىقى، ھە، قېيىنئاتا، سىلى ئاڭلىسىلا، ھازىر ھەممە خەقنىڭ ئاغزىدا، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ قىزى ياسىن مەدەك بىلەن ئۇ قېپتۇ، بۇ قېپتۇ. . . دېگەن سۆز - چۆچەك. . . بۇ

سۆز - چۆچەكلەر دوست - دۈشمەننىڭ ئالدىدا بىر پۇللۇقۇمنى قويمىدى. مەن يۈزۈمنى قانداق كۆتۈرۈپ يۈرىمەن؟ نى ئات، نى نومۇس! قىز باققاننىڭ جاجىسىمۇ ئەمدى بۇ! ھازىر بولماي قالدى، خەيرىيەت، ھەي، ئۈنۈڭنى ئۆچۈرۈپ ئاڭلا! — دەپ ۋارقىرىدى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن. ھەمشىرىخان ئۆكسۈشتىن دەرھال توختىدى، — مەن بۇ قېتىمغا قېيىنئاتامنىڭ يۈزىنى قىلدىم، بوپتۇ. بۇنىڭدىن كېيىن، قىزىڭ تالاغا چىقمىسۇن. كۆزۈمگە چېلىقىپ قالسا ياكى زىغىردەك گەپ قۇلىقىمغا چۈشۈپ قالسا، ئىككىڭنى تۇۋرۇككە تېڭىپ، پاچىقىڭنى چېقىۋېتىپ، كۆرۈدىغىنىمنى كۆرىمەن!

— مۆرىمەمسەن؟ مەمەتخاننىڭ گېپى ئورۇنلۇق، تايىقى ھەق بوپتۇ. ھۇ، سەندەك ئەقىلسىزنى! — قورقۇنچ ۋە ئاچچىقلىنىشتىن بوۋاينىڭ تىزلىرى دىر - دىر تىترەپ كەتتى.

— ئۇقتۇم، — دېدى ھەمشىرىخان يىغا ئارىلاش ئۆكسىگەن ئاۋازدا.

— ھەممە گۇناھ مەندە، — بوۋاي مەيدىسىگە مۇشتلىدى، — كۆزگە كۆرۈنگەن نەۋرەم دەپ ئەركىلىتىپ، ھالا بۇ كۈندە، ما ئىشنى كۆر ئەمدى؟ دادىسى دۈشمىنى كۆپ ئادەم تۇرسا، دادىسىنى ئايىمىغىنىنى قارا ئۇ ئەقىلسىزنىڭ! سەن ئانىسى بولغاندىكىن، نېمىشقا بويىغا يەتكەن قىزىڭغا ئوبدان ھېزى بولمايسەن تاياق قېپى؟ خەپ نۇسرەت، خەپ. . . سەن بىزنىڭ دەردى - ئېسەيىمىزنى ئاز بولۇپ قالدى دەپ، ئەمدى بىزگە مۇشۇنى كۆرسەتتىڭما؟!

ئۆيدىكى بۇ جېدەلنى ئۇققان نۇسرەت ئۆيگە كېلىشكە پېتىنالمىدى، ھەپتىگىچە دادا جەمەت بوۋىسىنىڭ ئۆيىدە تۇردى.

9

ئەترەتنىڭ تاملىرى ئۆرۈلۈپ چۈشكىلى ئاز قالغان، يانتاق،

قومۇشلار ئۈنۈپ كەتكەن ھويلىسى بۇگۈن ئادەم بىلەن لىق تولغان، ئۆزۈندىن بېرى تىنجىپ قالغان بۇ كونا «ئوردا»غا جان كىرگەنىدى. بۇرۇنمۇ بۇ يەردىن چىقىدىغان غەلۋە - غۇۋغا ھەرگىز خۇشاللىق ئەمەس، جېدەل، مۇشتلىشىش، يىغلاش، ۋارقىراش ئىدى. چىراغ ئۆچتى قىلىپ كالتەكلەيدىغان ئۆيىنىڭمۇ ھازىر ئىشىك - دېرىزىسى قېيسىيىپ، تاملىرىنىڭ سۇۋىقى چۈشۈپ، بىرقانچە يەرگە بارماق پاتقۇدەك چاك كەتكەنىدى. جاھاننىڭ خاپىلىقى گويا مۇشۇ يەردىن ماكان تۇتۇۋالغاندەك، يەنە ھازىرمۇ ۋارقىراشماق، يىغا - زارە بولماقتا ئىدى. بۇ ئىشلار بۇ كەڭرى ھويلىنىڭ ئىككى يېرىدە — بىرى، ھويلا ئوتتۇرىسىدىكى قېرى ئۈجمىنىڭ تۈۋىدە، يەنە بىرى، ئامباردا بولۇۋاتاتتى.

ئۈجمە تۈۋىدە، بىر توپ قېرى - ياش ئاياللار، باللار كەنت سېكرېتارى مامۇت نۇرنىڭ ئەتراپىغا ئولىشىۋالغانىدى. مامۇت نۇر پوكاندەك ئېسىلىپ، تەرلەپ - پىشىپ، ئۇلارغا سۆزلىمەكتە ئىدى:

— ھەي مۇسۇلمانلار، مەن سىلەرگە ئەتىگەننىڭياقى قەلەندەرنىڭ ئىتىغا ئوخشاش كاپشىپ سۆزلەۋاتىمەن، بۇ مېنىڭ گېپىم ئەمەس، كېپەك شاڭجاڭنىڭ بۇيرۇقى. بۇ يالغۇز بىزنىڭ ئاياغقۇمغا چىقارغان سىياسەت ئەمەس. مەنچە بولغاندىغۇ، غەللە ئاشلىقى ساتقان پۇلنى ھازىرلا قولۇڭلارغا بەرسەم بولاتتى، لېكىنزە، كېپەك شاڭجاڭ: «بۇغداي ساتقان پۇلدىن بىر سىنىتمۇ دېھقانلارغا بېرىلمەيدۇ، ھەممىگە ئوغۇت ئېلىپ بېرىمىز» دەپ بۇيرۇق قىلدى. بۇنىڭمىغۇ، تېگىدىن ئالغاندا يامىنى يوق، ئوغۇتنى جىق سالساق، كېلەر يىلى ھوسۇلنى جىق ئالىدىغان گەپ!

— كېلەر يىلقى ھوسۇلغىچە بىز كارناينى قوزۇقتا ئېسىپ قويىمىزمۇ؟ ئورمىدا بېرىشكە يېگەن گۆشنىڭ قەرزىنى ئىشتىنىمىزنى سېتىپ بېرىمىزمۇ؟ قوناق پىشقىچە نېمە يەيمىز؟ ئوغۇت بەرسەڭلار، ئوغۇتنى يەيمىزمۇ؟ — دېدى تۆۋەن مەھەللىدىكى

ئەيسا خىڭرىق.

— راست، بىز ئوغۇت يەمدىكەنمىز؟

— بىزمۇ ئاش بەرگەندىكىن، بىزگە پۇل بەرسۇن، پۇلىمىزنى بەرسۇن. «ئاۋۋال تائام، ئاندىن كالام»، قورساقنى غەملىۋېلىپ، ئاندىن ئوغۇتنىڭ غېمىنى قىلساقمۇ كېچىكمەيمىز.

— ھەرقانچە ئوغۇت چاچقان بىلەنمۇ، سۇ بولمىسا، تۆشۈك يانچۇققا پۇل سالغاندەك ئىش بولىدۇ. مانا، بۇ يىلمۇ بىر مۇنچە ئوغۇت ئېلىپ چاچتۇق، يالتىراق ئېلىپ باستۇق، سۇ بولمىغاندىكىن، «ئېشىكى ئۈچ تەڭگە، توقۇمى بەش تەڭگە» بولدى. يېرىمنىڭ ئېچىق بېشىغا سۇنى ئەكېلىپ قويۇپ، ئاندىن ئوغۇت ئال دېسە بولمامدۇ؟ ئەمدى جېنىمنى تىكىپ قويدۇم، — دېدى قادىر پىلاڭ.

— ماڭا كەچكىچە ئېسىلىۋالساڭلارمۇ مەندە پۇل يوق، — دېدى مامۇت نۇر توقۇمنى قارنىغا ئېلىپ، — بۇ كېپەك شاڭجاڭنىڭ بۇيرۇقى، مەن شۇنى سىلەرگە يەتكۈزۈپ قويدۇم.

— شۇنداق، سىز يۇقىرىغا ياخشى، پەقەت يۇقىرىنى رازى قىلسىڭىزلا بولدى. لەڭ ساتقۇزۇشتا، ھەربىر ئادەمگە بۆرىدەك تەگدىڭىز، بىز سىز دېگەن ۋاقىتتا سېتىپ بەردۇق. سىز يۇقىرىدىن مۇكاپات ئالدىڭىز، ئەمدى ھەققىمىزنى بېرىدىغان چاغدا، چاتىقىڭىز يوق. ۋاي، ئۇنداق قىلماڭ ئوبدان سېكرېتار، بىزگىمۇ ئىچىڭىز ئاغرىسۇن، بىزگىمۇ ئانچە ـ مۇنچە ياخشى بولۇڭ، ئاخىرى ئۆلسىڭىز يىغلايدىغان، جىنازىڭىزنى كۆتۈرىدىغان بىز. بىزنى ئۇنچىۋالا تاشلىۋەتمەڭ، يۇقىرىدىن چايدان مۇكاپات بەرگەن بولسا، بىز سىزگە بىر پاقلان سويۇپ چاي قويۇپ مۇكاپاتلايلى، — دېدى قادىر پىلاڭ.

— تولا كاپشىما تاز... ئىش قىلىپ، مېنىڭ كارىم يوق.

— شۇنداق، «غوجامنىڭ قورسىقى توق، قۇلى بىلەن ئىشى يوق». قېنى كۆرەرمىز، يەنە بىر ـ بىرىمىزگە لازىم بولۇشمى-

غىنىمىزنى!

— لازىم بولساڭ، ماڭا ئەمەس، ھۆكۈمەتكە بولىسەن، ماڭا نېمىدى؟ مەن يەنە ھۆكۈمەتنىڭ سىياسىتى بويىچە ئىشلەۋېرىمەن، — دەپ ھۆركىرىدى مامۇت نۇر چىچاڭشىپ.

— ھەي، خالايىق، بولدى تالاشماڭلار، بۇنىڭ بىلەن مىڭ كېچە ـ كۈندۈز دېيىشسەڭلارمۇ بىكار، بۇ يەنە مۇشۇنداق مۇشۇك بالىسىنى يېگەندەك، ھەممىنى يۇتۇۋېتىپ، كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ، خىيالىغا كەلگەننى سۆزلەۋېرىدۇ، بەزدەك تۇرۇۋېرىدۇ، — دېدى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن توپ ئىچىدە ۋارقىراپ.

— ئالە، مەمتەك.

— ھۇششەرە مەمتەك، يەنىلا سەن يۈرەكلىك، سەن ئوغۇل بالا! — دېيىشتى خالايىق، مامۇت نۇر تاتىرىپ كەتتى.

— مېنى ھەممىڭلار مېڭىسىنىڭ سۈيى بار خالقۇش ساراڭ دەيسىلەر... — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن جامائەتنى ئۆزىگە قاراتتى، — ھەرھالدا، مېنىڭ بىر ئېغىز گېپىمنى ئاڭلاڭلار. ئىككى ئىت تالاشسا، بىرسى كاسكىراپ، چىشىنى چىقىرىپ كەينىنى قىلىۋالسا، تالاۋاتقىنىمۇ تالىمايدۇ. كۈلمەڭلار، كۈلىدىغان گەپ ئەمەس. بىزنىڭ دانا سېكرېتارىمىز بۇنىڭغا كاسكىراپ، كېپەك شاڭجاڭغا دۆڭگىگەندىكىن، بىز قانداق قىلىمىز؟ ھەقىچان شۇنداق دېسەم، «بۇ لامزەللەر كېپەك شاڭجاڭنىڭ ئالدىغا بارالمايدۇ، شۇنىڭ بىلەن، مېنىڭ دېگىنىم دېگەن بولىدۇ!» دەيدۇ. قورساق ئاچسا، قانداق قىلىمىز؟ ھېلىغۇ كېپەك شاڭجاڭكەن، ۋالىينىڭ ئالدىغىمۇ بارىمىز. چۈنكى بىزگە نان كېرەك، نان بولمىسا، بىز بولمايمىز، بىز بولمىساق، نان بولمايدۇ. كېپەك شاڭجاڭ شاڭجاڭ بولالمايدۇ، ۋالىيمۇ ۋالىي بولالمايدۇ، چۈنكى بىز ئۇلارغا كېرەك. بىز نان تاپمىساق، ئاچلىقتا ئۇلار بىزدىن بەكرەك چىدىيالمايدۇ. جان بىزنىڭكىدىن ئۇلارغا بەكرەك تاتلىق.

مەيداندا يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى:

— سۆزلە سارالڭ، گېپىڭ جايىدا!

— ئەگەر پۈتۈن ئاياغقۇمدا، مەن بىلەن كېپەك شاڭجاڭنىڭ ئالدىغا بارالىغۇدەك ئىنجاسى بار ئوغۇل بالىدىن بىرى چىقسا بىرى بىلەن، ئۇنى چىقسا ئۇنى بىلەن بارىمەن. چىقمىسا، ئۆزۈملا بارىمەن. كېپەك شاڭجاڭمۇ بىزگە ئوخشاشلا ئادەم، ئىككى پۇتى بار، ماڭىدۇ، ئاغزى بار، سۆزلەيدۇ، قۇلىقى بار، ئاڭلايدۇ، كۆزى بار، كۆرىدۇ، ئادەم يېمەيدۇ. ئەھۋالىمىزنى دەيمەن، تىڭشىسا — ھەل قىلسا يېنىپ كېلىمەن، بولمىسا، كېپەك شاڭجاڭنىڭ ئۆيىدە كۈندە شورپا، پولو، مانتا بار، يەپ ياتىمەن. بېرىدۇ، بەرمەي ئامالى يوق، ئۇمۇ بىزگە ئوخشاش ئادەم، پەقەت بىزدىن سېمىز، چىرايلىق.

— كېپەك شاڭجاڭ يېگەننى يېسەڭ، سەنمۇ ئۇنىڭدىن چىرايلىق بولۇپ كېتىسەن مەممەتەك، — دېدى بىر قېرى مەزلۇم، خالايىق يەنە كۈلۈشتى.

— قانداق، مەن بىلەن بارىدىغانلار بارمۇ؟

شۇئان توپ ئىچى جىمىپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن توپ ئىچىگە — ھەربىر ئادەمگە قاراپ چىقتى. ھەممە كۆزلەردىن تەشۋىش، ئۆزىنى قاچۇرۇش، يەنە خىجىللىق، ئىشەنمەسلىك، ئۈمىدسىزلىك، زەئىپلىك چىقىپ تۇراتتى. ھەممىنىڭ زۇۋانى تۇتۇلۇپ قالغاندەك ئىدى.

— بارمۇ؟

— . . .

— ھا. . . ھا. . . ھا. . . ، — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن قاتتىق قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. كۈلكىدىن توختىغاندا، لەۋلىرى تىترەپ، ئاغزىغا گەپ كەلمەي قالدى، بوغۇلۇپ كەتتى.

— ئىسىت بىچارىلەر، ئادەمنىڭ ئىچىنى ئاغرىتماڭلار! كېپەك شاڭجاڭ ئادەم يېمەيدۇ، بىز ئورۇشقىلى بارمايمىز، پە-

قەت ھال - ئەھۋالىمىزنى دەيمىز، پارتىيىنىڭ رەھبىرى پۇقراسى ئاچ قالسا قاراپ تۇرمايدۇ. پەقەت بىزنىڭ ھالىمىز ئۇلارنىڭ قۇلىقىغا يالغان مەلۇم قىلىنغان، بىز «ھەممە يېرىدىن چىپىلداپ ياغ ئېقىپ تۇرىدۇ، ماڭسا، ئاشلىقنىڭ تۆپىسىگە دەسسەپ ماڭىدۇ، بېشىنى كۆتۈرسە، توقماقتەك پۇلغا ئۇسۇۋالىدۇ» دېيىلگەن. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ ياخشىچاق بولۇش ئۈچۈن. بۇنداق ئىش بۇرۇن شۇنداق ئىدى، ھازىرمۇ تازا ئۆزگەرمىدى، ئىسىت، سىلەرگە ئىچىم ئاغرىۋاتىدۇ. يىغلىغىم كېلىۋاتىدۇ، بىچارىلەر. . .

— بولدى مەممەتەك، بىزنى ئىزاغا ئۆلتۈرەي دېدىڭ، بولدى قىل. . ئەمما ئۆزۈڭ بىلىسەن، بىز گېپىمىزنى سەندەك ئوڭلاپ قىلالمايمىز، سەندەك ئوقۇماپتىكەنمىز. ھەمراھ بولساققۇ بولاتتى، ئەمما سەن بىلىسەن، بىزنى خىجىل قىلما، يەنىلا سېنىڭ بارغىنىڭ ئوبدانكەن، — دېدى قادىر پىلاڭ.

— شۇنداق، مەممەتەك سەن بارغىن!

— شۇنداق قىل، بالام!

— ياخشى سەن بوپقاپتىكەنسەن، بولمىسا، بىز ئۈچۈن بىر ئېغىز گەپ قىلىشقا كىم چىقاتتى؟ «خۇدايىم كۆزىدىن ئايرىسامۇ، ھاسىسىدىن ئايرىمىغان» دېگەن شۇ.

جامائەت يەنە زۇۋانغا كىرىپ، جانلىنىپ قالدى.

— بوپتۇ، مەن يەنىلا سىلەرگە كۆسەي بولاي. كىچىك چېغىمدا، ئانام «كۆسەي بالام» دەپ ئەركىلىتىپ قوياتتى.

— سەن بىز ئاياغقۇملۇقلارنىڭ كۆسەي بالىسى، بالام، — دېدى بىر قېرى مەزلۇم كۆز يېشىنى ئېتىكى بىلەن سۈرتۈپ.

مامۇت نۇر تاتىرىپ تىپىرلاپ كەتتى، ئۇ دەرھال توپتىن ئايرىلىپ، ئابدۇرېشىتخان غوجىنىڭ يېنىغا پايپاسلىدى.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن كۆك ئېشىكىنى مىنىپ، يېزىلىق ھۆكۈمەتكە كەتتى. خەقنىڭ ئەندىشىلىك، ئۈمىدسىز كۆزلىرى ئۇنىڭ قارىسى يىتكىچە، كەينىدىن قاراپ قالدى.

ئەتىسى ئەتىگەندە، مۇھەممەتئىمىن سەيدىن خۇشال قايتىپ كەلدى. كېپەك شاڭجاڭ ئۇنىڭ قولىغا: «ئاياغقۇمنىڭ ئەھۋالى باشقا يەرگە ئوخشىمايدۇ، غەللىنىڭ پۇلى دەرھال دېھقانلارنىڭ قولىغا بېرىلسۇن، باشقا كەنتلەرنىڭ ئەسلىدىكى بويىچە بولىدۇ» دەپ تەستىق يېزىپ بەرگەنىدى. ئاياغقۇملۇقلار شادلىنىشتى، مامۇت نۇر، سىدىق بايچەك، ئابدۇرېشىتخان غوجا، سوپى مەزىنلەر قايغۇرۇشتى، ھازا تۇتۇشتى، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنى خەقلەر ماختاپ بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرگەندە، سېكرېتار ئۆزىنىڭ ھوقۇقى ئۇنىڭغا ئۆتۈپ كەتكەندەك، ئىمام ئىماملىقىنى، سوپى مەزىن مەزىنلىكىنى ئۇنىڭغا تارتقۇزۇپ قويغاندەك، تولغىنىپ كېتىشتى، جامائەت كۆلىنىڭ بويىدا، مۇھەممەتئىمىن سەيدىنى ئورىۋېلىشتى.

— ھە، مەمتەك، بىر دېگىنە، سەن كېپەك شاڭجاڭ بىلەن قانداق كۆرۈشتۈڭ؟

— راست شۇنى دە، دېگىنە، بىر ئاڭلايلى.

— خۇپتەن بىلەن باردىم، بىر كىچىك بالا ئۆيىنى كۆرسىتىپ قويدى. ئېشىكىمنى دەرۋازا ئالدىدىكى بىر ئامۇتقا باغلاپ قويۇپ: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ كىرسەم، ھېچ سادا يوق، بۇ ھويلىسىكەن، يەنە مېڭىپ: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ كىرسەم، يەنە ئادەم يوق. كىچىك بالا گولداپ قويىدىمىكىن دېسەم، ئۆيلەرنىڭ چىرىغى يورۇق، شۇنداق قىلىپ ئۈچىنچى قېتىم: «ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم!» دەپ كىرگىنىمنى بىلىمەن، كۆزۈم ئالىچەكمەن بولۇپ كەتتى. ئوتقاشتەك گىلەم سېلىنغان ئۆيدە، بىر - بىردىن سېمىز ئادەملەر ئولتۇرۇشىدۇ. داستىخاندىكى نېمىلەرنىڭ تولىلىقىدىن بېشىم قېيىپ كەتتى. بىر قوينىڭ پۈتۈن گۆشى تۇرىدۇ، بىرقانچىسى بىردىن پىچاقتا گۆشنىڭ خالىغان يېرىدىن كېسىپ يەۋاتىدۇ، ھاراق ئىچىشىۋاتىدۇ.

— ئۆلە، بېشىڭنى يەيدىغان كاساپەتلەر.

— باشلىقلار دېگەن ئىمانسىز بولىدۇ.

— مامۇت نۇر غوجامنىڭ قولتۇقىدىن، مەسچىتتىن چىقالمىغان بىلەن، ناماز ئوقۇمايدۇ ئەمەسمۇ؟

— ھە، سۆزلە.

— ھەممىسى ھاڭۋېقىپ، بېشىمدىن تاپىنىمغىچە قاراشتى، بىر - بىرىگە قاراشتى. كېپەك شاڭجاڭ مەن بىلەن كۆرۈشۈپ، ئۆزى ئولتۇرغان يەرگە ئولتۇرغۇزدى. ئالدىمغا چاي، گۆش قويدى. «ئالسىلا» دەپتى، «مەن روزا تۇتقان» دېسەم، ھەممىسى خىجىل بولۇشۇپ كەتتى. شۇنىڭدىن كېيىن، «نېمە ئىشلىرى بار ئىدى؟» دەپ سوراپتى، ھەممىنى دەپ بەردىم. ئولتۇرغانلار: «ئۇنداق بولسا بولماپتۇ» دېدى. كېپەك شاڭجاڭ خاتىرىسىدىن بىر ۋاراقنى يىرتىپ، مۇشۇ خەتنى يېزىپ بەردى. ماڭىدىغان چاغدا، بىر پارچە گۆشنى «ئىپتارلاڭ» دەپ بەردى، يېنىپ چىقتىم شۇ.

— ۋاي، ما ئىشنى؟ شۇنچىلىك ئىكەنيا!

— زادى ھەل بولىدىغانلىقىنى مېنىڭمۇ كۆڭلۈم تۇيۇپ تۇرغان.

— مىڭنى قىلسا ئادەم - دە، بىزنى ئاچ قويمايتتى زادى.

— ئەسلى مەن بىللە باراي دېگەن، بارسام بوپتىكەن!

— كېپەك شاڭجاڭ قانداق ئادەمكەن؟

— سېمىز، يوغان قورساق، كۆك كۆز، سۇرلۇك ئادەمكەن.

— مېھماندىن سىقىلىپ قاپتۇ، بولمىسا بۇنداق ئاسان ھەل بولمايتتى.

10

خۇشاللىقتا ھامان قايغۇ ھەمراھ. ئاياغقۇملۇقلار ئازراق

خۇشال بولۇۋىدى، دەرھال بىر پاجىئە ھەممە ئادەمنىڭ كۆڭلىدە ئەندىشىلىك گۇمان پەيدا قىلدى. لېكىن ئۆز غېمى بىلەنلا بولۇپ، باشقىلارنىڭ نېمە بولۇپ كېتىشى بىلەن كارى يوق، بەلكى ئۇنىڭ بىرەر چاتىقى ماڭا يۇقۇپ قالارمىكىن دەپ قورقۇپ، تۇگۇلۇپ ياشاشقا كۆنۈپ كەتكەن ئاياغقۇملۇقلارغا بۇ پاجىئە توخۇسى يىتىپ كەتكەنچىلىك تۇيۇلمىدى.

بۇ ئىش يەنە ئاشۇ كۆك ياتاق، چىڭگىلىك، پاكار قومۇشلار قاپلاپ كەتكەن ئەترەتنىڭ ئامبىرىدا بولدى. سىدىق بايچەك غەللىنى تولۇق تاپشۇرالمىغان قىرىق ـ ئەللىك ئادەمنى ئامبارغا سولىۋېلىپ، قىستىماقتا ئىدى.

— سىلەر ھۆكۈمەتنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ بېقىۋاتىسىلەر، مۇشۇنداق كۆكەمىلىك قىلىپ يېتىۋالساق، بىزدىن غەللىنى كۆتۈرۈۋېتىدۇ دەپ، خىيال ئەيلىمەڭلار، ئەجەب باشقىلار ئۆزى يەيدىغان ئاشلىقىنى قوشۇپ، ئۇ چىقىشمىسا، بىرەر قويىنى، توخۇلىرىنى سېتىپ، بازاردىن ئاش ئېلىپ، ۋەزىپىسىنى تۈگەتتى. ھەرقايسىڭلار نېمىشقا ئۇنداق قىلمايسىلەر؟...

— سەن تېخى بىزنى ئۇنچىۋالا پەس كۆرمە سىدىقاخۇن، بىز كۆكەمە زەمبىلكەش ئەمەس، يەيدىغىنىمىزنىمۇ سېتىپ بەردۇق، يەنە بولمىدى. ئېشەك، كالىمىزنى ساتايلى دېسەك، يەنە دېھقانچىلىق قىلمىساق بولماس. مۇسۇلمان ئادەم يالغان گەپ قىلسا يامان بولىدۇ، ئەمدى بىزنى قىيناۋەرمە، يەردىن چىقمىسا، قانداق قىلىمىز؟ سۇ بولمىغاندىكىن ھېچنېمە بولمىدى، — دېدى ھەسەن مايماق ۋايساپ.

— جېنىمىزنى قىيناۋەرمە، بۇغدايدىن توشمىغان غەللىمىزنى كۈزدە قوناقتا ئارتۇقزايلى، — دېدى يەنە بىر موماي.

— يوشۇرۇن كۆچنى قازايلى، سىلەر جاھىللىق قىلماڭلار، مەن سىلەردىن جاھىل. ئۆيۈڭلەردە ئاش يوق ئەمەس. ئەگەر مۇشۇنداق قىلىۋەرسەڭلار، ئاپىرىپ پەيچۇسوغا سولىتىۋېتىمەن،

جەرىمانە قويغۇزىمەن!

— جەرىمانە قويساڭ، جاننى ئالارسەن، — دېدى مۇسا سوغۇق.

— ھەي ياسىن مەدەك، سەن غەللىنى پۈتۈن بېرەلمەي نومۇس قىلمىدىڭما؟ — دېدى سىدىق بايچەك.

— نېمىدىن نومۇس قىلىمەن؟ خاماندىن چىققان ساماندىن باشقىنىڭ ھەممىسىنى بەرسەم، گەدىنىمدە يەنە يۈز ئەللىك جىڭ ئېشىپتۇ، مانا كۈن تۇرۇپتۇ، مەن گېلىمغا بىر تال دان ئېلىپ قالماي تاپشۇردۇم، ئۆشرە ـ زاكاتقا سامانىنى ئېلىپ قويدۇم، خۇدايىم بار، دېدىم. ئىشقىلىپ، ئاياغقۇمدا ئاچ قالماسمەن، سىلىدەك باي ئاتىمىزنىڭ ئۆيىگە بارارمەن، — دېدى ياسىن كۆزىنى يۇمۇپ كۈلۈپ. سىدىق بايچەك تېرىكتى.

— ئادىنشىۋا، «ئېشەك ئۆلۈۋاتسا، بىر يېرى غىجەك تارتىپتۇ» دېگەندەك، سەت ھىجايمىغىنا، سەن مېنىڭ خوتۇنۇمىدىڭ مەن سېنى بېقىپ، خوتۇنىڭنى ئەكەپ قوي، ئوبدان بېقىپ قوياي بولمىسا...

ياسىننىڭ چىرايى تاتىرىپ كەتتى:

— سىدىق ئاكا، سەن ئاكامدەك ئادەم، ئاغزىڭغا بېقىپ سۆزلە. مەن چاقچاق قىلىپ دەپ قويدۇم. مېنىڭ بار ـ يوقۇم، تۇرغان تۇرقۇم مۇشۇ، لېكىن خوتۇنۇمنى باققۇچىلىكىم بار. سەن مەندىن باي، ئەمما خوتۇنىڭنى باقالمىغان بولساڭ، ماڭا ئەكېلىپ بەرسەڭ، مەن سەندىن ئوبدانراق باقىمەن.

— ھېلى جۇما شۇمتەك، سەن شۇنداق دېگۈدەك بولدۇڭما، ھۇ خوتۇنىڭنى!...، — سىدىق بايچەك ياسىنغا ئېتىلدى. تۆت ـ بەش ئادەم ئۇنى قۇچاقلاپ تۇتۇۋېلىپ يالۋۇردى:

— ھاي سىدىقاخۇن، ھاي دەيمەن، سىلىمۇ كىچىك بالىمۇ؟ خاپا بولمىسىلا.

— مەن زادى ئاشۇ ھارامدىن بولغان سولتەكتىن مۇشۇنداق

گەپ ئاڭلايمەنما؟ ھۇ، خوتۇنىڭنى! . . .

— سەن خوتۇنۇمنى تولا ئاغزىڭغا ئالما، مىنىڭمۇ ئاغزىم بار، سەندىن قورقۇپ قالمايمەن. ناھايىتى قولۇڭدىن كەلسە سولىتىۋېتەرسەن. . .

— ھۇ، خوتۇنىڭنى! . . .، — سىدىق بايچەك ھەدەپ يۇلقۇنۇپ بوشىنىشقا ئۇرۇندى، ئەمما ئۇنى چىڭ قۇچاقلىۋېلىشتى. ئۇ جان ئاچچىقىدا بوغۇلۇپ، خىرقىراپ كەتتى.

— ھۇ، خوتۇنىڭنى! خوتۇنىڭدىن سورا شۇمتەك، سىدىق بايچەك جىگدىلىكتە نېمە قىلغان دەپ سورىساڭ بىلىسەن. خوتۇنىڭنىڭ قۇچىقىدىكى بالىغا قاراپ باق، كىمگە ئوخشايدىكەن — ھە؟ ئاڭلاپ قوي!

ياسىننىڭ چىرايى دەھشەت قورقۇنچلۇق تۈس ئالدى.

— ھەي سىدىق خۇمپەر، خوتۇنۇمنى جىگدىلىككە ئېلىپ چىقتىڭما؟

— ھە، ئېلىپ چىقتىم، ئۇنى قويۇۋېتىڭلار، قويۇۋېتىڭلار، ئى شۇمنىڭ تەڭ كېلەلىگىنىنى مەن بىر كۆرەي، — سىدىق بايچەك تىپىرلاپ يۇلقۇنماقتا، خىرقىرىماقتا.

— ھەي سىدىق خۇمپەر، يالاق يالايدىغان غالچا، سەن مېنىڭ خوتۇنۇمدىن بالا تاپتىڭما؟

— ھە تاپتىم، يەنە تاپىمەن! . . .

— مېنى قويۇپ بېرىڭلار مۇسۇلمانلار، مېنى قويۇۋېتىڭلار خوتۇن تالاقلار! — ياسىن ئەسەبىيلەرچە ۋارقىراپ يىغلاپ كەتتى. باغلاقتا كۆنمىگەن تايغاندەك ئۆزىنى ھەر تەرەپكە ئۇردى. ئەمما خەق ئۇنى ئامباردىن سۆرەپ تالاغا ئېلىپ چىقتى. ئۇ ھەدەپ كەينىگە تىرەجەپ ۋارقىرايتتى:

— سەن قەلەندەر، مېنىڭ خوتۇنۇمنى جىگدىلىككە ئېلىپ چىقتىڭما؟ خەپ توختا! خەپ سېسىق خۇمپەر، سەن ھوقۇقىڭغا ئىشەنمە، تېخى جاھاننىڭ مەنزىلى ئۇزۇن، خەپ! . . .

كىشىلەر ئۇنى ئاخىرى كۆتە — كۆتە قىلىپ ئېلىپ كەتتى. ياسىن مەدەك ھۆكرەپ يىغلاپ كەتتى.

— بولدى، يىغلىما بالام! ئوغۇل بالا — يەنە كېلىپ سەن ياسىن مەدەك يىغلىساڭ ياراشمايدۇ. ئۇ، ئىت خۇيلۇق توخۇ پوقى، بىزدىن ئاش ئالالماي، ئۇسكىلى يەر تاپالماي، سېنى تالىدى. ئادەم جان ئاچچىقىدا ئاغزىغا كەلگەننى دەۋېرىدىغان گەپ. شۇڭا، پەيلى شەيتان دەيمىز. ھە، بولدى قىل، يىغلىما. سېنىڭ خوتۇنۇڭ خەق جىگدىلىككە تارتسا ماڭىدىغان خوتۇن ئەمەس. ئۇ، رودىپاي سەندىن ئاچچىقىنى چىقىرىش ئۈچۈن شۇنداق دەپ تاشلىدى. سەنمۇ دېدىڭ، يەنە نېمىگە يىغلايسەن؟ بولدى قىل! سەن تاۋى نازۇك خېنىممىدىڭ؟ يىغلىما! «يولۋاسنى يەڭگەن باتۇر ئەمەس، ئاچچىقنى يەڭگەن باتۇر». ئەگەر ئۇنىڭ قىلغانلىرى يۈرىكىڭگە تۇرۇۋېلىپ، ئۆچ ئالماق بولساڭ، ئاچچىقىڭنى بېسىۋېلىپ، ئەقلىڭنى ئىشلەت.

— ئاكىلار، كۆردۈڭلار، ئادەمنى شۇنداق سۇندۇرغان بارمۇ؟ مېنى شۇنداق بوزەك ئېتەمدۇ؟ يىل بويى ئاشۇ تۇزكورنىڭ ئۆيىگە سۇ توشۇيمەن، شۇنىڭمۇ يۈزى يوقمۇ؟

— ئۇنى دېسەڭ، بىزنىمۇ ئاز بوزەك قىلمىدى دەمسەن؟ ئۇنىڭ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىدى، ئاياغقۇم ھازىر ئۇنىڭ ئالقىنىدىكى گۆشى، ئېزىقىغا ئېلىپ چايناۋاتىدۇ. ھەركىم قىلسا، ئۆزىگە قىلىدۇ، نى — نى ئادەملەردىن قالغان جاھان بۇ! بۇ بايچەك ئەۋلادىدىنمۇ قالىدۇ تېخى. خۇدايىم ئۆزى تەڭشەپ قويار. . .

جامائەتنىڭ نەسىھىتى ياسىننى ئاچچىقىدىن ياندۇردى. ئۇ يانچۇقىدىن كۆك موخۇركا ئېلىپ، سۇس تىترەۋاتقان كىرپىنىڭ دۇمبىسىدەك يىرىك دىقماق بارماقلىرىدا قولاشمىغان ھالدا يۆگەپ تۇتاشتۇردى.

— روزاڭنى بۇزدۇڭمۇ توخۇ پوقى، — دېدى ھەسەن سوغۇق نارازىلىق بىلەن ئۇنىڭغا تىكىلىپ.

ياسىن گەپ قىلمىدى. مەھەللە دوقمۇشىغا كەلگەندە، ھەممەيلەن تارقاپ كەتتى. ياسىن قىردا تىرەككە يۆلىنىپ ئولتۇرۇپ خېلىغىچە موخۇركىسىنى چەكتى. بىر كەمدە، بىردىنلا چېكىۋاتقان تاماكىسىنى تاشلاپ، ئېرىقتىن ئاتلىدى ـ دە، قومۇشلۇق ئارىسى بىلەن مېڭىپ كەتتى. ماڭغاندىمۇ خۇددى بىر نەرسىگە ئۈلگۈرەلمەيدىغاندەك ئالدىراپ ماڭدى. يەردىكى قومۇش كۆتەكلىرى، ئۆلۈك پاتاسلار بىلەن قوشۇلۇپ چۆيۈندەك قېتىپ كەتكەن مودۇر ـ چوقۇر قىرلار ئۇنىڭ چەمدەك قېتىپ كەتكەن تاپىنىغا تەسىرمۇ قىلمىدى. سالما، پاتمىچۇقلار شىلدىرلاپ، ئايىغى ئاستىدا ھەر تەرەپكە قاچاتتى. قومۇش كۆتەكلىرىگە ئۇۋا سالغان تورغايلار چۆچۈپ ئۇچاتتى. كەچكى شەپەقتە، ئەمدى يىپەك تارتىشقا باشلىغان قومۇشلارنىڭ ئۇچى قىزغۇچ تاۋلىناتتى، قۇملار يۈزىمۇ كۆڭۈلسىز قىزغۇچ تۈسكە كىرگەن، پاشا ـ كۇمۇتىلار غىڭشىپ، ئادەمگە ئۆزىنى ئۇراتتى. ياسىن مەدەك قومۇشلۇق بىلەن ئۇدۇللاپ مېڭىپ بىردەمدىلا سىدىق بايچەكنىڭ ئۆيىگە كەلدى. ئۇ دەرۋازىدىن كىرگەندە، سىدىق بايچەكنىڭ ئايالى ھويلىسىدا، ئىسلىشىپ كەتكەن چەللە ئاستىدىكى ئوچاق بېشىدا، قولىغا ئۇزۇن رېپىدە كىيگەن ھالدا، ئوچاققا نان چاپلاۋاتقانىدى. ياسىننىڭ بۇرنىغا مەززىلىك چۆچۈرىنىڭ ھىدى كەلدى. بايچەكنىڭ ئۇششاق يالىڭاچ بالىلىرى توپىدا ئولتۇرۇپ تەمەچ ئوينىماقتا. سىدىق بايچەكنىڭ باشقا خوتۇنىدىن بولغان گاچا ئوغلى كالىغا ھەلەپ ئەتمەكتە ئىدى. بايچەكنىڭ خوتۇنى قەمبەرخان ياسىننى كۆرۈپلا سەل خۇيى تۇتقاندەك بولدى، ئۇ باش ياغلىقىنى چېكىلەپ تېڭىۋالغان بولۇپ، بۇغدايئۆڭ، يۇملاق كەلگەن يۈزلىرى ئوت تەپتىدىن قىزىرىپ كەتكەنىدى. سەمىرىپ لىغىلداپ كەتكەن بەللىرى يېشىل تاۋار كۆڭلىكىگە پاتماي قالغان، ئىككى تەرىپىگە ئىككى ياستۇقنى تېڭىۋالغاندەك يوغان ساغرىسى بىلەن باراڭدىن ساڭگىلىغان بىر جۈپ خام قاپاقتەك كۆكسى كۆڭلەكنى

ھېلىلا بۆسۈپ چىقىدىغاندەك ئىدى.

— يائاللا ياسىن مەدەك، سەنزە ئەجەب رىزقىلىق جۇمۇ. دائىم شاپتۇل ياغىچىدا چىشىڭنى كولايدىغان ئوخشىمامسەن؟ چۆچۈرىنىڭ پىشىشىغا ئۈلگۈرۈپ كەلگىنىڭنى كۆر.

ياسىن مەدەكنىڭ چىرايى جىددىي، قاراشلىرى سۇرلۇك ئىدى.

— قەمبەرخان ئاچا، مېنىڭ چۆچۈرىگە تاۋىم يوق، ئىچكىرى ئۆيگە كىرەيلى، سىزگە دەيدىغان جىددىي بىر گەپ چىقىپ قېلىپ ئالدىراش كەلدىم.

— ئوھۇش، مەشەدىلا دېگىنە، ئاڭلاۋېرىمەن. ھېلى ئوچاق سوۋۇپ قالسا، ناننى ياپالماي قالىمەن، — دېدى قەمبەرخان پەرۋاسىز ھالدا.

— قويۇڭ نېنىڭىزنى، ناندىن ماۋۇ گەپ مۇھىم، مۇشۇ گەپنى سىزگە دەيمەن دەپ، ئۇدۇل قومۇشلۇق بىلەن كەلدىم. ھېلى پۇشايمان قىلىپ قالمىسىز، مەن ئالدىرايمەن.

قەمبەرخان ئەنسىزلىككە چۈشۈپ، رېپىدىنى سېلىۋېتىپلا ياسىن مەدەكنىڭ ئالدىدا ئىچكىرى ئۆيگە ئۆردەكتەك ئىغاڭلاپ ماڭدى. ئىچكىرى ئۆي زالدەك يوغان بولۇپ، ياغاچ سۇپىغا گىلەملەر سېلىنغان، تاملىرىغا يىپەك گىلەم تارتىلغان مېھمانخانا ئىدى. قەمبەرخان ئۆيگە كىرىپ ياسىننىڭ تاتىرىپ كەتكەن چىرايىغا ئەنسىزلىك بىلەن تىكىلدى.

— دېگىنە، ئۆلۈم خەۋىرى ئەمەستۇ؟

— ياق، ئۇنداق ئەمەس، شۇنىڭغا يېقىن.

— ھە، بىزنىڭ سىدىق باي ساقتۇ؟

— ساق. . .

— ھە، ئەمىسە نېمە گەپ؟

— مۇنداق گەپ: مەن بايا قېيىنئاتامنىڭ ئۆيىگە خوتۇن ـ بالىلارنى يوقلاپ كېلەي دەپ بارسام، ئۆيدە قېيىنئاتام، قېيىنئا-

نام يوق، سىدىق ئاكام بىلەن خوتۇنۇمنىڭ پومداقلىشىۋاتقىنىنىڭ ئۇستىگە كىرىپتىمەن، ئۇلار مېنى تۇيماي قالدى. تازا قاپ يۇرەك قىزىل باشلار ئىكەن، ئىشىكلەر ھاڭدەك ئوچۇق، ئۇلار ھەممىنى ياددىن چىقىرىپ، ھەدەپ ئۆز ئەھۋالى بىلەن بولۇپ كېتىپتۇ. ئوقتەك ئېتىلىپ چىقىپلا، ئۇدۇل مەشەگە كېلىشىم.

قەمبەرخاننىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئۆڭسىلى قالمىدى، ئۇ سىدىق بايچەكتىن ئون نەچچە ياش كىچىك، كۇنلۇكى يامان ھەم ئۆزىنىڭمۇ سەل قىچىقى بار خوتۇن ئىدى. شۇ تاپتا ئۇنىڭ مېڭىسى قوچۇلۇپلا كەتتى.

— ھۇ، لامزەللە، زاڭ ماز، سېنىمۇ ئەركەك دېگىلى، ۋىجدانى بار ئوغۇل بالا دېگىلى بولامدۇ؟ شۇ يەردىلا تۇتۇپ، ئىككى رەسۋانىڭ ئەدىبىنى بېرەلمەي، مايەرگە كەلگىنىڭنى قارا! ئوغۇل بالا بولساڭ، يالىڭاچلاپ تۇۋرۇككە تېڭىپ، جىگدىنىڭ شوخۇلۇق تايىقىدا سالساڭ بولمامدۇ؟ ماڭە، مېنى باشلاپ بار، ھازىر بولسىمۇ مەن ئۇ شاپاقچىلارنىڭ جاجىسىنى بېرىمەن. مەن بۇ لالما ئىتلارغا ئۆزۈمنى تونۇتمايدىغان بولسام، قەمبەرخان بولمايمەن!

قەمبەرخاننىڭ تەلەتى بىردەمدىلا قورقۇنچلۇق بولۇپ كەتتى، دەسلەپ قولىغا يوغان قىڭراقنى ئالدى، سەل تۇرۇپ، ئۇنى تاشلىۋېتىپ، كەكىنى ئالدى.

— ھەي ئابلىكىم، ھەي گاچا، ئاتنى توقۇ...

گاچا بالا ئالاقزادە بولۇپ، ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىردى. ئۇ بۇ ئۆگەي ئانىنىڭ قولى ئىدى.

— ھەي لەنتى گاچا، ئاتنى توقۇ دەيمەن! — قەمبەرخان ئۇنىڭ ئالدىغا دېۋەيلىدى، ئابلىكىم دەرھال قاچتى.

— مەن زاڭ، ماز بولسام، سىز ئىلگىرىكىن كالۋا، ئەخمەقكەنسىز، — دېدى ياسىن ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ، — بۇ چاغقىچە ئۇلار سىزگە قاراپ تۇرامدۇ؟ تۆپىگە ئۆلگۈرۈپ بارالىغان تەقدىردىمۇ ناھايىتى بىرەر شاپىلاق ئۇرارسىز، يۈزىگە تۈكۈرەرسىز، ئۇنىڭلىق بىلەن، ئىككىمىزگە نېمە پايدا، نېمە تاتلىقى بولىدۇ؟ يەنىلا زەردىگۈش بولىمىز، خەلقى ئالەم ئاڭلىسا، سىز بىلەن ماڭا تېخىمۇ نومۇس. ئېرىڭىز ھوقۇقتىن موللاق ئاتىدۇ، ئالتە بالىڭىز بىلەن خېتىڭىزنى ئالامتىڭىز؟ ئۇنىڭدىن كۆرە، بۇ ئىشنىڭ بۇسىنى چىقارماي، ئۇلارمۇ خۇش، بىزمۇ خۇش بولىدىغان ئىشنى قىلمايمىزمۇ؟ زىخمۇ، كاۋاپمۇ كۆيمىسۇن، مەن شۇڭا كەلدىم.

قەمبەرخان چەكچىيىپ، ھاڭۋېقىپ ياسىنغا قاراپ قالدى. ئۇ سەل بوشاپ قالغاندى. ياسىن مەدەك شۇنچە خاتىرجەم، سۇرلۇك ئىدى. قەمبەرخاننىڭ كۆزىگە ئۆيىگە سۇ توشۇيدىغان مالاي ئورنىدىكى ياش بىردىنلا باشقىچە، ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇ كەكىنى تاشلاپ، تالاغا يۈگۈرۈپ چىقتى.

— ھەي گاچا، ماڭە، ئۇلاغنىڭ ھەممىسىنى باپكارنىڭ كۆلىگە ئاپىرىپ سۇغىرىپ كەل، ھەرقايسىڭ، قازاندا ئاش بار، ئۇسۇپ ئىچىش، ئەمدى چوڭ بولۇشتۇڭ! — قەمبەرخان يەنە شامالدەك ئۆيگە كىردى ـ دە، ئىشىكنى دەم سېلىپ تاقىدى.

— راست، نېمىشقا ئۆزۈمنى ئۇپرىتىمەن؟ ئۆچ ئېلىش دېگەن مۇنداق بولىدىكەنغۇ! — دېدى ئۇ يېڭى ياستۇق ـ كۆرپىنى گىلەم ئۇستىگە تاشلاپ.

11

تۇن يېرىمدىن ئاشقاندا، چولپانخاننىڭ ئىشىكى قاتتىق قېقىلدى. ئۇ چۆچۈپ ئويغىنىپ، تەكىيىدىن بېشىنى كۆتۈردى.

— قايسىڭلار، كېچىدە ئىشىك قاققان؟ — دېدى چولپانخان قورقۇنچلۇقتا.

— مەن، مەن، ئانا، ئىشىكنى ئاچە!

— ياسىنمۇ سەن ـ ھە؟

ھەئە.

— نېمە بولدى بۇ كېچىدە ئۇخلىماي؟

— ئىتتىك بولە، ئىشىكنى ئاچە.

— يائاللا، تۆت كۈنۈم قالدى بالام، مېنى ئارامىمدا ياتقىلى قويسالڭ بولمامدۇ؟ ئىگەكىم خۇدا خوش بولسا.

— بۇنىڭدىن كېيىن سېنى پەقەت ئاۋارە قىلمايمەن ئانا، ئىشىكنى بىر ئاچە.

چولپانخان ئەندىشىدىن يۈرىكى ئاغدۇرۇلغان ھالدا، ساپال چىراغنى ياندۇردى، ئۆيدە باغلاپ قويۇلغان قويلار كۆزلىرىدىن زەڭگەر نۇر چاقنىتىپ، خاتىرجەم كۆشەپ ياتقانىدى. چولپانخان ئىشىكنىڭ دەمىنى ئالدى، كونا ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. ياسىن چىرايى ئۆلۈكتەك تاتارغان ھالدا، ئۆيگە بوراندەك كىرىپ كەلدى، چولپانخان قورقۇپ، كەينىگە سەنتۈرۈلۈپ كەتتى. ياسىن دەرھال ئانىسىنى تۇتۇۋالدى. ئانا يۈرىكى ئاغزىغا قاپلاشقان ھالدا، ماغدۇرسىزلىنىپ سۇپىغا ئولتۇرۇپ قالدى.

— بالام، چىرايىڭ بۆلەكچىلا بولۇپ كېتىپتۇ يا، نېمە بولدۇڭ؟

— ئانا مەن بەك تاياق يەپ كەتتىم، تاياق ئىچىمگە ئۆتۈپ كەتتى.

— قىمار ئوينىغانمىدىڭ؟

ياسىن سەل دۇدۇقلاپ: «ھەئە» دەپ جاۋاب بەردى.

— ئۇتتۇرۇۋەتكەنما؟

— ياق ئانا، ئۇتۇۋالدىم، دەردىم چىققۇدەك ئۇتۇۋالغانتىم. . .

— پۇلىنى بەرمىسەڭ ئۇردىما؟

— ھەئە.

— ئوينىما دېسە ئۇنىمايسەن، دائىم مۇشۇنداق تاياق يەيسەن.

— ھەممىدىن بۇ قېتىم قاتتىق يېدىم، ئانا.

بۇ تولا ئاڭلىغان گەپلەر بولغاچقا، ئانىنىڭ يۈرىكى جايىغا چۈشۈپ خاتىرجەم بولۇپ قالدى.

— ئانا، قۇچىقىڭغا بېشىمنى قويۇپ كىچىككىنە يېتىۋالاي، يۈز ـ كۆزۈمنى، بېشىمنى بىر سىيلاپ قويا، ئاندىن كېتىمەن.

— نېمانداق گەپ قىلىسەن؟ — ئانىنىڭ كۆڭلى سەل ئاغقاندەك بولدى.

— كۆڭلۈم تارتىپ قالدى، كىچىك ۋاقتىم يادىمغا كېلىپ قالدى.

ئانا يەنە خاتىرجەم بولدى، ئوغلىنىڭ بېشىنى قۇچىقىغا ئېلىپ، باش ـ كۆزلىرىنى مېھرىبانلىق بىلەن سىيلىدى. ياسىن جىممىدە قېتىپ قالغاندەك يېتىپ قالدى. بىردەمدىن كېيىن بېشىنى كۆتۈردى.

— ئەمدى كېتەي ئانا، كەينىمدىن ئۈچ ئادەم قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك قىلىدۇ، ھېلى سېنى ئاۋارە قىلغىلى تۇرىدۇ.

— ئۇنداق بولسا كەتمە، مەشەدە يات، ئۆيىڭدە سەن يالغۇز، يەنە بوزەك قىلمىسۇن، — دېدى ئانا ئەنسىرەپ.

— ياق، ئۆيۈمگە بېرىۋالسام، ئۇنى بولسىمۇ تېپىيمەن ئانا، مېنى بىلىسەن، — دېدى ياسىن تەمكىنلىك بىلەن. ئانا خاتىرجەم بولۇپ قالدى، چۈنكى ئوغلى ئاسانلىقچە خەقتىن تاياق يېمەيتتى. بايام ئوغلى تاياق يېدىم دېگەندىمۇ، ئانچە ئىشىنىپ كەتمىگەنىدى. شۇڭا خاتىرجەم بولدى.

ياسىن ئىشىكتىن چىقىپلا قاراڭغۇلۇقتا كۆزدىن غايىب بولدى. ئانا: «ئاللاغا تاپشۇردۇم، ھەزرىتى ئەلى شاھى مەردان مەدەت قىلغاي!» دەپ دۇئا قىلىپ، ئىشىككە دەمنى سالدى. مانا شۇنىڭدىن كېيىن ئۈچ كۈن ئۆتۈپ كەتتى. ياسىن مەدەكنى ھېچكىم كۆرمىدى، ئانىمۇ ئانچە ئەنسىرەپ كەتمىدى. چۈنكى، ياسىن بەزى چاغلاردا، ھەپتىلەپ، ھەتتا ئايلاپ، ئاياغقۇمدىن

يوقاپ كېتىپ، يەنە پەيدا بولاتتى. ئۇنىڭ يۇرتمۇ يۇرت قىمار قوغلاپ يۈرۈپ، كېيىن قايتىپ كېلىدىغان ئادىتى بار ئىدى.

ئەمما ئۈچ كۈن ئۆتكەندىن كېيىن، ياسىننىڭ قىمارۋاز بىر ئاغىنىسى قورقۇپ ئەقلىدىن ئېزىپ قالاي دېگۈدەك ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراپ، يۇرتقا بىر شۇم خەۋەرنى يەتكۈزدى، چولپانخان شۇندىلا ئۆزىنى كاچاتلاپ، چېچىنى يۇلغان هالدا، ياسىننىڭ ئۆيىگە يۈگۈردى. جامائەت ياسىننىڭ هويلىسىغا كىرىپلا، قورقۇنچلۇق بىر هالەتنى كۆردى.

ياسىن هويلىنىڭ چۇۋۇق لەمپىسىگە ئارغامچىدا ئېسىلغان هالدا تۇراتتى. ئۇنىڭ بوينى سوزۇلۇپ، پۇتىنىڭ ئۇچى يەرگە تېگىپ قاپتۇ. پۇتۇن بەدىنى كۆكىرىپ ئىسسىلىپ كەتكەن، ئىككى كۆزى چانىقىدىن چىقىپ، مەڭزىدە ساڭگىلاپ تۇراتتى.

ئانا بۇنى كۆرۈپلا هوشىدىن كېتىپ يىقىلدى. جامائەت بۇ قورقۇنچلۇق جەسەتكە قاراشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئەتراپنى سېسىق پۇراق قاپلىغانىدى، موسا سوغۇق بىلەن هەسەن مايماق جەسەتنى يەرگە ئالماق بولۇپ تۇتۇشىغا، تۇتقان يېرىدىن مىلىقلاپ سۇ چىقىپ، تېرە سويۇلۇپ چۈشتى، موسا سوغۇق بىلەن هەسەن مايماق دەرهال ئۆزىنى چەتكە ئالدى.

موتسىكلىتتا كەلگەن يېزا ساقچىسى تۇراق سەلەي، ناهىيەنىڭ قانۇن دوختۇرى ۋە يەنە بىر ساقچى مىلىچلاپ كەتكەن جەسەتنى بىردەم تەكشۈرگەندىن كېيىن، نېرى كېتىشتى. قانۇن دوختۇرى جەسەتنى دەرهال كۆمۈۋېتىشنى بۇيرۇدى.

سېسىقچىلىقتىن تېزرەك قۇتۇلۇش ئۈچۈن، مېيىتنىڭ نامىزىمۇ چۈشۈرۈلمەستىنلا كۆمۈۋېتىلدى. ئۈچ ساقچى تەكشۈرۈشنى باشلىدى. ياسىن مەدەكنىڭ هېلىقى قىمارۋاز ئاغىنىسىنىڭ دەپ بېرىشىچە، ئۇ ياسىن بىلەن هەپتىدىن بۇيان كۆرۈشەلمىگەنىكەن، مەهەللىگە ئىزدەپ كەلسە، هويلا ئىشىكى تېشىدىن قۇلۇپ سېلىنغان، ئۇ كەتمەكچى بولغاندا، ياسىننىڭ دائىم ئى-

شىكنىڭ تېشىدىن قۇلۇپ سېلىپ قويۇپ ئۇخلايدىغان ئادىتى يادىغا كېلىپ، هويلىغا چۈشۈپ قاراپ باقماقچى بوپتۇ ۋە تامدىن ئارتىلىپلا، هېلىقىدەك هالەتنى كۆرۈپتۇ.

ساقچىلار ئىككى هەپتە تەكشۈرگەندىن كېيىن، «ئېسىلىپ ئۆلۈۋالغان» دېگەن هۆكۈمنى چىقىرىپ قايتىپ كەتتى. خەقلەر ئالدىنقى كۈنى جىددەلدە، ياسىننىڭ چوقۇم بىر ئىش چىقىرىشىدىن ئەنسىرىگەنىدى. شۇڭا جامائەتمۇ: «ياسىن ئاچچىقىغا پايلىماي ئۆزىنى ئېسىۋاپتۇ» دېگەن خۇلاسىگە كېلىشتى.

ئانا شۇ هوشىدىن كەتكەنچە، ئەقلىدىن ئېزىپ قالدى. ياسىن مەدەكنىڭ ئايالى بولسا، تولا يىغلاپ، كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى.

12

ئاياغقۇمغا سۇ كەلدى. تۆكۈلگەن جىگدە، قومۇش، پاتاسلارنى لەيلىتىپ، قارامتۇل قويۇق لاي سۇ ئاياغقۇمنىڭ كىچىككىنە ئۆستىڭىگە تولۇپ كەلدى. قۇرۇپ كەتكەن ئۆستەڭ قاشلىرىدىن پاقا كوكىرىغاندەك ئاۋاز چىقاتتى. قاغجىرىغان يەرلەر كۆپۈك چىقىرىپ سۇ ئىچىشتى، سۇلاشقان دەرەخلەر ياشاردى. توپا ئۇچۇپ يۇرگەن يېزىغا ئىللىق نەم هاۋا تارالدى. زەئىپلىشىپ كەتكەن سولغۇن چىراي ئادەملەرنىڭ كۆزلىرىدىمۇ ئېقىۋاتقان ئېرىق سۇيىدەك خۇشاللىق جىلۋىلىنەتتى. زىرائەتلەر، جان - جانىۋارلار قېنىپ - قېنىپ سۇ ئىچىشتى. بەزى ئادەملەر ئۆستەڭگە سەكرىدى، ئۇزاقتىن بېرى جىقراق سۇ كۆرمىگەن بەدەنلىرى هۇزۇرلاندى، پاسكىنىچىلىقلار ئېقىپ تازىلاندى.

ئادەملەر ئادىتى بويىچە كۆلنىڭ بويىغا يىغىلىشقا باشلىدى. سۇۋان مىراب ئاياغقۇمغا كېلىپلا، كۆلنىڭ بويىغا كارىۋات قويدۇرۇپ، كېچە - كۈندۈز مۇشۇ يەردە ياتتى. ئۇزۇندىن بۇيان

توختاپ قالغان مەشرەپ كېچىچە ئوينالماقچى ئىدى، ئىپتاردىن كېيىن باپكارنىڭ كۆلىنىڭ بويىدا مەشرەپ بولىدىغانلىقىدىن ھەممە ئادەم خەۋەر تاپتى. ئابدۇرېشىتخان غوجا، مامۇت نۇر، سىدىق بايچەك، سوپى مەزىن قاتارلىق يۇرت ئاقساقاللىرى بۈگۈن سۇۋان مىراب بىلەن ئىپتارلىماق بولۇشۇپ، كۆل بويىغا ئۈچ يەرگە قازان ئاسقۇزۇپ، ئۈچ قوينىڭ گۆشىنى پۈتۈن پىشۇرغۇزۇشتى، داستىخان تارتىلدى. ھەممىسى دۇئادىن كېيىن ئىپتار قىلىشتى، ئۈچ قوينىڭ گۆشىنى پارچىلاپ، ھەربىر كىشىگە ئىناۋىتىگە قاراپ ئايرىپ، بىر نان بىلەن ئالدىغا قويۇشتى. يەنىلا ھەممىسى خۇشال ئىدى. ئىپتاردىن كېيىن، كۆل بويى ئادەملەر بىلەن تولدى، مەھەللىنىڭ بوۋايلىرىدىن تارتىپ باللارغىچە كېلىشتى. تاراۋىدىن كېيىن، مەشرەپ باشلاندى. قالۇن، دولان راۋىپى، قىل غىجەك، داپلار بىلەن تەڭ، مۇقامچىلار ئۈنىنى بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ توۋلاشقا باشلىدى. كىشىلەر ھەرقايسىسى ئۆز كۆڭلى تارتىدىغان بىلەن جۈپ بولۇپ، مەشرەپكە چۈشتى، ئۆزۈندىن بۇيان كۆل سۈيىدەك جىممىدە يۈرۈپ، مەشرەپ سېغىنىپ قالغان بولغاچقا، ياشلاردىن تاشقىرى، بوۋاي، مومايلارمۇ ئۇسسۇلغا چۈشتى، پەقەت غوجا ۋە ئۇنىڭ تالىپلىرى تۆردىكى داستىخانغا سۈرلۈك قاراپ ئولتۇرۇشتى. سۇۋان مىرابمۇ سانىخان ئىسىملىك تول ئايال بىلەن ئۇسسۇلغا چۈشتى. ئۇ يىگىتلىكى تۇتقان ھالدا، قارا شاپ بۇرۇتىنى پات - پات سىيلاپ قوياتتى، ئەڭ ئاخىرىدا، ئىككىسى سورۇندا يالغۇز پىرقىرىشىپ قالدى. چەتكە چىققانلار قىقاس سېلىپ ۋارقىرىشىپ، ئىسقىرتىپ، قايسىسىنىڭ نوچى چىقىدىغانلىقىغا قىزىقىشتى. ئاخىرى، سۇۋان مىراب بېشى قېيىپ بولالماي، موككىدە ئولتۇرۇپ قالدى. پاراقلىغان كۈلكە ساداسى سۈرلۈك ياتقان تەكلىماكان قۇملۇقى ئۈستىدە ياڭرىدى.

— قويسىلا غوجام، ئەھۋاللىرى شۇنچىلىكمىدى؟ —

سانىخان كۆزلىرى ئالىچەكمەن بولۇپ زوڭزىيىپ ئولتۇرۇپ قالغان سۇۋان مىرابنىڭ بەلۋېغىدىن تۇتۇپ دەسسىدە تۇرغۇزۇپ قويۇپ، مەيداندىن چىقىپ كەتتى.

شۇئان يەنە ئۇزۇنغا سوزۇلغان كۈلكە، قىقاس، ئىسقىرتىشلار كۆتۈرۈلدى. مىراب ئۆپكىدەك ئىسسىلىپ، قىزارغان ھالدا، بېشىنى تاتىلاپ ھىجايدى:

— خوتۇن خەق دېگەن ھامان ئەر خەقنى پاخشە قىلىدۇ، ئەمەسمۇ، — دەپ مەيداندىن چىقتى. خەق يەنە ھۇيت - ھۇيلىدى، ۋارقىراشتى. سۇۋان مىراب ئەمدىلا ئولتۇرۇپ تۇرۇشىغا، يىگىتبېشى ھەسەن مايماق بىر پىيالە چاي بىلەن چىلىك ئېشىلگەن دەررىنى ئېلىپ كېلىپ، سۇۋان مىرابقا چوڭقۇر بىر تەزىم قىلىپ تەڭلىدى:

— ھۆرمەتلىك سۇ ئىگىسى بولغان سۇۋان مىراب ئاتىمىز بىزنىڭ يۇرتقا سۇ باشلاپ كېلىپ، تەشنالىقىمىزنى قاندۇردى. بۇ ئايىغى يارىشىملىق مېھمىنىمىزنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن، بۈگۈنكى مەشرىپىمىزدە، ئاياغقۇم دولانلىرىنىڭ سۇۋان ئاخۇنغا بولغان تەشەككۈرىنى بىلدۈرۈپ، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ پات - پات سۇغىرىپ تۇرۇشىنى تىلەپ، مۇشۇ يەردە بىر پىيالە چېيىمىز بىلەن، سانىخان ئۆز قولىدا چىڭداپ قويغان ئەركەك پاقلاننىڭ ياغلىق ئۈچىيى بار ئىكەن، سۇۋان ئاخۇننىڭ مۇشۇ ياغلىق ئۈچەينى بىر باشتىن چىلىك تۇتۇپ، يەنە بىر بېشىنى كۆڭلى تارتقان بىرىگە تۇتقۇزۇپ، تەڭ تالىشىپ يېيىشىگە سۇندۇق.

مەشرەپچىلەر قىقاس - چۇقان چىقىرىپ كۈلۈشتى. ياشلار ئىسقىرتىشتى، قىزلار قولىنىڭ كەينى بىلەن ئاغزىنى ئېتىۋېلىپ كۈلۈشتى. سۇۋان مىراب ئوتتۇرىغا چىقىپ، يىگىتبېشىغا ئېگىلىپ قولىنى تەڭلىدى.

— ۋاي، سىلىنى ھېسپىتىنىمۇ بەك چىڭداپ قويۇۋەتكەن ئوخشىمامدۇ، ئېگىلەلمەيلىيا؟ — يىگىتبېشى شۇنداق دەپلا، دىر-

دىيىپ تۇرغان دەررە بىلەن كېلىشتۈرۈپ بىرنى سېلىپ، چاينى بەرمەي، ئوڭ چۆرگىلىدى، دەررە تاغاققا ئەپچىل تەگكەنلىكتىن، سۇۋان مىراب تولغىنىپ كەتتى.

سورۇندا قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ۋاي مىراب، قورساقلىرى ئالتە ئايلىق ئېغىر ئاياغ خوتۇننىڭ قورسىقىدەك تۇرىدۇ. بۇنداق ھېسىپتىن يەنە ئۇنى پاتىدۇ جۇمۇ، قېنى، باقسىلا.

كاۋىدەك چىققان كاسىغا «تارس» قىلىپ يەنە بىرسى تەگدى.

سۇۋان مىراب «ۋايجان، ۋايجان» دەپ، كاسىسىنى تۇتۇۋېلىپ، يىگىتبېشى ئوڭ چۆرگىلىسە، ئوڭ چۆرگىلەپ قالدى. يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلدى.

— ۋاي سۇۋان ئاخۇن، سىلى مەكىتتە تۆت ئەركەكنىڭ بىرى ھېسابلىنىلا، ئون سەككىز مىڭ ياغاچ ئۆيلۈك دولاننىڭ ئەركەك ئەۋلادىيا؟ ھېسىپتىن بىر ئىلىك يېمەي، «ۋايجان» دەپسالسىلا، ياراشمايدۇ. «ۋايجانلاش» دېگەن ئايال خەقنىڭ گېپى جۇما! ئۇنىڭ تاشايىنىدا، تېخى ئېزىپ چۆرگىلەپ قاللا، ئەمىسە ماۋۇ جازاسى، — دەپ يەنە بىرنى سالدى. سۇۋان مىراب بۇ دورەم توغرا چۆرگىلىدى. ئاندىن پۈكلىنىپ تەزىم قىلىپ، يىگىتبېشى قولىدىكى دەررىنى تۇتۇۋالدى. يىگىتبېشى شۇندىلا چوڭقۇر تەزىم قىلىپ دېدى:

— قانداق، ياغلىق ئۇچەي ئوخشاپتىما؟

— ۋاي ئوخشىمامدىغان، تازا ئوخشاپتۇ.

— ئىشتەيلىرى خېلى ئېچىلغاندۇر؟

— قالتىس.

— مانا ئەمىسە، پوكانلىرىغا تۇرۇپ قالغىنىنى ئاياغ شەھەرگە ھەيدىسۇن دەپ تۇتتۇم چېيىمنى.

يىگىتبېشى پىيالىدىكى شورپىنى سۇۋان مىرابقا بەردى.

سۇۋان مىراب شورپىنى ئېچىۋەتكەندىن كېيىن، قاچىنى رەھمەت تەزىم بىلەن يىگىتبېشىغا ئاپىرىپ بەردى. ئاندىن سورۇنغا بىر كۆز يۈگۈرتۈۋېتىپ، سىدىق بايچەكنىڭ خوتۇنى قەمبەرخانغا تۇتتى. قەمبەرخان چوڭقۇر خىيال بىلەن غەمگە پېتىپ ئولتۇرغانىدى، ئۇ زورىغا كۈلۈمسىرەپ سورۇنغا كىردى. سۇۋان مىرابنىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى. تازا ئېچىلالماي، خۇدۇكسىرىگەندەك ئولتۇرغان سىدىق بايچەكنىڭ چىرايى سەل ئۆڭدى، چۈنكى ئۇ خوتۇنىنى سۇۋان مىرابتىن كۈنلەپ جىدەل چىقىرىپ تۇراتتى.

سۇۋان مىراب سۇگۇنى تۇتقان بۇقىدەك بويۇنلىرىنى كۆپتۈرۈپ، روھلۇق ئەمما سەل ئېھتىيات بىلەن، قەمبەرخاننىڭ پاختا تىققان خالتىدەك يۇمشاق بەدەنلىرىگە دەررىنى بوش - بوش ئۇرۇپ، ئۇنىڭغا يەۋەتكىدەك قاراپ ئويىنىدى.

— داد، پادىشاھى ئالەم! — دېدى ھەسەن مايماق سورۇننى توغرا كېسىپ يۈگۈرگەن پېتى يىگىتبېشىنىڭ ئالدىغا كېلىپ تىزلىنىپ تەزىم قىلىپ.

— نېمە دەردىڭ بار كالاكومشا، تۈلكە قۇيرۇق، مەخمەلۋاش؟ — دېدى يىگىتبېشى پادىشاھلاردەك گىدىيىپ ئولتۇرۇپ.

— ئەگەر دەردىمگە يەتمەيدىغان بولسىڭىز، توكۇر خورىزىمغا مىنىپ، باغداتقا بارىمەن.

— دە، مۇشتى يوغان، كۆس ماڭلاي، مەن دەردىڭگە يېتىمەن، باغدات شاھى مېنىڭ مەسە ـ كالىچىمنى مايلاپ، پادىشاھلىقنى مەندىن ئۆگەنگەن، — دېدى يىگىتبېشى.

— ماۋۇ ئىككى ھاياسىزنى مەشرەپ سورۇنىغا ئاچىقىپ قويساق، ئۇلار يۇرت ـ جامائەتنى كۆزگە ئىلمىدى، سۇۋان مىراب دەررىنى ئېشەك قۇيرۇقىدەك پۇلاڭشىتىپ، تۇزۇك ئۇرماي، بۇ خاتۇنغا خوشامەت قىلىۋاتىدۇ. خاتۇن خەققە ئامراق ئوخشايدۇ، ئۇنى جازالاپ بەرمىسىلە، دېگىنىمنى قىلىمەن.

— پەششاپ!
— لەببەي شاھىم!
— سۇۋان مىرابنى ئالدىمغا كەلتۇر!
— خوش!
ئىككى ياش يۈگۈرۈپ بېرىپ، سورۇننىڭ ئوتتۇرىسىدا تۇرغان سۇۋان مىرابنى تۇتۇپ ئەكېلىپ، يىگىتبېشىنىڭ ئالدىدا تىزلاندۇردى.
— ھەي ھالى يوغان، كاۋا قورساق سۇۋانباي، قىلغان گۇناھىڭنى بوينىڭغا ئالامسەن؟
— ئالىمەن شاھىم، مەن گۇناھكار.
— پەششاپ، گۇناھكار گۇناھىنى بوينىغا ئالدى، پەرمانىمنى ئاڭلا: بۇ كۆسەي بۇرۇن، كۇس ماڭلاي خاتۇنغا ئامراق بولغىنى ئۈچۈن، ئۇن سەككىز مىڭ ياغاچ ئۆيلۈك دولان، ئۇن ئۆستەڭ مەكىت تەۋەسىدىن، ئەرگە ئامراق، قىچىقى بار، ئەڭ يامان خوتۇندىن ئىككىنى تېپىپ كېلىپ، ئۇنىڭغا نىكاھ قىلىپ قويۇڭلار. خوتۇن كىشىگە تويسۇن، بۇنىڭ جازاسىنى خوتۇن خەق بەرسۇن، شۇ چاغدا، خوتۇن خەقنىڭ ئېتىنى ئاڭلىسا، ئۇن كۆنلۈك يەرگە قاچىدىغان بولىدۇ. چاقماقتەك بولۇڭلار.
— بېشىمىز بىلەن، شاھىم!
ئىككى يىگىت دەرھال توپلىشىپ تۇرغان خەق ئارىسىدىن بۇرۇنلا ئايالچە ياسىنىپ تەييار بولۇپ تۇرغان ئىككى قىزىقچىنى سۆرەپ كەلدى.
— ھەي، ئاغزى مايماق، قىچىقى يامان بايتاللار، سۇۋان مىرابقا تېگەمسىلەر؟
— ھەشقاللا شاھىم، — دەپ ئايالچە ئاۋاز بىلەن جاۋاب بېرىپ تەزىم قىلدى «خوتۇنلار».
— تويلۇقۇڭلارغا قىرىق تۆگە، سەكسەن ئات، ئىككى تۈمەن قوي بەردىم، نىكاھىڭلارنى ئوقۇتۇپ، ئەر - خوتۇن بولۇشۇۋې-

لىڭلار، بۇ ئەر كەپسىز، يامان خوتۇنلار ئەپقاچىدۇ، چىڭ تۇتۇڭلار.
ئىككى قىزىقچى دەرھال سۇۋان مىرابنىڭ ئىككى تەرىپىدىن قولتۇقلىۋالدى.
— ماڭا قاراڭلار، ھەي، ماڭا ئەر بولدۇڭلار جۇما ئەمدى، — دېدى سول تەرەپتىكى قىزىقچى سۇۋان مىرابنىڭ ئېڭىكىدىن تۇتۇپ ئۆزىگە قارىتىپ.
— ماڭا قاراڭلار ھوي، ماڭا بەكرەك قاراڭلار جۇما، مەن سىلىنىڭ چوڭ خوتۇنۇڭلار، — دېدى ئوڭ تەرەپتىكى قىزىقچى سۇۋان مىرابنىڭ قۇلىقىدىن سوزۇپ ئۆزىگە قارىتىپ.
— ئوھۇش، ۋۇي، مېنى بوزەك كۆرۈۋاتامىلا، — دېدى سول تەرەپتىكى قىزىقچى سۇۋان مىرابنىڭ قۇلىقىدىن قاتتىق سوزۇپ ئۆزىگە قارىتىپ، سۇۋان مىراب ئاغرىققا چىدىماي: «ۋايجان! ۋاي قۇلىقىم!» دەپ ۋارقىراپ كەتتى.
— مەن ھازىر نېمە دېدىم ھەي جۇۋاينىمەك؟ — دېدى ئوڭ تەرەپتىكى قىزىقچى سۇۋان مىرابنىڭ سول يۈزىگە «چاڭ!» قىلىپ تەستەك سېلىپ.
— ھەي، سەن مېنىڭ، ماڭا قارا، — «چاڭ!» قىلىپ سول تەرەپتىكى قىزىقچى سۇۋان مىرابنىڭ مەڭزىگە كاچات ئۇرۇپ، ئۇنى ئۆزىگە قاراتتى.
سۇۋان مىراب ئاخىر ئىككىسىنىڭ قولىدىن يۇلقۇنۇپ چىققانچە، ۋارقىراپ، پادىشاھنىڭ ئالدىغا تىزلاندى.
— داد، خوتۇنغا تويدۇم، خوتۇن ئالغاننىڭ سازايىسى! مەشرەپ ئەھلى پاراقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى.
— ھەي، كۇس ماڭلاي، بۇنىڭدىن كېيىن ئۈچىرىغانلا خوتۇنغا قوچقارلىق قىلامسەن؟
— ياق، پەندىياد پادىشاھىم، بولدى تويدۇم، ھازىرلا بۇ خوتۇنلاردىن ئاجراشتۇرۇپ قويمىسىلا، تامبىلىمنىڭ بېغىغا ئې-

سىلىپ ئۆلۈۋالىمەن.

مەشرەپ ئەھلى تېلىقىپ كۈلۈشتى.

مەشرەپ خوراز تون تەڭگە چىلىلغۇچە داۋاملىشىپ، ئاندىن تارقىدى.

كۆل بويىدا ئابدۇرېشىتخان غوجا، مامۇت نۇر، سىدىق بايچەك، سوپى مەزىن يەنە بەش - ئالتە ئادەملەر سوۋان مىرابقا ھەمراھ بولۇپ قالدى. ئۇلارنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىندى. قوغۇن - تاۋۇز، ئوغلاقنىڭ جىگىرى بىلەن قېرىن، ياغلىق ئۇچىيىدە پىشۇرۇلغان ياغ بەررە كەلتۈرۈلدى، ھەممىسىنىڭ روھى كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنىدى.

— مەشرەپ تازا قىزىدى جۇما، ۋاي - ۋاي، — دېدى سوۋان مىراب كاۋاپنى ھوزۇرلىنىپ چايناپ.

— بىر يىلدىن بۇيان، سۇ يوق، ھوسۇل بولمىغاندىكىن، خەق بەك تۈگىشىپ كەتكەن، ھېچقاچان سۇ بۇ قېتىمقىدەك كەڭرى بولمىغان. خەقزە، شۇ خوشلۇقتا مەشرەپنى بەك قىزىتتى، پات - پات سۇنى مۇشۇنداق كەڭرى ئېلىپ كەلسەڭلار، مەشرەپ قىزىۋېرىدۇ، — دېدى مامۇت نۇر.

— ھەي، مەنچە بولسىغۇ ئاياغقۇمنى سۇغا چىلىۋەتكىم بار، «غوجامنىڭ غوجىسى بار، چامغۇرنىڭ ئورىسى». مامۇتاخۇن، ئاياغقۇمدا يوقتەك گەپ قىلماڭلار.

— تۆت يىلدىن بۇيان، ئاياغقۇمغا بۇنداق سۇ كېلىپ باقمىغان جۇما، — دېدى سىدىق بايچەك.

— ھەي، بىلمەيۋاتامسىلەر، ھاماقەتلەر، كېپەك شاڭجاڭنىڭ تويىغا مىڭ كويلۇق نەسىللىك بۇقىنى ئېلىپ بارغىنىڭلارنى ئۇنتۇپ قالدىڭلىما - ھە؟

— ھەببەللى، گەپ مانا مۇشۇ يەردە، — دېدى ئابدۇرېشىتخان غوجا گۇلقەقەلىرى ئېچىلىپ.

— گەپنىڭ نان تېگىدىغان يېرى شۇ، ئىككى كەنتنىڭ سۇ

نۆۋىتىنى ئاشۇ بىر كالا ئاياغقۇمغا ئېقىتىۋەتتى.

— يائاللا، ھازىرزە، جاھان نېمە بولۇپ كەتتى؟ ھەممە ئادەم «يەيمەن» دەپلا تۇرىدۇ، يېگۈزمىگۈچە ئىش ئاقمايدۇ، ئاشۇ كالىغا پۇل يىغقۇچە، خەق بىلەن قان چېچىشمىدۇق، باشقىسى بولدى. مۇشۇنداق كېتىۋەرسەك، كېيىن قانداق قىلىشىپ كېتەرمىز؟ — دېدى سىدىق بايچەك ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ.

— ھەي سىدىقاخۇن، سەن بۇ تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئىچىدىكى ئالقاندەك يەرگە كىرىۋېلىپ، شۇنچىلىك ئىشقا قاقشايسەن. سەن چىقىپ، ناھىيىنى كۆر، قەشقەرگە بار، ئۈرۈمچىگە بار، بولسا ئىچكىرىگە بېرىپ قاراپ باق، خەق نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟ ئۇ سەن بىلىدىغان بۇرۇنقى جاھان قالمىدى، سېنىڭ بۇ قىلغىنىڭ خەقلەرنىڭ قىلىشىۋاتقانلىرى ئالدىدا ھېچنېمىگە دال بولمايدىغان ئىش، ھەممە ئادەم ھام يېسەم دەيدۇ، بەرسەم دەيدىغان گەپ چىقمايدۇ. جاھاننىڭ ئىشى پۇل بىلەن ئېقىۋاتىدۇ، قۇرۇق گەپ قۇلاققا ياقمايدۇ، ئاغىنە. ئۇرۇق - تۇغقان، ئادەمگەرچىلىك، پرىنسىپ دېگەنلەرنى توپا بېسىپ قالدى، ھەممىسى پۇل، سېنى بىر كىم ئۆيىگە قىچقىرىپ، بىر قاچا ئاشنى ھەرگىز بىكارغا بەرمەيدۇ، مەسىلەن، ھازىر تەشكىلمۇ تەشكىلگە پارا بەرمەي بىر ئىش قىلالمايۋاتامدۇ؟ مانا بۇلتۇر مۆلدۈر ئاپىتى بولۇپ، ناھىيە ۋىلايەتتىن قۇتقۇزۇش ياردىمىنى جىقراق ئالىمىز دەپ، تۆت ماشىنا ئېسىل ياغاچ ئېلىپ بېرىۋىدى، ئوتتۇز توننا ئوغۇتنى ئوشۇق بېرىپتۇ. ئۈرۈمچىگە قۇتقۇزۇش تەلەپ قىلغىلى ماڭغانلارمۇ بەش مىڭ كويلۇق سوۋغا - سالام تەييارلاپ بېرىپ، ئون بەش توننا يالتىراق ھەل قىلىپ كەپتۇ، قانداق؟ — دېدى سوۋان مىراب. ئولتۇرغانلار ئۇنىڭ ئاغزىغا ھاڭۋېقىپ قاراپ قېلىشتى، مامۇت نۇ پېشانىسىگە بىرنى ئۇردى.

— ئاللا، ما ئىشنى كۆر، تېخى بىز ھېچ ئىش قىلماپتىمىز.

— جاھاننىڭ ئىشلىرى مۇنداق بولۇپ كەتتى دەڭلار.

— بىز ئەمدى ھەر قېتىم سۇ، ئوغۇت دېسەك، شۇنداق قىلارمىزما؟ بۇنىڭغا جان توشارما؟

— بۇنىڭدىن كېيىنكىسىنى خۇدا ئۆزى بىلىدۇ.

— مەنچە، ئاياغقۇم سۇ ئىچىدىغانلا ئىش بولسا، سېلىق چاچساق، خەق ئىشتىنىنى ساتسىمۇ بېرىدۇ، جۇما، — دېدى سوپى مەزىن.

— ئۇغۇ راست، ئەمما خەققە تەس، — دېدى مامۇت نۇر.

ھەممىسى بىردەم شۈك بولۇپ قېلىشتى. سۇۋان مىراب شاپاق دوپپىسىنى قولىغا ئېلىۋېلىپ، يېڭى قىردۇرغان سىدام بېشىنى بىردەم قاشلىغاندىن كېيىن دېدى:

— ئۆزۈڭلارنىمۇ قىينىماي، تايىنلىق دەردىنى بىرلا تارتىڭلار. سۈيىڭلارنىڭ مۇشۇنداق تەس بولۇشى سىلەرنىڭ ئاياغ پايناپتا بولغانلىقىڭلاردىن بولۇۋاتىدۇ. پۈتۈن يېزا بويىچە ئون سەككىز كەنتنىڭ ئۆستىڭىنى چېك باغلاپ، ھەممە سۇنى يىغىپ چىڭقاقتا سالمىسا، بۇ يەرگە سۇ چىقمايدۇ، بۇنى قىلماق تەس، شۇڭا، سىلەر يالجىماي كېلىۋاتىسىلەر.

— راست زادى! — ھەممىسى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ ماقۇللىدى.

— ھۆكۈمەتنىڭ بىر ئىشقا ئەقلىنى ئىشلىتىشكە چولىسى تەگمەيۋاتىدۇ، مۇشۇ ئاياغقۇمنىڭ كەينى قۇملۇقىدا، بىر يېرىم كۈن ئېشەكلىك ماڭسا، دەرياغا بارغىلى بولىدۇ، دەريانىڭ ئورنى ئاياغقۇمدىن خېلى كۆپ ئېگىز، ئەگەر ناھىيە كۈچەپ، مۇشۇ قۇمنى كېسىپ بىر ئۆستەڭ ئالسا، ھەممە خاپىلىق تۈگەيتتى.

— ھە راست، — دېيىشتى ھەممىسى.

— بۇنىڭغا قانداق قىلىپ ناھىيىنى ماقۇل كەلتۈرگىلى بولىدۇ؟ — دېدى مامۇت نۇر كۆزلىرى چاقنىغان ھالدا.

— بۇنىڭ يولى ئاسان، — دېدى سۇۋان مىراب تەكىيىگە

يانپاشلاپ.

— ئاۋۋال مۇشۇ ئەھۋالنى پۈتۈپ، بىر ئاخشامدا شۇجىنىڭ ئۆيىگە بارىمىز.

— بىر نەرسە ئاپىرىمىزما؟ — دېدى سىدىق بايچەك.

— ئاپارماي بولامتىكى؟ ئاپارمىساق، «سىلەر قايتىپ تۇرۇڭلار، بىز پارتكومدىكىلەر مۇزاكىرىلىشىپ باقايلى» دەيدۇ، ئىش ئاقمايدۇ. ھازىر تۆرەك شۇجى تازا ئۆي سېلىۋاتىدۇ.

— ئۇنداقتا، تېرەكتىن يىگىرمە - ئوتتۇز تال كېسىپ ئاپارساق بولىدىكەن، — دېدى سىدىق بايچەك.

— گەپنىڭ بېلىگە تەپمەي تۇرە ئاداش، ئۇ دېگەن ئاياغقۇمدەك كەنتتىن ئون سەككىزنىڭ شۇجىسى، تېرەك دېگەن سەن ئاپىرىپ بەرمىسەڭمۇ ئاللىقاچان بېرىپ بولدى.

— ئەمىسە يىگىرمە - ئوتتۇز ئادەمنى ئاپىرىپ، ئۆيىنى ياسىتىپ بېرەيلى، تامچى، ياغاچچى دېگەن بىزدە تولا، — دېدى بايچەك.

— نېمانداق غەرەز ئۇقمايسەن؟ گەپ قىلغىلى قويساڭا، — دېدى سۇۋان مىراب تېرىكىپ.

— ئاغزىڭنى بىردەم باسقىنا سەن، بىر ئادەم گەپ قىلىۋاتقاندا تولا قوشۇق سالماي، — دېدى ئابدۇرېشىتخان غوجام كايىپ.

سىدىق بايچەك غىققىدە بولۇپ، ئىزا تارتىپ ئولتۇرۇپ قالدى. سۇۋان مىراب گېپىنى داۋام قىلدۇردى:

— تۆرەك شۇجى كۆملاچ تام سېلىپ ئولتۇرمايدۇ، سېمونت بىلەن پىششىق خىشتا سالىدۇ، سىلەرنىڭ تامچى، ياغاچچىڭلار دېگەن ئۇنداق تامنى كۆرۈپ باقمىغان. ئۇ ئادەمنىڭ ھازىر پۇلدىن باشقىغا ئېھتىياجى يوق. ئىككى مىڭنى قاتار قىلىپ، شەھەرلىكلەرگە ئوخشاش قەغەز خالتىغا سېلىپ، ئاستا داستىخاننىڭ بۇرجىكىگە قويىمىز، ئىش ئاقىدۇ. ئۇ ئادەم ناھى-

يىگە يوللايدۇ. دوكلات گۇڭشېدىن ناھىيىدىكىلەرگە ئۆتكەندە،
ناھىيىدىكىلەرگە نېمە لازىم، ئۇنى شۇ چاغدا بىلىمىز. ناھىيە
ۋىلايەتكە يوللايدۇ، ۋىلايەتتىكىلەرگە نېمە كېرەك، ھەربىرىنى
تېپىپ، كۆڭلىدىكىنى ئېلىپ، ئاپىرىدىغاننى ئاپىرىدىغان گەپ.

— يائاللا، قۇمدىن ئۆستەڭ چاپماق تەسكەن.

— بۇ ئىش قۇمدىن ئۆستەڭ چېپىشتىن نەچچە ھەسسە تەس.
قىلدىن ئىنچىكە، نازۇك، سەل مايماق كەتسە، بۇزۇلغىنى بۇ-
زۇلغان، مۇشۇنىڭغا ئىنجا بولسا بولىدۇ.

ھەممىسىنىڭ بېشى ساڭگىلاپ كەتتى. سېلىق يىغقان مەز-
گىلدىكى دېھقانلار بىلەن بولغان ئېچىنارلىق ھالەت كۆز ئالدىغا
كەلدى. قۇلاقلىرىغا يىغا ـ زارە، نالە قىلىش، تىللاش، قارغاش-
لار ئاڭلانغاندەك بولدى.

— سىلىچە قانداق قىلساق بولار غوجام؟ — دەپ سورىدى
مامۇت نۇر ئاق ئارىلىغان بېشىنى تاتىلاپ.

— مۇشۇ بەلەن گەپ، خوپ چارە بولدى. شۇنداق قىلىمىز، — دېدى
ئابدۇرېشىت ئىمام كۆزلىرىنى يېرىم يۇمۇپ، يوغان قورسىقىغا
قويۇۋالغان قولىدىكى تەسۋىيىني بىر تالدىن سىيرىپ. مامۇت نۇر
سىدىق بايچەك بىلەن قارىشىۋالدى.

ئەتىسى ئابدۇرېشىت ئىمام مېھرابتا ئولتۇرۇپ، ئۇزاق ۋەز-
خانلىق قىلىپ، بۇ ئىشنى ئاياغقۇملۇقلارغا ئېلان قىلدى. ئاياللار
لېۋىنى چىشلەپ تۇرۇپ، كونا تۇگۇنچەكلىرىنى يېشىشتى، ئەر-
لەر تارشىدەك قاتقان قارا قوللىرىدىن تىترىگەن ھالدا پۇل چىقار-
دى. ئۇلارغا پەقەت ھازىر كۆز ئالدىدىن توختىماي ئۆتۈۋاتقان
قۇملۇق ئارىسىدىكى پارقىراپ ئېقىۋاتقان بىر ئۆستەڭ سۇلا ئەڭ
زور ئۈمىد ھەم تەسەللى ئىدى. ئىشلار سۇۋان مىراب دېگەندەك
بولدى. ئىككى مىڭ يۈەننى يېزا سېكرىتارىغا ئاپاردى، ھاكىم-
نىڭ ئۆي سېلىشىغا ئون بەش ھاشارچى بىر ئاي ئىشلىدى، مانا
شۇنداق قىلىپ، ئىشلار ۋىلايەتكە يورۇشتى، ۋىلايەتكە ئاتاپ، يۈز

تال تېرەك كېسىلدى. يۈز جىڭ زىغىر يېغى، تۆت تاغار ياڭاق،
بەش تاي سۇپەتلىك پاختا تەقلەندى. بۇلار ئۇچۇن، كۆچى بارلار
كۆچىنى، پۇلى بارلار پۇلىنى، نېمىسى بولسا شۇنى چىقاردى.
قوي سېتىلدى، تۇخۇم سېتىلدى. ھەممە ئادەم بۇ ئىشلارغا
چىشىنى چىشلەپ تۇرۇپ چىدىدى. مانا بۇلار سۇ ئەكېلىدىغان
نەرسىلەر، پەقەت ئاشۇ ئىش بۇزدى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن
ساراڭلا تۆشىنى چىقىرىپ تۇردى. ئەمما ئۇنىڭ بۇ ئىشلار توغرى-
سىدا ئۇلۇك ـ تەتۈر سۆزلىمىگىنى، ئىشنى بۇزمىغىنى ئۇچۇن،
ھەممە خاتىرجەم بولۇشتى.

13

نۇسرەت قوناقلىق بويىدىكى جىگدىلىككە كەلدى. ياز ئاخى-
رىلىشىپ، دەسلەپكى شەبنەم چۈرۈچ بولۇشقا باشلىغان قوناقلار-
نىڭ يېشىل ياپراقلىرىدا تاۋلىناتتى. جىگدىلەر قۇياشنىڭ قىز-
غۇچ نۇرىدا، ئاجايىپ شوخ جۇلالىنىپ تۇرىدۇ. سەھەرنىڭ سال-
قىن، نەم ھاۋاسى قۇمنىڭ قۇرغاق يۈزىنى سىيلاپ ئۆتۈپ،
كېپەز، كەندىرلەرنىڭ چۈچۈمەل پۇرىقىنى دىماغقا ئۇرىدۇ. قىز-
غۇچ ياپراقلىرى پارقىراپ، تارتىنچاق قىزنىڭ مەڭزىدەك تاۋلى-
نىپ تۇرغان كېپەزلىكتە، ئەمدىلا چىش يېرىپ ئېچىلىشقا باشلى-
غان كېپەزلەر قۇياش نۇرىدا كۈمۈشتەك بىغۇبار كۆرۈنىدۇ.
كېپەزلىك قىرلىرىدىكى ئوتقاشتەك جۇلالىنىپ تۇرغان زاراڭزا
چېچەكلىرى ئۈستىدە پەرۋاز قىلىشىپ ئۇچۇشۇۋاتقان ھەسەل ھە-
رىلىرى كىشىگە بەختىيارلىق ئىچىدە چۇرۇقلىشىپ ئوينىشىۋات-
قان شوخ قىزلارنى ئەسلىتىدۇ.

نۇسرەتنىڭ ئولتۇرۇشقان قارا كۆزلىرىدىن ئادەمنىڭ ئىچى-
نى سىيرىلدۇرىدىغان قايغۇ ـ مۇڭ يېغىپ تۇراتتى، پۇسمىلاق
بۇغداي ئۆڭ يۈزىنىڭ نۇرلىرى ئۆچكەندى، ئېلىپتەك بۇرنى

سارغىيىپ، چىلاندەك لەۋلىرى قورۇلۇپ كەتكەنىدى. نۇسرەتـ-
نىڭ شۇ ھالىتى ئۇنى مەجنۇنتالنىڭ نازۇك شېخىدەك، نازاكەتـ-
لىك ھەم ئەۋرىشىم قىلىپ قويغانىدى.
ئاق داكا داستىخاننى مۇرىسىگە سېلىپ، قۇرۇق قاپاقنى
يۇدۇۋالغان نۇسرەت بىر بېسىپ - ئىككى بېسىپ، جىگدە تۈۋىدىـ-
كى بىر ئورەكنىڭ ئالدىغا كەلدى. بۇ ھېلىقى چاغدا، ياسىننى
ساقلاپ، ئېسىدىن كېتىپ، كۆكسىنى باسقان ئورەك ئىدى.
ئۇنىڭ ئىچىگە قاچاندۇر سۇ كىرىپ سىڭىپ، يەنە قاغجىراپ
كېتىپتۇ، ئۇ ھەيران بولۇپ تىكىلىپ قالدى.
ئورەك گىرۋەكلىرىدە ساقلىنىپ قالغان تىرناق ئىزلىرى
تېخىچە قېتىپ تۇراتتى، ئۇ مۇشۇ ئورەكنى ئۆزىنىڭ تىرناقلىرى
بىلەن تاتىلاپ كولىغىنىدىن ھەيران قالدى. ھازىر ئۇنى ھەرگىز
كولىيالمايدۇ. كولىغۇدەك مادارىمۇ يوق، ئۇ چاغدا، تومۇرلىرىغا
پاتماي يۇرىكىنى قېپىدىن يېرىپ چىقارغۇدەك ئوخچۇپ تۇرغان
بىر سېھرىي كۈچ ئۇنى كولاتقانىدى. ئەنە ئاشۇ تىرناق ئىزلىرى
چەكسىز لەززەتنىڭ شاھىدى. ئۇ چاغدا، ئۇنىڭ يۇرىكى ساق
ئىدى، قانلىرى شاۋقۇنلۇق ئۆركەشلەپ ئاققانىدى. يەرنى قازغانـ-
دا، ئۇنىڭ تىرناقلىرى يېرىلىپ كەتكەن، قاتتىق ئاغرىغان، ئۇ
ئاشۇ ئاغرىقتىنمۇ ئازابلانماي، لەززەت ئالغانىدى. نۇسرەتنىڭ
چەكسىز قايغۇلۇق كۆزلىرى كۆل ئارىسىدىن ۋاللىداپ چوغ كۆ-
رۈنگەندەك سۇس چاقنىدى، لەۋلىرىگە تەبەسسۇم، چىرايىغا قىـ-
زىللىق يۈگۈردى. مەستخۇش چاقناپ تۇرغان بىر جۈپ قوڭۇر
كۆز ئۇنىڭغا تاقەتسىزلىك بىلەن تىكىلدى. بۇ كۆزلەر نېمىدېگەن
ئوتلۇق، كۆيدۈرگۈچ كۆزلەر. بۇ كۆيدۈرگۈچ ھېسسىيات شۇنـ-
چىلىك لەززەتلىك ئىدىكى، ئۇنىڭ تومۇرىدىن شۇنچە يېقىملىق
ئېقىپ ئۆتتى. ئۇنىڭ پەيلىرى تارتىشىپ، ئۈگىلىرى بوشىشىپ
كەتتى. ئۇ خۇدىنى بىلمەي تولغاندى، بەدەنلىرى ئوتتەك قىزىدـ-
دى، خىمىردەك يۇمشاپ كەتتى. ئۇ ئەڭ شېرىن چۈش كۆرۈۋاتـ-

قاندەك، ھالسىزلىنىپ يېتىپ قالدى. كۈچلۈك قوللار ئۆزىنى
مەھكەم قىسىۋالغانلىقىنى، ئوتتەك بەدەن، كۆيدۈرگۈچ تىنىقلار
بويىنىنى يېلىنجىتىۋاتقىنىنى سەزگەندەك بولدى. بىراق يەنە ئۆ-
زىنىڭ ئۆمرىدە يېتىپ باقمىغان يۇمشاق ئورۇندا ئەمەسلىكىنى،
قېرى جىگدىنىڭ قوپال، قاتقان قوۋزاقلىق، مودۇر - چوقۇرلىـ-
رىنىڭ تېنىگە تېگىپ تۇرۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىلدى. شېرىن
چۈشلەر ئاستا - ئاستا غايىب بولۇپ، يېقىمسىز ئازابلىق دۇنيا
قايتىپ كەلدى. كۆيدۈرگۈچ ئاپتاپ، قۇملۇقتىن كېلىۋاتقان
ئىسسىق ھاۋا، قاغجىرىغان يەر، جىگدە پۇتاقلىرى دۇمبىسىگە
قاتتىق پېتىپ ئاغرىتماقتا. ئۇ، بۇنى ھېس قىلىپ، يىغلىۋەتكىـ-
لى تاسلا قالدى. تېخى ھازىرلا ئۇنى مەست قىلغان لەززەتلەر
نەلەرگە كەتتى؟ ئۇ جىگدە پۇتاقلىرىنىڭ قاتتىق پېتىشىغا چىـ-
داپ، لېۋىنى چىشلەپ، كۆزلىرىنى يۇمۇۋالدى. كۆزىنى ئاچسىـ-
لا، بۇ جاھاننى كۆرۈپ، ھەممە لەززەتتىن قۇرۇق قالىدۇ.
دائىملىق بار، يېقىمسىز شىلدىرلاۋاتقان قومۇشلۇقلارنى، كۆ-
رۈمسىز قۇملۇقلارنى، چۆللۈكنى كۆرىدۇ. كۆزىنى يۇمسا،
شۇنچە گۈزەل ئىللىق دۇنياغا قايتىدۇ. ئۇنىڭ قېشىدا ياسىن
تۇرماقتا. ياسىننىڭ تەر پۇراقلىرىدىن جەننەتنىڭ ھىدى كېلىۋاـ-
تىدۇ. ياسىننىڭ كۈچلۈك بىلەكلىرىنىڭ قىسىشى ئۇنىڭ نەپسىـ-
نى سىقىپ قويدى. ئۇ، يۇلقۇندى:
— مېنى قويۇۋېتىڭ، مېنى قويۇۋېتىڭ، ۋارقىرايمەن!
نۇسرەت ئۆز ئاۋازىدىن ئۆزى قاتتىق چۆچۈپ كەتتى. ئۇ
مۇزدەك قاپاقنى كۆكسىگە بېسىپ، چىڭ قۇچاقلىۋالغانىدى.
قاپاق توپىلىق يەرگە چۈشۈپ يۇمىلاپ كەتتى. ئۇ ياسىننى يىتتۇ-
رۇپ قويدى. ھېچ يەردە، قوناقلىقتا، كېۋەزلىكتە، قۇملۇقتا،
جىگدىلىك ئارىسىدا يوق. يولدا تۇرامدۇ نېمە؟ ھارۋىنىڭ يېنىدا،
بويىنىنى قىسىپ كۈلۈمسىرەپ قاراپ تۇرۇپتۇغۇ؟ گەپ قىلىشقا
ئاغزىنى ئاچاي دەيدۇ، ئەمما ئاچمايدۇ. يا نۇسرەتنىڭ يېنىغا

كەلمەيدۇ. پەقەت بىر خىل غەمكىن قىياپەتتە، كۆزىنى چاقنىتىپ، قاراپ تۇرىدۇ.

— نېمانداق قاراپ تۇرىسىز؟ نەۋاخ مەن بۇ يەردە ساقلاپ تۇرغىلى! — نۇسرەت شۇنداق دەپلا ئۇنىڭغا قاراپ ماڭدى. شۇئان ياسىن يوقالدى. ئۇ، قاپاقتا پۇتلىشىپ دۇم چۈشتى، توپا توزىدى. ئۇ ئۆمىلەپ، جىگدىنى چىڭ قۇچاقلاپ يىغلىدى، ئۇ شۇنداق قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىدىكى، يۇمران، زىلۋا تەنلىرى لاغىلداپ تىترەپ كەتتى:

— ئىسىت، رەھمەتلىك، نېمىشقا ئۇنداق قىلدىڭ؟ ئاچچىقىڭغا پايلىماي شۇنداق قىلامسەن تاش يۈرەك؟ نېمىشقا مېنىمۇ بىللە ئېلىپ كەتمىدىڭ؟ مەنمۇ كېتەتتىم ئەمەسمۇ، ماڭا ئىشەنمىدىڭمۇ؟ ماڭا ئەمدى تىرىكلىكنىڭ نېمە كېرىكى، مەن ئاجىزنى نېمىشقا ئۆيلىمىدىڭ؟

نۇسرەت ھالسىزلىنىپ جىگدىگە يۆلەنگىنىچە، ئاستا سىيرىلىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۇزۇن تال ـ تال كىرپىكلىرى ئارىسىدىن توختىماي ياش ئېقىپ، يۈزىنى يۇيماقتا ئىدى. توق بۇغداي ئۆڭ يۈزى تاتىرىپ، سۇس قايغۇلۇق پارقىراپ كەتتى. بۇرۇن تۆشۈكلىرى كېڭىيىپ، تىنىقى يېتىشمەي قالدى. ئۇ ئۆتكەندىمۇ دەل مۇشۇ جىگدىگە يۆلىنىپ، ئەڭ شېرىن لەززەتتىن ھالسىزلىنىپ، مۇشۇنداق ئولتۇرۇپ قالغانىدى. ھازىرمۇ خۇددى شۇنداق بولدى.

14

كېچە، سۇس ئاي نۇرى ئۆمۈچۈك تورى ساڭگىلاپ تۇرغان تۈڭلۈكتىن تۆكۈلۈپ، ئۆينىڭ ئىچىنى غۇۋا يورۇتۇپ تۇراتتى. ئاندا ـ ساندا، ئىتلارنىڭ قاۋاشلىرى، پاقىلارنىڭ كۇرۇلداشلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. يىراق قۇملۇق ئارىسىدىن ئېچىرقىغان

تۈلكىنىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازى كەلدى. كۆلنىڭ بويىدىن بولسا كېرەك، بىرسىنىڭ ئالىتاغىل ئاۋازدا چىڭقىلىپ ئېيتىۋاتقان ناخشىسى ئاڭلاندى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بېشىنى گىرەلەشتۈرۈلگەن قوللىرىغا قويۇپ ئوڭدا ياتقانىدى. ئۇنىڭ ھېچ ئۇيقۇسى كەلمىدى. ئۇنىڭغا جاھان تۇرۇپ تارلىشىپ كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلدى. مانا، بۈگۈن جامائەت ئابدۇرېشىت غوجىنىڭ باشلامچىلىقىدا، ناھىيە ھاكىمىنىڭ تويىغا ئاتاپ بىر كالا ئېلىپ مېڭىشتى. ياغاچ ـ خىشلارمۇ ماڭغۇزۇلدى، ئادەملەر ئىشلىدى. بۇلارغا زادى سۇ كېلەرمۇ، ھۆكۈمەت قۇملۇق ئارىسىدىن سۇ باشلىغىلى ئۇنارمۇ؟ مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ بۇنىڭغا ھېچ ئىشەنگۈسى كەلمىدى. ئۇلار ۋىلايەتكە يوللىۋەتسىلا ئىشى تۈگەيدۇ. ۋىلايەتتىكىلەرنىڭ بىر كەنت خەلقىنى ئويلىغىلى چولىسى تېگەرمۇ؟ تەييارلانغان يۇز تال ياغاچ، ياڭاق، پاختىلار كۈچىنى كۆرسەتسە، مۇزاكىرىدىن ئۆتەرمۇ؟ مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ ئورنىدىن تۇردى. سۆرىلىپ چىقىپ، غاڭزىسىنى سىيلاشتۇرۇپ تېپىپ موخۇركا سالدى. ئاچچىق ئىس ئۆيدىن چىقىۋاتقان زەي پۇرىقى بىلەن ئارىلىشىپ كەتتى.

— نېمانداق ئۇخلىمايسىنوي؟ — دېدى ئۇ تۇگۈلۈپ يېتىپ توختىماي ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىۋاتقان ئايالىنىڭ ۋىجىك يەلكىسىنى ئالقانلىرى بىلەن ئاستا سىيلاپ. ھەمشىرىخانىنىڭ قۇرۇق ئۇستىخانلىق ئەتلىرى ئالقىنىغا تېگىشى بىلەن، ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلدى. بىر چاغلاردىكى گىردە خېمىرىدەك چىڭ بەدەنلەر نەگە كەتتى؟ ئۇ، ئىچى سىيرىلگەن ھالدا، كۈندىن ـ كۈنگە كىچىكلەپ كېتىۋاتقان، كىچىك بالىدەك پىشىلداپ تىنىپ ياتقان ئايالىنى ئۆزىگە تارتتى. ئۇنىڭ بوغۇزى ئېچىشتى. مانا ئۇ ئايالىنى مۇشۇنداق مېھرى بىلەن باغرىغا ئالمىغىلى ھەتتا ئۇنى سۆيۈنۈش ئېسىدە تۇتۇپ، شەپقەتلىك كۆزلىرى بىلەن سىنچىلاپ قاراپ باقمىغىلى ئۇزۇن زامانلار بولۇپ كېتىپتۇ. ئۇنىڭ كۈنلىرى

ئېتىز ئىشلىرى، باپكارنىڭ كۆلىنىڭ بويىدا چىلىم تارتىشىپ ئولتۇرۇش، بەش ۋاخ مەسچىتكە بېرىش بىلەن ئۆتۈپ كېتىپتۇ. تالادا بىر كىملەر بىلەن غىڭشىلدىشىپ قالسا، ئۆيىگە كېلىپ، مانا مۇشۇ كۆتۈرۈشلۈك ئاجىز ئايالىدىن دەردىنى ئاپتۇ، غالجىرلىقى تۇتسا، ئاچچىقى بېسىلغۇچە دۇمبالاپ، توپىغا يۇمىلىتىپتۇ، گويا خاپىلىق، گۇناھ مۇشۇ ئايالىدىن كېلىۋاتقاندەك. ئۇ ئۆزىنى چەكسىز خىجىلچىلىق ئىچىدە سەزدى. ھازىر قاراڭغۇدا ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرۈش مۇمكىن ئەمەس، ئۇ ھەمشىرىخاننى توي كېچىسىدىكىدەك چەكسىز ئىنتىزارلىق بىلەن ئاۋايلاپ باغرىغا باستى. يىرىك ساقاللار چىرمىغان، گۆپۈلدەپ چىلىم پۇرىقى كېلىدىغان تۇمشۇقىنى ھەمشىرىخاننىڭ مۇزدەك سوغۇق، قوشۇقتەك كىچىك مەڭزىگە باستى.

چوغدەك كۆيدۈرىدىغان پۇسىملاق يۇمشاق يۇزلەر قېنى؟ ئۇ خۇشلۇقى تۇتۇپ قالغاندا، پات - پات قارام، كەپسىز سەككىز ياشلىق ئوغلى ئېلىنى ئويناۋاتقان يېرىدىن تۇتۇۋېلىپ، چىڭ قۇچاقلاپ، ئاپتاپتا كۆيگەن يالىڭاچ قورساقلىرىغا سۆيۈپ قويىدۇ. «نوچى بالا، پەقەت سەنلا داداڭغا تارتتىڭ» دەپ ئەركىلىتىدۇ. مانا ھازىر ئۇ خۇددى شۇ ئوغلىنى قۇچاقلىغاندەك ھېس قىلىپ قالدى. ۋاي ئىست، بۇ بىچارە نېمانچە كىچىكلەپ كەتكەن؟ ئاياغقۇمنىڭ قىز - چوكانلىرى كۆكسى بىلەن داڭلىق. كۆكسى ئۆزىدىن بۇرۇن چوڭىيىپ بولىدۇ، ھەمشىرىخاننىڭ ئەلۋەتتە شۇنداق ئىدى، ئەمما ھازىر ئۇنىڭ ئورنىدا ناسۋال قاپىقىدەكلا سولاشقان تېرە قاپتۇ.

— جېنىم خوتۇن، نېمانچە يىگىلەپ كەتكەنسەن؟ — دېدى مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ھەمشىرىخاننىڭ بويىنىغا تۇمشۇقىنى سۈركەپ. ھەمشىرىخان گەپ قىلماستىن ئۆكسۈپ يىغلىغىلى تۇردى.

— ئۇنداق قىلساڭ، تېخىمۇ ئىچىمنى ئاغرىتىۋېتىسەن.

دائىم قارىسام گەپ قىلمايسەن، ئىچىڭگە تىنىپ يۈرۈۋېرىپ، تۈگىشىپ كېتىپسەن. قېرىغان چاغدا سەندىن ئايرىلىپ قالماي.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىننىڭ ئاۋازىغا ئاخىرى يىغا ياماشتى. ئۇ گەپ قىلالماي قالدى. ھەمشىرىخان تېخىمۇ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ ئۇزۇندىن بېرى دەردى ئىچىگە توشۇپ كېتىپ، ئەمدى سىردىشىغا يولۇققاندەك، ئېرىنىڭ بويىنىغا چىڭ چاپلاشتى.

— ھەممە ئىشلار ئۆتتى، كەتتى. بىر ئىشنى ئۇنداق ئويلاپمۇ - بۇنداق ئويلاپمۇ ھېچقانداق قىلالمىدىم. سىلىگە دەي دېسەم، ئەمدى بۇ قېتىم ئۇرسىلا، تىرىك قېلىشىمغا كۆزۈم يەتمەيدۇ. باشقا تارتىشىدىغان ھېچنېمەم يوق، مۇشۇ بالىلىرىم بىلەن قېرىغان دادامنىڭ توغرىسىدىن كۆزۈم ئوچۇق كېتىدۇ. ئەمدى مېنى ئۇرمىسىلا، ھەر قانچە گۇناھ ئۆتكەن بولسىمۇ، ئۇرمىسىلا. مەن شۇ دەردىمنى دەي، سىلىگە دېمەي كىمگە دەيمەن؟ دېمەي دېسەم، چارەم بولمىدى، كونىلىق قىلىپ، قان تېپەر بەردىم، ئوقۇتتۇم، بولمىدى. يېقىندىن بۇيان نۇسرەتنى كۆرگەنلا، ئۇ مەندىنمۇ بەك تۈگىشىپ كەتتى. سىلىدىن ئۇ دۇنيا - بۇ دۇنيا رازى بولاي، كۆزۈم ئوچۇق كەتمىسۇن. مەندە گۇناھ يوق، باللىنى يېتىم قىلمىسىلا.

— ئىچىمنى ئاغرىتما خوتۇن، بۇنىڭدىن كېيىن، ئاسمان ئۆرۈلۈپ چۈشكۈدەك ئىش بولسىمۇ، سېنى ئۇرمايمەن، خوتۇن، ئۇنىڭ ئورنىغا ئۆزۈمنى ئۇراي، ئېشەكنى ئۇراي، ئۇنداق دەۋرەمە، كۆڭلۈم بەك بۇزۇلۇپ كېتىۋاتىدۇ.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئۆزىدىن تۇتۇۋالالماي يىغلاپ تاشلىدى. باياتىن بېرى، ياق، ئۇ ئۆمرىدە تا ھازىرغىچە ئۆزىنى تۇتۇۋېلىپ، پەقەت كۆزىدىن ياش چىقارماسلىققا تىرىشىپ كەلگەنىدى. ئاخىرى بەرداشلىق بېرەلمىدى.

ئايال تېخىمۇ ئۆكسۈپ يىغلاپ كەتتى:

— نۇسرەت ، ئىسىت بىچارە قىزىم. . . بىر تاللا — قىزىم دېسەم، كۆزىگە قارىسام. . . مانا ئەمدى. . . ئۇنىڭ بويىدا قاپتۇ.

— نېمە؟ — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن چۆچۈپ ياندۇرۇپ سورىدى.

— قورسىقى يوغىناپ قاپتۇ.

— سەن ئىپلاس! — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن خوتۇنىنىڭ چېچىدىن قاماللاپ تۇتقانچە، ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. خوتۇنى ئاغرىققا چىدىماي، ۋارقىراپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن مۇشتۇمىنى كۆتۈرۈپ بولۇپ، توختاپ قالدى. تېخى هازىرلا دېگەن گېپى يادىدىن چىقمىغانىدى. ئۇ دەرهال خوتۇنىنى ئىتتىرىۋېتىپ، تاشقىرى ئۆيگە ئوقتەك ئېتىلىپ چىقتى.

— قېنى سەن نۇسرەت، قېنى سەن پېشانەمگە ئۈنگەن شۇمبۇيا؟ مەن سېنى ئۆلتۈرۈپ ئىتقا تاشلاپ بەرمەيدىغان بولسام!

ئۇ چوڭ دادىسىنىڭ يېنىدا تۈگۈلۈپ ئۇخلاۋاتقان باللىرى ئارىسىدىن نۇسرەتنى چېچىدىن سۆرەپ چىقتى. باللار قىيا - چىيا قىلىشىپ يىغلاشتى. هارۇن بوۋايمۇ ئويغاندى، بوۋاي، ئايالى، باللىرى يىغلاپ يالۋۇرۇپ ئۇنىڭ پۇتىغا ئېسىلدى. ئەمما ئۇنىڭ قۇلىقىغا هېچنېمە كىرمىدى. ئۇ نۇسرەتنىڭ ئۇدۇل كەلگەن يېرىگە ئۇرۇۋەردى. نۇسرەت دەسلەپ چىرقىراپ يىغلىدى، بارا - بارا ئۇنىڭ ئۈنى ئۆچۈپ كەتتى. سىرتتا، يىراق - يېقىندىن چۆچۈشۈپ ئويغانغان ئىتلارنىڭ قاۋىغان ئاۋازلىرى ئاڭلاندى.

مۇھەممەتئىمىن سەيدىن چاچلىرى چۇۋۇلۇپ، هوشىنى بىلمەي قالغان قىزىنى ئۆينىڭ تۈۋرۈكىگە باغلىدى. قولىغا ئېشەك هەيدەيدىغان قامچىسىنى ئېلىۋېلىپ، ئۇنىڭ يالىڭاچ پاچىقىغا ئۇرۇشقا باشلىدى.

— مەن سېنى ياسىن مەدەكنىڭ گۆرىگە كۆمۈۋېتىمەن، ماڭا ئەمدى بۇ يۇرتنىڭ نېنى هارام.

— ئوبدان دادا، تاتلىق دادا، مەن ئۇنداق قىلمىدىم. ئەسكى ئىش قىلمىدىم، مەن قەسەم قىلىپ بېرەي، مەن ئەسكى ئىش قىلمىدىم. مەن سىزنىڭ يۈزىڭىزنى تۆكىدىغان ئەسكى ئىشنى قىلغان بولسام، قاقشالدەك قۇرۇپ ئۆلەي! گېپىمگە ئىشىنىڭ دادا!

— قورسىقىڭدىكى نېمە؟. . . ۋاي ئىسىت، دادا - بالىغۇ بىز. . . مەن نېمە بولغان ئادەم؟ ئۇلۇغ خۇدا، ماڭا يەنە قانداق شەپقەتلىرىڭ بار؟ كۆرسىتە خۇدا! — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بېشىنى چاڭگاللاپ يىغلاپ كەتتى. ئاندىن ئۆزىنى كاچاتلاپ، ساقاللىرىنى يۇلغىلى تۇردى.

— ئوبدان دادا، مەن خوش بولاي، ئۇنداق قىلماڭ، مەن گۇناھ قىلمىدىم، هېچ ئەسكى ئىش قىلمىدىم، بىلمەيمەن، ئۆزىچە مۇشۇنداق بولۇپ قالدى.

— دادا، قىز باققانغا داد! — مۇھەممەتئىمىن سەيدىن بىردىنلا ئەسەبىيلىك بىلەن ۋارقىراپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى.

بوۋاي تىترەپ تۇرغان قوللىرى بىلەن نۇسرەتنى تۈۋرۈكتىن يەشتى. بوۋاي ۋە ئانا - بالا قۇچاقلىشىپ يىغلىشىپ كەتتى.

— ئوبدان قىزىم، راستىڭنى دە دېسە ئۇنىمايسەن، بۇ زادى نېمە سېھرىي - ئەسنا؟ ئەسكى ئىش قىلمىدىم دەيسەن، بۇ زادى نېمە ئىش؟

— ئوبدان ئانا، جېنىم ئانا، مەن هەرگىز ئەسكى ئىش قىلمىدىم. نەچچە قېتىم قەسەم قىلدىم، قەسىمىمگە ئىشىنىڭ، مەن هېچ بىلمىدىم.

— بالام، ئۆلسەڭمۇ راست گەپ قىل، جېنىم بالام.

— ئوبدان ئانا، قەسىمىمگە ئىشىنىڭ، مەن راست گەپ قىلدىم. . .

بىرقانچە كۈن جىممىدە ئۆتۈپ كەتتى. هەمشىرىخان كۈنلىرىنى توختىماي يىغلاش بىلەن ئۆتكۈزدى.

ھارۇن بوۋاي كىچىك نەۋرىلىرىنى ئەگەشتۈرۈپ، ئېشەك بىلەن قوينى ئېلىپ، ئەتىگەندە چىقىپ كېتىدۇ. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئىشىك ئالدىدىكى دۆڭگە چىقىۋېلىپ، چىلىم تارتىدۇ. ھېچكىم ـ ھېچكىمگە گەپ قىلمايدۇ. نۇسرەت ئۆيدىن تالاغا چىقمىدى. ئۈچ كۈندىن كېيىنكى جۈمە كۈنى ئەتىگەندە، بوۋاي ئاللا ـ توۋا سېلىپ يىغلاپ، ھەممىنى ئويغاتتى. جىن چىراغ يېقىلدى. نۇسرەت ياتقان يېرىدە سۈرەتتەك قېتىپ قالغان، چىرايلىق لېۋىدىن كۆپۈك ئۆرلەپ قالغان، ئۇنىڭدىن ئاللىقانداق بىر دورىنىڭ سېسىق پۇرىقى كەلدى.

ئانا قىزىنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى ئاتتى، ئۇنىڭ چىرايلىق قارا كۆزلىرى يېرىم ئوچۇق ئىدى. بوۋاي ھەم كۆز يېشى قىلىپ، ھەم دۇرۇت ئوقۇپ، ئۇنىڭ كۆزىنى ئۇۋۇلاپ يۇرۇپ تەستە يۇمدۇردى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن قىزىغا قاراپ ھەيكەلدەك قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ لېۋىنىڭ تىترىشىدىنلا تىرىك ئادەم ئىكەنلىكىنى پەرق ئېتىش مۇمكىن ئىدى.

15

نۇسرەتنىڭ جەسىتىنى يۇيۇپ ـ تاراپ بولغۇچە، ئابدۇرېشىتخان غوجىنىڭ: «ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلمەي، زەھەر ئىچىپ ئۆلۇۋالغان ئادەم ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا ئوبدان بولمايدۇ! ئۇنىڭ تاشايىندا، ھارام بالا بىلەن ئۆلدى، ئاخىرەتلىكى ئوبدان ئەمەس. ئۇلۇغ جۈمە كۈندە نامىزىنى چۈشۈرمەيمەن» دېگەن گېپى مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىڭ ئائىلىسىگە يېتىپ كەلدى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن غوجىنىڭ ئالدىغا بارىمەن دەپ، ئەلپازىنى بۇزۇپ قويۇۋىدى، ئۇرۇق ـ تۇغقانلار تۇسوۋالدى. ھارۇن بوۋاي ھەمشىرىخاننىڭ ئانىسىدىن قالغان تۆت مىسقاللىق تەۋەرۈك زىرىسىنى قوينىغا سالدى ـ دە، ئېشىكنى مىنىپ چىقىپ كەتتى،

ئۇزۇنغا قالماي ئۇ قايتىپ كەلدى. نۇسرەتنىڭ نامىزى جۈمە نامىزىدىن كېيىن چۈشۈرۈلۈپ، يەرلىكىگە قويۇلدى.

مەھەللىدە سۆز ـ چۆچەكلەر كەڭرى تارقالدى. باپكارنىڭ كۆلىنىڭ بويى يەنە جانلىنىپ كەتتى.

— شۇنداق چىرايلىق بالىنىمۇ ئاشۇنداق ساراڭغا بېرىدىكەن خۇدايىم، ناۋادا ئابدۇرېشىتخان غوجامغا بەرگەن بولسا، مۇشۇ بالا ـ قازامۇ يوق.

— راست، زادى غوجامدىن تەقسىرات كەتتى. بۇ بەدنىيەت بىكار تۇرماي غوجام بىلەن ئېيتىشىدۇ، غوجامنىڭ كەينىدىن پىتنە ـ پاسات تېرىيدۇ، پەسەندە.

— بالدۇرراق ئەرگە بېرىۋەتكەن بولسا، ئەلۋەتتە كۈننىڭ سېرىقىنى كۆرەتتى. «بويىغا يەتكەن قىز بالىنى ئۆيدە ساقلىما، بىر تاۋاق سىركىنى بېشىڭغا قۇيۇۋالسەن» دەيدىغان گەپ بار.

نۇسرەتنىڭ ئۆلۈمىدىن كېيىن، ھەمشىرىخاننىڭ ئەس ـ ھوشى جايىدا بولماي قالدى. بىر قېتىم كۆلدىن سۇ ئەكېلىۋېتىپ، ئۆيىگە كەلدىم دەپ مازارلىققا كېتىپ قالدى. كۆزلىرىدىن تەلۋە ئۇچقۇن چاچراپ تۇرىدۇ. ئوڭ گەپ قىلىۋېتىپ، گېپى قېيىپ كېتىدۇ، بالىلار ئانىسىدىن ياتسىراپ، قورقۇپ قاچىدىغان بولۇپ قالدى.

ھارۇن بوۋاينىڭ چىرايى تاتىرىپ، كۈندىن ـ كۈنگە قۇرۇپ كەتتى. قورسىقى يوغىناپ، يەپ تويمايدىغان بولۇپ كەتتى. قورسىقى كۆپۈپ تۇرىدۇ، ئەمما يەل يۇرۇشمەيدۇ، تولغاپ ئاغرىيدۇ.

بۈگۈن بوۋاينىڭ قورسىقى قاتتىق ئاغرىدى. ئۇ ئىسسىلىپ كەتكەن قورسىقىنى مۇجۇقلاپ: «ۋايجان، ۋاي ئاللا، بۇنداق قىيىنغۇچە، جېنىمنى ئالساڭ بولمامدۇ؟» دەپ داد ـ پەرياد ئۇرۇپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ سۈپىدا خېلى ئۇزاق يۇمىلاپ تىپىرلىغاندىن كېيىن، ھالسىزلىنىپ قالدى. چىرايى تاتىرىپ، پۇت ـ قول-

لىرىغىچە قانسىزلىنىپ، ئاجىزلاپ كەتتى. مۇھەممەتئىمىن سەيـ
دىن ئېشەكنى هارۋىغا قوشۇپ، هارۇن بوۋاينى يېزا دوختۇرخا-
نىسىغا ئاپاردى. يېزا دوختۇرلىرى ناھىيىگە بۇيرۇدى. ناھىيە
دوختۇرخانىسى بوۋاينى خېلى ئۇزاق تەكشۇرگەندىن كېيىن، ئو-
پېراتسىيە قىلماقچى بولدى. نىمجان بوۋاي: «مېنى ئۇ ئالەمگە
يەتتە ئەزايىم ساق كەتكىلى قويۇڭلار» دەپ تۇردى. مۇھەممەتئىـ
مىن سەيدىن بىردەم ئىككىلەنگەندىن كېيىن، ئوپېراتسىيە قىـ
لىشقا قوشۇلدى. ئوپېراتسىيە پىچىقى بوۋاينىڭ قورسىقىدىن بىر
مۆجىزىنى سۆرەپ چىقتى. پىستاندەك يۇمىلاق بىر چەمبىرەك
قىزىل سىزىق، ئاندىن چېقىر دۆگىلەكچە نېپىز بىر قەۋەت
قىزىل پەردە ئاستىدىن كۆزلىرى چەكچىيىپ تۇرغان، ھەممە
يېرى قىپقىزىل گۆشلۈك بىر تىرىك پاقا خالتىلىشىپ قالغان
قىزىل پەردىلىك بوغىزىنى لىپىلدىتىپ، كۇچلۇك يورۇقلۇققا
قورقۇنچلۇق قارىماقتا ئىدى. ياشانغان دوختۇرنىڭ كۆزلىرى
پاقىنىڭكىدىنمۇ بەك چەكچىيىپ، قوللىرى دىر - دىر تىترەپ
كەتتى. مۆجىزە، ئاجايىپ مۆجىزە، قورقۇنچلۇق بىر مۆجىزە. . . پاقا
ئاغزىنى ماكىلدىتىپ ئېچىپ، تاپ يېگەن ئىتتەك ھاسىرىدى.
ئاغزىدىن قىزىل سۇيۇقلۇق قۇيۇلۇپ تۇردى. ئەسۋاب تۇتۇپ
تۇرغان سېستىرا قىز قورقۇپ چىرقىرىۋەتتى.
بۇ ئىش ناھىيە ئىچىدە ئەڭ قىزىق، ھەيران قالارلىق خەۋەر-
گە ئايلاندى. دوختۇرخانا ئىچى پاقىنى كۆرگۈچىلەر بىلەن قالايـ
مىقانلىشىپ كەتتى. شۇنىڭ بىلەن دوختۇرخانىدىكىلەر بۇ پاقىنى
يوغان ئەينەك قاچىغا سېلىپ، ھەممە خەق كۆرەلەيدىغان يەرگە
قويۇپ قويدى. خەقلەر بۇ مۆجىزىنى كۆرۈپ، ياقىسىنى چىشلە-
شەتتى. قاچىنىڭ يېنىغا كىچىككىنە تاختىچاق قويۇلۇپ، ئۇنىڭغا
مۇنداق ئىزاھات بېرىلگەنىدى: «ھارۇن ئارىپ، ئەر، 63 ياش،
ئاياغقۇم يېزا ئاياغقۇم كەنتىدىن، ئۇنىڭ قورسىقىدىن چىققان بۇ
پاقىنىڭ ئېغىرلىقى سەككىز يۈز يىگىرمە بىر گىرام، مۇتەخسـ

سىسلەرنىڭ دەسلەپكى قىياس قىلىشىچە، بۇ پاقا بۇنىڭدىن ئىكـ
كى يىل ئىلگىرى قۇمچاق ۋاقتىدا، بوۋاينىڭ گېلىدىن خام سۇ
بىلەن كىرىپ كەتكەن بولۇشى مۇمكىن. . . »

16

كەچ كۈز كىرىپ كەلدى. ھاۋا خېلىلا سوۋۇپ كەتتى.
ئاياغقۇمنىڭ دەل - دەرەخلىرى ئاللىقاچان يالىڭاچلانغانىدى. ئېـ
تىزلاردىكى شۇمشىيىپ قالغان سېرىق قوناقلار، پاختىسى ساڭـ
گىلاپ كەتكەن كېۋەز تالالىرى بوز قىراۋدا نەمدىلىپ كەتتى.
تەكلىماكاندىن كېلىۋاتقان كۈز شامىلى چىڭگىلىك بانالىرىنى
لەيلىتىپ، يەردىكى غازاڭلارنى ئۇچۇرىدۇ، تېخى قېزىۋېلىنمىغان
چامغۇر، كۆك تۇرۇپلارنىڭ يېشىل يوپۇرماقلىرى بوز قىراۋ
ئۇششۇكىدىن يەرگە كۆكسىنى يېقىپ چىڭ چاپلاشقانىدى.
ئۇيۇق قىزىرىش بىلەن تەڭ، دائىملىك ئادەت بويىچە، يەتتە
ياشتىن يەتمىش ياشقىچە ماڭغۇدەك مادارى بار ئەرلەرنىڭ ھەممە-
سى ئالدىغا دۈمچەيگەن، بېشىنى تۆۋەن ئەگكەن، قوللىرىنى
قوۋۇشتۇرغان ھالدا، قىراۋدىن نەمدەلگەن توپىلىق چىغىر يول-
لاردىن كۆلەڭگۈدەك تىمىسقىلاپ مېڭىپ، مەسچىتكە ئېقىشقا
باشلىدى.
ئايااللار، قىزلار ئۆيلىرىدە تەرەت ئېلىپ ناماز ئوقۇغاندىن
كېيىن، دەرھال قاپاقلىرىنى يۇدۇپ، سوغىلىرىنى بالداققا ئېـ
لىپ، ئېشەك، قوي، كالا يېتىلەپ، ئىتلىرىنى ئەگەشتۇرگەن
ھالدا، باپكارنىڭ كۆلىگە ئالدىراپ مېڭىشتى. مەھەللە كوچىلىـ
رىدا، سارغايغان قومۇشلۇق ئارىسىدىكى چىغىر يوللاردا، خوتۇنـ
لارنىڭ كېچىكى چۇشلىرى توغرىسىدا ۋاتىلداشقان، چوكانلارنىڭ
ئەرلىرىدىن زارلىنىپ، قاقاقلاپ كۇلۇشكەن، كالىنىڭ مۆرد-
گەن، ئىتلارنىڭ قاۋىغان ئاۋازلىرى يېزىنى جانلاندۇرۇۋېتىدۇ.

ھارۇن بوۋاينىڭ قورسىقىدىن چىققان پاقا ھەققىدىكى پاراڭ ئاللىقاچان كونىراپ كەتتى. ئاياغقۇملۇقلار ئۇنى خۇدانىڭ كارامىتىگە چىقىرىۋەتتى. ئەمما باپكارنىڭ كۆلىدىن سۇ ئالغاندا، نوگاي بىلەن ئالىدىغان، سۇ ئىچكەندە، بۇرۇنقىدەك ئېغىزلىرىنى كەشتەك ئېچىپ ئىچمەي، چىشىنىڭ ئارىسىدىن سۈزۈپ ئىچىدىغان بولۇشتى. بوۋاي ساقايدى، ئەمما مۇھەممەتئىمىن سەيدىن تۈگىشىپ كەتتى. ئۇ، ھازىر مەسچىتتىن قالدى. ئادەملەردىن تېخىمۇ قاچىدىغان بولدى. پات - پات، قومۇشلۇق ئارىسىدا، ئۇنىڭ ۋارقىرىغان، تىللىغان ئاۋازى ئاڭلىنىدۇ. مانا، ئاغىچىخان كالىنى تەستە سۆرىگەن پېتى، چىغىر يولنىڭ دوقمۇشىدىن قوشۇلغان پەيزىخان بىلەن سالاملىشىپ، دېگىلى ئالدىراپ ئاران ئۇلگۈرگەن گېپىنى باشلىدى:

— ۋاي پەيزىخان، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى خەق ساراڭ دەۋېرىپ، ماۋۇ مەممەتەك ئەمدى رەسمىي ساراڭ بولغان ئوخشايدۇ، ئاڭلىدىڭىزما؟

— ياق، ھە، قانداق دەيسىز؟

— كېچىدىن بىر يەرنىڭ تېگىدىن، بىر ئاسماننىڭ قەھرىدىن كەلگەندەك، بىر كىمنى تۇۋلاۋاتقان ئاۋاز كەلدى. بىزنىڭ ئادەم تالاغا چىقىپ كېتىپ، بىر ھازادىن كېيىن: «مەممەتەك قۇمنىڭ چوققىسىغا چىقىۋېلىپ، ‹ۋاي قىزىم نۇسرەت، نەدىسەن؟› دەپ تۇۋلاپ يۈگۈرۈپ يۈرىدۇ» دەپ كىرىپتۇ. بىر ئۇزۇنغىچە ئۇيقۇم كەلمىدى. بۇ يىل كەلگۈلۈك كەلدى ئۇ بىچارىگە. مەنمۇ بەزىدە شۇ نۇسرەتنىڭ ھارامدىن بويىدا قالغانلىقىغا گۇمان قىلىمەن. ئۇ ئۇنداق قىلىدىغان قىز ئەمەس ئىدى دېگۈم كېلىدۇ. ئۇنىڭمۇ گېلىدىن قۇمچاق ئۆتۈپ كەتكەن بولسا، چوڭ دادىسىدەك بولغانمىكىن دەيمەن.

— ئالەم ئەمدى. ئەمما لېكىنزە، زادى غوجا ئەۋلادى بىلەن ئېيتىشمىغان ئوبدانكەن دەپ قالدىم. مەممەتەك بىكار تۇرماي

ئابدۇرېشىتخان غوجام بىلەن تىركىشىپ، سورۇقچىلىق تارتىپ كەتتى. ھەمشىرىخان ئاز - ماز سۆزلەيدىغان بولۇپ قالغان، ئەمدى مەممەتەك ئۇنىڭدىن بەتتەر بولدى...

باپكارنىڭ كۆلىنىڭ بويىغا ئاياللار، ئۇلاغلار، ئىتلار يىغىلدى. قىرى سۆگەتنىڭ قۇرۇغان غازاڭلىرى قاغجىرىغان كۆلنىڭ، كۆل ئىچىدىكى كۆلچەكنىڭ ئىچىدە پاتقاققا چاپلاشقان ئۇلاغنىڭ، ئىتنىڭ ئۇ يەر - بۇ يەردىكى تېزەك، سۈيدۈكلىرىگە مىلەنگەن ھالدا تۇرىدۇ. كۆلنىڭ ئىچى كالا، ئېشەكلىرىنى تۇتۇپ، ۋاتىلدىشىۋاتقان ئاياللارغا تولدى. قاشتا بولسا، كۆلنىڭ ئىچىگە چۈشۈش نۆۋىتىنى كۈتۈۋاتقانلارنىڭ جاۋىلدىشى ئاڭلىناتتى. جامىكا غازاڭلارنىڭ تېگىدە قالغان مۇزدەك سۇ توختىماي داۋالغۇپ تۇرىدۇ. كۆلنىڭ قاش تەرىپىدە، قىيا - چىيا كۆتۈرۈلدى. ئاياللار، قىزلار يۈزىنى تۇتۇپ، كالا - ئېشەكلىرىنى، سوغا - قاپاقلىرىنى تاشلاپ، تەرەپ - تەرەپكە قاچتى. كۆلنىڭ ئىچىدىكىلەر نېمە بالا بولغاندۇر دەپ بويۇنلىرىنى سوزۇشۇپ، كۆلچەك بويىچە سۇ ئېلىشىۋاتقانلار چۆچۈشۈپ قاراپ بولغۇچە، كۆلنىڭ قىرىدا، قىپيالىڭاچ مۇھەممەتئىمىن سەيدىن پەيدا بولدى. ئۇنىڭ قورقۇنچلۇق تەلەتى ئۇنى ئادەم قىياپىتىدىن چىقارغان، كۆزلىرى تەلۋىلەرچە چەكچەيگەن، قارا ساقاللىرى ئارىسىدىكى كۆكىرىپ كەتكەن كالپۇكلىرى سىڭايان تارتىشىپ، ئاغزىنى مايماق قىلىپ قويغانىدى. كۆل ئىچىدىكىلەرمۇ: «ۋاي ئۆلەي، ھايۋان!...» دېيىشىپ، بىر - بىرىگە پۈتلىشىپ، تەرەپ - تەرەپكە قاچتى. قىزلار تېخىمۇ ئالاقزادە بولۇشۇپ كەتتى. بىر قىز قاچىمەن دەپ، تېيىلىپ كۆلچەككە يوتىسىغىچە كىرىپ كەتتى، ئەمما چىرقىرىغىنىچە، ئۆمىلەپ قېچىپ چىقىپ كەتتى. بىردەمدىلا، كۆلنىڭ بويى كالا، ئېشەك، قوي، ئىت بىلەنلا قالدى. ھايۋانلار مۇھەممەتئىمىن سەيدىنگە ھەيران بولغاندەك قاراشتى. بىر تەخەي ئاستا كېلىپ، مۇھەممەتئىمىن سەيدىننىڭ

تۇكلۇك بەدىنىنى پۇرىدى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن چەكچەيگىنىد-
چە، كۆلگە قاراپ تۇردى، چاتراقلىرىنى كەرگەن پېتى تۇرۇۋەر-
دى. بىر كالا ئاستا كۆلچەككە يېقىنلاپ كېلىپ، پۇشۇلداپ،
جامكا ئارىسىدىن سۇنى سۇمۇرۇپ ئىچكىلى تۇردى. بىر سېرىق
موزاي ئەگىشىپ كېلىپ، كۆلچەك بويىدا قۇيرۇقىنى سەل كۆتۈ-
رۇپ شىرىلدىتىپ سىيىشكە باشلىدى. مۇھەممەتئىمىن سەيدىن-
نىڭ قان قۇيغاندەك كۆزلىرى تېخىمۇ چەكچەيدى. «كۆل...
نۇسرەت... قىزىم...» ئۇ شۇنداق پىچىرلىغانچە، ئاستا كۆل-
گە چۈشتى. مۇزدەك سۇ ئۇنىڭ مېڭىسىگە تەپتى. كۆكەرگەن
كالپۇكى تىترەپ كەتتى. يۇمشاق لۆجىلەر ئۇنىڭ پاچاقلىرىغا
يۆگەشتى. كۆلچەكنىڭ سۈيى ئۇنىڭ تىزىدىن سەل ئاشتى. بىر-
قانچە چوڭ ياشلىق ئايال كۆل بويىدا پەيدا بولدى. مۇھەممەتئى-
مىن سەيدىن سۇغا كىرىشىگىلا، ئۇلار چۇرقىرىشىپ كەتتى:
— ۋاي جېنىم، ۋاي ماۋۇ ساراڭ بولغىدى سۇنى، بۇلغى-
دى!
— قانداق قىلارمىز ئەمدى، نېمىنى ئىچىمىز؟
— چىقە مەينەت، سۇدىن!
كۆل بويىغا بىرقانچە ئاياللار ئولاشتى. ئۇلارنىڭ ھەممىسى
چۇرقىراشقىنىچە، سەت گەپلەر بىلەن تىللاشقىلى تۇردى. ئۇلار
ئەمدى ھەممىنى ئۇنتۇغانىدى.
— ھۇ، سا مېڭىسىنى يېگەن ساراڭ، چىقە كۆلدىن!
— ۋاي ئۆلۈم تەگكۈر توڭرۇلۇق، سۇنى بۇلغىدىڭ، ئەمدى
نېمە ئىچىمىز، ھايۋان؟
مۇھەممەتئىمىن سەيدىن ئاياللارغا بىردەم ھاڭقايغان پېتى
قاراپ تۇردى. ئاندىن كۆلگە قاراپ شارقىرىتىپ قويۇۋەتتى.
جىرغىپ چىققان سۈيدۈك سۇدا كوركىراپ، كەڭرى بىر دائىرىدە
گۈللۈك بۇجغۇن پەيدا قىلدى، ئاياللار تېخىمۇ قىيا - چىيا
قىلىشىپ چۇرقىراشتى:

— ۋاي توخۇ پوقى مەرەز، ۋاي ئىپلاس!
مۇھەممەتئىمىن تىپىرلاپ چۇرقىرىشىۋاتقان ئاياللارغا بىر-
دەم چەكچىيىپ قارىغاندىن كېيىن، ئەسەبىيلەرچە قاقاقلاپ كۈل-
دى:
— ھا... ھا... ھا... ئىچىڭلار... ئىچىڭلار...
— ھا... ھا... ھەممىڭلار ئىچىڭلار...
ئاياللار تېخىمۇ غەزەپلىنىپ ۋارقىراشتى:
— ۋايجان، قاراڭلار ماۋۇ ھايۋان... ئادەم ئەمەس ھايۋان-
نى!...
ئاياللار غەزەپ بىلەن مۇھەممەتئىمىن سەيدىنگە چالما ئاتقى-
لى تۇردى. چالمىلار مۇھەممەتئىمىن سەيدىنىنىڭ باش - كۆزىگە
ياغقىلى تۇردى. ھەربىر چالما ئۇنىڭ بەدىنىگە تەگسە، دەرھال
ئۇۋۇلۇپ تۇزۇپ كەتتى. ئۇ تېخىچە قاقاقلاپ كۈلمەكتە ئىدى.
كۆل بويىدا، كالتەك كۆتۈرگەن بىرقانچە ئەركەك پەيدا بولدى.
ئۇلار مۇھەممەتئىمىن سەيدىننى ئۇرغان پېتى كۆلدىن سۆرەپ
چىقتى. خەق كۆلدىن يەتتە چېلەك سۇنى ئېلىپ تۆكۈۋەتكەندىن
كېيىن: «كۆلدە شەك يوق» دېيىشىپ، سۇنى يەنىلا بۇرۇنقىدەك
ھالاللاپ ئىچىشنى داۋام ئەتكۈزدى.

قىيامەتتە قالغان سەھرا

(پوۋېست)

كىشىلەرنىڭ ئەزىزلىرى
كىشىلەرگە خار بولماپتۇ! . . .
— خەلق

I باب

1

كىشىلەر، بىر كۈن باشلىنىپ ئاخىرلاشسا، مەشرىقتىن كۆتۈرۈلۈپ، كۆككە يەتكەندە تولىدۇ، ئاخىرى پەسلەپ مەغرىبكە ئولتۇرۇش ئالدىدا، ئەتىگەن كۆتۈرۈلگەن چېغىدىكىدەك يەنە شەپەق نۇرىنى زېمىنگە، شەھەرگە، سەھراغا، دەشتلەرگە، باغۇ - بوستانلارغا تارىتىدۇ - دە، ئاندىن تۈن باشلىنىدۇ دەپ ھېسابلىشىدۇ. ئەمەلىيەتتە، ئىنسانىنىڭ ئۆمرىمۇ ئاشۇ قىسقا بىر كۈنگە ئوخشىشىدۇ. ھاياتمۇ ئاشۇ قۇياشتەك، ئۆز تېگىدا خۇشال پەيدا بولۇپ، زېمىنگە، زېمىنىنىڭ سەھراسىغا، شەھىرىگە نۇر چاچىدۇ. ئاخىرى، يەنىلا ھاياتقا تويماي، كەچكى قۇياشتەك ئالەم بىلەن قايغۇ ئىچىدە خوشلىشىپ، قاراڭغۇ گۆرگە كىرىپ كېتىدۇ. بۇنى بەزىلەر بەلكى ئويلايدىغاندۇر، ئەمما كۆپ كىشىلەر ئويلىمىسا كېرەك. ھايات بەزىدە، ئەمدىلا كۆتۈرۈلگەن قۇياشنىڭ قارا بۇلۇت ئارىسىدا قېلىپ، ئۆزى ئارزۇلاپ چىققان زېمىننى

كۆرەلمىگىنىگە، زېمىنگە جامالىنى كۆرسىتىش ئىستىكىگە يېتەلمىگەنلىكىگە ئوخشىشىپمۇ قالىدۇ. بۇ ھايات ئاشۇ قارا بۇلۇتلار ئىچىدە — زۇلمەت ئىچىدە ئۆتىدۇ، ھاياتنىڭ يورۇقلۇق چاغلىرىدىن ئۈمىدى ئۈزۈلىدۇ، ئەمما كۈن سەل كۆككە ئۆرلىگەندىن كېيىن بولسا، قارا بۇلۇتلار يىمىرىلىپ، ئۇ ئۆزى زېمىنگە كۈن بولۇپ كۆرۈنۈپ، شۇ بىر كۈننىڭ قالغان قىسمىنى يورۇقلۇق ئىچىدە ئاخىرلاشتۇرىدۇ.

ھايات قۇياشى زەڭگەر، ئاقۇچ مەشرىق ئۇپۇقىدىن زېمىننىڭ زوقى كەلگۈدەك قىزىل قان رەڭگى، ئالتۇندەك گۈزەل ئوماقىنىڭ تولغان يۈزىدەك كۆتۈرۈلۈپ، پۈتكۈل ھاياتنىڭ زۇمرەت ئاسمىنىدا، ھەممىنىڭ كۆزىنى چاقنىتىپ، بېشىنى قايدۇرۇپ، پېشانىسىنى كۆيدۈرۈپ، يۈرىكىنى قىزىتىپ، تىكىلىپ قارىمىغۇسىز دەرىجىدە بىغۇبار ئۆتۈپ، مەغرىبكە يەنە ئاشۇنداق ساياھەتلىك باش قويىدۇ، مانا بۇ جاھاندىكى ئەڭ بەختلىك ئىنسانلارنىڭ ھاياتىغا ئوخشىشىدۇ، تەقدىرىمىزنىڭ خوجايىنلىرىنىڭ خۇشال - خورام ھاياتىغا ئوخشىشىدۇ. ئۇلار نېمىگە خۇشال؟ نېمىگە بەختىيار؟ ئۇلار ئەركىن. . . ھاياتنىڭ قۇلى ئەمەس، بەلكى خوجايىنلىرى بولۇپ ئۆتتى. قىلىمەن دېگەننى قىلالىدى، ئارمىنى نېمە بولسا، شۇنىڭغا يەتتى، بۇ قۇياشقا قارا بۇلۇتلار، قارا بورانلار توسالغۇ كۆرسىتەلمىدى، ھاياتنىڭ لەززىتىنى ئېلىپ تۇغۇلۇپ، ھاياتنىڭ لەززىتى بىلەن كەتتى، ئۇلار زېمىنگە سەلتەنەت بىلەن كەلدى، سەلتەنەت بىلەن ياشىدى، يەنە سەلتەنەت بىلەن كەتتى. ھايات قۇياشى بەزى كۈنلىرى بەختسىز قارا قۇللارنىڭ تەقدىرىدەكمۇ ئۆتىدۇ، قۇياش مەشرىقتىن قارا بۇلۇتلار ۋە قارا تۇمان ئىچىدە تۇغۇلۇپ، پۈتۈن بىر كۈن زېمىنگە ئۆزىنى كۆرسىتەلمەي، زېمىنمۇ ئۇنى كۆرەلمەي كەچ بولىدۇ. بۇ كۈن زاۋال تاپىدۇ - يۇ، يوقىلىدۇ. مۇنداق كۈنلىرى، كىشىلەر كۈن چىقمىدىمىكىن دېسە، زېمىندە غىل - پال يورۇق بولىدۇ،

كۇندۇزىدەك كۆرۈنىدۇ، چىقتىمىكىن دېسە، كۆككە قانچە زەن
سېلىپ قارىسىمۇ، كۈنىنى كۆرەلمەيدۇ. بەزىدە، ھە، كۈن بار
ئىكەن دېسۇن دېگەندەك، كۈن قارا بۇلۇتنىڭ نېپىز يېرىدىن غىل - پال
كۆرۈنۈپ قويۇپ يوقىلىدۇ. بۇ كۈن مانا مۇشۇنداق ئاخىرلىشىد-
دۇ. مانا مۇنداق كۈن، ھاياتتا ئۆز ئەركىنى تاپالمىغان، مەھ-
كۇم، دۇنيادىكى بەختى ئەڭ قارا بولغان ئىنسانلار —
مىللەتلەرنىڭ ھاياتىغا ئوخشىشىدۇ. كۈن بۇنداق چىققۇچە چىق-
مىسا، مۇنداق تاڭلار ئاتقۇچە ئاتمىسا، بۇنداق كۈندۈز بولغۇچە
بولمىسا بولمامدۇ؟ ياق، بۇ بىچارە كۈن يەنىلا زېمىندە ياشاشنى
خالايدۇ. ئۇ ئۈمىد بىلەن، مەشرىقتە دۇنياغا كۆز ئاچىدۇ، كۆز
ئېچىشىغىلا قويۇق قارا بۇلۇتلار ئارىسىغا كىرىپ قالىدۇ. دەس-
لەپ، قايغۇرىدۇ. ئىڭگەلەپ يىغلايدۇ، تىپچەكلەيدۇ، ئەمما ئۇ،
شۇئان زاكىلىنىدۇ. ئاغزىغا بەزىدە ئانىسىنىڭ ئەمچىكى سېلىن-
سا، بەزىدە قۇرۇق ئېمىزگە سېلىپ پەپىلىنىدۇ. ئانىنىڭ ئەم-
چىكىدىن كۆرە، قۇرۇق ئېمىزگە شۇمۇپ ياتىدىغان ۋاقىتلىرى
كۆپ بولىدۇ. قۇياش، قويۇق بۇلۇت ھېلى تارار، زەڭگەر ئۇپۇق-
نىڭ جامالىنى ھېلى كۆرەرمەن، سەل كۆرەرمەن، ھەرقانچە
بولسىمۇ كۆرەرمەن دېگەن ئۈمىدتە ياشايدۇ، كۈتىدۇ، ئۇ شۇنداق
كۈتۈپ، بىر كۈننىڭ — يەنى، ئۆز ھاياتىنىڭ ئاخىرلىشىپ
قالغىنىنى بىلمەي، مەغرىبنىڭ قارا كۆلەڭگىسى، ياق، قارا
گۆرنىڭ ئاغزى كۆرۈنگەندىلا، ئاندىن پۈتمەس - تۈگىمەس دەرد -
ھەسرەت، ئارمان ئىچىدە، شۇ كۆرۈنگەن گۆرگە كىرىپ كېتىد-
دۇ. ئىنسانلار مۇشۇنداق، دۇنياغا بىرلا كۆز ئاچقان ئاشۇ كۈنگە
ئوخشاش، ئاشۇ بىر كۈنلۈك ھاياتقا تويماي، ئارماندا كېتىدۇ.
جەبىر - زۇلۇم، قارا كۈن ئىچىدە ياشىغانلارغۇ ئەلۋەتتە شۇن-
داق، ھاياتىدىن مەمنۇن ئۆتكەنلەرمۇ يەنىلا ھاياتقا تويماي، ئار-
ماندا كېتىدۇ، ئادەملەر بۇ ئالەمنى «جەننەت بىلەن دوزاخ ئارد-
سىدىكى تۆت كۈنلۈك ئالەم» دېيىشىدۇ. بۇ قانداقچە تۆت كۈن-

لۈك ئالەم بولسۇن! ئەي، ھاماقەت ئىنسانلار! ساڭا ھېچكىم
تۆت كۈنلۈك ئالەمدە ياشا، دېمىدى، پەقەت بىر كۈنلۈك ئالەمدە
ياشاشقىلا ئىمتىياز بەردى، ھاياتىڭ بىر كۈنگە ئوخشىشىدۇ.
بىلگىن. بۇ كۈنلۈك نەدىمۇ جەننەت بىلەن دوزاخ ئارىلىقىدا بول-
سۇن؟ ئەجەبا، سەن جەننەت بىلەن دوزاخنىڭ ئاشۇ بىر كۈننىڭ
ئىچىدە ئىكەنلىكىنى بىلمىسەڭ - ھە! بىلمىدىڭمۇ؟ كۆرمىدىڭ-
مۇ؟ كۆرمىگەن بولساڭ كۆرۈۋال، بىلمىگەن بولساڭ بىلىۋال!
سەن ياشاۋاتقان ھاياتىڭ ئۆزى — جەننەت بىلەن دوزاخ. قارا!
ئۇ — كۈن بويى راھەت - پاراغەت، ئەيش - ئىشرەت ئىچىدە
ياشايدىغانلار، قولىنى قەيەرگە سوزسا شۇ يەرگە يېتىدىغان،
ئۇبدان تاماق يەيدىغان، ياخشى كىيىم كىيىدىغان، سۇدا ئۈزگىلى
پاراخوتلىرى، ئاسماندا ئۇچقىلى ئايروپىلانلىرى، باشقىلارنى بو-
زەك قىلغىلى ھىيلە - نەيرەڭگە باي پولات مۇشتلىرى، ئۇچىسىد-
نى تۇتقىلى خوتۇن - قىزلىرى بولغان، ئالەمنى كەزسە، ئالەم
كېمىلىرى بولغان، نېمىنى خالىسا شۇنى قىلىپ ياشاۋاتقانلار —
جەننەتتىكىلەر ئەمەسمۇ؟ سەن دەۋاتقان جەننەتتىكى راھەت -
پاراغەت شۇ ئەمەسمۇ؟ ئەمدى دوزاختىكىلەرچۇ؟ ئاشۇ جەننەتتىد-
كىلەرنىڭ ئايىغى ئاستىدا مىجىقى چىقىپ، پاسكىنا سۇدىكى
قۇرتتەك ئۆمىلەپ يۈرگەنلەر، جەننەتتىكىلەرنىڭ مېشىدە كۆمۈر
بولۇپ كۆيۈۋاتقانلار، ئۆز ئانىسىغا، ئۆز بالىسىغا، مەسۇم قىز-
لىرىغا، سىڭلىسىغا، ئۇماق خوتۇنلىرىغا، ھەتتا ئۆز تېنىگە ئىگە بولال-
ماي، بارى - يوقىنىڭ ھەممىسىنى جەننەتتە ياشاۋاتقانلارغا قۇربان
قىلىپ بېرىۋاتقان بەختى قارا مەھكۇملار ئەمەسمۇ! ۋاي ھاماقەت-
لەر، سەن تارتىدىغان دوزاخ ئازابى بۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق بولارمۇ؟
يەنە نېمە دېيىشىۋاتىسەن؟ بولدى ئەمدى بىلجىرلاشما! «تەڭرى
ئۇلارنىڭ بۇ دۇنيالىقىنى بەرگەن، بىزنىڭ ئۇ دۇنيالىقىمىزنى بەر-
گەن. ئۇلارغا چىراي نۇرىنى، بىزگە بولسا ئىمانىنى» دېيىشىسەن. . .
ئەي، پېلىكى يېگىلەپ قالغان خام قاپاقلار! دۇنيادا سىلەردىنمۇ

ئارتۇق هاماقەتلەرمۇ بارمىدۇر؟ ئەي ئىنسان، سەن جەننەتنى قاراڭغۇ گۆرنىڭ ئىچىدىن تاپامسەن؟ قارىغاندا، مەن قاپاقباش ئوخشايمەن. توغرا، سىلەرنىڭ جەننىتىڭلار ئاشۇ گۆردە ئەمەسمۇ! گۆردە گەدىنىڭلارغا دەسسەپ تۇرغان تۆمۈر تاپاندىن، گەجگەڭلاردىن ئىختاپ تۇرغان تۆمۈر مۇشتتىن قۇتۇلۇپ، پۇت - قولۇڭلارنى ئۇزۇن سۇنۇپ، بەخىرامان ياتىسىلەر ئەمەسمۇ؟ جىنىڭلار تېنىڭلاردىن ئاجرىغاندىن كېيىن، ئەلۋەتتە گۆرگە كىرىدىسىلەر، ئۇ گۆر سىلەرنىڭ. ئۇنى بىر كىم تارتىۋالالمايدۇ، ئۇ گۆر بىر پۈتۈن ئۆزۈڭلارغا تەۋە. ئۇ يەردە تېنىڭلار ئارام تاپىدۇ، جېنىڭلار بار ۋاقتىدا، پۇت - قولۇڭلارنى ئۇنچىلىك سوزۇپ ياتالمايسىلەر - دە! بۇ كىچىككىنە گۆر، ئۆرە تۇرساڭلار بېشىڭلار تاقىشىدىغان، يانغا ئۆرۈلسەڭلار سۆڭگۈچۈڭلار ئۇرۇلىدىغان يەر بولسىمۇ، ئەمما ئۆزۈڭلارنىڭ ئىلكىدە بولىدۇ. . . كەچۈرۈڭلار، مەن سىلەرنىڭ جەننىتىڭلارغا هاقارەت كەلتۈرۈپ قويىدۇم، سىلەرگە يۈز كېلەلمەيمەن هەم سىلەر ياشاۋاتقان، ياشىماقچى بولغان جەننەتتە ياشاشنى خالىمىغان بولغىنىم ئۈچۈن، جېنىم تېنىمدىكى چاغدا، مەن مۇشۇ جەننەتنىڭ هۇزۇرىنى سۈرمەكچى بولغىنىم ئۈچۈن، ئىرقىمىز، قېنىمىز، دىنىمىز بىر بولسىمۇ، تۇتقان يولىمىز، كىرمەكچى بولغان جەننىتىمىز باشقا - باشقا بولۇپ چىقىۋاتىدۇ. خەير، خۇداغا ئامانەت. قىيامەت كۈنى مەهشەرگاهتا، خۇدا قازى، جانابىي رۇسۇلىللانىڭ ئالدىدا، پانىي دۇنيانىڭ دوزاخ هەم جەننەتلىرى توغرىسىدا، پۈتكۈل جاهاندىكى جانلىق هەم جانسىز مەۋجۇداتلار توغرىسىدا سۆزلەيمەن، هەقنى — ئۆزۈم كۆرگەن، بېشىمدىن ئۆتكەنلىرىنى قويماي سۆزلەيمەن. . .

2

مەن چۈشۈمدىن ئويغىنىپ كەتتىم، قارىسام، تاڭ ئېتىپ

قاپتۇ. بەرهەق، ئادەم نېمىنى ئويلىسا، شۇنى چۈشەيدىغان گەپ. مەن دائىم جەننەت بىلەن دوزاخ، قىيامەت قايىم بولغان چاغ، هەقىقەت بىلەن ئادالەتسىزلىكنىڭ سوراق - سوئالى بولىدىغان مەهشەرگاهنى ئويلىغىنىم ئۈچۈن، دائىم قىيامەت قايىم بولۇپ، ئاسمان - زېمىننىڭ نالە - پەرياد قىلغانلىقىنى، يۇلتۇزلار ۋە كۈن، ئاينىڭ پارە - پارە بولغان ۋاقتىنى چۈشەيمەن. ئۆزۈم سەهرادا تۇغۇلۇپ ئۆسكىنىم ئۈچۈن، قىيامەت كۈنى، ئاشۇ سەهرادا يۈرۈپ، مەهشەرگاه، قىيامەت ئاشۇ سەهرادا بولۇۋېتىپ چۈشەيمەن. مەن كىچىكىمدە دوزاخ ئازابىدىن ئۆلگۈدەك قورقاتتىم، گۇناهكار دوزاخقا كىرىدىغان بولغىنى ئۈچۈن، ماڭا يەرگە قاتتىقراق دەسسەپ سالسىمۇ گۇناه بولىدۇ، دېيىشكەندى، شۇڭلاشقا، يەرگە قاتتىقراق دەسسەشتىنمۇ ئېهتىيات قىلىپ، يولدا ماڭسام، خۇددى پىلىسىراتتا ماڭغاندەك، شۇنچە ئاۋايلاپ، شۇنچە پەملەپ، ئاستا دەسسىدىم. بۇنداق ماڭسام، قازان بېشىدىن سۇپا ئالدىغا چۈشكۈچە، ئاران بارىدىكەنمەن، ئۇه، بۇ ئىشتىن خويمۇ زېرىكتىم، بىراق، دوزاختىن قورققاندىن كېيىن نېمە ئامال؟ بىر كۈنى كېتىپ بارسام، بىرقانچە ئادەم ئۆي سالىمىز دەپ، ئۆينىڭ ئۇلىغا يەرنى تىترىتىپ گۇپۇلدىتىپ قاڭ ئۇرغىلى تۇرۇپتۇ. مەن: «دوزاختىن قورقمامسىلەر؟» دېسەم، ئۇلارنىڭ هەممىسى قاقاقلىشىپ كۈلۈشۈپ كېتىشتى: تەرلەپ قارا تەرگە چۆمگەن بىرى تەلىرىنى سۈرتۈۋېتىپ: «ئەي بالا، بالا - دە، سەن، كۆرمەيۋاتامسەن، هەم گۇناه قىلىۋاتىمىز، هەم دوزاخ ئازابى تارتىۋاتىمىز، دوزاخ هەرقانچە بولسا مۇشۇنداق بولار!» دېدى. ئاغزىمنى ئېتىۋالدىم. هىم، ماۋۇ ئاغزى بالانى كۆرۈڭ! شۇنچىۋالا گەپنى ئاغزىدىن چىقىرىۋاتقىنىنى. . . دوزاخ دېگەن خۇدانىڭ دەرگاهىدا تۇرسا! ۋۇي راست، خۇدانىڭ دەرگاهى قەيەردىدۇر؟ ئاسماندىمۇ ياكى زېمىندىمۇ؟ بۇ سوئالنى ئويلاپ، هېچ يەردىن تاپالمىدىم. ماقۇل، ئاسماندىمۇ دەيلى، ئەم-

سە، ئادەملەر ئۆلسە ئاسمانغا ئاچىقىپ دەپنە قىلماي، يەرگە دەپنە قىلىدىغۇ؟ جەننەت بىلەن دوزاخ چوقۇم زېمىندە بولىدىغان ئوخشايدۇ. بۇ سوئالىمغا چوڭ ئاناممۇ جاۋاب بېرەلمىدى، بېرەلمىدىلا ئەمەس، قورقۇپ چەكچەيگىنىچە ياقىسىنى تۇتۇپ قالدى. ئۇنىڭ جېنى چىقىپ كەتمىگىدى دەپ قورقۇپ، مېنىڭ جېنىم چىقىپ كەتكىلى تاسلا قالدى. شۇنىڭدىن كېيىن، بۇ سوئالنى ھېچكىمدىن سورىمىدىم، سورىساممۇ جاۋاب بېرەلمەيدىغانلىقىنى بىلىپ قالدىم. بارا - بارا... جەننەت بىلەن دوزاخنى بىز ياشاۋاتقان ھايات شۇ ئىكەن، دېگەن تونۇشقا كەلدىم. مانا ئەمدى قېرىپ ئۆلەر ۋاقتىم يەتتى. بۈگۈن ئۆلەمەنمۇ، ئەتىمۇ؟ ھازىر ئۆلەمەنمۇ، ھېلىمۇ؟ مەن بىلمەيمەن، پەقەت خۇدا ئۆزى بىلىدۇ. ئۆلىدىغان ۋاقتىم يېقىنلاشقانسېرى، جەننەت بىلەن دوزاخ توغرىسىدا كۆپ ئويلايدىغان، ئويلىغانسېرى كۆپ چۈشەيدىغان بولۇپ قالدىم. ئەمدى ئۆلىدىغان ۋاقتىمدا، ئىككىلىنىپ قېلىۋاتىمەن. مەن ئۆلگەندىن كېيىن، يەنە كۆرىدىغان جەننەت بىلەن دوزاخمۇ بارمىدۇر؟ مەن ئاخىرى مۇنداق جىددىي قارارغا كەلدىم. مەن پۈتۈن ئۆمرۈم بويى كۆرگەن جەننەت بىلەن دوزاخنى ھازىر ئەسلەپ ئولتۇرۇپ خاتىرىلىۋالاي. ئېسىمدىن كۆتۈرۈلۈپ كەتكەنلىرى چۈشۈمگە كىرىۋاتقاندىكىن، مۇتلەق تولۇق دېگىلى بولمىسىمۇ، خېلى تولۇق خاتىرىلىۋالغىلى بولىدىكەن. ئۇ دۇنياغا بارغاندا، راستىنلا جەننەت بىلەن دوزاخ بولۇپ قالسا، ئىككى ئالەمدىكى جەننەت، دوزاخلارنى سېلىشتۇرۇپ، پەرقىنى تاپاي... تولۇق سېلىشتۇرالمايدىغانلىقىم ئۈچۈن ئەپسۇسلىنىمەن. چۈنكى، مەن جەننەتنىڭ راھىتىدىن كۆرە، دوزاخنىڭ ئازابىنى كۆپ تارتتىم. ئۇ دۇنيادا چوقۇم ياكى جەننەتكە، ياكى دوزاخقا كىرىپ قېلىشىم مۇمكىن، ئەگەر ھەر ئىككىسىگە كىرىپ قالسام، مەيلى، ئۇ چاغدا ھەممىنى بىلىۋالىمەن، پەرقىنى تېپىۋالىمەن، ھازىر دۇنيادا، ئىلىم - پەن ساھەسىدىكى ئادەم بىلىپ بولالمايدىغان تەتقى-

قات تۈرلىرى كۆپىيىپ كەتتى، ئەمما ھېچقانداق ئالىم، كەشپىياتچى جەننەت بىلەن دوزاخنى تەتقىق قىلمىدى ياكى قىلسىمۇ بىر باشقا ئېلىپ چىقالمىدى. بۇ ئىش ماڭا نېسىپ بولۇپ قالسا ئەجەپ ئەمەس... ئۆمۈر بويى ئېلىشىپ، ئارمانغا تۇشلۇق دەرمان بولماي، بىر باشقا ئېلىپ چىقالمىغان ئىلىم - پەننىڭ چوققىسىغا چىقىش ئارزۇيۇم ئەمەلگە ئېشىپ، دۇنيادىكى ئەڭ كاتتا ئالىملارنىڭ تۆرىدىن ئورۇن ئالسام، ھازىرقى زامان ئۇيغۇرلىرىدىن دۇنيانىڭ دىققەت - ئېتىبارىغا ئېرىشكەن بىرمۇ ئالىم يوق، شۇڭا، بۇ مىللەت ئىنسانلار ئۇنتۇپ كېتەي دەپ قالغان قەدىمىي مىللەت بولۇپ قالدى، دېگەن قالپاقنى ئىرغىتىپ تاشلىيالىسام ئەجەپ ئەمەس... ئەمدى خاتىرىلەشنى باشلىسام بولغۇدەك. بەزىدە بۇ خاتىرىلىرىمنى ئەسلىمىلەردىن يۇلۇپ چىقسام، بەزىدە چۈشۈمدىن چۆچۈپ ئويغىنىپ، چاچراپ قوپۇپ خاتىرىلىۋالاي، بولمىسا، ئۆلىدىغان ۋاقىتقىچە تېز تۇتۇش قىلمىسام، بۇ جەننەت بىلەن دوزاخ دېگەن نەرسىلەرنىڭ سىرى مەڭگۈ ئېچىلماس تىلسىم بولۇپ، ئىنسانلارغا تەھدىت بولۇپ تۇرۇۋېرەمسۇن يەنە!...

3

... خىيال.

يىراق سەھرانىڭ قارا قىشتىكى گۇگۇم ۋاقتى. يالىڭاچلانغان دەرەخلەر زېمىنغا ئېتىلىپ كېلىۋاتقان قاراڭغۇلۇقتا، مازارلىقنىڭ تۇغ - شادىلىرىدەك سۈرلۈك كۆرۈنۈپ، گۆرىستان جىمجىتلىقىغا چۆمگەن، دوختۇرخانىنى بولسا ھەقىقىي گۆرىستانلىققا ئايلاندۇرۇپ قويغانىدى. چۈنكى، يېقىندىن بۇيان پارتلىغان تەرەپبازلىق ھەرىكىتى ئاخىرى قورال تۇتۇپ، ئۆزئارا، خەلق بىلەن خەلق بىر - بىرىنى قىرىدىغان توپىلاڭغا ئايلانغان بولۇپ،

يىراقتىن قارىسا، ئىككى دەريانىڭ قايچىسىدا، خۇددى دېڭىز - ئوكيانلاردىكى قەدىمىي دېڭىزچىلارنىڭ دېڭىز بورىنىغا دۇچ كەلگەندە پاناھلىنىدىغان كىچىك ئارىلىدەك كۆرۈنىدىغان كىچىككىنە ناھىيە ياغاچ تىقىپ كوچىلىۋەتكەن ھەرە ئۇۋىسىغا ئوخشىشىپ قالغانىدى. ئادەملەر بىر - بىرىنى كۆرسىلا، زەھەرلىك نەشتىرىنى سانجىيدىغان بولۇپ قالغانىدى. مانا شۇ سەۋەبتىن، سەل كەچ بولۇپ بولغۇچە، تەرەپ - تەرەپتىن «پاڭ - پۇڭ» قىلىپ مىلتىق ئاۋازى ئاڭلىنىپ، ھېچكىم سىرتقا چىقىشقا پېتىنالماي، ئىشىكلىرىنى چىڭ تاقىشىپ ئولتۇرۇشىدۇ. مانا بۇ بىز گېپىنى قىلىۋاتقان دوختۇرخانىمۇ شۇنداق. شۇ تاپتا، ئۇنىڭدا داۋالىنىدىغان كېسەلمۇ يوق، دوختۇرلىرىنىڭ بەزىلىرى پىپەن - كۈرەش سەھنىسىدە تازا پىپەن قىلىنىپ، ئەبجىقى چىقىرىلغان، بېشىدىكى ئۇزۇن قالپاقنىمۇ ئالماستىن، تۈرمىگە، بەزىلىرى ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا سەپەر قىلغان، بەزىلىرى بۇ ئالەمدىن تويۇپ، ئۇ ئالەمگە سەپەر قىلغان، بەزىلىرى يىراق يۇرتلارغا، بەزىلىرى تەكلىماكان توغراقلىقىغا قېچىپ بېرىپ، جېنىنى قوغدىغان، بەزىلىرى ئاچچىقىغا پايلىيالماي، توپىلاڭچى تەرەپنىڭ قايسىسى قىستاپ ئۆز تەرىپىگە بولىشىشقا زورلىسا، شۇ تەرەپكە ئۆتۈپ، قولىغا قورال ئېلىپ، جەڭگىگە ئايلىنىپ كەتكەنىدى. دوختۇرخانىدا بولسا، كېسەلمەن، قېرى ئايال دوختۇرلاردىن پەقەت بىرنەچچىسىلا قالغان بولۇپ، ئۇلار كۈن بويى دەككە - دۈككە ئىچىدە، ئۆيدىن چىقماي، قوماچ قورۇغاندەك ئېتىلىۋاتقان ئوقلارنىڭ ھېلى قايسىبىرى كېلىپ جېنىمىزنى ئالاركىن دەپ، سۇبھاناللانى مىڭ قېتىملاپ ئوقۇپ، ئۆي ئىچىدە كولىۋالغان مۇداپىئە لەخمىلىرىدە ئولتۇرۇشاتتى. سىرتتا بولسا، دوختۇرخانا پاراس - پۇرۇس قىلىپ ئېتىلغان ئوقلار ۋە ئاللا - توۋا ساداسى ئىچىدە، ھېلى بىر تەرەپنىڭ قولىغا ئۆتسە، ھېلى يەنە بىر تەرەپنىڭ قولىغا ئۆتەتتى. مانا بۈگۈن چۈشتىكى يېرىم سائەت-

لىك جەڭدە، ئىككى تەرەپنىڭ بىرقانچە پىداكارى «سەنشىڭ» ئۈچۈن، «سەنسۇ» ئۈچۈن دەپ شوئار توۋلاپ بەردى. . . بۈگۈنكى جەڭدە، دوختۇرخانىنى سەنسۇچىلار سەنشىڭچىلارنىڭ قولىدىن تارتىۋالدى. غەلىبە قىلغان تەرەپنىڭ ئادەملىرى بىر - بىرىنى قۇچاقلاپ تەبرىكلەشسە، مەغلۇپ بولغان تەرەپنىڭ ئادەملىرى بارمىقىنى چىشلەپ، چېكىنىپ چىقىپ كەتتى. . . ئارىدىن يەنە ھەپتە ئۆتتى. . .

ئاسماننى قاپقارا بۇلۇت قاپلاپ، زېمىننى زۇلمەت ئۆز قوينىغا ئالدى. دوختۇرخانىنىڭ يوغان ياغاچ دەرۋازىسىنىڭ بالا ئىشىكىنى بىرى ئاستا ئېچىۋەتتى، بىرقانچە ئادەم تىمىسقىلاپ دەرۋازا ئىچىگە غىپلا قىلىپ كىرىپ كەتتى. ئۇلار تۈيدۈرماي بېرىپ، بىرقانچە ھاڭۋاقتى قاراۋۇلنىڭ بېشىغا تاغار كىيدۈرۈپ، موكىلا باسقاندىن كېيىن، ھەمساتتا شېرىن ئۇيقۇدا ياتقان ئۈچ ياتاقتىكى پىداكارلارنى قىپيالىڭاچ ھالدا يوتقاندا ياتقان پېتى ئەسىر ئالدى. ئوتتۇرا بوي، دىقماق كەلگەن بىرى ئىككى ئادەمنى باشلاپ، باشقا ئۆيلەردىن خېلى ئالاھىدە پەرقلىنىدىغان بىر ئۆيگە مايمۇننىڭ چاققانلىقىدا باردى - دە، گۈپپۇلدىتىپ ئىشىكنى ئۇردى، ئىشىك ئىچىدىن ھىم ئېتىلگەنىدى، بىرى دېرىزىگە باردى، دېرىزىمۇ پولات چىۋىق بىلەن توراقلىق چىقتى، مىلتىق پايىنىكى بىلەن ئىككىنى ئۇرۇش بىلەن، ئىشىك پاچاقلىنىپ، ئوتتۇرىدىكى ئىككى تال شال سۇنۇپ، ئادەم پاتقۇدەك كامار ئېچىلدى. بىر ياش يىگىت كىرمەكچى بولۇۋىدى، ھېلىقى ئوتتۇرا بوي كىشى ئۇنى مەيدىسىدىن بىر ئىتتىرىپلا يانغا ئۆتكۈزۈۋەتتى. شۇئان، «پاڭ - پۇڭ» قىلىپ ئىككى پاي تاپانچا ئوقى ئىشىكنىڭ كامىرىدىن ئېتىلدى — ھېلىقى كىشى ئۆي ئىچىگە قارىتىپ تاپانچىدىن ئىككى پاي ئوق ئۈزدى. شۇئان ئۆي ئىچىدىن كىچىك بالىنىڭ قىرىلداپ يىغلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئاندىن بىر ئايالنىڭ نالە - پەريادى كۆتۈرۈلدى. ئۆي ئىچىدىن بىر ئەرنىڭ:

— ئۆيدە كىچىك بالا بىلەن ئايال كىشى بار. . . بۇلار گۇناھسىز، ئاتقان ئوقۇڭلار ئايالغا تەگدى. . . — دېگەن ئاۋازى ئاڭلاندى.

— نۇردۇن، ياخشىلىقچە قورال تاپشۇر، بولمىسا ئۆيۈڭ بىلەن قوشۇپ پارتلىتىۋېتىمەن. بۈگۈن مەن سېنىڭ تۇخۇمىڭغىچە قۇرۇتۇۋەتكىلى كەلدىم، مېنى كىمكى دەپ قالما، مەن يۇسۇپ! يۇسۇپنى تونۇدۇڭمۇ؟

ئۆي ئىچىدە بالىنىڭ يىغىسىدىن باشقا ئاۋاز يوقالدى. پەقەت بالا خىرىلداپ يىغلىماقتا. يۇسۇپ يەنە ۋارقىرىدى:

— ئەي نۇردۇن، جاۋاب بەرمەسەن - يوق، ئەگەر يەنە جىم تۇرۇۋېرىدىكەنسەن، پارتلىتىمەن، مانا قولۇمدا بومبا! پىلىكىنى تارتىۋەتسەملا، ئىش تۈگەيدۇ. . .

— ئەگەر يۈرىكىڭ تاش بولۇپ قېتىپ كەتكەن بولسا، پارتلىتىۋەت! ئاتقان ئوقۇڭ ئايالىڭ سارەمگە تەگدى، قىزىڭ نەفىسە يىغلاپ تۇرۇپتۇ. ئاڭلاۋاتامسەن، يىغلاۋاتقان سېنىڭ قىزىڭ — نەفىسەڭ! پۇشتۇڭدىن تامغان يۈرەك - باغرىڭ! ھازىر مېنىڭ قۇچىقىمدا. مەيلى ئوق ئات ياكى پارتلات، بەربىر ھەممىمىز تۈگىشىمىز.

يۇسۇپنىڭ بېشىدا چاقماق چېقىلغاندەك بولۇپ، يۈرىكى «قارت» قىلىپ ئاغدى. يۈرىكىنى ئۆرتەپ كېتىۋاتقان تۈگىمەس دەرد - ھەسرەت چوغىدا يالقۇنجىغان غەزەپ يالقۇنى، ئۇنىڭ تۇرتكىسىدە، پۈتۈن جىسمى تومۇرىدا قاتقان قان، ئۇيۇشۇپ كەتكەن ھەربىر ھۈجەيرىسىدىكى ۋولقاندەك پارتلاشقا ئاز قالغان كۈچ بىردىنلا غايىب بولۇپ، پۇت - قوللىرى خېمىردەك بوشىشىپ كەتتى. ئۇ دەرماندىن كەتتى، پۇت - قوللىرى لاغىلداپ تىترەپ، پۈتۈن ئەزايىنى بۇژژىدە سوغۇق تەر باستى. ئاڭلىغانلىرىم راست ئىكەن - دە ئۇ راستىنلا ئۇنىڭ خوتۇنى بولۇپ قالغانمىدۇر؟ ئۇ شىردەك ھۆركىرىگىنىچە، ئاشۇ ئالدىدا گۆردەك سۇر-

لۇك تۇرغان ئىشىكنىڭ چېقىلغان كامىرىدىن ئېتىلىپ كىرىپ، قانخور رەقىبى، ئەشەددىي ياۋۇز، قارا نىيەت — نۇردۇننىڭ كارنىيىدىن سىققانچە، ياق، ئەرەب مۇشۇكلىرىنىڭ مۇسۇلمانلارنى قايناۋاتقان ياغقا تاشلاپ ئۆلتۈرگىنىدەك، ئۇنى جاھاندىكى ئەڭ قەبىھ ئۇسۇل بىلەن ئۆلتۈرمەكچى بولدى. ئۇنىڭ مېڭىسى چاراسلاپ كەتتى، مۇمكىن ئەمەس، ئۇنىڭ خوتۇنىنى يۇلۇپ كېتىشى مۇمكىن ئەمەس، بىراق، ساددا ئايال ئۇچۇن ئېيتقاندا، مۇنداق بولۇشىمۇ مۇمكىنغۇ؟ ھاياتتا بۇنداق ئىشلار ئازمۇ؟ ئۇ تاۋاقتىكى ئاشتەكلا بىر ئايال ئىدى، ئېرى ئۆلۈپ، ئۇزۇن ئۆتمەيلا يېڭى ئەر چىقسا، ئالدى - كەينىگە قارىماي تېگىۋېرىدۇ، ئۇيغۇر ئاياللىرى ئۇچۇن ئەرسىز ياشاش ئانىدىن يېتىم قالغان سوك قوزىدەكلا بىر ئىش. قوزا ئانا مېھرىگە، ئانىنىڭ ئۆز ھالىدىن خەۋەر ئېلىشىغا موھتاج بولغىنىدەك بىر ئىش. . . بىراق مەن ئۆلمىگەن تۇرسام. . .

تۇيۇقسىز ئۆي ئىچىدىن قىزچاقنىڭ «ئانا. . . ئانا! . . .» دەپ قاتتىق چىرقىرىغىنى، يۈرەكنى ئېزىدىغان يىغىسى ئاڭلاندى. يۇسۇپنىڭ قېنى قاينىدى، ئۇنىڭدىكى ئاتىلىق غۇرۇرى، ۋىجدان قەرزى قىستاپ، ئۇنىڭ قارامىلىقىنى چېكىگە يەتكۈزدى. ئۇ غالجىر بۇقىدەك ھۆركىرىگىنىچە، ئىشىككە ئۆزىنى ئۇردى، كۆزىنى يۇمۇپ ئاچقۇچە، ئىشىك قاراسلاپ سۇنۇپ، ئۇ ئۆيگە يېنىچە يىقىلدى. ئۆي ئىچى گۆردەك قاراڭغۇ بولۇپ، ھېچ نەرسىنى ئىلغا قىلغىلى بولماي قالدى. نەفىسە! نەفىسە بىر تەرەپتە قىرىلداپ يىغلاۋاتىدۇ. راست، ئۇنىڭ قىزى نەفىسە. . . گەرچە ئۇنى كۆرمىگىلى ئىككى يىل بولغان بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئۇنىڭ يۈرىكى تونۇدى، ئۇنىڭ تىنىقىنى ئاتىلىق مېھرى سەزدى. ئۇ چاچراپ ئورنىدىن تۇردى - دە، ئۆزىنى قىزى يىغلاۋاتقان تەرەپكە ئاتتى. ئەمما شۇئان ئۇنىڭ يوتىسى قاتتىق بىر نەرسىگە ئۇرۇلۇپ، ئاغرىقى مېڭىسىگە چىقتى. ئۇنىڭ ھەمراھلىرى ئۇنىڭ

ئارقىسىدىن ئۆيگە باستۇرۇپ كىردى. بىرنەچچە قول چىرىغى ئۆي ئىچىنى تەڭلا يورۇتتى. شالدىن تۇزۇلگەن ئېگىز كارىۋاتتا، كارىۋاتنىڭ تامغا تاقالغان يېرىدە قانغا بويالغان بىر ئايال نەپسى سىقىلغان هالدا ئىڭراپ ياتىدۇ. ئۇنىڭ بەدىنىدىن ئاققان قان ئاستىدىكى ئىران نۇسخىلىق گىلەمگە يېيىلغانىدى... يىغلاۋاتقان قىزچاق بولسا، ئانىسىنىڭ ئۇستىگە ئۆزىنى تاشلاپ قىرقىرىماقتا. چىراغ يورۇقىدا، يۇسۇپ ۋە ئۇنىڭ هەمراهلىرى ئاقساقلىغان هالدا، ئۆي ئىچىنى چاقماق تېزلىكىدە ئاختۇردى، لېكىن ئۆيدىن نۇردۇننىڭ سايىسىنىمۇ تاپالمىدى. غەزەپتىن، يۇسۇپنىڭ چىشلىرى كارسىلداپ، پۇت - قوللىرى تىترەپ كەتتى. ئۇ بىر قاراشتىلا، قىزى ۋە ئۆز ئايالى سارەمنى تونۇغانىدى. سېغىنىش، چەكسىز خورلۇق، هەسرەت ئۇنىڭ يۈرىكىنى ئۆتمىتۆشۈك قىلىۋەتتى... ئۇنىڭدا چەكسىز ئۆچمەنلىك غالىب كېلىپ، هاياتىدىكى ئەڭ ئەشەددىي دۈشمىنى نۇردۇندىن ئىنتىقام ئېلىش — ئۇنىڭ مۇقەددەس غايىسى بولۇپ قالغانىدى. مانا ئەمدى ئۇ هەتتا ئۆيدىكى قازاننىڭ تۇۋقىنى ئېلىپ قاراپمۇ، ئۇنىڭ سايىسىنىمۇ تاپالمىدى. شۇ تاپتا، بەختسىز قىزىغا بولغان چەكسىز سېغىنىشى هەممىنى، ئۆچمەنلىكىنى، يوتىسىنىڭ لوقۇلداپ ئاغرىۋاتقانلىقىنى، هەممە، هەممە ئازابىنى بېسىپ چۈشتى. ئۇ قىزىنى ئانىسىنىڭ ئۇستىدىن كۆتۈرۈپ ئېلىپ، باغرىغا مەهكەم باستى. قىز ئۆزىگە ناتونۇش بولغان، ئەپتىدىن قورقۇنچلۇق، ۋەهشىيلىك چىقىپ تۇرغان بىر كىشىنىڭ قۇچىقىدا تىپىرلاپ، هەدەپ ئانىسىغا تەلپۈنۈپ: «ئانا... ئانا... هە... هە... ئانا!...» دەپ تېخىمۇ قاتتىق يىغلىدى. يۇسۇپنىڭ يۈرىكى هەرە چاققاندەك ۋىژژىدە قىلىپ كەتتى، كۆزىدىن ياش تامچىلاپ تۆكۈلدى، ئۇ زەئىپ هالدا ئىڭراپ ياتقان سارەمگە قارىدى، ئوق ئۇنىڭ قولتۇق ئاستىغا تەگكەن بولۇپ، قان كۆپ ئېقىپ كەتكەچكە، چىرايى ئۆلۈكنىڭكىدىن ئايرىغۇسىز دەرىجىدە

تاتىرىپ كەتكەنىدى. ئۇ نۇرسىز كۆزلىرىنى يۇسۇپكە تىكىپ، قۇرۇپ كەتكەن لەۋلىرىنى تەستە مىدىرلىتىپ، بىر نەرسىلەرنى دەۋاتىدۇ... يۇسۇپنىڭ كۆز ئالدى قاراڭغۇلاشتى، سارەمنىڭ ئاي - كۈنى يېقىنلىشىپ قالغانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ سارەمگە قارىغۇدەك تاقىتى قالمىغانىدى.

— مانا بۇ يەردىن قېچىپتۇ، — دەپ بوش ۋارقىرىغان ئاۋاز يۇسۇپنى چۆچۈتۈپ هوشىغا كەلتۈردى. ئۇ ئالدىراپ قالغان بولسىمۇ، تىپىرلاپ ئۆزىنى ئەپقېچىپ تۇرغان قىزنىڭ ئانىسىنىڭ قېنى بىلەن بويالغان يۈزىگە يۈزىنى يېقىپ، ئۇنى كارىۋات ئۇستىگە قويدى - دە، ئىچكىرى ئۆيگە يۈگۈردى. بۇ ئۆيدە سۇپا، سۇپا ئۇستىدە ئورۇن - تۆشەكلەر تۇرىدۇ... ئىشىكنىڭ كەينىدە، ئەۋرەز[1] ئۇستىدىكى تاختاي ئۆرۈپ ئېلىۋېتىلگەن بولۇپ، ئاستى قاراڭغۇ لەخمە ئىدى.

— مانا مۇشۇ يەردىن قېچىپتۇ.

«خەپ نۇردۇن، سەن تۈلكىنى تۇزاققا چۈشۈرەلمەيدىغان بولسام، يۇسۇپ دېگەن ئىسمىمنى يۆتكىۋېتىمەن!...»

يۇسۇپنىڭ گېپىنىڭ ئايىغى چۈشە - چۈشمەي، سىرتتا پاراسلاپ مىلتىق ئېتىلدى، بىرمۇنچە ئادەم بىر - بىرىنى تىللاپ، ۋارقىرىشىپ - جارقىرىشىپ بارغانچە، يۇسۇپلەر تۇرغان ئۆيگە يېقىنلىشىپ كەلدى. سىرتتىن يۇسۇپنىڭ بىر هەمراهى هاسىراپ ئالاقزادە بولۇپ يۈگۈرۈپ كىرىپ كەلدى.

— ئىش بولمىدى، چاققان بولۇڭلار! قورشاۋدا قالدۇق.

هەممەيلەن جىددىيلىشىپ يۇسۇپكە قارىدى.

— هەر هالدا لەخمىگە چۈشۈڭلار! — دېدى يۇسۇپ.

— بۇ خەتەرلىك يۇسۇپكا! — دېدى ئېگىز بوي بىرى.

[1] ئەۋرەز — جەنۇبىي شىنجاڭ دېهقانلىرى مۇنچا ئورنىدا يۇيۇنۇش ئۈچۈن ياسىغان تاختايلىق ئورەك — ئاپتور.

— مەن چۈش دېگەندىكىن چۈش! — بوغۇلۇپ تۇرۇپ ۋارقىرىدى يۈسۈپ، — ئۇلار بىزنى بۇ لەخمىنى تاپالمىدى دەپ ئويلايدۇ. تېز بولۇش! نېمە قاراپ تۇرىسىلەر؟ تېز بولۇش. ئېگىچە – سىڭلىڭنىڭ ھەققى بولسىمۇ چۈشە! مېنىڭ گېپىم ھېساب، ئۆلمەي دېسەڭ، چۈش.

شۇ چاغدا، سىرتتىن ئۇيغۇرچە – خەنزۇچە ۋارقىراشقان ئاۋازلار ئاڭلىنىشقا باشلىدى: «ئەي، سەنشىڭچى سولتەكلەر، تەسلىم بولۇش! بىزنىڭ قورشاۋىمىزدا قېلىشتىڭ... ياخشىلىقچە قورال تاپشۇرۇپ تەسلىم بولساڭ، بىزنىڭ توپقا قوشۇلىسەن، بىز — ئىنقىلابچىلار، سىلەر — ئەكسىلئىنقىلابچىلار! ۋاقتىدا ھوشۇڭنى تېپىش!...» دېگەن چۇقان – سادا كۆتۈرۈلۈشكە، قول چىرىغىنىڭ يورۇقى دېرىزىدىن ئۆي ئىچىگە چۈشۈشكە باشلىدى. يۈسۈپنىڭ دەھشەتلىك ئەلپازىنى كۆرۈشكەن يىگىتلەر لەخمىگە چۈشتى. يۈسۈپ دىڭگوسلاپ سىرتقى ئۆيگە چىقتى – دە، ئانىسىنىڭ ئۈستىدە تېخىچە قىرقىراپ ئاۋازى پۈتۈپ يىغلاۋاتقان نارەسىدە مەسۇمەنى ئېلىپ باغرىغا بېسىپ بىرنەچچىنى سۆيۈۋېتىپ، يېنىدىن بىر كاللەك پۇلنى چىقىرىپ تېخىچە جان تەلپۈز قىلىپ ئىڭراۋاتقان سارەمگە قاراپ:

— رازى بول سارەم، ھەممىسى ئاشۇ نۇردۇننىڭ كاساپىتى، مەن ئۇ چەۋرەندى ھەزىلەكتىن ئىنتىقام ئالماي، بۇ دۇنيادا ھايات ياشىيالمايمەن، خەير، خۇدا ئامان قىلسا، ئۆلمىسەك كۆرۈشەرمىز، مەن سېنىڭ بۇ نېجىسنىڭ ئۆيدە ئىكەنلىكىڭگە ھازىرغىچە دەرگۇماندا بولغانىدىم، مانا ئەمدى ئىشەندىم، ئاتقان ئوقۇم ساڭا تېگەر دەپ خىيالىمغىمۇ كەلمەپتۇ، — دېدى. كۆزىدىن تاراملاپ قۇيۇلۇۋاتقان ياش ئۇنىڭ يۈزىنى پۈتۈنلەي ھۆللىۋەتكەنىدى، سارەم تەستە زورۇقۇپ سادا چىقاردى:

— مەن... رازى... سىز... ھەقلىق...

شۇئان، بىرنەچچە قارا سايە ئىشىككە يېقىنلاپ كەلدى.

سەزگۈر يۈسۈپ بوينىدىكى ئاپتوماتنىكى بىر دېسكا ئوقنى تاتاتلىتىپ ھاڭرىقاي ئوچۇق تۇرغان ئىشىكتىن چىقىرىپ ئېتىۋەتتى. شۇ زامان «ئەييۇ!»، «ۋايجان!» دەپ بىر نەچچە ئادەمنىڭ نالە – پەريادى كۆتۈرۈلدى، نەفىسە قورقۇپ، تېخىمۇ چىرقىراشقا باشلىدى. سىرتتىن: «ئوق چىقارماڭلار! ئۆيدە كىچىك بالا بار، بۇ سولتەكلەر ھېچ يەرگە قېچىپ كېتەلمەيدۇ» دېگەن ئاۋاز ئاڭلاندى. يۈسۈپ: «خەير، خۇداغا ئامانەت!» دېدى – دە، ئىچكىرىكى ئۆيگە كىرىپ، ئەۋرەز لەخمىسىگە ئۆزىنى ئالدى.

4

خىيال بىلەن چۈش ئارىلىقىدا.

كىچىككىنە باش پاتقۇدەك تۆڭلۈكتىن غۇۋا يورۇق چۈشۈپ تۇرىدىغان تارغىنا بىر زەي پۇراپ تۇرىدىغان ئۆيدىكى كارىۋاتتا سارەم ھۇشسىز ياتىدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا قىزى نەفىسە قېتىپ ئۇخلىماقتا. سارەمنىڭ چىرايى ناھايىتى تاتىرىپ كەتكەن بولۇپ، ئاسما ئوكۇل قويۇپ قويۇلغانىدى. ئۇنىڭ بېشىدا، يېشى ئەللىككە يېقىنلاپ قالغان، سېمىز، چېچىنىڭ تەڭدىن تولىسى ئاقىرىپ كەتكەن سېلىمخان كۆزى ياش يۇقى، قاپىقى ئىششىغان ھالدا: «توۋا – توۋا، ھەممە بەختسىزلىك مۇشۇ سارەمگە كېلەمدۇ؟» دەپ ھەسرەتلىنىپ ئولتۇرىدۇ. سېلىمخاننىڭ يولدىشى تاھىر ئەپەندى سوۋېت ئىتتىپاقىدا ئوقۇغان پېشقەدەم دوختۇرلاردىن بولۇپ، ھازىر تاھىر ئەپەندى «شيۇجېڭجۇيىچى ئۇنسۇر» بولۇپ تۇرمىگە ئېلىنغان، سېلىمخان خىزمىتىدىن ھەتتا ئۆيىدىن ھەيدەپ چىقىرىلىپ، ماۋۇ دوختۇرخانىنىڭ چايخانىسى قىلىنغان زەي ئۆيگە كۆچۈرۈلگەن... ئېرىنىڭ ئۆلۈك – تىرىكىدىن خەۋىرى يوق. ئىككى بالىسى قىزىل قوغدىغۇچى بولۇپ، ئۇنىڭ بىلەن چەك – چېگرىسىنى ئېنىق ئايرىغانىدى. سېلىمخان

دوختۇرخانىدا سارەمنىڭ بىردىنبىر مۇڭداشچىسى، سىرداش دەردمىنى ئىدى. ئۇلار بىر قاچا تاماقتى ئادەتتە قىسىنىدىغان قوشنىلار ئىدى، بولۇپمۇ ئۇ ھەممە نېمىسىدىن ئايرىلغاندىن بۇيان، سارەمنىڭ يار ـ يۆلەكتە بولۇشى بىلەن كۈن كەچۈرۈۋاتاتتى. سارەم نۇردۇن بىلەن بىر ئۆيگە كىرگەندىن بۇيان، ئۇ ئىسيانچىلارنىڭ زۇلۇمىدىن قۇتۇلغان، سارەم ئۇنىڭغا سايە بولغانىدى. گەرچە ئۇ ئەسكى زەي ئۆيدە ئولتۇرسىمۇ، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ئەزاسى بولغان نۇردۇننىڭ ئايالىنىڭ ھىمايىسىدە، مۇنچىلىك ئولتۇرۇپتۇ. بولمىسا، بۇ چاغقا قايسىبىر ئۆزگەرتىش مەيدانىغا سۈرگۈن قىلىنغان بولاتتى. توپىلاڭ پارتلىغاندىن بۇيان، نۇردۇن ئۆيدە تۇرالمايدىغان بولۇپ قالدى، كۆپ چاغلاردا، سارەم سېلىمىخانىنىڭكىگە ھەيدەپ چىقىرىلىپ، ئۆيگە ئىشتىن سىرتقى سەنئەت ئەترىتىنىڭ ئىنقىلابىي ئارتىسلىرىنىڭ كۇتۇۋېلىشىدا، قوراللىق مۇھاپىزەتچىلەرنىڭ ھىمايىسىدە، كاتتا مېھمانلار مېھمان بولۇپ كېتىدۇ. سارەم بولسا پەقەت نۇردۇننىڭ ئۆي ساقلىغۇچىسى، خالاس. ئۇ سېلىمىخانغا دەريا ـ دەريا ياشلار تۆكۈپ دادلايدۇ. ئۆز ئۆيىدىن كېچىچە قىزلارنىڭ چاقىلدىغان خۇشال كۈلكە ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ، ئۇ كىرپىك قاقماي چىقىدۇ، ئىككى دەردمەن تۈننى تاڭغا ئۇلايدۇ. نۇردۇنمۇ سېلىمىخاننىڭ سارەمدىن ئىبارەت بۇ پۇتلىكاشاڭدىن قۇتۇلدۇرۇپ، ئۆز ئىشلىرىنىڭ ئوڭۇشلۇق بولۇشىغا ياردەم بەرگىنىدىن رازى. ئۇ دائىم بىرمۇنچە قوراللىق كىشىلەر بىلەن ياشلا قىزلارنى ئۆيگە باشلاپ كەلگەندە، «سارە، سەن ئاۋۇ قېرىنىڭ ئۆيىگە چىقىپ يات!» دەيدۇ. سارەم دەردىنى ئىچىگە يۇتۇپ، ئۈنسىز ھالدا نەفسەنى ئەچىقىپ كېتىدۇ. بەزىدە سېلىمىخاندىن خىجىل بولۇپ، «سىلەرگە كاشىلا بولماي، ئىچكىرىكى ئۆيدە ئۇخلاي» دەيدۇ. شۇئان نۇردۇن قاپىقىنى تۈرۈپ: «بىزنىڭ ئىشلىرىمىز قەتئىي مەخپىي، چىق دېگەندىن كېيىن چىق!» دەيدۇ. سارەم

يىتا سۆز قىلىشقا پېتىنالماي، ئۆزىگە قاراپ، ئېغىزلىرىنى قولى بىلەن ئېتىۋېلىپ كۈلۈشۈۋاتقان ئەركە ـ نايناق قىزلارغا يەر ئاستىدىن قاراپ قويۇپ چىقىپ كېتىدۇ. ئۇ بوسۇغىدىن پۇت ئېلىشىغىلا، ئۆيدىن ئېرىنىڭ قىزلار بىلەن قوشۇلۇپ قاقاقلاپ كۈلگەن ئاۋازىنى، قىزلارنىڭ: «تازىمۇ ھېيلىگەر جۇمۇ نۇردۇنكا سىز!» دېگەن ئاۋازىنى، نۇردۇننىڭ: «بۇ كالۋا خوتۇن مۇشۇنىڭغا شۈكرى قىلسا بولىدۇ» دېگەن ئاۋازىنى ئاڭلايدۇ. بۇ چاغدا، ئۇ نۇردۇندىن ئىچ ـ ئىچىدىن يىرگىنىدۇ. يۇسۇپنىڭ ئۆزىگە تىكىلىپ تۇرغان سەممىي قارا كۆزلىرىنى ئېسىگە ئالىدۇ، رەھمەتلىكنىڭ ياتقان يېرىنىڭ جەننەت بولۇشىنى تىلەيدۇ، بىراق، ئاخشام يۇسۇپ كېلىپ قالدىغۇ؟ راست، يۇسۇپمىدۇر ياكى ئۇنىڭ روھىمىدۇر، ياكى ئۇ گۆردىن تىرىلىپ چىققانمىدۇر؟

ئىشىك غىچىرلاپ ئېچىلدى. سېلىمىخاننىڭ خىيالى بۆلۈندى، نۇردۇن كىردى. ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىككى قوراللىق كىشى يۈز ـ كۆزى تاياق زەربىسىدىن يېرىلغان، كىيىملىرى يىرتىلغان، ئوتتۇرا ياش بىر كىشىنى ھەيدەپ كىردى. نۇردۇن ئىككى بېقىنىغا ئىككى تاپانچا ئاسقان، رەسمىي ھەربىي ئادەمدەك سالاپەتلىك ئىدى. ئۇ سېلىمىخانغا سۈرلۈك قاراپ:

— تېخى ئۆلمىگەندۇر؟ — دېدى.

سېلىمىخان بېشىنى چايقىدى.

— قورسىقىدىكى پۇشتۇمنىڭ ھۆرمىتىنى دەيمەن ـ دە، بولمىسا بۇ تاپنىڭ ماڭا كېرىكى يوق، ماۋۇ گېزەندىنىڭ قېنى ئوخشاش ئىكەن، ئېلىپ سېلىپ بېقىڭ. ئەجىلى توشمىغان بولسا، ھايات قالار، بولمىسا مەيلى.

نۇردۇن سۆزىنى تۈگىتىپ ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. ئىككى كىشى ھېلىقى گېزەندىنىڭ قوللىرىنى قايرىپ ئەكەلدى. سېلىمىخان:

— ئۇنداق قىلساڭلار، قانداق قان ئالغىلى بولىدۇ؟ —

دېدى. ئۇ ئىككىسى سېلىمىخانغا بىرنى ھومىيىشتى - دە، گېزەندىنى قويۇۋەتتى.

5

خىيال. . .

زامانغا لايىق ئازادە، يورۇق ئۆيدىكى بىر يالغۇز كىشىلىك كارىۋاتتا، يۇسۇپ چوڭقۇر قايغۇ - ھەسرەتكە چۆمگەن ھالدا، بېلىگىچە يوتقاندىن سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ، كارىۋات جازىسىغىچە يۆلەنگەن ھالدا ئولتۇرىدۇ. بۇ ئادەم قارىماققا قاپقارا ساقاللىرى ئۆسۈپ، يېرىم غېرىچقا يەتكەنلىكى ئۈچۈن، قىرىق ياشلاردىن ھالقىغان ئادەمدەك كۆرۈنىدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇ ئەمدىلا ئوتتۇز ئىككىگە ئۇلاشقان قىران كىشى ئىدى، بىر خىل قەيسەرلىك يېغىپ تۇرغان چېھرىدە، چىرايلىق يارالغان ئەرلەردە بولىدىغان گۈزەللىك، كىشىنى مەھلىيا قىلىدىغان سۈمبات بار ئىدى. شۇ تاپتا، ئۇنىڭ كۆزلىرى قىزىرىپ، قاپاقلىرى ئىششىغانىدى، بۇنىڭدىن ئۈچ يىل ئىلگىرى «يەرلىك مىللەتچى»، «قاتىل» دېيىلىپ تۈرمىگە تاشلانغانىدىمۇ، ئاتىسى ئۇنى ۋە ئانىسىنى تاشلاپ، سوۋېت ئىتتىپاقى ئارقىلىق تۈركىيىگە چىقىپ كەتكەندىمۇ، ئۇ شىنجاڭ تېببىي ئىنستىتۇتىدا ئوقۇۋاتقاندا، ئانىسى «ۋەتەن خائىنىنىڭ ئايالى» بولۇپ، ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغاندىمۇ، ئۇنىڭ كۆزىدىن ياش چىقمىغان، قەلبىدە، يۈرىكىدە دەريا - دەريا يىغلىغان بولسىمۇ، كىرپىكىدىن ياش تېمىتمىغانىدى. ئىنستىتۇتتا بىرگە ئوقۇپ يۈرگەن قىزى ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، «ۋەتەن خائىنىنىڭ ئوغلى» دىن يىرگىنىپ، ئۇنى تاشلاپ، مەكتەپتە بىر كالتە باشلىقنىڭ شوپۇر ئوغلىغا تېگىۋالغاندىمۇ، ئۇ پەقەت ئازابلىق كۈلۈپ قويۇپ، قاۋاقخانىغا كىرىپ بىرنەچچە سەر

ھاراق ئىچىۋېلىپ، قار لەپىلدەپ يېغىپ تىزدىن ئاشقان ئۈرۈمچى كوچىسىدا، كېچىچە ئايلىنىپ تاڭ ئاتقۇزغانىدى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۆز يۇرتى، تۇغۇلغان ئانا تۇپرىقى — گۈزەل قەشقەردە قالماي، ئەڭ يىراق، تەكلىماكان قۇملۇقى ئارىسىدىكى ئىككى دەريا ياقىسىغا جايلاشقان، بۈككىدە قەدىمىي توغراقلىق، ئىپتىدائىي ئورمان - چاتقاللار ئارىسىدىكى بۇ قاتنىشى ئەڭ قولايسىز بولغان دولان دىيارىغا، ئۆزگىچە مەدەنىيەتكە ئىگە بولغان بۇ قەدىمىي ئۇيغۇر قەبىلىسىنىڭ ناھىيىسىگە كەلگەنىدى. ئاق كۆڭۈل، ساددا، مېھماندوست دولانلىقلار ئارىسىدا، ئۇ كېچىلەپ، ھارغىنىنى بىلمەي، يۇرت بويىچە سورۇن تارتىپ، دولان مەشرىپى ئويناپ، خۇشال قاقاقلاپ كۈلۈپ يۈرۈپ، ھەممە ئازابنى، ھەممە ھىجراننى ئۇنتۇپ، ئۆز بەختىنى تاپقانىدى. ئەنە شۇ بەخت ئىچىدە، يەنە بەختسىزلىكمۇ بولدى. . . سىرتتا ئاتنىڭ دۈپۈرلىگەن تۇياق ئاۋازى ئۇنىڭ خىيالىنى ئۈزۈپ قويدى. ئۇ دەررۇ قولىدىكى سارەم بىلەن، نەفسەنى قۇچىقىدا تۇتۇپ چۈشكەن سۈرەت ئۈستىدىكى ياشنى سۈرتۈپ، ئۇنى پورتمالغا سېلىپ قويۇپ يانچۇقىغا سالدى. ماۋزىر ئاسقان بىر يىگىت جىددىيلەشكەن ھالدا ئىشىكتىن كىرىپ:

— يۇسۇپ دوختۇر، سىلىڭكىيۇەنلەر سىزنى يوقلاپ كەلدى، — دېدى. يۇسۇپ ئۇنىڭغا قاپىقىنى تۈرۈپ، چىقىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلدى. يىگىت دەرھال كەينىگە يېنىپ چىقىپ كەتتى. شۇئان، تولۇق قوراللانغان، سالاپەتلىك ئىككى كىشى، ئۇلارنىڭ ئارقىسىدىن، ھەممىسىلا ئۇزۇن قونچلۇق كاۋكاز ئۆتۈكى كىيىپ، ئۆتۈك قونچىغا ماۋزىر، خەنجەر قىستۇرۇۋالغان، بەللىرىگە تىزىق ئوقلارنى تاسما ئورنىدا باغلاپ، يالىڭاچلانغان ماۋزىرلارنى قىستۇرۇۋالغان، سېرىق تۈچ غىلاپلىق قىلىچ ئاسقان، بىر - بىرىدىن قاۋۇل، بەستلىك كەلگەن، چىرايى سۈرلۈك سەككىز نەپەر ئەزىمەت ئۆينىڭ تۆت تەرىپىگە يېيىلىپ، پۈتلىرىنى كەر-

گىنىچە، قوللىرىنى بېلىدىكى يالىڭاچ ماۋزىرىغا قويۇپ، سۇرلۇك قارىشىپ تۇردى. ئالدىدا كىرگەن ئىككى كىشىنىڭ ئالدىدىكىسى — ئوتتۇز تۆت - ئوتتۇز بەش ياشلاردىكى، ئوتتۇرا بوي، سېمىز، قاراقاش، ساقاللىق، سەل قىزارغان قوڭۇر كۆزلىرىدىن بىر خىل پاراسەت چاقناپ تۇرىدىغان كىشى — كاستۇمىنىڭ ئىچىدىكى ياقىسىغا كانۋا يىپتا گۈل ئىشلەنگەن كۆڭلىكى ئۈستىدىن ئوق تىزمىسىنى تاسما قىلىپ باغلاپ، كىچىك كۆن قاپلىق تاپانچا ئېسىۋالغان، ئۆسكىلەڭ قارا چېچى ئۈستىدىن بادام دوپپىنى باستۇرۇپ كىيىۋالغان بولۇپ، ئۇ — رازاق ھېكىم ئىدى. ئۇنىڭ يېنىدىكى كىشى ئېگىز، زىلۋا بوي، ئۇزۇن ياقالچاق كەلگەن بولۇپ، بېشىغا قارا سارجىدىن كەپكە كىيگەن، كۆك سوكنىدىن قىلىنغان ئۆرە ياقىلىق چاپان كىيگەن، ئىككى مۈرىسىدىن ئىككى يېنىغا ئېلىنغان ماۋزىرىنىڭ تاسمىسى پارقىراپ تۇرىدۇ. بېلىگە بولسا، پارقىراپ تۇرغان ئوق تىزىقىنى تاسما قىلىپ باغلىغان، قولىدا ئالتە قىرلىق قىلىپ توقۇلغان جەرەن مۈڭگۈزى دەستىلىك كالتە قامچا، پۇتىدا ئۇزۇن قونچلۇق كاۋكاز ئۆتۈكى ۋال - ۋۇل پارقىراپ، ماڭغاندا غىرىسلاپ ئاۋاز چىقىرىپ تۇرىدۇ. مانا بۇ نەرسىلەر ئۇنىڭ ئەمدىلا يىگىرمە ئۈچتىن ئاشقان يېشىغا، خەت تارتقان يۇمران مايسىدەك قارا بۇرۇتلۇق، بۇغداي ئۆڭلۈك چىرايىغا بىر خىل سۇرلۇك سالاپەت بېغىشلىغانىدى. بۇ يۇملاق كەلگەن، قارا كۆزلىرىدىن چېچەنلىك ھەم قارامىلىقى چىقىپ تۇرىدىغان يىگىت زىيا ئىمىن ئىدى. ئۇنىڭ قاراشلىرىدىن مەغرۇرلۇقى، يەنە ئادەتتىكى سۆز بىلەن ئېيتقاندا، مەمەدانلىقى، پوچىلىقى، ئۆز ئەتراپىدىكى كۆپ نەرسىلەرنى كۆزگە ئىلماسلىقى چىقىپ تۇرىدۇ، يۈسۈپ ئۇلارنىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن قوزغالماقچى بولدى، يوتىسىدىن كىرگەن ئاغرىق زىڭىلداپ مېڭىسىگە چىقىپ، تولغىنىپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرايى پۈرۈلۈپ، كۆز ۋە بۇرۇن ئەتراپى تاتىرىپ، تەر تەپچىرىدى، ئۇ بۇ ئىككىيلەنگە

چىرايىنى ئېچىشقا قانچە تىرىشسىمۇ، لېكىن چېھرىگە يالغان تەبەسسۇم بېرەلمىدى. رازاق ھېكىم دەرھاللا:

— بولدى قوزغالمىسىلا، غەزەپلىرىگە پايلىماي، ئالدىراپ قويىلا - دە، بۇ ئىشقا سىلى قول سالمىسىلىمۇ، بىزنىڭ بۇرادەرلەر دېگەنلىرىدەك قىساس ئېلىپ بېرەتتى. . . ھەرھالدا، بىئەجەل چىۋىن قىرىق يىللىق قىرغىندىمۇ ساق قاپتۇ دېگەندەك، ساق چىقىپىلا.

— ھىممىتىڭلارغا ئاپىرىن، ھا. . . ھا. . . ھا. . .

رازاق ھېكىم قاقاقلاپ كۈلۈپ كەتتى. زىيا ئىمىنمۇ دىمىقىدا كۈلۈپ قويدى. يۈسۈپ مېھمانلىرىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن كۈلدى، كۆڭلىدە بولسا، ئۇلارغا گۇمان ھەم نارازىلىق پەيدا بولدى. ئۇ، ئۇلارنىڭ كەلگىنىدىن بىزار بولغاندەك ئىدى، ئۆينىڭ تۆت تەرىپىدىكى رىۋايەتلەردىكى مۇنكىر - نەكىرلاردەك سۈرلۈك قارىشىپ تۇرغان كىشىلەرگە تولىمۇ نارازى بولغان ھالدا قاراپ قويدى. كۆڭلىدە بولسا، شۈنچىلىك ئېشىپ كەتكەن بارمۇ؟ دەپ ئويلىدى. بىر - بىرىدىن سەزگۈر بۇ ئىككى مېھمان دەررۇ يۈسۈپنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ، بىر - بىرىگە قاراشتى، زىيا ئىمىن قامچىسى بىلەن مۇھاپىزەتچىلەرگە چىقىپ كېتىشكە ئىشارەت قىلدى، ئۇلار دەرھال ئۆيدىن چىقىپ، ئىشىك تۈۋىدىلا ئۆي ئىچىگە قارىشىپ تۇردى. رازاق ھېكىم بىلەن زىيا ئىمىن يۈسۈپنىڭ قارشىسىدىكى ئورۇندۇققا ئولتۇرۇشتى. رازاق ھېكىم:

— پۇتلىرى سۇنمىغاندۇر؟ — دەپ سورىدى، ئەمەلىيەتتە ئۇ، يۈسۈپنىڭ پۇتىنىڭ سۇنغانلىقىنى ئاڭلىغانىدى، پەقەت يۈسۈپنىڭ چىرايىدىكى مىڭ پاتمان خاپىلىق سەۋەبىدىن ئارىدا شەكىللەنگەن سوغۇق كەيپىياتنى تۈگىتىش ئۈچۈن، سۆزنى مۇشۇ گەپتىن باشلىغانىدى.

— ياق، — دېدى يۈسۈپ قولى بىلەن يوتىسىنى سىيلاپ تۇرۇپ، — سۆڭەككە بىرئاز دەز كېتىپتۇ، چوڭ چاتاق يوق.

رازاق ھېكىم خاتىرجەم بولغاندەك بېشىنى لىڭشىتتى، زىيا
ئىمىن ئورنىدىن تۇرۇپ، قولىدىكى قامچىنى ھاۋادا پىرقىرات-
قاچ، تامنىڭ تورۇسىغا قاراپ سۆزلىدى، قامچىنىڭ پىرقىرىشى-
دىن بىر خىل ئۇشقىرتقان ئاۋاز چىقىپ، ئۆي ئىچىدە كۆكيۇد-
نىڭ غۇڭۇلدىشىدەك بىر خىل ئاۋاز پەيدا بولدى.
— يۇسۇپكا، بىز سىزدىن بىز بىلەن بىرگە ئۇرۇش قىلى-
شىڭىزنى تەلەپ قىلمايمىز. پەقەت بىزنىڭ ئاغرىق - سىلاق،
ياردار بۇرادەرلىرىمىزنى ساقايتىپ، ئۇرۇش قىلالايدىغان قىلى-
شىڭىزنى ئۈمىد قىلىمىز، سىزنىڭ تۈنۈگۈن كېچىدىكىدەك ئۆز
بېشىمچىلىق بىلەن ئۇرۇش قىلىشىڭىز مېنىڭ سەپرايىمنى ئۆر-
لەتكەنىدى، بىراق ھەرىكىتىڭىز چاققان ھەم باتۇر بوپتۇ، مەن
ئادەملىرىمنىڭ سىزدەك يۈرەكلىك بولۇشىنى ئارزۇ قىلىمەن.
بىراق، ئۇنداقلار بارماق بىلەن ساناقلىق. مەن بىر قوماندان
بولۇش سۈپىتىم بىلەن، سىزگە شۇنى ئېنىق بىلدۈرۈپ قويايكى،
بۇنىڭدىن كېيىنكى ۋەزىپىڭىز — بىزنىڭ ئاشۇ بارماق بىلەن
ساناقلىقلا بۇرادەرلىرىمىزنىڭ ھالى خەتەرگە يولۇققاندا، ئۇلارنى
ھەرقانداق ئاماللار بىلەن ساقايتىش. باشقا ئادەتتىكىلەرنى داۋالاي-
دىغانغا دوختۇر كۆپ، سىزنى بۇ يەرگە بىز تۈرمىدىن ئاشۇ
مەقسەتتە قۇتۇلدۇرۇپ چىققان. ئۆزىڭىزنىڭ قانۇن بويىچە ئۆ-
لۈمگە ھۆكۈم قىلىنغان جىنايەتچى ئىكەنلىكىڭىزنى بۆشۈكتىن
تۆشۈككىچە ھەممە بىلىدۇ. تەشۋىقاتىمىز سىزنىڭ غەلىبىلىك
ھالدا تۈرمىدىن قېچىپ چىقىپ، بىزنىڭ توپىمىزدىكى بىر پىدا-
كار قەھرىمانغا ئايلانغانلىقىڭىزنى، ھەتتا تۈنۈگۈن كېچە تۆت
ئادەم بىلەن دوختۇرخانىغا — ئۈچ يۈز نەپەر داڭدار لوبونىڭ
ئۇۋۇسىغا باستۇرۇپ كىرىپ، ئون نەچچە لوبونى ئۆلتۈرۈپ،
لوبولارنىڭ ئۇۋىسىنى ۋەيران قىلىپ، غەلىبىلىك قايتىپ چىققان-
لىقىڭىزنى كارناي ئارقىلىق قايتا - قايتا جاكارلىدى. لوبولار-
نىڭ مۇھىم بىر كاتتىۋېشى نۇردۇن سىزنىڭ ھەيۋىڭىزدىن قور-

قۇپ، كاماردىن چىقالمايۋاتىدۇ، دېمەك، سىز ھازىر ئۆلۈمگە
ھۆكۈم قىلىنغان مەھبۇس، تۈرمىدىن قاچقان جىنايەتچى، شۇن-
داقلا بىزنىڭ ئىنقىلابىي توپىمىزدىكى غوللۇق سەركەردە! بىز-
دىن ئۆزىڭىزنى تارتىشقا يەنە ئورۇن قالمىدى، بىز چوقۇم غەلىبە
قىلىمىز، بىزدىن گۇمانلانمىسىڭىز بولىدۇ. بۇرۇن ئادەملىرد-
مىز ئاز، پەقەت بىرنەچچە تال قارا كۆسەيمىز بار ئىدى، ئاجىز
ئىدۇق، ھازىر بۇرادەرلەر تەرەپ - تەرەپتىن توپلاندى، ئادەم
كۆچىمىز كۆپەيدى، ھەممە يەردە بىزنىڭ بۇرادەرلەر بار. ياغاچ،
تۆمۈر، مەش كارنايلىرىدىن ئېسىل قوراللارنى ياساپ بېرىپ،
چاسا ھەربىي قىسىمدىكى ھەربىيلەردىن يىرمۇنچە ئېسىل يېڭى
قوراللارنى[1] غەنىيمەت ئەكەلدۇق. ھازىر مەيلى ئادەم، مەيلى قو-
رال جەھەتلەردىن بولسۇن، بىز لوبولاردىن قېلىشمايمىز، بەلكى
ئۈستۈن تۇرىمىز. ھازىر نۇرغۇن يۇرتلارغا بىزنىڭ ئىگىدارچى-
لىق قىلىۋاتقانلىقىمىز — بۇنىڭ ئىسپاتى. توپىلاڭ ھامان بېسى-
قىدۇ، ئەمما بىزنىڭ ھەرىكىتىمىز ئىنقىلابىي ھەرىكەت. ھۆكۈ-
مەت چوقۇم بىزنىڭ ھەرىكىتىمىزنى قوللايدۇ، بىز پرولېتارىيات
ئىنقىلابچىلىرى.
زىيا ئىمىننىڭ سۆزى مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، سىرتتا «پاڭ -
پۇڭ» قىلىپ ئارقا - ئارقىدىن ئېتىلغان مىلتىق ئاۋازى ئاڭلى-
نىپ، ئۇنىڭ سۆزىنى ئۈزۈپ قويدى. ئۇ ئىشىك تۈۋىدە تۇرغان
ئىككى يىگىتكە جىددىي قاراپ:
— سىلەر ئىككىڭلار يۇسۇپ دوختۇرنىڭ ھالىدىن ئوبدان
خەۋەر ئېلىڭلار! ئۇنىڭ بىخەتەرلىكىنى ياخشى قوغدىيالمايدى-
كەنسىلەر، تانابىڭلارنى تارتىمەن، — دېدى.
— چوقۇم دېگىنىڭىزدەك قىلىمىز، — دەپ تىك تۇرۇپ

---

[1] 1969 - يىلى سەنشىن تەرەپ ئازادلىق ئارمىيىنىڭ چاسىدا تۇرۇشلۇق قىسمىدىن قورال بۇلىغان — ئاپتور.

جاۋاب بەردى ئىككى يىگىت. زىيا ئىمىن ئارقىغا بۇرۇلۇپ يۇ-
سۇپكە قاراپ:
— ئەسلى بۇ گەپنى قىلماسلىقىم كېرەك ئىدى، بىراق
سىزنىڭ پوزىتسىيىڭىز مېنى سۆزلىتىپ قويدى. مەن زىيا ئى-
مىن ھاياتلا بولىدىكەنمەن، كۆپ ئۆتمەي، نۇردۇن دېگەن نامەرد
خۇمسىنى تۇتۇپ، ئالدىڭىزغا ئەكىلىپ بېرىمەن. شۇ چاغدا ئۇ،
خەلقى ئالەم ئالدىدا، سىزنىڭ قارىلانغانلىقىڭىزنى، بىگۇناھ ئى-
كەنلىكىڭىزنى ئۆز ئاغزى بىلەن سۆزلەيدۇ. ئۇ ئۆز ئاغزى بىلەن
سىزنى قارىلىغاندىكىن، ئۆز ئاغزى بىلەن ئاقلايدۇ. شۇ چاغدا،
سىز ئۇنى نېمە قىلسىڭىز، ئۆزىڭىزنىڭ ئىشى، مەن سىزنى
تۇرمىدىن قۇتۇلدۇرۇپ ئېلىپ چىقمىغان بولسام، ئۇ ئاللىقاچان
سىزنى ئۆلتۈرۈپ بولغان بولاتتى. ھۆكۈمەت قالايمىقانچىلىقنى
بېسىقتۇرغاندىن كېيىن، چوقۇم سىزنىڭ گۇناھسىزلىقىڭىزنى
ئېتىراپ قىلىدۇ. ئۇ چاغدا چوقۇم سىز مەندىن خوش بولىسىز.
ماقۇل، خوش ئەمىسە، مەن كەتتىم، — زىيا ئىمىن سۆزىنى
تۈگەتتى ـ دە، جىممىدە يەرگە قاراپ ئولتۇرغان يۇسۇپكە لاپپىدە
بىر قاراپ قويۇپ، ئاندىن رازاق ھېكىمگە قاراپ قويۇپ، ئالدى-
راپ چىقىپ كەتتى. يۇسۇپ بېشىنىمۇ كۆتۈرمەي، زىيا ئىمىنگە
خوشمۇ دەپ قويماي، يەرگە قارىغىنىچە، ئۈندىمەي ئولتۇرۇۋەر-
دى. رازاق ھېكىم چوڭقۇر بىر تىنىدى ـ دە، گېزىت قەغىزىگە
ئورالغان، چېكىپ يېرىملاشقان كۆك تاماكىسىنى قاتتىق بىرنى
شوراپ، يەرگە تاشلاپ، دەسسەپ ئۆچۈردى، ئاندىن، يۇسۇپنىڭ
يېتىپ ئولتۇرۇپ كەتكەن قىياپىتىگە قاراپ:
— ھە، سىلى بىز كۆپنى كۆرگەن، زىيا ئىمىنگە قارىغاندا
بىرنەچچە ئىشتاننى كۆپ يىرتقان ئادەممىز. ئۇ تېخى بىزگە
قارىغاندا سويمەك بالا، ئەمما ئۇنىڭدا يېتىپ ئاشقۇدەك ئەقىل ـ
پاراسەت بار ھەم قارامىلىقمۇ بار، ئاق كۆڭۈل، ساددا، كۆڭلىگە
كەلگەننى ئايىماي دەۋرىدۇ، ناھەق ئىشنى كۆرسە، چىداپ تۇرال-

مايدۇ، شۇ زامان كۆكرەك كېرىپ ئوتتۇرىغا چىقىپ، مەيلى ئۇ
كىم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، قىلچە ئاياپ ئولتۇرمايدۇ، باشقى-
لار يامان كۈنگە، ئېغىر كۈنگە قالغاندا، ئىچ ئاغرىتىدۇ، مىجە-
زى ئىتتىك بولغاچقا، مەكتەپتە تولا جېدەل چىقىرىپ، مەكتەپ-
تىن ھەيدەلگەن. مانا ھازىر ئۇ يەنە ئۇستى ـ ئۇستىگە بولۇۋاتقان
ئېغىر ناھەقچىلىككە چىدىماي، قورال كۆتۈرۈپ مەيدانغا چىقىپ،
ناھەقچىلىكنى تۈگەتمەكچى بولۇۋاتىدۇ. ئۇنىڭ كۆڭلىنى چۈشى-
نىشىمىز كېرەك. بىرلا يېرى — ئاغزى ئىتتىك، كۆڭۈللىرىگە
ئالمىسىلا. مېنىڭچە، زىيا ئىمىندىكى بۇ مىجەزنى قورقۇمسىز
ئادەملەردىكى ئارتۇقلۇق دېيىشكە بولار. قانداقلا بولمىسۇن، ئۇ
بىر باتۇر ئەزىمەت. بۇ مېنىڭ ئېتىقادىم. ياۋۇزلۇقتا چېكىدىن
ئاشقان ئىسيانچىلار مېنى ئادەم چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئازابلىدى،
ئۇردى، بارمىقىمغا يىڭنە سانجىپ، ئاغزىمغا بوگەن سالدى،
بەدىنىمگە قىزىتىلغان تۆمۈرنى ياقتى، مەن بۇ جازالارنى پەقەت
ئۆزۈم قويغان كىنولاردىلا كۆرۈپ كەلگەنىدىم، بەزىدە قاراشقىمۇ
جۈرئەت قىلالمايتتىم، نەپرەتلىنەتتىم، غەزىپىم قايناپ تاشاتتى،
ئاخىر ئۆز بېشىمغا كەلدى. . . چىداپ تۇرالماي، قولۇمغا قورال
ئېلىپ، ئۆزۈمنى قوغداشقا مەجبۇر بولدۇم. ئادەملىرىمىزنىڭ
ئادەمدەك ياشىشى ئۈچۈن، ۋەھشىيلىك، ياۋۇزلۇقلارنى بۇ زې-
مىندىن تۈگىتىش ئۈچۈن، مەيدانغا چۈشتۇم، زىيا ئىمىن ھەم
مەندە بۇنىڭدىن باشقا غەرەز يوق، ئادەملەر بىزنى قانداقتۇر بىر
قارا نىيىتى بار، ھۆكۈمەتكە، پارتىيىگە قارشى دەپ چۈقان
سېلىشۋاتىدۇ، ھەتتا پارتىيىمۇ بىزنى ئاشۇنداق چۈشىنىپ، ئاشۇ
قارا نىيەتلەرنىڭ سۆزى بويىچە، ۋاقتى كەلگەندە، بىزنى ئەكسىل-
ئىنقىلابچى دەپ باستۇرۇشى مۇمكىن. بىراق بىز، جۈملىدىن،
مەن — بىر نامرات ئېزىلگەن دېھقان بالىسىنى پارتىيە تەربىيىلى-
دى، پارتىيە تەربىيىسى ئاستىدا ئۆسۈپ چوڭ بولدۇم، پارتىيە
مېنى ئوقۇتتى، مۇھىم خىزمەتكە قويدى، مېنى بەختلىك كۈنگە

ئىرىشتۇردى. ئاشۇنداق تۇرۇقلۇق، مەن ئاش بەرگەن قازاننى
چىقىپ، قانداقمۇ پارتىيە - ھۆكۈمەتكە قارشى تۇراي؟ مەن
ھەرگىزمۇ ئۇنداق قىلمايمەن، پارتىيە - ھۆكۈمەت، خەلقنىڭ
ئاخىر مېنى چۈشىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىمەن...

رازاق ھېكىم سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، كۆزىدىن
تاراملاپ ياشلار قۇيۇلدى. ئۇ سۆزىنى توختىتىۋالدى ھەم يانچۇقى-
دىن قولياغلىقىنى چىقىرىپ، كۆزىنى سۈرتتى. چىقىپ كېتىش
ئۈچۈن، ئىشىككە ماڭدى، بوسۇغىغا بارغاندا، يەنە ئارقىسىغا
قاراپ:

— مەن قولۇمغا قورال ئېلىپ، ئۆزۈمنى قوغدىمىغان بول-
سام، نۇرغۇن ئادەملەردەك ناھەق ئۆلگەن بولاتتىم. بىراق،
بىرنەچچە كۈن بولسىمۇ، خاتىرجەم ھايات ياشاشنى ئويلايمەن،
سىلىمۇ شۇنداق. ھازىر سىلى بىلەن مەن قورالنى تاشلاپ ئوتتۇ-
رىغا شۇنداق چىقساق، بىزنى خۇددى چۈشنىنى ئۆلتۈرگەندەك
بىردەمدە ئۆلتۈرىدۇ! ئويلاپ باقارلا...

رازاق ھېكىم شۇلارنى دەپ سۆزىنى تۈگەتتى - دە، ئۆيدىن
چىقىپ كەتتى.

II باب

خىياللار.

كېچە يەنە ئادىتى بويىچە كۆڭۈلسىز باشلاندى، تەكلىماكان
گىرۋىكىگە جايلاشقان بۇ سەھرادىنمۇ زېمىنىدىكى بارلىق سەھرا-
لارنىڭ كېچىسىگە ئوخشاش، تەرەپ - تەرەپتىن، لالما ئىتلارنىڭ
قالايمىقان كاۋشىشلىرى، ئېشەكلەرنىڭ ھاڭراشلىرى، كالىلار-
نىڭ مۆرەشلىرى، ئادەملەرنىڭ سوزۇپ ئېيتىدىغان ناخشىلىرى،
بىر - بىرىنى قوپال تىللاشلىرى، چاقچاق قىلغانلىرى ئاڭلىنىشقا
باشلىدى. قاياقتىندۇر يۇرتقا شۇملۇق تىلەيدىغان خورازلارنىڭ
ئەلياتقۇ بولا - بولمايلا چىللاشلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. بۇ سەھ-
رانىڭ ھازىر باشقا سەھرالارغا ئوخشاشمايدىغان بىرلا يېرى بار.
ئۇ بولسىمۇ، كېچە بولا - بولمايلا، تەرەپ - تەرەپتىن ۋاڭشىپ
ئېتىلىۋاتقان ئوق ئاۋازلىرى، كىشىلەرنىڭ جېنىنىڭ بارىچە بىر -
بىرىنى «قىزىل»، «قارا» سۆزلەر بىلەن بولۇشىغا تىللاشلىرى.
بىردە، قايسىبىر ئۆيدىن ھارامزادە، زوراۋان تەرەپبازلارنىڭ
شەھۋانىي كۈلكىلىرى، ئاياللارنىڭ يالۋۇرغان نالە - پەريادى،
قىزلارنىڭ جېنىنىڭ بارىچە چىرقىرىغان ئاۋازى، ئۇنىڭدىن كې-
يىن بولسا يەنە پاراسلاپ ئېتىلغان ئوق ئاۋازى ئاڭلىنىپ تۇر-
دۇ. بىردەمدىن كېيىن، كىشىنى ئىنتايىن قورقۇنچقا سالىدىغان
ئېغىر جىمجىتلىق باشلىنىدۇ، ھەتتا سەھرا مەركىزىدىكى بۇ
بازار تىنىقى توختاپ قالغان ئادەمدەك، تىمتاسلىققا چۆمىدۇ.
كىشىلەر مانا مۇشۇنداق ئېغىر سۈكۈت، كىشىنىڭ ئىچىنى ئې-
لىشتۇرىدىغان مازار جىمجىتلىقىدىن قورقۇپ، ئۆلۈم ۋەھىمىسى
ئىچىدە، مىڭ ئۆلۈپ، مىڭ تىرىلىشىدۇ، شۇنداقلا قارىسا، بۇ

بازار ئانىسىنىڭ ئەمچىكىنى چىشلەپ غەمسىز ئۇخلاپ قالغان بوۋاقتەك، كۆزى سۇزۇلمىگەن بوۋاق كۆزىنى ئېچىپمۇ، يۇمۇپمۇ ئۇخلاۋەرگەندەك كۆرۈنىدۇ. ئەمەلىيەتتە بولسا، ئۇ خاراموش بولغان، بىر - بىرىگە كۆزىنى چەكچەيتىپ، ئۈنسىز خىرىس قىلىشۋاتقان بىر جۈپ ئىتنىڭ ئوتتۇرىسىدا تالاشتا قالغان، لايغا مىلەنگەن تاپقا ئوخشىشىدۇ. مۇشۇنداق ئېغىر جىمجىتلىقتىن كېيىن، ئايىغى چىقمايدىغان قاتتىق كوچا سوقۇشى بولىدىغانلىقىنى ھەممە بىلىدۇ. بۇنداق ئۇرۇش بىر بولدىمۇ، بولدى، كىشىلەر كېچىچە ئۆي ئىچىگە كىرىۋېلىپ، ئوشۇققىچە زەي ئۆرلەپ چىققان ئورىغا كىرىۋېلىپ، تىقىلىشىپ، كىرپىك قاقماي ئولتۇرۇشىدۇ. بۇ كۆرۈنۈشلەر قۇم ئاستىدا قېلىپ تىلسىم بولۇپ كەتكەن تەكلىماكان شەھىرىنىڭ ئۈستىدە ئاپىرىدە بولغان بۇ يېزىنىڭ قىياپىتىنى ئوتتۇرا شەرقتىكى ئۇرۇش ئوچىقى — بېيرۇتقا ئوخشىتىپ قويغان، بۇ جاي ئوتتۇرا ئاسىيادىكى كىچىك بېيرۇت بولۇپ قالغانىدى. كىشىلەرنىڭ ئۇرۇشتىن يوشۇرۇنۇشى ئادەمنىڭ كۈلكىسىنى قىستايتتى. كوچىدا، ئۆگزىدە سوقۇش بولۇۋاتسا، ئادەملەر ئۆيدىكى چامغۇر ئورىسىغا كىرىۋالاتتى، بۇ خۇددى ئۇششاق بالىلار تولا قوغلاپ ھالىدىن كەتكۈزۈۋەتكەن قېرى مىكىياننىڭ ئىلاجىسىز پاخالغا بېشىنى تىقىۋېلىپ تۈگۈلۈۋالغىنىغا ئوخشىشاتتى. بۈگۈن كېچىمۇ يەنە كېچىچە ئايىغى ئۈزۈلمەيدىغان سوقۇش باشلاندى. نۇرغۇن بازار ئاھالىسىگە ئوخشاش، قاتمۇقات مۇداپىئە ئىچىدە تۇرۇۋاتقان دوختۇرخانا ئىچىدىكى كىچىككىنە زەي ئۆيدە ياكى ئۆلمەي ياكى تىرىلمەي، نىمجان ھالەتتە، بىر ھوشىغا كېلىپ كۆزىنى يېرىم ئېچىپ، بىر ھوشىدىن كېتىپ ياتقان سارەمنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىۋاتقان سېلىمىخان كەچلىك ئۇرۇش باشلىنىپ، ئىشىك تۈۋىدىلا «تاتاتلاپ» ئوق ئېتىلىشىغا، ئوقتىن قورقۇپ، سارەم ياتقان كارىۋاتنىڭ ئاستىغا كىرىپ، ئەسكى - تۈسكى سېلىپ قويىدىغان چوراڭ

يۇلغۇن سېۋىتى ئىچىدە تۈگۈلۈپ يېتىۋالدى. سارەم يېرىم كېچە بىلەن يەنە ھوشىغا كەلدى. ئۇنىڭ ئۆڭكى تاتىرىپ كەتكەن. نېپىز لەۋلىرى قۇرۇپ پوستەك بولۇپ كەتكەنىدى. كۆزلىرى بولسا ئولتۇرۇشۇپ كەتكەن. ئۇ مانا ئەمدى ئاغرىق سەزمەكتە، پۈتۈن بەدىنى لوقۇلداپ، تېنى كۆيۈپ ئاغرىماقتا، تولغاق قورسىقىنى مۇجۇۋاتىدۇ. ئۇ سەل ئېسىگە كېلىپلا، قىزى نەفىسەنى ئېسىگە ئالدى، مىدىرلاي دېۋىدى، مىدىرلىيالمىدى، گەپ قىلاي دېسىمۇ ماغدۇرى يەتمىدى. ئۇ ئامالسىز يېتىپ، قۇلىقىنىڭ يېنىدىلا يېنىك پۇشۇلداۋاتقان ئاۋازنى، قىزىنىڭ تىنىقىنى بىلدى. نەفىسە ئىككى كۈندىن بېرى تولا يىغلاپ چارچاپ، ھازىر ئانىسىنىڭ يېنىدا لايدەك يېتىپ ئۇخلىماقتا ئىدى. ئىشىك تۈۋىدە قۇلاقنى يارغۇدەك ئاۋازدا ئېتىلىۋاتقان ھەرخىل ئوق ئاۋازى ئۇنىڭ ئۇيقۇسىغا قىلچە تەسىر كۆرسىتەلمىگەنىدى، ئۇ خۇددى باغدا يۆلەنچۆكتە يېتىپ، ئانىسى ئېيتقان ئەللەي ناخشىسىنى ئاڭلاپ يېتىپ ئۇخلاپ قالغان بوۋاققا ئوخشىشاتتى. سارەم نەفىسەدىن خاتىرجەم بولدى، بىراق، گۇڭگا تۇمان ئىچىدە، قويۇق قوڭۇر رەڭ چاچ - ساقىلى ئۆسۈپ كەتكەن، كۆزىدىن ئوت يېنىپ تۇرىدىغان يۇسۇپنىڭ چېھرى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ئىنتايىن روشەن بۈيۈك سۈرەتتەك پەيدا بولدى. ئۇ ياكى كۈلمەيدۇ، ياكى سارەمگە ئۆز ئادىتى بويىچە مۇلايىم تەبەسسۇم بىلەن قارىمايدۇ، ياكى ئاچچىق غەزەپ - نەپرەت بىلەن قارىمايدۇ، پەقەت ئىپادىسىزلا قارايدۇ. ئۇنىڭ يېنىدا، بىردىنلا ئوماق نەفىسەنىڭ ئاق پوستلاق چېھرىسى پەيدا بولدى. يۇسۇپ قىزىنى كۆرۈپ، قويۇق ساقاللىرى ئارىسىدىن ئاپئاق چىشلىرىنى كۆرسىتىپ كۈلدى. يۈز - كۆزىنى بېسىپ پاخپىيىپ كەتكەن چاچلىرىنى قولى بىلەن ئارقىسىغا تاراپ، قىزىنى مەھكەم قۇچاقلىدى، ساقاللىق يۈزىنى قىزىنىڭ يۈزىگە ياقتى، قىزىنى ھارماي سۆيدى، قىزچاق ھارماي ۋىلىقلاپ كۈلدى، كىچىككىنە قوللىرى بىلەن ئاتىسىنىڭ ئۆسۈپ كەتكەن

ساقىلىنى تارتتى. ئاتا قىزىنىڭ بۇ قىلىقىدىن قاقاقلاپ كۈلدى. بۇ كۈلكە سارەم كۆرگەن ئىككىنچى كۈلكە بولدى. تۈنجى قېتىم ئۇ سارەم بىلەن تۈگىمەس مۇھەببەت پاراڭلىرىنى سېلىپ كېتىپ بېرىپ، قەستەنگە سارەمنى ئۈستەڭگە ئىتتىرىۋېتىپ، ئۆزىمۇ كىيىم - كېچەكلىرى بىلەنلا ئۈستەڭگە سەكرەپ، سارەمنى بالىچلاپ قۇچىقىغا ئېلىپ قاشقا ئېلىپ چىققۇچە، سارەم ھەم ئۇنىڭ مەيدىسىگە مۇشتلاپ تېپچەكلەپ، ھەم ئادەتتە ئۆزىنىڭ كەمدىن كەم، پەقەت يۇسۇپ ئۈچۈنلا ئىشلىتىدىغان، ئەڭ قاتتىق سۆزى بولغان «قېلىن» دېگەن سۆزنى قايتا - قايتا دېگەندە، يۇسۇپ ئەنە شۇنداق قاتتىق ئېچىلىپ - يېيىلىپ قاقاقلاپ كۈلگەنىدى. يۇسۇپ ئادەتتە پەقەت كۈلمەيدۇ، كۈلسىمۇ ناھايىتى ئاددىيلا تەبەسسۇم قىلىدۇ. ئۇ كۈلكىنى قاتتىق ئۆچ كۆرىدۇ، كۈلگەنلەرنى كۆرسە، ھەممىسى «ھاماقەتلەر، كۈلۈپلا ئۆتۈشنى بىلىدۇ» دەيدۇ. بىر كۈنى سارەم:

— سىز نېمىشقا شۇنچە كۈلگۈدەك ئىشقىمۇ كۈلمەي، بۇتتەك قاراپ تۇرىسىز؟ — دېۋىدى، ئۇ:

— ئۆزۈممۇ ئانچە ئۇقمايمەن، ئەمما كۈلكىنى ئۆچ كۆرىمەن، بۇ مېنىڭ ئەرلەر تولا كۈلسە ئۆزى كۈلكىگە قالىدۇ، دېگەن قاراشتا بولغانلىقىمدىن ئەمەس، ئەمما كۈلكىنى ھېچ خالىمايمەن، — دېگەنىدى. سارەم:

— پەقەت كۈلمەمسىز؟ — دەپ قايتىلاپ سورىدى.

— بەلكى شۇنداق بولۇشى مۇمكىن، ئەمما ھازىر بۇنىڭغا بىر نەرسە دېيەلمەيمەن.

— ئوھۇش، ئەمما، مۇمكىن دېگەن نېمە دېگەن گەپ ئۇ؟ مەن بۇنداق گەپلەرنى چۈشەنمەيمەن، زادى قاچان كۈلىسىز؟ شۇنى سورىۋالاي!

— جەننەتكە كىرگەندە! تولۇق قاقاقلاپ، بار ئاۋازىم بىلەن كۈلىمەن.

— سىزچە، جەننەت زادى قەيەردە؟

— ھە، ئۇ باشقا بىر دۇنيادا!

— باشقا بىر دۇنيادا؟ — سارەم تېڭىرقاپ قالدى، — باشقا بىر دۇنيا دېگەن قانداق دۇنيا ئۇ؟ ياكى تاغاملار ئۇ دۇنيا دېگەن دۇنيا شۇمۇيا؟

— ياق، ئۇ دۇنيادا ئەمەس، مۇشۇ دۇنيادا، ئۇ ئادەملەر ئۆزى يارىتىدىغان دۇنيا، غەيرەت قىلسا، بۇ دۇنيانىڭ ئىچىدە جەننەتنى چوقۇم ياراتقىلى بولىدۇ.

— ھىم، — سارەم تۇمشۇقىنى ئۇچلىدى، — قانداق دېگەن گەپ بۇ؟ ئۆزىمۇ، مەنمۇ ئۇيغۇر تۇرۇپ، گېپىنى چۈشەنگىلى بولمايدۇ يا بۇ كىشىنىڭ! ئادەملەر جەننەت ياسىيالامدۇ؟ جەننەت خۇدانىڭ ئىلكىدە. ئادەم ئۆلگەندە، ياكى جەننەتكە، ياكى دوزاخقا كىرىدىغان گەپ. نەدىمۇ ئادەم جەننەت، دوزاخ ياسىيالايدىغان ئىش بولسۇن؟ مېنى ئوقۇمىغان ساۋاتسىز سەھرالىق قىز دەپ مازاق قىلىۋاتامسىز؟ بۇنچىلىك ئىشنىمۇ بىلمەمدۇ ئادەم؟

سارەم دومسايدى، مايتارتىپ كەينىگە ئۆرۈلۈۋالدى. يۇسۇپ شۇئان سارەمنىڭ مۈرىسىدىن تۇتۇپ ئۆزىگە قاراتتى:

— سارەم، مەن كىچىكىنە ياشلىق ھاياتىمدا كۆپ مازاق قىلىشقا ئۇچرىغان ئادەم! مەن كىشىلەرنى مازاق قىلماسلىققا قەسەم قىلغان. بۇ مېنىڭ راست گېپىم، مەن سىزگە راست گېپىمنى ئېيتسام، جەننەت بىلەن دوزاخنى ئادەملەرنىڭ ياسىغىنىنى ئاڭلىغانلا ئەمەس، بەلكى كۆرگەن، كۆرۈۋاتىمەن، سىزمۇ كۆرۈۋاتىسىز، مانا بىز تۇرۇۋاتقان يەر ھازىر قىيامەت قايىم بولۇۋاتقان يەر...

— جەننەت، دوزاخنى ئۆزى ياسايدۇ؟... قىيامەت قايىم بولۇۋاتقان يەر؟...

سارەم يۇسۇپنىڭ چاقچاق قىلمايۋاتقان، سەممىي سۆزلەۋاتقانلىقىغا ئىشەنسىمۇ، ئۇنىڭ سۆزلىرىگە ئىشەنمىدى ھەم چۈشەنمىدى.

— ئۇنداقتا، جەننەتنى سىز بىلەن مەن ياسىيالامىزمۇ؟
— ياق، سىز بىلەن مەندەك نۇرغۇن ئادەم بىر نىيەتكە كەلگەندە، ياسىغىلى بولىدۇ.
— ئەمىسە، مۇشۇنداق ئاچارچىلىقتىن ئۆلۈپ كېتىۋاتقان ئادەملەر بىرلىشىپ جەننەت ياساپ، باياشات ياشىسا بولمامدۇ؟
— . . .
— ئادەملەر دوزاخنى نېمىشقا ياسايدۇ؟
— ئۆزلىرىنى قىيناش ئۈچۈن.
— ساراڭ بولمىسا، نېمىشقا ئۆزىنى قىينايدۇ؟
— . . .
— دوزاخ ياسايدىغان ئادەملەر كۆپمۇ؟
— ھەم ئاز، ھەم كۆپ.
سارەمنىڭ سەپرايى ئۆرلىدى:
— بۇ نېمىدېگەن گەپ؟ ھەم ئاز، ھەم كۆپ. . . مۇشۇمۇ گەپ بولدىمۇ؟
يۇسۇپ بۇلۇتلۇق ئاسمانغا قاراپ تۇرۇپ چۈشەندۈردى:
— ئۇلار ئۆزى ئاز بولسىمۇ، دوزاخنى ئۆزى ئازابلىماقچى بولغان كۆپ ئادەملەرنىڭ قولى بىلەن ياسايدۇ.
— خەقنى نېمىشقا ئازابلايدۇ؟
يۇسۇپ دەرھال سارەمگە ئىشارەت قىلدى:
— سارەم بولدى، ئەمدى بۇ گەپلەرنى سورىماڭ ھەم بۇ گەپلەرنى قەتئىي ئاغزىڭىزغا ئالغۇچى بولماڭ! بۇ مېنىڭ سىزگە تۇنجى قېتىم دېگەن مەخپىي گېپىم بولۇپ قالسۇن. بۇ گەپلەر ئاغزىڭىزدىن چىقىپ كەتسە بولمايدۇ. بۇ مېنىڭ سىزگە ئامانىتىم. قاراڭ، تاماق ۋاقتى بوپتۇ، ھەممە ئادەم داس - تەلەڭگىلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، كوممۇنا ئاشخانىسىغا ئۇماچقا كېتىپ باردۇ، يۈرۈڭ، بىزمۇ بېرىپ ئېلىۋالايلى، سەل كېچىكسەك، كېچىچە ۋاسا ساناپ چىقىمىز.

سارەم خۇشال بولۇپ مېڭىپ بولدىيۇ:
— ئالدىدا بېرىۋالسام، مېنى پومېشچىك دەپ تىللايدۇ، — دېدى كۆزىگە ياش ئېلىپ.
— مەن كاپالەتلىك قىلىمەن، يۈرۈڭ! مەن بار يەردە ھېچكىم سىزگە بىر نېمە دېيەلمەيدۇ، — دېدى يۇسۇپ.
— سىز بىلەن ماڭسام، ئىنزا تارتمامدىمەن؟
— ئۇنداق بولسا، مەن ئالدىڭىزدا كېتىۋېرەي، سىز ماۋۇ قوناقلىقنىڭ ئاۋۇ چېتى بىلەن مېنى ئىزدىگەن بولۇپ ياتىقىمغا كىرىڭ. ياتىقىمدا ھېلىقى نۇردۇن دېگەن سەپدىشىممۇ بار.
— ئۇ تازىمۇ قاملاشمىغان يىتىمدەك تۇرىدۇ.
— ئىچى تارراق ھېس قىلدىم، لېكىن ئۇنىڭ ئىچى تار بولسا، بىز بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى؟ ئۆزىنىڭ ئىچى ئۆرتىلىپ تۇرۇۋېرىدۇ، خالاس.

2

غۇۋا چۈش.
قاتتىق تۇتقان تولغاق سارەمنى ھوشىدىن كەتكۈزۈۋەتتى. قارىغاندا، ئوقنىڭ زەربىسىدىن، بالا مۇددەتتىن بۇرۇن تۇغۇلىدىغاندەك تۇرىدۇ. بىر مامات ئۇستىدە تۇرغاندا، يەنە بىر ھايات - مامات جېڭىگە بۇ بىچارە بەرداشلىق بېرەلەرمۇ؟ . . .
بىر دەھشەتلىك پاجىئەنىڭ ۋەھىمىلىك كۆلەڭگىسى يۇسۇپنىڭ ھارغىنلىق، غەزەپ، خورلۇق ئارىلىشىپ كەتكەن ئاجايىپ سۇرلۇك قىياپىتىدىن مانا مەن دەپ چىقىپ تۇرىدۇ. ئۇ ئۆيگە كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۆيگە كىرگەندە، سارەم كىچىككىنە نەفسەنىڭ سېكىلىكىنى ئايرىپ، كىچىككىنە قىلىپ، ئۇنىڭ خۇددى يىڭى پىلەك تارتقان ھەشقىپېچەكنىڭ يۇمران غولىدەك ئىككى تال چېچىنى چىرايلىق ئۆرۈپ قويۇۋاتاتتى. يۇسۇپ ئىشىكنى ياپتى - دە،

ئىشىككە يۆلىنىپ، كۆزىنى يۇمۇپ تۇرۇپ قالدى. ئۇنىڭ پۈتۈن ئەزاسى بىلىنەر - بىلىنمەس تىترەپ تۇراتتى، بېشىدىكى ئاق سىما، ئۇچىسىدىكى ئاق خالات، بويىنىدىكى پلانداسكوپ (يۈرەك ھەرىكىتىنى تىڭشىغۇچ) لار شۇ پېتى ئىدى. سارەم دەرھال ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۇنىڭدىن ھال سورىدى. نەفىسە «دادا» دېگىنىچە ئۇنىڭ ئالدىغا باردى. پۇتلىرىدىن قۇچاقلاپ، چوڭ قارا كۆزلىرى بىلەن ئاتىسىغا تىكىلدى. ئەمما يۇسۇپنىڭ ئادەتتە، ئىشتىن قايتىپ كىرگەندە، ھېچنېمىگە قارىماي، ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەلگەن ئۇماق قىزى نەفىسەنى بىر ھازا قۇچىقىغا ئېلىۋېلىپ، باغاشلاپ ئەركىلىتىپ سۆيۈپ، ئويىنىتىپ كېتىدىغان ئادىتى بۈگۈن كۆرۈنمىدى. قىزچاق ئاتىسىنىڭ ئۆزىگە تۇنجى قېتىم پەرۋاسىز قارىغانلىقىنى كۆرۈپ، بارمىقىنى چىشلىدى، ئاتىسىغا قاراپ كۆزىگە ياش ئېلىپ دومسايدى، سارەم نەفىسەنى قۇچىقىغا ئېلىپ، يۇسۇپنىڭ ئالدىغا كەلدى.

— بىر يېرىڭىز ئاغرىمىدا؟

يۇسۇپ بېشىنى چايقىدى.

— ئەمىسە، بىرەر كۆڭۈلسىزلىك بولدىما؟

يۇسۇپ ئۈندىمەستىن جىممىدە تۇردى، سارەمنىڭ ئۆڭسۈلى ئۆچۈپ، كۆزلىرى سەل يوغىناپ كەتتى.

— ئادەمنى دەككە - دۈككە قىلماي دېمەمسىز؟ زادى نېمە ئىش بولدى؟...

يۇسۇپ قوللىرى بىلەن، چاچلىرى چۈشۈپ، پېشانىسى بارغانچە بېشى ئۈستىگە قاراپ كېڭەيگەن، ئاق ئارىلىغان چاچلىرىنى چىڭ سىقىمدىدى، ئاندىن ئىككى چېكىسىنى قاتتىق ئۇۋۇلىدى، بىراق يەنىلا كۆزىنىمۇ ئاچماستىن جاۋابسىز تۇردى. سارەم ئۈنسىز تۇرغان ئېرىدىكى تاسادىپىي يۈز بەرگەن بۇنداق ئۆزگىرىشتىن تەگسىز بالا - قازانىڭ شەپىسىنى سەزگەندەك ئەندىكىپ كەتتى ھەم ھۇ تارتىپ يىغلىغانچە بېرىپ، كارىۋاتتا تەتۈر قاراپ

ئولتۇرۇپ، ئۆكسۈشكە باشلىدى:

— چۈشۈمۇ نەچچە قېتىم بۇزۇلغان، غېرىب - غۇرۋالارغا سەدىقە بەردىم، قاپىقىم توختىماي تارتقىلى تۇرغىلى ئىككى ئايدىن ئاشقانىدى، زادى كۆڭلۈم تۈيۈپلا تۇراتتى، ماڭا كېلىدىغان كەلگۈلۈك ئەمدى بار ئوخشايدۇ...

يۇسۇپ ئۈستىدىكى خالات، پلانداسكوپلارنى ئېلىپ، ئۆينىڭ بىر تەرىپىدىكى كونا شىرەنىڭ ئۈستىگە تاشلىدى ھەم ئىنتايىن روھسىزلانغان ھالدا، ئاستا مېڭىپ، ئانىسى بىلەن تەڭ قىرىلداپ يىغلاۋاتقان نەفىسەنى قۇچىقىغا ئېلىپ، ئۇنىڭ ياش بىلەن يۇيۇلۇپ توقاچتەك قىزىرىپ كەتكەن ئۇماق مەڭزىگە يۈزىنى ياقتى، ئالدىرىماستىن ئۇزۇن - ئۇزۇن بىرنەچچىنى سۆيدى، ئاندىن قولياغلىقىنى چىقىرىپ، ئۇنىڭ يۈزىنى سۈرتتى.

— سارەم، يىغلاۋەرمەي ماڭا قارا! تۇت ماۋۇ ياغلىقنى، كۆزلىرىڭنى سۈرتۈۋالغىن! — يۇسۇپ ئىنتايىن بوش، زەئىپ ئاۋازدا سۆزلىدى، — بىلىسەن، تولا يىغلىغان ئادەمنى كۆرسەم، سەپرايىم ئۆرلەيدۇ. يىغلىمىغىن، يىغلىساڭمۇ، بەرىبىر بولىدىغان ئىش بولدى... ئۇنى يىغا بىلەن توسقىلى بولارمىدى! شۇڭا، ھازىرنىڭ ئۆزىدە، مەن سېنىڭ ۋە قىزىمىنىڭ بەختسىز بولۇپ قېلىۋاتقىنىڭلاردىن قايغۇرۇۋاتىمەن.

سارەم بېشىنى كۆتۈرۈپ، ئېرىگە گاڭگىرىغان ھالدا قارىدى. يۇسۇپ باشقا تەرەپكە قاراپ تۇرۇپ:

— ھەرقاچان، بىرەر سائەتتىن كېيىن قولغا ئېلىنىشىم مۇمكىن... — دېدى.

— ھە؟! — سارەم قاتتىق چۆچۈپ ۋارقىرىغىنىچە ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى، — سىزنى نېمىشقا قولغا ئالىدۇ؟ ياكى سىز ئوغرىلىق قىلمىسىڭىز، ياكى قاتىللىق قىلمىسىڭىز؟

— ھېسابتا، مەن قاتىللىق قىلغان بولدۇم، مەن ئوپېراتسىيە قىلغان بىر خەنزۇ ئالىم تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتتى. ئۇ

تەكلىماكاننى گېئولوگىيىلىك تەكشۈرۈشكە ماڭغان ھېلىقى تۆ-
گىلىك خەنزۇلارنىڭ باشلامچىسى ئىكەن، تۈنۈگۈن ناھىيە ئۇلار-
نى داغدۇغىلىق يىغىن ئېچىپ ئۇزىتىپ قويغانىدى، يولغا چىقىش
ئالدىدا، تۇيۇقسىز ئاغرىپ يېقىلىپتۇ. تەكشۈرسەم، جىددىي خا-
راكتېرلىك سوقۇر ئۈچەي بوپتۇ. ئوپېراتسىيە قىلىپ، سوقۇر
ئۈچەينى ئېلىۋەتسىلا، ئوڭشىلىپ كېتەتتى. مەن بۇ قارشىمنى
ئوتتۇرىغا قويدۇم، شۇ چاغدا بۆلۈممىزنىڭ ھېلىقى ناشكەر
مۇئاۋىن مۇدىرى نۇردۇن ئۇنى ئون ئىككى بارماق ئۈچەي يارىسى
چىقىرىپ، ئوپېراتسىيە قىلمىسىمۇ، دورا، ئوكۇل بىلەن داۋالاپ
ساقايتقىلى بولىدۇ، دەپ داۋراڭ سالدى. مەن جىددىي ئوپېرات-
سىيە قىلمىسا، كېسەلنىڭ ھاياتىدىن ئايرىلىدىغانلىقىنى ئېيت-
تىم، شۇ چاغدا، يۇقىرىدىن قانداقلىكى چارە – ئامال بولسا
ئىشقا سېلىپ، كېسەلنى چوقۇم قۇتۇلدۇرۇۋېلىش لازىملىقى،
ئۇ كىشىنىڭ ئىنتايىن مۇھىم پەن – تېخنىكا خادىمى ئىكەنلىكى-
نى ئالاھىدە ئەسكەرتىپ، بۇيرۇق كەپتۇ. ناھىيە باشلىقلىرىنىڭ
ھەممىسى تىپىرلىشىپ كەتتى، ھېچقانداق ۋاقىتتا نۇردۇننىڭ
سىزىقىدىن چىقماي، ئۇنى قولتۇقلىۋالىدىغان دوختۇرخانا باشلى-
قى تاسادىپىي مېنىڭ قارشىمغا قوشۇلدى. شۇنىڭ بىلەن، كې-
سەل ئوپېراتسىيە قىلىندى. ئوپېراتسىيىنى مەن قىلدىم. ھەقى-
قەتەنمۇ سوقۇر ئۈچەي بولۇپ چىقتى، ئوپېراتسىيە مۇۋەپپەقىيەت-
لىك بولدى. كېسەلنىڭ ئەھۋالىمۇ خېلى ياخشى ئىدى، بىراق
ئارىدىن يېرىم كۈن ئۆتكەندە، تۇيۇقسىز ئۆلۈپ كەتتى. نۇردۇن
قاتارلىقلار ناھايىتى قۇتراپ كېتىۋاتىدۇ، قانداقتۇر مەندە «قارا
نىيەت» بار ئىمىش. . . باشلىقلارمۇ مېنىڭ سىياسىي ئارقا كۆ-
رۈنۈشۈمنىڭ ئىنتايىن خەتەرلىك ئىكەنلىكىنى بىلىپ، ناھايىتى
چۆچۈشۈپ كېتىپتۇ. يۇقىرىدىن بۇ مەسىلىنى قاتتىق تەكشۈرۈپ
بىر تەرەپ قىلىش توغرىسىدا بۇيرۇق كەپتۇ. مەن بۇنىڭدا چوقۇم
بىر ئويۇن بارلىقىنى سەزدىم، بۇ چوقۇم نۇردۇننىڭ. . .

سارەم يەنە ھوشىدىن كەتتى.

3

غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان شام يورۇقىدا، يۇسۇپ قېتىپ ئولتۇ-
رىدۇ، ئۇنىڭ پورتمالىنىڭ ئارىسىدا سارەمنىڭ قۇچىقىدا كىچىك-
كىنە نەفىسە، ئۇنىڭ يېنىدا يۇسۇپ مۇلايىم كۈلۈمسىرەپ ئولتۇ-
رۇپ چۈشكەن سۈرەت تۇرىدۇ. ئۇنىڭ سۈرەتنى تۇتقان قولى
بىلىنەر – بىلىنمەس تىترەپ تۇراتتى. بۇنىڭدىن سەل ئىلگىرى،
ئىككى مۇھاپىزەتچىنىڭ ھەمراھلىقىدا، تولۇق قورallانغان، چى-
رايى ئادەتتىن تاشقىرى جىددىي ھەم سۈرلۈك تۇس ئالغان رازاق
ھېكىم كىرىپ، ئاۋۋال ئۇنىڭ پۇتىنىڭ ياخشى بولغان – بولمى-
غانلىقىنى سورىدى. يۇسۇپ پۇتىدا سەل تالغاندىن باشقا ھېچقان-
داق ئالامەتلەر يوقلۇقىنى ئېيتتى. رازاق ھېكىمنىڭ چىرايىغا
سەل تەبەسسۇم يۈگۈرگەندەك بولدى:
— رەھمەت سىزگە يۇسۇپكا، رەھمىتىمىزنى ئامان بولساق
كېيىن باشقىدىن دېيىشىۋالىمىز. ئەتە – ئۆگۈننىڭ ئىچىدە،
زولىقۇمدا[1] قاتتىق تۇتۇشىدىغاندەك تۇرىمىز، بۇ قېتىمقى ئۇ-
رۇشقا خوجاينلىرى قاتارىدا رەقىبىڭىز نۇردۇنمۇ قاتنىشىدىكەن.
بەلكى ئامىتىمىز كېلىپ قالسا، ئۇ ئىپلاسنىڭ ئەجىلى ئاشۇ نەس
باسقان قۇملۇقتا بولۇپ قالار، ئۆلۈكى قاغا – قۇزغۇنلارغا يەم
بولۇپ كېتەر. بىزمۇ بۇ تەقدىردىن قۇتۇلالماسلىقىمىز مۇمكىن.

[1] زولىقۇم — مەكىت ناھىيىسىنىڭ شەرقىي شىمالىغا تەخمىنەن
ئاتمىش – يەتمىش كىلومېتىر كېلىدىغان تەكلىماكان قۇملۇقىغا جايلاشقان
يۇرت. 1969 – يىلى بۇ يەردە توپىلاڭچى ئىككى تەرەپ ئوتتۇرىسىدا زور
كۆلەملىك قانلىق جەڭ بولغان.

مېنىڭ سىزنىڭ يېنىڭىزغا كىرىشىمدىكى ئاساسىي مۇددىئايىم، سىز بىز بىلەن، شەخسەن مەن بىلەن ھەربىر قەدەمدە بىرگە تۇرۇپ ئۇرۇشقا قاتنىشىسىز، مەن شۇنى ئۈمىد قىلىمەن، بۇ مېنىڭ سىزگە ھەم ئىلتىماسىم، ھەم بۇيرۇقۇم!...

رازاق ھېكىم شۇلارنى دېدى - دە، چىقىپ كەتتى. يۇسۇپنىڭ ۋۇجۇدىدا شىددەتلىك بىر قايىنام ئېقىم پەيدا بولدى. ئۇنىڭ مۇشتۇملىرى چىڭ تۈگۈلدى، كۆزلىرى بىر كىچىكلەپ، بىر چەكچەيدى. ئۇ، قويۇق قوڭۇر بۇرۇتى ئاستىدىن قىزىرىپ سەل تۆۋەنگە سوزۇلغان كالپۇكىنى چىشلىدى، چىڭ تۈگۈلگەن مۇشتۇمى ئۈستىدىن كۆپۈپ چىققان تومۇرلىرى بارغانچە كۆكىرىپ، ئۇسما رەڭگىدە، خازاڭ تاشلىغان دەرەخ شاخلىرىدەك كۆرۈندى. مانا بۇ ئۇنىڭ قەتئىي قارارغا كەلگەنلىكىنىڭ ئالدىنقى شەپىسى ئىدى. ئۇنىڭ قۇلىقىغا سىرتتىن بىر ئىتنىڭ غەزەپ بىلەن بوغۇلۇپ قاۋىغانلىقى، ئۇنىڭغا ئارىلىشىپ، بىر ئايالنىڭ ئىتقا كايىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، بۇ ئاۋاز — ئادەملەر نۇرغۇن قېتىم ئاڭلىغان، ئەمما ھېچ ئېتىبارسىزلا بىر سۇ ئىچىم ۋاقىت ئىچىدە ئۇنتۇلۇپ كېتىدىغان ئاۋاز ئىدى. بىراق، ھەر قېتىم ئىت قاۋىغان ئاۋاز بىلەن ئايال كىشىنىڭ ئاۋازى ئارىلاش ھالدا ئاڭلانسا، يۇسۇپ ھاياجانلىناتتى، قانلىرى ئۇرغۇيتتى، ۋۇجۇدى، ئەڭ ئاچچىق، ئەڭ نازۇك سېزىملار ئىلكىدە لەرزىگە كېلەتتى. ئىت قاۋىسا، ئۇنىڭ كۆز ئالدىغا ئورۇقلاپ، سۆڭگەكلىرى ئۇششاق باللار چامغۇر سانجىپ يەيدىغان يۇلغۇن چوكىسىدەك بولۇپ قالغان، تولا زەنجىر تارتقانلىقتىن، بويۇنلىرىنىڭ تۈكى چۈشۈپ قىپقىزىل توقاچ يارا بولۇپ كەتكەن، كۆزلىرى چوغدەك قىپقىزىل ھەم كىچىك كۆزى ئۈستىدە كۆزىگە رەڭداش بىر چىمدىم قېشى بولغان، پېشانىسىدە بارماقتەك ئېقى بار، قورساقلىرى غالتەكتەك چىڭ يۆگەلگەن، قويرۇقىنىڭ ئۇچى ئاق قوڭۇر، يىراقتىن قارىسا، خۇددى تۆت كۆزى بار ئاجايىپ قورقۇنچلۇق

بىر مەخلۇقتەك كۆرۈنىدىغان بىر ئىتنىڭ ئۇنىڭ ئالدىغا شىددەت بىلەن ئېتىلىپ كېلىۋاتقانلىقى كېلەتتى. بۇ كۆرۈنۈش ئۇنى شۈركەندۈرۈپ چۆچۈتۈۋېتىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، بۇ كۆرۈنۈش ئۇنىڭ كاللىسىغا كىرىپلا ئالىدۇ. ئۇنى ئويلىماي دېسىمۇ يەنىلا ئويلايدۇ، تۈرمىدە ياتقان ئاشۇ كۈنلەردە، قارلىغاچ قانىتى قىلىپ باغلىنىپ، ئۆلۈم ھۆكۈمى ئېلان قىلىنىۋاتقان سوت سەھنىسىدىمۇ، بۇ ھەم ئاچچىق، ھەم شېرىن ئەسلىمىلەرنى ئۇ ئويلىماي تۇرالمىغان، ئىت ئاۋازى، ئايال ئاۋازى قەيەردە ئاڭلانسا، شۇئان ئۇنىڭ خىيالىدا شۇ كۆرۈنۈش پەيدا بولىدۇ...

يۇسۇپ تۈگىمەس - پۈتمەس دەرد - ئازابلارنى كىندىك قېنى تۆكۈلگەن ئانا يۇرتى قەشقەرنىڭ ئۆمۈچۈك تورىدەك ئوڭغۇل - دوڭغۇل قىستاڭ كوچىلىرىغا تاشلىۋېتىپ، قۇلىقىم ئاڭلىمىسۇن دەپ، ئەڭ يىراق تەكلىماكان قۇملۇقىنىڭ ئارىسىدىكى بۇ بوستانلىق سەھراغا كېلىپ، ئۆزىنىڭ خىزمەت ۋە جەمئىيەت ھاياتىنى باشلاپ، بىر ئاي بولغاندا، بىر ئەتىگىنى دوختۇرخانا باشلىقى ئۇنى ئىشخانىسىغا چاقىرتتى. ئوقۇش پۈتتۈرۈش، خىزمەت تەقسىماتى جەريانىدا، بۇ «ۋەتەن خائىنى»نىڭ بالىسىنىڭ ئاتا - ئانىسى بىلەن مۇناسىۋىتىنىڭ زادى بار - يوقلۇقى، ئۇلارنى سېغىنىدىغان - سېغىنمايدىغانلىقى، خەت يازغان - يازمىغانلىقى قاتارلىق ئادەمنىڭ ئىچىنى ئېلەشتۈرۈۋېتىدىغان سوئاللار ئۇنىڭدىن بەكمۇ كۆپ سورالغانىدى. ئۇ باشلىقنىڭ يېنىدىن بۇ باشلىقنىڭ يېنىغا، ئۇ ئىشخانىدىن بۇ ئىشخانىغا تولا چاقىرتىلىپ، تولا مەسىلە تاپشۇرۇپ، ئاتا - ئانىسى بىلەن بىرگە بولغان كۈنلىرىنى مەجبۇرلاشلار ئىچىدە تولا ئەسلەپ، بەزىدە ئەسلىگەندە سېغىنغان بولۇپ چىقىپ قېلىپ، بىرىنىڭ سوغۇق مۇئامىلىسىگە، يەنە بىرىنىڭ قوپال مۇئامىلىسىگە تولا ئۇچراپ، باشلىق ئىشخانىغا چاقىرتسىلا، ئۆزىگە بولىدىغان ئايىغى چىقمايدىغان تۈگىمەس سوئال - سوراقنىڭ شەپىسىنى بىلىدىغان بولۇپ قالغانىدى.

يۇسۇپ بۇ سوئال ـ سوراقلارنىڭ ئايىغى چوقۇم مۇشۇ يىراق سەھراغىمۇ يېتىپتۇ، دېگەن قاراشقا كېلىپ، قەلبىدە مىڭ پاتمان ئازاب چېكىپ، يەنە جاۋاب بېرىشتىكى كەيپىياتىنى تىزگىنلەش، تەمكىن، جاسارەتلىك بولۇش قاتارلىق ئىشلارغا ئىدىيە جەھەتتە تولۇق تەييارلىنىپ، باشلىق ئىشخانىسىغا كىردى. ئاھ... مانا باشلىقنىڭ، مانا بۇ ئاق كۆڭۈل باشلىقنىڭ چىرايى قايغۇلۇق، سۇرلۇك تۈس ئالغان. ئۇنىڭغا چوقۇم «ئاتا ـ ئاناڭ بىلەن مۇناسىۋەتنى چوقۇم ئۈزدۈڭمۇ؟ سېغىنامسەن؟» دېگەن سوئاللارنى سوراش تەس كېلىۋاتسا كېرەك. ئىنسان ئۈچۈن، دۇنيادا ئەڭ قەبىھ پاجىئەلەر ئىچىدە، «ئاتا ـ ئانامدىن تاندىم، ئۇنى مەڭگۈ، ئۆمۈر بويى سېغىنمايمەن» دېيىشتىن، بۇ سۆزنى ئانىنىڭ كۆكسىدىن ئاق سۈتنى شورىغان ئېغىزدىن چىقىرىشتىن ئارتۇق پاجىئەمۇ بولامدۇ؟ كىممۇ ئاتا ـ ئانىسىدىن تانىدۇ؟ كىم ئاتا ـ ئانىسىنى سېغىنمايدىكەن؟ ئەي، يالغان گەپكە، پەردازلانغان «ھەقىقەت»كە ئامراق ئادەملەر! سىلەر ئۆزۈڭلار ئاتا ـ ئاناڭلاردىن تانغانمۇ؟ ئاشۇنداق قارا يۈزلۈكلەرنى قىلغانمۇ؟ سىلەر سىياسىي بېسىم بىلەن، ئۇنىڭ ئاغزىنى تاندۇرالىغان بىلەن، يۈرىكىنى تاندۇرالايتتىڭلارمۇ؟ مەيلى چەت ئەلدە بولسۇن، مەيلى گۇلەختە ياتىدىغان قەلەندەر بولسۇن، ئاتا ـ ئانا دېگەن بەرىبىر ئاتا ـ ئانا ـ دە! بۇنى سېغىنماي مۇمكىنمۇ؟ بالىدىكى يۈرەك ئاشۇ يۈرەكلەرنىڭ جەۋھەرلىرىدىن پۈتكەن ئەمەسمۇ! ئەي، سىلەر يالغانغا زورلاپ، يالغانغا ئىشىنىدىغان بەندىلەر! يۇسۇپ يىغلىۋېتىشتىن ئۆزىنى ئاران تۇتۇپ تۇرالىدى. باشلىقنىڭ ئاغزىدىن «ئاتا» سۆزى چىققان ھامان، ئۇ ئاۋازىنى گۈلدۈرمامىدەك قويۇپ بېرىپ، بار ئاۋازى بىلەن يىغلىۋېتىدۇ. مانا بۇ يۈرەكتىن چىققان ھەقىقەت، بەلكى بۇ ھەقىقەتنىڭ ئىسيانى بولىدۇ. بۇ يىغىنىڭ ئاخىرى نېمە بولۇپ چىقىدۇ؟ زىندان! بۇ ئاقىۋەت ئۇنىڭغا شۇ ۋاقىتتا كىشىلەر ئىچىشكە مەجبۇر بولۇۋاتقان كوممۇنا ئاشخانى-

سىنىڭ سۈپۈرگە توغراپ ئەتكەن كېپەك ئۈمىچىدەك تەييارلا! مەيلى، زىندان ئۇنىڭغا ئاتا ـ ئانىسىدىن تانمىغانلىق جىنايىتىنىڭ جازا مەيدانى بولسا، مەيلى... ئەمەلىيەتتە ئۇ يەردە كىشىنىڭ نەپسىنى سىقىدىغان مۇنداق ئېغىر سىياسىي ھاۋا يوق... ئۇ يەردە كۆك پىتلار ئۈمىلەپ يۈرگەن تام ـ تورۇسلارغا قاراپ، خالىغانچە خىيال سۈرگىلى بولىدۇ. يۇسۇپ كىرىپ كېلىشىگىلا، ئارقا چوققىسىنىڭ چېچىلا قالغان دوختۇرخانا باشلىقى قولىدىكى ھۆججەت بىلەن بۇرنىنىڭ ئۇچىغىلا سىيرىلىپ چۈشۈپ قالغان كۆزەينىكىنى شىرە ئۈستىگە قويۇپ، يۇسۇپنى ئۈستەلگە ئولتۇرۇشقا ئىشارەت قىلدى. شۇ چاغدىلا، يۇسۇپ ھەربىي فورمىدىكى، تەتۈر ئۈستىخان، ئۆزىدىن بىرنەچچە ياش چوڭ بىر قارىمۇتۇق يىگىتنى كۆردى. بىر قاراشتىلا ئۇنىڭ ھاكاۋۇر بىرنەرسە ئىكەنلىكىنى بىلدى، ئەمما يەنىلا سالاملىشىپ قويىماقچى بولۇپ، سەل ئىگىلەي دېۋىدى، ئۇ ئەتەي كۆرمىگەن بولۇۋالدى. يۇسۇپنىڭ غۇژژىدە ئاچچىقى كەلدىيۇ، ئىچىدە كۈلدى. «دۇنيادا مۇنداقمۇ ئاجىز، بىچارە مەخلۇقلار بولىدۇ، ئىسىت، سىلەرنىڭ ھالىڭلارغا!» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى ئۇ. شۇ چاغدا دوختۇرخانا باشلىقى ئايال كىشىنىڭ ئاۋازىدەك ئىنچىكە ھەم مۇلايىم ئاۋاز بىلەن، يۇسۇپنىڭ تۇرمۇش، خىزمەت ئەھۋالىنى سورىدى. بىلمەيدىغان ئادەم، بۇ ئىشخانىنىڭ ئىشىكى ئالدىدىن ئۆتۈپ قالغۇدەك بولسا، بۇ ئىشخانىدا بىر ئايال كىشى سۆزلەۋېتىپتۇ، دەپ ئويلاپ قالغۇدەك، دېگەننى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى يۇسۇپ ۋە جاۋاب بەردى:

— كۆزلىرى كۆرۈۋاتىدۇ، كېلىۋاتقان كېسەللەر ناھايىتى كۆپ، ياتاق يېتىشمەي، كارىدوردا، ھەتتا سىرتتا يېتىۋاتىدۇ. بىز زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ داۋالاۋاتىمىز، بىراق، كېسەللەرنىڭ ساقىيىش نىسبىتى ئاز، ئۆلۈش نىسبىتى يۇقىرى بولۇۋاتىدۇ. كېلىۋاتقان كېسەلنىڭ ئاتمىش پىرسەنتى ئاشقازان كې-

سىلى. يېگىرمە پىرسەنتى قارا شامال كېسىلى، بۇ كېسەلنىڭ ھەممىسى كوممۇنا ئاشخانىسىدىكى تاماقلارنىڭ سۇپۇرگە بىلەن چامغۇر توغراپ، قورۇلغان كېپەكتە ئەتكەن ئۇماچ ۋە پىياز بىلەن ئەبجەش قىلىپ ئېچىتىلغان قوناق ئۇنىدا قىلىنغان موما بولغانلىقىدىن كېلىپ چىققان.

— بولدى، بولدى، — دوختۇرخانا باشلىقىنىڭ بۇ گەپلەرنى ئاڭلاشقا تاقىتى قالماي، كۆزىنى يۇمغان ھالدا، گۆشلۈك ئالقانلىرى بىلەن كوسا ئېڭەكلىرىنى سىيلاپ سۆزلىدى، — بۇلارنىڭ ھەممىسى ماڭا چۈشىنىشلىك، جۇڭگو تەۋەسىدە ياشاۋاتقان ھەممە ئادەم بۇ ئىشلارنى چۈشىنىدۇلا ئەمەس، بىۋاستە ئۆز بېشىدىن كەچۈرۈۋاتىدۇ، بولۇپمۇ بىزنىڭ بۇ چەت - يىراق سەھرادا تېخىمۇ شۇنداق. گېپىمنىڭ بېلىگە قېقىۋەتتى دەپ، رەنجىپ قالماڭ، مەن ھېچكىمنى رەنجىتىپ قويۇشنى ياقتۇرمايمەن، ئەمما بۇ گەپنىڭ بېلىگە قېقىۋېتىش سىزگە كۆپ پايدىلىق بولىدۇ. ياش ئادەم بەك ھېسسىياتلىق كېلىدۇ، ئەمما ھېسسىياتىڭىزنىڭ ھازىرقى زىل سىياسىي ۋەزىيەتكە ماسلاشقىنى ياخشى. بۇنىڭدىن كېيىن بۇ كېسەللەر نېمە سەۋەبتىن ئۆلۈۋاتىدۇ. دەپ سورىسا، سىياسەتكە قېيىپ كەتمەي، ئۆز كەسپىي تىلىمىز بويىچە: «ئوزۇقلۇق نورمال ئەمەس، قۇۋۋەت كەمچىل» دېسىڭىزلا بولدى، قالغان سۆزنىڭ ھەممىسى ئارتۇقچە. ئۇنىڭ ئۈستىگە، ھازىر دورىمۇ، دوختۇرمۇ كەمچىل، ئاساسىي تەۋەررۇكلىرىمىزنىڭ بىرى سىز بولۇپ قالدىڭىز. ئاغزىڭىزنىڭ بېغى مەھكەمرەك بولمىسا، ۋاقتى كەلگەندە، بۇ بىزنىڭ تەۋەررۇكىمىز ئىدى دەپ، بېشىمىزنى تاشقا ئۇرۇۋالساقمۇ بىكار. ھە راست، سىزنىڭ كاللىڭىز قالغىنىنى بىلمەيدۇ. چاقىرىشىمدىكى سەۋەب، سىزنى ئىنتايىن مۇھىم پەۋقۇلئاددە ۋەزىپە بىلەن، ئۇخلاپ چۈشىڭىزدىمۇ كۆرمىگەن جايغا — تەكلىماكاننىڭ ئەڭ ئىچكىرىسىدىكى تۇمەنتال دېگەن يېزىنىڭ بىر ئېغىز دېگەن كەنتىگە ئەۋەتمەكچى

بولۇۋاتىمىز. ئۇ يەردە ئومۇميۈزلۈك قارا كېزىك كېسىلى تارقىلىپ، ئادەملەر ئاساسەن يېقىلىپتۇ. بۇ بىر چوڭ بالا - قازانىڭ باشلىنىشى، خۇدادىن باشقىنىڭ كۈچى يەتمەيدىغان بىر ئاپەت... ئۇ يەردىكى پۈتۈن تەييارلىق ئىشلىرىنىڭ ھەممىسىنى يۇقۇملۇق كېسەللىكنىڭ ئالدىنى ئېلىش پونكىتى بىلەن يېزا دوختۇرخانىسى مۇۋاپىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ ئىشلەۋاتىدۇ. ئۇ يەرگە كىرىپ - چىقىشلاردىن تارتىپ، سۇ - يېمەكلىكلەرگىچە چەكلەندى. ھەممە ئىشلار ئاساسەن مۇۋاپىق كېلىۋاتىدۇ، سىزنىڭ ۋەزىپىڭىز پەقەت داۋالاش ھەمدە ئۇ يەردىكى تىببىي خادىملارغا يېتەكچىلىك قىلىش. بۇ ئادەتتىكى ئىش ئەمەس، سىزلا ھۆددىسىدىن چىقالايسىز. ماۋۇ يىگىت بىلەن تونۇشۇپ قويۇڭ! ئىسمى — نۇردۇن، ھەربىي سەپتىن يېڭى بوشىنىپ كەلگەن، ھۆكۈمەت بىزگە دوختۇر بولسۇن دەپ بېرىپتۇ، لېكىن دوختۇرلۇق ساۋاتى يوق، ئۆگىتىسىز، ئاندىن سىزگە ياردەملىشىدۇ، ھېچ بولمىسا، دورا ساندۇقىنى كۆتۈرۈش، شپىرىس قاينىتىش دېگەندەك ئىشلارغا سالسىڭىزمۇ سىزگە ئاراملىق بولىدۇ. يەنە، مەسىلەن، خەتەرلىك ئۆلۈكلەرنى ھاكلاپ دېزىنفېكسىيە قىلىپ چوڭقۇر كۆمۈش ئىشلىرىدىمۇ بۇ كىشىگە تايانسىڭىز بولىدۇ. كۆردىڭىزمۇ، تازا تەتۈر ئۈستىخان كۈچتۈڭگۈر ئادەم، ھەربىي سەپتە چوڭقۇر ئورا كولاشنى ئۆگەنگەن، ئاشۇ خەتەرلىك ئۆلۈكلەرنى چوڭقۇر كولاپ كۆمۈشتە، نۇردۇننى گوركار قىلىۋالىسىز.

باشلىق شۇنداق دەپ خىرىلداپ كۈلدى. «ئۆزى ئاغزىڭىزنىڭ بوغقۇچى چىڭ بولسۇن دەيدۇ، خەقنىڭ كۆڭلىنى ئاياشنى بىلمەي، كۆڭلىگە نېمە كەلسە شۇنى دەۋېرىدىغان ئادەم ئىكەن بۇ!» دەپ ئويلىدى يۈسۈپ ھەم نۇردۇنغا قارىدى، نۇردۇن ئۆپكىدەك ئېسىلىپ قىزىرىپ كەتكەن بولۇپ، چىرايىدىن غەزەپ يېغىپ كېتىۋاتاتتى. يۈسۈپ ئوڭايسىزلاندى، باشلىق يەنە سۆزلىدى:

— ھە، غەزىپىڭىز كېلىۋاتامدۇ يىگىت؟ رەنجىمەڭ! بىز

ئەسلى سىزنى قوبۇل قىلالمايتتۇق، چۈنكى، بۇ ھەربىي لاگېر ئەمەس، ئادەم داۋالايدىغان ئورۇن ئىدى، سىزنىڭ بۇ ئىشتىن قىلچە خەۋىرىڭىز يوق. سىزنى يۇقىرىدىن بىزگە تاڭدى، ئامال يوق. دەرۋازا ساقلاشقا قويايلى دېسەك، دەرىجىڭىز چوڭ ئىكەن. شۇڭا، سىزنى بىر مەزگىل ئۆگىتىپ، دوختۇر قىلىۋالايلى، دېدۇق. شۈكرى قىلسىڭىز بولىدۇ، بۇ ھۈنەر ئانچە ئاسان ئەمەس. يەنە دەپ قوياي، مەن بايا گېپىنى قىلغان يۇسۇپ مۇشۇ! بۇنىڭ ھەرقانداق گېپىدىن چىقمايسىز، نېمىگە بۇيرۇسا، شۇنى قىلىسىز، بىلدىڭىزمۇ؟ بولدى، سىز چىقىپ، ئەتە يۇسۇپ بىلەن يولغا چىقىشقا تەييارلىق كۆرۈڭ!

نۇردۇننىڭ چېكىلىرىدىن تەر بۇزۇلداپ چىقىپ كەتكەن بولۇپ، پۇشۇلداپ تىنىغانچە، باشلىققا تىكىلىپ قالغانىدى. باشلىق ھېچ پەرۋاسىز ئۇنى يەنە بىر قېتىم چىقىپ كېتىشكە بۇيرۇغاندىن كېيىن، ئۇ ئاندىن چىقىپ كەتتى. بۇ ھالدىن يۇسۇپ ئىنتايىن خىجىل بولدى ھەم ئىزا تارتىپ گەدەنلىرىگىچە قىزىرىپ كەتتى. تازىمۇ قوپال، كۇسا بولغان بىلەن يۈزىدە تۈكى بار ئادەمكىنە بۇ؟ قىزىل يۈزلۈك ئادەم يۈزمۇ يۈز قاراپ تۇرۇپ، قانداقمۇ بۇنداق گەپلەرنى قىلالايدۇ! باشلىقنىمۇ شۇنداق يۈزسىز ئادەملەر قاملاشتۇرالايدۇ، دەپ ئويلىدى يۇسۇپ. نۇردۇن چىقىپ كېتىشىگىلا، باشلىقنىڭ چىرايىدىكى سوغۇقلۇق پۈتۈنلەي يوقىلىپ ئۇنىڭ ئورنىنى بىر خىل مۇلايىم تەبەسسۇم ئىگىلىدى. ئۇ قوللىرىدىن قاس چىقىرىپ تۇرۇپ:

— قاراڭ ئۇكام، بۇ ئەسكەر بولغان سولتەكلەر قانچىلىك بىر نېمىلەر ئىدى؟ بىرەر يەردە ئادەم كۆرگەزمىسى بولسا، قويغۇدەك قۇرۇق سۆلىتىلا بار ئىكەن، خالاس. ئۇنىڭدىكى ھاكاۋۇرلۇقچۇ تېخى! ئالمايمىز دەپ شۇنچە چىڭ تۇرسام، ۋاي، ئۇ بولسام، بۇ بولسام، ئارزۇيۇم دوختۇر بولۇش ئىدى، بەك قىزدقاتتىم، دېدى، بوپتۇ، ياش بىر نەرسە ئىكەن، بىزنىڭمۇ بالا -

چاقىمىز بار ئەمەسمۇ، دەپ ماقۇل بوپتىمەن. بۇ گۈينىڭ كاززاپ چولە ئىكەنلىكىنى نەدىن بىلەي! دوختۇرخانىغا كۆتىنى پاتۇرۇۋېلىپلا، خوتۇنىنى ئۇرۇپ، ئىككى بالىسى بىلەن مەجبۇرىي قويۇۋېتىپتۇ. ئايالى بىر يېتىم، ئاتا - ئانىسى يوق چوكان ئىكەن، ئالدىمغا كېلىپ يىغلاپ، كۆپ ھال ئېيتتى، بۇ ئەسكەرگە شۇنچە نەسىھەت قىلدىم، زادى گەپ يېمىدى، بىرئاز ئۇچۇقداپ قويدۇم، ئەمما شەخسىي تۇرمۇشقا بۇنىڭدىن ئارتۇق ئارىلاشقىلى بولامدۇ دەيسىز؟ ھېلىقى بىچارە ئايالنى ئىدارىنىڭ چايخانىسىغا ئورۇنلاشتۇرۇپ، بىر ئېغىز ئۆيىنى ئولتۇرۇشقا بەردىم. ئۇ ئۆز يۇرتىدا، ماكانسىز سەرگەردان بولۇپ قالسا بولمايدۇ - دە! ھا. . . ھا. . . ھا. . . دېگەن بىلەن، مېنىڭ ئاغزىمنىڭ بوغقۇچى سېنىڭكىدىن بوش - دە! ياكى قېرىپ قالدىممۇ، ياكى باشقا سەۋەبتىنمۇ، سەپرالىشىپ، ئاغزىم ئېچىلسىلا، سۆزلەپ قالىدىغان بولۇپ قالدىم، بىرئاز چارچاپمۇ قالدىم، گەپ شۇ! ئەتە يولغا چىققىن، نۇردۇننى چىڭ تۇت! ئاندىن بۇ يەردە سىياسەت توغرىسىدا ئېغىز ئاچمىغىن، ھە راست، سەنلىسەم خاپا بولامسەن؟ مەن يېقىن ئادىمىمنى، مەسىلەن، ئاتا - ئانام، بالام، ئاكا - ئىنىم. . . دوستلىرىمنى سەنلەيمەن، رەنجىمىگىن. ئۇ تۇتامى يوق، بىر ئەسكى نەرسە ئىكەن، سۆزۈڭگە دىققەت قىل، بۇنىڭ قولىدىن ھەرقانداق ئەسكىلىك كېلىدىغاندەك تۇرىدۇ. كىچىكىمدە، ئاتام: «پورداق يۈز ئادەمدىن ۋاپا كەلمەيدۇ» دەيدىغان. ئۇنىڭ يۈزىنى كۆردۈڭمۇ؟ ھە، بايا دېگەنلىرىڭگە ئەمدى قوشۇمچە قىلاي، ئادەملەردىكى بارلىق كېسەل ئاشۇ كوممۇنا ئاشخانىسىنىڭ ئۇماچ قازىنىدىن كېلىۋاتىدۇ، پۈتۈن قۇۋۋەت بېرىدىغان نەرسىلەر بۇ زېمىندىن ئەكىتىلدى. ئاللا ھۆكۈمەتنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بېرەر، بۇ سىياسەت. . . ماقۇل، خۇداغا ئامانەت! . . .

ئىشىك قاتتىق تاراقلاپ ئېچىلىپ، يۇسۇپنى قاتتىق چۆچۈتىۋەتتى، تۆت چاپارمەن بىر ئېغىر ياردارنى ئەكىرگەنىدى.

يۇسۇپ بىر قاراپلا، ئۇ كىشىنى تونۇدى، بۇ روزى مەمتىمىنلەر-
نىڭ ئەتراپقا داڭقى كەتكەن مەرگىنى — ئاۋۇت پوۋان ئىدى،
ئوق ئۇنىڭ ئۈچەي - باغرىنى تېشىغا چىقىرىۋەتكەنىدى، چىرايى
قارىداپ، غەزەپتىن كۆزىگە قان تولغان مۇھەممەت ئىمىن ئالدى-
راپ كىرىپ كەلدى:

— يۇسۇپكا، ھەممە ھۈنىرىڭىزنى ئىشقا سېلىپ، ئاۋۇت
پوۋاننى چوقۇم قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭ!

4

مانا بۈگۈن ئىككى كېچە، بىر كۈندۈز بولدى، سارەم يەنە
ھوشغا كېلىپ، يەنە ھوشدىن كېتىپ، سەكراتتا تۇرۇۋاتىدۇ.
سىرتتىكى قالايمىقان ئېتىشۋازلىق بارغانچە ئەۋج ئالغىلى تۇر-
دى. سارەم بۈگۈن تاڭ سەھەرگە يېقىن يەنە ھوشغا كەلدى.
بۇ چاغدا، نەفىسە شۇ مېھرىبان ئانىنىڭ يېنىدا يېنىك پۇشۇلداپ
ئۇخلىماقتا ئىدى. ئۇ بوشقىنا جۆيلۈپ، چۈشىنىكسىز بىرنەرسى-
لەرنى دەپ ئۇخلايدۇ، چىشلىرىنى غۇچۇرلىتىدۇ، بىردە، كۈ-
لۈمسىرەپ، چىرايى ئاپرېل تېڭىدا تولۇپ ئېچىلغان بىر تال
گۈلگە ئوخشاش ئېچىلىدۇ، بىردە، جۇدۇن سوققان يۇمران ياپ-
راقتەك قورۇلۇپ كېتىدۇ. بىراق ئانا ئۇنىڭ ئوماق چىرايىنى
كۆرۈشكە شۇ تاپتا ھەرگىزمۇ قادىر ئەمەس. ئۇنىڭدا پەقەت كۆز
ئالمىسى ئۈستىدىكى ئېغىرلاشقان قاپاقنى ئاران كۆتۈرەلىگۈدەكلا
مادار بار، ئازراق ئويلىيالايدۇ... خىيالىمۇ قالايمىقان...
ھېلى ئۇ رەڭدىكى ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشت ئېسىگە كەلسە،
ھېلى بۇ رەڭدىكى ئېچىنىشلىق سەرگۈزەشت... ھەممىسى ئوخ-
شاش ئاچچىق سەرگۈزەشتلەر... ئېسىگە كېلىپ تۇرىدۇ. «ئە-
جەبا، يۇسۇپ ئۆلۈپ بولۇپ يەنە تىرىلدىمۇ؟ ئاللا ئۆلگەن ئادەمنى
يەنە قايتا تىرىلدۈرەرمۇ... ياكى ئۇ ئۆلمىگەن بولغىيدىمۇ؟

ئۇنىڭ ئۆلگىنىنى كىم كۆردى؟ نۇردۇن، ئاشۇ لەنىتى نۇردۇن،
ۋۇجۇدى پەسلىكتىن... ئىپلاس ھىيلىگەرلىكتىن پۈتكەن نۇر-
دۇن... كۆرگەن، شۇ دېگەن. يەنە... يەنە ھېلىقى نۇردۇن-
نىڭ دوستى — سېمىز تۇرمە باشلىقىمۇ بار.»

يۇسۇپ قولغا ئېلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، سارەم ئۈچۈن
ئادەم چىدىغۇسىز جاپالىق كۈنلەر باشلاندى. ئۇ ئائىلە ئايالى
بولغاچقا، تۇرمۇشتا يار - يۆلەكسىز قالدى. ئۇنىڭ يۇسۇپتىن
باشقا بىردىنبىر پاناھى بولغان تاغىسى پومېشچىك بولغاچقا،
تاغىسىنىڭ تارتىۋاتقان كۈنلىرى فاشىستلار لاگېرىدىكى ئەسىر-
لەرنىڭ كۈنىدىنمۇ بەتتەر ئىدى. ئۇنىڭ سارەمگە پاناھ بولغۇچى-
لىكى يوق، ئىككى چۆمۈچتىن بېرىلىدىغان قوناق كېپىكى ئۇمىي-
چىنى ئىچىپ، تەكلىماكان چۆللىكى ئىچىدە، كېچە - كۈندۈز-
لەپ يېرىم چارەك ئېغىرلىقتىكى كەتمەننى چېپىپ، بوز يەر
ئاچىدۇ، تاغىسىنىڭ چۆچۈرىدەك ئۈچ بالىسى بىلەن تولا يىغلاپ
كۆزى تۇتۇلۇپ قالغان. ئايالى ئاساسەن تىلەمچىلىك بىلەن كۈن
كەچۈرۈۋاتقىلى خېلى كۈنلەر بولۇپ قالغان. ئەينى چاغدا، پو-
مېشچىك بولغىنى ئۈچۈن، يۇسۇپلەر ئۇلارغا ئانچە - مۇنچە پاناھ
بولماقچىمۇ بولغان، ئەمما چەكلىمىگە ئۇچرىغان، ئەگەر يۇسۇپ
سەل كۈچىسە، ئۆزىگىمۇ ۋەتەن خائىنىنىڭ ئوغلى بولغانلىقى
ئۈچۈن، يېتىپ ئاشقۇدەك دەرد تېپىۋالغان بولاتتى. مانا شۇ
سەۋەبتىن، سارەم دائىم ھەسرەت بىلەن، ئەينى چاغدا دەرۋازىسى
ئالدىدىن جەرەن مۈڭگۈزىدە ياسالغان ساپايىسىنى سوقۇپ ئۆتىدى-
غان دەرۋىشنىڭ مۇنۇ سۆزلىرىنى ئەسلەيدۇ: «زامان ئاخىر بول-
غاندا، ئات تۇيىقى يەر بىكار قالمىغاي، تورغاي قوي ئۈستىدە
ئۇۋا سالغاي. ئىنساپ - دىيانەت قالمىغاي، ئەركەك زاتى تېرەك-
كە چىقىۋالسا. قىرىق خوتۇن بىر ئەرگە تەلمۈرۈپ. تېرەك
يىلتىزىنى يىڭنە بىلەن كولىغاي، قىرىق ئادەم بىر توپ بۇيا
ئاستىدا سايىدىغاي، ھېچكىم - ھېچكىمنىڭ ھالىغا يېتەلمىگەي،

زېمىننى پىتنە - پاسات، ھېلىگەرلىك، ئالدامچىلىق، پەسكەشلىك، ۋەھشىيانەت بېسىپ، ئادەملەر بىر - بىرىنى يېيىشىپ كەتكەي. . . ئەنە شۇ چاغدا، قىيامەت قايىم بولغاي. . . » مانا ھازىرقى ئىشلار شۇ زامانىي ئاخىرىنىڭ — قىيامەت قايىمنىڭ ئالامەتلىرىمىدۇر؟ سارەمگە ھازىر ھېچقانداق ھايات يولى قالمىغاندى، ئۇ تۇغۇلغاندىمۇ، مىڭ پاتمانلاپ پاجىئە ئۈستىگە تۇغۇلغان، پاجىئە ئىچىدە چوڭ بولغان، پاجىئە ئىچىدە بىر بالىلىق بولغانىدى، يەنە پاجىئە ئىچىدە ھاياتى ئاخىرلىشىش گىردابىغا كېلىپ قالدى.

تۈمەنتال يېزىسىنىڭ بىرئېغىز دېگەن جايىدا، توختاش باي دەيدىغان ناھايىتى چوڭ بىر باي بولۇپ، ئۇ ئاتمىش ياشقا كىرگەندە، ئاقدۆڭلۈك بىر بەگنىڭ قىزىغا مەشرەپتە كۆزى چۈشۈپ قېلىپ، ئۇنى ناھايىتى نۇرغۇن مال - دۇنيا بىلەن، ھەشەمەتلىك توي قىلىپ، ئونبەش كېچە دولان مەشرىپى قىلىپ بېرىپ، ئەمرىگە ئالغان، بىر يىلدىن كېيىن، بۇ قېرى ئەر بىلەن ياش ئايالدىن ئايدەك بىر قىز تۇغۇلغان، مانا بۇ سارەم ئىدى. بىراق سارەم تۇغۇلۇپ، بىر قاپاق پىششىقى ئۆتمەي، كوممۇنىستلار دەريادىن ئۆتۈپتۇ دېگەن گەپنى ئاڭلاپلا، ئۇنىڭ ئاتىسى ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان، شۇنىڭ بىلەن، ئۇنىڭ ئانىسى باشپاناھسىز، خارلىق ئىچىدە قالغانىدى، ئۇ، پىپەن - كۈرەش سەھنىسىدىن چۈشەلمىدى. سارەم بىر يېرىم ياشقا كىرگەن يىلى، ئانىسى بىر شوپۇر بىلەن قېچىپ كەتتى. سارەم ئەنە شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، پومېشچىك تاغىسىنىڭ پاناھىدا قالدى. مانا ئەمدىچۇ؟ تۇرمۇشى غورىگۇل بولسىمۇ، ئاچ ئەمەس، كىيىمى كونا بولسىمۇ، يالىڭاچ ئەمەس بولۇپ قالغانىدى، ئىناق ئەر - خوتۇنلارنىڭ بەختلىك ئائىلىسى بۇ ئائىلىنىڭ تۈۋرۈكى بولغان يۈسۈپتىن ئايرىلىپ، پۈتۈنلەي ۋەيران بولدى، سارەم ئۆلسۇنمۇ؟ سارەم ئۆلۈش بىلەن، مانا بۇ بەختلىك ئائىلىنىڭ بىر جۈپ ئاشىق - مەشۇقلىرىنىڭ غۇنچىسى بولغان نەفىسە كىمگە قالىدۇ؟ ئۇ كىمنىڭ پاناھىدا

ئۆسىدۇ؟ يۈسۈپنى ساقچىلار باغلاپ ئېلىپ ماڭغاندا، ئۇ ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ: «سارەم، نەفىسە سىزگە قالدى، ئۇنى ئوبدان تەربىيىلەپ قاتارغا قوشۇڭ، بۇ زېمىندىن ئىزىمىز ئۆچۈپ كەتمىسۇن» دېگەنىدى. ياشاش كېرەك، ھايات قانچە جاپالىق بولسىمۇ، ئۆلمىسىلا، ئىشلار يەنە ئۆز يولىنى تاپار. . . ھاياتتا ياخشى ئادەملەر گويا ئاسماندىكى يۇلتۇزدەك، ھەم ساناقسىز، ھەم ئاز تېپىلىدۇ. بىراق ئۇلارنىڭ تولىسى ئاقار يۇلتۇزلارغا ئوخشاش ھاياتنىڭ مەلۇم باسقۇچلىرىدا ئېقىپ چۈشۈپ كېتىدۇ. دوختۇرخاندا سارەمگە ھېسداشلىق قىلىدىغان ياخشى دوختۇرلار، دوختۇرخانا باشلىقى، ئاندىن سېلىمخان ئەر - خوتۇنلار بار ئىدى. ئۇلار سارەمگە قولىدىن كېلىشىچە ياردەم بەردى، تەسەللى بەردى، دوختۇرخانا باشلىقى ئۇنى ئىدارە ئىشخانىسىغا ئورۇنلاشتۇردى، ھايات تۈگىمەس دەرد - ئەلەملەر ئىچىدە ئۆتسىمۇ، يەنە بىرئاز ياشاشنىڭ يولى ئېچىلدى. بۇ مەزگىلدىكى سارەمنىڭ مۇڭدىشى، دىلكىشى سېلىمخان بولدى. ئەتىگەن - كەچنىڭ ھەممىسىدە، سارەم ئۇنىڭ ئۆيىدە، قاچانلا بولمىسۇن، نەفىسە سېلىمخاننىڭ قولىدا ئەركىلىتىلەتتى، دوختۇرخانىدىكى ياش سېستىرا قىزلارمۇ نەفىسەنى ئەپقېچىپ كۆتۈرۈۋېلىپ بېقىشىدۇ. كۆرگەنلا كىشىنىڭ بۇ ئوماق قىزغا زوقى كېلىدۇ، ئۇنى بىردەم قۇچىقىغا ئېلىپ ئەركىلەتكۈسى كېلىدۇ. چىرايلىق بالىنى كۆرگەن يېتىلگەن قىزلار يۈرىكىنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدىكى نازۇك ھېسلىرى ئارقىلىق، ئۆزلىرىنىڭ كەلگۈسىدە نامەلۇم ياخشى يىگىت بىلەن بەختلىك ئائىلە قۇرۇپ، مانا شۇنداق ئوماق بالىغا ئانا بولۇشنى، بالىغا ئۆزىنىڭ، دادىسىنىڭ قانچىلىك ئامراق بولىدىغانلىقىنى، ئىسمى، كۆيدۈرىدىغان قىلىقلىرى، كىيىم - كېچەكلىرى، ئويۇنچۇقىنى، ياتقۇزىدىغان بۆشۈكى. . . ھەممىسىنى شېرىن ئارزۇ قىلىدۇ. مانا بۇنداق رومانتىك، مۇقەددەس خىيال ئادەمنىڭ ئىچىنى كۆيدۈرگۈدەك چىرايلىق، ئوماق بالىلارنى

كۆرگەندىلا قوزغىلىدۇ. نەفىسە مانا شۇنداق قىز. شۇڭا ھەممە
ئۇنى ياخشى كۆرىدۇ، كۆتۈرىدۇ. سارەمنىڭ ئېچىنىشلىق، ھەس-
رەتلىك خىياللىرىنى مانا شۇ نەفىسەنىڭ تاتلىق كۈلكىسى، چۇ-
چۇك سۆزلىرى قوغلايدۇ، دەسلەپ ئۇنى غەمكىن تەبەسسۇم قىلد-
دۇرىدۇ، كېيىن رەسمىي كۈلدۈرىدۇ، ئاندىن يەنە بوقۇلداپ
يىغلىتىدۇ. كېيىن، مانا بۇنداق كۈنلەر. . . شىددەتلىك شىۋىر-
غاندىن كېيىن كۆتۈرۈلگەن قارا بوراننىڭ ئىلكىدە قالغان كۈنلەر
باشلاندى. بىر قېتىملىق قاتتىق يەر تەۋرەش دولقۇنىدا تاسقالغان
جاھان ھاياتتا يېڭى خارابىلىك، يېڭى خارابىلىك ئىچىدە، جەڭدە
چالا ئۆلۈك قالغان ئەسكەرنىڭ قاغا - قۇزغۇننىڭ ئالەمچە غەۋغا-
سى ئارىسىدىن بوش ئاڭلانغان نالە - پەريادىدەك، دوزاختا يىلان -
چايان، تۆمۈر توقماق ئاستىدا يانچىلىۋاتقان گۇناھكارنىڭ ئازاب-
لىق تېنىدەك تىتما - تالاڭ قىلىنغان بىر ھايات باشلاندى. ئۇلۇغ
ئىنقىلاب پارتلاپ، ئىسيانچىلار ھەممىنى ۋەيران قىلدى. سېلىد-
مىخانمۇ، دوختۇرخانا باشلىقى ئەر - خوتۇن قاتارلىق ھەممە
پېشقەدەم دوختۇرلارمۇ سۆر - توقاي قىلىندى، تەلەيلىكلىرى
تۇرمىگە، قالغانلىرى تەكلىماكان چۆللۈكىگە يول ياساش، ياغاچ
كېسىشكە ئەۋەتىلدى، ئەۋەتىلگەندىمۇ تازا پىپەن - كۈرەش قىلى-
نىپ ئەبجىقى چىقىرىلغاندىن كېيىن ئەۋەتىلدى، بۇ بوراننىڭ بۇ
يەردىكى چاقپىلىكى نۇردۇن بولدى، ئۇ بىرلا دومىلاپ، دوختۇر-
خانا باشلىقى، ناھىيىلىك ئىنقىلابىي كومىتېتنىڭ ئەزاسى، ئىس-
يانچىلارنىڭ ئاساسلىق يېتەكچىسى بولدى. ئۇ ئەڭ ئاكتىپ پە-
پەن قىلدى، ئەڭ ئاكتىپ ھالدا چاقتى، ئۇردى، ئۇ ئەڭ باتۇرا-
نىلىك بىلەن، كونا گېزەندىلەرنىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن قان چە-
قاردى، سارەممۇ قايتىدىن ۋەتەن خائىنى، يەرلىك مىللەتچى،
پومېشچىكنىڭ پۇشتى دېگەن بەتناملار بىلەن جاۋابكارلىققا تارتى-
لىپ، ئاشخانىنىڭ يۇندىپۇرۇشلۇقىدىن بىكارلاندى، غۇربەتچى-
لىك ئىچىدىكى پاجىئە يەنە باشلاندى. بىراق، بىردىنلا پاجىئە

ئۇستىدىن، شىددەتلىك چاقماق بىلەن قوشۇلۇپ، باشنى ئايلاند-
دۇرۇۋەتكۈچى مۆلدۈر ياغدى. ھېچقاچان كۆز - قىرىنى سالماي-
دىغان نۇردۇن سارەمنىڭ غېرىبلىق باسقان، شامال ئۇچۇپ تۇر-
غان بىر ئېغىزلىق ئەسكى ئۆيىگە ھىجىيىپ دېگۈدەك كىرىپ
كەلدى. سارەمنىڭ تەنلىرى زەھەرلىك چۆمۈلە كۆكسىگە چاپلى-
شىۋالغاندەك، تارتىشىپ چىمىمدە قىلىپ كەتتى. ئۇ ئەينى چاغ-
لاردىمۇ، ئۇنىڭ يالغۇز ئۆيىگە ھىجىيىپ كىرىپ، شېرىن -
شەربەت گەپلەرنى قىلىپ، مەقسىتىنى ئاقتۇرالماي بۇرنىغا يېگە-
نىدى. بۇ توغرىسىدا سارەمگە ئويلاشقا ھازىر ۋاقىت يوق ئىدى.
چۈنكى، ئالدىدا مەغرۇر ھىجىيىپ تۇرغان بۇ مەخلۇقنىڭ ئاشۇ
پىت كۆزىدىن سارەمگە بىر شۇملۇق بارلىقى ئۇنىڭ كۆڭلىگە
ئايان بولدى. سارەم ئۇنىڭغا سالاممۇ قىلمىدى، ئورنىدىنمۇ تۇر-
مىدى، ئورۇنمۇ كۆرسەتمىدى. نۇردۇن قوللىرىنى كەينىگە تۇ-
تۇپ، ئۆينىڭ تام - تورۇسلىرىغىچە ئېچىنغان ھالدا قاراپ چىق-
تى. ئۇنىڭ چىرايىدىن چەكسىز مېھرىبانلىق يېغىپ تۇرىدۇ. ئۇ
بىردەم سارەمنىڭ تەكلىپىنى كۈتۈپ، ئۇنىڭدىن سادا چىقمىغاند-
دىن كېيىن، چىرايى ئۆزگۈرۈپ، يانچۇقىدىن كۆك تاماكا بىلەن
گېزىت چىقىرىپ تاماكا ئورىدى. ئاستا بېرىپ، ئۆينىڭ بىر
بۇلۇڭىدا توپا بېسىپ تۇرغان كىچىك يىغما ئورۇندۇقنى ئەكى-
لىپ، ئۇستىدىكى قېلىن بىر قەۋەت چاڭ - توزاننى سۈرتۈۋې-
تىپ، سارەمنىڭ ئۇدۇلىغا يېقىن قويۇپ ئولتۇردى. سارەم يالت
قىلىپ، ئۇنىڭغا ئىچىدە تولۇپ كەتكەن نەپرەت نەشتىرىنى. . .
سانجىدى — ئۇنىڭ سايە تاشلاپ تۇرغان قايرىما كىرپىكلىرى
ئاستىدىكى قاپقارا چوڭ كۆزلىرىدىن قۇياش نۇرىدا يالت قىلىپ
چاقنىغان قىلىچ ئۇچىدىكى ئەكس نۇردەك نۇر چاقناپ كەتتى.
نۇردۇن تاماكىنى قاتتىق - قاتتىق شوراپ، ئىنتايىن قايغۇلۇق
ھالدا، چۆكۈپ ئولتۇرۇپ كەتتى، ئانىسىنىڭ پوكىنىغا بېشىنى
قويۇۋالغان نەفىسە ھەيرانلىق، قورقۇنچ ئىچىدە پات - پات قاپقارا كۆز-

لىرىنى توسۇۋالغان چاچلىرى ئارىسىدىن نۇردۇنغا يېتىرقاپ قارايتتى، نۇردۇن گەپ قىلىش ئۈچۈن بىرنەچچە قېتىم ئاغزىنى ئۆمەللەتتىيۇ، يەنە ئاغزىدىن گەپ چىقىرالماي ئۇلۇغ - كىچىك تىندى. بىرىنچى تاماكىنى چېكىپ بولۇپ، يەنە ئىككىنچىسىنى ئورىدى - دە، يەنە چەكتى، يەنە تۈگىدى، يەنە چەكتى. ئۆينىڭ ئىچىنى ئاچچىق بىر قەۋەت كۆكۈچ ئىس قاپلىدى. نەفىسە بىرقانچە قېتىم قاتتىق يۆتىلىپ، كۆزلىرىدىن ياش چىقىپ كەتتى، ئەمما يىغلىمىدى. گويا ئانىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلگەندەك، ئانىسىنىڭ بارغانچە ھەم تېز، ھەم قاتتىق سوقۇۋاتقان يۈرىكىگە مەڭزىنى چىڭ چاپلاپ، ئىسسىق تىنىقلىرى بىلەن ئانىسىنىڭ كۆكسىنى پۇراپ تۇردى. نۇردۇن بولسا، بېشىنى چاترىقىغىچە ساڭگىلىتىپ ئۈندىمەي ئولتۇردى. سارەمنىڭ ئۇگىلىرى قېتىپ، بىر ياققا قاراپ ئولتۇرغاچقا، بوينى قاتتىق تالدى، ئىچى سىقىلىپ ھېچ بولالمىدى، ئاخىر:

— نېمە ئىش بىلەن كىردىڭ؟ نېمانداق ئولتۇرۇۋېرىسەن؟ — دېدى. نۇردۇن بېشىنى كۆتۈردى. ئىككىسىنىڭ كۆزلىرى ئۇچراشتى. سارەمنىڭ كۆزىدىن چەكسىز نەپرەت يېغىپ تۇراتتى، چىرايى بولسا خوراز تاجىسىدەك قىزىرىپ كەتكەنىدى. نۇردۇننىڭ كۆزىدە دەسلەپ غەلىتە بىر نۇر چاقناپ، بىردىنلا قايغۇلۇق تۈسكە كىردى، ئۇنىڭ چىرايى تامدەك تاتىرىپ كەتكەنىدى. سارەم يۈزىنى دەرھال يەنە باشقا ياققا بۇرىۋالدى، نۇردۇن يەنە بوغاز ئىنەكتەك بىر پۇشۇلداپ، چوڭقۇر تىنىۋەتكەندىن كېيىن:

— مېنىڭ سىزگە قاتتىق ئىچىم ئاغرىيدۇ، نېمىلا بولمىسۇن، يۇسۇپ مېنىڭ دوختۇرلۇقتىكى ئۇستازىم، شۇنداقلا ھاياتىمدىكى ئەڭ يېقىن ئاغىنەم ئىدى، ئۇنىڭ بېشىغا كەلگەن بەختسىزلىككە مېنىڭ قاتتىق ئىچىم پۇشتى، ئەسلى بۇرۇنلا، مېنىڭ سىزگە ھالىڭىز نېمە بولۇۋاتىدۇ، دېيىشىم كېرەك ئىدى، بىراق، يۇسۇپمۇ، سىزمۇ چۈشەنمىدىڭلار. شۇڭا...

— ئەجەپ چىغ تۆۋىدىن ھوشۇر تاز قوپتى دېگەندەك، بۈگۈن ئىچ ئاغرىتىپ قاپسەنغۇ؟ بىزگە ئىچ ئاغرىتقۇچى بولما! ئۆمۈر بويى موھتاجلىقتا ئۆتسەممۇ، ساڭا ھەرگىز ھال ئېيتمايمەن! — دېدى سارەم كۈچىنىپ تۇرۇپ بوغۇق ئاۋاز بىلەن. ئۇ بولسا، ئۈندىمەي، تەلەتىنى ئۆزگەرتمەستىن، ئېغىر - بېسىق ھالەتتە يەنە سۆزلىدى، — ياشلىقتا پايلىماي قىلىپ سالغان كىچىككىنە خاتالىقىم يۈرىكىڭلاردىن مەڭگۈ چىقمايدىغان ئوخشايدۇ. مەن ئۇ ئىشلارنى ئاشۇ يەتتە يىل ئىلگىرىلا كۆڭلۈمدىن چىقىرىۋەتكەن، يەتتە يىل ئىلگىرىلا...

سارەمنىڭ كۆز ئالدى شەرمەندە كۆرۈنۈشلەر بىلەن توسۇلدى.

يۇسۇپ بىلەن نۇردۇننىڭ بىر ئېغىزغا كەلگىنىگە بىر ئايدىن ئاشتى. سارەم، ھەر دائىم كەچ ئەل ئايىغى بېسىققاندا، يۈرىكىدە يالقۇنجاۋاتقان قۇدرەتلىك بىر ئوتلۇق سېزىمنىڭ تەپتىدە، ئىختىيارسىز يۇسۇپ بىلەن نۇردۇننىڭ ياتاق ئۆيىگە — ئەترەت ئىشخانىسىغا كېلەتتى، يۇسۇپنىڭ ئوكۇل يىڭنىلىرىنى قاينىتىپ، دورىلارنى قەغەزگە ئورىشىغا، كىيىملىرىنى يۇيۇش ئىشلىرىغا قاراشاتتى. يۇسۇپ ئەتىگىنى توخۇ چىللاش بىلەن تەڭ، تەكلىماكاننىڭ قويۇق توغراق، يۇلغۇن، كۆك يانتاق، سۆكسۆك، قومۇش باسقان ئېگىز - پەس دۆڭلىرىگە، چېتى كۆرۈنمەس قۇملۇق، چاتقاللار، سېسىق سۇنىڭ قاڭسىق پۇرىقى كېلىدىغان يىكەنلىك كۆللەرگە تارقاق جايلاشقان دېھقانلار، چارۋىچىلارنىڭ ئۆيلىرىگە دورا سومكىسىنى بىر مۈرىسىگە، ئوۋ مىلتىقىنى بىر مۈرىسىگە ئارتىپ چىقىپ كېتەتتى. بىر ئۆيدىن يەنە بىر ئۆيگە بېرىش ئۈچۈن، ئاز دېگەندە، ئىككى سائەت ئات بىلەن نۇرغۇن ئېگىز - پەس دۆڭلەردىن، قۇملاردىن، چاتقاللاردىن، سۇلاردىن ئۆتۈشكە توغرا كېلەتتى، يولدا دائىم قاۋان تۇڭگۇز، بۆرە، ئىتلارنىڭ ھۇجۇمىغا ئۇچراپ، بىرمۇنچە ئاۋارىچىلىقلار، خېيىم - خەتەرگە ئۇچراشتىن خالىي بولالمايتتى. شۇڭا، بەزىدە ھەتتا يېرىم كېچىدە، ھېرىپ ھېچ ھالى قالمىغان ھالەتتە كېلەتتى - دە، كىيىملىرى

بىلەنلا خام خىشتا ياسىلىپ، پاخال سېلىپ، ئۈستىگە كىگىز
تاشلانغان سۇپىغا ئۆزىنى تاشلاپ، ئىنتايىن ھارغىن ھالدا ئۇيقۇغا
كېتەتتى. بىردەمدىن كېيىنلا يەنە ئويغىنىپ، ئەتە بارىدىغان
يەرنىڭ پىلانى، دورا تەييارلاش، ئوكۇل يىڭنىسىنى قايىنىتىشلار
دېگەندەك ئىشلارغا تۇتۇناتتى. نۇردۇن بۇ يەرگە كېلىپ ھېچ
كارغا كەلمىدى، ئۆزى قىتمال، غىلتاڭ بىر نەرسە بولغاچقا،
نۇردۇن ئاپارغانلا يەردە، ئاچلىق، نامراتلىق، قارا كېزىكتىن
بىر تېرە، بىر ئۇستىخان بولۇپ قالغان بىچارە دېھقانلارغا بىر-
مۇنچە لاپ ئېتىپ، ئۆزىنى كۆرستىپ سۆزلەپ، تۇخۇمنى،
توخۇسىنى پىشۇرغۇزۇپ يەۋالاتتى، قېتىقىنى ئىچىۋالاتتى، بەزى-
دە تېخى كۆزىنى غەلىتە قىلىپ، ساددا خوتۇن - قىزلارغا
چېقىلىپمۇ قوياتتى، ئىشنى قىلىپ بولۇپلا، كۆزىنى قىزارتىپ:
«مەن بولسام گاڭ قىزىل پرولېتارىيات ئائىلىسىدىن كېلىپ
چىققان، تەركىب ئايرىشتا، بىزنىڭ ئۆيدىن زادى ئىككى پارچە
كونا كىگىز، بىر جۇغىسى ئۇچۇپ كەتكەن چۆگۈن، ئۈچ يوتقان -
كۆرپە چىققان. مېنى باشلىققا چېقىشتۇرساڭ، نېمە قىلالايتتى؟
يەنىلا ساڭا پايدىسى يوق» دەپ، يۇسۇپكە ھۇرپىيەتتى، يۇسۇپ
بۇلارنى جىممىدە تۇرۇپ ئاڭلىدى، نۇردۇنغا تىكىلىپ قاراپ
قويدى - دە، ئۈنسىز ھالدا، ئەتىگىنى ئۇنى ئويغاتماستىن كېتىپ
قالىدىغان بولدى. نۇردۇن بارىمەن دېسىمۇ ئاپارمىدى، نۇردۇن
بىرنەچچە كۈن لاغايلاپ، قىلغىلى ئىش تاپالماي يۈردى، بىر
كۈنى يۇسۇپكە: «مەن نېمە ئىش قىلىمەن، مېنىڭ غوجام؟»
دېۋىدى، يۇسۇپ: «مۇشۇ ياتاقنى باق!» دېدى. ئىش تۈگىدى.
نۇردۇن لاغايلاپ، ئەزالار قارا تەرگە چۆمۈپ بوز يەر ئاچقان
يەرلەرگە باردى، مەھەللە ئايلاندى، لېكىن ئۆزىگە ھەمراھ بولغۇ-
دەك بىكار ئادەم تاپالمىدى. ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ كۆڭۈللۈك تاماشا
مەيدانى — ئەترەت ماخوسى ئىچىدىكى كوممۇنا ئاشخانىسى بولدى.
ھېرىپ ئېچىشقىنىغا قارىماي، ياغاچ ئاياغلىرىنى كۆتۈرۈپ

دۈرۈلدەپ يۈگۈرۈشۈپ، توپىلىق يولدا يىقىلىپ - قوپۇپ كەل-
گەن، ھېرىپ - ئاچقان، قارا تەرگە چۆمگەن دېھقانلارنىڭ ئۇماچ
قازىنىغا ئۇزۇم ساپىقىغا ئولاشقان چۈشىندەك ئولىشىپ، بىر -
بىرىنى تىللاشلىرى، مۇشتلاشلىرى. . . ئۇماچ تالىشىپ، باش - كۆزىنى
قان قىلىشلار. . . بىراۋ يېرىم تاۋاق ئۇماچنى تاۋاق بىلەن بىراۋ-
نىڭ بېشىغا ئۇرۇۋاتقان، ئۇماچ ئۇنىڭ باش - كۆزىنى زەھەردەك
كۆيدۈرۈپ ساقىپ، ئۇنى ئوق يېگەن تۈلكىدەك چىرقىرىتىپ،
يەرگە يۇمىلاتقان، سۇغا سەكرەتكەن. . . «ئەي، سەن پومېش-
چىك، بىز كەمبەغەلدىن ئاشقاندا ئىچ. ئۆت بۇياققا! ئەي، باي
دېھقان، سېنىڭ ئاش ئىچىدىغان تاۋىقىڭ ئەجەپ يوغانكىنا؟ سې-
نىڭ يەيدىغان ۋاقتىڭ ئۆتۈپ كەتتى، چىق، سورۇننى پاخال
قىلماي! » دېگەندەك سۆزلەر ئۇماچ قازىنىدىكى قايناۋاتقان تۇز-
سىز ئۇماچتىنمۇ بەكرەك قايناپتتى. مانا بۇلار نۇردۇن ئۈچۈن
ئەڭ كۆڭۈللۈك تاماشا ئىدى. . . كېيىن، ئۇ يېزىنىڭ گالغا
ئامراق، ئويۇنقېپى، يوغان قورساق، ئۆزىگە ئوخشاش ئالىجوقا
بىر مۇئاۋىن يېزا باشلىقى بىلەن چىقىشىپ قالدى. مۇئاۋىن يېزا
باشلىقى كېيىك گۆشىگە بەك ئامراق، نۇردۇن بولسا ئۇستا مەرگەن.
. . ئىككىسى ئىككى ئاتقا مىنىۋېلىپ، كەڭرى چاتقاللارغا بىر كىرىپ
كەتسە، ئوۋ ئوۋلاپ، ئۇچرىغان ئۆيلەرگە كىرىپ، ئوۋ گۆشلىرىنى يەپ
تويۇپ كېكىرىپ، خۇشى تۇتسا، كېچىچە بەزمە - باراۋەت قىلىپ، مەش-
رەپ ئويناپتتى، خۇشى تۇتسا، خوتۇن - قىزلارغا چاقچاق قىلاتتى. يېزىنى
قارا كېزىك بېسىپ، كىشىلەر ئۆلىمەن دەۋاتسا، مانا بۇلار ئويناشتى،
بەزىدە بارغان يەرلىرىدە قونۇپ قېلىشتى، بەزىدە كېلىشتى. نۇردۇن
بۇنداق ئەپلىك ئىشقا بورۇنراق تۇتۇشمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى.

5

بىر كۈنى ئۇ تويۇپ كېكىرىپ، ياتىقىغا كەچ قايتىپ كې-

لىپ، كۆزلىرىنى بىرقانچە قېتىم ئېچىپ ـ يۇمۇپ، ئۆي ئوتتۇرىسىدا، تاقىچىنىڭ قوزۇقىدەك تۇرۇپ قالدى. ئۆيدە، ئۇچىسىغا يەرلىك كۆك سەگەزدىن كۆڭلەك كىيگەن، پەرىزاتقا ئوخشىشىدىغان زىلۋا بىر قىز ئۇنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنىتىۋەتتى. ئۇنىڭ چېچەن، ئويناق قارا كۆزى، تال ـ تال تۆكۈلۈپ تۇرغان قارا كىرپىكى، قىيما قېشى، سەل قورۇلغان، ئەمما لالىدەك قىزىرىپ تۇرغان نېپىز لېۋى. . . تارتىنچاق يېزا قىزى. . . سەھرادا قومۇشلۇق مەھەللىدە تۇغۇلغان، سالمىلىق قۇمدا چوڭ بولغان، كۆك قومۇشلار ئارىسىدا تولۇپ ئېچىلغان بىر تال قىزىلگۈل. . . بۇ چۆلنىڭ نەرىدە ئېچىلغاندۇر ياكى مۇشۇ يېزىنىڭ ئاستىدا قۇمغا كۆمۈلۈپ كەتكەن تىلسىم شەھەر — قۇياش شەھىرىدىن چىققان پەرىزاتمىدۇر؟ ماۋۇ يەتمىش يېرىگە ياماق چۈشكەن سەگەز كۆڭلەك ئەجەب يارىشىپتۇغۇ بۇ بايقۇشقا! نۇردۇن شۇنچە ئالا قويماي كەزگەن بۇ سەھرادا بۇ قىز قايسى بۇلۇڭدا قېلىپ، ماۋۇ يۇسۇپ دېگەن بوقتۇرمىغا قەيەردە ئېزىپ يولۇققاندۇر؟ نۇردۇن كىرگەندە، قىز يۇسۇپنىڭ چاتقال ئېلىنىۋالغان چاپىنىنى ياماپ ئولتۇراتتى. يۇسۇپ بولسا، سۇپىدا پۇتىنى ئۇزۇن سوزۇپ، بېشىنى ئالقىنى ئارىسىغا ئېلىپ، ئوڭدا يېتىپ، تورۇسقا قارىغانچە خىيال سۈرۈپ ياتىدۇ. ئۇلارنىڭ ئۆيدە بۇ ھالدا ئولتۇرۇشى كونا ئەر ـ خوتۇنلارنىڭ قىياپىتىگە نېمىدېگەن ئوخشىشىدۇ ـ ھە! يۇسۇپ بىر قاراپلا، ھەممىنى چۈشەندى. يۇسۇپ بۇ چىرايلىق پوستىلاقنى ئۆزىگە بۇ دەرىجىدە ئۆگىتىۋاپتۇ ـ دە! نۇردۇننىڭ ئىچىنىڭ بىر يەرلىرى پىژژىدە قىلىپ قالدى. . .

قىز نۇردۇننى كۆرۈش بىلەن، ئورنىدىن دىككىدە تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ يۈزى خۇددى تىرنىقىدىكى خېنىدەك قىزىرىپ كەتتى. ھودۇققىنىدىن قولىدىكى چاپان يەرگە چۈشۈپ كەتتى. ئۇنىڭ تېقىمىغا چۈشۈپ تۇرىدىغان تۇم قارا ئىككى ئۆرۈمە چېچى، زىلۋا بېلى، تومىلاققىنا ساغرىسى ئۇستىدە، ماڭسا ئۇس-

سۇل ئويناۋاتقاندەك ئەۋرىشىم بولۇپ كۆرۈنەتتى، نۇردۇننىڭ ئېچىرقىغان ھىجاق كۈلكىسىنىڭ يېرىمى تۈگەپ بولغۇچە، قىز ئۆيدىن چىقىپ بولغانىدى. يۇسۇپ ئورنىدىن ئىتتىك تۇرۇپ، نۇردۇننى كۆردى، ئۇنىڭ يۈزىگىمۇ سەللا قىزىللىق ئۇلاشتى. ئۇ كالچىيىپ تۇرغان نۇردۇنغا كەلدىڭمۇ؟ دېگەندەك بىلىنەر ـ بىلىنمەس باش لىڭشىتىپ قويۇپ، سىرتقا چىقىپ كەتتى. سىرتتىن يۇسۇپنىڭ: «سارەم. . . سارەم! . . . » دەپ توۋلىغان ئاۋازى ئاڭلاندى، ئەمما قىزدىن ھېچقانداق سادا چىقمىدى. نۇردۇن ئېڭىكىنى سىقىمدىغان ھالدا، ئاچچىق بىر نەرسە چاينىۋالغاندەك: «مەن ئوۋ ئوۋلىدىم، كېيىك ئوۋلىدىم دەپ يۈرۈپتىكەنمەن، ئەسلى ئوۋچى — كېيىك ئوۋلىغۇچى يۇسۇپ ئىكەن ئەمەسمۇ؟ ئەجەب يامان، پۇختا بىر بوقتۇرمىكىنا بۇ؟ قىزلار دېگەن مەندەك شوخ يىگىتكە ئامراق بولىدىغان، ماۋۇ لامزەللە بۇ تومۇچۇقنى قانداق ئىندەككە كەلتۈرۈۋالغاندۇر؟ » دەپ ئويلاپ قالدى. يۇسۇپ ئۆيگە كىرىپ كەلدى:

— نېمانداق بۇتتەك تۇرۇپ كەتتىڭ؟ چىراغنى يېقىۋەتسەڭ بولمامدۇ؟ — دېدى يۇسۇپ ھەم ساپال چىراغنى ياندۇردى.

نۇردۇن ئورنىغا كېلىپ، سۆزىدىن بۇرۇن ھىجىيىپ، گەپ باشلىدى. ئۇنىڭ كۈلكىسى يۇسۇپكە تولىمۇ ياسالما تۇيۇلدى. ئۇ كۈلۈپ تۇرسىمۇ، چىرايىنىڭ بوزۇرۇپ كەتكىنىنى كۆرۈپ، «يائاللا، ئىچىڭ زەھەر خالتىسى ـ دە، سېنىڭ! خۇدا سېنىڭدەك ئادەملەرنى ئازراق ياراتقان بولسىمۇ، جاھان مۇشۇنداق بولۇپ كەتمەس ئىدى»، دەپ ئويلىدى.

— ھە ئاغىنە، بۇ سەھرايى قىيامەتنىڭ قايسى بۇلۇڭ ـ پۇچقاقلىرىدىن تېپىپ ئۆگىتىۋالدىڭ بۇ گۈزەلنى؟ بوش ئەمەس جۇمۇ سەن!

— مېنى بوش دەپ كىمدىن ئاڭلىغانىدىڭ؟ ياكى بىرەر ئىشتا بوشلۇق قىلغىنىمنى كۆرگەنمىدىڭ؟ جاھاندا ئىككى خىل

ئادەم بىلەن خوشۇم يوق: بىرى، تولا ھېجىيىدىغان ئەر كىشى بىلەن؛ يەنە بىرى، بوش ئادەملەر بىلەن! ئەپسۇس، ئاللا جاھاندىكى ئادەمنىڭ مۇتلەق كۆپلىرىنى ھېجايغاق، بوش ياراتقانىكەن، ئامالسىز ئۇلار بىلەن بىللە ياشىماق كېرەك بولىدىكەن. مېنىڭچە، ھەممە ئەسكىلىك مۇشۇ ئىككى خىل ئادەمدىن چىقىدۇ، دەپ قارايمەن، — دېدى يۇسۇپ. نۇردۇن تاتىرىپ كەتتى. ياكى كۈلۈشنى، ياكى قاپىقىنى تۈرۈشنى، ياكى بولمىسا يۇسۇپنىڭ مۇشۇ گېپىگە دال بولالىغۇدەك گەپ ئىزدەشنى بىلەلمەي، غىدىق - پىدىق قىلىپ، يەنە كالچىيىپ بىرنى ھېجايدى:

— ھى... ھى... ھى... يۇسۇپ كارامەت نېمە - دە، سەن! گەپ قىلمايسەن، گەپ قىلساڭ، ئۆتنى يارغۇدەك سېسىق گەپ قىلىسەن.

يۇسۇپ بىردىنلا قاقاقلاپ كۈلۈۋەتتى:

— نۇردۇن، بۈگۈن تۇنجى قېتىم گېپىڭنىڭ سېسىقى دېگەن سۆزنى ئاڭلاۋاتىمەن. لېكىن قارا، بۇ سۆزۈم ساڭا ھېچقانداق سېسىق تۇيۇلمايدۇ، ماقۇل سېنىڭ دېگىنىڭچە بولسۇن، ئەمما بۇ سۆزۈم نېمىشقا ساڭا سېسىق پۇرايدۇ ياكى سەن...

— بولدى، بولدى، سەن بەك چوڭقۇرلاپ كېتىۋاتىسەن دېگىنە، سەن ئۇ قىزغا كۆيۈپ قالغان ئوخشىمامسەن؟

— ھەئە، كۆيۈپ قالدىم، — چىرايىنى قىلچە ئۆزگەرتمەستىن جاۋاب بەردى يۇسۇپ. نۇردۇننىڭ يۈرىكى چۈچۈلە ياققاندەك بولۇپ كەتتى، ئۇ زورىغا كۈلدى.

— قېلىن بىر ئادەم ئىكەنسەن، قىلچە ھېيىقماي، كۆيۈپ قالدىم دەيدىكەنسەن، پەردىشەپلىكرەك گەپ قىلمامسەن؟ — دېدى نۇردۇن.

— سەن يۈزۈڭنى دەپتەك قىلىپ شۇنداق دەپ سورىساڭ، مەنمۇ شۇنداق جاۋاب بەرمەمدىمەن؟ سېنىڭ نەزەرىڭدە، سەن ئۇنداق گەپلەرنى دېسەڭ، سەن ھېچنېمە بولمايسەن، مەن قېلىن

بولمەمنا؟ — دېدى يۇسۇپ. نۇردۇن گەپتە كەتكۈزۈپ قويغىنىنى سېزىپ ھېجايدى:

— كىمنىڭ قىزى ئىكەن؟

— توختاش بەگنىڭ.

— نېمە، ئاشۇ پومېشچىكنىڭ قىزىغا كۆيۈپ قالدىڭمۇ؟

— ھەئە.

— قورقمامسەن؟

— پومېشچىكتىن قورقامدىم؟ ھازىر پومېشچىكتىن قورقمايمىز، ئۇنىڭ ئۈستىگە توختاش بەگ ئاللىقاچان ئۆلۈپ بولدى، بۇ قىز بولسا تاغىسىنىڭ ئالدىدا چوڭ بولغان تۇرسا...

«پومېشچىك» دېگەن سۆزنى ئاڭلاش بىلەنلا، يۇسۇپنىڭ يۈرىكىنى بىرنەرسە تاتىلىغاندەك بولۇپ كەتتى، نۇردۇن بولسا: «ماۋۇ كالۋاغا قاراڭ، ئالىي مەكتەپتە ئوقۇغان دەيدۇ، تېخى مۇشۇنچىلىك ئىشنى بىلمەيدۇ، مۇشۇ باھانە بىلەن، ئۇنىڭ تازا بىر رايىنى ياندۇرۇپ، ئۇ گۈزەلنى ئۆزۈم قولۇمغا كىرگۈزەي»، دېگەننى خىيالىدىن ئۆتكۈزدى.

— قارا يۇسۇپ، ئۆزۈڭنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى باشقا دەردىڭمۇ يېتىپ ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، پومېشچىكنىڭ قىزى بىلەن يۈرسەڭ، ساڭا يەنە قانداق گەپلەر كەلمەيدۇ دەيسەن؟ ئەگەر سەن ئۇ پومېشچىكنىڭ قىزى بىلەن، مەسىلەن، ھازىر يۈرۈۋاتىسەن، كېيىن توي قىلساڭ، سىياسىي جەھەتتە ئۆمۈر بويى باش كۆتۈرەلمەيسەن. پارتىيىگە ئۆتسەڭ، ئۆمۈر بويى تېرىقچىلىق ھوقۇق تۇتمەن دېيىشىڭ مۇمكىن ئەمەس. شۇڭا، كۆڭلۈڭنىڭ كەينىگە كىرمەي، بۇ قىزنى دەرھاللا تاشلا. خەق ئۇقسا، سۆز - چۆچەك بولۇپ، يەنە بىرمۇنچە چەتكە قېقىشلارغا، پىپەن - تەنقىدكە قالىسەن، — دېدى نۇردۇن ئىنتايىن كۆيۈنگەن قىياپەتتە. يۇسۇپ نۇردۇن بىلەن بۇ يەرگە كەلگەندىن بۇيان، تۇنجى قېتىم، ئۇزۇن ھەممە ھالقىلىق نازۇك مەسىلىلەر ئۈستىـ

ـدە سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى ئويلاپ، ھېسسىياتىنى باسالماستىن، ئېھتىياتنى ئۇنتۇپ قېلىپ، سۆزلىۋەتتى:
— پومېشچىكنىڭ قىزى؟ ئۇ تۇغۇلۇپلا، بىر ياشقا كىرە ـ كىرمەيـ
ـلا، ئاتا ـ ئانىسى پومېشچىك بولۇپ، پۈتۈنلەي ۋەيران بولدى.
ئۇ چىدىغۇسىز كۆلپەت، ئاچلىق، يالىڭاچلىق، موھتاجلىق ئۇسـ
ـتىگە تۇغۇلدى، راھەت ـ پاراغەتنىڭ نېمىلىكىنى، ھەتتا ئاتا ـ
ئانا مېھرىنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىنى ئۇ بىلمەيدۇ، پۈتۈنلەي
خارۇ زارلىق ئىچىدە، قېقىندى ـ سوقۇندى بولۇپ چوڭ بولغان
بىر قىزنى يەنە پومېشچىكنىڭ پۇشتى بولغىنى ئۈچۈن پومېشچىك
دېسە، بۇ قانداقمۇ ئادالەتلىك بولىدۇ؟ مېنىڭچە، ئۇ مۇشۇ يېزا
بويىچە ئەڭ كەمبەغەل، ھەتتا ئۇنىڭ ئاتا ـ ئانىسىدىن تارتىپ
ھەممە نېمىسى يوق، ئۇ ئاتا ـ ئانا، ھەممە نېمىدە گاداي! ئۇ،
سىياسىي بېسىمغا ئۇچرىدى. ئەكسىچە، ھۆكۈمەت ئۇنىڭغا يېـ
ـتىملار قاتارىدا مۇئامىلە قىلىشى كېرەك ئىدى. ئۇنىڭ ۋۇجۇددىـ
ـدا، ھېچقانداق ئېسىلزادىلەرگە خاس نازۇكلۇق، مىشچانلىق
يوق، پۈتۈنلەي مىسكىنلىك، بىچارىلىك، دىلى سۇنۇقلۇق، غېـ
ـرىبلىق، دەرد ـ ھەسرەت تولۇپ ياتىدۇ. ئۇنى قانداقمۇ پومېشـ
ـچىك دېگىلى بولسۇن؟ ھازىر ھەممە كەمبەغەل دېھقانلارنىڭ
پومېشچىكلارغا غەزەپ ـ نەپرىتى بار، ئۇلارنى دائىم پىپەن قىلىـ
ـۋاتىدۇ. ئاشۇ قىزنى مانا بۇ پومېشچىك، بۇنى پىپەن قىلىڭلار،
دېسە، كىم ئۇنى چىش يېرىپ بىرنېمە دېيەلەيدۇ؟ ئۇنى ئۇلار
پىپەن قىلمايدۇ، ئەكسىچە بۇ باشپاناھسىز يېتىمگە ئۇلار ئىچ
ئاغرىتىدۇ. تاغىسى ئۇنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالالمايدۇ، كۈرەش
سەھنىسىدىن، ئېغىر ئەمگەكتىن باش كۆتۈرەلمەيدۇ. تاغىسىـ
ـنىڭ ئايالى بولسا، ئۇنى ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ، سەۋەب، قاماق
يەيدىغان يەنە بىر ئېغىز ئۇنىڭغا ئىنتايىن ئېغىر كېلىدۇ. تار
ئۆيگە بىر جان ئارتۇق كېلىدۇ. ھازىر بىر جان ئادەمنىڭ كۆپ
بولۇشى، زۇلۇم چېكىۋاتقان، ئاچ ـ يالىڭاچلىق ئىچىدە ئۆتۈۋاتـ

قان مۇنداق پومېشچىك ئائىلىسى ئۈچۈن ئەمەس، باشقا دېھقانلار
ئۈچۈنمۇ ئېغىر كېلىدۇ. راستىنى ئېيتسام، مەن ئۇنى چىن
يۈرىكىمدىن ياخشى كۆرۈپ قالدىم. بۇ بەلكى ئۇنىڭ گۈزەللىكىدە
ئۇيغۇر ئاياللىرىغا ھەقىقىي ۋەكىللىك قىلالىغۇدەك بولغانلىقىـ
ـدىندۇر ۋە ياكى ئۇنىڭ ئاشۇ ئېچىنىشلىق تەقدىر ئىچىدە تۇغۇلۇپ
چوڭ بولغان ھاياتىدۇر. ئۇ، بالىلىق دەۋرىدە، بۇ ھاياتتىن
ئېلىشقا تېگىشلىك بولغان نۇرغۇن نېسىۋىسىنى ئالالمىغان. . .
مانا ئەمدىلىكتە، ھەتتا مۇھەببەت ھوقۇقىغىمۇ ئېرىشەلمىسە،
ئۇنىڭ تەقدىرى بىز دائىم تەشۋىقات قىلىدىغان نېگىر قۇللاردىنمۇ
بەتتەر بولۇپ قالامدۇ؟ ئۆزۈم تارتىشقا تېگىشلىك بولىدىغان
دەرد ـ ھەسرەتكە كەلسەم، ئۇنىڭ مۇھەببىتى ئالدىدا، بۇ دەردلەر
مۇشۇ يېزىنىڭ پاشىلىرىنىڭ چېقىپ ئۆتكىنىچىلىكلا بىر ئىش
بولار. ئۇنىڭ ۋۇجۇدىدا يالغۇز ماددىي گۈزەللىكلا ئەمەس، ئەقىل ـ
پاراسەت، ساپ ۋىجدان، ئەخلاق، ئىشقىلىپ، ھەممە خىسلەت
تېپىلىدۇ. ھېلىمۇ ۋەتەن خائىنىنىڭ ئوغلى بولغىنىم ئۈچۈن،
سىياسىي جەھەتتە ئۆمۈر بويى باش كۆتۈرەلمەي ئۆتۈشۈم، ئازاب
چېكىشىم، تاۋاقتىكى ئاشتەك تۇرگەن گەپ. پارتىيىگە كىرىش،
ھوقۇق تۇتۇش دېگەن نەرسە مېنىڭ قارىشىمچە، بىر كەسىپ
ئەھلى ئۈچۈن ئېيتقاندا، ئارتۇق ھەۋەس. بىزنىڭ جەمئىيىتىدـ
ـمىزدە، سەن بىرەر كەسىپتىن سەللا نەتىجە قازانساڭ، بۇ ئىـ
ـشىڭنى ئاخىرىغىچە باشقا ئېلىپ چىقىشقا بەل باغلىغان بولساڭـ
ـمۇ، ئاشۇ كىچىككىنە نەتىجەڭ ئۈچۈنلا، سېنى بىرەر ئەمەل
بىلەن تارتۇقلىشىدۇ. شۇنىڭ بىلەن، ئايىغى چىقماس يىغىنلار
قايىنىمىغا كىرىپ قالىسەن. قىزىققان كەسپىڭ ئانىسىدىن ئايرىلـ
ـغان يېتىم قوزىدەك بولۇپ قالىدۇ. مەندەك بىر دوختۇر ئۈچۈن
ئېيتقاندا، ئەڭ ئاساسىي قىزىقىش دوختۇرلۇق كەسپى بولۇشى
كېرەك. خەلقىمىز ئارىسىدا، ساقايتىش تامامەن مۇمكىن بولىدـ
ـغان يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر كەڭ تارقىلىپ تۇرۇۋاتىدۇ، پەقەت

دوختۇر بىلەن دورىنىڭ كەمچىلىكى تۈپەيلىلا، نۇرغۇن كىشىلەر ۋاقىتسىز ئۆلۈپ كېتىۋاتىدۇ. بۇنداق شارائىتتا، قايسى ھوقۇقنى تۇتىسەن، نېمە ئۇچۇن تۇتىسەن؟ بۇ ھوقۇقنى كىملەر ئۇچۇن تۇتىسەن؟ ھازىر، تۆت يانچۇقلۇق چاپان كىيىپ، ياقىسىغىچە تۈگمىلىۋالغان، شەپكىسىنى قىڭغىر كىيگەنلەرنى خەلق «باشلىق» دەپلا چۈشىنىدۇ. نۇرغۇن كىشىلەر ھوقۇق تەمەسىدە ئەنە شۇنداق ياسىنىشنى قانداقتۇر ھوقۇق تۇتۇشنىڭ بەلگىسى قىلىۋېلىشتى. ھەممە ئادەم پەقەت ھوقۇقنىلا قىزىقسا، ھوقۇق تۇتۇش ئۇچۇن ئۆگەنسە، ھوقۇق تۇتۇش ئۇچۇن ئىشلىسە، ئۇ چاغدا، خەلقنىڭ تەقدىرى، مىللەتنىڭ مەنپەئەتى ئاشۇ ئازغىنا ھوقۇقنىڭ تۈگمەس تالاشلىرى ئىچىدە كۆمۈلۈپ قالامدۇ؟ دېمەك، مەن كەسىپ ئەھلى بولۇشنى، مۇھەببىتىمنىڭ، ئائىلە تۇرمۇشۇمنىڭ ئىگىسى بولۇشنى خالايمەن. بىزنىڭ جەمئىيىتىمىز گەرچە ھەتتا ھەربىر تال گىياھقىمۇ سىياسىي مۇئامىلە قىلىدىغان بولسىمۇ، مەن مۇھەببىتىمدە دۇچ كېلىدىغان سىياسىي توساققا ئانچە ئېتىبار بېرىپ كەتمەيمەن، — يۈسۈپ بىردىنلا سۆزىدىن توختاپ قالدى، ئۇ ئەمدى كاللىسىنىڭ قىزىپ، ئارتۇق سۆزلەپ كەتكىنىنى سەزگەنىدى. دوختۇرخانا باشلىقىنىڭ: «نۇردۇننىڭ ئالدىدا ئاغزىڭنىڭ بوغۇچى چىڭ بولسۇن، ئۇ تۇتامى يوق قارا يۈز بىر نېمىدەك قىلىدۇ» دېگەن سۆزى ئېسىگە كېلىپ، ئۇنىڭ يۈرىكى جىغىدە قىلىپ قالدى. ئۇ نۇردۇننىڭ چىرايىدىكى ئالامەتلەرگە دىققەت قىلدى. نۇردۇن ئاغزىنى كاماردەك ئېچىپ تۇرۇپ قالغانىدى، ئۇ، يۈسۈپنىڭ سۆزىدىن توختاپ قالغىنىنى كۆرۈپ، دىمىقىدا بىرنى كۈلدى ـ دە:

— ئىككىمىزنىڭ جەمئىيەتكە نىسبەتەن تۇتقان ۋە تۇتماقچى بولغان يولىمىز، ھەتتا ھەۋەسىمىزنى نېمىگە ئوخشىتىش مۇمكىن؟ مەسىلەن، مەسىلەن، ھە...

— ئوت بىلەن سۇغا، — دېدى يۈسۈپ.

— ھەببەللى، مەنمۇ شۇنداق دېمەكچىدىم.

— شۇنداق، سېنىڭ دېگەنلىرىڭنى ھېچبىر چۈشەنمىدىم. ئەگەر چۈشەندىم دېسەم، بۇلارنى ھازىرقى نازۇك سىياسەتكە پۈتۈنلەي زىت ئىدىيىلەر... دەپ قارايمەن.

يۈسۈپنىڭ كۆزىدىن ئوت چاقنىدى.

— ھە، يۈسۈپ، مەن بۇنى باشقا يەردە سۆزلەپ ئولتۇرمايمەن، چۈنكى بۇنى سۆزلەشنىڭ ماڭا پايدىسىدىن زىيىنى تولا بولىدۇ. يامانغا يولۇقساڭ يارىسى يۇقار، دېگەن شۇ. مەن ئۇنچىۋالا بۇرنىنىڭ ئۈچىنىلا كۆرىدىغان تەنتەكلەردىن ئەمەس. شۇنداق قىلىپ، سۆزۈڭنىڭ مەقسىتى، سارەم دېگەن ئۇ سەھرالىق گۈزەل — چۆل مەلىكىسىنى ئەمرىڭگە ئېلىش ئىكەن. مەن يەنە دەپ قويۇشنى خالايمەن، مەيلى ئۇ سارەم ئادىشىپ دوزاخقا كىرىپ قالغان جەننەت پەرىسى بولسۇن، قەتئىينەزەر، بەرىبىر «پومېشچىك» دېگەن تەبىقىگە مەنسۇپ قىز. سېنىڭ بۇنى ئۇنتۇپ قالماسلىقىڭنى سورايمەن. ئىلاجى بولسا، سەن ئۆز كىندىك قېنىڭ تۆكۈلگەن قەشقەرنىڭ گۈزەللىرىدىن بىرىنى تاپقان بولساڭ، ياخشى بولاتتى...

III باب

1

— ئەي، قولىدىن كەتكەن جەننىتىنى قايتۇرۇۋېلىش ئۈچۈن ئىچىدە ئوغا قاينايدىغان پومېشچىنىڭ تۇخۇمى! سەن مۇشۇ جىن - شەيتانلارغا ئوخشاش چىرايىڭ بىلەن، بىزنىڭ ئۇستا دوختۇرىمىز يۇسۇپنى ئازدۇردىڭما؟ ئەگەر غىرت قىسىپ يۇرمەيدىغان بولساڭ، جاجاڭنى يەيسەن، — دېدى كىچىككىنە خام كېسەكتىن قوپۇرۇلغان، پاخالدا يېپىلغان ئۆيگە بوراندەك كىرىپ كەلگەن قارا كۆسەي كەنت باشلىقى يەرگە قاراپ ئولتۇرغان سارەمگە قوللىرىنى شىلتىپ. سارەم يەردىن بېشىنى ئۇستۇن كۆتۈرمەي: «خوش» دېدى. كەنت باشلىقىنىڭ يېنىدا، نۇردۇن مەغرۇر ھىجىيىپ تۇراتتى. ئۇ بۈگۈن ئۆزىنى ئالاھىدە پەردازلىۋالغانىدى، ئۇ ھېيت - ئايەملەردە مېھماندارچىلىققا بارغاندا كىيىدىغان، ئەينى زامانىنىڭ ئەڭ ئەتىۋار رەختى بولغان سىيامىبۇدىن تىكىلگەن سېرىق ئەسكەر فورمىسىنى كىيىۋالغان بولۇپ، بۇ كىيىم ئۇنىڭ تەتۈر ئۇستىخىنىغا خېلىلا سالاپەت كىرگۈزگەنىدى. كەنت باشلىقى كۆلۈك ئالدىدا ئولتۇرغان سارەمنىڭ تاغىسىنىڭ ئايالىغا قاراپ:

— ئەي، پاخما باش، قارىغۇ، پومېشچىك قېرى. ماۋۇ ئېلىنمىغان پاسكىناڭنى تۈزۈك باشقۇرالىساڭ باشقۇر، بولمىسا خەلقنىڭ غەزەپ يالقۇنى ئىچىدە كۆيۈپ كۈل بولىسەن! — دەپ ۋارقىرىدى. ئايال:

— خوش، ئوبدان، غوجام، رەھىم قىلسىلا، بىز چوقۇم

ياخشى ئۆزگىرىمىز، — دېدى. ئايال شۇنداق دەپ، ئورنىدىن تۇرۇپ، تەمتىلىگىلى تۇردى. سارەم دەرھال ئايالنى يۆلەشتۇردى. ئايال:

— ھۇ، يەر يۇتقۇر ئىت سوك. ئەمدى بىزگە بۇ دەرد - ئەسەرنى تېرىدىڭمۇ؟ — دېگىنىچە، ئۇنىڭ كۆڭلىكىنىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ بىر سىلكىشلىۋىدى، جېنى ئاران قالغان سەگەز كۆڭلەك يىرتىلىپ، سارەمنىڭ ئالمىدەك كۆكسى شۇنداقلا ئېچىلىپ قالدى. سارەم ۋايجان دېگىنىچە، كۆكسىنى قوللىرى ۋە سەگەز كۆڭلىكىنىڭ يىرتىقلىرى بىلەن توسۇپ، ئەرلەرگە كەينىنى قىلىۋالدى. ئايالنىڭ قولىغا ئۇنىڭ ئۇزۇن چاچلىرى ئىلىنىشىپ قالدى، ئۇ سارەمنىڭ چېچىدىن تولاپ تۇتۇپ بىر تارتىۋىدى، سارەم قاتتىق چىرقىراپ ئوڭدىسىغا يىقىلدى. ئۇ ئاغرىققا چىدىماي، بىر قولىدا يەڭگىسىنىڭ قولىغا ئېسىلىۋىدى، كۆكسىنىڭ بىر تەرىپى يەنە ئېچىلىپ قالدى، شۇ ئان ئۇنىڭ كۆزى كۆكسىگە ئېچىرقاپ قاراۋاتقان بىر كۆز بىلەن ئۇچراشتى - دە، قولىنى دەرھال تارتىۋېلىپ، كۆكسىنى توستى، ئايال ئۇنىڭ چېچىدىن سۆرەپ، سىلكىشلەپ، ئۇنىڭ نازۇك كۆكسى، قورساق - بېقىنلىرىغا پۇتىدىكى ئەبجىقى چىقىپ كەتكەن ياغاچ كەش بىلەن قالايمىقان دەسسەپ تەپتى. قىز بولسا ۋارقىرايتتى، چىرقىرايدتى، تولغىناتتى، ئەمما ئازابلاۋاتقان چېچىغا ئېسىلمايتتى، قورساقلىرىنى مۇجۇقلىمايتتى، پەقەت كۆكسىنى چىڭ ياپقان ھالدا، تولغىنىپ ياتاتتى. نۇردۇن دەرھال بېرىپ، سارەمنىڭ چېچىنى قارىغۇ ئايالنىڭ ئامبۇردەك قىسىۋالغان قوللىرىدىن ئاجراتتى - دە، سارەمنى يۆلەپ تۇرغۇزماقچى بولدى، ئەمما سارەم خۇددى قارچىغىدىن ئۇركىگەن توشقاندەك، دەررۇ ئورنىدىن تۇرۇپ، ئۆينىڭ بۇلۇڭىدىكى ئەسكى - تۈسكىلەر ئۈستىگە ئۆزىنى تاشلاپ، دۈم يېتىۋالدى. قارا كۆسەي كەنت باشلىقى ئايالنىڭ يۈزىگە ئىككى كاچات سالدى:

— ھۇ، ئۆلگۈچە ئۆزگەرمەيدىغان قېرى، ئاغزىڭدا ئۆزگەرمەن دەپ مىڭ قېتىم قەسەم قىلىسەن، يەنە قاراپ تۇرساق، ئادەم ئۇرىسەن! بىزگە قىيدىغىنىڭمۇ بۇ؟ ئاڭلاپ قوي، سېنىڭ ئادەم ئۇرىدىغان ۋاقتىڭ كەلمەسكە كەتتى، نۆۋەت ئەمدى بىزگە كەلدى! — قارا كۆسەي كەنت باشلىقى ئايالنى ئۇرماق بولۇپ، يەنە كېلىۋىدى، نۇردۇن ئۇنى توسۇپ:

— ھە، كەنت باشلىقى، بۇ خوتۇن بۇنىڭدىن كېيىن ئۇرمىسۇن، دىققەت قىلسۇن، بولدى قىلىڭ! — دېدى.

كەنت باشلىقى نۇردۇنغا خۇشامەت كۈلكىسىدىن بىرنى كۈلۈۋەتكەندىن كېيىن، ئايالغا قاراپ قاپىقىنى تۈرۈپ:

— شۇنداق، ئەي، پومېشچىك قېرى، ئەگەر يەنە ئادەم ئۇرۇپ ئۆگىنىپ قالغان قولۇڭ قىچىشىپ كېتىپ، بۇ قانجۇقۇڭنى يەنە ئۇرىدىغان بولساڭ، سېلىم پومېشچىكتەك قەلەندەرزەينىڭ پاشىسىغا يەم قىلىمەن، ئاڭلىدىڭمۇ؟

— خوش غوجام، دېگەنلىرىدەك بولغاي، — دېدى ئايال قول باغلاپ. كەنت باشلىقى بىلەن نۇردۇن كۆز ئۇرۇشتۇرۇۋالغاندىن كېيىن، كەنت باشلىقى ئۆيدىن چىقىپ كەتتى. نۇردۇن ئىنتايىن مۇلايىملىق ۋە مېھرىبانلىق بىلەن، ئايالنى يۆلەشتۈرۈپ، كۇلۇڭنىڭ ئالدىغا ئەكىلىپ ئولتۇرغۇزدى. ئايال ئولتۇرغاندىن كېيىن، نۇردۇنمۇ ئۇنىڭ يېنىدا ئولتۇرۇپ:

— مەن يۈسۈپ دېگەن بىلەن بىرگە كەلگەن دوختۇر بولىمەن. يۈسۈپ دېگەننى مەن ناھايىتى ئوبدان بىلىمەن. ئۇنىڭ كېلىپ چىقىشىمۇ ئىنتايىن يامان نەرسە. ئۇنىڭ دادىسى ۋەتەن خائىنى، ئۆزىمۇ ھۆكۈمەتكە قارشى ئەكسىيەتچى نەرسە. ئۇ قىزىڭنى يامان ئازدۇرۇۋاپتۇ... — نۇردۇننىڭ ئاۋازى بىردىنلا پەسلەپ، گېپى كۇس - كۇس پاراڭغا ئايلاندى. ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان سارەم كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ئۇلار تەرەپكە قارىدى، نۇردۇن ئۇنىڭ تاغىسىنىڭ ئايالىنىڭ قۇلىقىغا ھەدەپ بىرنەرسىلەرنى دەپ

كۇسۇلداۋاتىدۇ، ئايال بولسا، چىرايلىرىغا تەبەسسۇم ئولاشقان ھالدا، ھە دەپ بېشىنى لىڭشىتىپ، ئۇنىڭ سۆزىنى ماقۇللىماقتا ئىدى. سارەم ئۇنىڭ گېپىنى ئاڭلىيالمىغان بولسىمۇ، كۆڭلى ئۇيۇپ كەتتى. تاغىسىنىڭ ئايالى بىلەن نۇردۇن ساق ئىككى ئاش پىشىم كۇسۇرلاشتى، ئاخىرى، ئايال ئورنىدىن تۇرماقچى بولۇۋىدى، نۇردۇن ئۇنى يۆلەشتۈردى... ھەم ئىشىكتىن چىقىرىپ قويدى. ئۇلار سىرتقا چىققاندىن كېيىن، نۇردۇن يانچۇقىدىن بىر سىقىم پۇلنى چىقىرىپ، ئايالنىڭ قولىغا تۇتقۇزدى:

— خاتىرجەم بول ئاچا، گېپىم گەپ. مەن ئۇنىڭغا ھەقىقەتەن كۆيۈپ قالدىم... سەنمۇ ۋەدەڭدە تۇرىدىغانلا بولساڭ، ھەممە ئىشلىرىڭنى ئۆزۈم ئوڭشايمەن.

ئايال خۇشال كۈلۈپ، پۇلنى جىلىتكىسىنىڭ قويۇن يانچۇقىغا تىقىپ، تامنى تۇتۇپ، ئىشىكتىن يىراقلاپ كەتتى.

يۈسۈپ بۈگۈن خېلى بالدۇر قايتتى، ياتاقتا خېلى بىر چاغلارغىچە شېرىن خىيال سۈردى. ئۇ كۆزىنى يۇمسىمۇ، ئوكۇل بوتۇلكىسىغا قارىسىمۇ، سارەم شۇ يەردىن چىقىپ، ئۇنىڭغا تەلمۈرۈپ قارايتتى. سارەم ئۇنىڭغا چوڭقۇر تىكىلىپ قارايدۇ - دە، ۋىللىدە قىزىرىپ، يەنە باشقا ياققا قارايدۇ... يۈسۈپنىڭ ئىچى تىتىلداپ، ئورنىدىن تۇردى. سىرتقا چىقتى. سارەم ۋەدىسى بويىچە كېلىدىغان قارارىدىن ئۆتۈپ كەتتى. ئۇ كېلىپ، كۈندىكى ئادىتى بويىچە، ئۇنىڭغا ئوكۇل يىڭنىسىنى قايىنىتىپ بېرەتتى. بۈگۈن... يۈسۈپ بىر بېسىپ، ئىككى بېسىپ سارەمنىڭ مەھەللىسىگە، ئاندىن ئىشىكىگە كېلىپ قالدى. ئۆيدە دۈرۈكلىگەن ئاۋازدىن باشقا ئاۋاز چىقمايدۇ. قۇرتلاپ كەتكەن ئەسكى ئىشىك ئىچىدىن چىڭ تاقالغان، ئۆي ئىچىدىن ھەدەپ ھاسىرىغان، دۈرۈكلەپ ئۇرۇلغان ئاۋازلا ئاڭلىنىدۇ. ئۆي ئىچىنى نامازشام قاراڭغۇلۇقى باسقان. يۈسۈپنىڭ كۆڭلىگە سەل ئەندىشە چۈشۈپ، ئىشىكنى خېلى قاتتىق قاقتى. دۈكۈلدىگەن

ئاۋاز يوقىلىپ، ئۆي ئىچىنى گۆرىستان جىملىقى باستى، يۈسۈپنىڭ كۆڭلىگە گۇمان چۈشتى. ئىشىكنى ئېچىمۇ قاتتىقراق ئۇردى. ئۆيدىن:

— ۋاي، ئۆلمىگۈر قارىغۇ پومپىشچىك قېرى، بىردەم تەخىر قىل، بۇ جاھىل قانجۇقۇڭ ھېچ بوي بەرمەيۋاتىدۇ. مەن ئۇنى چوقۇم...

يۈسۈپ نۇردۇننىڭ بوغۇق ئاۋازىنى شۇئان تونۇدى، ئۇ غەزەپ بىلەن ئىشىكنى شۇنداق قاتتىق تەپتىكى، ئاران تۇرغان قوناق شېخىدەك ئىشىك قاراسلاپ ئۆلگۈچىكىدىن سۇنۇپ، گۆردەك قاراڭغۇ ئۆي ئىچىگە قاڭقىپ چۈشتى. يۈسۈپ توشقانغا ئېتىلغان قارچىغىدەك ئۆيگە بۆسۈپ كىردى-دە، ئەمدىلا ئورنىدىن تۇرغان نۇردۇننى بىر كاللا قويۇش بىلەن، ئوڭدىسىغا ئۈچۈرۈۋەتتى. نۇردۇن پۇرلىشىپ بېرىپ تۆشۈككە — كىرىست شەكلىدىكى ياغاچ تۈۋرۈككە ئېسىقلىق تۇرغان چۆيۈن داڭقاننىڭ بېشىغا يىقىلىپ چۈشتى. يۈسۈپ ئۇنىڭ ئەرلىك يېرىگە تازا كەلتۈرۈپ ئىككىنى دەسسىگەندىن كېيىن، ياقىسىدىن تۇتۇپ، بېشىنى داڭقانغا ئۇستۇرگىلى تۇردى.

«ۋاي... ۋايجان، ئادەم ئۆلدى... قۇتۇلدۇرۇڭلار!...» دېگەن ئاۋاز مەھەللىنى بىر ئالدى.

2

— ئۇ ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلار... مەن ئۇنى ئاللىقاچان ئېسىمدىن چىقىرىۋېتىپ، يۈرىكىمنىڭ چوڭقۇر قاتلىمىدا يۈسۈپكە دوستلۇق ئورناتقان. بىراق ئەر-خوتۇن ئىككىڭلار ماڭا ھازىرغىچە نەپرەت، ئۆچمەنلىك بىلەن قاراپ كەلدىڭلار. بىراق مەنچۇ، مەن يۈسۈپنىڭ چوڭقۇر بىلىملىك، يۈكسەك پەزىلەتلىك، ۋىجدانلىق ئادەم ئىكەنلىكىگە چىن كۆڭلۈمدىن قايىل.

قەلبىمدە ئۇنىڭغا زور ھۆرمەت ساقلانغان. بىراق، ئادەم ھەرقانچە ئەقىللىق بولسىمۇ، ھەممىگە توغرا ھۆكۈم قىلالمايدۇ. بىر ئادەمنىڭ تارىخىدىكى بىرەر بىلىپ-بىلمەي قىلىپ سالغان بىرەر ئىشلىرىغا قاراپ، ئۇ ئادەمگە ياكى ئۇنداق، ياكى مۇنداق دەپ باھا بېرىۋېتىش كۆپ ھاللاردا خاتا بولۇپ چىقىدۇ. بىر ئادەمنى چۈشىنىشتە، ئۇنى ئۇزۇن يىللىق ئەمەلىيەت داۋامىدا سىناپ، ئاندىن باھا بەرسە ئادىل بولىدۇ. مانا مەن يۈسۈپنىڭ ھېلىقى ئوپېراتسىيىدە بەختسىزلىككە ئۇچرىغىنىدىن كېيىن، يۇقىرى-تۆۋەن قاتراپ، بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، ئۇنى قۇتۇلدۇرۇشقا ئۇرۇندۇم. ئەمما بولارنىڭ ھەممىسى بىكارغا كەتتى، — نۇردۇن سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئاياللارنىڭ تۇغما تەبىئىتى بويىچە، سارەممۇ ھېچ بەرداشلىق بېرەلمەستىن، باياتىن بېرىقى پەرۋاسىز، مەغرۇر، غەزەپ-نەپرەت بىلەن تەتۈر قاراپ ئولتۇرغۇدەك ماجالىنى يوقىتىپ، نەفسەنى چىڭ قۇچاقلىغىنىچە، ھۆ تارتىپ يىغلاپ كەتتى. ئۇ شۇنچىلىك قاتتىق يىغلىدىكى، ئۇنىڭ بارغانچە تولۇپ يېتىلگەن زىلۋا بەدەنلىرى توختاۋسىز لاغىلداپ تىترەيتتى. نۇردۇننىڭ كۆزلىرىدىنمۇ ياش سىرغىپ چىقىپ، خونچا ئاياغدەك سالپاك گۆشلۈك يۈزىنىڭ يېرىمىغا كېلىپ توختاپ قالدى. ئۇ بوغۇق ئاۋازدا:

— مەن سىزگە بىر شۇم خەۋەرنى يەتكۈزمەي تۇرالمايمەن، يۈسۈپ تۈرمىدە تۇيۇقسىز مېڭىسىگە قان چۈشۈپ قازا قىپتۇ، — دېدى.

سارەم ئورنىدىن دەس تۇرۇپ، بىرنى چىرقىراپلا، ھوشىدىن كەتتى.

* *

— نېمە؟ تېخچە ئۆلمىدىما؟ — غەزەپتىن بىر كۆكىرىپ، بىر تاتىرىپ كەتكەن نۇردۇن قولىدىكى رومكىنى جاققىدە شىرەگە

قويۇپ، ئورنىدىن تۇرۇپ كەتتى.

— مەن ساڭا شۇنى تەكرار دەپ قوياي، مەن سارەگە ئەينى چاغدا شۇنداق قاتتىق كۆيۈپ قالغانىدىمكى، يۈسۈپ مېنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرگىلى تاس قالغاندىمۇ، خەلقى ئالەم ئالدىدا شەرمەندە قىلغاندىمۇ، مەن ھەممە ئازابنى سارەمنىڭ ئىشقى ئالدىدا ھېچ نەرسىگە تەڭ قىلمىغان. ئۇلار ئىككىسىنىڭ ماڭا سالغان ھېسابسىز دەرد - ھەسرىتى مېنىڭ يۈرىكىمنى ھەرە كۆنىكىدەك قىلىۋەتتى. تارتقان ئازابىمنىڭ يېرىمىنى سەن تارتقان بولساڭ، بۇ چاققىچە سۆڭىكىڭ تۇپراققا ئايلىنىپ كەتكەن بولاتتى. مەن ئۆلمەي ياشاۋاتىمەن، چۈنكى، مەن ئىنتىقام ئالماقچى، مەن قۇرئان تۇتۇپمۇ، تۇزغا سىيىپمۇ قەسەم قىلغان! يۈسۈپنى ئۆلتۈرۈپ، سارەمنى بىر قېتىم ئەمرىمگە ئېلىپ خوتۇن قىلمىغۇچە، مېنىڭ دەردىم چىقمايدۇ، ئەمدى چۈشەندىڭمۇ؟

نۇردۇن قوللىرىنى شىلتىپ، ئالدىدا ئولتۇرغان قىرىق ياشلاردىن ئاشقان تاقىرباش تۇرمە باشلىقىغا ۋارقىرىدى. تۇرمە باشلىقىنى تەر باسقانىدى، ئۇ يەلىشىپ قالغان ئاغزىنى تەستە ئېچىپ:

— نۇر چاڭۋېي، سەۋر قىلايلى! ئۇنى ئادەم چىدىغۇسىز دەرىجىدە ئۇردۇق، قىينىدۇق، كېچە - كۈندۈز يېتىۋاتقان يېرى قارا نومۇرلۇق كامېر، ھەتتا بۈگۈن ئۈچ كۈن بولدى، تاماق بەرمىدۇق، ھوشسىز ياتىدۇ. لېكىن ئۆلمەيۋاتىدۇ، — دېدى ئۇ تاتارغان ھالدا.

— ئۇنى چوقۇم ئۆلتۈرۈشىمىز كېرەك. ئۆزىمۇ ئۆلۈشكە تېگىشلىك نەرسە. ئۆلدى دېگەن سۆز خەلق ئارىسىدا تارقىلىشى، بۇنىڭغا سارەم ھەم ئۇنىڭ يېقىن دەرددىشى سېلىمخان قېرى ئىشىنىشى كېرەك. شۇنىڭدىن كېيىن، ئاندىن ئاخىرقى قەدەمنى بېسىشقا ئىمكان تۇغۇلىدۇ.

— يۈسۈپنىڭغۇ ئۆلتۈرمىسەكمۇ يېقىندا ئۆزى ئۆلىدۇ، ئەمما

ھازىر سارەم ئەينى چاغدا سىز كۆيگەن سارەم ئەمەس، گەرچە ئۇ ھازىرمۇ يەنىلا شۇنداق چىرايلىق بولغىنى بىلەن، بىر بالىسى بار ئايال - دە! — دېدى تۇرمە باشلىقى.

نۇردۇننىڭ سەپرايى ئۆرلىدى:

— خاپا بولماڭ، بەك كالۋا ئادەم ئىكەنسىز، سىزگە قىلغان گەپنى مۇشۇ تاممۇ چۈشىنەر ئىدى، لېكىن سىز چۈشەنمىدىڭىز. مەن ئۇنى خوتۇن قىلىش ئۈچۈن ئەمەس، ئازابلاپ ئىچىنى خۇن قىلىش ئۈچۈن، مېنى شۇنچە سەۋداغا سالغان ئاشۇ شەيتان چىرايىنى خازان قىلىش ئۈچۈن ئالىمەن. ئۇ مېنىڭ ئالدىمدا، يۈسۈپ بىلەن قانداق ئوينىغان بولسا، مەنمۇ ئۇنىڭ ئالدىدا، چىرايلىق قىزلارنى ئەكىلىپ ئويناپ، ئىچىنى زەرداپقا تولدۇرۇپ، ئۇنى سەۋدايى قىلىۋېتىمەن.

— ئەمدى چۈشەندىم، ئۇنداق بولسا، سىز ھازىردىن باشلاپ، يۈسۈپنى ئۆلدى دېگەن خەۋەرنى سىرتقا تارقىتىۋېرىڭ، خاتىرجەم ئىشىڭىزنى باشلاۋېرىڭ، قالغان ئىشلار ئۆز يولى بىلەن بولىدۇ، — دېدى تۇرمە باشلىقى.

نۇردۇننىڭ كۆزلىرى چاقناپ كەتتى.

— ئەمىسە گۇۋاھلىق بېرەلەمسىز؟

— بولىدۇ.

— قاچان؟

— ئەتە.

نۇردۇن تۇرمە باشلىقىنى چىڭ قۇچاقلاپ:

— دوستلۇققا يارايسىز جۇمۇ، قىلغان ياخشىلىقىڭىزنى يەردە قويمايمەن. پات - ئارىدا ج خ ئىدارىسىگە باشلىق بولىدىغانلىقىڭىزنى ئويلاۋېرىڭ! ھا... ھا... ھا...

تۇرمە باشلىقى نۇردۇن بىلەن خوشلىشىپ چىققاندا، ئۈستىدىن تاغ غۇلىغاندەك بولدى. «يائاللا، شۇنداقمۇ بەتنىيەت ئادەم يارالغان بارمۇ، خۇدا بۇنداق ئىچى قارا ئادەم بولۇشتىن ساقلىغاي-

سەن. ھېسابى بار جاھان بۇ! قىلغان ـ قىلغانىنىڭ بولۇپ كەتمەيدۇ. ھېچبىر ئۆچ ـ ئاداۋىتىم يوق بىر بىچارىنى يامانغا يانتاياق بولۇپ ئۆلتۈرەمدىم؟ ياخشى كۈنىنىڭ يامىنىدا، نۇردۇندەك كۆڭلى قارا ئادەمدىن ۋاپا كېلەمدۇ؟ بۇ مەسئۇلىيەتنى ماڭا ئىتتىرىپ قويۇشتىن يانمايدۇ. يۇسۇپ ئۆلمىسۇن! قارىغاندا، ئۇ گۇناھسىز. . . نۇردۇننىڭ سۇيىقەستىگە ئۇچرىغانلىقى مانا مەن دەپ تۇرمامدۇ! » تۇرمە باشلىقى گويا يامان چۈشتىن چۆچۈپ ئويغانغاندەك بولۇپ، تېز ـ تېز مېڭىپ كەتتى.

3

قاتتىق بۇقۇلداپ يىغلاۋاتقان ئاۋازدىن سەل ئېسىگە كەلگەن سارەم، ئۆزىنىڭ بېشىدا سېلىمىخاننىڭ ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، سېلىمىخاننىڭ بوينىغا ئېسىلىپ يىغلاپ كەتتى:

— ۋاي ئاچا، ۋاي جېنىم ئاچام! مېنىڭ مۇڭداشچىم ئاچام! ۋاي مېنىڭ غەمخانەم ئاچام! مەن نېمە بولدۇم؟ مەن خۇدانىڭ ئالدىدا قانداق گۇناھ قىلغاندىمەن ئاچا؟. . .

— سەۋر قىل سىڭلىم، سەۋر قىل، خۇداغا شۈكرى قىل. ئالدىڭدا مانا گۈلدەك قىزىڭ تۇرۇپتۇ. قىزىڭغا قارا، ياش جېنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىسۇن! ئىنسان بىر كاماردىن چىقىپ يەنە بىر كامارغا كىرگۈچە، تېخى نى ـ نى كۈنلەرنى كۆرىدۇ. شۈكرى قىل. سەۋرى قىلساڭ، ھەممە ئىش ئوڭشىلىپ كېتىدۇ.

سارەم سېلىمىخاننىڭ بوينىغا ئېسىلىپ، بىر ھازا ھۆمۈدەپ يىغلىغاندىن كېيىن، ئاۋازى پۈتۈپ، ھالسىزلىنىپ يەنە ئىزىغا يىقىلدى. ئۇ يېشى قۇرۇپ ئىششىغان كۆزلىرىنى سىلىمىخانغا گۇمان نەزەرى بىلەن تىكىپ، ناھايىتى زورۇققان ھالدا دېدى:

— ئاچا، سىز مېنىڭ يۈرىكىمنىڭ ھەممە يېرىنى بىلىسىز. مېنىڭ سىزدىن يوشۇرىدىغان ھېچقانداق گېپىم يوق.

— شۇنداق سىڭلىم، بىزنىڭ بىر ـ بىرىمىزدىن يوشۇرىدىغان ھېچقانداق سىرلىرىمىز يوق، — دېدى سېلىمىخان.

— مەن يۇسۇپنىڭ ئۆلگەنلىكىگە ئىشەنمەيمەن. بۇ سۆزنى نۇردۇننىڭ ئاغزىدىن ئاڭلىغانلىقىم ئۈچۈن ئىشەنمەيمەن، يۈرىكىم شۇنداق سېزىۋاتىدۇ.

سېلىمىخاننىڭ كۆزلىرىدىن تاراملاپ ياش كەتتى:

— ھامان دېمىسەم بولمايدۇ سىڭلىم، بۇ سۆزگە ئىشەنگىن. بۈگۈن چۈشتىن ئىلگىرى، تۈرمە باشلىقى بىلەن ئىككى گۇندىپاي يۇسۇپنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنى ئەكەلدى. ئۇنىڭ ئارىسىدا يۇسۇپنىڭ قولياغلىقىغا قان بىلەن يازغان خېتىمۇ بار ئىكەن، — دېدى سېلىمىخان.

سارەم ئورنىدىن يېرىم تۇرۇپ، ھالسىزلىنىپ، يەنە ئىزىغا يىقىلدى.

— قېنى ئۇنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرى؟ قېنى، ئۇنىڭ خېتى؟ قېنى، ماڭا كۆرسىتىڭ ئاچا! مەن ئۇنى پۇرىۋالاي، ئۇنىڭ پۇرىقىنى پۇرىۋالاي!. . .

سېلىمىخان قان، قاقاچلار، لاي قېتىپ كەتكەن، سېسىق پۇراقتىن ئادەمنىڭ قۇسقىسى كەلگۈدەك دەرىجىدە، يىرتىق، پىت، سىركىلەر مىغىلداپ تۇرغان شۇ كۆڭلەك، چاپان، دوپپا، ئۆتۈكلەرنى بىر بوغچىنىڭ ئىچىدىن چىقاردى. كىيىملەردىن ئارىلىشىپ كەتكەن سېسىق پۇراق بىقىسىپ چىقتى. سارەم بىر قاراشتىلا تونىدى. مانا ئاۋۇ سارەم ئۆز قولى بىلەن تىككەن بادام دوپپا، ياقىسىغا، يەڭ ئۇچلىرىغا ئۆزى گۈل ئىشلەپ تىككەن پاكىچۇ كۆڭلەك، چاپىنى، ئۆتۈكى ھەممىسى، ھەممىسى دەل شۇ. . . تونۇشلۇق نەرسىلەر. . .

«ئاھ. . . يۇسۇپۇم. . . مېنىڭ ھاياتىم. . . نىجاتچىم، يۈرىكىم. . . مەن ساڭا. . . » سارەمنىڭ ئاۋازى ئۆزى ئاڭلىغۇدەك چىقمىدى، بار ئاۋازىنى قويۇپ بېرىپ تۇۋلىدى. ئاۋازى

چىقمىدى، يىغلىدى، كۆزىدىن ياش چىقمىدى، ياش قۇرىغانىدى. . . يۈرىكى يىغلىدى، گويا جېنى چىقىپ كەتكەندەك، ھەممە، ھەممە قېتىپ قالغاندەك، توختاپ قالغاندەك بولدى. ئۇنىڭ ھازىر ھېچ نەرسىگە دەرمانى يەتمەيتتى. ئەمما ئۇنىڭ چوكىدەك قالغان ئىنچىكە بارماقلىرى يۇسۇپنىڭ ھەممە كىيىملىرىنى ۋە ئۆتۈكىنى ئاغزىغا، بۇرنىغا يېقىن تۇتۇۋالغانىدى. ئۇ پۇرىماقتا، ئۆينىڭ ئىچىنى بىقىستىۋەتكەن، ئادەم تىنىشى مۇمكىن بولمىغان پۇراقنى پۇرىماقتا، ئۇنى بارغانچە قېنىپ سۈمۈرمەكتە، نىمجان يۈرەكنى جاھاننىڭ كۆزلىرىدىن توسۇپ تۇرغۇچى كۆكسى ئۈستىگە بار كۈچىنىڭ ھەممىنى يىغىپ باسماقتا. سېلىمىخان دېمى سىقىلىپ، يۆتىلىپ، ئىچىدىكى ھەممە نەرسە قومۇرۇلۇپ ئاغزىغا كەپلىشىپ قالغاندەك، بىرنەچچە قېتىم قۇرۇق ھۆ قىلىپ، ماغدۇرسىزلانغان ھالدا، ئۆينىڭ ئىشىك - دېرىزىسىنى ئېچىۋەتتى. ئۆيگە شۇئان غۇر - غۇر شامال كىرىپ، ئۆينىڭ ئىچىدىكى بۇرۇقتۇم قىلغۇچى پۇراق ئاستا - ئاستا يېنىكلىدى. سارەم بىقسىپ كەتكەن كىيىملەر ئىچىگە بېشىنى پۈتۈنلەي تىقىۋالغانىدى. سېلىمىخان ئۇنىڭ تۇنجۇقۇپ قېلىشىدىن ئەنسىرەپ، كىيىملەرنى ئېلىۋەتمەكچى بولۇپ، خېلى ھەپىلىشىۋىدى، سارەمنىڭ چىڭ قاماللىۋالغان قوللىرىدىن ئاجرىتالمىدى، ئۇنىڭ ئاغزى - بۇرنىدىن سەل نېرىراق قىلىپ قويماقچى بولۇۋىدى، بۇ مۇمكىن بولماي قالدى. مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، سارەم شۇنچىلىك شۈكلىشىپ كەتتىكى، ھەتتا ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن دىلكەشى سېلىمىخانمۇ ئۇن ئېغىز گەپ سورىسا، يېرىم - ياتا، زەئىپ ئاۋازدا، بىر ئېغىز جاۋاب بېرىدىغان ھالغا كەلدى. ئۇ ئادەم خالىمايدۇ، يالغۇز ئولتۇرۇشنى، يالغۇز قېلىپ خىيال سۈرۈشنى، خىيال ئىچىدىن يىغا تېپىپ قېنىپ يىغلىۋېلىشنى، يەنە شۇ خىيال ئىچىدىن كۈلكە تېپىپ، ئۆزىلا كۈلۈشنى ياخشى كۆرىدۇ. ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسىلا ئۇنىڭ ئۈچۈن ئەڭ گۈزەل،

ساپ ھاۋالىق، بۈككىدە گۈللەر، شېرىن مېۋىلىك دەرەخلەر قاپلىغان، سۈزۈك سۇلىرى شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان، تۈمەن خىل قۇشلار سايرىشىپ تۇرغان خىلۋەت، گۈزەل ماكان. بۇ يەردە ئۇ يالغۇز، ياق، يۇسۇپجان كۆيەرى بىلەن قول تۇتۇشۇپ، بىرگە سەيلە قىلىدۇ، قاقاقلاپ كۈلىدۇ، چاقچاقلىشىدۇ، بىر - بىرى بىلەن مۆكۈ - مۆكۈلەڭ ئويناپ، بىر - بىرىنى قوغلايدۇ، بۇلاق سۇلىرىنى بىر - بىرىگە چېچىشىپ، ئۈستىنى ھۆل قىلىشىدۇ. ئاخىرى، يۇسۇپ ئۇنى تۇتۇۋالىدۇ. قويۇق ئۆسكەن كاككۇكگۈللەر ئۈستىدە يۇمىلىتىدۇ. ئۇنىڭ تاپىنىغا يېتەي دېگەن بوستان چاچلىرىنى بوينىغا يۆگىۋېلىپ، بىرگە يۇمىلايدۇ. ئۇنىڭ قويۇق مايسىدەك ئۆسكەن بۇرۇتلىرى سارەمنىڭ كۆزلىرىگە، مەڭزىگە، لېۋىگە، بوينىغا، ئاخىرى كۆكسى ئارىسىغا چۆكۈپ كېتىدۇ. سارەم قاتتىق چۆچۈپ، بىر يۇلقۇنۇپلا يۇسۇپتىن ئاجراپ قاچىدۇ، قاچىدۇ. . . قېچىپ كېتىۋېتىپ پۇتلىشىپ، قويۇق ئۆسكەن قىياقلار ئارىسىدا سوزۇلۇپ ياتقان يۇسۇپنىڭ ئۈستىگە يىقىلىدۇ. مانا ئەمدى ئۇنىڭدا يەنە قاچقۇدەك مادار قالمىدى. ھۆل بولۇپ كەتكەن كىيىملىرى ئۇنىڭ بەدەنلىرىگە چاپلىشىپ كەتكەنىدى. ئۇ باياتىن بېرى بەدىنىنىڭ توڭلىغانلىقىنى، سەل ئېچىشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغانىدى. مانا ئەمدى، قىياقلار ئارىسىدا، ھەممە يېرى خۇددى قۇمغا كۆمۈلگەندەك قىزىرىپ كەتتى. ئىسسىق بىر ئېقىم ئۇنى دەرمانىدىن كەتكۈزدى، بەدەنلىرىنى بۇژژىدە تەر باستى. ئاخىرى، دەرمانىدىن كەتتى. ئۇ مۇشۇ كۈنگىچە، قىياقلار ئارىسىغا يىقىلغان، يۇمىلىغان، بۇنداق لەززەتنى مەست قىلارلىق ئىسسىقلىقنى ھېس قىلمىغان، بۇنچىلىك تەرلىمىگەنىدى. ئۇ بىلدى، بۈگۈن قىياقلىق ئارىسىدا، ئۇنىڭ تىنىقىدا، يۇسۇپنىڭ كۈچلۈك تىنىقلىرى بار. . . مانا بۇ قىياقلىق سارەمنىڭ ئېسىدە مەڭگۈلۈك خاتىرە بولۇپ قالدى. . . جاھان قىزلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ ئەنە شۇنداق ئۇنتۇلماس بىردىن خاتىرىلىرى

چوقۇم بولىدۇ. ئۇ خاتىرە يۈرىكىدە مەڭگۈلۈك ئىز قالدۇرىدۇ.
ئۇ خۇشال چاغلىرىدا، پىغانلىق كۈنلىرىدە، ئاشۇ خاتىرىنى ۋا-
راقلىغاندا، ئۇنىڭدا يەنە كۈچلۈك هارارەتلىك لەززەت ئۇرغۇپ
چىقىدۇ. سارەممۇ ئاشۇ قىياقلىق لەززىتىنى هازىرمۇ خىياللىرى
ئارىسىدىن سۈمۈرىدۇ. ئۇنىڭ كۆڭلى گەپ قىلمايدۇ. گەپ ئۇنى
تاتلىق ئەسلىمىلەر خاتىرىسىدىن سۆرەپ ئېلىپ چىقىپ، هازىر-
قى دەهشەتلىك رېئاللىق پاتقىقىغا تاشلايدۇ. ئۇ رېئاللىقتا، راس-
تىنلا يامان كۈنگە قالدى. ئۇ ئادەملەرنى خالىمىغاچقا، سېلىمە-
خانمۇ ئۇنىڭ كۆزىگە كىرىۋالماسلىق، ئۇنى ئۆز هالىغا قويۇش
ئۈچۈن، ئۇنىڭ يېنىغا ئانچە كىرمەيدىغان بولدى هەم ئۇنىڭ هالى-
مۇ بارغانچە بەتتەرلىشىپ، باشقا كىشىلەر بىلەن سۆزلىشىش،
ئالاقىلىشىش ئەركىنلىكى ئېلىپ تاشلاندى. شۇ چاغدا، كۈزدە
باش ئۈستىدە ئۈچۈپ يۈرىدىغان قومۇش تورغاقلىرىدەك، «بۇ-
زۇق ئۇنسۇر» لۇق قالپىقىدىن بىرى ئۈچۈپ كېلىپ، بۇ بىچارە
ئايالنىڭ بېشىغا كىيدۈرۈلۈپ قالغانىدى. سارەم ئىنتايىن يامان
كۈنگە قالدى. ئاچلىق ئۇنىڭ ئۈستىدە ۋەهشىي چىلبۆرىدەك
هۇۋلىماقتا. يىللاردىن بېرى ئەسكى قەغەز كورۇپكا ئىچىگە تۆ-
كۈپ قويغان سېرىق قوناق كېپىكى بىلەن بۇغداي كېپىكى،
ئۇنىڭ ئارىسىدا ئارىلىشىپ كەتكەن نان كۆيۈكلىرىمۇ دەرەخنىڭ
يېڭى يوپۇرمىقى، سۇپۇرگە، كاۋا، چامغۇر، بۇغداي ئارىسىدىن
يۇلۇۋېلىنغان قارىمۇق يوپۇرماقلىرى بىلەن، تېجەپ، ئارىلاش
قايناتىلىپ، يېيىلىپ تۈگىدى. كوممۇنا ئاشخانىسى مەزگىلىدى-
كى ئاچارچىلىق مەدەنىيەت ئىنقىلابىدا سارەمگىلا كەلگەن ئەمەس
ئىدى. ئۇ يەنىلا ئومۇمىيۈزلۈك باشلاندى. خەلق يۇرتىنى تاشلاپ،
هەرتەرەپكە قاڭقىپ ماڭغىلى تۇردى. كىشىلەر ئارىسىدا، ئوغرى-
لىق ۋە ۋەهشىيلىكلەر ئەۋج ئالدى. بىراۋ ئاشلىققا چىدىماي،
بىراۋنىڭ توخۇسىنى ئوغرىلاپ قويۇپ، ئۇرۇپ ئۆلتۈرۈلدى.
بىراۋ ئامباردىن سېسىق قوناقتىن بىر تەلپەك ئوغرىلاپ قويۇپ،

تۇرمىگە ماڭدۇرۇلدى. ئەترەتنىڭ چارۋا قوتانلىرىدا، ئامبارلى-
رىدا، كالا قوتانلىرىدا ئوغرىلىق تازا ئەۋج ئالدى... خېلى
ئوبدان ئادەملەرمۇ بۇنىڭدىن خالىي بولالمىدى.
سارەم بىر هەپتىنى چامغۇر، سۇپۇرگە، كاۋا غاجاپ يەپ
ئۆتكۈزدى. ئەمما ئۇنىڭ بەدەنلىرىنى چاقا بېسىپ كەتتى، كى-
چىككىنە نەفسەنىڭ بەدەنلىرىدىن هۆررەك يارا ئۆرلەپ، هۆر-
رەكتىن دەسلەپ سېرىق زەرداپ سۇ ئاقتى، ئارقىدىن، يارا
يىرىڭلاپ، ئەتراپى ئاق پوستەك ـ قىزىل پوستەك بولۇپ كەتتى.
سارەم كېچىسى ئۇخلىماي ئاللاغا نالە قىلدى:
«ئى ئاللا، بىزمۇ سېنىڭ بىرلىكىڭگە ئىشىنىدىغان، ساڭا
سەجدە قىلىدىغان مۇسۇلمان بەندەڭ ئىدۇققۇ؟ ئاجىز بەندەڭنى
مۇشۇنچىۋالا خارۇ زار قىلغان بارمۇ؟ ئالدىڭدا قانداق بىر ئېغىر
گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولغىيدۇق؟ گۇناهكار بەندەڭنى ئەپۇ قىلغاي-
سەن، ئاسانچىلىق بەرگەيسەن! ئاجىز بەندەڭنى خارۇ زار قىلى-
ۋەرمىگىن، هەرقانچە غەزىپىڭ كەلگەن بولسىمۇ، ئەمدى ئەپۇ
قىلغىن، گۇناهىمنى كەچۈرگىن...» سارەم گېپىنىڭ ئاخىرى-
نى داۋاملاشتۇرالماستىن، جەيناماز ئۈستىگە يىقىلدى. نەفسە-
نىڭ ئۇۋاقلىنىپ كەتكەن ۋۇجۇدىدىن چىققان يىغا ئاۋازى ئۇنىڭغا
ئادەملەر تەرىپىدىن يەرگە تىرىك كۆمۈۋېتىلگەن بىچارە كۈچۈك-
نىڭ يەر ئاستىدا جېنى چىقماي ئازابلانغاندا چىققان غىڭشىش
ئاۋازىدەك بولۇپ ئاڭلاندى.

4

هايات يەنىلا تەكرار ئادىتى بويىچە هەممە يەردىن ئاڭلىنىۋات-
قان نالە ـ پەرياد ئىچىدە داۋام قىلماقتا، كىشىلەر قورساق
غېمىدە ئالدىراشماقتا، بىر ۋاق توق كېكىرىش ئۈچۈن، تىرناق-
لىرىدىن قان جىرتىلداپ چىقىشىغا قارىماي، تىرماقداپ يۈرۈشى-

دۇ. بۇ سەھرانىڭ ھەممە بۇلۇڭ - پۇشقاقلىرى، قۇملۇقلىرى، سازلىقلىرى، قومۇشلۇقلىرى، باغلىرى، دەرەخلىرى، ھەتتا ئۇچار - قانات، ھايۋانلىرى... ئۆيلىرىدىن كۈندۈزى گۈلدۈرمامىدەك جەڭگىۋار ھايات شاۋقۇنى، داغدۇغىلىق ئىنقىلابنىڭ جەڭگىۋار ساداسى، كېچىسى بولسا، مۇڭلۇق ئەسنەش، ئاللانى سېغىنىش، ياغۇنچاقنىڭ كۆڭۈلسىز ئاۋازى كېلىدۇ. كاللىلار مۆرەپ باقىدۇ، قويلار قوتاندا ئۇياق - بۇياققا ئۇرۇلۇپ مەرەيدۇ. جان - جانىۋارلار دان تالىشىپ جاۋۇلدىشىدۇ، ئادەملەر ئېغىر ئەسنىشىپ، ئىڭىكىدىن قاس چىققان ھالدا، «ئەستاغپۇرۇللا شەيتان» دېگەن زەئىپ ئاۋاز بىلەن خىتاب قىلىدۇ. ئاخىر قورساقنىڭ خورەكتەك ئاڭلىنىدىغان كوركىراشلىرى ئىچىدە ئۇيقۇغا كېتىدۇ.

سارەم بىردىنلا مانا مۇشۇنداق يامان كۈن ئىچىدە، ياخشى كۈنگە ئېرىشىپ قالدى. نۇردۇن ئۇنىڭ ھالىدىن پۈتۈن ھوقۇق كۈچى بىلەن خەۋەر ئېلىشقا باشلىدى. بىر چاڭگال پۇل كۆتۈرۈپ چىقىپ بىر تەلپەك سېرىق قوناق تاپماق بەسىي مۈشكۈل بولۇۋاتقان بۇ كۈنلەردە، ئادەملەر: «نۇر چاڭۋبي ئەۋەتتى» دەپ، خالتىلاردا ئاق ئۇن، تۇنكە تۇڭلاردا مېغىز يېغى، قويلارنىڭ پۈتۈن ئۈچىنى كۆتۈرۈپ كېلىپ، سارەمنىڭ تىللىشىغا، سۈپۈرگە بىلەن ئۇرۇشىغا قارىماي، ئۇنىڭ ئۆيىگە تاشلاپ كېتىدۇ. سارەم ئۇلارنى ئەسكى پايتىمىنى چۆرىگەندەك، ئىشىك تۈۋىگە ئېلىپ چىقىپ چۆرۈۋېتىدۇ. كىشىلەر كېپەك تاپالماي، كۆزلىرى پىلدىرلاپ قېلىۋاتقاندا، سارەمنىڭ بۇ قىلىقى ھەممە كىشىنىڭ ئەيىبلىشىگە ئۇچرىدى. بولۇپمۇ ھەممىدىن بەك ئەيىبلىگىنى ئۆزىنىڭ يېقىنى سېلىمىخان بولدى. «بۇ ئاش، گۆش، ياغدا نېمە گۇناھ، ئۇ مىڭ ئەسكى بولسىمۇ، يەنىلا سىزگە نىسبەتەن ياخشى مۇئامىلىدە بولدى. قاراڭ، ماۋۇ بىچارە نەفسەنى! ئۇ شۇنداق پوسمىلاق قىز ئىدى. ئاچلىق ئۇنى ئاۋاق قىلىپ قويدى. قارا شامال، قوتۇر كېسەللىرى چىقىپ، بارغانچە يەرگە كىرىپ كېتىـ

ۋاتىدۇ. كۆزلىرى گەجگىسىدە قايناپ، پىلدىرلاپلا قالدى. ئاداۋىتىم بار دەپ، ئاچلىقتىن ھەممىڭلار ئۆلمەكچىمۇ؟ بۇنى خۇدا راۋا كۆرمەيدۇ. بۇنى نۇردۇن دېگەن نائىنساپ كاززاپنىڭ دىلىغا خۇدا سالدىمۇ، ئۆزىچە سىزگە غەمخورلۇق قىلىۋاتىدۇ. ئۇنداق قىلمايلى، ھەر ئىشنىڭ يولى بار. سىز يېمىسىڭىز، نەفسە بىلەن مەن يەيمەن.» سارەم سېلىمىخاننىڭ بوينىغا گىرە سېلىپ، قاتتىق ھۆ تارتىپ يىغلاپ كەتتى. دېمەك، ئاچلىق ئۇنى نامەرد نېنىنى يېيىشكە مەجبۇرلىدى. ئۇنىڭدا، ئاچلىقتىن ئۆلۈش نىيىتى يوق، ھايات قانچە رەھىمسىز بولسا، ئۇنىڭ ھاياتقا بولغان مۇھەببىتى، ياشاش ئىستىكى شۇنچە ئاشىدۇ. ئۇنىڭ ئىزى ئۆچمەسلىكى، يۇسۇپنىڭ قۇرىغان تېنىدىن كۆكلەپ چىققان يۇمران نوتا نابۇت بولماسلىقى ئۈچۈن، نېمىلا بىلەن بولمىسۇن، جاننى قوغداپ، ھايات ياشاش كېرەك! «ئېغىز يېسە، يۈز ئۇياتتى.» نۇردۇن ئاستا - ئاستا پەردە ئارقىسىدىن چىقتى، سېلىمىخاننىڭ ھايھايلىشى بىلەن، ئۇ سارەم بىلەن نەفسەنىڭ ھايات سەھنىسىگە كىرىپ كەلدى. ئۇ ئادىتى بويىچە ھىجىيىپ كىرىپ كېلىدۇ. سېلىمىخان تاماق ئەتكەچ، سارەمنى ھەيۋىلەيدۇ، تاماق پىشقاندا، ئۇلار يېيىشىدۇ. نۇردۇن، ئۇزۇندىن ئۇزاق، ئۆزىنىڭ ئىشىدىن چۈشۈپ، جەمئىيەت، ھايات ھەققىدە سۆزلەيدۇ. ئۇنىڭ دېگەنلىرىنىڭ ھەممىسى ئورۇنلۇق بولىدۇ. بولۇپمۇ ئۇنىڭ ئادەمنىڭ ھاياتى پەقەت بىرلا كېلىدىغانلىقى، بۇ ھاياتنىڭ تولىمۇ قىسقا ئىكەنلىكى، شۇ قىسقا ھايات ئىچىدە ياشلىقنىڭ گويا يالت قىلىپ كۆزنى چاقناتقان بىر نۇردەكلا ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقى، شۇڭا ھاياتتا پەقەت خۇشال - خۇرام ياشاشقىلا بولىدىغانلىقى، ئۆزىنى بىھۇدە ئازابلاپ ئۆتۈشنىڭ تولىمۇ ئەخمەقلىق بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى سۆزلىرى سېلىمىخاننى تولىمۇ قايىل قىلىدۇ. سارەمنىڭ ئىچىدە بىر يەرلىرى نۇردۇننىڭ سۆزىنى ئورۇنلۇق دېگۈسى كېلىدۇ، ئەمما ئىچ - ئىچىدىن چىقىۋاتقان يىرگىنچلەر ئۇنىڭ بۇ

خىياللىرىنى پۇشايمان بىلەن ئاخىرلاشتۇرىدۇ. نۇردۇن دائىم كىچىككىنە نەفىسەنى قۇچىقىغا ئېلىۋېلىپ، چوڭقۇر مېھرى بىلەن سۆيىدۇ، ئەركىلىتىدۇ. ئېلىپ چىقىپ كېتىپ ئوينىتىدۇ، نەفىسەنىڭ قولى قاياقنى كۆرسەتسە، شۇ ياققا ئاپىرىدۇ. نېمىنى كۆرسەتسە، شۇنى ئېلىپ بېرىدۇ. سارەم بۇنى توسۇشقا ئامالسىز قالدى. تىللاپمۇ، قېيداپمۇ، كىنايە قىلىپمۇ، مانا بۇ مېھىر – شەپقەتتىن قۇتۇلالمىدى. خۇشامەت بىلەن ھىجىيىشلار، يېقىنچىلىقلار، ياخشى يېمەكلىكلەردىن ئۇ بىزار، بولۇپمۇ، ئۆزىنىڭ سۇپۇرگە قايىنتىپ يېگەن كۈنلىرىگە قايتا ئېرىشىشنى ئويلايدۇ. ئەمما ئۇ بۇ مەقسىتىگە يېتەلمىدى، قاچسۇنمۇ؟ قەيەرگە قاچىدۇ؟ يىراقلارغا قاچسىچۇ؟ ئۇ نەفىسە بىلەن قەيەرگىمۇ قاچالار؟ نەفىسە ھازىر نۇردۇننى بىردەم كۆرمىسە، «دادام، دادا قېنى؟» دەپ غەلۋە قىلىدۇ. نۇردۇن نەفىسەنى ئەركىلىتىپ «قىزىم» دېگەن، نەفىسە «دادا» دەپ چاقىرغاندا، سارەمنىڭ بەدەنلىرى تىكەنلىشىدۇ، شۈركىنىدۇ، يىرگىنىدۇ، يۈرىكى جىغىلدايدۇ، نەپسى سىقىلىدۇ، ھالسىزلىنىپ ھاسىراپ ئىزىغا ئولتۇرىدۇ، تەرگە چۆمىدۇ. بىراق، قىز ئۇيقۇسىدىن ئويغانسىمۇ، «دادا»، «دادام قېنى...» دەپ يىغلايدۇ. كۆز ياشلىرى تولۇپ بارغان ئالمىدەك يۈزلىرىنى يۇيىدۇ. ئانا چەكسىز ئازاب ئىچىدە تولغىنىدۇ. ئانىنىڭ كۆز يېشى يوق، يۈرىكى پۇچۇلىنىدۇ. ئەي، سەبىيلىك، گۆدەكلىك! يەنە ئاتا مېھرىدىن مەھرۇم بولغان، ئاتا مېھرىگە تويمىغان، قانمىغان سەبىي قەلب! ياتنىڭ مېھربانلىقى سېنىڭ يۇمران، ساددا يۈرىكىڭگە سىڭىپ كىردى، سېنى مەست قىلدى. ئازدىڭ، مانا ئەمدى ئۆز ئاتاڭنى ئۇنتۇپ، يات بىرىنى ئۆزۈڭگە ئاتا قىلدىڭ! ئۇنىڭ سېنىڭ تېرەڭ بىلەن گۆشۈڭ، تومۇرۇڭ، قېنىڭغا ئارىلىشىپ، يۈرىكىڭنى مۇجۇيدىغانلىقىنى، سېنى نابۇت قىلىدىغانلىقىنى، ئەسلى – ۋەسلىڭنى قۇرىتىدىغانلىقىنى بىلمىدىڭ. بەلكى سەن، ئېسىڭنى تاپقاندا، كېچىككەن بولارسەن! ئۇ

چاغ سېنىڭ دەرد – ھەسرەت، ئوغا قازىنىدا قايىنايدىغان ۋاقتىڭغا توغرا كېلەر... سەبىي يۈرەكنىڭ ئېزىشى ئانىنىڭ يۈرىكىدە چايانىنىڭ ئۇۋا سالغىنىغا ئوخشاش بىر ئىش بولدى. نۇردۇن ئاخشىمى تاكى نەفىسە ئۆز قۇچىقىدا ئۆزىگە چىڭ گىرە سېلىپ ئۇخلىغانغا قەدەر، سارەمنىڭ ئۆيىدە ئولتۇرىدۇ. ئانا ئۇنى ئۆز باغرىدا ئۇخلىتىشقا قانچە ئۇرۇنسىمۇ، بالا ھەرگىز ئۇنىمايدۇ. ئانا ئىچىدە قان يىغلايدۇ. ئەمدى ئۇخلىدىمىكىن دەپ، نۇردۇننىڭ قۇچىقىدىن ئېلىشىغا، نەفىسە قىرقىراپ ئويغىنىدۇ – دە، «دادا... دادا» دەپ ئۇنىڭغا چىڭ يېپىشىدۇ. بىر ھازا يىغلاپ، يەنە ئۇيقۇغا كېتىدۇ. ئانىنىڭ يۈرىكى ھەرىلەنمەكتە. «ئى ئاللا، ئۆز دادىسىنىڭ رەقىبىگە سەبىي قەلبىنىڭ مېھرىنى شۇنچىلىك باغلامسەن؟ شۇنچە دەردۇ ئەلەم يەتمىگەنمىدى؟ ئەمدى بۇنى كۆرستەمسەن؟» ئانا بالىدىن كەچمەكچى، بىراق، «سارەم، نەفىسە ساڭا قالدى، ئۇنى ياخشى تەربىيىلىگىن، مەندىن رازى بول، ئىزىمىز ئۆچۈپ كەتمىسۇن!» دېگەن سۆزلەر... بۇ سۆزلەرنىڭ يۈسۈپنىڭ كېيىملىرى ئارىسىدىن چىققان قولياغلىقتا قايتا يېزىلىشى، بۇ سۆزلەرنىڭ قۇلاق تۈۋىدە ياڭراپ تۇرۇشى ھەم ھىدى پۇراپ تۇرىدىغان قولياغلىقتا يالتىرىشى... قانلىق خەتلەر ئۇنىڭ ئالقىنىدا تۇرۇپتۇ. ئۇ ئەقىدە، ۋىجدان، بۇرۇچ يىپلىرىدا چىڭ باغلانغان! بۇنى ئادا قىلماي، ئۇ قەيەرگىمۇ بارالايدۇ؟ كۈن، تۈن، ئاي، پەسىللەر ئۇنى جۇۋازغا كۆنگەن ئۆكۈزدەك، قەپەزگە قونغان قۇشتەك، قۇللۇققا كۆنگەن مەھكۇملاردەك قىلىپ بېزەپ قويدى، مانا بۇ بېزەكلەر ئۇنى بىر يېرىم يىل ئىچىدىلا ئاشۇنداق ياسىدۇرۇپ قويدى. ئۇ ھازىر ئاسمان كۆمتۈرۈلسىمۇ، زېمىننى سەل باسسىمۇ، مىت قىلماس يېگى مىجەزگە، سۆزلىمەس ئېغىزغا، ئىشتىن بوشىماس قولغا ئىگە بولدى. كىشىلەرگە ئارىلاشمايدۇ، ئۇنى تولا ئۆرتىگەن دەردلەر مانا ئەمدى ئۇنىڭ ئۇچۇن غىزالانغانغا ئوخشاشلا ھەم تەبىئىي، ھەم نورمال

ئەھۋال بولۇپ قالدى. تېخى ئۇ ھازىر سەمرىپ، باشقىچە يېڭىدىن
ھۆسنىگە تولۇپ قالدى. ئەمما ئۇ، بۇرۇنقىدەك ئۆزىنى تۇزىمەي-
دۇ، ھەممىسىنى بولۇشىچە ئارتتۇۋالىدۇ، لېكىن ئاي قارا بولۇت
ئارىسىدا بولسىمۇ بەرىبىر ئاي ـ دە! ئۇنىڭ ئايدەك جامالى مۇشۇ
قاملاشماسلىق ئىچىدە، يەنە باشقىچە لاتاپەت بىلەن كۆزگە كۆرۈ-
نىدۇ. مانا ھازىر نەفسەمۇ خېلى چوڭ بولۇپ قالدى. ئۇ نۇردۇن-
دىن قىلچە ياتلىق ھېس قىلمايدۇ. نۇردۇنمۇ بۇ ئۆيگە بىمالال،
ئۆز ئۆيىدەك كىرىپ چىقىۋېرىدۇ. ھازىر سارەم تۇرۇۋاتقان ئۆي
توپا ئاستىدا قالغان زەي بىر ئېغىز ئۆي ئەمەس، بەلكى ئازادە
ئۈچ ئېغىز يورۇق ئۆي! ئۆي ئىچى رەتلىك، زامانغا لايىق
بېزەكلەر بىلەن تولغان. بۇلارنىڭ ھەممىسىنى نۇردۇن كەلتۈر-
گەن. ھازىر ئۇ بۇ ئۆينىڭ ئەزاسىلا ئەمەس، بەلكى خوجايىنى،
بىمالال كىرىپ چىقالايدۇلا ئەمەس، بەلكى ئايىغى ئۈزۈلمەس ئەر ـ
ئايال مېھمانلارنى باشلاپ كېلىدۇ. سارەم قول كۆيدۈرۈپ تاماق
ئېتىدۇ، يۈندىپۇرۇشلۇق قىلىدۇ، ئۇنىڭ مېھمانلىرىنى كېچە ـ
كۈندۈز ئۇخلىماي كۈتىدۇ. بەزىدە، مېھمانلار مەست بولۇشۇپ،
ئۆيدە پېتىشماي يېتىپ كېتىدۇ. ياش ناخشىچى قىزلار، ئەمەل-
دارلار، ئۇسسۇلچى داڭدار ئاياللار ھەممىسى بار... بۇنداق
چاغلاردا، سارەم نەفسەنى ئېلىپ، سېلىمخاننىڭ ئۆيىگە چىقىپ
قونىدۇ. تېخى بەزىدە، نۇردۇن پىكاپىدىن ياش، چىرايلىق قىزنى
قولتۇقلاپ چۈشۈرۈپ، ئۆيگە ئېلىپمۇ كىرىدۇ. سارەمگە تاماق
بۇيرۇيدۇ، سارەم تاماق قىلىپ بەرگەندىن كېيىن، نەفسەنى
ئېلىپ، سېلىمخاننىڭ ئۆيىگە يېنىپ چىقىدۇ. بۇ ئىشلار مانا
شۇ بىر يېرىم يىل ئىچىدە بولۇپ ئۆتتى. بىر كۈنى سېلىمخان:
— ئەمدى دېمىسەم بولمىدى سىڭلىم، جەمئىيەتتە سۆز ـ
چۆچەك يامراپ كەتتى. بۇنى سەنمۇ ئوبدان بىلىسەن. سەن ياش،
ھامان تۆشۈك مارجان يېپقا ئۆتكۈزۈلمەي قالمايدۇ. ئۇنىڭ بىلەن
توي قىلمىساڭ بولمىدى، ئۆلگەننىڭ كەينىدىن ئۆلگىلى بولماي-

دۇ، ئەسكى دېسەڭ، بۇ زاماندا ئوبدىنى نەدە؟ بىلگىلى بولمايدۇ،
ياساپ سوقتۇرارنىڭ ئورنى يوق... — دېدى.
سارەم ھېچقانداق ئىپادىسىز كۆزلىرىنى سېلىمخانغا بىر
ھازا تىكتى، ئەمما گەپ قىلمىدى، گويا ئۇنىڭ نېمە دېگەنلىكىنى
چۈشەنمىگەندەك قاراپ قويدى.

5

توي بولدى. توي ناھايىتى داغدۇغىلىق بولدى. پۈتۈن دولان
تويغا كەلدى. ياتناقنىڭ يىگىتبېشى مامۇت شەخى، قالۇنچى ئىس-
مايىل قالۇن، راۋابچى مەمەت تۇردىلاردىن تارتىپ، تۈمەنتال،
قۇمقىسار، غازكۆلنىڭ نەغمىچىلىرى، ئوغلاقچىلىرى، ماڭسۇر
شەيخنىڭ ناغرا ـ سۇنايلىرى... نەچچە مىڭ كىشىلىك مەشرەپ
تارتىشتى. نەچچە يۈز چەۋەندازلار ئوغلاق تارتتى... نۇردۇن
دۇخاۋا بەلۋاغلار[1] ئارىسىدا كۆمۈلۈپ قالدى. سارەم ئۈچۈن، بۇ
توينى ھېچنېمە دېگىلى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ھېچ نەرسە بىلەن كارى
بولمىدى، توينى مۇبارەكلەپ كۈلكە ـ چاقچاق قىلغانلارغا ھاڭۋې-
قىپ قاراپلا قويدى، تەنلىرى ئاچكۆز ئىت سۆڭەك غاجىغاندەك،
چاڭگال ئارىسىدا قىسىلغان مۇزدەك شىرقىراپ كەتتى. ئۇ ھېچ
ساداسىز، خاتىرجەم ئىدى. توي بولۇپ بىر ھەپتىدىن كېيىن،
ئالۋاستىدەك چېچى چۇۋۇلغان بىر سېستىرا قىز كۆزىگە قان
تولغان ھالدا كىرىپ، نۇردۇننىڭ ياقىسىغا ئېسىلىپ، قورسىقى-
نى كۆرسىتىپ، سارەمنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ، ئۆزىنى شاپىلاق-
لىغان ھالدا:
— مەن بۇ كاززاپ شەيتان ئوغرىنىڭ دامىغا چۈشۈپ،

---

[1] دولانلىقلار توي قىلغاندا، قاتناشقۇچىلار يىگىتنى قۇتلۇقلاپ بەلۋاغ باغلىشىدۇ.

نومۇسۇمنى بۇلغاپ سېلىپ، ئۇنىڭ قۇلى بولۇپ قالدىم! يۇسۇپ-
كام ھەم سىزگە ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا يۈز كېلەلمەيمەن. يۇسۇپكام
بۇ مۇناپىقنىڭ قارىسىغا كەتتى. ئۇ ئوپپېراتسىيە قىلغان كېسەلگە،
مانا بۇ دەيۈز بىر زەھەرلىك ئوكۇلنى ماڭا سالدۇرغان! . . . شۇنىڭ
بىلەن، ئۇ كىشى ئۆلۈپ كەتتى. مەن ئوكۇلنى سالمايمەن دې-
سەم، ئۇ مېنى ئالمايمەن دەپ قورقۇتتى. مەن ئۇنى شۇ چاغدا،
تاكى مۇشۇ كۈنگىچە، ئۆلگۈدەك ياخشى كۆرۈپ قالغانىدىم. ئۇ
مېنى مۇشۇ كەمگىچە خوتۇن قىلىپ كەلدى. مانا ئەمدى مەن
ئۆلىمەن. مەن بۇ ھىيلىگەر شەيتاننىڭ ئالدام خالتىسىغا چۈش-
تۈم. . . يۇسۇپكامغا ئۇ دۇنيا ـ بۇ دۇنيا يۈز كېلەلمەيمەن.
ئۆلۈشتىن ئاۋۋال، مەن سىزگە شۇنى دەپ قوياي، بۇ ياۋۇز،
بەدنىيەت شەيتاندىن قۇتۇلۇڭ! بولمىسا، ئۇ سىزنى خاراب قىلى-
ۋېتىدۇ. . . — دېدى. نۇردۇن ئۇ قىزنىڭ چېچىدىن تۇتۇپ،
ئاغزىنى قولى بىلەن تۇتۇپ:

— ھۇ، نېرۋىسىدىن ئازغان جالاپ، ئۆزۈڭنى چاپلىمىغان
مەن قالدىممۇ؟ — دېگىنىچە، ئۇنى تالاغا سۆرەپ چىقىپ كەتتى.
مۇردىدەك قېتىپ قالغان سارەم: «خاراب. . . خاراب. . .» دەپ
پىچىرلاپ، مىيىقىدا كۈلۈپ قويدى.

ئۆينىڭ ئۈستىگىلا چۈشكەن بىر بومبىنىڭ پارتلىشى بىلەن
ئۆينىڭ لىم تۈۋرۈك ياغاچلىرى قاراسلاپ سۇنۇپ، ئۆي بېسىپ
چۈشتى. جان ھەلقۇمىدا قالغان سارەم يۇقىرىقى خىياللار ئارى-
لاش چۈشى بىلەن مەڭگۈ ۋىدالاشتى. سىرتتىكى ئېتىشىۋاتقانلىق-
تىن قورقۇپ، نەفسەنى سۆرەپ كارىۋات تېگىگە كىرىۋالغان
سېلىمخان تىرىك گۆرگە كىرىۋالغاندەك، قاراڭغۇلۇق ئىچىدە
قالدى. نەفسە قاتتىق چىرقىراپ كەتتى.

IV باب

1

— نېمانچە ھاياجانلىنىپ قاراپ كېتىسىز بۇ قاقاسلىققا؟
كۆز ئالدىڭىزدىكى نامراتلارغا، نامراتچىلىقتا، ئاچارچىلىقتا قال-
غانلارغا ئېچىنىۋاتامسىز؟ ھەرھالدا، ئەڭ دەھشەتلىك كۈنلەر —
كوممۇنا ۋاقتى ئۆتۈپ كەتتى. مەن ئوغلۇم ئەسقەر تۇغۇلغاندا،
كۆك پىت باسقان بىر قوتۇر پاقلاننى تۆت يۈز كويغا ئالغان،
كېيىن يەنە بىر خورازنى سەكسەن كويغا، بىر زاسۇينى يەتمىش
بەش كويغا ئالغانىدىم. ھەرھالدا، ھازىر بىر پاقلان قىرىق ـ
ئەللىك كويغا، بىر خوراز ئۈچ كويغا، بىر زاسۇي ئون بەش
كويغا كېلىدۇ. ئۇ كۈنلەرنى ئادەم ئويلىسىمۇ قورقىدۇ. . .
راست، بىر قېتىم، سېرىقبۇيىدىن بىر بۇرادەر ماخور ئەكەپتى-
كەن، بىر ۋاخلىق ئۇماچنى، ئۇندىن قىلىنغان بولسا كاشكى،
سۇپۇرگە توغراپ قايناتقان كېپەك دەڭا، ئۇنى ئېشەككە بېرىپتى-
مىز، ئىككى يىل شۇنىڭ دەردىنى تارتتىم، — دەپ چوڭقۇر بىر
ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ سۆزدىن توختىدى رازاق ھېكىم. ئۇنىڭ
چىرايىدىن ھېچقانداق بىر جىددىيلىك ياكى بىسەرەمجانلىق كۆ-
رۈنمەيتتى. ئەكسىچە، شۇنچە خاتىرجەم ھەم مەغرۇر ئىدى.
ئۇنىڭ بەستىدە پارقىراپ تۇرغان، ئۈست ـ ئۈستىلەپ باغلاپ
ئېسىلغان ئوق تىزىقلىرى، قىستۇرۇلغان قاپلىق ھەم قاپسىز
تاپانچىلار، كىچىك قول بومبىسى بار ئىدى. بۇ نەرسىلەر ئۇنىڭ
قاۋۇل بەستىنى تېخىمۇ سۈرلۈك كۆرسىتەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى-
دىن بىر خىل قەتئىيلىك چىقىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ ئاستىدىكى

ئۈزۈن يايلىسى تىزىغىچە چۈشكەن ئاق ئات شۇنچە چىچەن، شۇنچە شاش يورغىلايتتى، پات - پاتلا كۈچلۈك كىشنەيتتى. رازاق ھېكىم بىلەن ياندىش ئالا پاچاق ئات بىلەن كېتىپ بارغان يۈسۈپنىڭ قۇلىقىغا رازاق ھېكىمنىڭ بىر ئېغىزمۇ سۆزى كىرمىدى. ئۇ خام كېسەكتىن ھەم لاي تامدىن قوپۇرۇلغان، تاملىرى ساپلا قۇشقاچ كامىرى بىلەن تولغان پاكار - پاكار ئۆيلەرگە، ئۆيلەرنىڭ ئالدىدىكى، قاپقارا قوللىرىنى ئاغزىغا تىقىپ، ئۆزلىرىگە قورقۇمسىراپ قارىشىپ تۇرغان قىپيالىڭاچ بالىلارغا قارىماقتا ئىدى. بالىلار شۇنچىلىك ئورۇق ھەم جانسىز كۆرۈنەتتىكى، بەللىرى خۇددى قومۇشتەك ئىنچىكە، پاقالچاقلىرى چوكىدەك ھەم قارا، بويىنى تارتىشقان، باشلىرى يوغان، كۆزلىرى ئولتۇرۇشاڭغۇ، چاپاق باسقان، باشلىرىدا چاقا، تاز، يىرىڭلىرى ئاق پاخشەك ئۆرلەپ كەتكەنىدى. يۈسۈپ كۆزىنى يۇمدى، نەفسە خىيالىغا كەلدى، كۆزلىرىدىن ياش ساقىپ چۈشتى، ئۇنىڭ كۆڭلى بۇزۇلغانىدى.

«ئاھ... مىللىتىم، بىچارە مىللىتىم، نادان مىللىتىم... چوڭلىرىمىز قالايمىقان ئۇرۇشۇپ، بۇ سىياسىي قاراڭغۇلۇقنىڭ قىرغىنچىلىقىدا ئۆلۈپ تۈگىسەك، مانا بۇ بالىلارنى كىممۇ تەربىيىلەر؟ ئۇلار نېمە بولۇپ كېتەر؟ ئاھ، يۇرتۇم! ئاھ، سۆيۈملۈك تەكلىماكانىم، تاملىرى، ئىشىكلىرى، ھەتتا ئىتىنىڭ يالاقلىرىدىغىچە ئالتۇن بولغان دىيارىم!...[1] سېنىڭ ئىزىڭ راستىنلا بۇ قارا بورانلاردا، قۇم ئاستىغا بارغانچە چۆكۈپ، ئىنسانىيەت دۇنياسىدىن بارغانچە يىراقلاپ كېتەرمۇ؟... بىز نېمە ئىشلارنى قىلىۋاتىمىز؟ دۇنيا ئەللىرى نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ؟ بىز قانداق

① تەكلىماكان ئاستىدىكى شەھەرنىڭ تاملىرى، ھەتتا ئىت يالىقىغىچە ئالتۇندىن ياسالغان دېگەن رىۋايەت خەلق ئارىسىدا كەڭرى تارقالغان.

ئۇرۇش قىلىۋاتىمىز، دۇنيا ئەللىرى قانداق؟...» يۈسۈپ قوللىرى بىلەن يۈزىنى توسۇۋېلىپ، خۇددى كىچىك بالىدەك ھۆمۈدەپ يىغلىۋەتتى. رازاق ھېكىم ئاۋۇ دېھقان بالىلىرىغا ئېچىنغان ھالدا بىر قاراپ قويغاندىن كېيىن، يېنىدىكى كانۋيى — ئابدۇرېشىتقا:

— ئاۋۇ بالىلارغا بىردىن گىردە تارقىتىپ بەرگىن! — دەپ بۇيرۇق قىلدى. ئابدۇرېشىت:

— خوپ، — دەپلا ئېتىنىڭ بېشىنى ئارقىغا بۇراپ ماڭدى. رازاق ھېكىم يۈسۈپكە قاراپ بىر نەرسە دېمەكچى بولۇپ، يەنە دەرھال ئارقىغا قاراپ:

— ھوي، ئابدۇرېشىت، ئاۋۇ پىششىق قوي گۆشىدىنمۇ بىر پارچىدىن قوشۇپ بەر، — دەپ تاپىلىدى، ئاندىن يۈسۈپكە:

— بۇ نامرات، بىچارە دېھقان بالىلىرىغا قاراپ، قىزىڭىز يادىڭىزغا كېلىۋاتامدىغۇ دەيمەن؟ بىراق بىز ھەپتىدە قازىنى بىر قېتىم ماي كۆرمەيدىغان، ئۇماچ - يارما بىلەن سېرىقتال جان ساقلاۋاتقان دېھقانلىرىمىزنى قانداقمۇ ئېچ ئاغرىتىپ، كۆز يېشى قىلىپ، ئۇماچ - يارمىدىن قۇتۇلدۇرۇپ بولالايمىز؟ بۇ ئاللانىڭ پېشانىمىزگە پۈتۈۋەتكەن تەقدىرى ئوخشايدۇ، ئۇنى ئۆزگەرتىش بەندىنىڭ قولىدىن كېلىدۇ دەمسىز؟ مەسىلەن، ھازىر بىزنىڭ يىل بويى تۆت سەر گۆش يېمەي ئۆتىدىغان دېھمانلىرىمىز كۇرمىڭ! ئۇلارنى قانداق قىلىمىز؟ ھازىر بىزنىڭ قولىمىزدىكى يېزىلاردا، بازاردا سودا - سېتىق قىلىشقا رۇخسەت قىلىنىدۇق، ھەرقايسىسى ئۆز ھۈنىرىنى ئىشقا سېلىپ، بازاردا تىجارەت قىلىۋىدى، خەقنىڭ قولى ئاز بولسىمۇ پۇل كۆردى، قورسىقى ئاز بولسىمۇ تويدى، ئاغزى گۆشكە تەگدى. ھازىرقى سىياسەت بويىچە، ئەگەر بىز ئۇنى بۇرژۇئازىيەنىڭ ئىشى، قاراڭغۇ بازار دەپ قاراپ، ھەممىنى بوغۇپ قويساق، كىشىلەر ئاچلىقتىن ئۆلمەمدۇ؟ بۇ قانداقمۇ ئادەمنىڭ ئەقلىغە سىغىدۇ؟

— بىز ھازىر زۇلىقۇمدىكى ئۇرۇشقا جاننى ئالقانغا ئېلىپ قويۇپ كېتىۋاتىمىز، كىم بىلىدۇ، ھازىر ھايات سۆزلىشىۋاتىمىز، يەنە بىر ئاش پىشىم، بەلكى ئۇنىڭدىنمۇ ئارتۇق ۋاقىتتا قالماي، قۇملۇقتا قان ئىچىدە بۇ دۇنيا بىلەن مەڭگۈ خوشلىشىمىزمۇ تېخى! لېكىن سىز گويا ئاشىنىسى بىلەن ئۇچراشقىلى كېتىۋاتقان بوز يىگىتتەك خوشالسىز، — دەپ گەپنى بۇرىۋەتتى يۇسۇپ. رازاق ھېكىم بۇ كەمسۆز ئادەمنىڭ گەپلىرىدىن قاقاقلاپ كۇلۇۋەتتى.

— نېمىشقا خۇشال بولماي؟ ئادەمدەك ياشاش ئۈچۈن، ياشاشقا يول قويمىغانلار بىلەن ئېلىشقىلى كېتىۋاتىمەن! شۇڭا، خۇشالمەن. . . دەسلەپتە غەزىپىم كۈچلۈك بولسىمۇ، ئوق ئاۋازىدىن ئۆلگۈدەك قورققانىدىم، ھازىر بىر يېرىمگە ئوق تەگسە، قىزىق چاي ئىچكەندەك بولۇپ قالىمەن، ھا. . . ھا. . . ھا. . .

ماشىنا، ئاتلىق بولۇپ ئۈچ يۈزدەك ئادەمدىن تەركىب تاپقان بۇ قوشۇن توپىلىق يولدا، قويۇق چاڭ - توزان ئىچىدە ئىلگىرىلىمەكتە ئىدى. كۈن چۈشتىن قايرىلغاندا، ئۇلار بۆرىئېغىز يېزىسىغا يېتىپ كەلدى. يۇسۇپنىڭ توپا باسقان چىرايىنى ئىنتايىن كۈچلۈك ھاياجان چىرمىدى، ئۇ چېقىق پاكار ئۆيلەرگە، ۋەيرانە تاملارغا، غۇربەتچىلىك، خارابىلىق، غېرىبلىق باسقان مەھەللىلەرگە، ھەتتا ھەربىر دەرەخ، ھەربىر قومۇشقا، ھەربىر قامقاق، يانتاق، ئوتلارغا قىزىقىپ، يۈرىكى قېپىدىن چىقىپ كەتكۈدەك تىكىلەتتى. . . قويۇق چاڭ - توزاندىن چىرايىنى ئېنىق كۆرگىلى بولمىسىمۇ، ئۇنىڭ بىر قىزىرىپ، بىر تاتىرىپ كېتىۋاتقانلىقى ئېنىق ئىدى. ئۇ پۇچۇق تامغا، ئۇنىڭ جەنۇب تەرىپىدە سوزۇلۇپ تۇرغان باغقا قارىدى. بۇ يېزا چېتىدە چوقچىيىپ تۇرغان يولدىن، ھەممىدىن يىراق ئۆيگە قاراش بىلەن[illegible]ڭ، ئۇنىڭ يۈرىكى تىپچەكلەپ كەتتى. . . قومۇشلار ئارىسىدا بىر چىراي. . . ئۇ شۇنداق نۇرلۇق، شۇنداق گۈزەل چىراي ئىدىكى. . .

خۇددى قومۇشلار ئارىسىدا ئۈنۈپ قالغان كاككۇكگۈلىدەك. . . سارەمنىڭ چىرايى كۆرۈندى، ئۇ قومۇشلار ئارىسىدا بىر كۆرۈنۈپ، بىر كۆرۈنمەي، بىردە مەرۋايىتلىق مەخمەل دوپپىسىنى، بىردە قىرىق ئۆرۈملۈك ئۇزۇن بوستان چېچىنى، بىردە ئەتلەس كۆڭلىكىنى نامايان قىلدى. بۇ دەل يۇسۇپ ئېلىپ بەرگەن ئەتلەس كۆڭلىكى. . . ئەنە قارا بويناق ئۇنىڭ ئالدىدا يۇگۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ، قاۋاپ كەلدى، ئاۋازى ئاڭلىنىۋاتىدۇ، ئۇ كۆرۈنمىگەن بىلەن، قويۇق قومۇش شىلدىرلاۋاتىدۇ. گويا قومۇش ئۇنىڭ ئالدىدا سىلكىنىپ يۇگۇرۇپ كېلىۋاتىدۇ. يۇسۇپ كۆزىنى چىڭ يۇمدى، لەززەتلىك ئەسلىمە ئۇنىڭ مەنىۋى دۇنياسىغا، قەلب بوشلۇقىغا شۇڭغۇپ كىردى. ئۇنىڭ سىماسى شۇنچىلىك يارقىن، كۆركەم ئىدىكى، گويا مۇشۇ قومۇشلۇق چۆلدىكى بۇلۇق ئۆسكەن كاككۇكگۈللىرىگە، مۇشۇ تەكلىماكان قۇملۇقىدا مەغرۇر ئۆسكەن چۆل كېۋىزىنىڭ تولۇق ئېچىلغان گۈلىگە ئوخشايتتى. . .

2

يۇسۇپ تومۇز ئاپتىپىدا، قويۇق قومۇشلۇق ئارىسىدا، ئاتنى ئاستا ماڭدۇرۇپ كېتىۋاتىدۇ. ئۇنىڭ مۇرىسىدىكى ئوۋ مىلتىقىنىڭ ئۈچى كۈن نۇرىدا قارامتۇل پارقىرايدۇ. قويۇق قومۇشلار ئىنتايىن سۇرلۇك، ئادەمنى بىر خىل ئەنسىزلىككە سالىدۇ. ئۇنىڭ ئارىسىدا، بىردە، ۋىشىلداپ، خۇددى رىلىستا كېتىپ بارغان تېز سۈرئەتلىك پويىزدەك كېتىۋاتقان يىلانغا يولۇقسا، بىردە، چىرىلدىغان چۆل تورغىيىنىڭ باش ئۈستىدە ئايلىنىپ، ئۆزىنىڭ ئۇۋىسىدىن قىزغىنىپ ئېتىلىشلىرىغا دۇچ كېلىدۇ. بىردە، قورۇپ قالغان قومۇش دۆۋىسى ئىچىدىن سورۇپ چىقىرىلغان قىرغاۋۇل پالاقلاپ چىقىپ، ئاتنى ئۈركۈتۈۋېتىپ ئۇچۇپ كېتىدۇ - دە، ئۇن - يىگىرمە گەز يەرگە ئۇچۇپ بېرىپ قونۇپ،

قويۇق قومۇشلار ئىچىدە كۆزدىن غايىب بولىدۇ. ئەيتاۋۇر، ھېلى
قارا داڭگال كاۋىدەك توگۈلۈپ، ئۆچلۈق تىكەنلىرىنى بۈرتۈپ
قوپۇرۇۋالغان كىرپە، سۇرلۇك خىرىس قىلىۋاتقان نوغۇچ قۇي-
رۇق تۈلكە، ھاسىراپ، جاۋىقىدىن پىل چىشىدەك ئۇزۇن ئۆتكۈر
ئەگمە چىشلىرىنى چىقىرىپ، شالىنى ئېقىتىپ ياتقان قاۋان تۇڭ-
گۇز، توشقان، كېلە دېگەندەك نەرسىلەر ئۇچرايدۇ. مانا بۇلار
بىپايان تەكلىماكان قومۇشلۇقىنى ئارامگاھ قىلىۋالغان بولۇپ،
ئادەمگە ماڭدامدا ئۇچراپ تۇرىدۇ. ھەممىسى ئۆز يولى بىلەن
ئادەمگە خىرىس قىلىدۇ، ئېتىلىدۇ. بۇنىڭ ئىچىدە، ھەممىدىن
غالجىر بولغىنى، خەتەرلىكى قاۋان توڭگۇز، ئۇ ھە دېگەندىلا قانغا
تولغان كۆزلىرىنى چەكچەيتىپ، سەت ھۆۋلاپ، چىرقىرىغانچە
ئېتىلىپ كېلىپ، ئۆتكۈر، ئۇزۇن چىشلىرى بىلەن، ئادەمنىڭ،
ئاتنىڭ قارنىنى چۇۋۇپ، قورساقلىرىنى يىرتىۋېتىدۇ. بۇ سىر-
لىق قومۇشلۇقتا يۇسۇپنىڭ تەنلىرى ئەيمىنىپ، ئۇنى تەر بېسىپ
كەتتى. ئۇ ئات ئۈستىدە مىلتىقىنى بەتلەپ، ئۇياق - بۇياققا
قارايتتى، يېنىدا ياكى ئارقىدا، تورغاي ياكى توشقان «شالدۇر -
شۇلدۇر» قىلسىلا، مىلتىقىنى شۇ يەرگە قارىتىپ، چەكچىيىپ
قاراپ كېتەتتى، بەزىدە ۋارقىراپمۇ، بەزىدە ئوق چىقىرىپمۇ سال-
دى، كېيىن يەنە ئۆزىدىن نومۇس قىلدى. ئۇ يولغا چىقىش
ئالدىدا، مۇدىر: «يوللىرىمىز پۈتۈنلەي ياۋا توشقان، ياۋا تۇڭ-
گۇز، تۈلكىلەر سالغان چىغىر يول... بىز بۇ يولغا كۆنۈك،
لېكىن سىرتتىن يېڭى كەلگەن ھەرقانداق ئادەمنىڭ ماڭسا قورق-
قۇسى كېلىدۇ ھەم خەتەرلىك. شۇڭا، مىلتىقىڭىزدا ئوق بەت-
لەكلىك بولسۇن! ئۆزىڭىزگە ئوبدان ھېزى بولۇڭ! پومپىشچىك،
باي دېھقان، بۆزۈق ئۇنسۇرلار قولىدىن كەتكەن جەننىتى ئۇ-
چۇن، كېچە - كۈندۈز چىشلىرىنى بىلەپ تۇرىدۇ، ئۇلارنىڭ
نىيىتى يامان، بىز كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنى
چاينىۋەتكىسى بار، پۇركۇۋەتسە، دەردى چىقمايدۇ. شۇڭا، بۇ جەھەتتىمۇ

سەگەك بولۇشىڭىزغا توغرا كېلىدۇ» دېگەنىدى.
يۇسۇپ ئىچىدە، نۇردۇن دېگەن تىرىكتاپ لەقۋانى ئۇنىمىسا
سۆرەپ تۇرغۇزۇپمۇ بولسا ئېلىۋالمىغىنىغا پۇشايمان قىلدى. ئۇ،
بۇ جاڭگالغا كېلىپ، بەدىنىنى چىقىپ ھۆررەك قىلىۋەتكەن پاشى-
دىن بىزار بولۇپ، بۇ يەرگە كەلگەنلىكىدىن پۇشايمان يەپ،
ياتاقتىن چىققىلى ئۇنىماي يېتىۋالغانىدى. دوختۇرخانا باشلىقى
ئۇنى باشقۇرۇش ھوقۇقىنى يۇسۇپكە بەرگەنىدى، ئۇنى مەيلىگە
قويۇۋەتكەندىن كېيىن، ھەممە ئەيىب ئۆزىدە! يۇسۇپ ئۆزىنى ئەنە
شۇنداق ئەيىبلەپ يۈرۈپ، ئېگىز بىر قۇمساڭغۇ دۆڭگە چىقىپ
قالغىنىنى بىلمەي قالدى. بۇ دۆڭنىڭ ئۇ يەر - بۇ يېرىدە، ئېگىز
ئۆسكەن قومۇشلار بار ئىدى. ئۇ، باشقا يەرلىرىنى پۈتۈنلەي ئاق
يانتاق، چىقىر تىكەن، سالغىر بۇيا، قامقاق بېسىپ كەتكەن بىر
دۆڭ ئىدى. شىمال تەرىپى سازلىق بولۇپ، سازلىقنىڭ تەسكەي
يەرلىرىدە، قويۇق يۇلغۇنلار ئۆسكەن، ئۇنىڭ ئاياغ تەرىپى چەت —
ئۇچى يوق قويۇق توغراقلىققا تۇتىشاتتى. توغراقلىقتىن ھەرخىل
قۇشلارنىڭ سايراشلىرى، جەرەن كاكىللىرىنىڭ بوم ئاۋازدا مە-
رەشلىرى ئاڭلىنىدۇ. بۇ ياقتىكى يۇلغۇنلۇقتا، بوز گۈللۈك ئاق
ياۋا توشقان، بېغىرتاق كۈۋشكەل، قىرغاۋۇل، ئاندا - مۇندا
چۇغۇندەك ياۋا كەپتەرلەر يايلاشماقتا ئىدى. يۇسۇپ گويا بىر
تەبىئىي ھايۋانات باغچىسىغا كېلىپ قالغاندەك، بۇ مەنزىرىلەرگە
تويماي ھاڭۋېقىپ قاراپ، پۈتۈن ئەس - يادى بىلەن مەھلىيا
بولۇپ قالدى. بىردىن، ئاستىدىكى قارا جەدە ئات قاتتىق بىر
كىشنەپ چىچاڭلاپلا، ھەممىنى ئۇنتۇپ بىخەستە ئولتۇرغان يۇ-
سۇپنى قويۇق يانتاق ئۈستىگە تاشلىدى - دە، شەرق تەرەپتىكى
قۇملۇققا قاراپ خىرقىرىغىنىچە چىپىپ چىقىپ كەتتى، يۇسۇپ
يەرگە ئانچە قاتتىق چۈشمىگەنىدى، ئەمما ئاق تىكەنىنىڭ زەھەر-
لىك تىللىرى ئۇنىڭ دۈمبە، بويۇن، تاغاقلىرىغا بىراقلا سانجى-
لىپ، دۈمبىسىدىن قاتتىق ئاغرىق كىرىپ كەتتى. يۇسۇپ ئاغ-

ـرىققا چىدىماي، ۋايساپ ۋارقىراپ كەتتى. چۆچۈش ئاغرىقتىن
غالىب كەلدى، ئۇ، چىشىنى چىشىغا بېسىپ، بىر يۇلقۇندى ـ
دە، ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ كەتتى. ئۇنىڭ دۈمبىسىگە چىڭ
يېپىشقان تىكەنلەر شاخلىرى بىلەنلا سۇنۇپ، ئۇنىڭ دۈمبىسىدە
قالدى. ئارقىدىن قارىغاندا، ئۇ خۇددى مۈشۈ زېمىندىكى ئاق
يانتاق ئۈنۈپ كەتكەن كونا ئۆينىڭ تېمىغا ئوخشىشىپ قالغانىدى.
ئۇ ئورنىدىن تۇرا ـ تۇرمايلا، پاك ـ پۈك قىلىپ ئىككى پاي
ئوق چىقىرىۋەتتى. ئۇنىڭ دۈمبىسىگە گويا نۇرغۇن ھەرە قونۇۋې-
لىپ، نەشتىرىنى تارتىنماستىن سانجىۋاتقاندەك بولۇۋاتاتتى، ئۇ
تولغىنىپ كەتتى. ئات بولسا، قويۇق قومۇشلارنى بۆسۈپ، قۇم-
لۇققا قاراپ بەدەر چېپىپ يىراقلاپ كېتىۋاتاتتى. يۈسۈپ ئەتراپى-
غا قارىدى، ھېچ نەرسە كۆرۈنمىدى. ئايىغى ئاستىدا قومۇش
شىلدىرلىدى، ئۇ شۇنداق بىر قارىدى ـ دە، ئاغرىقنىمۇ ئۇنتۇپ،
«ۋاي» دەپ بىر ۋارقىرىدى ـ دە، دۆڭدىن قويۇق قومۇشلۇق
ئارىسىغا ئۆزىنى ئاتتى. ئۇنىڭ ئايىغىدا، بىلەكتەك توملۇقتىكى
بىر ئاق يەر يىلىنى ئاغزىدىن قاپقارا نەشتىرىنى چىقىرىپ،
ئۇنىڭغا ئېتىلىپ كەلگەنىدى. . . يۈسۈپ بارلىق ئاغرىقنى ئۇنتۇ-
دى، دۈمبىسىگە چاپلىشىپ قالغان يانتاق تىكەنلىرىنى ئېلىۋې-
تىشنىمۇ، دۆڭدىن پەسكە سەكرىگەندە بېقىنىغا قاتتىق تەگكەن
داڭگالنىڭ ئاغرىقىنىمۇ، قېچىپ كەتكەن ئاتنىمۇ ئۇنتۇدى. بىرلا
نەرسە — زەھەرلىك يىلان پەيدا قىلغان قورقۇنچ ئۇنىڭ كاللىسى-
نى ئايلاندۇرۇۋەتكەنىدى، ئۇ ئۆزىدىن ئىككى ـ ئۈچ گەز ئېگىز
قومۇشلۇقتا شۇنچىلىك تېز يۈگۈرىدىكى، قومۇشنىڭ ئۆتكۈر تىغ-
دەك يوپۇرماقلىرى ئۇنىڭ يۈز ـ قوللىرىنى ئۈست ـ ئۈستىلەپ
تىلىپ، پۇتۇنلەي قانغا بويىۋەتتى، پاتاسلار ئۇنىڭ بېشىنىڭ
جۇلۇقىنى چىقىرىۋەتتى. ئۇ، بىردىنلا ئۇ يەر ـ بۇ يەردە چاكاندا
بىلەن سۆكسۆك ئۈنۈپ قالغان ئاق پوستەك ئۆرلەپ كەتكەن
شورلۇققا چىقىپ قالدى. ئۇ شورلۇق خېلى كەڭرى دائىرىدە

بولۇپ، بىر ئۈچى قۇملۇققا، بىر تەرىپى بىر خام كېسەكلىك
پاكارغىنا ئۆينى ئوراپ تۇرغان كىچىككىنە باغقا تۇتىشاتتى.
يۈسۈپ ئەنسىزلىك بىلەن ئارقىغا قارىدى، قومۇش لەرزان
شامالدا، يەنىلا يىلان ماڭغاندەك شىلدىرلىماقتا ئىدى. ئۇ چىلىق ـ
چىلىق سۇ بولۇپ كەتكەنىدى. ئۇ ئۆينى كۆرۈپ: ئىلايا شۈكرى،
ھەرقانداق بولسا ئۆيگە ئۇچرىدىم، بولمىسا بۇ جاڭگالدىن قانداق
قۇتۇلۇپ چىقار ئىدىم؟ دەپ ئويلاپ، ئىنتايىن چارچىغان ھالدا،
ئاران ـ ئاران مېڭىپ، ئۆيگە يېقىنلاشتى. ئۇنىڭ يۈزلىرى
قىپقىزىل قانغا بويىلىپ كەتكەن بولۇپ، تىلىنغان يەرلىرىگە
شور تويىلار قونۇپ، جان چىققۇدەك ۋىژىلداپ، ئېچىشىۋاتاتتى.
ئۇ باغنىڭ يېنىغا يېقىنلاپ بارمايلا، باغنىڭ قاغا جىگدە، ئازغان-
لىرىغا يامىشىپ ئۆسكەن چىڭگىلەك چىتلىقى ئارىسىدىن بىر قارا
بويناق تايغان ئېتىلىپ چىقتى ـ دە، يۈسۈپ ئۆزىنى ئوڭشاپ،
ئۆشنىسىدىكى مىلتىقىنى ئېلىشقا ئۈلگۈرمەيلا، ئۇنىڭ
كۆتۈرگەن ئوڭ قولىدىن كاپلا قىلىپ ئالدى. . . ئىت شۇنچىۋالا
ۋەھشىي ۋە غالجىر ئىدىكى، ئۇنىڭ قولىنى بىر چىشلەش بىلەنلا،
بىلەكنىڭ تېرىسىنى ھۆل بادرىنىڭ سوپىقىنى سويغاندەك، جەي-
نەككىچە سويۇپ ساڭگىلىتىپ قويدى، ئاندىن ئېتىلىپ كېلىپ،
مۈرىسى، قورساقلىرى، پاقالچاقلىرىنى قىيما قىلىۋەتتى. ئۇ
بىرنەچچە قېتىم قاتتىق ۋارقىرىدى ـ دە، جىمىپ قالدى. باغدىن
ئون ئالتە ـ ئون يەتتە ياشلاردىكى بىر قىز خۇددى كېپىنەكتەك
يۈگۈرۈپ چىقىپ، ئىتنى ھەم تۇۋلاپ، ھەم تىللاپ يېتىپ كەل-
گەندە، يۈسۈپ ھۇشسىز ياتاتتى.

3

يۈسۈپ ھوشىغا كەلگەندە، ئۆزىنى تورۇسلىرى ئىستىن قا-
رايغان، يىكەن بىلەن توغراقنىڭ بىلەكتەك ئەگرى بادرىلىرى

بىلەن يېپىلغان، ئۆگزىسىدە باش پاتقۇدەك كىچىككىنە بىر تۈڭ-
لۈكى بار، تار ھەم قاراڭغۇ بىر ئۆيدە كۆردى. ئۆينىڭ بۇلۇڭ
تورۇسلىرىدا ئۆمۈچۈك تورلىرى ساڭگىلىشىپ تۇرىدۇ. تەر ھەم
تەرنىڭ پۇرىقى ئارىلىشىپ ئاجايىپ بىر خىل سېسىق پۇراق
دىماغقا ئۇرۇلىدۇ. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدا، قىشتا ئوت قالىنىپ،
ياز كىرگەندىن بۇيان چېقىۋېتىلگەن تام مەش تۇراتتى. يۈسۈپنىڭ
بەدەنلىرى ئۆزىنىڭ ئەمەستەك سىيقىراپ ھەم لوقۇلداپ ئاغرىماق-
تا ئىدى. سېسىق پۇراقتىن يۈسۈپنىڭ كۆڭلى ئايىنىپ ھېچ
بولالمىدى.

— ئۆيدە ئادەم بارمۇ؟ — دېدى ئۇ بوغۇق ئاۋازدا. ئۇنى
شۇئان يۆتەل تۇتۇپ، قاتتىق يۆتىلىپ كەتتى، يۆتىلىش بىلەنلا،
بەدەنلىرىدىكى يارىلارنىڭ ھەممىسى بىراقلا ئاغرىپ، ئاغرىقتىن
ۋارقىراپ كەتتى. شۇئان ئۆيگە ئۇزۇن سەگەز كۆڭلەك، كوند-
راپ كەتكەن مەرۋايىتلىق قىزىل دۇخاۋا دوپپا، كەڭ پۇچقاقلىق
يېشىل بويالغان ماتا تامبال كىيگەن بىر قىز كىرىپ كەلدى،
يىغلىغان بولسا كېرەك، بۇلاقتەك قارا شەھلا كۆزلىرى سەل
قىزارغان، ئەمما ئۇنىڭدىن ئاجايىپ بىر خىل نۇر چىقىپ تۇرى-
دۇ. يۈزىنىڭ تېرىسى بۇغداي ئۆڭ، ئەمما خالسىز، شۇنچىلىك
سىلىق، لالىدەك قىزىل لەۋلىك ئاغزى، كىچىككىنە زىنىقى... ئۇنىڭ-
دىن ئىشقىلىپ، ئاجايىپ بىر خىل گۈزەللىك چاقناپ تۇراتتى.
شۇ تاپتا، ئۇنىڭ قايغۇلۇق چىرايىدىن چەكسىز قورقۇش چىقىپ
تۇراتتى. يۈسۈپ ئىختىيارسىز ھالدا يۈزىنى سىيلىدى، ئۇنىڭ
ئاغزى ئەتراپىغا پۇتۇنلەي قورققاق يارىسى چىقىپ كەتكەنىدى.
ئۇ قىزغا قاراپ ھەيران قالدى. «توۋا، ئاجايىپ گۈزەل قىزكە-
نا... مەن ئۆمرۈمدە، مەسىلەن، ئالىي مەكتەپتە... ئۈرۈم-
چىدە... قەشقەردە... بۇنداق قىزغا ئۇچرىمىغان، بۇ يەردە
تەكلىماكاندا... قۇملۇق جاڭگالدا — ھە؟...» يۈسۈپ ئاغرى-
قىنى سەل ئۇنتۇغاندەك بولدى. قىزنىڭ ئەپتىدىن ئىنتايىن

قورقۇپ كەتكەنلىكى بىلىنىپ تۇراتتى، ئۇنىڭ سەل ئېگىلگەن
بۇرنى ئۇچىدىن تەر تەپچىرەپ، چېكىسىدىن مۇنچاقتەك تەر تام-
چىلىرى چىقىپ تۇرىدۇ. قىزنىڭ بۇ قىياپىتىگە ئاجايىپ بىر
نازۇك ھېسسىيات يوشۇرۇنغان، تىل بىلەن ئىپادىلىگۈسىز گۈ-
زەللىككە ئىگە. يۈسۈپ قىزغا شۇنچىلىك بېرىلىپ قاراپ قالغان-
دىكى، ئۇنىڭ ئازابلىرى گويا ئۇنتۇلغانىدى. كۆندە ئۇنىڭ كۆزى-
گە كۆرۈنۈپ تۇرىدىغىنى كۆپ مەھەللىلەردىكى كىرىپ — چىقىش
مەنئىي قىلىنىپ، قويۇق قاغا جىگدە تىكەنلىرىدە توسۇۋېتىلگەن
قارا كېزىك بار ئۆيلەردىكى ئادەملىك رەڭگىدىن پۈتۈنلەي ئۆزگى-
رىپ، كەچ كۈز ئۈششۈكىدىن قارىيىپ، كۆكىرىپ، سارغىيىپ
كەتكەن چىرايلار، ياكى جان چىقماي، ياكى تىرىلمەي، كۆزلىرى
پىلدىرلاپ، ئېغىزلىرى قورۇلۇپ يەملىشىپ قالغان كىشىلەر،
توختىماي جۆيلۈيدىغان، قوۋۇرغىلىرى سانجىپ، چۈۋۈن ئاستىدا
قالغان باللار، تازدىن قورۇلۇپ، ھالسىز مونەكتەك بولۇپ
قالغان قىزلار... ئىدى. مانا بۇ مەنزىرىلەر... بۇلارنىڭ
ھەممىسىگە قاراپ، ئۇ ناھايىتى ئازابلىناتتى. چالا ئۆلۈك ھالى-
تىگە كېلىپ، چۈۋىنىغا يەم بولۇۋاتقان بۇ ئادەملەرمۇ دۇنيادىكى
نۇرغۇن بەختلىك ئادەملەرگە ئوخشاش، ياشاش، ئادەمدەك ياشاش
ھوقۇقىغا ئىگە ئىدى، ئۇلار دۇنياغا شۇنىڭ ئۈچۈن كەلگەنىدى.
بىراق، بۇ كىشىلەر مانا مۇشۇنداق، ئۆلۈم بىلەن ھاياتنىڭ ئارى-
لىقىدا، گال قىڭراقتا غىرىدالغان كالىلاردەك ياشايتتى. دېمەك، قارا
كېزىك — ۋابا باسقان بۇ سەھرادا، مانا مۇنداق بىر تال قىممەتلىك
گۈلمۇ ئۆسكەنىكەن — دە! ئاشۇ كىشىلەرنى كۆرۈپ، ھاياتقا،
مۇشۇ زېمىنغا ئۈمىدسىز، چەكسىز ئازاب بىلەن قارايدىغان بو-
لۇپ قالغان يۈسۈپ بۇ زېمىندە مۇنداقمۇ جاننىڭ بارلىقىنى كۆ-
رۈپ، ھەيران قالدى. ئۇ دائىم: «ۋاي پېشانىسى شورلۇق،
ھەممە يېرىنى كۆڭۈلسىزلىك، بەختسىزلىك باسقان زېمىنىم،
ئەمدى ساڭا كەلمىگەن مۇشۇ قارا كېزىك قالغانمىدى؟» دەپ

ئويلايتتى. مانا ئەمدى ئاشۇنچىۋالا بەختسىزلىك ئىچىدە بەخت، ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە ئۈمىد بار ئىكەن ـ دە! يۈسۈپنىڭ قەلبى خۇشاللىق بىلەن لىق تولدى.

— قىزچاق ئىسمىڭىز نېمە؟

— سارەم! — دەپ جاۋاب بەردى قىز سەل قىزىرىپ، ئەمما ئۇ ئۆزىگە تۇغۇلۇپ چوڭ بولغاندىن بېرى تۇنجى قېتىم مۇنداق ئىللىق مۇئامىلە قىلغۇچىغا ھەيرانلىق بىلەن قىزىقىپ تىكىلدى.

— ئىسمىڭىزمۇ ئۆزىڭىزگە ئوخشاش چىرايلىق ئىكەن! — دېدى يۈسۈپ سارەمگە كۆزىنى مىت قىلماستىن قاراپ. سارەم يەرگە قارىۋالدى. ئۇنىڭغىچە، ئۆيگە چوڭى سەككىز ـ توققۇزلاردا، كىچىكى ئۈچ ـ تۆت ياشلاردا بىر قىز، ئىككى ئوغۇل كىرىپ كەلدى. بالىلارنىڭ ھەممىسى يالىڭاچ بولۇپ، بەدەنلىرى ئاپتاپتا كۆيۈپ، يۈز تېرىلىرى سويۇلۇپ پوستەك بولۇپ قالغانىدى. بالىلار شۇنچىلىك ئورۇق ھەم ئاجىز ئىدىكى، بىر نەرسىگە سەل پۈتلاشسىلا، يىقىلىپ كېتىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. سارەم بالىلارنى قوغلىماقچى بولۇۋىدى، يۈسۈپ توسۇپ قويدى.

— ئاتا ـ ئانىڭىزنىڭ ئىسمى نېمە؟ — شۇئان قىزنىڭ چىرايىدىكى خىجىللىق قايغۇلۇق تۈسكە ئالماشتى.

— مېنىڭ ئاتا ـ ئاتام يوق، تاغامنىڭ ئالدىدا تۇرۇۋاتىمەن.

— تاغىڭىزنىڭ ئىسمىچۇ؟

— بارات خالقۇش، — قىز تاغىسىنىڭ ئىسمىنى ناھايىتى تەسلىكتە ئاغزىدىن چىقاردى، ئۇنىڭغا تاغىسىنىڭ ئىسمىنى ئاغزىدىن چىقىرىش ناھايىتى تەس كەلدى. ئۇنىڭ چىرايى بىر تاتىرىپ، بىر قىزىرىپ تۇراتتى. ئۇنىڭ كەينىدىلا، كۆزلىرىنى مۆلدۈرلىتىپ تۇرغان بالىلار قاسماق باسقان قاپقارا قوللىرىنى ئاغزىغا سېلىپ، ھەرخىل شەكىلدە تۇرۇشاتتى. ئۇلارنىڭ ئاغزىدىن شالى قۇيۇلۇپ تۇرىدۇ. يۈسۈپ قىزنىڭ ئاتا ـ ئانىسىنىڭ، تاغىسىنىڭ ئىسمىنى تىلغا ئېلىشتا، ئىزا ـ نومۇس ئىچىدە

ناھايىتى ئازابلىنىۋاتقانلىقىنى دەرھال سەزدى. چۈنكى، ئۇ زامانلاردا، پومېشچىك، باي دېھقان دېگەن بۇ ئىسىملار شۇنچىلىك قورقۇنچلۇق ئىدىكى، بۇ ئىسمىنى شۇ نامغا مەنسۇپ كىشىلەر ئۈچۈن ھەر قېتىم ئاڭلاش يۈرىكىنى بىر قېتىم چايان چاققانغا باراۋەر بولاتتى. «ئەي پومېشچىك!» دېگەن بىر چاقىرىش ئاڭلانسا، بۇ يەردىكى ھەربىر دەرەخ، قومۇش، قۇملۇق، سازلىق، زەيلىك كۆللەر، ھەتتا ھەربىر جانىۋارغىچە ئۇنىڭغا چەكسىز نەپرەت بىلەن قاراۋاتقاندەك تۇيۇلاتتى. «كىمنىڭ بالىسى؟ پالانى پومېشچىكنىڭ! ئەي ئىتنىڭ كۈچۈكى!...» دېگەن سۆزلەر، چەكسىز نەپرەت بىلەن قاراشلار، مانا بۇلار سىياسىي ئىقتىسادتىن قىلچە خەۋەرسىز سەبىي بالىلار ئۈچۈن نەچچە ھەسسىلەپ ئازاب ئىدى. «ئاتا... ئانا... سەن نېمىشقا پومېشچىك؟ مېنى ھەممە بالىلار ئۇردى، تىللىدى. مېنى ئارىسىغا قوشمىدى. مەكتەپتە مېنى ھەممىسى تىللايدۇ، ئورۇندۇقتا ھېچقايسىسى مەن بىلەن ئولتۇرغىلى ئۇنىمايدۇ. مېنى خام كېسەكتە ئولتۇرغۇزدى، مېنى كىچىك پومېشچىك دەپ پىپەن قىلدى، ‹شەرق قىزاردى›، ناخشىسىنى ئوقۇغاندا، مېنى ئارىسىدىن چىقىرىۋەتتى. ھەممە بالىلارنىڭ ئاتىسى كەمبەغەل دېھقانىكەن، سەن نېمىشقا پومېشچىك بولۇپ قالغان؟ پومېشچىك دېگەن ئادەمنىڭ قېنىنى شورايدىغان پارازىت دەيدۇ. سەن ھەممە ئادەمنىڭ قېنىنى ئىچىپتىكەنسەن. قاننىمۇ ئىچكىلى بولامدۇ؟ بالىلار مېنى كىچىك پومېشچىكنى يوقىتايلى! دەپ، قۇرۇپ قالغان كالا تېزىكى بىلەن چالما ـ تېزەك قىلغانىدى، قانغا بويىلىپ كەتتىم. قان تاتلىقمىدۇر؟ ئاتام ئىچىپتىكەن، مەنمۇ ئىچىپ باقاي دەپ ئىچسەم، ناھايىتى تۇزلۇق، قاڭسىق ئىكەن... مېنى توپ ئويناشقا، پىئونېرلىققا قوشمايدۇ، سەن پومېشچىك بولماي، كەمبەغەل بولغىنا ئاتا! بولمىسا مەكتەپكە بارمايمەن...» مانا بۇ نارەسىدە پومېشچىكلارنىڭ مۇشۇ ئىسمىدىن تارتىۋاتقان ئازابلىرى! يۈسۈپ

يېزىغا كېلىشىگە، يېزا باشلىقى ئەڭ ئاۋۋال پومېشچىكلارنى
چاقىرتىپ كېلىپ، باشلىرىدىكى بۆكلەرنى ئېلىۋېتىپ، قىزىق
قۇم ئۈستىگە يۈكۈندۈرۈپ ئولتۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۇلارنى يۇسۇپ-
كە بىر - بىرلەپ تونۇشتۇرغانىدى. «مانا بۇلار بىزنىڭ يېزىدىكى
كەمبەغەل دېھقان، تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلارنىڭ ئەڭ ئەشەددىي
دۈشمىنى، پرولېتارىيات دىكتارىسىنىڭ پولات مۇشتى ئاستىدا
ئىشلەيدىغان پومېشچىك ئۇنسۇرلار. . . بۇلار ئىنتايىن ياۋۇز،
قەبىھ، ھىيلىگەرلەر. . . بۇلارنى ھازىر ئوبدان تونۇۋېلىڭ ۋە
بۇلارغا قەتئىي يېقىنلاشماڭ! ئالدام خالتىسىغا چۈشۈپ كەتسىڭىز
بولمايدۇ، قاتتىق ھەزەر ئەيلەڭ. خۇدايا توۋا، ئىنتىرىۋەتكەننى
ئىت يېمەپتۇ، دېگەندەك، بىزنىڭ شۇنچىۋالا كەمبەغەل دېھقان،
تۆۋەن ئوتتۇرا دېھقانلىرىمىزغا چاپلىشىپ، ئۇلارنى ئۇجمە تۆك-
كەندەك قېقىۋەتكەن بۇ قارا كېزىك، بۇ ئاپەتنىڭ بۇ ئۇنسۇرلار-
نىڭ ھېچقايسىسىغا تەگمىگىنىنى كۆرمەمسىز؟ بۇنىڭغا مەن ھەي-
ران! بۇ كېسەل ياكى ماۋۇ نېمىلەرگە، ياكى ئۇلارنىڭ كۈچۈك-
لىرىگە تەگمىدى، ساق يۈرىدۇ. بۇ ئەبلەخلەر ھازىر ئەترەتلىرى-
مىزنىڭ ئاساسلىق ئەمگەك كۈچلىرى بولۇپ قالدى. سىنىپىي
كۈرەش ئىنتايىن كەسكىن، ھە؟ بۇلارمۇ مۇبادا قارا كېزىك
بىلەن يىقىلىپ قالسا، داۋالىماڭ، ئۇلارنى داۋالاشقا بولمايدۇ.» گەپ
بۇ يەرگە كەلگەندە، يۇسۇپ بۇ ئاغزى بىر ئېچىلسا توختىمايدىغان
يېزا باشلىقىنىڭ سۆزىنى بۆلۈۋەتتى: «بولدى، ھەممىنى تونۇ-
ۋالدىم، لېكىن، دوختۇرنىڭ ۋەزىپىسى كېسەلنى داۋالاپ، ئادەم-
نى قۇتۇلدۇرۇش. ماڭا سىنىپىي كۈرەش دەرسىنى ئۆتۈۋەرمە-
سىڭىزمۇ بىلىمەن. مېنىڭ ۋەزىپەم — مەيلى ئۇ قانداق تەركىب-
تىكى ئادەم بولسۇن، كېسەللا بولىدىكەن، داۋالاش. بۇ پارتىيە-
مىزنىڭ سىياسىتى. سىز ئاساسلىق ئەمگەك كۈچىمىز مۇشۇلار،
دەيسىز. بۇلار ئۆلسە، ئەمگەكنى كىم قىلىدۇ؟ ناننى كىم تاپى-
دۇ؟ ئىلاجى بار بۇلار ئۆلمىسۇن، ئىشلىسۇن» دېدى يۇسۇپ.

يېزا باشلىقى ئاغزىنى كاماردەك ئاچقانچە، ھاڭۋېقىپ قاراپلا قال-
دى: «سىنىپىي كۈرەش ئېڭى ناچار بىر دوختۇركىنا ماۋۇ؟»
دېدى ئىچىدە. شۇ چاغدا، قىزىق قۇم تىزلىرىنى كۆيدۈرۈپ،
ھالىنى قويماي، كالپۇكلىرىنى چىڭ چىشلەپ ئولتۇرغان، باش-
لىرى مىس قازاننىڭ تۈۋىدەك قارا پارقىرايدىغان ئەرلەر، چاچ-
لىرى پاخپىيىپ سېرىق قۇيرۇقنىڭ چاڭگىسىدەك بولۇپ كەتكەن
ئاياللار يەردىن باشلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ، ھارغىن چىرايىدا نۇر-
سىزلانغان چوڭقۇر كۆزلىرى بىلەن، ئۇنىڭغا شەپقەت تىلىگەندەك
تىكىلىپ قاراشتى. شۇئان، يېزا باشلىقى: «كۆردىڭىزمۇ بۇلار-
نى! سەللا پۇرسەت بولسا، ئېشىكى تۆت چىشلىق بولۇشىدۇ،
باش كۆتۈرىدۇ، ئۇلۇغ پرولېتارىيات دىكتاتۇرىسىنى ئاغدۇرغىلى
ئۇرۇنىدۇ» دەپ، يەنە ئەۋزەيلەپلا كەتتى. ئەنە شۇلار ئىچىدىكى
ۋىجىككىنە كەلگەن، قويۇق قارا ساقاللىق بىر كىشىنى يېزا
باشلىقى: «ماۋۇ بارات خالقۇش، بۇنىڭ ئاكىسى جىنايىتىدىن
قورقۇپ ئۆزىنى ئۆلتۈرۈۋالغان، ئۆلمىگەن بولسا، ياقۇپ جىڭ-
جاڭ، خاتىپ مىرابلار قاتارىدا ئېتىلاتتى» دېدى.
— سىزمۇ كەمبەغەل دېھقانما؟ — دەپ كۆزلىرىدىن تاراملاپ
ياش ئاقتۇرغان ھالدا سورىدى سارەم. يۇسۇپ جاۋاب بەرمەستىن،
ئۇنىڭغا ئۈنسىز قاراپ تۇرۇپ قالدى. شۇ چاغدا، ئاۋۇ قارىشىپ
تۇرغان باللار «قورسىقىم ئاچتى» دەپ كەينى - كەينىدىن غەلۋە
قىلغىلى تۇردى.
— ماڭ يۈگۈر، غورا پۈتاپ يە، — دېدى سارەم.
— قورساقنى ئاغرىتىدىكەن. . . نان. . . نان. . .
سارەم قىزىرىپ يۇسۇپكە قاراپ كۈلۈمسىرىدى، ئەمما بالى-
لارغا غەزەپ بىلەن ھومايدى.
— مېنىڭ دورا سومكام قېنى؟ — دەپ سورىدى يۇسۇپ.
سارەم ئۇنىڭ دورا سومكىسىنى ئەكىلىپ بەردى، يۇسۇپ
ئۇنىڭ ئاغزىنى ئاچتى، بىرنەچچە دورا بوتۇلكىلىرى چىقىلىپ،

دوربلار چىچىلىپ كېتىپتۇ. ئىسپىرت شىشىسىگە دەز كېتىپ، ئازراق تۆكۈلۈپتۇ، ئۇ، سومكىنىڭ يان تەرىپىدىكى بىر يانچۇقىدىن گېزىتكە ئورالغان سېرىق قوناقنىڭ زاغرىسىدىن بىرنى چىقاردى. بۇ يۇسۇپنىڭ چۈشلۈك نورمىسى ئىدى. بالىلارنىڭ كۆزلىرى خۇشاللىقتىن پارقىراپ كەتتى.

— ياق، ئۇنى بەرمەڭ! . . . — دېدى سارەم دەرھال.

— بىلىمەن، ئۈچ كۈندىن بۇيان، ئەترەتنىڭ ئوزۇقلۇقى ئۈزۈلۈپ قېلىپ، كوممۇنا ئاشخانىسىدىن كەمبەغەل دېھقانلارغا ئىككى ۋاقلىق تاماق بېرىۋاتىدۇ، پومېشچىكلارغا بولسا بىر ۋاقلىقلا. . . — دېدى يۇسۇپ.

— بۈگۈن بەرمىدى. . . بۈگۈن يەتمىدى دەپ بەرمىدى، — دېدى چوڭ ئوغۇل قولىدىكى زاغرا پارچىسىنىڭ بىر تال ئۇۋۇقىدىنىمۇ يەرگە چۈشۈرمەسلىك ئۈچۈن ناننى چاڭگاللاپ يەپ تۇرۇپ. شۇ چاغدا، سىرتتىن قارا بويناق قاتتىق قاۋاپ، بىرمۇنچە ئادەملەرنىڭ: «ئۇنداقچى پومېشچىك، بۇنداقچى پومېشچىك» دەپ تىللىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. «پاڭ!» قىلغان ئاۋاز بىلەن تەڭ، قاتتىق قاۋاۋاتقان ئىت نالە - پەرياد قىلىپ، ھۇۋلاپ غىڭشىپ كەتتى. يەنە بىر پاي ئوق ئېتىلدى. ئىت جىمىقتى. سارەمنىڭ چىرايى تاتىرىپ، شۇنداق دەھشەتلىك تۇسكە كىردىكى، ئۇنىڭغا قارىغان ئادەم يىغلاپ تاشلىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ بىردىنلا يۇسۇپنىڭ ئالدىغا تىزلاندى:

— ئوبدان ئاكا، سىز مېنى قۇتۇلدۇرۇۋېلىڭ! ئۇلار تاغام بىلەن يەڭگەمنى بىر ھەپتىدىن بۇيان كېچە - كۈندۈز ئېتىز بېشىدىن ئۆيگە كەلتۈرمەيۋاتىدۇ، مېنى بەك ئۇرۇشىدۇ. . . بەك ئۇرۇشىدۇ. . . مەن. . . مەن. . . مۇشۇ قېتىم تاياق يېسەم، ئورنۇمدىن تۇرالماي ئۆلۈپ كېتىشىم مۇمكىن. . . ئىتنى چىڭ باغلىمىدىڭ دەپ، چوقۇم مېنى بەك ئۇرىدۇ.

— سارەم، ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ. . .

. . . .

— نېمە دەۋاتىسىز دوختۇر، — رازاق ھېكىمنىڭ سوئالى يۇسۇپنى ئېسىگە كەلتۈردى. ئۆزىنىڭ بۇ ھالىدىن خىجىل بولغان يۇسۇپ غەمكىن كۈلۈمسىرەپ:

— ھېچ نەرسە دېمىگەندەك قىلىمەن، — دېدى.

— سارەم ئورنىڭىزدىن تۇرۇڭ. . . دەپ ناھايىتى ئەندىكىپ كەتتىڭىز. ئۇ مۇشۇ بىپايان قومۇشلۇق ئارىسىدا كۆزىڭىزگە كۆرۈنۈۋاتامدۇ؟

— ئاۋۇ كۆرۈنگەن ئەسكى تام ئۇنىڭ بۇرۇنقى جايى ئىدى، — دېدى يۇسۇپ.

— ھە. . . شۇڭا بەك قاراپتىكەنسىز - دە! بارغۇڭىز كېلىۋاتامدۇ يا؟

— ھەئە.

— ھازىر يۈرۈشىمىز جىددىي، ئەگەر ئۇرۇشتا شېھىت بولماي، غەلىبە بىلەن قايتىپ كەلسەك، ئۆتەر يولىمىزدا كىرىپ ئۆتەرمىز، — دېدى زاراق ھېكىم. بىراق، رازاق ھېكىمنىڭ دېگىنى پەقەت ئاشۇ بىر ئېغىزنىڭ شور توپىلىق يولى، ئاشۇ يول بويىدىكى چەكسىز كەتكەن سازلىق، قومۇشلۇق دۆڭلەر ئارىسىدىكى پەقەت بىر قېتىملىق تىلەك ساداسى بولدى، خالاس. يۇسۇپ ئاشۇ زولىقۇمغا بىر كەتكىنىچە، ئىككىنچىلەپ قايتىپ كەلمىدى. ئۇ، شۇ قېتىملىق توپىلاڭ تارىخىدىكى مەشھۇر ئۇرۇشنىڭ ئەڭ بەختسىز قۇربانى بولۇپ، ئاستىدىكى قارا جەدە ئېتى بىلەن، ئاشۇ چەكسىز قۇملۇقتا مەڭگۈلۈك ماكان تۇتۇپ، قەبرىسىز قالدى. . . ئۇنىڭ پۈتۈن ئارزۇ - ئارمانلىرى، دەرد - ھەسرەتلىرىنى ئاشۇ بىپايان قۇملۇق ئۆزىنىڭ شۇنچىۋالا كەڭ قۇچىقىغا سىغدۇرۇپ كەتتى. . . دەھشەتلىك بورانلار ئۇنى يېپىنچىسىز قالمىسۇن دەپ، قۇملارنى كۆچۈرۈپ كېلىپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئېگىز قىلىپ تىكلىدى. ئۇنىڭ ئۆلۈمىنى كىشىلەر ئانچە بىلىپ كەتمىدى. كىشىلەر ئۇنى پەقەت: «تۇرمىدىن چىد-

قىپ، ئۇزۇنغا قالماي يوقىلىپ كەتتى» دېيىشىدۇ. كېيىنچە بولسا، ئۇنىمۇ دېيىشمەيدىغان بولۇشتى. دېمەك ئۇ ئۇنتۇلۇپ كەتتى. ئۇنىڭ سەپداشلىرىنىڭ تەقدىرى ئۇنىڭدىن پەرقسىز بولدى. قولغا ئېلىندى، ئېتىلدى، تۈگىدى. . . بۇ كۈنلەردە ئامەتلىك بولغان نۇردۇنلار تەرەپ قولىدىكى قوراللىرىنى ھۆكۈمەتكە تاپشۇرۇپلا قۇتۇلدى. ئۇلار ھېچقانداق دەخلىسىزلا ئۆز ئورنىغا قايتىپ، غەلىبە شادلىقى ئىچىدە خىزمەت قىلدى. نۇردۇنمۇ ئەلۋەتتە خوجايىنلىق ئورنىغا كەلدى، ئۇنىڭدا ھېچقانداق بەختسىزلىكنىڭ دېغى قالمىدى، پەقەت زولىقۇم ئۇرۇشىدا ئوڭ قۇلىقىدىن ئايرىلىپ قېلىپ، كىشىلەر ئارىسىدا «نۇردۇن چوناق» دېگەن نامى قالدى. ئۇ، ئۇرۇشتىن بىكار بولۇپ، قولىنى يۇيۇپ، مەنسەپ ئۈستىلىگە كەلگەندە، سارەم ئاللىقاچان قارا تۇپراققا كىرگەنىدى. نۇردۇن چوناق بۇ يەردە مەنسەپ ئۈستىلىگە ئولتۇرا ـ ئولتۇرمايلا، ۋىلايەتتە قايسىبىر باشقارمىغا مۇئاۋىن باشلىق بولۇپ تەيىنلىنىپ كەتتى. خەق ياقىسىنى تۇتقانچە قالدى. . . شۇنداق قىلىپ، ئۇنىڭ بۇ قەدىمىي دىياردىن ئىزى ئۆچتى.

V باب

1

تورغاي چۇچۇلاپ، چالا ئويقۇلۇق بولغان مەزگىل. ئۇپۇقتا ئاقۇچ تۇمانلار پەيدا بولۇپ، يۇلتۇزلار ناھايىتى نۇرلانغانىدى. باش كۈزدە شەبنەم چۈشۈپ، شور توپىلىق يولنىڭ ئۈستىنى چاڭ كۆتۈرۈلمىگۈدەك ھالدا نەمدىگەنىدى. يولدا، پاكارغىنا بىر ئايىغى يېنىك ئېشەك مىنىۋالغان سېلىمخان قۇچىقىدا نەفسەنى تۇتقان ھالدا، پات ـ پات تىللاپ ماڭاتتى. ئۇ، باش ـ كۆزىنى كونا، ئۆڭۈپ كېتكەن چاقماق يوللۇق يىپ ياغلىق بىلەن چىڭ ئورىۋالغان، ئاغزىنىمۇ ياغلىقنىڭ بىر ئۇچى بىلەن چىگىۋالغانىدى. قۇچىقىدا بولسا، ئون بىر ياشلىق نەفسە پۈشۈلداپ ئۇخلىماقتا. ئېشەكنىڭ پاقالچاقلىرى شەبنەمدىن ھۆل بولۇپ، پۇتۇنلەي لاي بولۇپ كەتكەن، ئەتراپتىن كۆز شامىلىدا شىلدىرلىغان قومۇشنىڭ ئاۋازى، ئاندىن ئۇششاق باللار ئۇچۇرغان قەغەز قارلىغاچتەك، بىر كۆتۈرۈلۈپ، بىر لەيلەپ، سايرىشىپ يۈرگەن تورغايلارنىڭ ئاۋازى، يىراقلاردىن ئىتنىڭ ئويقۇلۇق قاۋىشى ئاڭلىنىدۇ. قومۇشلۇق. دۆڭ ئارىسىدىن ئېچىرقىغان تۈلكىنىڭ ھۇۋلىغان ئاۋازى كېلىدۇ. سېلىمخان تۈنۈگۈن كەچ نامازشام مەزگىلى بىلەن، بىر يېقىن دېھقان تۇغقىنىنىڭ مۇشۇ ئېشىكىنى سوراپ ئېلىپ ناھىيىدىن يولغا چىققانىدى. ئۇ چوڭ يول بىلەن ماڭماي، يانتاقتىنلا ئۇدۇل چاپاقكۆل ئارقىلىق جىرىڭلىمىنىڭ چىغىر يولى بىلەن چىققانىدى. بىر خىل كۈچ كېچىچە ئۇنىڭ كۆزىگە ھېچ نەرسىنى كۆرۈندۈرمىگەن، ھېچ نەرسىدىن قورقمـ

غان، ئالدىغا ئېلىنۋالغان نەفسەنى باغرىغا چىڭ بېسىپ، شۇنچە
قورقۇنچلۇق قومۇشلۇقلار، دۆڭلەرنى كېزىپ مېڭىۋەرگەن، قو-
لىدىكى يۇلغۇن زىخى بىلەن ئېشەكنى تولا زىخلاپ، ئۇچىنى
يېغىر قىلىۋەتكەنىدى. مانا تاڭغا يېقىن، ئۇ بىرئېغىزغا يېتىپ
كەلدى. ئۇ قومۇشلۇق دۆڭلەر ئارىسىغا تارقاق جايلاشقان پومزەك -
پومزەك ئۆيلەرنىڭ قايسىسىغا بېرىشنى بىلەلمەي تۇرۇپ قالدى.
ئۇيۇق خېلىلا سۇزۇلگەن بولسىمۇ، ئۆيلەر يەنىلا قارىيىپ كۆرۈ-
نەتتى. يىراقتىن ئاقۇچ كۆرۈنىدىغان، شەرقىي جەنۇبتىن سو-
زۇلغان، تۆگە لوكىسىدەك قۇملار كۇل رەڭ تۇستە كۆرۈنەتتى.
سېلىمخاننى بىردىنلا سۇر باستى. قومۇشلار شامالدا شىلدىرلى-
غاندىن باشقا يەنە، قانداقتۇر بىر، ئاڭلىنىشقا مۇشۇ تەرەپتىن،
يەنە بىر ئاڭلىنىشقا ئالدى تەرەپتىن، يەنە بىر تىڭشىسا، ئارقا
تەرەپتىن ئاياغ تاۋۇشى كېلىۋاتقاندەك، شىلدىرلىغان ئاۋاز كېلەت-
تى. خۇددى قومۇشلۇق ئارىسىدىن نۇرغۇنلىغان ئاياغ تاۋۇشى
كېلىۋاتقاندەك بىلىنىدۇ. سېلىمخاننى قاتتىق سۇر بېسىپ،
پۇتۇن ئەزاسىدىن تەر چىقىپ، گەدىنىدىن سۇس هور كۆتۈرۈ-
لۇشكە باشلىدى. هېلىلا قومۇشلۇقتىن بىرى ئېتىلىپ چىقىپ،
ئۇنى بوغۇزلىۋېتىدىغاندەك، يۇرىكى ئاغزىغا قاپلىشىپ، زۇۋان
سۇرەلمەي قېتىپ قالدى. ئۇزۇن يول بېسىپ هارغان، تەر
باسقان ئېشەكمۇ جىممىدە تۇراتتى، ئۇنىڭ پات - پات ئۇياق -
بۇياق لىكىلدىتىپ قويىدىغان سالپىيىپ كەتكەن لابدۇر قۇلىقى-
نىڭ كەينىدىن هور كۆتۈرۈلەتتى. سېلىمخان قورقۇنچتىن نە-
فسەنى چىڭ قۇچاقلىۋالدى. كۆڭلىدە بولسا، مۇشۇ قومۇشلۇق-
تىن سەكرەپ چىقىپ ئۆزىنى بۇلايدىغان بۇلاڭچىغا يالۋۇرىدىغان
گەپلەرنى تەييارلىدى: «ئوبدان ئۇكام، مەن ياشىنىپ قالغان
ئايالمەن، مەندە هېچنەرسە يوق. مانا مۇشۇ قوتۇر ئېشەك، ماۋۇ
نارەسىدە قىز، باشقا هېچنەرسە يوق، ماڭا رەهىم قىل! بۇ يېتىم
قىزنىڭ ئاتىسى تۈپىلاڭدا ئۆلۈپ كەتكەن، ئانىسىمۇ شۇنداق.

بۇنى مۇشۇ يەردىكى چوڭ ئاتىسى — بارات خالقۇشقا تاپشۇرۇپ
بەرگىلى ئەكەلگەنىدىم، ماڭا رەهىم قىل. ئۇچامدىكى كىيىمىمە-
مۇ كونا، جۇلۇقى چىقىپ كەتكەن، ئىشلەتمەيسەن. مەن ساڭا
ئاتا - ئاناڭنىڭ هەق هۆرمىتى ئۈچۈن دۇئا قىلاي. . . » ئۇيۇق
سۇزۇلدى، قۇملارنىڭ چوققىلىرى ئاقاردى، ئەتراپقا ئاقچىلىق
يېيىلدى، خورازلار بەس - بەستە چىللاشقا باشلىدى. بامداتقا
قوپقان كىشىلەرنىڭ ئىشىكلىرىنىڭ غىچىرلاپ يېپىلغان ئاۋازى،
كىشىلەرنىڭ يۆتەل ئاۋازى ئاڭلىنىشقا باشلىدى. قارىيىپ كۆرۈ-
نىدىغان خام كېسەك پاكار ئۆيلەرنىڭ ئەتراپىدىكى تېرەك، جىگ-
دە، سۆگەتلەرنىڭ غوللىرى ئېنىق كۆرۈنۈشكە، ئۇ يەر - بۇ
يەردىن پىلدىرلىغان چىراغ يورۇقى كۆرۈنۈشكە باشلىدى. سېلى-
مخان قاتتىق تولغاپ، بارغانچە جالاقلاپ تىترەشكە باشلىدى.
ئۇنىڭ ئۇستىۋېشى پۇتۇنلەي شەبنەمدىن هۆل بولۇپ كەتكەنىدى.
يول بويىغا دۆۋىلەنگەن قىغدىن، هور بىلەن بىرگە قىغ پۇرىقى
كېلىدۇ. ئاۋۇ قۇملۇقنىڭ سازلىقىقا تۇتىشىدىغان تەرىپىدىكى بىر
پارچە قوناقلىقتا، ئاق قۇشقاچلار جاۋىلداشقا باشلىدى. ئۇيۇق
ئەمدى ئوتقاشتەك قىزاردى، ئۇپۇقتا باغلانغان بىرقانچە قارا بۇ-
لۇتمۇ قىزارغانىدى. قومۇش پۆپۈكلىرىدىكى، دەرەخ، تېرەك،
جىگدە يوپۇرماقلىرىدىكى شەبنەم تامچىلىرى پارقىراشقا باشلى-
دى.

قۇملۇق ئارىسىدىكى بۇرۇلۇشتىن، كەينى - كەينىدىن
خىننىيادىن[1] چىققان ئوتۇنچىلارنىڭ هارۋىسى چىقىپ كەلدى.
ئالدىدىكى هارۋىدا، كالا بىلەن ئېشەك يانداپ قوشۇلغان بولۇپ،
هارۋىكەش ئاق تۇمىقىنى بايتال كۆتى قىلىپ قىستۇرۇۋالغان،

---

[1] خىننىيا — تەكلىماكاننىڭ ئەڭ چوڭ توغراقلىقىنىڭ بىرى
بولۇپ، بۇ مارالبېشى بىلەن مەكىتنىڭ ئاساسلىق يېقىلغۇ بازىسى —
ئاپتور.

هارغان بولسىمۇ، «بايان»غا توۋلاپ كەلمەكتە ئىدى. سىلىمىخان يولنىڭ ئوتتۇرىسىدىلا تۇرۇپ قالغىنىدىن خىجىل بولۇپ، ئويلىنىپ تۇرماستىنلا، شەرقتىكى چوڭ چىغىر يولغا ئېشىكىنى هەيدىدى. ئۇ ئېشەكنى بىرقانچىنى ئۇرغان بولسىمۇ، ماڭمىدى. يېغىرىغا بىر زىخلىۋىدى، هارغىن ئېشەك سالپاڭ قۇلىقىنى بىر سىلكىپ پۇرقىرىتىپ، هالسىز بىر هاللىز ئېتىپ[1]، ئىنتىك ماڭدى. قومۇشلۇق، سازلىق بوزدۆڭ، قۇملۇق يوللار ئەنە شۇنداق ئۆزگىرىپ ماڭدۇ. بۇ چىغىر يول خېلى ئۇزۇنغا سوزۇلدى، سىلىمىخان ئالاهەزەل بىر ئاش پىشىم ماڭغاندىن كېيىن، يەنە بىر پارچە قومۇشلۇققا چىقتى. يەنە بىرئاز ماڭغاندىن كېيىن، بىر دۆڭدىن ئۆتۈشىگىلا، ئەتراپىنى پۈتۈنلەي توغراق ئورمانلىقى قاپلىغان بىر مەهەللىگە كەلدى. ئۆي ئەتراپىدا، خەندەكلەپ بېسىۋەتكەن پىچان دۆۋىسى، هەربىر پىچان دۆۋىسى يېنىدا بىردىن ئىت باغلاقلىق تۇراتتى. ئىتلار سىلىمىخاننى كۆرۈش بىلەنلا، يەۋېتىدىغاندەك، بەس-بەستە زەنجىرلىرىنى تارتىپ قاۋاشقا باشلىدى. بۇ ئىتلارنىڭ ئەپتىدىن شۇنچىلىك ياۋايىلىق هەم غالجىرلىق چىقىپ تۇراتتى. سىلىمىخان قورقۇپ كېتىپ، ئېشەكتىن يىقىلىپ چۈشكىلى تاس قالدى. نەفىسە ئۇيقۇدىن ئويغىنىپ، قورقۇش، هەيرانلىق بىلەن ئەتراپىغا قارىدى. ئۇلار تۇرغان يولنىڭ بويىدىلا بىر كىچىك كۆل بولۇپ، كۆلدە قارا قومۇش هەم جامكا ئۆسكەن، كۆلدىن بىر خىل سېسىق پۇراق كېلەتتى، كۆل سۈيى سۈزۈك ئىدى. ئەمما، يىڭنە ئۇچىدەك ئۇششاق هاشاراتلار ئۈزۈپ يۈرەتتى. ئالتە-يەتتە ياشلاردىكى قىپيالىڭاچ، بەدەنلىرى قېرى جىگدىنىڭ غولىدەك قارا بىر ئوغۇل بالا يۈگۈرۈپ چىقتى-دە، ئۇلارغا كۆزىنىڭ چاپىقىنى

[1] هاللىز ئېتىپ — مەكىت شىۋىسىدە چىچاڭشىش، سەكرەش مەنىسىدە — ئاپتور.

ئادالىڭاچ، قاراپ تۇردى، بالىنىڭ چىرايىدىن بىر خىل ياۋايىلىق چىقىپ تۇراتتى. سىلىمىخان بېشىدىكى ياغلىقىنى ئېلىپ، يۈز-كۆزلىرىنى ئېچىپ، ياغلىقىنى قايتىلاپ ئېڭىكىدىن چىگكەندىن كېيىن، بالىغا دوختۇرغا خاس يۇمشاق كۈلكىسى بىلەن قاراپ:

— ئوغلۇم، ئۆيدە ئاتا-ئانىڭىز بارمۇ؟ — دەپ سورىدى.

بالا كۆزىنىڭ پاختىسىنى چىقىرىپ، بىر ئالىيىپ قويدى-دە، قومۇشلىرى ئورۇۋېتىلگەن دۆڭدە، داڭقاندەك چۈشكەن يوغان ئاق شەبنەم كاۋىسى يېنىغىلا ئولتۇرۇپ، سىلىمىخانغا ئالدىنى قىلغان هالدا، تەرەت قىلغىلى تۇردى.

— بالام، ئۆيدە ئاتا-ئانىڭىز بارمۇ؟

بالا يەنە جاۋاب بەرمىدى. ئۇ هەدەپ كۆزىنى ئۇۋۇلىغاچ، ئىنجىقلايتتى. ئىتلار توختىماستىن زەنجىر تارتىپ قاۋىشىۋەردى. ئۇلار ئېغىزلىرىدىن كۆپۈك چاچرىتىپ قاۋايتتى. مەهەللىنىڭ ئالدى قىبلە تەرەپتە بولغاچقا، هېچبىر ئۆينىڭ ئىشىكىنى كۆرگىلى بولمايتتى. سىلىمىخان ياندىكى بىر يالغۇز ئاياغ چىغىر يول بىلەن ئايلىنىپ، مەهەللىنىڭ ئالدىغا بارماقچى بولۇپ تۇرۇۋىدى، يان تەرەپتىكى توغراقلىقتىن ئايالنىڭ ئاۋازى ئاڭلىنىپ قالدى:

— هۇ، ئۆلگۈر قوتۇرلار! زۇۋانىغا بالا تەگدى، بىر كېچىدىلا زۇۋانىڭ تۇتۇلۇشۇپ، هەممىڭ ئۆلسەڭغۇ قۇتۇلاتتىم، قۇلاق-مېڭەمنى ئايلاندۇرۇپ، بېشىمدا تۈگمەن چۆرگىلىتىدۇيا! خۇددى. . .

ئۇزۇن چېكىت گۈللۈك ئاق چىت كۆڭلەك، قىزىل شەنبىزە تامبال كىيگەن بىر چوكان ئۇچىسىغا داستىخان سېلىپ، بىر قاپاقنى كۆتۈرگەن هالدا چىقىپ كەلدى. ئۇ سىلىمىخاننى كۆرۈش بىلەنلا، كۆڭلىكىنىڭ ئىزمىسى ئېتىلمىگەن ياقىسىدىن كۆرۈنۈپلا قالغان كۆكسىنى يوشۇردى، ئاندىن ئاستا سىلىمىخاننىڭ ئالدىغا كېلىپ سالاملاشتى هەم قاپاقنى ئۆشنىسىدىن ئېلىپ يەرگە قويدى:

— هە، بۇ كاساپەتلەرزە، بايانىڭ بۇيىزى سىلىگە قاۋاپتىكەن ـ دە!
بىر كىمنى ئىزدەپ كەلگەنما؟

— هەئە، سىڭلىم، بىلمىگەن يەرنىڭ ئوي ـ چوڭقۇرى تولا
دەپ، بارات خالقۇشنى ئىزدەپ كەپتىم، — دېدى سېلىمىخان.

— سىلى ئۇنىڭ نېمىسى بولىلا؟ — سورىدى چوكان. ئۇ
گەپ قىلسا، ئاغزى بىر تەرەپكە مايماق كېتەتتى.

— يىراق بىر تۇغقىنى ئىدىم.

— هە، شۇڭا بىلمەپتىكەنلا ـ هە! ئۇ ئادەم بۇلتۇر ئورمىدا
ئۆلۈپ كەتكەن.

— نېمە بولۇپ؟ — ئالدىراپ سورىدى سېلىمىخان، ئۇنىڭ
يۈرىكى جىغغىدە قىلىپ كەتتى.

— هە، سۆزلەپ كەلسەم گەپ تولا! ئۇ ئادەم پومېشچىك
ئەمەسمىدى، شۇ بۇلتۇر ئورمىدا، ئورما راسا قىزىۋاتقان كۈنى،
شۇ كۈنى ئورمىچىلارغا چىلگە تارقاتقان، دەل شۇ كۈنى. . .
قائىدە بويىچە، پومېشچىك، بۇزۇق ئۇنسۇر، باي دېھقانلارغا
يېرىم كىشىلىك تاماق نورمىسى بېرىلىدۇ ئەمەسمۇ! شۇ كۈنى
ئىسسىق كارامەت بەك بولۇپ، هەممىمىز يەرنى كولاپ سۇ قۇ-
يۇپ، شۇ يەرگە كىرىۋالدۇق، ئەمما بارات خالقۇش قاتارلىق ئۈچ
خىل ئۇنسۇرلارنى ئەترەت باشلىقى دەم ئالدۇرماي ئورمىغا سال-
دى. چىلگە تارقاتقاندا، هەممىمىز: «ئۇلارمۇ ئادەم بولغاندى-
كىن، بىردىن بەرمىسەكمۇ، ئاشۇ توققۇز ئۇنسۇرغا چىلگىدىن
بىرنى بېرەيلى، ئاغزى نەم بولسۇن، زەي سۇنى ئىچىۋېرىپ،
باغرى قۇرتلاپ ئۆلىدۇ» دېسەك، «ئۆلسە ياخشى، كارىڭلار بول-
مىسۇن، سىنىپىي كۈرەشنى ئۇنتۇماڭلار» دەپ ئۇناشمىدى. ئۇ
بىچارىلەر قىزىق يوبداننى[1] ئىچىپ، ئورمىنى ئورۇۋەردى. چۈش-

[1] يوبدان — يەرلىك دېھقانلارنىڭ قوناق ئۇنىدا قىلىپ ئىچىدى-
غان ئۇگرە ئورنىدىكى تامىقى — ئاپتور.

تىن كېيىن، ئەي، هەممە بالا شۇ چۈشتىن كېيىن يۈز بەردى. . .
ئەترەت باشلىقى ئۇنچىۋالا ئاشۇرۇۋەتمەسلىكى كېرەك ئىدى. ئۇ-
لار ئىشلىيەلمەي، هالىدىن كېتىپ يىقىلىپ قېلىپ، ئورنىدىن
تۇرالماي، «كىچىككىنە دەم ئېلىۋالايلى» دېيىشىدى، ئەترەت باش-
لىقى ئۇلارنى ئۇرۇپ ـ تېپىپ تىللىدى، ئەمما ئۇلار ئورنىدىن
تۇرالمىدى، ماغدۇر يوق ـ دە! شۇنىڭدىن كېيىن، مانا ئەمىسە
دەم ئېلىش! دەپ، ئەترەت باشلىقى ئۇلارنى بىر ـ بىرىگە چې-
تىپ، پۇت ـ قولىنى چۈشەپ، ئىسسىققا ياتقۇزۇپ قويىدى.
پېشىن بولغاندا قارىساق، تۆتىگە ئىسسىق ئۆتۈپ، ئاغزى ـ
بۇرنىدىن قان كەتتى، قۇستى. كۆزىنىڭ قارىسى كېتىپ قاپتۇ.
بىزنىڭ يالىڭاياغ دوختۇر ئۇلارنى داۋالىدى. هېلىقى بارات خال-
قۇشقا ئىسسىق ئۆتمىگەن بىلەن، ئورما ئورغىدەك هالى يوق
ئىدى. سىلى بىلەملا ـ بىلمەملا، ئورمىغا دېگەن ئادەمنىڭ ئادىمى
كېرەك، كۈچ كېرەك. ئەمما، بارات خالقۇش چىشىنى چىشلەپ
ئورما ئوردى. كەچتە، ئەترەتنىڭ قېرى بىر قوتۇر بايتىلىغا
ئىسسىق ئۆتۈپ كېتىپ، ئۆلتۈرگەنىدى، ئەترەتتىكى ئەزالارنىڭ
هەربىرىگە ئالتە سەردىن گۆش كېلىدىكەن، ئۈچرەتتە تۇردۇق،
بارات خالقۇش قائىدىنى ئۇنتۇپ قالدىمۇ، بەش خىل ئۇنسۇرلارغا
يېرىم نورمىدىن باشقىنى بەرمەيدىغانلىقىنى بىلىپ تۇرۇپ، كەم-
بەغەل دېھقانلار ئارىسىدا قاتار بولۇۋاپتۇ. بىر كەمدە، رەتنىڭ
ئالدىغا ئۆتۈپ قاپتۇ. ئۇنى كۆرۈپ، ئەترەت باشلىقىنىڭ ئەرۋاھى
قىرىق گەز ئۇچتى ـ دە، ياقىسىدىن سۆرەپ تارتىپ، بىرنەچچى-
نى ئۇردى، ئاغزى ـ بۇرنىدىن ئوقتەك قان كەتتى، خۇددى
گوداڭ يالىغان ئىتقا ئوخشىشىپ قالدى. ۋاي بىچارە خالقۇشەي،
ئۇنداق قىلمىسىمۇ بولاتتى، ئۆزىمۇ داۋىخور نەرسە زادى. يەنە:
«ئۇ بولسام، بۇ بولسام. بالىلىرىمنىڭ ئاغزى گۆشكە تەگمىگىلى
ئالتە يىل بولدى، بىرەر ـ ئىككى سەر ئىلتىپات قىلسىلا! . . .» دەپ
تۇرۇۋالدى. ئەترەت باشلىقى ئۇنى يەنە ئۇردى، تەپتى، تىللىدى.

بارات خالقۇش يەردە دومىلاپ تۇرۇپمۇ، يىغلاپ يالۋۇردى. . . ئاخىرى، ئەترەت باشلىقى قانداق قىلدى، دېمەملا؟ ئاتنىڭ كۆتىنى كېسىپ كېلىپ: «مانا، مانا يە! سېنىڭ يەيدىغان يېرىڭ مۇشۇ! ئۆزۈڭمۇ مۇشۇنىڭغا ئوخشايدىغان نەرسە!» دېدى. ۋاي خالقۇشەي، ئۇنداق بولغىنىنى بىلەن، ۋىجدانى بار خالقۇش ئىكەن، بۇ ئىش ئۇنىڭغا ناھايىتى هار كەلدى بولغاي، ئورنىدىن تۇرغانچە: «سېنىڭ ئالدىڭدا، هايۋانچىلىك قەدرىم يوقمۇ مېنىڭ!» دەۋەتتى. بۇ گەپ ئەترەت باشلىقىنىڭ تىتاڭ تومۇرىغا تېگىپ كەتتى بولغاي: «ۋاي ماۋۇ ئەبگا پومېشچىكقا تىل چىقتى، سەندىن هايۋان ياخشى، ئىت ياخشى» دەپ، ئۇنى ئۇرغىلى يۈگۈرۈۋىدى، باشقا ئەزالار، ئەمدى بولدى قىلسىلا، ئۇنىڭ تاياق كۆتۈرگىچىلىكى قالمىدى، دەپ توسۇپ قويدى. ئەترەت باشلىقى: «يوقال، بۇ يەردىن يوقال، كۆزۈمدىن يوقال، هېلى ئۆلتۈرۈۋېتىمەن پومېشچىك» دېدى. شۇنىڭ بىلەن، بارات خالقۇش ئورنىدىن تۇرۇپ، ئورغىقىنى ئېلىپ، ئاغزى - بۇرنىدىن قان ئېقىۋاتقان هالدا، كىچىك بالىدەك هۆركىرەپ يىغلاپ، كەتكىلى ماڭدى.

ئەسلى بارات خالقۇش كەتمىسە بولاتتى. ئەترەت باشلىقى غەزىپىنى باسالماي ئۇنداق دېگىنى بىلەن، كەتمىسە، بەلكى غەزىپى بېسىلىپ قالاتتى. ئادەتتە، ئۇ دائىم هەممىنى، يالغۇز بەش خىل ئۇنسۇرنىلا ئەمەس، كىم ئاچچىقىنى كەلتۈرسە، شۇنى ئۇراتتى. ئۇرغاندىمۇ ئاچچىقى چىققۇچە ئۇراتتى. گەپ قىلماي، سۆز ياندۇرماي، قول باغلاپ تۇرۇپ بەرسە، ئۇرۇپ بولغاندىن كېيىن، ئاچچىقى ياناتتى. ئۇ، ئاياللار ئاچچىقىنى كەلتۈرسە، ئېتىزلىق، دۆڭلۈك، ئۆي. . . هەممە يەردە ئۇلارنى بېسىۋېلىپ، ئاياغ - ئاستى قىلىپ، ئاچچىقىنى چىقىرىدۇ. قارشىلىق قىلسا، ئېغىر ئىشلارغا سالىدۇ. شۇڭا، هېچكىم ئۇنىڭغا چېقىلالمايدۇ. هەتتا تىكىلىپمۇ قارىيالمايدۇ. بۇ ئەترەتتە، ئۇنىڭ ئاستىغا چۈشمىگەن ياش ئاياللار يوق. ئەرلەر بىلىدۇ، ئەمما بىلىكىدىن تۇتالمىغاندىـ

كىن، هېساب ئەمەس ـ دە! كىممۇ تۇتالايدۇ ئۇنى؟ ئاچچىقىنى ئىچىگە يۇتماقتىن باشقا ئامال يوق. هە، ماڭا بەك قارايسىزغۇ؟ مەنمۇ ئۈچ قېتىم ئۇنىڭ ئاستىدا قالدىم. باشقا ئادەمگە دەۋىردمەن، ئېرىم بىلىدۇ، ئەمما كۆڭلىدە شۇ. . . ۋاي. . . ۋاي، مەن سۆزلەپ نەلەرگە كەتتىم؟ هە، شۇنداق قىلىپ، رەهمەتلىك خالقۇش كەتمىسە بولاتتى، مۆمىن ئادەم ئىدى. شۇنداق قىلىپ ئۇ كەتتى، ئۇ، ئادەتتە يەرگە قاراپ، ناهايىتى ئاستا، ئالدىرىماي ماڭاتتى. ئۇ چاغدا بولسا، شۇنچىلىك ئىتتىك ماڭدىكى، هەممىمىز هەيران قالدۇق. ئادەتتە ئۇ ماڭسا، يەرگە قاراپ، بېشىنى كۆتۈرمەي ماڭاتتى، ئۇ چاغدا، ئۇ بېشىنى شۇنداق تىك تۇتۇپ، ئىتتىك ماڭدىكى، ۋاي ـ ۋاي، نېمىگە ئوخشتاي؟ ئاپلا، هە، تېرەكتەك دەي، چۈشىنىۋالسىلا ـ هە، شۇنداق ماڭدى! ئادەتتە خەق گەپ قىلسا، جاۋاب بەرمەيتتى، خەققىمۇ ئايدا ـ يىلدا بىر ئېغىز گەپ قىلمايتتى. مۇشۇ يىللاردا ئۇ شۇ كۈنى ئەڭ كۆپ گەپ قىلدى، كېتىپ بېرىپ ناهايىتى كۆپ گەپ قىلدى. لېكىن هېچقايسىمىز ئۇنىڭ بىر ئېغىز گېپىنى چۈشىنەلمىدۇق. ئەترەت باشلىقى ئۇنى قەيەرگە بارىسەن؟ ئارقاڭغا يان! دەپ بىرقانچە قېتىم قاتتىق ۋارقىرىدى. بىراق ئۇ جاۋابمۇ بەرمىدى، توختاپ قاراپمۇ قويمىدى، ئارقىغىمۇ يانمىدى. بارغانچە قىلىيورغىدەك ماڭدى، ئۇ كوپېراتسىيە — كوممۇنا قۇرۇلۇپ تۇنجى قېتىم ئەترەت باشلىقىنىڭ گېپىنى يىرىۋەتتى، ئادەتتە هېچكىمنىڭ، هەتتا كىچىك بالىنىڭمۇ گېپىنى يىرمايتتى. ئەترەت باشلىقىنىڭ بەك ئاچچىقى كەلدى. ئۇ ئادەتتە بەك ئاچچىقى كەلسە، ئىشتىنىغا سىيىۋېتىدىغان ئادەم ئىدى، شۇ چاغدىمۇ ئىشتىنىغا سىيىۋەتتى.

ئۇ بارات خالقۇشنىڭ ئارقىسىدىن قوغلىدى، هەتتا بەش قەدەم قالغۇچىمۇ توختا! دەپ ۋارقىرىسىمۇ، ئۇ خالقۇش توختىمىدى، ئارقىسىغىمۇ قارىمىدى. ئەترەت باشلىقى يېتىشىپ بېرىپ، ئۇنىڭ كۆتىگە شۇنداق تېپىۋىدى، ئۇ ئاران جېنى قالغان بىچارە

خالقۇش بىر باغ بوغداي ئۈنچىسىدەك ئالدىغا ئۇچۇپ چۈشتى. ئۇ دوم يىقىلغانىدى. ئەترەت باشلىقى ئۇنى خۇددى، ھە... خۇددى بېشىڭنى يەيدىغان بالا تەگكۈر خۇددى نېمىدەك، ھە راست، سار چۆجىنى قامالىغاندەك قامالاپ، گەدىنىدىن ئېلىپ دەس تۇرغۇزۇپ، قورسىقىغا بىر قويۇۋىدى، ئۇ يەنە بىر باغ بوغداي ئۈنچىسىدەك ئارقىغا ئۇچۇپ كەتتى. خۇدايىم توۋا، ئەي، بالا تەگكۈرەي! بىز يۈگۈرۈشۈپ ئۇلارنىڭ يېنىغا كەلگەندۇق، ھەممىمىز: ئەي، مۇسۇلمانلار، ئاجرىتىۋېتىڭلار، بەربىر ھەممىمىز مۇسۇلمان ئەمەسمۇ؟ مۇسۇلمان بىر - بىرىنى ئۇرسا، ئېغىر گۇناھ بولىدۇ. بۇنداق گۇناھتىن ئاللا ئۆتمەيدۇ. ئاۋۇ بىچارە ئۆلۈپ قالاي دېدى، ئىتتىك ئاجرىتىۋېتىڭلار، دەپ ۋارقىراشتۇق. ئەمما بىرىمۇ ئاجرىتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. ئەركەك دېسە، ھەر دىۋىدەك ئەرلەر بار، بىراق نېمە، ياغاچ قازان... ياق، ياق، ئېشەك تۆشۈك كۆۋرۈكتىن بىر ئۆتىدۇ. ھەممىمىز ئەترەت باشلىقىنىڭ خۇيىنى ئوبدان بىلىمىز، ئاچچىقى يانمىغۇچە، بىر كىمدىن ئاجرىتىۋەتسە، ئارىچىغا ئالتە تاياق دەپ، ئاجراتقۇچىنى ئانىسىدىن تۇغۇلغىنىغا پۇشايمان قىلدۇرۇۋېتىدۇ. شۇڭا، ھېچكىم ئاجراتمىدى. ئە... شۇنداق قىلىپ... ئەجەب خالقۇش جۇمۇڭ! ئۇنىڭ شۇ چاغدىكى چىرايىنى ھېچكىم ئېنىق كۆرەلمىدى، يۈز - كۆزلىرى پۈتۈنلەي قان ئارىلاش لاي بولۇپ كەتكەنىدى. بەلكى ئۇنىڭ چىرايى بەك سارغىيىپ كەتكەن، خۇددى ئۆلۈكنىڭكىدەك بولۇپ قالغان بولغىيدى، ئۇ تاياقتىن توگۈلۈپلا قالغانىدى. ئە... چۈغۈندەكلا قالغانىدى... ئەجەب خالقۇش، ئەترەت باشلىقى ئۇنى يەنە يۆلەپ تۇرغۇزۇپ قويۇپ، ئۇرۇش ئۈچۈن شۇنداق قولىنى كۆتۈرۈشىگە، ئۇ خالقۇش... ئۆلۈمجان بولۇپ قالغان خالقۇشقا بۇ كۈچ قەيەردىن كەلدى ياكى خۇدا مەددەت بەردىمۇ؟ قولىدىكى ئورغاق بىلەن شۇنداق بىر سالماسمۇ؟ ۋاي - ۋاي بىر دېمىسىلە، نېمىدېگەن قورقۇنچلۇق!... ئەجەب قارام خالقۇش ئىكەن بۇ؟ تېخى

ياۋاشتەك قىلىۋىدى، شۇنچە تاياق يەپمۇ قولىدىكى ئورغاقنى تاشلىماپتىكەن... ئەترەت باشلىقىمۇ ئۇنى كۆرمەپتىكى، كۆزىگە بىرنېمە كىرىپ قاپتىمىكى، ئاچچىقى كەلسە، كۆزىگە ھېچنەرسە كۆرۈنمەيتتى ئۇنىڭ! ياكى خالقۇشنى ئۇنداق قىلار دەپ ئويلىماپمىتىكى؟... خالقۇشنىڭ ئورغىقى ئۇنىڭ قارنىنى بۆسۈۋەتتى... ۋاي ئانامەي، نېمىدېگەن دەھشەت، ئادەمنىڭ قاراشقىمۇ قورققۇسى كېلىدۇ. مەن شۇنىڭدىن كېيىن، بىر يىلغىچە، ئېرىمنىڭ قوچىقىدا ياتسامۇ قورقۇپ يۈردۈم، قەيەرگە قارىسام، چىپىلداپ قان ئېقىۋاتقان چىراي، يەردە يېيىلىپ ياتقان، ئۈچەي - باغرى چۇۋۇلۇپ كەتكەن جەسەت... چەكچىيىپ قالغان كۆز، ۋاي - ۋاي، ھازىرمۇ قورقۇۋاتىمەن... بەك قورقۇنچلۇق! تولا ئويلاپ، تولا قارا بېسىپ، ئۆلەيلا دېدىمغۇ شۇنىڭدىن كېيىن... نېمە كارىم مېنىڭ! مەن نېمە بالاغا قالدىم؟ لېكىن، شۇنداق دېسەممۇ، ئويلىماي تۇرالمايمەن. شۇنداق قىلىپ، خالقۇش باتۇر، ياق، ياق، ساراڭ تەلۋە ئەترەت باشلىقىنىڭ قارنىنى بۆسۈۋېتىپ، ئۇنى ئۆلتۈردى. قانداق يىقىلدى دېمەملا، تېخى ئەترەت باشلىقى: «ۋاي... ۋايجان، مەن ئۆلدۈم، رازى بولۇڭلار!» دەپ ۋارقىرىۋىدى، خالقۇش ئۇنىڭ كارنىيىنى سىققانچە، ئۈستىگە بېسىپ چۈشتى. ھەممىمىز قېتىپلا قالدۇق، خالقۇش ھېلى قوپار، سەل تۇرۇپ ئورنىدىن تۇرار، ۋاي بىچارە خالقۇشەي، ئەمدى ھالىڭ نېمە بولار؟ ھۆكۈمەت سېنى قانداق ئۆلتۈرەر، جېنىڭ قايسى ھالدا چىقار؟ دېدۇق. ئەمما، خالقۇشنىڭ شۇنچىۋالا ئاچچىقى بارلىقىنى ھېچقايسىمىز ئويلىماپتىكەنمىز. شۇنداق قىلىپ، خالقۇش ئەترەت باشلىقىنىڭ ئۈستىدىن قوپمىدى، كارنىيىنى بىر سىققانچە، مىدىرلاپمۇ قويمىدى. ئىككى ئاش پىشىم ۋاقىت ئۆتتى، ھېچكىم ئاجرىتىشقا جۈرئەت قىلالمىدى، ئەركەكلەرمۇ بارالمىدى، خالقۇشمۇ جىممىدە ياتتى. ئاخىرى مانا مەن ئايال بولساممۇ باردىم، يېنىغا باردىمۇ، چىرقىرىۋەتتىم...

خالقۇشمۇ، ئەترەت باشلىقىمۇ كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە قېتىپ قاپتۇ. ئورمىلىقتا قىيامەت قايىم بولدى. ئەر - ئايال، قېرى - ياش ھەممىمىز يىغلىدۇق، شۇنداق قاتتىق يىغلىدۇقكى، بۇغدايلىق، قومۇشلۇق، قۇملۇقمۇ يىغلاۋاتقاندەك تۇيۇلدى. مەن شۇ چاغدا، يۈرىكىمگە قولۇمنى سېلىپ باقسام، خالقۇش ئۈچۈن يىغلاپتىمەن، ئەترەت باشلىقى ئۈچۈن كۈلۈپتىمەن. كېيىن بىلسەم، ئەترەت بويىچە ھەممىمىز يىغلىماپتىمىز، بەك خوش بوپتىمىز، ئەترەت باشلىقىنىڭ ئۆلۈمىگە خوشلۇقىمىزدىن يىغلاپتىمىز. شۇنداق قىلىپ، رەھمەتلىك خالقۇشنى يۇيۇپ تاراپ نامىزىنىمۇ چۈشۈرمەستىن، ئۆلۈكى پۇراپ كەتكۈچە پىپەن قىلىپ، چوڭقۇر مازارلىقتا ئەمەس، تىكەنلىككە كۆمۈۋەتتۇق. ۋاي خالقۇش، رەھمەتلىك خالقۇش! ھازىرمۇ ئۇنى پىپەن قىلىمىز، زەھەرلىك تىكەن، دەپ، ئاغزىمىزدىن ئاقمىغىنى قالماي تىللايمىز، ئىچىمىزدىكىنى ئۆزىمىز بىلىمىز. سىلە توغقىنى بولغىنى ئۈچۈن، يۈرىكىمدىكىنى دەۋاتىمەن. بۇ مېنىڭ يۈرىكىمدىكى گەپ ئەمەس، ھەممىمىزنىڭ، ئەترەتتىكى ھەممىمىزنىڭ يۈرىكىدىكى گەپ. ئۇ بىزنىڭ قەھرىمانىمىز، ياغ پۇراتساقمۇ، نامىزىمىزدىمۇ ئۇنىڭ روھىغا مەدەت، ماكانىغا جەننەت دەيمىز، مەجلىستە بولسا قارغايمىز. ئۇ دېگەن كارامەت ئادەم ئىكەن، ئۆلگەندىن كېيىنمۇ، ئەترەت باشلىقىنىڭ كارنىيىدىن ئۇنىڭ قولىنى ھېچقانداق قىلىپ ئاجرىتالماي، قولىنى ئاخىر كېسىپ ئاجراتتۇق. شۇنداق! خۇدايىم بۇيرۇغان بولسا، مانا ھازىر كۈن چىقىپتۇ، تەرىتىم بىلەن دەۋاتىمەن. شۇنداق بولدى. . . ئەترەت باشلىقىنى بولسا، ناھىيە بويىچە چوڭ يىغىن ئېچىپ، ماتەم مۇراسىمى ئۆتكۈزۈپ، ئىنقىلابىي قۇربان دەپ تەزىيە بىلدۈرۈپ، ھەممە كادىرلارنى ئۇنىڭدىن ئۆگىنىشكە چاقىرىپ، ئاندىن كۆمدۇق. نەزىرسىنى بەش كالا بىلەن، قىرقىنى يىگىرمە ئۆچكە، تۆت كالا، بەش يۈز مېتىر رەخت، ئون تاغار گۈرۈچ بىلەن قىلىشتى. قەبرىسىنى سېمونت

دەمدۇ بىر نېمە بىلەن قاتۇردى. تېخى ئۆگىنەرمىش! . . . بۇ ناھىيىدىكى ھەممە كادىر ئۇنىڭدىن ئۆگەنسە، دېھقانلارنى ئۇرۇپ ئۆلتۈرسە، خوتۇنلىرىنى. . . ۋاي ئەجەب كاپشىپتىمەن، ئىش ۋاقتى بولدى. ھېلى غالچا كېلىدۇ! بۈگۈن مەن ئاشۇ خالقۇشنىڭ ئۆيى تەرەپكە قوناق ئورغىلى بارىمەن، ئۆيى ئارقىلىرىدا قالدى. تەتۈرىگە مېڭىپلا، بايا ئۆيىنى سورىغانتىلە، شۇنداقمۇ؟ مانا مەن مۇشۇ بىر قاپاق سۇنى ئەكىرىمەن - دە، قازانغا قويۇپ بېرىپ، بالىلارغا يارما قايناتقاچ تۇرۇڭلار، دەپ چىقىمەن. خالقۇشنىڭ خوتۇنى ھازىر قارىغۇ بولۇپ قالدى، شۇ تولا يىغلاپ دېسىلە. ھازىر ئىككى چوڭ بالىسى ئۇنى تاشلاپ، بىر ياققا قاچتى، كىچىك ئوغلى يېتىلەيدۇ، تىلەمچىلىك قىلىدۇ. . . مانا ھازىرلا چىقىمەن! — چوكان سۆزلىگەنچە، قاپاقنى يۇدۇپ، توغراقلار ئارىسىغا كىرىپ كەتتى. سېلىمىخاننىڭ كۆز ياشلىرى يۈزلىرىنى يۇيغانىدى. نەفسە بولسا، تېخىچە توختىماي قاۋاۋاتقان ئىتلاردىن قورقۇپ، بېشىنى سېلىمىخاننىڭ قولتۇقىغا تىقىۋالغانىدى.

2

— نېمە، سارە ئۆلۈپ كەتتىما؟ — سارەمنىڭ تاغىسىنىڭ مەينىساخان ئىسىملىك ئايالى كىردىن قاپقارا پارقىراپ كەتكەن قۇراق تەكىيىدىن بېشىنى سەل كۆتۈرۈپ، زەئىپ ئاۋازدا سۆزلىدى. ئۇنىڭ سۆزىنى يېقىن ئولتۇرغان سېلىمىخان يېرىم - يارتا ئاڭلاپ، چۈشىنەلمەي، پەرەز قىلىۋالدى. نەفسە قورقۇنچتا، بۇ ئايالغا قاراشقا پېتىنالماي، سېلىمىخاننىڭ پوكىنىغا چاپلىشىۋالغانىدى. ئايال تىتىلىپ مازلىرى چىقىپ قالغان سەگەز يوتقاندا، يەنە بىر ئالتە - يەتتە ياشلاردىكى يۈزلىرى قاپقارا بالا بىلەن ياتاتتى. ئۆينىڭ ئىچىدىن سېسىق تەر ھەم تەرەت پۇرىقى كېلەتتى، ئوچاق بېشىدىكى ياغاچ ئاياق ۋە بىر بېشى يېرىلىپ كەتكەن

كاساڭدا، چىۋىنلەر غۇڭۇلداپ ئۇچۇشۇپ يۈرۈشىدۇ. ئۆي ئىچى
شۇنچىلىك قاراڭغۇ ھەم زەي، تورۇسنى كۆرگىلى بولمايدۇ.
شالاقلاپ كەتكەن ئىشىك شاللىرى ھەم ئەسكى ماز بىلەن يېپىپ
قويۇلغان تۈڭلۈكتىن ئازغىنا شولا چۈشىدۇ. ئايالنىڭ چاچلىرى
چىگىشلىشىپ، خۇددى ئۇچاق ئالدىغا دۆۋىلەنگەن پاخالدەك سال-
ۋاراپ تۇرىدۇ. كۆزلىرى نۇرسىز، قېتىپ قالغان ھالەتتە، يا-
شاڭغىراپ تۇرىدۇ. جانسىز كىرپىكلىرى پۈتۈنلەي چاپاق ئارىسى-
دا قالغان، مەڭز سۆڭىكى ئۇرۇق ئىنەكنىڭ سۆڭگىچىدەك چوق-
چايغان، قوۋۇزى ئىچىگە سۇمۇرۇلگەن، قىسقىسى، تىرىك مور-
دىغا ئايلانغانىدى. ئۇ ئاغزىنى تەستە مىدىرلاتتى:

— ھەممىسى ئۆلۈپ تۈگىدى... مەن بىلەن ماۋۇ ئىتنىڭ
كۈچىكى ئىككىمىز سۆرىلىپ يۈرىمىز... بىزمۇ پات - يېقىندا
ئۆلۈپ تۈگەيمىز... مېنىڭ كۆزۈم يوق، مەن قاراڭغۇ زۇلمەت
ئىچىدە ياشايمەن، ماۋۇ يېتىم ئوغلۇم بولمىغان بولسا، بىز
ئاللىقاچان ئۆلۈپ تۈگەيتتۇق، ئاچلىقتىن ئۆلۈپ تۈگەيتتۇق... مېنىڭ
مۇشۇ شۇمتىكىمدىن باشقا ھېچ نەرسەم يوق. سارە مېنى ئۇنتۇپ
كەتكەن... مەن ئۇنىڭدىن خاپا بولمايمەن. چۈنكى، مەن ئۇنى
دائىم ئۆلگۈدەك دۇمبالايتتىم. ئۇ مەندىن بالدۇر كېتىپتۇ...
ياخشى قىز ئىدى. بۇ دۇنيادا، ياخشىلار ئۆلۈپ تۈگەپ، ئەسكىلەر
مۇشۇنداق ئىتنىڭ تاپىدەك سوزۇلۇپ قالىدىغان گەپ ئىكەن!... ماڭا
بېرىدىغان ئىنسان يوق، تېپىپ يەي دېسەممۇ قۇربىم يەتمەيدۇ.
ماڭا ئىچ ئاغرىتىدىغان ئادەم بۇ زېمىندە يوق... خەقتىن خاپا
بولغىلى بولمايدۇ. ئۆزىنىڭ قورسىقىنى تويدۇرالماي، ئۆزىنىڭ
مۇسۇلمان ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ، ھالال بولامدۇ، ھارام بولامدۇ،
گالدىن ئۆتكەننىڭ ھەممىسىنى يەۋېرىدۇ. ئەسلى ئۇلارمۇ يېمەي-
دۇ، قورساق يامان ئوغرى ئىكەن، ماڭسا ئالدىدا، ياتسا ئۈستى-
دە... جان ساقلاش ئۈچۈن يېيىشكە مەجبۇر... بۇنداق تۇ-
رۇپ، كارناي ياغلىغىلى ياغ يوق، سۇناي ياغلىغىلى ياغ نەدە تۇرۇپ-

تۇ؟ دېگەندەك بىر گەپ... مۇشۇ بالام مېنى يېتىلەپ ئالدىمدا
ماڭىدۇ، مەن تىلەيمەن، ئادەت بويىچە چاشگاھغىچە تىلىسەك،
بىر قېتىم قورساق تويغۇدەك نەرسىنى ئاران تاپىمىز. چاشگاھ-
دىن كېيىن، خەقنىڭ ئىشىكىگە بارسا، نان بېرىش تۇگۇل،
تىللاپ ھەيدەيدۇ. بۈگۈن ئۈچ كۈن بولدى، مىجەزىم قوداڭ-
شىپ، تۇرغۇدەك مادارىم يوق، تىلەمچىلىككە چىقالماي، ئاچ
ياتىمىز، ئەمدى ئۆلىدىغان بولدۇم دەپ خوش بولسام، جان
چىقمايۋاتىدۇ... جانمۇ چىڭ نېمە ئىكەن، ئىنساننىڭ جېنى
ئىتنىڭ جېنىدىنمۇ چىڭ ئىكەن! ئاڭلاۋاتامسىز، ئۈچ كۈندىن
بۇيان، ئاغزىمىزغا گىياھ سالمىدۇق. ئاۋۋال يەيدىغان نەرسىگىز
بولسا بېرىڭ! سارە يېنىمدا بولغان بولسا، ئوغرىلىق قىلىپ،
ياق، ئۇ چىرايلىقنى ئوغرىلىقمۇ سالمايتتىم، مەن ئۆمرۈمدە
ئۇنداق چىرايلىق قىز كۆرمىدىم... يىگىتلەرنىڭ كۆڭلىنى خۇش
قىلىپ، نان تېپىپ بەرگەن بولاتتى، ئاچ قالمايتتىم. نەدىن
كەلدى بىر تاپىنى تۆشۈك قەشقەرلىك!... ئۇنىڭ بېشىنى ئاي-
لاندۇرۇپ ئېلىۋالدى. مەن ئۇنى ياتلىق قىلمايتتىم، نان تاپقىلى
سالاتتىم... ھە، ئۇنىڭ قىزىمۇ چىرايلىقمۇ؟... ۋاي، مېنىڭ
ماغدۇرۇم قالمىدى، نان بارمۇ؟... ۋايىيەي... ۋاي، ئىتنىڭ جې-
نى، نېمىگە تارتىشىدىغانسەن؟ مۇشۇ كۈننى كۆرگىلىمۇ؟...
چىرايلىق ئاياللار بۇزۇلۇپ كەتتى... ھەممىسى قورساق ئۈ-
چۈن... بىر توغرام نان ئۈچۈن! تېنى بارلار... كادىرلارغا
بىر نان ئۈچۈن، قىر بېشىدا... قوناقلىقتا... كېۋەزلىكتە... كۆك
ياتاق تۈۋىدە... موككىدە ياتىدۇ... بىچارىلەر... نېمە ئىلاج؟...
ئەرلىرى ھاشاردا... بالىلىرىنى باقمىسا بولامدۇ؟ ئاچلىقتىن
ئۆلىدۇ... ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئوغرى بولۇپ كەتتى...
ۋايىيەي... نان ...

سېلىمخان خورجۇندىن سېرىق قوناقنىڭ نېنىدىن بىرنى
چىقىرىپ:

— مانا نان، نان يەڭ ئاچا! — دەپ تەڭلىدى.

— قېنى. . . قېنى. . . نان قېنى. . . سىزنى خىزىر ئەۋەتتىمۇ؟ . . . خۇدايىمغا ئازارىم يەتتىمۇ؟

ئۇ قوللىرىنى ھەر تەرەپكە سوزۇپ، ناننى ئېلىپ بولغۇچە، ئۇنىڭ يېنىدا ياتقان ئوغۇل كاپ قىلىپ ئېلىپ، ئېچىرقىغان ھالدا يالماپ يۇتۇشقا باشلىدى. سېلىمخان يەنە بىر زاغرىنى ئېلىپ، مەينىساخاننىڭ قولىغا تۇتقۇزدى، ئانا ـ بالا ئىككىيلەن ناننىڭ بىر تال ئۇۋۇقىنىمۇ چۈشۈرۈۋەتمەسلىك ئۈچۈن، دۈم ياتقان ھالدا، چاڭگىلىدا چىڭ سىقىمداپ، يالماپ يۇتۇشقا باشلىدى. . . سېلىمخاننىڭ كۆزلىرى ياشقا تولۇپ، بۇرنى ئېچىشىپ كەتتى. كۆزىنى يۇمۇپ ـ ئاچقۇچە، ئانا ـ بالا ناننى يەپ تۈگىتىپ، تاماقلىرىغا چاپلىشىپ قالغانلىرىنى شوراشقا باشلىدى. بالا ئورنىدىن چىقتى. ئۇ قىپيالىڭاچ ئىدى. ئۇ، ئاستىغا كۆرپىگە چۈشۈپ كەتكەن نان ئۇۋاقلىرىنى بىردىن ئېلىپ ئاغزىغا سېلىشقا باشلىدى، مەينىساخان سەل جانلىنىپ، يەنە سۆزلەشكە باشلىدى:

— خېنىم، خۇدا ئۆمۈرلىرىنى ئۇزۇن قىلسۇن! چىققان دۆڭلىرىنى ئېگىز، دۆلەتلىرىنى زىيادە قىلسۇن. . . كۈل ئالسىلا، توپا ئالسىلا ئالتۇن بولغاي. دۇنيا شۇنچىۋالا بىۋاپا بولسىمۇ، ئادەم يەنە مۇشۇ دۇنياغا تويمايدىكەن. . . خۇدا مەندەك ئاجىزنى يوقلىغانلىرى ئۈچۈن، دوزاخ ئازابىغا — مەندەك كۈنگە قالمىغايلا! خېنىم، سىلى بايا نەفسەنى مۇشۇ يەردە، مېنىڭ يېنىمدا قويۇپ كەتكىلى كەلدىم دەيلا، شۇنداقمۇ؟

— شۇنداق ئاچا، سىلىگە تاپشۇراي دەپ ئەكەلدىم.

مەينىساخان بىرئاز جىممىدە ئولتۇرۇپ قالغاندىن كېيىن، بىر ئۇلۇق ـ كىچىك تىنىپ:

— مېنىڭ ھالى ـ كۈنۈم مۇشۇ. بۈگۈن سىلى نان بېرىپ سەل تىرىلىپ قالغىنىم بىلەن، ئەتە ـ ئۆگۈن ماڭا كىم نان بېرىدۇ؟ كىم مېنى يوقلايدۇ؟ مەن ئۆلىمەن، نېمىدەپ بۇ قىزىمـ

نى ماڭا بېرىلا؟ ئەلۋەتتە سارەم بىلەن تۇز ـ تائام يېيىشكەن، بىر ـ بىرىڭلارنىڭ ھال ـ مۇڭىغا يېتىشكەندىكىن، قازانلىرىنىڭ چۆرىسىدە، ئاشقان ـ تاشقاننى يەپ، چوڭ بولۇپ قالسا، بۇنىڭدىن يانمىسا، خۇدادىن يانار. ھېچ بولمىسا، قېرىپ ـ چىرىگەندە، ئۆلگەندە بولسىمۇ، ئانام ئىدى دەپ يىغلاپ قويسا، روھلىرىغا ئاتاپ دۇئا قىلىپ قويسىمۇ ھېساب ئەمەسمۇ؟ بۇ بالا مەن بىلەن تۇرسا چوقۇم ئاچلىقتىن ئۆلۈپ كېتىدۇ، قىساسى بولۇپ قالىدۇ، — دېدى.

سېلىمخان گېپىنى قەيەردىن باشلىشنى بىلمەي، بىر ھازا يەرگە قاراپ ئولتۇرغاندىن كېيىن:

— سىلى دېمىسىلىمۇ بۇنداق ئالتۇندەك قىزنى باقماي قالمايتتىم. بۇرۇنلا مېنىڭ مۇشۇنداق قىزىم ياكى ھېچ بولمىسا نەۋرەم بولسا دەپ ئارزۇسىنى يەيتتىم. ھوناق ـ ھوناققا كەلمىدى. يولدىشىم ئەمگەك بىلەن ئۆزگەرتىش مەيدانىغا ئەكېتىلگىلى ئۈچ يىل بولدى. ئۆلۈك ـ تىرىكلىكىدىن خەۋەرسىزمەن. مەن بولسام، نازارەت ئاستىدا، دوختۇرخانىدا تازىلىق قىلىۋاتاتتىم. ئالدىنقى كۈنى كېچە تۇيۇقسىز دوختۇرخانىنىڭ دورا ئامبىرىغا ئوت كېتىپ، ھەممىسى پارتلاپ كۆيۈپ تۈگىدى. يەتتە ئادەم ئۆلۈپتۇ. شۇ يەردىلا، ئۈچ ئادەمنى قولغا ئالدى، تەكشۈرۈۋاتىدۇ. ئۆزۈممۇ ئۇقمۇدۇم، ئاڭلىسام، بۇنىڭ جاۋابكارلىقى ماڭىمۇ كېلىدىكەن. مۇشۇ بىر ـ ئىككى كۈن ئىچىدە، مەنمۇ بۇ يورۇق دۇنيادىن قاراڭغۇ كامىرغا كىرىپ كېتىدىغاندەك تۇرىمەن. شۇڭا، مۇشۇنچىلىك ۋاقتىمدا، بۇ قىزىمنى سىلىگە تاپشۇراي دەپ كېلىشىم. . . ھەرقاچان، بۇ چاغقا مېنى ئىزدەپ بارمىغان يېرى قالمىغاندۇر؟ نېمە بولۇشۇمنى خۇدا بىلىدۇ. . . ئاللا سالامەت قىلىپ، نېسىپ بولسا، ئۆلمىسەك، يەنە كۆرۈشەرمىز. ياراتقان خۇدا بىزنى بىر يولغا سالار. . . ئەگەر خۇدايىم ئۇلارنىڭ كۆڭلىگە ئىنساپ بېرىپ، مۇشۇ كۈنۈمنى يەنە بەرسە، بۇ قىزىمـ

ـنى نان تىلەپ بېرىپ بولسىمۇ، ئۆزۈم باقىمەن، ئىلاجىم يوق. . .
سېلىمىخان سۆزلەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، ئۆزىنى توختىـ
ـتىۋالالماي، ھۆمۈدەپ يىغلاپ كەتتى. نەفسەمۇ سېلىمىخانغا
چىلىك چاپلىشىپ، يىغلاپ كەتتى. مەينىساخان ئاغزىنى كامارىدەك
ئېچىپ قاراپلا قالدى، ئۇنىڭ كۆزلىرى مىدىرلىمايتتى. ھېچقاندـ
ـداق ھېسسىيات ئىپادىسى كۆرۈنمەيتتى. ئۇنىڭ ئاغزى مىدىرلىـ
ـغاندەك قىلدىيۇ، ھېچقانداق گەپ چىقمىدى. چىقتى دېگەندىمۇ،
ھېچ نەرسىنى چۈشەنگىلى بولمىدى. ئاخىرى، ئۇ ئاۋازىنى چىقىرـ
ـرىپ سۆزلىدى. ئۇنىڭ ئاۋازى بوغۇق چىقتى.
— ۋاي ئاللا، بۇ خاپىلىق بىزنىڭ مۇشۇ سەھرايى قىيامەتتە
بار دېسەم، ئاشۇ ئوقۇغان ئادەملەر ئارىسىدىمۇ باركىنا؟ . . . ۋاي
ئۆلگۈرلەر. . . بەتنىيەت كاپىرلار. . . ئۇنداق بولسا بوپتۇ. . . بۇ
قىزغا خۇدايىمنىڭ ئاتىغان بىر كۈنى باردۇر. بۇ ئىككىسى بىـ
ـلەن، ئاچ قالساقمۇ ئۆلمەسمىز، ئۆلسەك، خۇدانىڭ جېنى،
ئۆزى بەرگەن، ئۆزى ئالىدۇ. . . بۇمۇ ئاللانىڭ بەندىلىرىگە
كۆرسىتىدىغان ئالامىتى ئوخشايدۇ. بۇنىڭغىمۇ شۈكرى! كىمنىڭ ئەـ
ـزىزلىرى كىمنىڭ ئالدىدا خار بولماپتۇ، دېگەن شۇ. . . ۋاي ئاللا، كۆزۈم
ئوچۇق بولغان بولسا، سىلىنى بىر كۆرۈۋالغان بولسام. . . ئەڭ ئاۋۋال
كۆزۈمدىن خەۋەر بەردى. . . مېنىڭمۇ ۋاقتىم ئاز. . . قانداق
قىلىمىز؟ بىزدىن كېيىن قالسا، بېشى باش، پاقالچىقى تاش
بولار. . .
كەچ پېشىنگىچە، سېلىمىخان كۆرۈنۈشىدىن يېشى ئاتمىشـ
ـتىن ئاشقاندەك كۆرۈنىدىغان، ئەمەلىيەتتە بولسا ئەمدى قىرىقـ
ـتىن ھالقىغان مەينىساخاننىڭ باش - كۆزىنى يۇيۇپ - تاراپ،
ئۆزى خۇرجۇندا ئەكەلگەن سېرىق قوناقنىڭ يېرىم چارەك ئۇنىدا
ئاۋۋال قىزىل بۇغداچ قۇلاقلىرىنى پۇتاپ كىرىپ، مونەك ئېتىپ
بەردى، كېيىن نان يېقىپ بەردى، نەفسە ناھايىتى كەم سۆز،
چىرايى مىسكىن، ناھايىتى قورقۇنچاق ئىدى. ئۇ سېلىمىخان

ئوچاق بېشىغا بارسا، ئوچاق بېشىغا، تۆشۈككە بارسا، تۆشۈككە
بېرىپ، ئۇنىڭ پېشىدىن زادىلا ئاجرىمىدى. ئۇ بۇ يەردىكى ھەممە
نەرسىگە شۈنچىلىك ياتسىراپ قارايتتىكى، سېلىمىخاندىن بىرقە-
دەم ئايرىلسا، ھېلى ماۋۇ تورۇسنىڭ ياغاچلىرى قىسماقتەك
ئېگىلىپ، يېكەن قومۇشلار ساڭگىلاپ شىلدىرلاپ توپا چۈشۈپ
تۇرىدىغان ئىستىن قارايغان تورۇسى بېسىپ چۈشىدىغاندەك،
ھېلى ئاۋۇ قاراڭغۇ بۇلۇڭدىن قانداقتۇر بىر بەتبەشىرە مەخلۇق
سەكرەپ چىقىپ، يالماپ يۇتىدىغاندەك، ھېلى ئاۋۇ ھەرخىل
قورقۇنچلۇق ئاۋازلار ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇرىدىغان سۇرلۇك
قومۇشلۇقتىن ئانىسى ئېيتىپ بەرگەن چۆچەكتىكى كۆزلىرى
پىيالىدەك، ئاغزى داڭقاندەك، ئارقا تەرىپى كوڭتەي ئالۋاستى
چىقىپ، ئۇنىڭ گېلىدىن بوغۇپلا، ئۆزىنىڭ خالتىسىغا سېلىۋې-
تىدىغاندەك كۆرۈنەتتى. ئۇ مەينىساخانغا قاراشقىمۇ جۈرئەت قىـ
ـلالماي قالدى. ئۇ بىر قېتىم: «قېنى، سەن مېنىڭ كىچىك
سارەم؟» دەپ قۇچىقىنى ئېچىپ، ھەر تەرەپكە تەلپۈنۈۋىدى،
شۇئان چىرقىراپ يىغلاپ كەتتى. سېلىمىخان ئۇنى شۇنچە پەپە-
لەپ ئالدايمۇ، مەينىساخاننىڭ قۇچىقىغا بېرىش تۇگۇل، ئۇنىڭغا
قاراشقىمۇ كۆندۈرەلمەي، ئىچى سىيرىلدى. . . قەلبىنى ئاچچىق
بىر سېزىم چۇلغىدى، جىلە بولدى، يەنە جىمىپ چوڭقۇر خىيالغا
چۆمدى. نەفسە ھەدەپ ئۆكسۈپ - ئۆكسۈپ يىغلايتتى. ھەر
قېتىم كۈچەپ يىغلىغاندا، يۈرەكنى ئېچىشتۇرۇپ: «ۋاي ئانا،
قېنى سەن ئانا، قېنى سەن، مەن قورقۇۋاتىمەن، مېنىڭ قورقـ
ـقۇم كېلىپ كەتتى. . . سەن قەيەردە؟» دەپ بار ئاۋازى بىلەن
ۋارقىراپ يىغلايتتى. سېلىمىخان ئۇنى باغرىغا بېسىپ، يىغلاپ
كەتتى: «ۋاي بالام، ئوماق قوزام، مانا مەن ئاناڭ. . . ئاناڭ
سېنى تاشلىمايدۇ. . . سېنى ھەرگىز يالغۇز قويمايدۇ. . .
قورقمىغىن، مەن سېنىڭ يېنىڭدا. . . مەن سېنى ھەرگىز يالغۇز
تاشلىمايمەن. . . بىراق. . . ۋاي، ئاللا. . . ھېچقانچە بولسىمۇ رەھـ

ـملاڭ كەلمەسمۇ؟ مۇشۇ نارەسىدىگە رەھىمىڭ كەلمەسمۇ؟. . .
ئەي، يالماۋۇز دۇنيا. . . ھەرقانچە باغرىڭ تاش بولسىمۇ، ماۋۇ
نارەسىدىنىڭ نىداسىنى ئاڭلىمامدىغانسەن؟ ئۇ ئاللا ئاتا قىلغان
بار ئاۋازى بىلەن، ئانىسىنى چاقىرىۋاتىدۇ. . . ئۇنىڭ گۆدەك
قەلبى ئۈچۈن، ئۇنىڭغا ئانا كېرەك! شۇ بىچارە بالىنىڭ نالىسى
ئۈچۈن بولسىمۇ، مېنى پالاكەت ئازگىلىدىن چىقارغىن، تۆھمەت-
خورلارنىڭ سېھرىي جادۇسىنى پارە ـ پارە قىلغىن، چاۋىسىنى چىتقا
يېيىپ، شەرمەندە قىلغىن! . . . » سېلىمخاننىڭ قۇچىقىدا قاتتىق
يىغلاپ تېلىقىپ ھارغان نەفىسە يىغلاپ ـ يىغلاپ ئۇخلاپ قالدى.
ئۇ شۇنچىلىك ئورۇق ھەم يۇمران ئىدىكى، ئاق بەدەنلىرىنىڭ
ھەممە يېرىدىن سۆڭەك كۆرۈنەتتى. نەفىسە تولۇق ئۇخلىغاندىن
كېيىن، سېلىمخان ئۇنى ئەسكى ـ تۈسكىلەر ئارىسىدىن ئەپچىل
ئورۇن راسلاپ ياتقۇزۇپ قويۇپ، ئۇنىڭ بېشىدا بىر ھازا چوڭقۇر
خىيال سۈرۈپ ئولتۇردى، ئاردا، بىرقانچە قېتىم ئۈنسىز يىغ-
لىۋالدى. مەينىساخان خېلىلا روھلىنىپ قالغانىدى، نەفىسەنىڭ
يىغىسىدىن كېيىن، ئۇ جىمىدە يېتىپ قالدى. ئۇ خۇددى ئۆلۈكتەك
قېتىپ ياتاتتى. . . سېلىمخان مەينىساخاننى پاكىز يۇيۇپ، ياساپ
تاراندۇردى، ئۇ خېلى ئادەم ئىسكەتىگە كىردى، ئۇنىڭ ئوغلىنى-
مۇ يۇيۇندۇردى، مەينىساخانغا نەفىسەنى قانداق قىلىپ بولمىسۇن
ئۆزىگە كۆندۈرۈپ ئەمەك قىلىشنى قايتا ـ قايتا تاپىلاپ، يېنى-
دىكى ئون سوم پۇلنى ئۇنىڭغا قالدۇرۇپ، نەفىسەنىڭ ئۇخلىغان
پۇرسىتىدە خوشلاشتى. ئۇ ئىشىكتىن چىقىش ئالدىدا، ئۆزىنى
زادىلا توختىتىۋالالمىدى، ئاۋازىنى چىقىرىپ سالماسلىق ئۈچۈن،
ياغلىقنىڭ ئۇچىنى قاتتىق چىشلىۋالدى. ئىشىككە باردى، بىر
پۇتىنى بوسۇغىدىن ئالدىيۇ، يەنە ئارقىغا قايتتى. خاتىرجەم ئۇخ-
لاۋاتقان نەفىسەنى سۆيمەك بولۇپ، ئاغزىنى نەچچە قېتىم ئاپار-
دى، ئەمما سۆيمىدى، يەنە كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ، ئىشىككە ماڭ-
دى، يەنە قايتتى. يەنە باردى، يەنە قايتتى. . . ئاخىر ئېشىكىگە

مىنىپ، قومۇشلۇق ئارىسىدىكى چىغىر يولغا چۈشكەندە، كۈن
قۇملۇق ئۈستىگە ئولتۇرماقتا ئىدى. كەچكى كۈننىڭ نۇرى ئال-
دىدىكى يوپۇرماقلارنى قىزارتىۋەتكەنىدى. ئۇنىڭ يۈرىكى ئارقى-
سىغا تارتىشماقتا، قاتتىق سوقماقتا. . . قومۇش «شىرىق» قىل-
سا ياكى ئېشەك پۇشقۇرسا، يۈرىكى ئېغىپ ئارقىغا قارايدۇ.
ھېلى نەفىسەنىڭ يىغلىغان ئاۋازى كېلىدىغاندەك، ھېلى، «ئانا. .
ئانا. . . مېنى تاشلاپ كەتمە، مېنى ئالغاچ كەت. . . » دەپ،
قومۇشلار ئارىسىدا يىغلاپ، يىقىلىپ ـ قوپۇپ يۈگۈرۈپ كېلىدى-
غاندەك تۇيۇلاتتى. . . ئاخىرى ئۇ ئۆي بىپايان قومۇشلار ئارىسىدا
كۆرۈنمەي قالدى.

VI باب

1

— ۋاي يېتىم ئوغلاق جىن، مەن ساڭا نەچچە قېتىم دېدىم، ماۋۇ بالا گىلەم ئۈستىنى نېمە قىلىۋېتىپتۇ — ھە؟ مەن سېنىڭ قۇلىقىڭنى ئوبدان سوزۇپ، ياكى گەپ ئاڭلايدىغان قىلىمەن، ياكى يۇلۇۋالىمەن. يېڭى كەلگەن ۋاقتىڭدا، پىت بېسىپ ئۆلەي دەپ قاپتىكەنسەن، مانا ئەمدى توڭرىلىرىڭ ئېرىپ، پىتتىن قۇتۇلۇپ، ئادەم سىياقىغا كىرىپ قالدىڭ، گەپ ئاڭلىماس بولدۇڭ — ھە؟ خەپ توختاپ تۇر، مەن سېنى...

بالىنىڭ لاتىلىرىنى يۇيۇۋاتقان نەفىسە ئىچكىرىكى ئۆيدىن ئېتىلىپ چىققان قارىيخاننىڭ غەزەپلىك ئەپتىدىن قورقۇپ، دىر - دىر تىترەپ كەتتى، ئۇ ئورنىدىن دەس تۇردىيۇ، لاغىلداپ تىترەپ، بىر ياققا، مەسىلەن، تالاغا قېچىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. قاچىسىلا، بۇ ئۆيدىن چىقىپ كەتكىنى ھېساب بولۇپ قېلىپ، كوچىدا قېلىشتىن قورقاتتى. مانا ئۇ ھازىر ئون بىر ياشقا كىرگەن بولۇپ، بويلىرى خېلىلا ئۆسۈپ، يۇمىلاق ئاق يۈزلىرى سەل سوزۇلغان، سۇلغۇن سېرىق يۈزلىرىگە ئەت قونۇپ، مەڭزىلىرى خېلى قىزارغان... مانا ماۋۇ قارىيخان دېگەن ئايال ئېيتقاندەك، ئادەم سىياقىغا ئەمەس، خېلى گۈزەل سىياققا كىرگەنىدى. قارىيخان يۈزىنىڭ ئۆڭى تېگى - تەكتىدىن كۆك، پېشانە، يۈزلىرىدە يىلان قاسىرىقىدەك ئالا - پاساق بولۇپ قارا داغ توختاپ قالغان، يۈزىنى، تۇمشۇقلىرى ئۈستىنى پۈتۈنلەي قارا سەپكۈن باسقان، سائىتىگە نەچچە قېتىم سۈرتىدىغان نەرسىلىرىنى سۈر-

تۇپ، يۈزىنى ئاقلاپ تۇرىدىغان، پاكار، ساغرىسى لاپچىيىپ، ئېغىناقلاپ ماڭىدىغان ئايال. كۆزلىرى ھەر ھالدا قارا بولسىمۇ، خۇددى پاقا تېشىۋەتكەن قارا كۆكچى قوغۇنىنىڭ بۇرنىدەك كۆرۈنىدۇ. قاشلىرى سۇيۇق بولغانىنىڭ ئۈستىگە، ئاياللارغا خاس ئەمەس. تازا قۇيۇپ قويغان ئەرنىڭكىدەك كەڭرى، سۇيۇق. شۇڭا، دائىم دېگۈدەك، يۇقىرى - تۆۋەن قاشلىرىنى يۇلۇپ، ئىنچىكە قىلماقچى بولىدۇ، يەنى كۆڭلىدىكىدەك قاش چىقىرىدۇ. ئۇنىڭ ئېرى مۇشۇ گۇڭشې سودا كوپېراتىپىنىڭ بوغالتىرى بولۇپ، تۇل خوتۇنىنىڭ بادىڭىدەك تازا قورساق سالغان، قارا چوقۇر بىرنېمە. يۇقىرىغا خۇشامەت، تۆۋەنگە ھەيۋە قىلىش مۇناسىۋىتىدە تازا پىشقان كونا تاز بولۇپ، تازلىرى ساقايغان بولسىمۇ، ئىزى قالغان، يەنى، تۈكسىز مىس بېشى دائىم ماي تەپچىرەپ پارقىراپ تۇرىدۇ. گەدىنى قېرى بۇقىنىڭ بوينىدەك تۈرۈلۈپ، سالۋاراپ تۇرىدۇ. ماڭسا، ئېغى بىر گەز تامبىلىنى ئۈستۈن قىلىش بىلەن، گەپ قىلسا، دائىم شىلدىكلەپ تۇرىدىغان بۇرنىنى تارتىش بىلەن ئاۋارە... ئۇنىڭ يەنە بىر باشقا ئادەملەردىن پەرقى شۇكى — گەپ قىلسا، ساقىلىغا تۇكۇرۇپ، «ئاندىنىزە، ئاندىنىزدگە» دېگەن سۆزىنى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدۇ. مانا بۇ كىشىنىڭ ئىسمى پازىل، مۇشۇ زامانىنىڭ تىلى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇ كىشىلەر ئارىسىدا، ئالدىدا ھىجىيىش، تەزىم بىلەن، كەينىدە ھومىيىپ، ئىچىدە تىللاش بىلەن ئىناۋەت تاپقان. ئۇنىڭ قولىدىن مۇشۇ گۇڭشېنى تەمىنلەيدىغان، مۇشۇ گۇڭشېنىڭ ئادەملىرىنى تەمىنلەيدىغان ھەممە نەرسە چىقىدۇ. ھەممە نەرسە ئۇنىڭ قولىدىكى ئەلگەكتىن ئۆتىدىغان بولغاچقا، بۇ كىچىككىنە يۇرتنىڭ خاقانلىرىمۇ، گادايلىرىمۇ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىپ - كېتىپ تۇرىدۇ... مانا بۇ كېلىپ - كېتىشلەر پۈتۈنلەي قاقتى - سوقتى يولى بىلەن بولىدۇ. بۇنىڭغا پازىل پىشىپ كەتكەن. كىشىلەر ئۇنى كۆرسە، پۈكلىنىپ تەزىم بىلەن، ئانىسىنى ئىمىپ پاقلان

بولغان بوۋاقنىڭ قولىدەك بوغۇم - بوغۇم گۆشلۈك قولىنى تاۋاپ
قىلىپ كۆرۈشىدۇ: «ۋاي پازىل چوڭ، ئەسسالامۇئەلەيكۇم، قې-
نى كەلسىلە!» ئۇ، بۇنداق سۆزلەرنى تاڭ سەھەردىن تارتىپ
ئېغىر ياتقۇغىچە نەچچە قېتىم ئاڭلاپ، قۇلاقلىرى ئېتىلىپ كەت-
كۈدەك چۇڭچۇلداپ كېتىدۇ. شۇڭا، خۇددى بالىسى نېمىنى كۆر-
سە، شۇنىڭ غەلۋىسىنى قىلسا، قۇلاق سالمىغان كىشىدەك،
پەرۋاسىز كېتىۋېرىدۇ. سالام قىلغانلار بولسا، ئۇ ئالدىدىن ئۇ-
دۇل ئۆتۈپ بولغۇچە پۈكلىنىپ، ھەرخىل شەكىلدە ھىجىيىپ
تۇرۇشىدۇ. ئالدىدىن ئۆتۈپ بەش قەدەم ماڭغاندىن كېيىن، كۈل-
كىسى ئۆچۈپ: «ھۇ چۆيۈن باش تاز، سەن پازىل خىڭرىق،
پازىل تۈكۈرۈك، بۇنىڭ ھالىنى تېخى!» دەپ ئىچىدە مىڭنى
تىللايدۇ. «پازىل چوڭ»، كىشىلەرنىڭ ئۇنىڭ ئالدىدا ئاتايدىغان
تىلى بويىچە ئاتايلى، ئەسلى ئاتا - ئانىسىدىن يېتىم قېلىپ،
ئىتنىڭ كۈنىنى كۆرۈپ، ئەترەتنىڭ ماخوسىدا، قىشتا ساماندا،
تېزەكتە ئوت قالاپ ئىسسىنىپ، يازدا يامغۇردا تونۇردا پاناھلى-
نىپ چوڭ بولغان، تاز يېرىڭلىرى ئېقىپ تۇرىدىغان، يۇقۇپ
قالىدۇ دەپ، ھېچكىم ئىشىكىگە يېقىن يولاتمايدىغان ھالدا چوڭ
بولغانىدى. كېيىن، كەچ كۇرستا ئوقۇپ ساۋاتلىق بولدى، خېتى
چىرايلىق بولغىنى ئۈچۈن، ئەزالار ئۇنى ناھىيىدىكى يېرىم يىل-
لىق بوغالتىر تەربىيىلەش كۇرسىغا قول كۆتۈرۈپ سايلاپ،
ئەۋەتىپ بەردى. ئۇ قايتىپ كەلگەندىن كېيىن، ئەترەتنىڭ نومۇر
قويىدىغان بوغالتىرى بولدى، ئۇنىڭ نومۇر قويۇشى ئەزالارنىڭ،
كادىرلارنىڭ كۆڭلىگە يېقىپ قېلىپ، دادۈي بوغالتىرى بولدى،
بۇ چاغدا، ئۇ يىگىرمە بەش ياشتا ئىدى. ھالا بۈگۈنگە كەلگەندە،
ئۆزىدىن بەش ياش چوڭ قارىيخانىغا ئاشىق بىقارار بولۇپ، ئۇنى
گاچا ئېرىدىن ئازدۇرۇپ، كىشىلەرنىڭ توقا - لەنەتلىرىگە قارى-
ماي، نىكاھىغا ئالدى. بۇ قىچىقى يامان خوتۇنىنىڭ ئايىقى ياراش-
مىدى، ئۆزۈنغا قالماي، ئۇنىڭ ھېساباتى كەم چىقىپ، خىيانەت-

چى بولۇپ، يېرىم چارەكلىك كەتمەن بىلەن كۈنلۈكچى خوتۇنىنىڭ
ئازابىغا قالدى. كۈندۈزى ئېتىزغا چىقسا، ئېغىر ئەمگەكتىن
مۈكچىيىپ ئاران ئۆيگە كىرسە، ئاخشىمى خوتۇنىنىڭ: «ئۇنىڭغا
قارىدىڭيا، بۇنىڭغا سالام قىلدىڭيا، پالانى ساڭا گەپ قىلىۋاتىدۇ،
پالانى خوتۇن ساڭا گەپ قىلدىيا؟» دەپ، كېچىچە سوراق -
سوئال قىلىشىغا ئۇچراپ، جەڭگە - جېدەل بىلەن ئۇيقۇسىز
قېلىپ، ئەسكى خوتۇنىنىڭ ئازابىدىن ھەۋلى مونەكتەك قورۇلۇپ قال-
دى. ئۇ پات - پات ئۇلۇق - كىچىك تىنىپ: «تۇف... تۇف... باشتىن
كەلمىگەن تەلەي... ئاندىنىزگە تۇف!» دەپ، ئۆزىگە ئۆزى دەرد
تۆكىدۇ، تەسەللى بېرىدۇ. بۇ ئازابلار ئاز دېگەندەك، شۇنداق
ئېتىزغا چىقسا، ئۇنى قەستەن مازاق قىلىپ، ئايالى بىلەن جې-
دەلگە سېلىپ تاماشا كۆرىدىغان ساپ - ساپچى ئاياللار ئۇنىڭغا
تازا مەيدىسىنى قويۇپ تۇرۇپ، ئەركىلەپ چاقچاق قىلىشىدۇ.
ئېغىزلىرىنى تۇتۇپ، تېلىقىپ كۈلۈشىدۇ. ئايالى بولسا شۇئان
ئۇنىڭ ياقىسىدىن ئالىدۇ. يۈزلىرىنى تاتىلاپ، قىيما - چىيما
قىلىدۇ، باشلىرىنى چىشلەپ يېغىر قىلىۋېتىدۇ. ئاندىن ئاۋۇ
ئېلىنمىغان ئاياللارنى بار ئاۋازى بىلەن ۋارقىراپ، تازا قاپساپ،
چىرقىراپ تۇرۇپ تىللايدۇ، ئاپىرىپ ئاق ياناتاقتا سۇۋاشقا، ئاۋۇ
زەيكەش بويىدىكى كېسەكچىگە يېلىنىشقا بۇيرۇيدۇ. ئاياللار بۇ سې-
سىقچىلىقتا تېرىكمەيدۇ، ئەكسىچە، تېخىمۇ قاقاقلىشىپ كۈلۈشىدۇ...
مانا بۇ، بۇ ئىككى ئەر - خوتۇنىنىڭ بىر كۈنى، ھاياتى... پازىل
ئۆلۈۋالماقچى بولدى، ھەممىدىن كېچىپ، دورا ئىچىش ئۈچۈن
بوتۇلكىنى قولىغا ئالغاندا، بويىنىغا سىرتماق سېلىش ئۈچۈن
ئارغامچىنى ئالغاندا، سۇغا سەكرەش ئۈچۈن يارداڭنىڭ بېشىغا
بارغاندا، جان ئۇنىڭ ئۈچۈن ھەممىدىن تاتلىق بولۇپ كېتىپ،
بۇنىمۇ قىلالمىدى. ئاخىرى، بېرىپ ئەترەت چوڭلىرىنىڭ ئالدىدا
ھۆكرەپ يىغلاپ تۇرۇپ، داد ئېيتتى. باشلىقلار ئۇنىڭ ھالىنى
ئاڭلاپ، تازا كۆزلىرىدىن ياش چىققۇدەك قاقاقلىشىپ كۈلۈشۈپ

كەتتى ـ دە: «ھە. . . پازىل چوڭ، ھەۋلى مونەك ئاداش، خېلى
تۇزۇك نېمە ئىدىڭلار. . . ھاي دېسە ئۇنىماي، ئالتە ئەرگە تەگ-
كەن خوتۇننى ئېلىپ، ھېساباتىڭلار كەم چىقىپ، بىر توقۇناققا
مىنىپ، تاز كاللاڭلارنى قاشلاپ، ئېتىزلىققا چىقتىڭلار. . . مانا
ئەمدى ئاھ. . . ۋاھ دەپ، غېرىپ ـ سەنەمدەك دوست تارتىشىپ
ئالغان خوتۇنۇڭلارنى باشقۇرالماي، بىزگە ھال ئېيتتىڭلار، بىز
بېرىپ ئۇرۇپ بېرەيلىمۇ ئۇنى! كۆز ئالدىڭلاردا نى ـ نى ئوبدان
قىزلار سايىدەك ئەگىشىپ يۈرسە، كۆزۈڭلىگە كۆرۈنمىدى، ئەم-
دى بۇ نېمىدېگەن گەپ؟» دېيىشتى. «ئۇنداق چىرايلىق قىزلار
مېنى يارىتامدۇ؟» دەپ يىغلامسىراپ گۆلەيدى پازىل. كادىرلار
تېخىمۇ قاقاقلاپ كۈلۈشۈپ كەتتى: «ۋاي پازىل چوڭ، راست
دەيسەن، خەلق ئارىسىدا ‹قوناق تاپساڭ غازغا بەر، قىزىڭ بولسا
تازغا› دەيدىغان گەپ بار ئەمەسمۇ! ھەممە خەقنىڭ گېلى سېنىڭ
ئالقىنىڭدا تۇرسا، ساڭا كىممۇ قىزىنى بەرمىسۇن؟ شۇ چاغدا،
بىرمۇنچە كىشى بىزگە سېنى كۈيئوغۇل قىلىۋالساق دەپ نىيەت
بىلدۈرۈپ، بىزنى مېھمان قىلىپ، بىرمۇنچە چىقىمدار بولغان، قىز ـ
جۇۋانلارنىڭ مېغىز ـ تۇخۇملىرىنى سەن تاز كۆرمەي، بىز يېدۇق. . .
ھا. . . ھا. . .» . «ئۇنداق قېرىنى قويۇۋېتىمەن! . . .» قوقاسقا
كۆمگەن تۇخۇمدەك پاققىدە ئېتىلىپ ئورنىدىن تۇردى پازىل قەتئىي
نىيەتكە كېلىپ. «ھاي. . . ھاي، پازىل چوڭ، ئاخۇنۇم كۈلمەيدۇ،
كۈلسە تېلىقىپ قالىدۇ، ھەسسىنىكام تۆت سەردە قىزىپتۇ، دېگەن-
دەك، ئەمدى سەكرەپ قەيەرگە باراتتىڭ؟ خوتۇنۇڭ ياراشقان
ئىنەكتەك توغۇۋەتتى، قوچىقىدا ئالتە ئايلىق بولۇپ بولغۇچە،
قورسىقىدا ئۈچ ئايلىق بولۇپ، بىر يىلدا ئىككى، ئىككى يىلدا
چۆچۈرىدەك ئۈچ بالا بولدى! يەنە باردۇر ھەر قاچان. ئەمدى
قويۇۋەتسەڭ، چۆجىلىرىڭنى كىم باقىدۇ؟ قېنى، ئۇ قولۇڭدىكى
ئالتۇن ئاچقۇچ؟ ئەمدى ساڭا قارىيخاندەك خوتۇن ئەسلا تەگمەي-
دۇ، ئاغزىدا چىشى يوق قېرىلارمۇ سېنى ياراتمايدۇ ـ دە! ھا. . .

ھا. . . ھا. . . بولدى قىل! ئۆزۈڭ تاپقان بالاغا. . . بىزگە دەۋا
قىلساڭ، بىز نېمە قىلالايتتۇق؟. . . سەنمۇ ئېتىزغا چىقساڭ،
خەقنىڭ خوتۇن ـ قىزلىرىغا كۆزۈڭنى قىزارتما! ئايالLar ساپلا
سېنىڭ گېپىڭنى قىلىدۇ. ھەممىنىڭ بېشىنى ئايلاندۇرۇۋالدىڭمۇ ـ
ھە؟. . . ھا. . . ھا. . . ھا. . .» «نەدە؟ مەن ئايالLarغا گەپ قىلىش
تۇگۇل، قاراشقىمۇ قورقىمەن،» «ئۇنداق بولسا، قارىيخان نېمىشقا كۈندە
ياقاڭدا ئىلەڭگۈچ ئۇچىدۇ؟ ئانىسى ئۇنى ئىلەڭگۈچتە تۇغۇپتىكەنمۇيا!»
«تاڭ، شۇ ئاندىنىزىگە. . . تۇف!» كادىرلار چاقچىقىنى توختاتتى:
«ئەي. . . تاز! بىز ئوبدان بىلىمىز، قارىيخان ئۇچىغا چىققان
داۋىخور، ئانچە ـ مۇنچە بېقىنلىرىغا تەگكۈزۈپ قويمىساڭ، سې-
نى بوزەك قىلغىنى قىلغان. . . بۇرۇنقى ئالتە ئېرىنىڭ، ھەتتا
سەن تارتىۋالغان گاچا ئېرىنىڭمۇ ھېچقايسىسى ئۇنى سەندەك بوش
قويمىغان. ئۆزۈڭمۇ ناھايىتى بوش بىرنېمە، ساڭا ئوخشاش موللا
پوك ـ پوكنى تاپالماي يۈرگەن خوتۇن ئۇ. ئانچە ـ مۇنچە
بېقىنلىرىغا تەگكۈزۈپ قويمىساڭ، سېنى بوزەك قىلغىنى قىل-
غان. سەندىن ئاجرىشالمايدۇ، ئۈچ بالا بىلەن ئۇنى كىم ئالاتتى؟
ئاجرىشالمايدۇ. . .» «ئاجراشسا، تېخى ياخشى. . . ئاندىنىزىگە. . .
تۇف. . .» دەپ خوشاللىقتىن گەدىنىنى قاشلىدى پازىل. «ھوي
تاز! ئۇردۇم دەپ ئۆلتۈرۈپ قويما يەنە! ئۆلتۈرۈپ قويساڭ،
بىزنى شېرىك قىلساڭ، ئۇ چاغدا، كۆتۈڭگە بورا يۆگەپ ئوت
قويىمىز. ئۆلۈپ قالارمىكىن دەپ قورقساڭ، ئۇ سېنى تامبىلى-
نىڭ بېغىغا ئېسىۋالىدىغان ئاچقۇچلا قىلىۋالىدۇ. ئۆلمەيدىغان
يېرىگە سېلىپ ئادەم قىل ئۇنى! سېنىڭ تايىقىڭ قارىيخان ئۈچۈن
پاشا چاققانچىلىك بولالمايدۇ. ئاڭلىدىڭمۇ؟» پازىل گۆھەر تېپى-
ۋالغاندەك خوش بولۇپ، يۈگۈرگىنىچە ئۆيىگە كەلدى. پازىل
كۈلۈپ كىرگىنى ئۈچۈن، قارىيخاندىن ئاغزى ـ قۇلىقىغىچە
دەشنەم يېدى. تازا سالماقچى بولۇپ دېۋەيلەپ كېلىۋىدى، قارىي-
خان ئۇنىڭ قورسىقىغا بىر ئۇسۇپلا، ئوڭدىسىغا ئۈچۈرۈۋەتتى.

پازىلنىڭ بېشى كۆلۈڭدىكى قوقاسقا تىقىلىپ قېلىپ، پۇچىلىنىپ، جىن بوغۇۋەتكەندەك تىپچەكلەپ، چىرقىراپ كەتتى. قارىيخان ئۇنى يەنە بىر قولىدا بىر تارتىش بىلەن، ئەسكى تەكىيىنى تاشلىغاندەك، سۇپا ئۈستىگە تاشلىدى. پازىل كونا تامنىڭ چالمىسىدەك گۇپپىدە يەرگە چۈشۈپ، ئىچى قاداق بولۇپ كەتتى.
كادىرلارنىڭ پازىل توغرىسىدا يەنە بېشى ساقايماي، تازا جەھلى قاتتى. دەل شۇ چاغدا، ھەرقايسى ئورگانلارغا كەمبەغەل دېھقان ۋەكىلى چىقىرىش بۇيرۇقى كەلدى. بىردەممۇ بولسا كۆزىمىزدىن نېرى تۇرۇپ، قۇلىقىمىز تىنجىسۇن دەپ، ئۇنى تەمىنلەش ـ سودا كوپىراتىپىغا كەمبەغەل دېھقان ۋەكىلى قىلىپ چىقىرىپ بەردى. پازىل گۇڭشى تەمىنلەش كوپىراتىپىغا بېرىۋېلىپلا، «قارىينى قويۇۋېتىمەن» دەپ تېپىچەكلەپ يۈردى. بۇ چاغدا بالا تۆت بولغانىدى. ئۇ نەدىمۇ قارىيخاندىن ئاجرىيالىسۇن! قارىيخان داداۋي كادىرلىرىنىڭ پازىلنى بۇزغانلىقىنى، قۇلىقىنى تولغاپ، ئۆزىنى قويدۇرۇۋەتمەكچى بولغانلىقىنى گۇڭشىغا، ھەتتا ناھىيىگىچە ئەرز قىلىمەن دەپ، داداۋي كادىرلىرىنىڭ بۇرنىدىن بۇلاق چىقاردى. قارىيخان كۆدە ـ كۆرپىسىنى كۆتۈرۈپ، تەمىنلەش ـ سودا كوپىراتىپىغا — پازىلنىڭ يېنىغا كۆچۈپ باردى. تازا غول ئادەم بار يەردە، پازىلنىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ، يۈزلىرىگە تۈكۈرۈپ، مەيدىسىگە قىزىل بەلگە ئاسقان بۇ ھۆرمەتلىك كەمبەغەل دېھقان ۋەكىلىنى تازا شەرم ـ ساز قىلدى.
مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، پازىل يېڭىدىن ئادەم بولدى، يۇقىرى ـ تۆۋەن قاتراپ يۈرۈپ، كىشىلەرنىڭ كۆڭلىنى ئۇتۇشقا، مۇناسىۋەت ـ مۇئامىلىگە پىششىپ كەتتى. ئىككى سوم تاپسا، بىر سوم قەرز ئېلىپ، بىر قېتىم ئېغىز مايلاشقا ئامراق بولدى. شۇنىڭ بىلەن، ئۇ تەمىنلەش كوپىراتىپىنىڭ ئادىمى بولۇپ قالدى.

2

سېلىمخان نەفسەنى مەينىساخاننىڭ يېنىدا قويۇپ بىر كەتكىنچە، ئىز ـ دېرەكسىز يىتىپ كەتتى. كۆز كېتىپ، قىش كەلدى، قىش ئۆتۈپ، ئەتىياز كەلدى. سېلىمخاننى كۈتۈپ، مەينىساخاننىڭ تاقىتى تۈگىدى. نەفسە بولسا، ئېگىز دۆڭگە چىقىپ، بار ئاۋازى بىلەن: «ئانا... ئانا!...» دەپ توۋلىدى، سادا بولمىدى، يىغلىدى، قاقشىدى. مەينىساخان پەپىلەپ ئالداپمۇ، ئۇنى پەس قىلالماي، ئاچچىقى كېلىپ، تازا بىر سىلىكىشلىۋىدى، قورقۇشتىن نەفسەنىڭ ئۈنى ئۆچتى. شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، بۇ ياۋاش قوزا مەينىساخاننىڭ يېنىدا كىرپىدەك قورۇلۇپ، ساماندەك سارغىيىپ، غېرىبلىق، ئاچ ـ توق ھاياتنى باشلىدى. مەينىساخان تىللىسا، بويىنىنى قىسىپ، بارمىقىنى چىشلەپ، يوغان كۆزلىرىنى پىلدىرلىتىپ قاراپ تۇردى، ماڭسا، ھاسا بولۇپ يول باشلىدى، ئەتىيازغا — سېرىقتال كۆنگە كەلگەندە، مەينىساخان ئاجىزلاپ، بارغانچە تۈگىشىپ كەتتى. ئۇلار ھازىر سەرگەردان، ئۆي ـ ماكانسىز ئىدى، ئۆيلىرى سالا ئېتىزلاشتۇرۇشتا، چېقىپ تۈزلىۋېتىلدى. پومېشچىك، تىرىكتاپ پومېشچىكقا ھېچكىم ماكان بەرمىدى. قىشچە، قەيەردە كەچ بولسا، شۇ يەردە يېتىپ ـ قوپۇپ تىلەپ، ئۆز يۇرتىدىن يىراق باشقا بىر ناھىيە تەۋەسىگە كېلىپ قالدى. تىلەپ ـ تىلەپ بىر گۇڭشىغا، گۇڭشى كوپىراتىپىنىڭ ئاشخانىسىغا كىرىپ، قورساقلىرى تازا يوغان، ئۆزى پاكار، قارا چوقۇر پازىلغا يولۇقتى. نەفسە چوڭ بولۇپ، ئۇنىڭدەك سېمىز ئادەمنى كۆرۈپ باقمىغانىدى. شۇڭا ئۇ ھەيران بولغىنىدىن، پازىلغا تىكىلىپ قاراپلا قالدى. پازىلمۇ قولىنى ئارقىسىغا تۇتۇپ، ئاشخانىدىكى ئاشپەزلەرنى ئاغزىغا كەلگىنچە تىللاپ يۈرەتتى. ئاشخانىغا دىۋانە تولۇپ كەتكەنلىكىدىن، ئاشپەز ھاماقەتلەرنىڭ دىۋانىلەرنى قوغلىمىغانلىقىدىن قاقشاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ كەينىدىن، پاقالچاقلىرى بىر ـ بىرىدىن قاسماق، بىر ـ بىرىدىن ئاۋاق، بىر ـ بىرىدىن مەينەت، ئالدى بەش ياش، كەينى ئۈچ ياش ئۈچ بالا ئەگىشىپ، پاقالچاقلىرىغا يامىشىپ: «دادا...

دادا! . . . » دەپ يۇرەتتى. پازىل دىۋانىلەرنى ئۆزى ھەيدەشكە
باشلىدى. ئۇ دۇشكەللەيتتى، تىللايتتى. نەفىسە قورقىنىدىن،
مەيىنساخانغا چىڭ چاپلىشىۋالدى. قولىدىكى پۇچۇق تاۋاق يەرگە
چۈشۈپ چېقىلىپ كەتتى. شۇ چاغدا، پازىل بىلەن ئۇنىڭ كۆزلى-
ـرى ئۇچرىشىپ قالدى. پازىل ھەيران بولۇپ، نەفىسەگە تىكى-
ـلىپ قارىغانچە يېقىنلاپ كەلدى، نەفىسە قورقىنىدىن تۈگۈلۈپلا قالدى.

پازىل مەيىنساخانغا، ئوغلىغا، نەفىسەگە قاراپ قالدى. . .
ئۇلارنى باشقا دىۋانىلەرنى قوغلىغاندەك قوغلىمىدى، ئەكسىچە،
بىر تاۋاقتىن ئۈستىگە يېرىم سېرىق قوناق زاغرا پارچىسى بېسىل-
ـغان لەگمەن ئېلىپ چىقىپ مېھمان قىلدى. مەيىنساخان بىلەن
بىر نەرسىلەرنى دېيىشتى، مەيىنساخان خۇشاللىقتىن نەفىسەنى
سىيلاشتۇرۇپ تېپىپ: «تەلەيلىك قىزىم» دەپ سۆيدى، پازىل
چوڭ ئاشخانىدىن يېرىم خالتا ئاق ئۇن ئېلىپ چىققۇزۇپ، مەيىن-
ساخانغا تۇتقۇزدى، مەيىنساخان: «تەلەيلىك قىزىم، بەختلىك
قىزىم، خۇدايىمغا ئازارلىق يېتىپتۇ، ئاناڭنىڭ — سارەمنىڭ
روھى، ئاتاڭنىڭ روھى قوللاپتۇ» دەپ، بىرمۇنچە دۇئا قىلىپ،
نەفىسەنىڭ باش - كۆزىنى سىيلاپ، ئۇننى يۈدۈپ كېتىپ قالدى،
نەفىسە يىغلىماقچى، ئەگەشمەكچى بولدى، ئەمما مەيىنساخان-
ـنىڭ: كۇندە مۇشۇنداق قورسىقىڭغا تويغۇدەك لەگمەن بېرىپ
باقىدۇ، ئىسسىق ئۆيدە، يۇمشاق ئورۇندا ياتىسەن، دېگىنىنى
ئويلاپ، پازىل چوڭغا قورقۇمسىراپ بىر قاراپ قويدى، گەپ
قىلمىدى. مانا شۇنىڭدىن ئېتىبارەن، نەفىسە پازىل چوڭنىڭ بالا
باققۇچىسى، سەككىز بالىنىڭ ئورۇن - كۆرپىسىنى يىغىشتۇرۇپ،
يۇندىسىنى تۆككۈچى، پازىل چوڭنىڭ دېدىكى بولۇپ قالدى.

3

تاشلاپ كەتكەن ئەسلى گېپىمىزنى تاپايلى! . . .

قارىيخان بوراندەك ئېتىلىپ، ئىچكىرى ئۆيدىن چىقىپ،
كاپ قىلىپلا نەفىسەنىڭ قۇلىقىدىن تۇتتى. ئۇنىڭ قۇلىقىنى
شۇنچىلىك سوزدىكى، نەفىسە ئاغرىققا چىداپ قانچە ئاۋاز چىقار-
ماي دېسىمۇ، يەنىلا: «ۋايجان. . . ۋاي قۇلىقىم! » دەپ چىرقى-
ـرىۋەتتى. «ئاغزىڭنى يۇم يۈزى قېلىن پاسكىنا! » ئۇ، «چاڭ! »
قىلىپ، تەستەك بىلەن نەفىسەنىڭ ئاغزىغا بىر كاچات سالدى.
نەفىسەنىڭ ئۇنى ئىچىگە چۈشتى، ئەمما قەپەسكە سولانغان كەپ-
ـتەردەك بوقۇلداپ يىغلىدى، ئاغزىدىن قان چىقتى، شالى بىلەن
قوشۇلۇپ كىيىمىگە تامدى. قارىيخان ئۇنىڭ قۇلىقىنى شۇنچى-
ـلىك قاتتىق سوزدىكى، غىرىچقا يەتكىلى تاسلا قالدى. ئۇنىڭ
قۇلىقى «چۇڭ» قىلىپ، ئىت ئىسقىرتقاندەك بىر ئاۋاز بىلەن
تەڭ، غۇڭۇلداپ كەتتى. شۇئان، ئۇنىڭ قۇلىقىدىن قان ساقى-
ـدى، قارىيخانىنىڭ ھوقۇشىنىڭكىدەك چىرقىراق ئاۋازى پەسلەپ
كەتكەندەك بولدى. قۇلىقىغا بىگىز تىققاندەك بىر ئاغرىق كىرىپ
كەتتى. نەفىسە ئاغرىققا چىدىماي، يەنە قاتتىق يىغلاپ، تىپىل-
ـقىپ، كۆكىرىپ كەتتى. ئۇنىڭ ئاغزىدىن كۆپۈك كېلىپ، كۆ-
ـزىنىڭ قارىسى كەينىگە كەتتى. شۇئان جىمىمدە بولۇپ كەتتى.
چىرايى تازا بىر قارىداپ، كېيىن بۇرنىنىڭ ئۇچىدىن تەر تەپچى-
ـرەپ، سارغىيىشقا باشلىدى. قارىيخان قورقۇنچتىن چەكچىيىپ
قاراپ، قېتىپلا قالدى. نەفىسە يەردە سوزۇلۇپ ياتاتتى، ئۇنىڭ
ئاغزىدا بارغانچە كۆپۈك ئەدەپ، بۇزغۇن پەيدا بولدى، چىشلىرى
كىرىشىپ قالدى. قارىيخان بىردىنلا بېشىغا مۇشتلاپ: «ۋاي
مەريەمخان. . . ۋاي مەريەمخان. . . ماۋۇ يەرگە كىرسىلە، ماۋۇ بىر
نېمە ئۆلگىلى ياتتىمۇ - نېمە؟ بۇ ئۆلسە، مەن قەيەردە بارىمەن،
بالىلىرىم قەيەرگە قالىدۇ؟ ۋاي مەريەمخان، ماۋۇ جىن نېمە
بولدى؟ . . . ۋاي خۇدايىمەي! » دەپ ۋارقىراشقا، تونۇگون ئۇ-
رۇشۇپ پوقلىشىپ كەتكەن قوشنىسى مەريەمخاننى بار ئاۋازى
بىلەن توۋلاشقا باشلىدى. مەريەمخان ئىچ كۆڭلەك بىلەن، يالىڭا-

ياغ ھالدا، ھودۇقۇپ يۈگۈرۈپ كىرىپ كەلدى. ئۇ، ئوتتۇرا
ياشلىق، ئېگىز بوي، سوزۇق يۈزلۈك ئايال ئىدى. ئۇ يەردە
كۆكىرىپ جىممىدە ياتقان نەفىسەنى كۆرۈپلا، پېشانىسىگە پاققىدە
بىرنى ئۇردى ـ دە: «ۋاي ئىسىت بىچارە قىز!» دەۋەتتى. ئۇ
دەرھال يېنىدىن ياغلىق ئىزدەپ تاپالمىغاندىن كېيىن، كۆڭلىكى-
نىڭ ئېتىكى بىلەن ئۇنىڭ ئاغزىغا كەپلىشىپ قالغان قان ئارىلاش
كۆپۈكنى سۈرتتى. ئاندىن ئوڭدا قىلىپ، چېكىسىنى ئۇۋۇلاشقا
باشلىدى. بىر ھازادىن كېيىن، نەفىسەنىڭ كىرىشكەن چىشلىرى
ئاستا ئاجرىدى. كۆزىنىڭ قارىسى ئىزىغا كەلدى. مەريەمخان
تەرلەپ، ئۆپكىسى ئاغزىغا كەپلىشىپ قالغانىدى. ئۇ، ئۇھ دەپ
چوڭ بىرنى تىندى ـ دە، قارىيخاننىڭ يۈزىگە قارىماي تۇرۇپ،
«سۇ» دېدى. ھېچ نەرسىنى سەزمەي قېتىپلا قالغان قارىيخان
مەريەمخاننىڭ سۆزىنى ئاڭلىمىدىمۇ ياكى ئاڭلىسىمۇ ئۇقمىدىمۇ،
چەكچەيگەن پېتى ئىزىدا تۇرۇۋەردى. مەريەمخان شەپە بولمىغاند-
دىن كېيىن، جىلە بولۇپ، غەزەپ بىلەن: «سۇ دەۋاتىمەن!»
دەپ قاتتىق ئېيتتى. شۇنىڭدىلا، قارىيخان قارا بېسىپ چۆچۈپ
ئويغانغاندەك. مەڭدەپ قېلىپ، ئۆينى بىر پىرقىراپ، ئۇنى ـ
بۇنى تۇتۇپ بېقىپ، ئىزىدا توختاپ قالدى. مەريەمخان ئۈچىنچى
قېتىم تېخىمۇ چىڭ قىلىپ: «مەن سۇ دەۋاتىمەن، سۇ!» دېدى.
قارىيخان مەريەمخانغا يوغان بىرنى ئالايدى ـ دە، بېرىپ نوگايدا
سۇ ئەكەلدى. مەريەمخان نەفىسەنى قۇچىقىغا ئېلىپ، ئاغزى ـ
بۇرنىدىكى كۆپۈك، قان يۇقۇندىلىرىنى پاكىزلەپ يۇيدى، ئاندىن
يەنە «چاي!» دېدى. قارىيخان ئېغىناقلاپ بېرىپ، چاي ئەكەل-
دى. مەريەمخان قىزىق چاينى پۈۋلەپ تۇرۇپ ئاغزىغا ئالدى.
ئاندىن نەفىسەنىڭ ئاغزىغا ئاستا قۇيدى. بىرنەچچە قېتىم شۇن-
داق قىلغاندىن كېيىن، نەفىسە تولۇق ھوشىغا كەلدى. كۆزىنى
ئېچىپ، ئۆزىنىڭ مەريەمخاننىڭ قۇچىقىدا ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ،
شۈنچىلىك يۈرەكنى ئەزگۈدەك قاتتىق يىغلىۋەتتىكى، ئۇ ئاند-

دىن، سىلىمىخاندىن، مەينىساخاندىن ئايرىلغاندىن كېيىن، تۇن-
جى قېتىم ئۆزى ئارزۇ قىلغان، تەشنا بولۇپ يۈرگەن ئانا قۇچى-
قىدا ياتقاندەك، ئۆز ئانىسىنىڭ باغرىغا قايتىپ كەلگەندەك بول-
دى. مەريەمخاننىڭ كۆزلىرىدىن مۈنچاقتەك ياشلار قۇيۇلدى.
قارىيخان:
— ئۇھ. . . ۋىيەي، ئىلاھا شۈكرى! ئۆلۈپ كەتسە، قانداق
كۈنلەرگە قالارمەن دەپ، قورقۇنچتا جېنىم چىقىپ قالغىلى تاسلا
قالدى. ۋاي جىن تەگكەن سارىڭەي! — دېدى.
— قارىيخان، بۇ بالا مۇشۇنچىۋالا قىلىۋەتكۇدەك، نېمە
قىلغان سىلىگە؟ مۇشتۇمدەك بالىنىمۇ شۇنداق ئۇرغان بارمۇ؟
ھېلىمۇ مەن بار ئىكەنمەن ئۆيدە، بولمىسا بىچارە. . .
— ۋاي قارىسىلا، بالىنى گىلەم ئۈستىگە قويۇپ بېرىپ،
بىرمۇنچە يەرنى بۇلغىدى. مەن دائىم، ئۇنداق قىلما نىسا! دېسەم
گېپىمنى ئاڭلىمايدۇ. يېقىندىن بېرى شۇنداق بولۇۋالدى. يېقىن
كېلىپ بولغۇچە، ۋارقىراپ ـ جارقىراپ، ئالەمنى مالەم قىلىپ،
قارىيخان ئاچام ئۇنداق ئۇردى، مۇنداق تىللىدى دەپ، مۇشۇ
ئەتراپتا، ھەممە ئادەمگە مېنى يامان ئاتلىق قىلىۋەتتى. بۇ سوك-
نىڭ قولىدىن ھەر بالا كېلىدۇ! بېقىپ قويسام، ئادەم بولۇۋې-
لىپ، تۇزۇمنى يەپ تۇرۇپ، مېنى يامان دەيدۇ. ئاز قالدى بۇ
سوكنى ھەيدەپ چىقىرىدىغان ۋاقتىمغا! كوچىدا قالغاندا، ئەجەب
قېپتىكەنمەن قارىيخان ئاچامغا دەپ، پۇشايماننى ئالغىلى قاچا
تاپالمايدۇ بۇ سوك! — دېدى قارىيخان ئاغزىدىكى كۆپۈكلىرىنى
چاچرىتىپ.
— يېتىمنى باققانلىرى، چوڭ قىلغانلىرى ھەممىگە ئايان.
ئەمما. . . — دەپ، سۆزىنىڭ ئاخىرىنى بوغۇزىغا يۇتۇۋېتىپ
ئورنىدىن تۇردى مەريەمخان. ئۇ چىقىپ كېتىش ئۈچۈن، ئىشىك-
كە قاراپ ماڭدى، قارىيخاننىڭ رەھمەت ـ ھەشقاللىسىز مودىيىپ
تۇرۇشلىرى، ھەتتا بىردەم ئولتۇرۇپ چىقىشقىمۇ تەكەللۇپ قىل-

ماسلىقى مەرىيەمخانغا ھار كەلدى. ئۇ ئىككىيلەن مۇشۇ نەفسە
توغرىسىدا پات ـ پات ئۇرۇشۇپ قالاتتى، تۇنۇگۇنكى جىدەلمۇ
نەفسە توغرىسىدا قارىيخانغا نەسىھەت قىلىشتىن چىققانىدى.
قارىيخاننىڭ رەھمەت ـ ھەشقالىلىسى، تەكەللۇپلىرى مەرىيەمخانغا
بەرىبىر ئىدى، ئەمما يەنىلا كۆڭلىگە تەگدى. شۇڭا، ئۇ بوسۇغىـ
ـدىن ئاتلاپ چىقىپ بولۇپ:

— سىلىنىڭ ئۇششاق باللىرى بار. يېتىمنىڭ ئىگىسى
خۇدايىم، ئۇنى ئىگە ـ چاقىسىز دەپ، بوزەك قىلىپ، ئۇرۇپ ـ تىللاـ
ۋەرسىلە، مۇشۇنداق ئازابلاۋەرسىلە، سىلىگە يېنىپ قالمىسۇن.
ھەركىم قىلسا ئۆزىگە قىلار دەيدىغان گەپ بار، — دەپلا كېتىپ
قالدى. قارىيخان مەرىيەمخاننىڭ كەينىدىن بىرمۇنچە غوتۇلداپ
قالدى. مەرىيەمخان چىقىپ كېتىشىگىلا، قارىيخان ئۆپكىدەپ يىغـ
ـلاۋاتقان نەفسەگە شۇنداق بىر قاراپ قويۇۋىدى، ئۇ دەررۇ يىغىـ
ـنى يىغىشتۇردى، ئەمما ئۆزىنى توختىتىۋالالماي، كىچىككىنە
لەۋلىرىنى چىڭ چىشلەپ، ئۈنسىز يىغلايتتى.

— مانا بولدىمۇ، ھوي جۇۋاش سارالڭ! ئۆلۈم تەگكۈر،
سېنىڭ كاساپىتىڭ. ئەمدى مۇرادىڭغا يەتتىڭمۇ؟ ئۇ سەت ھازاـ
ـزۇلنىڭ قۇچىقىدا، خۇددى بۇۋىمەرىيەمگە يولۇققاندەك، ئۆپكەڭنى
باسالماي يىغلاپ بېرىپ، دەردىڭنى تۆكتۇڭ، ئۇ ھازازۇل بۇ
گەپنى بىرنى ئون، ئوننى يۈز قىلىپ، بىردەمدە يېيىپ، سۆز ـ
چۆچەك قىلىدۇ. مېنى ھەرقانچە يامان ئاتلىق قىلساڭمۇ، بىر
تال مويۇم تەۋرەپ قالمايدۇ. سۆز ـ چۆچەك قىلسا، قىلىۋەرـ
ـسۇن. ئىت قاۋايدۇ، ھايات قەلەندەرنىڭ. ئۇ بىكارچى، ساپ ـ ساپچى
خوتۇنلارچۇ، بىكارچىلىقتىن بىر يەرگە كېلىۋېلىپ، ئون سەكـ
ـكىزمىڭ ئالەمنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدۇ. ئۇلارچۇ، مېنى، بىزنىڭ
ئۆينى كۆرەلمەيدۇ. مەن بىكار بولمىغاندىن كېيىن، ئاۋۇ ھەر
يىلى نەچچە مىڭ مو يەردىكى قوغۇننى ئۆزۈم باشقۇرۇپ ساتقاندـ
ـكىن، كۆرەلمەيدۇ. سەن بىزنىڭ ئۆينىڭ جاسۇسى بولدۇڭ.

ئۆيدە كۈتتىمدە گەپ بولسا، ئەتىسى قارىسام، ئاشۇ غەيۋەتچىلەرـ
ـنىڭ ئاغزىدىن ئاڭلايمەن. ئالدىرىماي تۇر، خەپ سوك، ساڭا
گەپ ئۆگىتىپ، ساڭا يەل بەرگەنلەرچۇ، ساڭا بىر توغرام نان
بەرمەيدۇ. ناننى يەنىلا مېنىڭ قولۇمدىن يەيسەن! مېنىڭ قولۇمـ
ـدىن تۇز يەپ تۇرۇپ، مېنىڭ دۈشمەنلىرىمگە يانتاياق بولساڭ،
خۇدايىمنىڭ كۆزى كۆرەر... زۇۋانىڭ تۇتۇلۇپ، كۆزۈڭ كور
بولار ئىلاھىم. مەن ئىشقا چىقىپ كەتتىم، ئاۋۇ گىلەمنى ئادالاپ،
باللار مەكتەپتىن، ئۇيىنغان يېرىدىن كەلگۈچە، چۈشلۈك غىزا
تەييارلا! لەڭمەن ئەت، ئاڭلىدىڭمۇ؟

— ئاڭلىدىم، ئاق ئاچا.

قارىيخان ھويلىنىڭ ئىشىكىگە تېشىدىن قۇلۇپ سېلىپ چىـ
ـقىپ كەتتى، قىز بۇرۇن قارىيخان شۇنچە قاتتىق گەپلەرنى
قىلسا، بۇرۇن ـ قۇلاقلىرى چۈگۈلداپ، كاللىسى ئېلىشىپ
كېتەتتى، ھازىر بولسا ناھايىتى بوش ئاڭلىدى. ئەمما قۇلىقى
بىگىز تىققاندەك قاتتىق ئاغرىيتتى، ئۇنىڭ بىر قۇلىقى كاردىن
چىققانىدى...

4

قارىيخان كوپىراتىپىنىڭ ھەرقايسى دادۇيلەردىن سېتىۋېلىپ
ئەكىلىپ، قىشمۇ ياز پىچىپ ساتىدىغان قوغۇنلىرىغا بېلەت ساتاتـ
ـتى. بۇ سەپرا مىجەز ئايال ئېرى بىلەن دائىم قاپىرىشاتتى،
ئاچچىقىنى بولسا بىچارە نەفسەدىن ئالاتتى. ئۇنى ئۇراتتى، تىلـ
ـلايتتى، تېپەتتى، قارغايتتى. سىرتتىمۇ دائىم دېگۈدەك باشقىلار
بىلەن قىزىرىشىپ سوقۇشۇپ تۇراتتى. ئۇ ئۇرۇشىدىغان كىشىلەر
ئاساسەن ئاياللار ئىدى. ھەر سائىتىگە، ئىشقىلىپ بوش ۋاقىت
تاپسىلا، ئېرىنىڭ ئىشخانىسىنى يوقلاپ، ئېرى كىم بىلەن نېمە
گەپ قىلىشىۋاتىدۇ، پايلاپ يۈرەتتى. ئېرى بىلەن بىرەر ئايال،

ئىدارىسىدىكى ئايال خىزمەت توغرىسىدا سۆزلىشىۋاتقان بولسىمۇ، كىرگەنچە كىرىپ چېچىدىن ئالاتتى ـ دە، بالا تېرىيتتى. ئېرىنىڭ ئىشخانىسى ئالدىدا بىرەر ئايالنى كۆرۈپ قالسىمۇ تىللاپ، شەرمىسار قىلاتتى. شۇڭا، ھەپتىدە، بەزى كۈنلىرى ھەر كۈنى، بەزىدە بىرەر ـ ئىككى قېتىم، بۇ يەردە باشقىلار ئۈچۈن كۈلكىلىك جىدەللەر دائىم دېگۈدەك بولۇپ تۇراتتى. بۇ ئىدارىدىكى ئىشچى ـ خىزمەتچىلەر، ھەتتا سىرتتىكى بىكار تەلەپ كىشىلەر دائىم: «قارىيخاننىڭ بېلەتسىز كومېدىيىسىنى كۆرىمىز» دېيىشىپ، لەتىپە قىلاتتى. بەزى شاڭخوچىلار سىرتتىن بىر كىمنى ئىزدەپ كەلگەن ئايالنى پازىل چوڭنىڭ ئىشخانىسىغا قەستەن باشلاپ قوياتتى ـ دە، دەرھال قارىيخاننىڭ قوغۇنغا بېلەت سېتىۋاتقان يېرىگە خەۋەر قىلاتتى. شۇنىڭ بىلەن، يېرىم كۈنلۈك، ھەتتا ئەتىگەندە باشلانسا، كەچكىچە سوزۇلىدىغان جېدەل يۈز بېرەتتى. بۇ جېدەلنى پەقەت تاماشا قىلىپ كۆرۈشكە بولاتتى، ئارىلاشقىلى بولمايتتى. ئارىلاشسا، ئارىلاشقان كىشى ئاغزى ـ بۇرنىغىچە توياتتى.

مانا بۇنداق ۋاقىتنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك، قارىيخان ئېشىپ قالغان ئاچچىقىنى كىرىپ نەفىسەنى دۇمبالاش، ھارغۇچە تىللاش ئارقىلىق چىقىراتتى. ئۇنىڭ بۇ ئۆيدە كۈچى يېتىدىغىنى پەقەت نەفىسە. پازىل چوڭنى بۇرۇنقىدەك بوزەك قىلىش تۈگۈل، ئالىيىپ قارىيالمايدۇ. بەش ياشلىق بالىلىرىمۇ ئۇنى كۆزگە ئىلمايدۇ، چوڭلىرىغا پوش دېمەيدۇ، بالىلىرى دائىم ئۇنى تىللاپ قاچىدۇ. بالىلىرىدىن دەشنەم ئاڭلىسا، دەردىنى ئالىدىغان يەنىلا نەفىسە! ھەممىنىڭ بوزىكى... ئۆيدىكى سەككىز بالا، ھەتتا ئىككى ياشلىق بالىغىچە نەفىسەنى بوزەك قىلىدۇ. ئۆيىنىڭ ئىچىدە، چوڭلىرى تاماق ئوخشىماپتۇ دەپ، نەفىسەنى ئۇرىدۇ، تىللايدۇ؛ كىچىكلىرى ئاخشىمى ياتىدىغاندا سېلىپ قويغان كىيىملىرىنى تاپالمىسىمۇ، ئوينايدىغان ئويۇنچۇقلىرىنى تاپالمىسىمۇ،

نەفىسەنى ئۇرىدۇ، تىللايدۇ. ئۇنى ھەممىسى ئۇرۇپ ـ تىللايدۇ. ھەممىنىڭ نەفىسەگە كۈچى يېتىدۇ. نەفىسە ھەممىنىڭ تىل ـ ئاھانەتلىرىگە، ئۇرۇشلىرىغا قول باغلاپ تۇرۇشقا، گۇناھكارلارچە قول باغلاپ تۇرۇشقا ئادەتلەنگەن. شۇنچە قاتتىق تىل ـ ئاھانەتلەر، ئۇرۇپ ـ تىللاشلار ئۇنىڭ ئۈچۈن خۇددى تاماق يېگەنگە ئوخشاش ئادەتكە ئايلىنىپ كەتكەن... نە يىغلىمايدۇ، نە قاپىقىنى تۈرمەيدۇ. پەقەت بۇ ئۆيدە، ئۇنىڭ بىردىنبىر راھىتى — قورسىقى ئاچ قالمايدۇ. ھەر كۈنى ھەر ۋاخ دېگۈدەك، سەككىز بالىنىڭ يېرىمى تامىقىنىڭ يېرىمىنى ئاشۇرۇپ قويىدۇ، بۇ تاماقلارنىڭ يىغىشتۇرغۇچىسى نەفىسە؛ ئۈچىسى يالىڭاچ قالمايدۇ، بۇ ئۆيدىكى قىزلار بىر كىيىمنى ئېشىپ كەتسە ئىككى ئاي كىيىدۇ، ئۇنىڭدىن كېيىن نەفىسەگە تاشلايدۇ. ئۇلار يەنە يېڭىنى كىيىشىدۇ. نەفىسە ئۇلاردىن قالغاننى كىيىسىمۇ، شۇنچىلىك گۈلدەك يارىشىملىق يۈرىدۇ. ئۇنىڭ تاياق يېمىگەن، تىل ئاڭلىمىغان بىرمۇ كۈنى بولمايدۇ. ئەنئەنە بويىچە، كۆڭۈلگە ئازار بېرىشمەيدىغان ھېيت ـ ئايەملەردىمۇ، تېخى ئۇنىڭ يەيدىغان تايىقى، ئاڭلايدىغان تىل ـ ئاھانىتى ھەممىدىن كۆپ بولىدۇ. ئۇنىڭ نازۇك بەدەنلىرى دائىم كۆك، تارتۇق، ئۇششۇقلار بىلەن بېزەلگەن بولىدۇ. ئۇرۇپمۇ دەردىنى چىقىرىپ بولالماي، ئۇنى ھەيدەپ چىقارماقچى بولۇشىدۇ، ئەمما ئۇنىڭدىن ئايرىلىپ، بۇ ئۆيدە ھېچقايسىسى ئۆزىنى باقالمايدۇ.

بۇلارنىڭ ھەممىسىگە نەفىسە شۈكرى قىلىدۇ، خۇددى ھازىرقى زاماندىكى ئادەملىرىمىزدەك، بېشىغا كەلگەن بارلىق ئېغىرچىلىقلارغا شۈكرى قىلىپ، ھەممىنى ئاللانىڭ تەقدىرىگە باغلايدۇ. بېشىغا چۈشكەن ئېغىر كۈلپەتلەرنىڭ ھەممىسىگە شۈكرى قىلىدۇ. شۈكرى قىلىش ئۇنىڭ قېنى ئارقىلىق روھىغا، پۈتۈن جىسمىغا سىڭىپ كەتكەن... نەفىسە ئۈچۈن قۇللۇق بۇ ئۆيدە شۇ دەرىجىگە يەتكەنكى، ھەتتا ئۇ ئۆزىنىڭ ئەزان چىللاپ

قويغان ئىسمىغىمۇ، ئاتىسى - ئانىسى يۈرىكىدە، ئۇ تۇغۇلماستا
ئۈزاق تالاش - تارتىش تېپىشماقلاردىن كېيىن تاللاپ قويغان
ئىسمىغىمۇ ئىگە بولالمىدى. قارىيخان بىر قېتىملىق تۇغۇتىدا،
ئۇنىڭ ئىسمىنى يېڭى تۇغۇلغان قارا مەدەك، دوقا باش قىزىغا
قويۇۋېلىپ، نەفىسەگە نىسا دەپ ئىسىم قويۇپ قويدى، نەفىسە
دەپ چاقىرىشلار ئىچىدە، ھە! دەپ سىلىپ، يېگەن تاياق، ئاڭلىغان
تىل - ئاھانەتلەرمۇ نەفىسەنىڭ ئۆمرىدىن نەچچە ھەسسە ئېشىپ
كەتتى. نەفىسەنىڭ تارتىۋاتقان دەرد - ئەلەملىرىگە، ئاۋۋال ئۇلا-
رنىڭ قوشنىلىرى، كېيىن پۈتۈن ئىدارىدىكىلەر چىداپ تۇرال-
ماي، ھەربىر ئائىلىدىكى چوڭ - كىچىكلەردىن تارتىپ تاكى
ياشلىرىغىچە ئارىلىشىپ، قارىيخاندىن ئۈست - ئۈستىلەپ تىل - دەش-
نام يەپ، ئاغزى - بۇرنىغىچە تويۇشتى. بېشەم خوتۇندىن ھەممى-
سى قورقاتتى، ھەممىسى دېگۈدەك نەفىسەگە (بۇنىڭدىن كېيىن
نىسا دەپ ئاتايمىز) ئىچ ئاغرىتاتتى، ھېسداشلىق قىلىشاتتى.
قانداق كۈنلەردە، قايسى ئىت كۈنىدە، نىسانىڭ تەقدىرى بۇ
دوزاختا باغلىنىپ قالغان بولغىيدى؟ دەپ قاقشايتتى، يەنە نىسانى
ئۈمىدلەندۈرەتتى. ئاز كۈندە، يەنى، ئۆسۈپ يېتىلسە، ئۇنىڭ
قانچىلىك گۈزەل، چىرايلىق بولۇپ، ھەرقانداق يىگىتنىڭ باغرى-
نى ئۆرتىگۈدەك قىز بولىدىغانلىقى، شۇ چاغدا دوزاخ ئۆيدىن
قۇتۇلىدىغانلىقى توغرىسىدا شېرىن سۆزلەرنى قىلىشىپ، ئۇنىڭ
كۆڭلىنى ياسايتتى، ھەتتا نەچچىسى ئۆزىگە كېلىن قىلىۋالماقچى
بولۇشاتتى. . . .

5

— ھەممىسى، چوڭ بولغاندا، ئۆسۈپ يېتىلىپ تولغاندا،
تازا گۈزەل بىر ساھىبجامال قىز بولىسىز، شۇ چاغدا، ئازابتىن
قۇتۇلىسىز، دوزاختىن قۇتۇلىسىز، دېگەن. مەنمۇ شۇنداق ئوي-

لىغان، بىراق ھازىر. . . — نىسا سۆزىنىڭ ئاخىرىنى داۋاملاش-
تۇرالماي ئېسەدەپ، يۈزىنى چوكىدەك نازۇك بارماقلىرى بىلەن
توسۇپ، رېشىتقا كەينىنى قىلىپ يىغلىۋەتتى. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ
ئۆسۈپ يېتىلگەنىدى. شىددەتلىك بوران - چاپقۇن، كۈلپەتلەر
ئىچىدە سەرۋىدەك نازۇك، يۇلغۇندەك چىداملىق بولۇپ، ئۆسۈپ
يېتىلگەن. . . مانا ھازىر ئون يەتتە ياشلىق، تازا تولۇپ ۋايىغا
يەتكەن قىز بولۇپ يېتىلگەنىدى. ئۇنىڭ يىغلاۋاتقاندا تىترەۋاتقان
ۋۇجۇدىدىنمۇ ئاجايىپ نەپىس گۈزەللىك يېغىپ تۇرىدۇ. ئايدەك
سۈزۈك يۈزى، كۈلۈپ تۇرغان كىرپىكلىرى ئارىسىدىكى غەمكىن
تىنىق كۆزلىرى، قىيما ئىنچىكە قوشما قېشى گويا ئۇستا رەس-
سام سىزىپ چىققان خىيالىي گۈزەل قىزلارنىڭ رەسىمىگە ئوخ-
شىشىدۇ. مانا بۇ گۈزەللىكنى قوغدىغۇدەك، ئۇنىڭ ئېسىل،
نازۇك نەفىسلىرىنى ئاسرىغۇدەك كۈچ بولمىسا! . . . گۈزەللىك
ئىنسان ئۈچۈن ئەڭ چوڭ بەختسىزلىك ئەكىلىدىغان سېھىرلىك
ھالغا ئىكەن! بۇنى نىسا چوڭقۇر ھېس قىلدى. ئۇ چىرايلىق
يارالغانلىقىدىن بىزار ئىدى، كىچىكىدە، چەكسىز ئازاب - ئوقۇ-
بەتلىك كۈنلەردە، چوڭ بولغاندا چوقۇم بىر بەختلىك كۈنگە
ئېرىشىدىغانلىقى توغرىسىدىكى شېرىن ئارزۇلىرى كۈندىن - كۈنگە
يامان، تەگسىز قاراڭغۇلۇققا، قورقۇنچلۇق چۈشلەرگە ئۆزگىرىپ
كېتىۋاتاتتى. يەنىلا، ئۇنىڭ قولىدا، مۇشۇكىنىڭكىدەك دوقا ماڭ-
لاي بالا بار. ئۆلگەنلىرى بىلەن قوشۇپ ھېسابلىغانغا، بۇ پازىل
چوڭنىڭ ئونبىرىنچى بالىسى.

— رېشىت، جېنىم رېشىت، سىزدىن خوش بولاي، مېنى
بۇ دوزاختىن قۇتۇلدۇرۇڭ، مېنىڭ ئەمدى سەۋر قىلغۇچىلىكىم
قالمىدى، قىزلىرى تېخى مېنىڭ چىرايىمغا ھەسەت قىلىپ،
مېنى ئۆچ كۆرۈپ، دائىم بوزەك قىلىشىدۇ. ھەممىسى مېنى
بوزەك قىلىشىدۇ، دائىم بوزەك قىلىشىدۇ. سىزگە مۇشۇنىڭ
بىلەن ساناپ تۇرۇپ يەتتىنچى قېتىم دادلىنىشىم. . . مەن باشقى-

ـلارغا دادلىنىشتىن بەك ھەزەر ئەيلەيتتىم، باشقىلارغا دادلانسام،
ئاق ئاچام ئىنتايىن يامان كۆرىدۇ، پەقەت سىزگىلا داد ئېيتاي،
ئەمدى دېمىسەم، سىزمۇ چۈشىنىپ بولالمىدىڭىز. دېۋىتەي، قىز-
لىرى ئۆچ ئالسىمۇ، چېقىۋالسىمۇ مەيلىدى... بىراق، بىراق... ئو-
غۇللىرى... دادىسى... دائىم بوزەك قىلماقچى بولۇشىدۇ...

— نېمە دېدىڭىز؟... ئۇلار سىزنى راستىنلا بوزەك قىلا-
لىدىما؟ — رىشىتىنىڭ كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئورنىدىن تۇرۇپ
كەتتى.

— ياق... ياق... مەن بوزەك بولمىدىم، قېچىپ تالاغا
چىقىۋالدىم. بوي بەرمىدىم...

رىشىتىنىڭ چىرايىغا كۈلكە يۈگۈردى. تاتارغان چىرايى ئەس-
لىگە كەلدى.

— ئامرىقىم، مەن سىزنىڭ سۆزىڭىزنىڭ يېرىمىغا ئىشەن-
دىم، يەنى، ئوغۇللىرى بوزەك قىلسا قىلغاندۇر، لېكىن، پازىل
جىگلى ئۇنىبىر بالىنىڭ دادىسى، يېشى ئەللىكتىن ئاشقان ئادەم،
ئاڭلىسام، بۇرۇن بەك پاھىشىۋاز ئىكەنمىش، لېكىن ھازىر
قوزىدەك ياۋاش، كىم نېمە دېسە، ھەتتا كىچىك بالا گەپ قىلسى-
مۇ، ياق دېمەيدۇ. تۆگىدەك، كىم يېتىلىسە ماڭىدۇ. ئۇ ئادەم-
نىڭ ئەپتىدىن سىز دېگەندەك ئەھۋاللارنى ھېس قىلمىدىم. ئۇ-
نىڭ ئېيتىشىچە، پات ئارىدا شتات كېلىدىكەن، شتات كەلسە،
ئونى كەلسىمۇ بىرى سېنىڭ، بىرى كەلسىمۇ، شۇ بىرى سې-
نىڭ، سېنى رەسمىيلەشتۈرۈپ، ئاندىن نىسا بىلەن تويۇڭلارنى
قىلىپ قويىمەن، دەيدۇ، — دېدى رىشىت ئاغزىنى چاكىلدىتىپ.

— رىشىت، سىز ئۇنىڭ گېپىگە ھەرگىز ئىشەنمەڭ، ئۇ
ئۇچىغا چىققان ھىيلىگەر تۈلكە! ئۇنىڭ گېپىگە ئالدانماڭ، بىز
باشقا يەرگە قېچىپ كېتەيلى!... ئۇنىڭ گېپىگە كىرسىڭىز،
بىز چوقۇم بەختسىزلىككە ئۇچرايمىز... مۇرادىمىزغا يېتەلمەي-
مىز، مېنىڭ گېپىمنى ئاڭلاڭ. رىشىت، جېنىم رىشىت... — قىز

يامغۇردەك تۆكۈلۈپ، شۇنداق قاتتىق ئۆكسۈپ يىغلىدىكى، ھەر-
بىي سەپتىن قايتىپ، مانا بۇ ئىدارىنىڭ ۋاقىتلىق ئامانلىق ساق-
لىغۇچىسى بولۇپ ئورۇنلاشقان رىشىتىنىڭ يۈرىكى شۇررىدە ئې-
رىپ كەتكەندەك بولدى، ئۇ ئۆزىنى باسالماستىن بېرىپ، قىزنى
چىڭ قۇچاقلاپ، باغرىغا باستى.

— ئامرىقىم، سىز خاتىرجەم بولۇڭ، ئۇلار سىزنى... — رىشىت
ھودۇققىنىدىن قىزنى دەرھال قويۇۋېتىپ، ياغاچ كارىۋاتقا لەس-
سىدە ئولتۇرۇپ قالدى، ياغاچ كارىۋات قاتتىق غىرىسلاپ كەتتى،
ئۇنىڭ چىرايى تامدەك تاتارغان بولۇپ، ئۆزى بەزگەكتەك لاغىل-
داپ تىترەيتتى، كۆزلىرى بولسا ئالاق ـ جالاق بولۇپ، خۇددى
بىر توپ غالجىر ئىتنىڭ ئارىسىدا قالغان لالما ئىتتەك تۈگۈلۈپ
قالغانىدى... نىسا دەرھال ئارقىسىغا بۇرۇلدى، ئىشىكتە قور-
سىقىنى بادايتىپ، قوللىرىنى ئارقىسىغا تۇتقان ھالدا، پازىل
چوڭ سۇرلۇك قاراپ تۇراتتى... نىسا ۋىللىدە قىزاردى ـ دە،
ياغلىقىنى تۈزەشتۈرۈپ، بالىنى كۆتۈرۈپ چىقىپ كەتتى. پازىل
چوڭ ئۇنىڭغا ئىشىكنى بوشىتىپ بەردى. نىسا چىقىپ كەتكەندىن
كېيىن، پازىل چوڭ ئاستا مېڭىپ رىشىتىنىڭ يېنىغا كەلدى.
رىشىت ياغاچتەكلا قېتىپ قالغان بولۇپ، مۇردىغا ئوخشىشىپ
قالغانىدى...

— نېمانچە تاتىرىپ كېتىسەن رىشىت؟ قورقمىغىن، ياشلىق
ئەمەسمۇ؟ بوپتۇ، ئىككىڭلار بىر ـ بىرىڭلارغا بەك كۆيۈشۈپ
قاپسىلەر، مەن بۇرۇنلا سەزگەن، تويۇڭلارنى قىلىپ قويىمەن،
قانداق؟

پازىل چوڭ كۈلۈمسىرىدى، ئۇنىڭ سالپاڭ گۆشلۈك يۈزىدە
كۆزلىرى بىر سىزىقىلا ئوخشىشىپ قالدى. رىشىتىنىڭ كۆزلى-
رىدىن ياش چىقىپ كەتتى.

— پا جىگلى، مەن سىلىنىڭ قىلغان ياخشىلىقلىرىنى ئۆمۈر
بويى ئۇنتۇمايمەن، ماڭا ئاتىدارچىلىق قىلىپ، بۇ يەرگە ئورۇن-

لاشتۇردىلا، رەسمىيلەشتۇرۇۋالمەن دەۋاتىلا، يەنە تېخى ئۆيلەپ قويمەن دەۋاتىدىلا. دادام بولسىمۇ، ھەرقانچە قىلسا، سىلىدەك قىلالاتتى... مەن سىلىنىڭ بۇ ياخشىلىقلىرىنى ئۆلسەممۇ ئۇنتۇمايمەن! خۇدايىم بۇيرۇغان بولسا، ھەرگىز ئۇنتۇمايمەن، سىلى ئوتقا كىر دېسىلە ئوتقا، سۇغا كىر دېسىلە سۇغا كىرىمەن! سىزغان سىزىقلىرىدىن ھەرگىز چىقمايمەن. سىلىدەك قورسىقى كەڭ، ئاق كۆڭۈل ئادەمنى ئىككىنچى قېتىم كۆرىدىغانلىقىمغا ئىشەنمەيمەن، — دەپ پازىل چوڭنىڭ ئالدىغا تىزلىنىپ، پاقالچىقىغا ئېسىلىپ يىغلاپ كەتتى ئۇ.

— ئورنۇڭدىن تۇر رېشىت، ھەممە ئادەم مېنى سەندەك چۈشەنمەيدۇ. كۆپ ئادەملەرگە ياخشىلىق قىلدىم، ئۇلارمۇ دەسلەپ ساڭا ئوخشاش ۋەدە قىلىپ، قەسەم ئىچكەنىدى، كېيىن تۇزكورلۇق قىلىشتى. ئادەمگە ياخشىلىق قىلماسمەن دەپتىم، ئادەم دېگەن خام سۈت ئەمگەن نەرسە ئىكەن، قاراپ تۇرالمىدىم. قىلىپ ئۆگىنىپ قالغاندىكەن، بۇرنىغا سۇ كىرمەيدىكەن. مېنىڭ ئويۇم، سېنى ئاۋۋال رەسمىيلەشتۈرۈپ، ئاندىن تويۇڭنى قىلىپ قويۇش. ئەگەر مەيلى دەپ قالساڭ، تويۇڭنى بالدۇر قىلىۋەتسەكمۇ، رەسمىيلىشىش ئىشىڭغا ئانچە دەخلىسى بولمايدۇ. ئەڭ مۇھىمى، خىزمىتىڭنى ئەستايىدىل ئىشلە! ھازىر ئوغرى - يالغان كۆپ، ئىدارىدىكى بەش يۈزمىڭ يۈەنلىك مال سېنىڭ قوغدىشىڭغا قاراشلىق... كەمرەك ئۇخلاپ، سەگەك يات! — دېدى پازىل چوڭ.

— مەن، مانا ئالدىمدا تۇز تۇرۇپتۇ، قەسەم قىلىمەنكى، ھەرگىز سىلىگە ۋاپاسىزلىق قىلمايمەن، سىزىقلىرىدىن چىقمايمەن. توي مەسىلىسىدە، سىلى نېمە دېسىلە شۇ، — رېشىت ھەم خۇشال سۆزلەيتتى، ھەم يەتمىش پۇشتىنى ھارماي شېپى كەلتۈرۈپ، قەسەم بېرەتتى. پازىل چوڭ ئۇنىڭ مۈرىسىگە شاپىلاقلاپ قويۇپ چىقىپ كەتكەندە، ئۇ تاتلىق كەمپۈت شۈمىگەندەك

ئاغزىنى چاكىلدىتىپ، ئىزىدا تۇرالماي، ئۆينىڭ ئىچىدە پىرقىراشقا باشلىدى...

6

ئەنە شۇ ئىشتىن كېيىن، نىسا كۆرۈنمەيلا قويدى. ئۆيدىن تالاغا چىقمايدۇ، رېشىتنىمۇ ئىزدىمەيدۇ. رېشىت پازىل چوڭنىڭ ئالدىغا بېرىشقا جۈرئەت قىلالمىدى. بىرقانچە قېتىم قەتئىي قارارغا كەلدى. ياتىقىنىڭ ئالدىغا چىقىپ، يۈرىكى سېلىپ پۇت - قوللىرى لاغىلداپ تىترەپ بوشىشىپ، يەنە قايتىپ كىردى. ئۇ ئاشۇ ئۆي تەرەپكە قارىسىمۇ، يۈرىكى جىغىلدايدۇ. ئاشۇ ئۆي تەرەپكە باشقا ئىشلار بىلەن بارسىمۇ، پۇت - قوللىرى كالامپايلىشىپ، ھېچبىر ئىشى قولاشمايدۇ، تامنىڭ، دەرەخنىڭ، ھەممە نەرسىنىڭ كۆزى باردەك... ئۇنىڭ كۆڭلىدىكىنى بىلىپ قېلىپ، كۆرۈپ قېلىۋاتقاندەك تۇيۇلىدۇ. ئاشۇ چاغدا، بىر كىم گەپ سورىسىمۇ، كالامپاي سۆزلەيدۇ. ۋاقىت ئەنە شۇنداق ئۆتۈۋەردى. نىسانىڭ قارىسى كۆرۈنمىدى. پازىل چوڭنىڭ ئايالى جىگەر كېسەللىكى بىلەن دوختۇرخانىدا يېتىپ قالغاچقا، ئۇنىڭ رېشىت بىلەن سۆزلەشكىلى ۋاقتى ئالدىراش بولۇپ كەتتى. رېشىت دەككە - دۈككىگە چۈشتى. نىسا ئۇنىڭدىن قاتتىق رەنجىگەنمىدۇر ياكى پا جىڭلى ئۇنى نەزەربەند قىلغانمىدۇر، ياكى نىسا دېگەندەك، ياق... ياق، ئۇنداقمۇ بولۇپ كەتمىگەندۇر؟...

رېشىت ئىدارىنىڭ ئەخلەت ئازگىلىغا ھارۋىدا ئەخلەت ئاپىرىپ، نىسا بىلەن تاسادىپىي ئۇچرىشىپ قالدى. نىسانىڭ قولىدىمۇ بىر ئەخلەت چېلىكى تۇرىدۇ. رېشىت نىسانى كۆرۈش بىلەن، داڭ قېتىپ قالدى. ئۇنىڭ چىرايلىرى سارغىيىپ، كۆزلىرىنىڭ خۇنى كەتكەن، ئورۇقلاپ، بىر تېرە - بىر ئۇستىخان

بولۇپ قالغان، بۇرۇنقى ياۋاش، ھەممە ياققا قورقۇش ھەم ئېھتىيات بىلەن قارايدىغان كىشىدەك، نازۇك تۇيغۇ يەنە ھېسداشلىق قوزغايدىغان تۇيغۇنىڭ ئورنىغا، بىر خىل پەرۋاسىز، تەلۋىلىك ئىگىلىگەنىدى. ئۇ رېشىتنى كۆرۈپ، دەسلەپ سەل ھودۇقۇپ قىزارغاندەك بولدى، كېيىن تامدەك تاتىرىپ، يانداپ ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، رېشىت ئۇنىڭ يولىنى توسۇپ توغرا تۇرۇۋالدى.

— نىساگۈل، تىنچ تۇرۇۋاتامسىز؟

نەفىسەنىڭ ئىسمى نىساغا ئۆزگەرگەن شۇنچە يىللاردىن بېرى، تۇنجى قېتىم نىسانىڭ ئارقىسىغا گۈل سۈپىتى قوشۇلۇپ رېشىتنىڭ ئاغزىدىن چىقىۋاتاتتى. نىسا ئۇنىڭغا لەپپىدە قاراپ:

— ھەئە، — دەپ سۇسقىنا جاۋاب بەردى.

— كۆرۈنمەيلا كەتتىڭىزغۇ؟ تونۇغۇسىز ئۆزگىرىپ كېتىپسىز. مەندىن خاپا بولدىڭىزمۇ؟

— ياق.

— ئەمىسە، نېمىشقا چىقمايسىز؟

— . . .

— مېنىڭ سىزگە دەيدىغان بىر خوش خەۋىرىم بار ئىدى.

. . . نىسا جاۋاب بەرمەستىن، رېشىتقا يات ئادەمگە قارىغاندەك قاراپ، بىر ھازا تۇرغاندىن كېيىن، ئۆتۈپ كەتمەكچى بولۇۋىدى، رېشىت توسۇپ تۇرۇۋالدى:

— پا جىڭلى ئىككىمىزنىڭ توينى قىلىپ قويىدىغانلىقىنى ۋەدە قىلدى. ئەمدى مۇرادىمىزغا يېتىدىغان بولدۇق. قاچساقمۇ بولىدۇ، نېمە، بارغانچە تاتىرىپ كېتىسىز؟ خوش بولمامسىز؟

— خوش بولۇش؟ مەن تۇغۇلغاندىن تارتىپ تاكى ھازىرغىچە خوش بولۇپ باقمىدىم. . . بۇ دۇنيادا خوش بولۇش ماڭا نېسىپ بولماپتىكەن! . . .

— بىز توي قىلىمىز، مۇرادىمىزغا يېتىمىز، سىز بۇرۇن مۇشۇ ئىشلارنى ئويلاپ، چەكسىز خوش بولاتتىڭىزغۇ؟

— چۈش كۆرۈپتىكەنمەن، پەقەت چۈش. . .

— ئەمدى خوش بولمامسىز؟

— خوش بولغۇچىلىكى قالمىدى. . .

نىسا شۇ سۆزلەرنى قىلدى ـ دە، رېشىتنىڭ توسۇۋالغىنىغا ئۇنىماي كېتىپ قالدى. رېشىت تېرەكنىڭ ئۇچىدىن، كاككۇكنىڭ ئۇستىدىن چۈشۈپ، پاققىدە يېلى چىقىپ ئۆلگەن پاقىدەك، كۆزلىرىنى چەكچەيتكىنىچە قاراپ قالدى، ئۇ لاغىلداپ تىترەپ كەتتى. . . ماڭغۇدەك ماجالى قالماي، چىرىندى، چىۋىنلار غۇژۇلداپ ئۇچۇشۇپ يۈرگەن ئەخلەت، پاسكىنا سۇيۇقلۇق ئۇستىگە ئولتۇرۇپ قالدى. . .

— رېشىت، مۇرادىڭغا يېتىدىغان بولدۇڭ! يېتىم بولغىنى بىلەن، كېسىپ ئېيتالايمەنكى، ئۇنىڭدەك چىرايلىق قىزدىن بۇ ئەتراپتا يەنە بىرى تېپىلمايدۇ. . . — ئارىدىن قانچىلىك ۋاقىت ئۆتكەنلىكىنى رېشىت بىلمەيدۇ. بىر كۈنى پازىل چوڭ قورساقلىرىنى بادايتىپ كۈلۈمسىرىگەن ھالدا، قولىنى كەينىگە تۇتۇپ كىرىپ شۇنداق دېدى. رېشىت ئورنىدىنمۇ قوپمىدى، تەكەللۇپمۇ قىلمىدى، چىرايى ھېچقانداق ئىپادىسىزلا پازىل چوڭغا تىكىلىپ قاراپ قالدى. . .

— تويغا تەييارلىق قىل رېشىت! ئالدىمىزدىكى جۈمە تويۇڭنى قىلىمىز، ئىككى ئېغىز ئۆي ئاجرىتىپ قويدۇم، راسلىتىپ بېرىمەن. چىرايلىق قىز ئالدىڭ، ماڭا كۈيئوغۇل بولدۇڭ! . . .

رېشىت گەپ قىلمىدى، تاتارغان ھالدا، زۇۋان سۈرمەي قاراپ تۇرۇپ قالدى.

— بىلمىدىم، ئۇ كالۋا قىز سېنى رەنجىتىپ قويۇپتۇ. كۆڭلۈڭگە كىرىپ چىقسام، ئۇنىڭدىن رايىڭ يېنىپ كەتكەن ئوخشايدۇ، لېكىن توي قىلمىساڭ بولمايدۇ. مېنىڭ سىزىقىمدىن چىقماسلىققا قەسەم قىلغان ئەمەسمىدىڭ؟ تويغا خۇشال بولمىغىنىڭ بىلەن، تويدىن كېيىنلا مەندىن خوش بولىسەن، قولىمىزغا

رەسمىي شتات چۇشتى. بۇ تويىنى قىلساڭ، سۆز يوق بىرى
سىنىڭ! باش يېرىلسا بۆك ئىچىدە، قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە
دەپ، مەن بۇ يەردە تۆتىنىڭ بىرى. سەن ئەتىسى ـ ئاخشىمى،
كۆز غەلەت بولدى، ئۇ بۇلۇڭ ـ بۇ بۇلۇڭدا، ئۇنى سۆرەپ
يۈرۈپ، قىلغۇلۇقنى قىلىپ بولۇپ، ئەمدى مۇشۇكتەك كۆزۈڭ-
نى يۇمۇپ تۇرۇۋالساڭ، ئۆزۈڭگە ياخشى بولمايدۇ. . . سىرتقا
يېپىلىپ كەتسە، «نېمە ئىش بوپتۇ دېسە، پازىل چوڭنىڭ بالا
باققۇچى قىزى پالانى بىلەن يۈرۈپ، هارامدىن بالا تېپىپ قويۇپ-
تۇ» دېسە، سەنلەرغۇ مەيلى، مەن ماۋۇ يۇرتنى تاشلاپ كەتسەم
بولىدۇ! شۇڭا، بۇ سۆزنى چىقارماي، دوختۇرنى ئۆيگە ئەكىلىپ-
لا، ئۇنىڭ قورسىقىدىكىنى جىمىقتۇرۇۋەتتىم. . . قىلغۇلۇقنى
ئۆزۈڭ قىلىشىپ، ئىزىنى مەن يوقاتتىم. مەن يەنىلا كەڭ قور-
ساقلىق بىلەن، بوپتۇ، ياشلىق. . . دەۋەتتىم. مەندىن باشقا
ئادەم بولسا، ئاران بېقىپ چوڭ قىلغان قىزىنى بىكاردىن ـ بىكار
ئالداپ خوتۇن قىلىپ، بالا تېپىپ قويسا، ساڭا بۇنداق ياخشى گەپ
قىلىپ ئولتۇرامدۇ؟ پۇت ـ قولۇڭنى سۇرمە قىلىپ، سولاقخانىغا
ئاپىرىپ بېرىدۇ. ئەگەر غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلساڭ، مېنىمۇ ئۇن-
داق قىلمايدۇ دەپ قالما! ئۇ قىزنىڭ ئاتىسى — ئىگىسى مەن!
ئالدىمغا سەككىز يېشىدا چۈشكەن! ئۇقتۇڭمۇ؟ ئەڭ ياخشىسى،
قەسىمىڭ بويىچە، مېنىڭ سىزىقىمدىن چىقما، زىيان تارتمايسەن.
پازىل چوڭ تازا سۈرلۈك قاراپ ئولتۇرۇپ، شۇلارنى دېدى ـ دە،
تازا كىرىلىپ بىرنى ئەسنىۋالغاندىن كېيىن، ئورنىدىن تۇرۇپ،
يەرگە يېتىپ، تەرلەپ ئولتۇرۇپ كەتكەن رىشىتقا: «شۇنداق
بولسۇن!» دەپ قويۇپ، چىقىپ كەتتى.

7

توي قىلغىلى خېلى كۈنلەر بولدى. رىشىت بىلەن نىسا تويى

بولغان يېڭى ئەر ـ خوتۇنلارغا ئوخشاشمايدۇ. پەقەت گەپ قىلمى-
سا بولمايدىغان يەرگە كەلگەندە، بىر ـ ئىككى ئېغىز سۆزلىشىپ
قويىدۇ. بولمىسا رىشىت يېقىندا ئۈچ يىللىق سىناق شەرتى
بىلەن، رەسمىي شتاتلىق ئىشچى بولغاندىن كېيىن، ئىدارە ئاماد-
لىق ساقلاش ئىشىدىن ئاجرىتىلىپ، يازىچە كوپىراتىپىنىڭ ئۆرۈك
سېتىۋېلىپ گۈلە قۇرۇتۇش، يېمىش قۇرۇتۇش، يېزا ئارىلاپ باغ ـ
ۋاران، قوغۇن ـ تاۋۇز سېتىۋېلىش ئىشلىرى بىلەن سىرتتا
ئالدىراش، كۈزدە، چارۋا سېتىۋېلىشتەك ئىشلار بىلەن شۇغۇللى-
نىپ ئالدىراش. . . ئۇنىڭ پۈتۈن ئەس ـ يادى سىناقتىن ياخشى
ئۆتۈۋېلىش ئىدى.
— هە، بالىلىرىم، قانداق ئولتۇرۇۋاتىسىلەر؟ — پازىل
چوڭ كەچتە، رىشىت ئۆيدە بار چاغدا، شۇنداق كىرىپ كېلىدۇ ـ دە،
بەزىدە ئۇزۇندىن ئۇزۇن باراڭ سېلىپ ئولتۇرۇپ، «ئارام ئېلىڭ-
لار!» دەپ قويۇپ، چىقىپ كېتىدۇ. رىشىت يوق چاغدا، گەپ
قىلماي كىرىپ تاماق يەيدۇ، نىساغا قاراپ هىجىيىدۇ. «كەل!» دەيدۇ،
نىسا ئۇنىڭ گەپلىرىگە، هەممە قىلىقلىرىغا پەرۋا قىلمايدۇ.
ئۈنسىز، قارشىلىقسىز، سوغۇق هالدا، سۈكۈت قىلىدۇ. ئۇنىڭ-
دىن يىرگىنىدۇ، نەپرەتلىنىدۇ، قارشىلىق قىلمايدۇ. قان ـ
قېنىغا، روهىغا، يۈرىكىگە، جىسمىغا، هەربىر هۈجەيرىسىگە
سىڭىپ كەتكەن قۇللۇق ئۇنى مانا مۇشۇنداق تۇرغۇن سۇدەك
ئۆلۈك هالغا كەلتۈرۈپ قويغان. . . تۇرغۇن سۇدىن هېچنەرسە
قورقمايدۇ. قانىتى هۆل بولۇپ ئۇچالمىسىمۇ، هېچقانداق خەۋپ
هېس قىلمايدىغان ئۇچار قاناتلارمۇ بۇ سۇغا بەهۇزۇر چۈشۈپ
هۇزۇرلىنالايدۇ، زەهەرلىك يىلانلار، يەنە هەرقانداق ياۋايى مەخ-
لۇقلار ئۇنىڭدا خاتىرجەم هايات پەيزىنى سۈرەلەيدۇ. . . پازىل
چوڭمۇ ئەنە شۇنداق. . . ئۇ نىسانىڭ ياش تېنىدىن پەقەت ئۆزد-
نىڭ تويماس هارام نەپسى ئۈچۈن لەززەت تاپىدۇ. هازىر قارىي-
خان جىگەر راكى بولۇپ، بىر پۈتى دوختۇرخانىدا، بىر پۈتى

گۆر ئاغزىدا. . . ئۇنى توسىدىغان بۇرۇنقى هالى هازىر قالمىغان، مانا بۇ تازا بىر پۇرسەت، ئوبدان غەنىيمەت پۇرسەت. . .

بىر كۈنى كەچ پازىل چوڭ ئۆيدە رىشىت يوق دەپ كىرگەن بولسا كېرەك، ئىشىكتىن كىرمەي تۇرۇپ: «هاي نىسا. . . نىسا. . . بارمۇ سەن؟ ئورۇن. . . » دەپ، گېپى بۇ يەرگە كەلگەندە، ئۇنىڭ ئۆزى ئۆيگە كىرىپ بولغانىدى، ئۇنىڭ سالپاڭ گۆشلۈك يۈزى بىر قىزىرىپ، كېيىن تاتاردى، ئاندىن بوزاردى، كۈلكە ئۇنىڭ ھەممە ھودۇقۇشىنى سۈمۈرۈپ كەتتى:

— ۋاي رىشىت، سەنمۇ باركەنسەنيا؟ . . . هە، يوقلاپ كىرەي دەپ كىرگەنىدىم. بىرنەچچە كۈن بولدى، نىسانى كۆرمىدىم، ئاغرىق ـ سىلاق بولۇپ قالدىمۇ دەپ يوقلاپ كىرىشىم. . . — دېدى ئۇ ۋە رىشىت بىلەن قىزغىن كۆرۈشتى.

— هە، چارۋا سېتىۋېلىش ئىشلىرى قانداق كېتىپ بارىدۇ؟ ئالدىڭلارمۇ؟ هېچ كەلگەندەك قىلمىۋىدىڭلارغۇ؟ سەن چارۋا يۆتكەشكە مەسئۇل، شۇنداقمۇ؟ — دەپ سوراپلا كەتتى پازىل چوڭ.

— يېرىم يولغا كەلگەندە، يولنى سۇ بېسىپ كېتىپتىكەن، ئۈچ تراكتورنىڭ ھەممىسى ئارقا ـ ئارقىدىن پېتىپ قېلىپ، شۇ يەردە قالدى، — رىشىت هارغىن، ئەمما خىجالەت ئارىلاش جاۋاب بەردى.

— دېمەك، چارۋا بىلەن! — پازىلنىڭ چىرايى ئۆڭدى، رىشىت قورقۇپ تاتىرىپ كەتتى.

— سەن بۇ يەرگە يېنىپ كەلدىڭ، چارۋا بولسا تراكتوردا قالدى، پەقەت بىرقانچە قارا نوپۇس يانداقچى تراكتورچى. . . بىزنىڭ زەنجىر تاپاننى ئېلىپ بېرىپ سۆرىتىپ كەلمىدىڭمۇ؟

— تراكتورچىغا دېسەم، ئەتىگەنلىككە، دەيدۇ، — دېدى رىشىت پازىل چوڭنىڭ ئەلپازىدىن چۆچۈپ.

— تراكتورچى دېگەن ماي چاپان كاززاپلار بىلەن قارا نوپۇس

يانداقچىلار، سېنىڭچە، چارۋىنى تاشلاپ بېرىپ كېلىدىغان ئادەملەرمۇ؟ ئۇلار ئاچ قالدۇق، نان تۈگىدى، سويۇپ يېدۇق، تۈگەلىدۇق، كاۋاپ قىلدۇق دەپ، مالنى يېسە، قارا نوپۇسلار بىلەن بىرلىشىۋېلىپ مالنى ئەپقېچىپ، كېيىن، قارا نوپۇسلارغا كۈچىمىز يەتمىدى، ئۇلار ئەپقاچتى دەپ مالنى تىقىۋالسا، سەن ئۇ داردىن قاچقان قارا نوپۇسلارنى قەيەردىن تاپىسەن؟ تراكتورچىلارنى قانداق قىلالايسەن؟ دۆلەتكە زىيان بولسا، ماقۇل، تۆلەرسەن، سىناقتىكى ئادەمسەن، خىزمەتتە ئەستايىدىل ئەمەس، مەسئۇلىيەتسىز دەپ ئاتىلىپ قالساڭ، ئۇ چاغدا، ئىشلىرىڭ قەيەرگە بارىدۇ؟ يۈگۈر، دەررۇ ئاۋۇ بىزنىڭ بەز قۇلاق تراكتورچىغا يا جىڭلى كېچىچە بېرىپ ئەكېلىڭلار، دېدى، دە! غىدىڭ ـ پىدىڭ قىلسا، ياقىسىدىن سۆرىگەنچە، مېنىڭ يېنىمغا ئەكىر! ئاتىكاچىلىقنى جايىدىن چىقىرىمەن، — دەپ قەتئىي بۇيرۇق قىلدى ئۇ.

رىشىت ھېرىپ ـ ئاچقىنىنى ئۇنتۇپ، تەرى قۇرۇماستىن، يەنە چىقىپ كەتتى. ئۇ، بوسۇغىغا بېرىپ، ئارقىسىغا يەنە بىر بۇرۇلۇپ قارىدى. ئۇنىڭ چىرايى پۈتۈنلەي قارىداپ كەتكەن، كۆزلىرىدىن چەكسىز دەرد ـ ئەلەم چاقنايتتى، ئەمما چىقىپ كەتتى.

پازىل چوڭنىڭ تاقىتى قالمىغانىدى: «كەل نىسا!» دېدى ئۇ. بۇ قېتىم، نىسانىڭ تەنلىرى شۈركۈنۈپ تىكەنلەشتى، ئۇنىڭ كۆزلىرى سەل ئەندىشە بىلەن ئىشىككە تىكىلدى. پازىل چوڭ ئاغزىنى چاكىلدىتىپ، بېشىنى سىلىكىپ، ئۇ ئەمدى كەلمەيدۇ، دېگەن مەنىنى بىلدۈردى. . .

يەر شارى ئۆز ئوقىدا ئايلانغىنى بىلەن، نان بىر ئۇلدا پىشمىغاندەك، يىللار ھەرخىل كۆرۈنۈشلەر بىلەن ئالمىشىدۇ. مانا مۇشۇ ئۆزگىرىشلەر ئىچىدە، پازىل چوڭ پېنسىيىگە چىقتى، رىشىت سىناقتىن ئۆتۈپ، تۆمۈر تاۋاقلىق ئادەمگە ئايلاندى. پازىل چوڭ پېنسىيىگە چىقىپ ئەتىسى، رىشىت نىسانى ئۆيدىن

قوْچىقىدا بىر بالا بىلەن قوغلاپ چىقاردى. . . نىسا يەنە باشپاناھ-
سىز كوچىدا قالدى. . . كىشىلەر ئۇنىڭغا ئىچ ئاغرىتىشىپ،
پۇل بېرىدۇ. نىساغا ئەمەس، ئۇنىڭ قولىدا ناسىۋال قاپىقىدەك
ساڭگىلاپ، بىر قەۋەت قاسماق ئىچىدە قالغان ئاۋاق بالىغا ئىچ
ئاغرىتىپ پۇل بېرىدۇ. . . نىسا قەيەردە كەچ بولسا، شۇ يەردە
ئۇخلايدۇ. ئۇخلىغاندا، غەزەل ئوقۇيدۇ. ئۇنىڭ ئوقۇغان غەزىلى-
نىڭ ئاھاڭى ھېچبىر نېمىگە ئوخشاشمايدۇ، سۆزىنى پەرق قىل-
غىلى بولمايدۇ. چاچلىرى چىگىلىشكەن، يۈزلىرىنى قاسماق
باسقان. . . ئالدىغا مېۋە شۆپىكى، ئۈچكە، مۇز چوكىنىڭ ياغى-
چى، تۈگمە، سۆڭەك، قۇشقاچنىڭ ئۆلۈكى، ئالدىغا ئۇچرىغان
ھەممە نېمىنى سالىدۇ، كېيىن ئاپىرىپ، ئۆزىنىڭ ئاغزىغا سالى-
دۇ، بالىنىڭ ئاغزىغا سالىدۇ، تۈكۈرىدۇ. . . كاززاپلار: «نىسا-
خان، بىر موچەن بېرىمەن، ئاۋۇ كىشىنى قولىقىدىن تۇتۇپ
بىرنى سۆيۈۋەت! » دەيدۇ. نىساخان دەررۇ بېرىپ، ئۇ كىشىگە
ئېسىلىدۇ، گالۋاڭلىرىنى سۆيۈۋالىدۇ. كۈلكە ـ قىقاس چىقى-
دۇ. چىچەنلىرى ئۇنى ئىتتىرىۋېتىدۇ، كاچات بىلەن ئۇرىدۇ،
يەنە كۈلكە كۆتۈرۈلىدۇ، كىشىلەر توپلىشىدۇ. كاززاپلار يەنە
ئۇنى گەپكە سالىدۇ: «نىساخان، مۇشۇنىڭ ئىچىدىكى ئاشناڭنى
ساناپ چىقە، بەش موچەن بېرىمەن» دەيدۇ. نىساخان چىرايلىق
ياش يىگىتلەرنى، مويسىپىتلەرنى، كادىرلارنى كۆرسىتىپ: «ما-
ۋۇنىڭ بىلەن پالانى يەردە. . . »، «ئاۋۇ بىلەن پۇستانى يەردە. . . »
دەپ ئۆزى ئاغزىنى تۇتۇپ كۈلىدۇ. . . بىر قولىدا ناسىۋال
قاپىقىدەك ساڭگىلاپ تۇرغان بالا. . . بەزىدە يىغلايدۇ، بەزىدە
ئۇخلايدۇ. نىساخان شۇئان قاچىدىكى پاسكىنا نەرسىلەرنى، مېۋە
شۆپۈكلىرىنى، سۆڭەكلەرنى قىزلارغا ئاتىدۇ، قىزلار قاقشايدۇ،
ئۇنىڭدىن قورقۇپ قاچىدۇ. يەنە كاززاپلار سورايدۇ: «نىساخان،
بالاڭنىڭ دادىسى كىم؟ » «ھە، ماۋۇنىڭ دادىسى ھەربىي. . . ئې-
سىل ھەربىي. . . ياق، بىر چۆلە ماز ھەربىي. . . ياق، ياق. . .

بالامنىڭ دادىسى چوڭ باشلىق. . . ناھايىتى يوغان باشلىق. ماۋۇ
قورسىقىمدىكىنىڭ دادىسى — سەن! . . . » شۇئان قاتتىق كۈلكە كۆتۈرۈ-
لىدۇ. ئۇ، تاماشا كۆرگۈچىلەرنىڭ ئالدىغا كېلىدۇ ـ دە: «ھە. . .
كۈلۈپ، ئىت يالىغىدەك بولۇپ كېتىپسەنغۇ؟ . . . ئاشۇنداق
گەپ قىلىپ، سېنى كۈلدۈرۈۋېتىمەن، سۆلىتىڭگە بېقىپ پۇل
بەرسەڭچۇ ئەي پوخۇر شەپكە. . . سۆلىتىڭنى سوپەك تراكتور تارتال-
مايدۇ. . . ئىسىت، ساڭا ئاشنا بولغان قىزغا! . . . » دەيدۇ. ئېتىكى
ئاشۇ ۋاراقلاپ تۇرغان كۈلكىلەر ئىچىدە، پارچە پۇلغا تولىدۇ،
شۇنىڭ بىلەن، بىر بۇلۇڭغا قاراپ كېتىدۇ ـ دە، پۇللىرىنى
رەتلەپ ساناشقا باشلايدۇ. . .
كىشىلەر، بولۇپمۇ ياشلار ھەر كۈنى كىنوغا كىرىشتىن
ئاۋۋال، نىساخاننىڭ ئەنە شۇ تاماشىسىغا داخىل بولۇشىدۇ. ئۇ-
چىيى ئۇزۇلگۇدەك كۈلۈشۈپ، بىر ـ بىرىنى مازاق قىلىشقىنى-
چە، كىنوغا كىرىپ كېتىشىدۇ. . .

ئومىقىم، كۆزۈڭنى ياشلىما!

(پوۋېست)

1

ھېچقانداق ئەر، بالاغەتكە يەتكەن، ھېسسىياتى دولقۇنلىنىپ
تۇرغان، خىياللىرى ئۇچقۇرلىشىپ، قانلىرى قىزىپ، يۈرىكى
ئويناقلاپ تۇرىدىغان بىر ياش يىگىت، ئۆزىگە ئوخشاش، ئۆزىنىڭ
تەڭ دېمەتلىك جان دوست ئاغىنىسىنىڭ قولىنى چىڭ تۇتسا،
ئوينىشىپ ئولتۇرۇپ، بىر - بىرىنى قىچىقلىسا ياكى پومىداقلاپ
بېسىشسا، چېلىشىش ئۇچۇن، بەللىرىنى مەھكەم قورۇپ چىڭ
قۇچاقلاشسا، ئۇنىڭدا ھېچقانداق غەيرىي سېزىم بولمايدۇ. قىز-
لارمۇ دەل شۇنداق. . . مانا ھازىر ئۇمۇ دەل شۇنداق. ئۇنىڭ
بۇ تۇرقىنى كۆر! ئۇ دوستىنىڭ ئۆزىنىڭكىدەك نازۇك ئاق قول-
لىرىنى تۇتتى، ئۇنىڭ يۈرىكى قالايمىقان سوقۇۋاتاتتى، ئۇنىڭ
يۈرىكى قانداقتۇر ئانىسىدىن يىراقلاپ تېنەپ قالغان ياش تايچاققا
ئوخشايتتى. تايچاق قاراڭغۇ بىر ئۆڭكۈر ئاغزىغا كېلىپ قېلىپ،
يالت قىلىپ چاقنىغان كىچىككىنە بىر يېشىل نۇردىن ئۈركۈپ
قورقۇپ كېتىپ، قورقۇنچ ئىچىدە ئېگىز خادا تاشلارغا ئۆزىنى
ئۇرۇپ، جىلغا سۈيىدەك تاشتىن تاشقا سەكرەيدۇ. . . ئۇنىڭ
پۈتۈن ۋۇجۇدىنى قورقۇنچتىن ئىبارەت غايىبانە ئاڭ ئىگىلىگەن. . . ئاشۇ
تايچاق قىزنىڭ يۈرىكى ئىدى. ئۇ ھازىر قورقۇنچتىن، غايەت زور
قورقۇنچتىن باشقا ھېچ نەرسىنى ھېس قىلمايدۇ، پۈتۈن دۇنيا
مۇشۇ ئۆزىنىڭ ئۇچىسىغا ئارتىلىش ئالدىدا تۇرغان ئاجايىپ گۈ-
زەل، قىممەتلىك توپ - توپ كىيىملەر، ئۆزىگە شوخلۇق ھەم

شادلىق ئىچىدە قاراپ كۈلۈپ تۇرغان بىر - بىرىدىن گۈ-
زەل ياسىنىشقان دوستلىرى، ھەممە چىرايلار، مۇشۇ قىزلار
ئولتۇرغان چىرايلىق ئۆيلەر. . . ھەممە، ھەممىسى. . . ئۆزد-
نىڭ سۆيۈملۈك دوستلىرى، ئاتا - ئانىسى، ھەممىسى. . .
ئۇنىڭغا قورقۇنچلۇق بولۇپ كۆرۈنگىلى تۇرغانىدى. ھەممە چد-
رايدا ئاشۇ تېپچەكلەپ بار كۈچى بىلەن چاپچىپ ئويناقلاپ كېتىپ
بارغان تايچاقنى قورقۇتۇۋەتكەن يېشىل نۇرنىڭ جۇلاسى بار. ئۇ
نۇر مۇشۇ ھەممە كۆزلەردىن چىقىۋاتىدۇ. ئۇ نۇر ئاشۇ كۆزلەر-
دە، ماڭا مېھرىباندەك، كۆيۈمچاندەك، ماڭا يېقىندەك تۇيۇل-
غان ھەممە كۆزلەردە بار. . . ئۇ ماڭا شۇنچە يېقىن. . .
مېنى جېنىدەك كۆرىدىغان دادامنىڭ كۆزىدىمۇ جىق بار. مەن
ئۇچۇن قورقۇنچلۇق بولغان نۇر نېمىشقا مېنىڭ مېھرىبان دادامدا
بولىدىغاندۇ؟ مېنىڭ جان دوستلىرىمدا بولىدىغاندۇ؟ ئۇلار نې-
مىشقا مېنى شۇنچىۋالا قورقۇنچقا سالىدىغاندۇ؟ قورقۇتۇپ ئۆلتۈ-
رەمدىغاندۇ؟ ياق، ياق، قورقۇتقانغا ئۆلۈپ قالمايمەن، مەن كد-
چىك، بەش ياش چېغىمدا، ئانام ئاجىز قوللىرى بىلەن مېنىڭ
كىچىككىنە يۈزۈمنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ تىترەپ تۇرغان
لەۋلىرى ئارىسىدىن مەن بىلمەيدىغان گەپلەرنى چىقىرىپ، بىر-
دىنلا كۆزلىرى چەكچىيىپ، ئېڭىكى چۈشۈپ، قورقۇنچلۇق ھا-
لەتكە چۈشۈپ قېلىپ، ئاغزى ئېچىلىپ قالغاندىمۇ، مەن قورقۇپ
كەتمىگەن. . . چىرايلىق ئۆگەي ئانام، ئۇچى قىزارغان تۆمۈر
كۆسەينى كۆزۈمنىڭ ئىچىگە تىقىۋەتكۈدەك بولۇپ: «ئەي سوك،
پىشانەمگە ئۇنگەن شۇمبۇيا سوك، مېنى خاپا قىلامسەن ـ ھە،
يەنە خاپا قىلامسەن ـ ھە؟ داداڭغا چاقامسەن ـ يوق؟»
دەپ قورقۇتقاندىمۇ بۇنداق قورقمىغانىدىم. يالغۇز ئۆيگە سولاپ
قويۇپ، باشقا يات ئەر كىشى بىلەن كۇسۇرلاشقاندىمۇ قورقمد-
غان. دادامغا دېمىگەنىدىم. پەقەت، پەقەت قورقمىغانىدىم. مەن
قورقماي دائىم جېدەل قىلغانىدىم. مەن دادام بار ھەم يوق

چاغلارنىڭ ھەممىسىدە قىلچە قورقماي، ئانام ئاشۇ كۆزى چەكچەيىپ قىلىپ ئۆيدىن غايىب بولغاندىن كېيىن ئانامنىڭ ئورنىدا پەيدا بولۇپ، دادام بىلەن ئانامغا ئوخشاش يېقىن تۇرۇپ سۆزلىشىدىغان، كۈلۈشىدىغان، دادامنى گويا ئانامدەك چاقىرىدىغان بۇ ئايالغا ئاجايىپ ئۆچ ئىدىم. بەك ئۆچلۈكۈم كەلگەن. دادامنىڭ يېنىغا كەلسىلا، دادامغا گەپ قىلسىلا، مەن چىرقىراپ يىغلىغان، دادام مېنى شۇنچە ئالدايمۇ، «ئانا» دېگۈزەلمىگەنىدى. ئۇ ئايالغا مىختەك قادىلىپ تۇرۇپ: «ئەي قېرى، بۇ ئانام ياتقان يوتقان، سەن ياتما، سەن تۇتما! ئانا. . . ئانا. . . ئەي قېرى، بۇ ئانام ئولتۇرغان كۆرپە، سەن ئولتۇرما! . . . ئەي قېرى، مېنى توسىماسەن! » دەپ يىغلىغان. مەن بۇلارنى دادام بار ھەم يوق چاغلارنىڭ ھەممىسىدە ھېچنېمىدىن قورقماي دېگەنىدىم. دادام يوق چاغدا، ئۇ ئۇرسىمۇ، چىمدىۋالسىمۇ قورقمىغانىدىم. . .

يېشىل نۇر ئەجەب قورقىتىۋەتتى. بەكمۇ قورقۇنچلۇق. قىزغا يېنىدىكى ھەمراھلىرىنىڭ، قىز دوستلىرىنىڭ ھەممىسى قورقۇنچلۇق تۇيۇلدى. بىردىنلا ئۇ مۇشۇ قورقۇنچ ئىچىدىن ئۆزىگە پاناھلىق بەرگۈچى غايىبانە بىر يۆلەنچۈك باردەك تۇيۇلدى. ئىشقىلىپ بىر يېقىملىق، ئۆزىگە شۇنچە يېقىن بىر قول سوزۇلغاندەك بولدى. ئۇنىڭ قورقۇنچتىن ئۆيۈشقان ۋۇجۇدىغا بىرخىل ئىسسىق ئېقىم تارالدى، قانلىرى تومۇرلىرىدا قىزىشقا باشلىدى، يۈرىكى ئاشۇ غايىبانە قولغا تەلپۈندى. ئۇنىڭ قورقۇنچلۇق ھېسسىياتى بىردىن تاتلىق بىر تۇيغۇغا ئايلاندى. ئىختىيارسىز ئۇنىڭ چىرايىدىكى ئەسەبىيلىق ئىللىق تەبەسسۇمغا ئايلاندى، تاتارغان ئاپئاق يۈزىگە قان يۈگۈرۈشتى، گويا يىگىتنىڭ ئوتلۇق بېقىشلىرىدىن ھاسىل بولغان نازۇك تۇيغۇدەك بىر خىل تۇيغۇغا چۆمۈلدى، يىغىدىن قىزارغان، ئىششىغان قاپاقلىرىغا تەبەسسۇمدىن ھاسىل بولغان نازۇك، ئىنچىكە، چىرايلىق ئۇششاق سىزىقچىلار

ئولاشتى. ئۇزۇن، قويۇق قاپقارا قايرىلما كىرپىكلىرى تاتلىق تۇيغۇدا ھىملىشىپ، مەڭزى ئاناردەك قىزىرىپ، قىزىپ كەتتى. ئۇنىڭ چىرايى شۇنچىلىك ئوماق، چىرايلىق تۇسكە كىردىكى، ئۇنىڭ يېنىدىلا ئولتۇرغان ئەڭ يېقىن دوستى شەرىپىمۇ كىچىكىدىنلا بىرگە ئويناپ چوڭ بولغان دوستى مېھرىئاينىڭ بۇنچىلىك چىرايلىق ھەم گۈزەل ئىكەنلىكىنى ئەمدى ھېس قىلغان، ئۇنىڭ شۇنچىلىك ئوماق، چىرايلىق بولۇپ كەتكىنىنى ئەمدى كۆرۈۋاتقاندەك تىكىلىپ قاراپ قالدى. . . مېھرىئاينىڭ مەڭزى خۇددى كۈزدە ۋايىغا يېتىپ ئىسىلىپ پىشقان چىلاندەك پارقىراپ كەتتى. كىچىككىنە ئاغزى، بوياقتەك لەۋلىرى ناھايىتىمۇ شېرىن بىر نەرسىنى شۈمۈۋاتقاندەك توختىماي يىمىرىلىپ بىر نەرسىلەرنى پىچىرلايتتى. تەنلىرى توختىماي جۇغۇلداپ تىترەپ كېتىۋاتقاندەك ئىچىگە تارتىپ كەتتى، كۆزى، يۈزى زىنىخلىرى شېرىن تەبەسسۇمدىن مەست بولغاندەك ئىدى. . .

مېھرىئاي گويا ھېلىقى غايىبانە گەۋدىگە ئاشىق بولۇپ، ئۇنىڭغا قولىنى سوزماقتا، ئۇنى بارلىقى بىلەن ئۆزىگە تارتماقتا.

ئۇ كىمنىڭ گەۋدىسىدۇر؟ شۇنچىلىك تونۇش گەۋدە، تونۇش قول! ئاھ. . . بۇ قول بىر سوزۇلسىچۇ. . . ئۇنى بىرلا قۇچاقلىغانچە، ئۆزى ئۇچۇن ھەشەمەتلىك خۇشال توي نەغمىسى ئۇزۇلمەي ياڭراپ تۇرغان بۇ دوزاختىن ئېلىپ چىقىپ كەتسىچۇ! ئۇ كۆرمەيۋاتامدۇيا؟ خۇددى قارىغۇ تەقدىرىگە ئوخشاش! يۈرەك نىداسىنى ئاڭلىمايۋاتامدۇيا؟ خۇددى گاس ئاشىققا ئوخشاش! ئۇ قولنى مەن تۇتۇۋالاي، تارتىپ ئەكىلىپ كۆكسۈمگە باساي، كۆكسۈمگە سىغمايۋاتقان يۈرىكىم بىرئاز ئارام تاپار. ئاشۇ شېرىن سېزىم ئىچىدە گويا ئۆزى ئاشۇ گەۋدىنىڭ باغرىدا تۇرۇۋاتقاندەك شېرىن ھېسسىيات ئىچىدە مېھرىئاي ئاشۇ خىيالنى سۈرمەكتە ئىدى. . . ئاشۇ خىيالنىڭ يۈرىكىگە بەرگەن غايىبانە سېھرىي كۈچىدىن مېھرىئاي قولىنى ئاشۇ غايىبانە قولغا سوزدى، يەتمى-

ـدى، بەكـرەك سوزدى، يەنە يەتمـدى. باياتىن بىرى تەلمۈرۈپ
قاربغانـدى، چاقـرماق بولۇپ ئاغزىنى مـلىڭ قىتـملاپ ئۆمەللـگە-
نـدى، ئۇ گەۋدە ياكى يىراقلاپ كەتمـدى، ياكى يېقىنلاپ كې-
لمـپ، تەلمۈرۈپ تۇرغان بۇ گۈزەل بىچارىنى، ئۆزىدىن مەنۋى
كۈچ تىلەپ ئولتۇرغان ئاجىز، يۇمران، پاك، نازۇك، قىزغىن،
ئوماقنى قۇچىقىغا ئالـمـدى. ئۇ مـلىڭ قىتـملاپ ئۆزىگە ئىشارەت
قىلدى، قاپقارا خۇمارلاشقان كۆزلـرى بىلەن ئۆزىگە چاقىردى.
كـرپىكى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ساناقسىز قېتىم جۇپلەشتى، قىمىر-
لـمـدى. . . كۆزلـرىدىن يۇرەك سۆزىنى مـلىڭ قېتـملاپ تەكرار-
لـدى، ئەمما كەلمـدى. . . مانا ئاخىر ئۇ ئۆزىدىكى بارلىق نو-
مۇس، قىزلىق نازاكەت، نازلىق پەردىلەرنى قايرىپ تاشلاپ،
قۇربان بەرمەك بولدى. تەقدىر شۇنداق ئوخشايدۇ. . . قىز بالى-
نىڭ، ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ تەقدىرى ئاشۇنداق ئوخشايدۇ. . . ئۇ
ئاخىر كۈچەپ تۇرۇپ قولىنى سوزدى. «ئاھ. . . نېمىگە قارايلا،
نېمىنى كۈتۈۋاتىلا، مانىغۇ مەن. » ئۇ شۇنداق دەپلا، ئۆزىگە
سوزۇلغان، ئەمما يېقىن كەلمىگەن قولنى كاپ قىلىپ تۇتتى -
دە، غايىبانە، ئۆزىگە تونۇشلۇق گەۋدىنى كۈچەپ تارتىپ
باغرىغا باستى. «مەن. . . مەيلى، مېنى تاشلىۋەتسىلىمۇ، يا-
راتمىسىلىمۇ سىلىگە شۇنچە غەزىپىم كەلسىمۇ، سىلىنىڭ ۋىجدا-
نسىزلىقلىرىدىن ئۆمۈر بويى نەپرەتلەنسەممۇ، مەن يەنىلا. . .
مەن يىتتۈرۈپ قويغان نەرسەمنى يەنىلا سىلىدىن تاپالايمەن.
مېنىڭ يۈرىكىم يەنىلا سىلىدە ئىكەن. مەندىن ھەرقانچە يىرگەن-
سىلىمۇ، ماڭا كۆڭۈللىرىدە بىر تال كىچىك ئالمىچىلىك ئورۇن
بولمىسىمۇ، مەن ئۈچۈن، مەن ئاجىز ئۈچۈن بولسىمۇ، مەن
سىلىدىن كۈتكەن چىرايلىق سۆزلىرىدىن، مەن تەشنا بولغان
سۆزلىرىدىن بىرنى بىر قېتىم قۇلىقىمغا پىچىرلاپ دېسىلە.
مېنى ئاشۇ قوپال، كۈچلۈك قوللىرى بىلەن بىر قېتىم ئۆزلىرى-
گە تارتسىلا. مەن مۇشۇ لەززەتنىڭ كۈچى بىلەن بىلمەي قالاي،

ئۆزۈم خالىمىغان ئەڭ يىرگىنچلىك پاسكىنا سۇ ئازگىلىغا چۈ-
شۈپ كەتكىنىمنى بىلمەي قالاي، ئازگالدىكى سېسىق قارا لايغا
مىلەنگەن يىرگىنچلىك پاقىنىڭ ماڭا چاپلاشقانلىقىنى بىلمەي
قالاي، گويا كاككۇك زەينەپنىڭ مەستخۇشلۇقىدا خۇدىنى بىل-
مەي، كۆزىنى چىڭ يۇمۇپ تۇرۇپ، پاقىنىڭ يالاشلىرىنى خىيا-
لىدا زەينەپكە ئوخشىتىپ مەنۋى كۈچ ئېلىپ، ئۆزىنى بۇلغىغى-
نىغا ئوخشاش، مەنمۇ شۇنداق بولاي.

مېھرىئاينىڭ قىمىرلىغان بوياقتەك لەۋلىرى ئەنە شۇلارنى
يادلىغانىدى. ئاشۇ كۈچ بىلەن ئۇ يېنىدىكى شەرىپەمنىڭ قولىنى
كاپپىدە تۇتۇپ چۆچۈتۈۋەتتى. ئۇ چۆچۈشتىن ئۆزىگە كېلىپ
بولغۇچە، ئۇنى شۇنچىلىك قاتتىق ئۆزىگە تارتىپ، باغرىغا شۇن-
چىلىك قاتتىق باستىكى، شەرىپەمنىڭ جانسىز، نازۇك ئۇستىخان-
لىرى ئاجايىپ ئەسەبىي، تەلۋە كۈچتىن غىرىسلاپ، «ۋايجان! » دەپ
ۋارقىرىۋەتتى. مۇشۇ ئاۋاز، قول، گەۋدىنىڭ تەسىرى بىلەن
مېھرىئاي دەرھال ئېسىگە كېلىپ، ئۇنى قويۇۋەتتى ھەم قورقۇش
ئىچىدە كۆزىنى لاپپىدە ئاچتى. شەرىپە ئاغرىقتىن تولغاندى،
چىرايى پۈرلىشىپ كەتتى. ئۇ مېھرىئايدىكى بۇ كۈچتىن ھەيران
قالدى. ئۇنى تۇغۇلۇپ مۇشۇ كۈنگىچە ھېچكىم مۇنداق قاتتىق
قۇچاقلاپ باقمىغان، ئۇستىخانلىرىنى غىرىسلىتىۋەتمىگەن،
كۆكسىنى مىجىپ ئاغرىتىۋەتمىگەن. ئۇنى ھەتتا يىگىتى بىر
قېتىم قۇچاقلاپ باققان، ئەمما بۇنىڭدىن نەچچە ھەسسە بوش
ئىدى. ياش يىگىتنىڭ بىر قېتىم قۇچاقلىشىنى بېشىدىن كەچۈر-
گەن، ئەمما بۇنداق قوپال ئەمەس ئىدى. ئۇنىڭدا ئاغرىنىش
ئەمەس، بىر خىل يېقىملىق، شېرىن تۇيغۇ ھاسىل بولغان،
سىرتىدا ناز قىلىپ، خۇيلىنىپ تازا قاتتىق يىغلاپ، ئەيىبلەپ،
مايتارتىپ، يىگىتنى بىر ھازا ئۆز - ئۆزىنى ئەيىبلىتىپ،
يالۋۇرتىپ، ۋەدە قىلدۇرغان بولسىمۇ، كۆڭلىدە، يۈرىكىدە تازا
شېرىن ھېسلاردىن لەززەتلەنگەن، ئۆزى قورقۇنچلۇق دەپ ۋەھىمە

قىلىدىغان، ئەمما ئۆزىمۇ سەزمىگەن ھالدا تەلپۈنىدىغان ئەرلەرنىڭ قوپال ئۈستىخىنى، قاتتىق قۇچىقىدىن بۇنداق ئىللىق سىزىم ھاسىل بولىدىغانلىقىنى ئويلىمىغانىدى. شۇڭا، ئاغزىدا، تىلىنىڭ ئۇچىدا خاپا بولغان بىلەن، يۈرىكىدە، يەنە بىر قېتىم، پەقەت بىرلا قېتىم بۇنىڭدىن سەل چىڭراق قۇچاقلاپ قويسا ئىدىكەن، دېگەننى يادلىغانىدى. ئەمما يەنە قۇچاقلانسام بولمايدۇ، قىممىتىم ھەربىر قۇچاقلاشتا بىر بالداق تۆۋەنلەيدۇ دەپ، ئۆزىنى ئەيىبلىگەنىدى.

مانا ئەمدى ئۇ مېھرىئايدىن كۆڭلىدە رەسمىي رەنجىدى، ئەمما چىرايىدا كۈلۈپ تۇرۇشقا مەجبۇر. ئادەتتىكى چاغلار بولسا، ئۇرۇشۇپ قالغان، ھەتتا بىرنەچچە ۋاقىتقىچە مايىتارتقان بولاتتى. ئەمما ھازىر ئۇنداق قىلالمايدۇ. چۈنكى ھازىر بۇ دوستىنىڭ قىزلارنىڭ بېشىغا كېلىدىغان تويى، يىگىتنىڭ قۇچىقىغا رەسمىي خوتۇن بولۇپ كىرىدىغان تويى بولۇۋاتىدۇ، ئۆزى چىش - تىرنىقىغىچە قارشى توي، خۇشال نەغمە - ناۋا. ئەمما دوستىنىڭ بېشىدا مىڭ پاتمان قايغۇ - ھەسرەت بار. ئۇ ھازىر چىرايلىق سۆزگە، ئۆزىنىڭ ئەڭ يېقىن دوستىدىن كۈتىدىغان تەسەللىگە مۇھتاج. ئۇنىڭ بۇ ئەسەبىي قىلىقى ئۈچۈن ھازىر زەربە بېرىپ ئىچىنى بوشاتماسلىق، كېيىنكى كۈنلەردە، ئۇنىڭ خۇشال كۈنلىرىدە رەنجىۋېلىش كېرەك.

مېھرىئاي چۆچۈپ كەتتى، ئۆزىنىڭ شۇنچىۋالا كۈچىدىن چۆچۈدى. ئادەتتە ئۇ تولىمۇ ئاجىز، جانسىز ئىدى. بۇ كۈچ ئۇنىڭغا قەيەردىن كەلگەندۇر؟ جان ھەلقۇمغا كېلىپ قالغان، پۈت - قاناتلىرى بوغۇچلانغان كەپتەر باچكىسىمۇ، قوي قوزىسىمۇ، كېلىمغا پىچاق سۈرۈلۈپ قىزىل قان شۇرقىراپ ئاققاندا، قان چىرىتىلداپ چاچرىغاندا، جان ئاچچىقىدا ئۆزىنىڭ ئاجىز بەدىنىدىكى ئاخىرقى ھاياتىي كۈچىنى بىر قېتىم نامايەن قىلىدۇ. ئۆزىمۇ شۇنداق. ئۇ تۇغۇلۇپ چوڭ بولۇپ، شۇنچە گۈزەل لاتاپىتى بىلەن

پەخىرلىنىپ، مەغرۇرلىنىپ ياشىغان قىزلىقى بىلەن بۈگۈن ھېلى بىر يىرگىنچلىك، ئۆزى پەقەت ياراتمايدىغان، ياخشى كۆرمەيدىغان، چۈشەنمەيدىغان يات بىر ئەرنىڭ ئايىغىدا تاپان ئاستىدا مىجىلغان توقاچقا ئوخشاش ئېچىنىش بىلەن خوشلىشىدۇ.

بىراق بۇ كۈچ ئىنتىلىش بىلەن قېچىش، سېغىنىش بىلەن يىرگىنچتىن كەلگەن كۈچ ئىدى. ئۇ كۆكسىگە باسقان قولدىن، باغرىغا باسقان گەۋدىدىن، بۇرۇنقى يىگىت قولىدىن، يىگىت باغرىدىن، يىگىتنىڭ قوپال گەۋدىسىدىن ئۆزىنىڭ يۇمران ۋۇجۇدىغا تارىلىدىغان ئەڭ شېرىن سېزىمنى دەپ قۇچاقلىغانىدى، ئەمەلىيەتتە قۇچاقلىغىنى ھېچقانداق ھېسسىياتسىز، ئۆزىگە ھېچقانداق لەززەت بېغىشلىيالمايدىغان گەۋدە بولدى. ئۆزى بىلەن ئوخشاش گەۋدە، كۆكسىمۇ ئوخشاش، بىلەكلىرى، بەللىرى، سۆڭەكلىرى، ھەممە، ھەممىسى ئوخشاش نەرسىلەر. ئوخشاش نەرسىلەر ھاياتتا بىر - بىرىگە ئاساسەن ئېھتىياجلىق بولمايدۇ.

مېھرىئاينى بىردىنلا قاتتىق پۇشايمان، ھەسرەت يىغىسى تۇتتى. ئۇ ئىزا ھەم ئەلەمدىن يەنە ئەسەبىيلەرچە ئۆزىنى تاشلاپ يىغلىۋەتتى. ئۇنىڭ ئاۋازى تولا يىغلاپ پۈتۈپ قالغانىدى. سىرتتىن، ياندىكى ئۆزىنىڭ قورۇسىدىن توينىڭ قىزغىن، جىددىي شاۋقۇنى، سازەندىلەرنىڭ شوخ، ياڭراق توي نەغمىسى ئۇزۇلمەي ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. شاد كۈلكە، بولۇپمۇ ئاياللارنىڭ جاراڭلىق كۈلكىلىرى ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ.

قىزلار ئولىشىپ مېھرىئايغا يەنە نەسىھەت قىلغىلى، تەسەللى بەرگىلى تۇردى، ئەمما مېھرىئاي ھەسرەت بىلەن يىغلىماقتا. . .

2

يىغلىمىغىن، ئومىقىم، بولدى بەس. بۇ يالغۇز سېنىڭ بېشىڭغا كەلگەن قىسمەت ئەمەس. ساڭا كەلگەن دەرد - ئەلەمۇ

ئەمەس. سەن ئۆزۈڭنى پەقەت هازىرلا ئاجىز، بىقاۋۇل ھېسابلا-
ۋاتامسەن؟ يالغۇز سەنلا ئەمەس، سېنىڭ تەڭتۇشلىرىڭ، ئاچا -
سىڭىللىرىڭ، سېنىڭ ساناقسىز دوستلىرىڭ ساڭا ئوخشاش ئا-
جىز بەختسىزلەر. ئۇلار بۇرۇن ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىنى بىلگەن
بولسىمۇ، تىلغا ئېلىشقا كۆڭلى ئۇنىمىغان. باشقىلارنىڭ تىلغا
ئېلىشىنى خالىمىغان، كېيىن، پەقەت كېيىنلا، بۇ ئېغىر قىس-
مەتلەر نۆۋەت بىلەن ئۆز بويىنىغا قىسماق سالغاندىلا، مانا ساڭا
ئوخشاش، خۇددى ساڭا ئوخشاشلا زارلىغان. قاقشىغان... ئۆ-
زىنىڭ ئاجىزلىقىنى، ئۆز قوۋمى ۋە ئۆزلىرى ياسىغان ساناقسىز
تەقدىر قىسماقلىرىنى بىلگەن. بۇ قىسماقلارنى باشقا بىرى ئە-
مەس، ئۆزلىرى — ئاكىسى ئۇكىسىغا، ئاتىسى بالىسىغا، ئانىسى
قىزىغا، ھەتتا نەۋرە - چەۋرىلىرىگە ئۆزلىرى ياساشقان... ئۆز
يوللىرىغا ساناقسىز، پۈت پاتقۇدەك يەر قالدۇرماي قىسماق قۇ-
رۇپ، بىرقەدەم باسسىلا ئۇنى دەسسەپ ئاللاغا شىكايەت قىلىپ،
تەقدىردىن زارلىنىدىغانلىقىنى، ھەربىرى پەقەت ئۆزى قىسماققا
چۈشكەندىلا، ئاندىن ھېس قىلىشقان. ئادەملەر، سىلەر قىسماق-
نى ئۆز قولۇڭلار بىلەن بىر - بىرىڭلارنىڭ يولىغا، ئۆز يولۇڭلارغا
قۇرۇپ، ماڭالماي زارلىنىسىلەر. باشقا بىرىنىڭ كېلىپ يولۇڭ-
لارنى بۇ قىسماقلاردىن تازىلاپ بېرىشىنى، غايىبتىن كېلىپ
تازىلاپ بېرىشىنى ئۈمىد قىلامسىلەر؟ بۇ ھەرگىز، ھەرگىزمۇ
مۇمكىن ئەمەس... ئۆزلىرىڭلار قېرىنداش تۇرۇپ، بىر -
بىرىڭلارغا قىلغان كۆيۈمچانلىقىڭلار شۇ، باشقا بىراۋلار سىلەر-
نىڭ ساناقسىز، ئۈستى - ئۈستىلەپ قۇرۇلغان قىسماقلىرىڭلارنى
قانداقمۇ يىغىشتۇرۇپ بېرەلىسۇن؟ بۇ خام خىيالىڭلارنى ھېچ-
كىمگە تاڭالمايسىلەر. پەقەت ئۆزلىرىڭلار قۇرماڭلار، ئۆز قو-
لۇڭلار بىلەن ئېلىڭلار. مانا بۇ ھاياتلىقتىكى ھەربىر گىياھنىڭ
بەختسىز بولۇپ قالماسلىقىنىڭ بىردىنبىر يولى. تەقدىردىن زار-
لانغاندا، مانا بۇ ئاددىي ساۋاتنى بەزىلەر چۈشىنىدۇ، بەزىلەر چۈشەنمەي-

دۇ... يېرىم چۈشىنىدىغانلارمۇ، ھاياتىدىكى ھەممە ئۈمىدلىرىنى
يوقىتىپ، پېشانىسىدىن كۆرۈپ، تەۋەككۈل قىلىپ، كەلگىنىنى
كۆرۈپ ئۆلىدىغانلارمۇ ساناقسىز...

سىرتتا توي نەغمىسى بولۇۋاتىدۇ. ھېلى سېنى بېشىڭغا
چۈمبەل ئارتىپ، ئىككى ياكى تۆت يەڭگە سېنى قولتۇقلايدۇ،
بىرمۇنچە قىز دوستلىرىڭ سېنىڭ ھوقۇيتىپ يىغلاشلىرىڭغا چا-
ۋاك چېلىشىپ خۇشال بولىدۇ، ئالدىغا ئۇزۇن دۇخاۋىدا گۈل
چىقىرىپ باغلانغان پىكاپقا كىرىسەن. سەن يەڭگىلەرنىڭ توختى-
ماي قۇلىقىڭغا سەن تۇغۇلۇپ چوڭ بولۇپ ئاڭلىمىغان گەپلەرنى
دەپ سېنى بەزلىگەن گەپلىرىنى ئاڭلايسەن. كېيىن سېنى ئۇلار
ئېسىل بېزەلگەن، سەن كىرىپ باقمىغان يات ھۇجرىغا ئەكى-
رىپ، يۇمشاق، يېڭى، ئەتىر پۇرىقى گۇپۇلدەپ بۇرنىڭغا ئۇرۇپ
تۇرغان تۆشەككە ياتقۇزۇشىدۇ. ئۆزلىرىمۇ يېنىڭدا يېتىپ ساڭا
يەنە ھاجەتسىز ھېجيىشىپ تۇرۇپ نۇرغۇن گەپلەرنى دەيدۇ.
كۆرپەڭنىڭ ئاستىغا نېمىلەرنى تىقىپ قويغانلىقىنى، يىگىتنىڭ
يېنىڭغا كىرگەندە قانداق - قانداق قىلىدىغانلىقىڭنى ئۆگىتىدۇ.
قورقىسەن، ھودۇقىسەن، جىددىيلىشىسەن، تىترەك ئولىشىدۇ،
تېنىڭ جۇغۇلدايدۇ، كۆزۈڭگە ئۇيقۇ ئېلىشمايدۇ. چارچايسەن،
مۈگدەيسەن، چۈش كۆرىسەن، يەنە چۆچۈپ ئويغىنىسەن. بۇ
چاغدا، سېنىڭ باياتىن قۇلىقىڭغا پىچىرلىغان ھەمراھلىرىڭ كۆ-
رۈنمەيدۇ. ئەتراپىڭنى ئېغىر جىمجىتلىق باسىدۇ. پۈشۈلداپ
تىنغان، ساڭا يېقىنلاپ كېلىۋاتقان ئاياغ تاۋۇشى، ئەردىن كېلى-
دىغان پۇراق، تاماكا پۇرىقى، ھاراق پۇرىقى. كۆزۈڭنىڭ قويرۇ-
قىدا قارايسەن. ئۆزۈڭگە يات ئېچىرقىغان چىرايىنى كۆرىسەن.
مانا بۇ سېنىڭ مۇشۇ چاغقىچە ياشىغان، قىزغىن، ھېسسىيات-
لىق، دولقۇنلۇق دېڭىزدەك، بۇلاق سۈيىدەك يېقىملىق چاغلى-
رىڭ بىلەن، ئەركىن ياپىرىغان، شوخ توسۇن تايدەك چاپىدىغان،
جىلغا سۈيىدەك ئويناقلاپ ئاقىدىغان چاغلىرىڭ بىلەن خوشلى-

شىپ، خىلۋەت بىر كۆلگە — ياقا ـ قومچاق، يىلان، ئۆردەك، يەنە بىلىقمۇ بار كۆلگە كىرىپ، تىنجىق، مىسكىن ھاياتىڭنى باشلايدىغان، سېنى يېڭى ياشاش يولىغا سالىدىغان چاغلىرىڭ! . . . بىرمۇنچە ئېغىزلار خۇشال بولۇپ، سېنىڭ بەختىڭدىن خۇشال بولۇپ سۆزلىشىۋاتىدۇ، كۈلۈشىۋاتىدۇ. بىرمۇنچە پۇتلار سېنىڭ بەختىڭ ئۈچۈن پايپاسلاپ يۈگۈرۈۋاتىدۇ. بىرمۇنچە قوللار تەرەپ ـ تەرەپلەرگە، قازانغا، تەخسىگە، ئېغىزغا ئۇزىتىلىۋاتىدۇ. بايا سەن «ياق» دېسەڭ ئاھانەت، پەندى ـ نەسىھەتكە قالدىڭ، جىم تۇرساڭ «قوبۇل قىلدىم» دېدى دېيىلىپ، ئاخۇنۇم نىكاھىڭنى ئوقۇدى. ئاغزىڭغا تۇزغا چىلانغان شاكراپ ناننى تىقىشتى. يېمىدىڭ، جاھىل ئىكەنسەن، تونجۇقۇپ قالغىلى تاس قالغان بولساڭمۇ پەقەت يېمىدىڭ. ئاخىر نائىلاج ئاغزىڭدىكى تۇزنىڭ تەمى ھېساب قىلىندى، ئەمدى سەن ئۆزۈڭ خالىمىغان ئاشۇ ئەرنىڭ كۆڭلىنى ئاچىسەن، دەسلەپ ئەتىۋارلىق گۈلسەن. كېيىن. . . كېيىن كېيىمەسەن، كېيىلىسەن. . .

بەك ئويلاپ كەتتىڭ ئومىقىم. ئاناڭنى سېغىنىۋاتامسەن؟ ئۇنىڭ سېنى باغرىغا باسقان يۇمشاق قوچاقلىرى تۇپراقتا ئايلىنىپ كەتتى. ئۇ ئەمدى سېنى بۇ ئالەمدە مەڭگۈ باغرىغا باسالمايدۇ. سەن تۇغۇلۇپ بەش يېشىڭدا ئاخىرقى قېتىم باغرىغا باسقىنىچە مەڭگۈلۈك ئۇيقۇغا كەتتى. ئاناڭمۇ داداڭغا ئەنە شۇنداق خۇددى سەن ھازىر مەجبۇرلانغاندەك مەجبۇرىي تەگكەنىدى. ئۇ تۆشەككە ھوشسىز ئېغىر ئۇيقۇدا كىرگەنىدى. ئۇ داداڭغا نېمىدەپ ئۇنىمىغان. مەجبۇرلاپ خوتۇن قىلىنغان بولغىيدى؟ ئۇ تەگكەندىن تارتىپ سەن تۇغۇلۇپ بەش ياشقا كىرگۈچە، يوشۇرۇن دەرد ـ ھەسرەت ئىچىدە ياشاپ، مىسكىنلىك بىلەن كۆزىدىن ياش قۇرۇماي، ئاخىر دەرد بوغۇپ جېنى چىققاندۇر؟ ئۇ سېنى ئون ئالتە يېشىدا تۇغقان، يىگىرمە بىر يېشىدا ئالەمدىن ئۆتتى، ئۇ ھېچ بولمىسا، يەنە يىگىرمە بىر يىل ياشىشى كېرەك ئىدى. ئۇنى

ئون گۈلنىڭ بىرى ئېچىلمىغان ۋاقتىدا ئەجەل سىرتمىقى نېمىشقا بالدۇر سۆرەپ كەتتى؟ ئەجەل سىرتمىقىنى سۆرەپ كەلگەن، ئۇنىڭ تېخى يېڭىلا غۇنچىدەك يۈرىكىنى كاردىن چىقارغان دەرد ـ ئەلەم زادى قەيەردىن كەلگەندۇر؟ ئۇ بۇنى ھېچكىمگىمۇ دېمىدى. پەقەت شۇڭلاشقا بۇ دەرد ئۇنىڭ ئىچىدە بارغانچە تاۋلىنىپ كۈچلىنىپ يۈرىكىنى ئېزىۋەتتى. ئۇيغۇرلاردا «نەسلى تەقدىرداش» دەيدىغان بىر ئەنئەنىۋى قاراش بار. ئۇ بولسىمۇ، «ئوغۇل ئاتىغا، قىز ئانىغا تارتىدۇ» دېگەن ئەقىدە. دېمەك، مېھرىئاينىڭ تەقدىرىمۇ ئانىسىنىڭ تەقدىرى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ! ئانىسىنى يۈرىكىدىكى ئاشۇ يوشۇرۇن دەرد ـ ئەلەم ئەكەتتى. ئۇنىمۇ ئاشۇنداق تەقدىردىن قۇتۇلۇپ قالىدۇ دېگىلى بولارمۇ؟ ئۇنىڭ ھازىرقى ھالىتى ئانىسىنىڭ قىسمىتىگە نېمىدېگەن ئوخشىشىپ كېتىدۇ ـ ھە؟ ئاساسەن ئوخشىشىدۇ. بىراق ئۇ ئانىغا قارىغاندا تەقدىرچىلىككە قارشى. ئەينى چاغدا ئانىسىمۇ، ھېچ بولمىسا جان ئۆزۈش ئالدىدا، قىزىنىڭ ئۆزىگە ئوخشاش كۈنگە قالماسلىقىنى ئاللادىن تىلىگەن بولغىيدى؟ ئانىسىنىڭ بېشىغا كەلگەن كۈن گەرچە ئۇنىڭ بېشىغا كېلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ بۇنىڭغا ئانىسىغا ئوخشاش قول باغلاپ، كۆزىنى ياشلاپ قاراپ تۇرالارمۇ؟ ئانىسىدىن كېيىن ئۆگەي ئانىدىن نەچچىنى پاتۇرمىدى؟ ئۈچىنى پاتۇرمىدى. ئۇلار ھېچ بولمىسا ئۇنىڭ دادىسىنىڭ قول ئىلكىدىكى ۋەجىنى دەپ بولسىمۇ، ئۆزىگە ئۆز ئانىسىدىنمۇ بەكرەك كۆيۈمچانلىق كۆرسىتىشكە، كېيىنچە مۇشۇ ئائىلىنىڭ ھەقىقىي ئىگىسىگە ئايلىنىشقا ئۇرۇنغان. بۇ قىز بۇ ئۆيگە ھەرقانچە يوغانچىلىق قىلسا ئون بەش ـ ئون ئالتە ياشقا كىرگۈچە قىلار، ئۇنىڭدىن كېيىن، ئەرنىڭ چاڭگىلىغا تاشلىنىپ، بۇ ئۆيدىن ھەيدىلىدۇ. ئاتا قىزغا ھەرقانچە جېنىنى بەرسىمۇ، ئۇ چوڭ بولغاندا، يالغۇزلا ئاتىنىڭ مېھىر ـ مۇھەببىتىگە مۇھتاج بولماستىن، يەنە كۆزگە چىرايلىق كۆرۈنگەن يىگىتنىڭ

مېھىر ـ مۇھەببىتىگە مۇھتاج بولىدۇ. ئۇ چاغقىچە بۇ يېڭى
كىرگەن ئايالنىڭمۇ بالىسى بولىدۇ. بۇمۇ بالا ـ دە. ئاتىنىڭ
مېھرى بۆلۈنىدۇ. ئەمما بۇ ئۈچ ئۆگەي ئانىنىڭ ھېچقايسىسى
مېھرىئاينىڭ ئۆز ئانىسىنىڭ ئورنىنى ھەرگىز ئالالمىدى. بالا
ئۆگەيلەندى. ئانىسى ئۆگەيلىمەي، چۈجىسى ئۆگەيلىدى. ئاتا
سەبىي قىزنىڭ يۈرىكىنى ئارتۇق دەردكە مۇپتىلا قىلماسلىق ئۈ-
چۈن، ئۆزى نۇرغۇن قۇربانلارنى بەردى. قىزنىڭ كۆڭلى ئۈ-
چۈن، لېۋىنى چىشلەپ، كۆزىنى يۇمۇپ، ئۇلارنى چىرايلىق ئۆز
يولىغا سېلىپ قويدى. بۇ جەرياندا ئاتا ئازابلانمىدىمۇ؟ ئازابلان-
دى. تۇرمۇشنىڭ زەربىسى كىمنى ئازابلىمىسۇن؟ ئۇ، بۇ چاغدا
دائىم ئۆزىنى ئىككى تاشنىڭ ئارىسىدا قىسىلغاندەك ھېس قىل-
دى. ھامان بىر تاشنى زەربە بىلەن ئىتتىرىۋېتىپ، بۇ قىسىلچى-
لىقتىن قۇتۇلۇش كېرەك ئىدى. قايسىسىنى ئىتتىرىۋېتىدۇ،
ئەلۋەتتە ئۆز يۈرەك پارىسىنى ئىتتىرىۋەتمەيدۇ. ئۇ ئۆزى سۆيگەن
ئايالنىڭ كىچىكلىتىلگەن شەكلىگە ئوخشىشىدۇ. يۈرەك پارىسى...
ئۇنى ئەلۋەتتە چىڭ قۇچاقلايدۇ. بۇ يۈرەك پارىسىنىڭ ئانىسى
ئۇنى سۆيەمدۇ؟ ئۇنىڭغا ئۆزى كۆيگەندەك كۆيەمدۇ، ئۇ بۇنى
چۈشەنمەيدۇ. ئۇنىڭ نەزەرىچە كۆيىدۇ، ئۆزى سۆيگەندەك سۆيى-
دۇ. چۈنكى رىزقى، پېشانىسى، تەقدىرى شۇنداق. ئامال يوق،
ئىلاجىنىڭ يوقىدىن سۆيىدۇ. چۈنكى ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا ياشاۋات-
قان نۇرغۇن ئاياللار، ئۆز تەقدىرىگە شۈكرى قىلىدىغان، ئۆز
تەقدىرىنىڭ يېپىنى ئەرلەرنىڭ قولىدا ھېس قىلىدىغان، بەرگەنگە
شۈكرى قىلىدىغانلار. ئۇلار ئۆزىنىڭ ھەقىقىي سۆيگۈسىنى يۈر-
كىدىلا ساقلايدۇ، ئىچىدە ھەسرەتلىنىدۇ، ئۈنسىز ياش تۆكىدۇ،
كېيىن ئۇ ئاستا ـ ئاستا ئۇنتۇلماس چۈشكە ئايلىنىدۇ. چۆلدىكى
كارۋان ئامالسىز ھايات قىلىش، يەنە بىر ئاز بولسىمۇ كۈننىڭ
سىرىقىنى كۆرۈش ئۈچۈن ئىچىدىغان سۇلا بولسا، ئۇ پاك ياكى
ناپاك بولسۇن، كۆڭلى خالىغان ياكى خالىمىغان بولسۇن، ئىچى-

دۇ. ئەگەر ئۇ سۈزۈك بۇلاق سۇلىرى شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان
چىمەنزاردا بولغان بولسا ئىدى، كۆڭلىگە شەك چۈشكەن، ھەر-
قانداق سۇنى ئىچمىگەن بولاتتى، ئەمما چۆلدە ئىچىدۇ، بۇ ئىن-
سانىنىڭ تەبىئىتى، ئامالسىز ئىچىدۇ، يەنە ياشاش تەمەسىدە ئى-
چىدۇ. ئەركەكلەرنىڭ نەزەرىدە ئايال كىشىنىڭ ئۆزىنى سۆيۈش ـ سۆي-
مەسلىكى ئويلاشقىمۇ ئەرزىمەيدىغان نەرسە. ئەگەر ئايال خەق
دىتىغا كەلمىسە، پەقەت كېلىشەلمىگەن ھېسابىتا ئاجرىشىپ كەت-
سە، يەنە كۆزلىرىگە سىغقانىنى تېپىپ، ئېلىشىپ ـ تېگىشىپ
باقسا بولىدۇ. بۇ يەردە ئۆزىنى كۆپ ئۇپرىتىش ھاجەتسىز. ئۇنىڭ
ئاتىسى قىزنىڭ ئانىسىنىڭ سۆيگەن ـ سۆيمىگەنلىكىنى پەقەتلا ئويلاپ
باقمايدۇ. ئۇ پەقەت ئايالىنىڭ ئۈنسىز، ئىتائەتمەن بولۇشىدىن،
نېمە دېسە شۇنى قىلىدىغان، ئۆزى قولىنى قاياققا شىلتىسا شۇ
ياققا مېڭىشىدىن رازى، ئۇ بۇنى ئۆزىگە سادىق بولغانلىق دەپ
بىلىدۇ. كۆز ئالدىدىكى بۇ گۈزەل پەرىنىڭ كاللىسى گويا ئاشۇ
ئىنسانلارغا ئومۇمىي بولغان، بولمىسا بولمايدىغان بىر شەكىلگە
ئوخشاش نەرسىمىدۇر؟ ئۇ باشقا ئويلىمامدىغاندۇر؟ دېگەننى خى-
يالىغىمۇ كەلتۈرمەيدۇ، ئۇنى ئۆزىگە بولغان ساداقەتمەنلىك دەپ
ئويلايدۇ. ئايالىنىڭ ئۆلۈمىنى بولسا، ئاللاھنىڭ ئۇنىڭغا بۇ
ئالەمدە بەرگەن رىزقىنىڭ شۇنچىلىك ئىكەنلىكىدىن دەپ بىلىدۇ.
ئەمما ئاتىسى تۆتىنچى خوتۇنىنى ئالغاندا، قىزىنىڭ نالە ـ زارى-
نى، ئۆز ئانىسىغا ئوخشاتماي قىلغان دەرد ـ شىكايەتلىرىنى ئاڭلاشقا
ئۈلگۈرەلمىدى. بۇ ئايال تازىمۇ چىرايلىق، ھىيلە ـ مىكىرىسى
يامان، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە نەچچە خىل ئۆزگىرەلەيدىغان شەي-
تان بولۇپ چىقتى. ئۇنىڭ نېمە سېھرىي كارامىتى بارئىكەن،
بۇنىڭدىن ئىلگىرىكى ئاياللىرىغا قىزى ئۈچۈن شىردەك ھۆركى-
رەپ، بۆرىدەك چاڭ سېلىپ، يولۋاستەك خىرىس قىلىدىغان
ئاتىنىڭ مانا بۇ خوتۇنى ئالدىدا تىلى تۇتۇلۇپلا قالدى. گويا ئىرىك
قويدەك، ھەممىسىگە گۇناھكاردەك، خوتۇنىنىڭ ئالدىدا ئۈنسىز،

تىلسىز بولۇپ قالدى. مېھرىئاي بۇنىڭغا ھەيران قالدى. ئۆيلاپ
تېگىگە يېتەلمىدى. ئۇ ئاتىسى توغرىسىدا ئويلاپ بولغۇچە، ئۆزد-
نىڭمۇ بۇ چىرايلىق، توم بىلەك، پاكار پاقالچاقلىرى ئۆزىنىڭ
بېلىدەك كېلىدىغان، كۆزىنىڭ ئېقى يوغان، كۈلۈپ تۇرىدىغان،
بۇغداي ئۆڭ ئانىسىنىڭ ئۆزىگە قاراپ كۈلگىنىنى كۆرسە، قور-
قۇپ تىترەپ كېتىدىغانلىقىنى، مەڭزىنى سىيلاپ پېشانىسىگە
سۆيۈپ قويسا، قاراڭغۇدا قالغاندەك، قارا باسقاندەك، چېكىسىد-
دىن بۇژژىدە تەر چىقىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلدى. بۇ ئانىمۇ
ئوخشاشلا كۈلۈپ تۇرىدۇ، ئاغزىدىن ئاجايىپ تاتلىق سۆزلەر،
كۆيۈمچانلىق چىقىپ تۇرىدۇ. بازارغا چىقسا، ئۇنىڭغا چىرايلىق
قورچاق، قورچاق بۆلەيدىغان كىچىك بۆشۈك، تاش تەرمەك،
ئوينايدىغان ئالا - بۇلىماچ توپ ئالغاچ كېلىدۇ، بازارغا يېتىلەپ
چىقىپ، ئۇ ئۆزى نېمىنى كۆرسە، نېمىگە تىكىلىپ قاراپ قالسا،
شۇنى ئېلىپ بېرىدۇ، ئەركىلىتىدۇ، ئۆز ئانىسىغا ئوخشاش ئۇنى
پاكىز يۇيۇپ تارايدۇ، ياخشى تاماقلارنى يېگۈزىدۇ. ئۇ ئۆزى
نېمىنى يېسە، شۇنى يېگۈزىدۇ. ئەمما ئۇنىڭ ئۆز ئانىسىغا ۋە
ئۇنىڭدىن كېيىنكى ئۈچ ئانىغا ئوخشاشمايدىغان بىر يېرى، ئۇنى
باغرىغا بېسىپ قۇچىقىدا ئۇخلاتمايدۇ، ئايرىم ئورۇندا، باشقا
ئۆيدە ياتقۇزۇپ قويىدۇ. شۇنداقتىمۇ ئۇ بۇ ئانىسى ئالدىدا قاتتىق-
راق تىنىشقىمۇ جۈرئەت قىلالمايدۇ. ئۇ نېمە دېسە، كۆزىنى
مۆلدۈرلىتىپ بېشىنى لىڭشىتىدۇ. ئاتىسى ئۇنىڭغا ۋارقىرىيالد-
غان بولسا، بۇمۇ ۋارقىرىياللارمىدى؟ ئۇ بەزىدە ئاتىسىنىڭ قۇ-
چىقىدا ۋىلىقلاپ تازا ئەركىن - ئازادە كۈلۈۋاتقان بولسا، بۇ
ئانىسىنى كۆرسە، بىرەر گۇناھلىق ئىش قىلىپ قويغاندەك دەررۇ
بارمىقىنى چىشلەپ، ئاتىسىنىڭ قۇچىقىدىن چۈشۈپ كېتىدۇ.
ئاتىسىمۇ غىدىك - پىدىك قىلىپ، ئايالىغا خۇشامەت قىلغاندەك
ھىجىيىپ، ئالاھىدە ھال سوراپ كېتىدۇ. ئانىسى بولسا ئوخ-
شاشلا كۈلۈپ تۇرۇپ: «ئاتا - بالا ئىككىڭلارزە، تازا يايرىۋاپسى-

لەر - دە، ھا. . . ھا. . . ھا. . . كۆيۈشۈپ كەتكىنىنى كۆر!»
دەيدۇ. ئاتىسى شۇئان قىزىرىپ كېتىدۇ. ئانىسى بولسا ئۇنىڭ
كىيىم - كېچەكلىرىنى قېقىشتۇرۇپ، چىرايلىق تۈزەشتۈرۈپ
قويىدۇ، ئېتىلمەي قالغان تۈگمىلىرىنى شۇنداق سىيلىق، چد-
رايلىق گەپلەر بىلەن ئېتىپ، كەشىنى چوتكىلاپ قويىدۇ. مېھ-
رىئاي بۇلارنىڭ ھەممىسىگە جىمىمدە تىكىلىپ قاراپ قالىدۇ.
ئۇنىڭ قەلبىدە ئاجايىپ بىر ئاچچىق، ئۆچمەنلىك، غەزەپ ئوتلى-
رى لاۋۇلدايدۇ. يۈزلىرى قىزىرىپ ئېسىلىپ، لەۋلىرى تىترەپ
كېتىدۇ. ئۇ دەررۇ ئانىسىنى كۆز ئالدىغا كەلتۈرىدۇ. بىر قېتىم
ئۇ ئۆيگە يۈگۈرۈپ كىرگەندە، ئانىسى بىلەن ئاتىسى يېقىن ئول-
تۇرۇپ سۆزلىشىۋاتقانىكەن، مېھرىئايىنى كۆرۈپلا ئانىسى ھودۇ-
قۇپ، قىزىرىپ دەررۇ ئاتىسىنىڭ يېنىدىن كەتكەن، مېھرىئايغا
قارىيالماي تالاغا چىقىپ كەتكەنىدى. مېھرايىنىڭ مىختەك قادد-
لىپ تۇرغان كۆزلىرىنى ئۇنىڭ ئاتىسى كۆرۈپ قالدى، ئۇ دەر-
ھال قىزىرىپ كېتىپ، باشقا ياققا قارىۋالدى.

3

مېھرىئاي چۈشلۈك غىزا يېمىدى. دوستلىرىمۇ، دومباق
ئانىسىمۇ كۈلۈپ تۇرۇپ، يالۋۇرۇپمۇ ئۇنىڭغا تاماق يېگۈزەلمد-
دى. مېھرىئاي ئانىسىغا ھېچقاچان ھازىرقىدەك تىكىلىپ قارىيا-
لىغان ئەمەس. ئۇنىڭ توڭلۇق بىلەن تىكىلىپ تۇرۇپ «يېمەيد-
مەن» دېگەن قوپال ئاۋازىدىن ئانىسى چۆچۈپ كەتتى. بۇ ئۇنىڭغا
نىسبەتەن ناھايىتىمۇ تۇيۇقسىز زەربە ئىدى. ئەمما ئۇ دەرھاللا
چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتۈپ: «زەنلىرى ئىتتىكلەپ قاپتۇ، دەس-
لەپ شۇنداق. . . » دېدى - دە، ئورنىدىن تۇرۇپ چىقىپ كەتتى.
ھاياتتا بۇنداق تۇيۇقسىز زەربىگە ئۇ تۇنجى قېتىم ئۇچرىمىغان
بولسا كېرەك، شۇڭا ئۇ كۈلەيدۇ. ئەگەر مېھرىئاي ئۆزى

مۇشۇنداق تۇيۇقسىز زەربىگە ئۇچراپ ئامالسىز قالغان بولسا، ئۇ چوقۇم چىرايىغا كۈلكە يۈگۈرتەلمىگەن بولاتتى. ئەمما، ئانىسى يۈگۈرتەلىدى. ئۇ مۇشۇ ئىشنىڭ پىلانلىغۇچىسى، قوراشتۇرغۇچىسى. مېھرىئاينى ئاشۇ مەكتەپ مۇدىرىنىڭ ئالىي مەكتەپنى پۈتتۈرۈپ كەلگەن ئوغلىغا بېرىش بەدىلىگە ئاشۇ مەكتەپتە ئوقۇۋاتقان كىچىك ئىنىسىنى مەكتەپتە ئەپقالدۇرماقچى. ئوقۇش پۈتتۈرگەندىن كېيىن، ئۇنى يىراق سەھرادا ئىشلەش ئازابىدىن قۇتۇلدۇرماقچى، يەنە ئاكىسىنىڭ بۇ يىل تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرىدىغان قىزىنى ئوتتۇرا تېخنىكوم ئىمتىھانىغا قاتناشتۇرغۇزۇپ، ئاشۇ مەكتەپكە ئۆتكۈزمەكچى. ھازىر بۇنداق مۇناسىۋەتلەر بىز ياشاۋاتقان بۇ جەمئىيەتتە ئادەملەرنىڭ كۈندىلىك تۇرمۇشىدا بازاردىن ئوتياش سېتىۋالغانغا ئوخشاش ئادەتتىكى ئىش... ئادەملەر ياشاش يولىدا ئەنە شۇنداق يوللارغا دۈچ كېلىۋاتىدۇ. گويا ئۆستەڭنىڭ سۈيىنىڭ ئۈستى بىر خىل، ئاستى بىر خىل ئاققانغا ئوخشاش بىر ئىش. سۇ يۈزى شۇنچە تىنچ سۈزۈلۈپ ئاققاندەك كۆرۈنگەن بىلەن، ئاستى ھەرخىل يۇملاپ ئاقىدىغان چاغلار بولىدۇ. بۇنداق مۇناسىۋەت گويا چۆلدىكى سۆكسۆكنىڭ يىلتىزى ئۆزىدىن يەتمىش ھەسسە ئۇزۇنلۇقتا يىلتىز تارتقانغا ئوخشاش، ھەممە يەرنى قاماپ كەتتى. سەن ھازىر بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقارماقچى بولساڭ، تىنچ سۇغا قاراپلا خۇشال قولۋاق سالمىغىن، بەلكى سۇنىڭ ئاستىغا تىكىلىپ، ئۇنىڭ قانداق ئېقىۋاتقانلىقىنى كۆر، بولمىسا ئىشىڭنى ۋۇجۇدقا چىقىرالمايسەن. سەن يۆتكەلمەكچى، بالاڭنى خىزمەتكە ئورۇنلاشتۇرماقچى، نوپۇس ئالدۇرماقچى بولساڭ، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئاۋۋال مۇناسىۋەت تورىنى ھېسابقا ئالمىساڭ، ئۇزاق، بەكمۇ ئۇزاق بىر سەپەرنى باشلىشىڭ تۇرغان گەپ... سەن ئىش بېجىرمەكچى بولغان، بىر - بىرىگە زەنجىرسىمان تۇتىشىپ كەتكەن مۇناسىۋەتلىك ئورۇن ۋە ئادەمنىڭ تولىلىقىدىن كاللاڭ

چۆرگىلەيدۇ. ئاۋۋال تۇغقىنىڭ، ساۋاقدىشىڭ، دوستۇڭ، يۇرتلۇقۇڭ، تونۇشۇڭنىڭ تونۇشى پەيدا بولىدۇ، ئۆستەڭدە تىنچ ئېقىۋاتقان سۇنىڭ يۈزى ئاستا پەسلىگەندەك كۆرۈنىدۇ. مۇبادا قاشنىڭ ئاستىدىن سۇ ئەكەتسە، ئۇنى كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بىر چوڭ ئېقىن كۆرسەن. بۇ يوشۇرۇن مۇرەككەپ ئېقىن كۆز ئالدىڭدا توسقىلى بولمايدىغان ئاجايىپ قورقۇنچلۇق ئېقىنغا ئايلىنىدۇ، كۆڭلۈڭگە قورقۇنچ چۈشىدۇ، ئېچىنىسەن. ئۇيان ئويلاپ - بۇيان ئويلاپمۇ بۇ ئېقىننى توسۇيالمايسەن، ئايىغىغا يېتەلمەيسەن. بۇ تورنىڭ يىپى ئۇزۇن، ئېقىنى يىراققا سوزۇلغان، كۆز يەتكۈسىز كۆرۈنىدۇ...

مېھرىئاي مانا بۇلارنى، ئانىسىنىڭ كۆڭلىدىكى بۇ ئىشلارنى تولۇق بىلىدۇ. ئۇمۇ ئاشۇ ئېقىننىڭ كىچىككىنە قۇربانى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ قۇربان بولسا نېمىشقا بولمايدىكەن؟ بىزنىڭ بۇ ھاياتتا بىر ئىشنى ۋۇجۇدقا چىقىرىش ئۈچۈن بىر ئادەم نۇرغۇن بەدەل تۆلىشى، قۇربان بېرىشى، بۇنىڭغا چىدىشى كېرەك بولۇۋاتسا! تۇغقىنىڭ، دوستۇڭ، ساۋاقدىشىڭ، تونۇشۇڭنىڭ تونۇشى، ھەممە، ھەممىسىگە ئوخشاشلا ئاز - ئازدىن بەدەل تۆلەيسەن، قۇربان بېرىسەن. ۋۇجۇدقا چىقارماقچى بولغان ئىشىڭ ئۈچۈن بۇ قۇربان بېرىشلەر ئەلۋەتتە ئانچە چوڭ ئىش ئەمەس...

مېھرىئاي ئۆزى قۇربان بولۇۋاتقانلىقى ئۈچۈن ياش تۆكەمدۇ، ھەسرەت چېكەمدۇ؟ بۇ ئۇنىڭ ئۈچۈن بىھۇدە قۇربان بولۇش. رىۋايەتلەردىكى بۆرىنىڭ ئۇۋىسىدا چوڭ بولغان قوزىنىڭ كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۆرىنىڭ بىر ۋاقلىق ئوزۇقى بولغىنىغا ئوخشاش. يەتتە باش يالماۋۇزنىڭ ئادەم بالىلىرىنى ئوبدان غىزالاندۇرۇپ بېقىشى ئۇنىڭ قېنىنى شورىماقچى بولغىنى ئۈچۈن بولغاندەك، ئادەملەرنىڭ قوي - كالا بېقىشى ئۆزىنىڭ گۆشكە بولغان ئېھتىياجى ئۈچۈن، ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە زورۇقۇپ خۇشامەت قىلىشى، زورۇقۇپ ياخشىلىق قىلىشى ئۆزى ئۈچۈن

ياخشىلىق ئىزدەشتىن ئىبارەت بولغاندەك. . . مېھرىئايغا مانا بۇ
ئۆگەي ئانىنىڭ قىلغان مېھىر - شەپقىتى ئەنە شۇلارنىڭ بىر
تۈرى بولۇشى مۇمكىن. . .
ھەممە بالىنىڭ بالىلىق چاغلىرى ئاتا - ئانىنىڭ چەكسىز
مېھىر - شەپقىتىگە موھتاج بولىدۇ. بۇ ئادەم ھاياتىدىكى يېگىش
مۇشكۇل بولغان موھتاجلىق دەۋرى. ئەمما مېھرىئاي ئۆز نىسىد-
ۋىسىگە تولۇق ئىگە بولالمىغان ھاياتىنىكى نۇرغۇن بەختسىز سە-
بىيلەر ئىچىدىكى گۆدەك قىز. ئۇ بالىلىق چېغىدا موھتاجلىق
دەشتىدە تېنەپ يۈردى. ئۇ شۇ چاغلاردا، دائىم چوڭ بولغاندا
بۇ ئائىلىدىن ئايرىلىپ چىقىپ، ئۆزى ھەممىگە ئىگە، سىقىد-
لىش، قورقۇش، بويۇن قىسىش بولمىغان خۇشال بىر ئۆيدە
ياشايدىغانلىقىنى دائىم كۆڭگا ھېس قىلىپ خۇشال بولاتتى،
ئۈمىدلىنەتتى. يېشىنىڭ چوڭىيىشىغا ئەگىشىپ بۇ ئۈمىدلىرىمۇ
بارغانچە چوڭايدى. ئەمما ئاشۇ ھايات يولىغا بۇرۇلىدىغان ئوق-
مۇشقا كەلگەندە، ئۆزى ماڭماقچى بولغان يولدىن قويۇق تومان
كۆتۈرۈلدى. ئۇ يولنى كۆرەلمىدى. ئەمما تۇمان تارالغۇچە قاراپ
تۇرۇپ، يول سۈزۈلگەندە ماڭماقچى بولغانىدى، ئەمما ئۇنى يولغا
سالغۇچى ئۇنى ئۆزىنىڭ كۆڭلى تارتقان يولغا ئىتتىرىۋاتىدۇ. ئۇ
ئۆزى ئۈمىد كۈتكەن تۇمانلىق يولدىن يېگى بەخت تاپماقچى ئىد-
دى. بەلكى تۇمان سۈزۈلۈپ، ئۇنىڭغا تونۇش بولغان ھەممە
نەرسە ئۆزگەرمەي شۇ پېتىچە قالار ياكى ھازىرچە ئۆزگەرسىمۇ
كېيىن ئەسلىگە كېلەر. مەلۇم ۋاقىتتىن كېيىن چوقۇم ئەسلىگە
كېلىدۇ. ئۇ ئاشۇ يولدىن پەقەتلا مېھرىنى ئۈزەلمەيدۇ. ئۇ ئۇنىڭ
بالىلىق چېغىدىلا روھىغا، قېنىغا، ھەممە تومۇرلىرىغا سىگىپ
كەتكەن، ھەممە يېرى تونۇش يول. . . ئاتا - ئانىسى ئىتتىرىۋات-
قان يول قانچىلىك سۈزۈك، يالتىراق، كۆزنى قاماشتۇرىدىغان
يول بولسىمۇ، ئۇنىڭ ئۇ يولغا مېگىش رايى يوق. ئۇ يولدىن،
شۇنچىلىك جەزبىدار، گۈزەل يولدىن ئۇ سەسكىنىدۇ. قانداقتۇر

ئۇ يولدا كۆزگە كۆرۈنمەس بىر شۇملۇقنىڭ ئۆزىنى سۇرلۇك
چەكچىيىپ كۈتۈۋاتقانلىقىنى، ئۇنىڭ يامانلىقىنى سېزىدۇ. ئېھ-
تىمال ئۇ يول ئۇنى چەكسىز بەخت ماكانىغا، ئاتا - ئانىسى ئاغزى
كۆپۈكلىنىپ ماختىغاندىنمۇ ئارتۇق ئۆزى ئويلاپ يەتمىگەن بەخت-
كە ئېلىپ بارىدىغاندۇر! ئەمما ئۆزى چۈشەنمىگەن، كۆڭلى تارت-
مىغان، تەسادىپىي خۇشاللىقتا ئېرىشتۈرگەن بەخت ھامان ئاخىر
چوڭ بەختسىزلىك بولۇپ چىقىشى مۇمكىن. مېھرىئاي تېخى
ھاياتنى، ئۇنىڭ سىرلىرىنى بۇنچىۋالا چۈشىنىپ يەتكەن ئەمەس،
بۇنى ئويلاپمۇ يېتەلمەيدۇ. ئەمىسە، بۇ يولدىن ئۇ نېمە ئۈچۈن
شۇملۇق سېزىدۇ، قورقىدۇ، سەسكىنىدۇ، يامان كۆرىدۇ؟ بۇ
يولنى ئۇ ئۆزى جادۇگەر - ئالۋاستى دەپ بىلىدىغان ئاشۇ ئۆگەي
ئانا نوچىلىق بىلەن داڭق چىقارغان دادىسىنىڭ بېلىنى پۈكۈپ
تۇرۇپ كۆرسىتىۋاتقانلىقى ئۈچۈن يامان كۆرگەن بولۇشى مۇم-
كىن. ئۇ ئۆزىنىڭ پەقەت يامان كۆرىدىغانلىقىنىلا بىلىدۇ، نېمە
ئۈچۈن يامان كۆرىدىغانلىقىنى دەپ بېرەلمەيدۇ. زورلىنىش ئىد-
چىدە ئۇ ئۆزى كەلگۈسىدە كېلىن بولىدىغان باياشات، ئازادە،
ياسىداق ئۆيلەرنى كۆردى. بۇ ئۆيدىكىلەرنىڭ سىيلىق - سىپايە،
تەربىيە كۆرگەن ئەزالىرىنى بىر قاراشتىلا بىلدى. چوڭىدا چوڭ-
چە، كىچىكلىرىدە كىچىككە لايىق ئەدەب - ئەخلاق چىقىپ تۇرىد-
دۇ. ئادەملەر ماڭسا، پۇتلىرى يەرگە قاتتىقراق تېگىپ كەتمەيد-
دۇ. گەپ قىلسا، بىر ئېغىز مەقسىتىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن تۆت
ئېغىز تەكەللۇپ قوشۇلىدۇ. مېھرىئاي بىردىنلا تىنىقى يېتىشمەي
قالغاندەك، تۇنجۇقۇپ قېلىۋاتقاندەك بولدى. ئۆز ئۆيىدىن بۇ
يەرگە چىقسا، كەڭرى توخۇ كاتىكىدىن چىرايلىق قەپەسكە كىرد-
دىغاندەك ھېس قىلدى. بۇ ئۆيدىكى ئادەملەرنىڭ بىر - بىرىگە
قىلىشىدىغان گەپ - سۆز، مۇئامىلىلىرى، ھەر بىر ھەرىكەتلىد-
رى، كۈلۈمسىرەشلىرى ئۇنىڭغا سەھنىدە تىياتىر ئويناۋاتقان
ئارتىسلارنىڭ تولا ئويناپ قاتاللىشىپ كەتكەن يېقىمسىز كومې-

دېيىشىدەك شۇنچە سۈنئىي بىلىنىپ، ئىچى تىتىلداپ كەتتى. ئۇ بوسۇغا ئاتلاپ بۇ ئۆيدىن چىققاندا، گويا تومۇز ئىسسىقىدا دەشت - چۆلدە ئۇزاق مېڭىپ ھالىدىن كەتكەن يولۇچىدەك ھالسىزلىنىپ كەتتى. بوسۇغىدىن پۇتىنى ئېلىپلا، راھەتلىك، ئارامبەخش بىر يولغا چىققاندەك بولغانىدى. ئۇ بۇ ئۆيدە يەنە بىر ئاز تۇرسا، ئۆزىنى تۇنجۇقۇپ ئۆلۈپ كېتىدىغاندەكلا ھېس قىلدى. تازا كۆكسىنى تولدۇرۇپ نەپەس ئالدى، قانتى بولسا ئۇچقۇسى، ئەگەر ئادەملەر مازاق قىلىپ كۈلمىسە، تازا تووۋلاپ ناخشا ئېيتىپ، يولدا بار كۈچى بىلەن يۈگۈرگۈسى كەلدى. بىردىن ئۇنىڭ كۆڭلىگە بىر قورقۇنچ كىردى، بۇ ئۆيدىن بىرى ئۇنىڭغا ئەگىشىپ كېلىۋاتقاندەك، ئۇنى تۇتۇۋالىدىغاندەك، ئۇنى يەنە ئىچىنى سىقىپ سۈنئىي قىلىق، سۈنئىي گەپلەر بىلەن ئاۋارە قىلىدىغاندەك تۇيۇلۇپ، ئارقىسىغا قارىدى، ھىم ئېتىلگەن ئىشىكمۇ ئۇنىڭغا سۈنئىي ھىجىيىۋاتقاندەك كۆرۈنۈپ كەتتى. ئۇنىڭ ئەمدى بۇ ئائىلىدىكىلەرنى كۆرەرگە كۆزى يوق، گېپىنى ئاڭلارغا تاقىتى يوق. بايا ئۇ يېنىمدا كۆزگە كۆرۈنمەيدىغان خەنجەر بولسا، ئۆزۈمگە «گاچ - گۇچ، پاراس - پۇرۇس» قىلىپ تىقىۋالسام دېگەنىدى، بىردەم تومۇرلىرى يېرىلىپ مېڭىسىگە قان چۈشۈپ ئۆلۈپ كېتىدىغاندەك ھېس قىلغان. ئۇ بارغانچە ئىتتىكلەپ ماڭدى، يۈگۈرگەندەك ماڭدى. ئەگەر ئاشۇ ئۆيدىكىلەردىن بىرەرى چىقىپ يەنە گەپ قىلسا، يۈرىكى سىقىلىشتىن يېرىلىپ كېتىشى ياكى ئاۋۇ پىنچاقچىنىڭ ئالدىدىكى پارقىراپ تۇرغان شەمشەردىن بىرنى يۈگۈرۈپ بېرىپ ئېلىپ ئۆزىنىڭ قارنىنى يېرىۋېتىشى مۇمكىن ئىدى. ئۇ ئاشۇ ئۆينىڭ بوسۇغىسىدىن ئىككىنچى ئاتلىماسلىققا ئۆز - ئۆزىگە قەسەم بەردى. «ئۆلۈكۈم كىرسە كىرەر، تىرىكىم كىرمەس.» ئۇنىڭ ھەممىدىن بىزار بولۇپ يۈرىكى سىقىلغىنى — ئۆزىنى باشلاپ كەلگەن ئانىسىنىڭ ئەتەي ئۇنى مېھمانخانىدا يالغۇز تاشلاپ قويۇپ چىقىپ كېتىپ، سىرتتا كۈت - كۈت

قىلىشقىنى بولدى. بىر چاغدا بىر نەرسە ئىزدىگەننى باھانە قىلىپ ئۆيگە توشقاندەك ھىجىيىپ كىرگىنى ئېگىز بوي، چوكان مىجەز يىگىت بولدى. يىگىتنىڭ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇشلىرىدىن ئۆزىنى ئالماقچى بولغان ئەركەكنىڭ مۇشۇ ئىكەنلىكىنى بىلىپ، مېھرىئاينىڭ ئەرۋاھى ئۇچتى. بۇ يىگىتنى بايا كۆرۈپلا ھەپىسلى قاچقانىدى. مانا ئەمدى ئۇنىڭ يۇمشاق گەپلىرىنى، قاشلىرىنى ئۇچۇرۇپ چىمچىلاق قولى بىلەن كالپۇكىنى بېسىپ جاۋغىيىغا سىيرىشلىرىنى كۆرۈپ، غىققىدە بولۇپ، قۇسقۇسى كەلگەندەك بولدى. ئۇنىڭ بۇ قىلىقلىرىنى ھەتتا مېھرىئاي ئۆزى قىلسىمۇ ئۆزىگە نومۇسلۇق ئىشتەك تۇيۇلۇپ، يۈزى قىزىرىپ كەتتى. يىگىت ئۆزىنىڭ كىيگەن كىيىملىرى، قايسى كىيىمنى كىيسە يارىشىدىغانلىقى، قايسى رەڭنى ياخشى كۆرىدىغانلىقى توغرىسىدا سۆزلىگىلى تۇرۇۋىدى، مېھرىئاي ئۆزىنى يات جىنس ئالدىدا ئەمەس، بەلكى ياسانچۇق قىزنىڭ يېنىدا تۇرغاندەك ھېس قىلدى. ئۇنىڭدا ئىسمى بىلەن تۇرقىدىن باشقا ئەركەكلەرگە خاس گەپ - سۆز، ھەرىكەت، ۋۇجۇدىدىن يات جىنسنىڭ يۈرىكىنى دۈكۈلدىتىدىغان ھېچقانداق شەپە يوق ئىدى. مېھرىئاي ئۇنى ئىچ - ئىچىدىن يامان كۆرۈپ قالدى، تېنى جوغۇلداپ كەتتى. ئۇنى ياش قىزلاردا بولىدىغان بىرخىل مەغرۇرلۇق چۇلغىۋالدى. ئۇنىڭ دوستلىرىغا مېنىڭ جۈپتۈم دەپ كۆرسەتكۈچىلىكى بارمۇ؟ بۇنى ئويلاۋېتىپ ئۇنىڭ يۈرىكى قارت قىلىپ كەتتى. خۇدايىمەي، بۇنداق بولۇپ قېلىشتىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن...

بىراق ئۇنى خۇدايىم قانداق ساقلىدى؟ ئۇ سەسكەنگەن يىگىت ئۇنى ئاشۇ كۆرۈشتىلا ياقتۇرۇپ قاپتۇ، ئايدەك جامالىغا، ئوماق كۈلۈشلىرىگە دىققەت قىپتۇ، قاپىقى تۈرۈلگەنسېرى تېخىمۇ ئوماقلىشىپ، گۈزەللىشىپ كېتىدىغانلىقىنى بىلىۋاپتۇ، مەپتۇن بولۇپ قاپتۇ. ئۇ سەسكەنگەنسېرى، ئۇنىڭغا شۇنچە ئوماق كۆرۈنۈپ كېتىپتۇ...

مانا توي بولۇۋاتىدۇغۇ؟ ئۇ ئاشۇ ئەرگە خوتۇن بولۇۋاتىددىغۇ، ئاشۇ ئۆيگە ئاشۇ ئۆزىگە سۇنئىي تۇيۇلغان ئۆيگە، ئاشۇ كومېدىيە ئارتىسلىرى ئارىسىغا كېتىۋاتىدىغۇ؟ ئۇنىڭ قاقشاشلىرى، نالە ـ پەريادلىرى ئۆگەي ئانا تەرىپىدىن ھەممە قىزلاردا بولىدىغان ناز قاتارىغا چىقىرىۋېتىلدى. ئۇ يىغلاپمۇ، يالۋۇرۇپمۇ، تەھدىت سېلىپمۇ بۇ تەقدىردىن قۇتۇلالمىدى. دۇنيادا ئۆگەي بالا بىلەن ياتلارنىڭ قولىغا قاراشلىق بولۇپ قالغان مىللەتنىڭ تەقدىرى نېمىدېگەن ئوخشىشىدۇ ـ ھە؟... يېتىم بالا، يېتىم مىللەت!...

4

ھازىرغىچە مەن سىنى سەن دەيتتىم. ئىككىمىز مەھەللىنىڭ چېتىدىكى شەيخ ئىسلامنىڭ كۆلىنىڭ بېشىدىكى قېرى ئۈجمىنىڭ ئاستىدا دائىم سېغىز لايدىن قورچاق ياساپ ئوينايتتۇق. بىرمۇنچە ئاداشلىرىمىز يىغىلاتتى. ئىككىمىز قورچاقنى ھەممىدىن جىق ياساپ ئاپتاپقا سالغانىدۇق. قورچاقلىرىمىز ئادەمنىڭ، قوينىڭ، ئۆچكىنىڭ، قوزىنىڭ شەكىللىرىدە ئىدى. سەن بۆشۈك ياساشقا ئامراق ئىدىڭ، مەن قوي ياساشقا ئامراق ئىدىم. قورسىقىمىز ئاچقاننى بىلمەي، ئاتا ـ ئانىلىرىمىز قوللىرىغا چىۋىق ئېلىپ بىزنى «تامىقىڭنى يېمەمسەن، ھەممە يېرىڭنى پاسكىنا قىلىپ نېمىگە ئوخشىشىپ قاپسەن ـ ھە؟ خۇددى بۆرىگە ئوخشىشىپ قاپسەن. خەپ كاسەكلىرىڭدىن ئاقبالداق ئېتىۋېتىمەيدىغان بولسام، بەز قۇلاق...» دەپ قوغلىغۇچە ئوينايتتۇق. ھەر كۈنى شۇنداق بولاتتى. بىز دائىم ئاشۇ كۆل بويىدىكى قېرى ئۈجمىنىڭ تۈۋىگە توپلىشاتتۇق. بىر كۈنى بىز يەنە قورچاق ياساپ ئويناۋاتساق، سەن ئۆي تىزىشىپ ئوينايلى دېدىڭ. شۇنداق قىلىپ ھەممىمىز قورچاقلىرىمىزنى تاشلاپ لاي ئەكىلىپ ئۆي

سىلىشقا چۈشتۇق. سەن ئۆي سىلىشقا ئۇستا ئىكەنسەن. بىزنىڭ ھەرقايسىمىزنىڭ ھەر تەرەپتە ئۆي سىلىشىۋاتقىنىمىزنى كۆرۈپ: «بۇ يەرگە قويساڭ بولمايدۇ، مۇسا، ماۋۇ يەرگە قوي، ئەي سەن، ئاۋۇ يەرگە قوي، ئۇنداق قويساڭ، ئىشىك تەتۈر بولۇپ قالىدۇ» دەپ، ھېچقايسىمىزنىڭ ئۆي تىزىشىمىزنى ياراتمىدىڭ ھەم قويغان لايلىرىمىزنى ئېلىپ باشقىدىن قويدۇڭ. شۇنىڭدىن كېيىن ھەممىمىز ئەكەلگەن لايلىرىمىزنى ساڭا بەردۇق. سەن لايغا مىلەنگەن ئاپئاق قوللىرىڭدا ئەپچىللىك بىلەن بىرمۇنچە ئۆي سالدىڭ. ئۆيگە ئوچاق، سۇپا سالدىڭ. ھەممىمىز پاتقۇدەك ئۆي سالدىڭ. ئۆي پۈتكەندىن كېيىن، سەن ئىككىمىز دادىسى بىلەن ئانىسى بولايلى، دېدىڭ. مەن بىزنىڭ ئۆيدىكى ئاكا ـ ئىنى، ئاچا ـ سىڭىللىرىم ھەممىمىزنىڭ دادامغا شۇنچە ئامراقلىقىمىزنى ئويلاپ، مەنمۇ قاچان دادا بولارمەن؟ پاتراق چوڭ بولسام، مەنمۇ دادا بولسام، مېنىڭمۇ بىرمۇنچە باللىرىم بولسا، بالامنىڭ ھەممىسى ئوغۇل بولسا، مەن بازارغا بېرىپ كەمپۈت، قەنت، ناۋات، دەپتەر ـ كىتاب ئەكەلسەم، باللىرىم دادا... دادام كەلدى، دادا، ماڭا نېمە ئەكەلدىڭىز؟ دەپ ئالدىمغا يۈگۈرۈپ چىقسا... دەپ ئويلايتتىم. مانا ئەمدى سەندىن بۇ گەپنى ئاڭلاپ خۇشلۇقۇمدىن يۈرەكلىرىم ئويناپ كەتتى. دائىم خۇش بولسام چىۋىقنى ئات ئېتىپ مىنىپ ئۆزۈنغىچە يۈگرەپ يۈرەتتىم. ھازىرمۇ چىۋىق بولمىسىمۇ ئاتنى دوراپ يۈگۈردۈم. سەن شۇئان ۋارقىراپ كەتتىڭ:

— ئەي... ئەي مۇسا، مۇسا! سىلى دادىسى تۇرۇپ ئۆينىڭ ئىشىكىدىن چىقماي، تامدىن سەكرەپ چىقسىلا قانداق بولىدۇ؟ ئاشۇنداق قىلسىلا، ئوينىمايمەن ئەمىسە، بۇ ھېساب ئەمەس. دادام، ئوبدان ئادەم تامدىن ئارتىلمايدۇ، ئۆينىڭ ئىچىدە قالايمىقان ماڭمايدۇ، ئىشىكتىن چىقىپ كىرىدۇ، دېگەن! — دېدىڭ. مەن شۇ ئان خىجىل بولغان ھالدا ئىزىمدا توختاپ

قالدىم. يۈزىمنىڭ قانچىلىك قىزىرىپ كەتكىنىنى بىلمەيمەن.
سەن ئىنچىكە ياي قېشىڭنى تىكلەشتۈرۈپ، كەڭ قاتلىشاڭغۇ
قاپىقىڭنى سۈزۈپ، ئۈزۈن كىرپىكلىك قارا كۆزۈڭنى ئالايت-
تىڭ. مەن خىجىل بولغىنىمدىن پۈتۈمنىڭ ئۇچىغا قارىۋېلىپ،
دەرھال يەنە بېشىمنى كۆتۈرۈپ ساڭا قاراپ، بوينۇمنى قىسىپ
ھىجايدىم. سەن سەل كۈلدۈڭ، ئەمما دەرھال قاپىقىڭ تۈرۈلۈپ
چىرايىڭ تاتىرىپ كەتتى.
— سەنمۇ خۇددى دادامغا ئوخشاش. . . دادام ئۆگەي ئانام-
نىڭ ئالدىدا شۇنداق قىلسا، مېنىڭ بەك ئاچچىقىم كېلىدۇ.
ئۇنداق قىلما! دېدىڭ.
— خاپا بولما مېھرىئاي، بۇنىڭدىن كېيىن ئۇنداق قىلماي-
مەن، دېدىم. بىز شۇ كۈنى كۈن ئولتۇرغۇچە ئۆي تىزىشىپ
ئوينىدۇق. ئىككىمىز دادىسى بىلەن ئانىسى بولدۇق. قالغان
بالىلارنىڭ ھەممىسى بالىمىز بولدى. ۋاي - ۋۇي، بىزنىڭ
بالىلىرىمىز نېمىدېگەن جىق، بىرمۇنچە ئوغۇل بالا، بىرمۇنچە
قىز بالا - ھە! . . . شۇ كۈنى ھەممىسى مېنى «دادا!» دەپ
توۋلىغاندا، مەن خۇشال بولغىنىمدىن، كەچكىچە كۈلۈپتىمەن.
ئۇ كۈنى كىيىملىرىم شۇنچە ئەسكى بولۇپ كېتىپ، ئانام ئۇرسى-
مۇ، تىللىسىمۇ پەقەت يىغلىمىدىم. بىز كەچكىچە، بالىلىرىمىز
ئۇرۇشۇپ قالسا شۇلارنى باشقۇردۇق. ۋايجان، دادا بىلەن ئانا
بولماق دېمىدېگەن تەس - ھە؟ سەن بىر بالىمىزنى ئۇكاڭنى
يۇدۇپ ئوينىتىپ كەل، دەپتىڭ، بالىمىز ئۇنىماي سېنى تىللىۋە-
دى، سەن بولدى، مەن ئانا بولمايمەن، كىم ئانا بولسا بولسۇن،
دەپ يىغلىغانىدىڭ، ئايشەم دېگەن جاۋىلداق قارا پاقا سەن بولمى-
ساڭ، مەن بولىمەن دەپ تۇرۇۋالدى. مەن سېنىڭ ئانا بولغىنىڭ-
غا بەك خۇشال ئىدىم. سەن ئانا بولمايمەن دېۋىدىڭ، بەك قور-
قۇپ كەتتىم. مەن دەرھال، ياق، ياق! مېھراي ئانا بول، سەن
ئانا بولمىساڭ بولمايدۇ، دېدىم. چۈنكى سەندىن باشقىسى ئانا

بولسا، مېنىڭ دادا بولغۇم يوق ئىدى. ئايشەم بىلەن تېخىمۇ
خۇشۇم يوق. ئۇ ھە دېسىلا ئادەم بىلەن ئۇرۇشۇپ جېدەل قىلىدى-
غان ئۇششۇق. بىكار تۇرماي ئۇ مېنى ئانامغا چېقىشتۇرۇپ،
مۇسا ئۇنى قىلدى، مۇسا بۇنى قىلدى دەپ، مېنى تاياققا قويىدۇ.
ئۇ بەك ئەسكى ھەم قارا، سەت! پەقەت خۇشۇم يوق. مەن سېنى
ئانا بولغىن دەپ شۇنچە يالۋۇرساممۇ، ئۇندىمىدىڭ. ئاندىن مەنمۇ
دادا بولغىلى ئۇنىمىدىم. شۇنىڭدىن كېيىن دادا - ئانا بولۇشنى
تالىشىپ بالىلار ئۇرۇشۇپ كەتتى. يەنىلا، سەن ئەقىللىق ئىكەن-
سەن. شۇ چاغدا ھەممىنى ئۆزئارا دادا - ئانا قىلىپ قويدۇڭ.
شۇنداق قىلىپ بىزگە بالا بولغانلارنىڭ ھەممىسى ئۆزئارا دادا -
ئانا بولۇپ كەتتى. ئىككىمىز قالدۇق. مەن بىر ھازا يالۋۇرغان-
دىن كېيىن، سەن ئىككىمىزنىڭ دادا - ئانا بولۇشىمىزغا ماقۇل
بولدۇڭ. ئاخىردا، بىز ھەممىمىز دادا - ئانا بولۇپ كەتتۇق.
بالىمىز لايدىن ياسالغان قورچاق بولدى. ئۆيلىرىمىز ئايرىم -
ئايرىم بولدى. سەن ئۆيىنى بەك چىرايلىق ياسايتتىڭ. سەن نېمە
دېسەڭ، مەن شۇنى قىلاتتىم. ئىككىمىز پەقەت ئۇرۇشۇپ قال-
مايتتۇق. سەن دائىم گۆش، ئوتياش، ئۇن ئەكىلىشكە بۇيرۇيت-
تىڭ. مەن سەن بۇيرۇغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئەكىلەتتىم. سەن
مېنى سۇپىدا كۆرپىگە ئولتۇرغۇزۇپ، ئالدىمغا كاۋا قۇلىقىدا
داستىخان سېلىپ، ئالمىدا ياسىغان قاچىغا چۆچۈرە ئۇسۇپ ئەكى-
لىپ، «باقسىلا!» دەيتتىڭ. ئىككىمىز داستىخاننىڭ ئىككى
بۇرجىكىدە ئولتۇرۇپ تاماق يەيتتۇق. سەن كەچتە نېمە تاماق
ئېتىمەن؟ ئەتە ئەتىگەندە قانداق تاماققا تاۋلىرى بار؟ دەپ سو-
رايتتىڭ. مەن ئىزا تارتىپ دېگىلى ئۇنىمىسام، سەن دېگۈزەت-
تىڭ. مەن دېگەندىن كېيىن، سەن: «گۆش ئەكەلسىلە، پىياز،
زىرە، قارىمۇچ ئەكەلسىلە!» دەيتتىڭ. مەن «ماقۇل» دەيتتىم.
شۇ چاغدا خۇش بولغىنىمدىن يەنە نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىمنى
سورايتتىم. سەن ئۆزۈڭنىڭ نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىڭنى سو-

رايىتىڭ، مەن شۇ چاغدا ساڭا: «ئىككىمىز پەقەت ئۇرۇشۇپ قالمايلى. ئۇرۇشۇپ قالساق، مەن سېنى ئۇرسام، سەن يامانلاپ كەتسەڭ بولمايدۇ. دائىم مۇشۇنداق ئۆتەيلى، دادام بىلەن ئانام دائىم ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. نېمىشقا ئۇرۇشىدىغانلىقىنى بىلمەيمەن. سورىسام، سەن بىلمەيسەن دەيدۇ. ھەر قېتىم ئۇرۇشقاندا، دادام ئانامنى بەك ئۇرىدۇ، تېپىدۇ. ئانام دادامنى يىغلاپ تۇرۇپ بەك تىللايدۇ. بۇنداق چاغدا مەن بەك قورقۇپ كېتىپ يىغلايمەن. ئانام ئۆلۈپ قالامدىكىن دەپ بەك يىغلايمەن. دادام بىلەن ئانام ئۇرۇشۇپ بولغاندىن كېيىن، ئانام يوتقان - كۆرپىلەرنى ھەممە يەرگە تاشلاپ، ئۇنىڭ ئاستىدىكى ساندۇقنى ئېچىپ، كىيىملىرىنى ئېلىپ ئۆزىنىڭ باش رومىلىغا چىگىدۇ. مۇشۇ چاغدا ئانام دادامنى بەك تىللايدۇ، ئاغزى پەقەت بېسىلمايدۇ. دادام تاماكا چېكىپ ناھايىتى ئاچچىقى كەلگەن ھالدا ئولتۇرىدۇ. ئۇ پات - پات: «ھېلى بىكار، يەنە تاياق يەيسەن!» «ھېلى بىكار، بوغۇزلىۋېتىپ بىر باشقا چىقىمەن!» دەيدۇ. ئانام: «خېتىمنى بەر، ئاجرىشىپ كېتىمىز، ئانام مېنى ساڭا قۇللۇققا ساتمىغان، سەندەك ئەر بولغۇچە ئىت بولغان مىڭ ئوبدان، تويدۇم، ئەركىشى سەندەك بولىدىغان بولسا، ئۆمۈر بويى ئەرسىز ئۆتسەممۇ رازى، مۇسانى سەن ئال، پاتەكنى مەن ئالىمەن! ئۆيدىكى قوشۇق چاغلىق نەرسىلەرنىڭ ھەممىنى تەڭ ئۈلىشىمىز!» دەيدۇ. مەن بەك قورقۇپ كېتىپ، تېخىمۇ يىغلاپ كېتىمەن. تىلسىز سىڭلىممۇ بەك يىغلايدۇ. ئانام بوغجۇمىسىنى، سىڭلىمنى كۆتۈرۈپ، چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە يامانلاپ كېتىدۇ. مەن: «ئوبدان ئانا، قەنتتەك ئانا، كەتمە، كەتمىگىن، مېنى ئالغاچ كەتكىن» دېسەم، ئانام: «كەينىمدىن ئەگەشمە، داداڭ دېگەن توڭگۇز بىلەن قال! يەنە ئەگىشىدىغان بولساڭ، بوينۇڭنى ئۈزۈۋېتىمەن!» دەپ ۋارقىرايدۇ. مەن يولنىڭ ئوتتۇرىسىدا بوينۇمنى قىسىپ بارمىقىمنى چىشلەپ، يىغلاپ تۇرۇپ

قالىمەن. ئانامغا پەقەت چىدىمايمەن. ئانام بولمىسا ھېچنېمەم يوقتەك، بەك قورقۇپ كېتىمەن. ئانام بىردەم ماڭغاندىن كېيىن، ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ ماڭا قارايدۇ. ئۇمۇ يېڭىدىن يىغلاپتۇ. «مۇسا، جېنىم بالام كېلە!» دەپ توۋلىدى. مەن شۇ ئان بار ئاۋازىم بىلەن «ئانا. . . ئانا!» دەپ توۋلىغانچە يىغلاپ يۈگۈرۈپ باردىم. ئانام مېنى چىڭ قۇچاقلاپ باش - كۆزۈمگە سۆيۈپ يىغلاپ كەتتى: «يۈرە بالام. سېنى داداڭ دېگەن مەرەزگە تاشلاپ قويۇپ كېتىپ قانداق چىدايمەن؟ چوڭ ئاناڭنىڭ ئۆيىدە ئادەم جىق، قىسىلىمەن. شۇڭا سېنى قويۇپ كېتەي دېگەن. ئەمما سېنى تاشلاپ كېتىپ قانداق ئۇيقۇم كېلىدۇ؟» دېدى. بىز چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە كەتتۇق.

بىر ھەپتە، ئىككى ھەپتىدىن كېيىن، بىزنىڭ قوشنىلار — سېنىڭ ئۆگەي ئاناڭمۇ، بىرمۇنچە ئانىلار بېرىپ بىزنى ئەكىلىپ قويىدۇ. دائىم شۇنداق بولىدۇ. يەنە ئۇرۇشۇپ قالسا، يەنە كېتىمىز. بەزىدە قوشنا ئانىلار ئەكىلىپ قويىدۇ، يەنە بەزىدە دادام ئۆزى بېرىپ چوڭ ئانامغا يالۋۇرۇپ، ۋەدە بېرىپ ئەكىلىدۇ، يەنە ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. مەن، دادام - ئانامىلار ئۇرۇشۇپ قالسا، مېنى ئانام ئەكىتىدۇ، شۇ چاغدا ئىككىمىز ئايرىلىپ كېتەرمىزمىكىن، دەپ قورقۇۋاتىمەن. كۈندە مۇشۇنداق ئۆتسەك، دادام بىلەن ئانام ئۇرۇشۇپ قالمىسا دەپ دائىم يالغۇز يەردە يىغلايمەن. ئاخشىمى يوتقاندا ياتقاندىمۇ يىغلايمەن، دېدىم. سەن شۇ چاغدا: «داداڭ بىلەن ئاناڭ ئۇرۇشۇپ قالسا، سەن ئاناڭ بىلەن چوڭ ئاناڭنىڭ ئۆيىگە كەتمىگىن» دېدىڭ. مەن ئانامدىن ئايرىلىپ قېلىشتىن بەك قورقىمەن. ئانام كەتسە، مەن ئاچ قالىمەن، دادام ئاش ئېتەلمەيدۇ، دائىم چايغا نان چىلاپ بېرىپ «ئىچە» دەيدۇ. مەن ئاشقا ئامراق، نان بىلەن پەقەت خۇشۇم يوق، ئاش ئىچمىسەم، ئاچ قالىمەن. دادام چاينى ئىچە دەپ قۇلىقىمنى تارتىدۇ، شاپىلاق بىلەن ئۇرىدۇ. ئانام شۇڭا مېنى

قويۇپ كەتمەيدۇ، ئەكېتىدۇ. «سەن كەتمە، ئۆگەي ئانام بىلەن
داداممۇ دائىم شۇنداق ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. مەن ئۆگەي ئانامدىن
بەك قورقىمەن. ئانام بۇرۇن دادامنىڭ ئالدىغا داستىخان سېلىپ
تاماق بېرەتتى. ئۆگەي ئانام ئۇنداق قىلمايدۇ. شۇڭا دادام بىلەن
ئۇرۇشۇپ قالىدۇ. مەن ئانامغا ئوخشاش، سېنىڭ ئالدىڭغا داس-
تىخان سېلىپ تاماق ئەكەلدىم. سەن كەتمىگىن. بىز پەقەت
ئۇرۇشۇپ قالمايلى، ئاناڭ كەتسىمۇ، سەن كەتمە. ماڭا ئۆگەي
ئانام ئاش ئۇسۇپ بەرسە، مەن ئانام يوق يەردە ئىچمىسەم، ئانام
خاپا بولىدۇ. شۇڭا ئاش پىشقاندا، سەن بىزنىڭ ئۆينىڭ ئارقىسى-
غا كەل، شۇ يەردە بىللە ئىچىمىز. ئاش پىشقاندا مەن سېنى
چىقىرىمەن. تەڭ ئىچىمىز، ماقۇلمۇ؟» دېدىڭ. مەن ماقۇل
دېدىم. بىز شۇنىڭدىن كېيىن بالىمىز بولسۇن دېيىشتۇق. مەن
لايدىن سېنىڭ دېگىنىڭ بويىچە بىر ئوغۇل، بىر قىز ياسىدىم،
ئوغلىمىزنىڭ ئىسمىنى ئادىل، قىزىمىزنىڭ ئىسمىنى گۈلزات
قويدۇق. سەن ئىككى بالىمىز ئۈچۈن قوناق شېخىدىن ئىككى
بۆشۈك ياسىدىڭ. سەن تاماق ئەتكەندە، مەن بالا باقتىم. كېيىن
بىز باشقا دادا ـ ئانىلارنىڭ ئۆيىگە مېھماندارچىلىققا باردۇق.
ئۇلارمۇ بىزنىڭ ئۆيگە مېھمان بولۇپ كېلىشتى. بىز ئوينىغان
ھەممە ئويۇنلىرىمىز ئىچىدە بۇنىڭدەك خۇشال بولغان ئويۇن پە-
قەت بولمىدى. بىز ئاشۇنداق بىرنەچچە كۈن ئوينىغاندىن كېيىن،
دادام بىلەن ئانام بەك ئۇرۇشۇپ قېلىپ، ئانام ئۇكام بىلەن مېنى
ئېلىپ چوڭ ئانامنىڭ ئۆيىگە كەتتۇق. مەن قالىمەن دەپ شۇنچە
تارتىشساممۇ ئانام مېنى ئەكەتتى. مەن ساڭا دەپ قويااي دېسەم،
كەچ بولغاندىكەن، ئۆيۈڭگە كىرەلمىدىم. مانا شۇنىڭدىن كې-
يىن، بىز دادامنىڭ يېنىغا پەقەت كەلمىدۇق. داداممۇ بىزنىڭكى-
گە كەلمىدى. ئەمدى بىزنىڭ ئۆيىمىز چوڭ ئانامنىڭ ئۆيى بول-
دى. مەن ۋەدەمدە تۇرالمىغىنىمغا بەك يىغلىدىم. مەن كېچىدە
يوتقاندا يېتىپمۇ سېنى ئويلاپ بەك يىغلىدىم. ئۆيىمىزنى، ئىك-

كىمىزنىڭ ئۆيىنى، سېنىڭ ئەتكەن تامىقىڭنى، ئالدىمغا داستى-
خان سېلىپ ئەكىلىدىغان تامىقىڭنى، بۆشۈكنى، ئادىل بىلەن
گۈلزاتنى سېغىنىپ بەك يىغلىدىم، ھەممىدىن سېنى بەك سېغىنى-
دىم. مەن دائىم ئۆگزىگە چىقىپ بىزنىڭ ئۆي تەرەپكە قاراپ
يىغلايتتىم. مەن ئۆيگە كېتىمەن دېسەم، چوڭ ئانام، ئانام‌لار
خاپا بولۇپ كەتتى. مەن دادامنىڭ ئۆيىگە ئەمەس، ئۆزۈمنىڭ
ئۆيىنى — ئىككىمىزنىڭ ئۆيىنى، بالىمىزنى، سېنى سېغىنغان-
لىقىمنى دەپ بەرسەم، ئۇلار كۈلۈپ تېلىقىپ كېتىشتى. مېنىڭ
بەك ئاچچىقىم كەلدى. مەن يىغلاۋاتسام، ئۇلار نېمىشقا كۈلىدۇ؟
مەن ئانامغا: «دادام بىلەن سەن ئۇرۇشۇپ قېلىپ يېنىپ كەل-
سەڭ، مېھرىئاي بىلەن ئىككىمىزنىڭ ئۆيى بۇزۇلۇپ كېتەمدۇ؟
بىز ئۇرۇشۇپ قالمىغان، پەقەت ئۇرۇشۇپ قالماسلىققا ۋەدە قى-
لىشقان. سەن مېنى ئاپىرىپ قوي، مەن دادامنىڭ ئۆيىگە كىر-
مەيمەن، ئۆزۈمنىڭ ئۆيىگە كىرىمەن» دېسەممۇ كۈلۈۋاتىدۇ.
كېيىن مېنى چىڭ قۇچاقلاپ سۆيۈپ، ئۆزىمۇ يىغلاپ كەتتى.
لېكىن مېنى ئاپارمىدى، مەن بارالمىدىم. دائىم سېنى ئويلىدىم،
سېنى ئويلىمايدىغان بىرمۇ كۈنۈم يوق، دائىم يىغا تۇتىدۇ. بۇ
يەردىكى ئاداشلارمۇ ئۆي تىزىشىپ ئويناي دېيىشىدۇ، مېنىڭ ھېقايسى-
سى بىلەن ئۆي تىزىشىپ ئوينىغۇم كەلمىدى، بولمىسا ئۇلار
مېنى ئۆز ئويۇنلىرىغا دائىم قىچقىرىدۇ، مېنى قوشىدۇ. مېنىڭ
ئۇلار بىلەن پەقەت ئوينىغۇم يوق. مەن دائىم ئۆگزىگە چىقىپ
ئۆزۈم بىزنىڭ ئۆيگە ئوخشىتىپ ئۆي تىزدىم. ئۇكامنىڭ قورچى-
قىنى سەن قىلدىم. ساڭا بولغان گەپىنىڭ ھەممىسىنى دېدىم.
مېنىڭ بەك سېغىنغانلىقىمنى دېدىم، سەن ئالمىغا بەك ئامراق
ئىدىڭ، مەن چوڭ ئانامدىن، ئانامدىن پۇل ئېلىپ بىزنىڭ ئى-
شىكنىڭ تۈۋىدىكى باققالدىن ئالما ئالدىم. ئۆزۈممۇ بەك ئامراق،
يېگۈم كېلىپ كېتىپ ئىككىنى ئۆزۈم يېدىم، ئۈچىنى ساڭا
ساقلاپ قويدۇم، ئۆگزىدىكى ئۇزۇم تىزغان ئۆينىڭ بىر يېرىگە

تىقىپ قويدۇم. مەن بىر كۈنى چۈش كۆرۈپتىمەن. چۈشۈمدە: ئىككىمىز ئاشۇ ھەسەن سوغۇقنىڭ كۆلىنىڭ بويىدىكى ئۈجمە تۈۋىدىكى ئۆيىمىزدە كۆرۈشۈپتىمىز. بەك خۇش بولغىنىمىزدىن بىر - بىرىمىزنى قوغلىشىپتىمىز. سەن مەندىن قەيەرگە كەتكەنلىكىمنى سورىدىڭ، مەن بولغان ئەھۋالنى ساڭا دەپ بەردىم. سەن ماڭا: «سەن كەتكەندىن كېيىن، ھەركۈنى مەن سېنى ئىزدىدىم، ئۈجمە تۈۋىدە ئولتۇرۇپ سېنى ساقلىدىم، داداڭدىن سورىسام، داداڭ گەپ قىلمىدى. كېيىن باشقا بالىلار ئۆي تىزدىشىپ ئوينىمايدىغان بولدى، بىزنىڭ ئۆيىنىمۇ بۇزۇۋەتتى» دەپ يىغلىدىڭ. مەن بىز يەنە ئۆي تىزىشىپ ئوينايمىز، ئۆيىنى يەنە تىزىمىز، دېدىم. سەن خۇش بولۇپ: «ئەمدى ھەرگىز كەتمىگىن، سەن بولمىساڭ، بەك زېرىكىپ كېتىدىكەنمەن، سېنى بەك سېغىندىم» دېدىڭ. «مەنمۇ بەك سېغىندىم، ئەمدى ھەرگىز كەتمەيمەن» دېدىم ھەم ساقلاپ قويغان ئالمىنى ساڭا بەردىم. سەن بەك خۇش بولۇپ ئالمىنى ئالدىڭ، ئالما قولۇڭغا پاتماي، بىرى يەرگە چۈشۈپ كېتىپ كۆلگە يۇمىلاپ كەتتى. سەن ئالمىنى تۇتۇۋالىمەن دەپ لايدا تېيىلىپ كېتىپ كۆلگە چۈشۈپ كەتتىڭ. مەن ۋارقىراپ يىغلاپ ئويغىنىپ كەتتىم. ئانام مېنى باغرىغا بېسىپ: «نېمە بولدۇڭ؟» دېدى. مەن كۆرگەن چۈشۈمنى ئانامغا سۆزلەپ بەردىم، ئانام بىر ھازا جىمىپ كەتتى. بىر ئۇلۇغ - كىچىك تىنىدى، ئاندىن بېشىمنى سىيلاپ تۇرۇپ: «ئوبدان چۈش كۆرۈپسەن بالام، پات - ئارىدا ئۆيىمىزگە كېتىپ قالساق، كۆرۈشىدىغان ئوخشايسەن» دېدى. مەن كۆرۈشىدىغانلىقىمىزنى ئاڭلاپ، كۆرگەن چۈشۈمنى دەرھال ئۇنتۇدۇم. ھە، ئەمدى ئوبدان بولىدىغان بولدى، مېھرىئاي بىلەن ئەمدى كۆرۈشىدىكەنمەن دەپ خۇشال بولدۇم. خېلى ئۇزۇنغىچە ئويلاپ ياتتىم. مەن ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشكەندە، ئالمىنى ھەرگىز كۆل بويىدا بەرمەيمەن دەپ ئويلىدىم. ئەتىگىنى خېلى ۋاخ بولغۇچە ئۇخلاپ قاپتى-

مەن، بىرمۇنچە چۈش كۆرگەندەك قىلدىم، ئويلاپ ھېچقايسىنى تاپالمىدىم. مەن ئويغىنىپلا، كىيىمىنىمۇ كىيمەستىن، شوتىغا يامىشىپ ئۆگزىگە چىقتىم. چاق ئېگىرىۋاتقان چوڭ ئانام:

— قەيەرگە بارسەن مۇسا، ئەتىگەندە بىسمىللا دېمەي شوتىغا چىقىۋاتىسىنا؟ ماڭە، كىيىمىڭنى كىيىپ، يۈزۈڭنى يۇي! ئەمدى چوڭ بولدۇڭ. موزايدەك يۈرۈۋېرەمسەن؟ كۈزلۈككە خۇدا بۇيرۇسا خەتنە قىلدۇرۇپ، خەتنە تويۇڭنى قىلىمىز. داداڭ دېگەن توخۇ پوقى ئىگە بولمىسا، مانا مەن ئىگە. قىيامەت كۈنى خۇدايىم جاجىسىنى بېرەر ئۇ قىزىلباشنىڭ... — دېدى.

چوڭ ئانامنىڭ كېيىنكى گەپلىرىنى ئاڭلىيالمىدىم. ئۆگزىگە چىقىپ ئالمىنى تىقىپ قويغان يەرنى ئاختۇردۇم. بۇلتۇرقى قۇرۇق بىر باغ پىچاننىڭ ئارىسىغا تىقىپ قويغان ئالمىنى كۆرۈپلا يىغلىغۇم كېلىپ كەتتى. ئالمىنىڭ ئىككىسىنىڭ يېرىمى سارغىيىپ سېسىپ قاپتۇ، بىرىنى چاشقان غاجىۋاپتۇ. ئىسىت، ئىسىت، ئەجەب چىرايلىق ئالمىلار ئىدى، ساڭىلا ئوخشىشاتتى. نېمىشقىمۇ سېسىپ كەتكەندۇر؟ ئوغرى چاشقان نېمىشقا غاجىلىۋالغاندۇر؟ بۇنىڭدىن كېيىن، بارىدىغان چاغقىچە پۇل يىغىپ بارىدىغان كۈنى ئاپىرىمەن.

5

ئەتە بارىمەن، ئۆگۈن بارىمەن دەپ بارالمىدىم، سېنى بەك سېغىندىم. ئاشۇ بىر قېتىم چۈشۈمدە كۆرگەنچە پەقەتلا چۈشۈمگىمۇ كىرمىدىڭ. چۈشۈمدىمۇ بولسا كۆرسەم بولاتتى. ئەمما سېنى چۈشۈمدە كۆرەي دېسەم پەقەت كۆرەلمىدىم. دائىم ئېگىز قۇملۇق ئۈستىدە كېتىپ بارسام بىر توپ ئىت قاۋاپ يۈگۈرۈپ كېلىدۇ، قورقۇپ كېتىپ قۇمنىڭ چوققىسىدىن يۇمىلاپ كېتىپ، قورقۇپ ئويغىنىپ كېتىمەن. بەزىدە، سۇنىڭ ئۈستىدە

ئۇچۇپ يۈرسەم، بىردىنلا ئۇچالماي سۇغا چۈشۈپ كېتىمەن. ساپلا شۇنداق چۈش كۆرىمەن، سېنى پەقەت كۆرەلمىدىم. باراي دېسەم، چوڭ ئانام: «داداڭ قاۋان توڭگۇزغا ئايلىنىپ كېتىپتۇ. ئۇ يەتتە باشلىق يالماۋۇز خوتۇندىن بىرنى ئاپتۇ. سەن بارساڭ، ئۇ يەتتە باشلىق يالماۋۇز سېنى تۇتۇۋېلىپ، بوينۇڭدىن سىرتماقتا ئېسىپ قويۇپ، تاپىنىڭغا يىڭنە سانجىپ قېنىڭنى شورايدۇ. قېنىڭ تۈگىگەندە، قازانغا سېلىپ پىشۇرۇپ يەيدۇ» دېدى. مەن: «دادام بار، قورقمايمەن» دېسەم، داداڭمۇ قورقۇپ لاغىلداپ تىترەپ تۇرىدىكەن ھەم ئۆزىمۇ قاۋان توڭگۇزغا ئايلىنىپ كەتكەندىن كېيىن، سەندەك بالىسى بارلىقىنى ئۇنتۇپ كېتىپتۇ. بۇرۇنقى ئادەملىك ۋاقتىنى بىلمەيدىكەن. بۇرۇن سەن ئادەم ئىدىڭ دېسە، «ياق، مەن ئۇنداق ئەمەس» دەيدىكەن، شۇڭا ھازىر ئۇ سېنى تونۇمايدۇ» دېدى. مەن شۇنىڭدىن كېيىن، قورقۇپ بارالمىدىم. مەن ئانامغا، سېنى كۆرگۈم كېلىپ كەتتى، بارسام مۆكۈۋېلىپ، قاۋان توڭگۇز بىلەن يەتتە باشلىق يالماۋۇز كۆرمىگەندە باراي دېسەم، «سەن مۆكۈۋالساڭمۇ پۇراپ بىلىۋالىدۇ. مەن سېنى بىر كۈن ئۇلار يوق ۋاقتىدا ئاپىراي» دېدى. مەن شۇنىڭدىن كېيىن ئۆزۈم باراي دېسەم قورقۇپ بارالمىدىم. ئانامدىن ھەر كۈنى «قاچان بارىمىز؟» دېسەم، «ئۇلار يوق ۋاقتىدا، ئۇلار يوقالمىدى» دەيدۇ. مەن ئۇلارنىڭ پاتراق يوقىلىشىنى بەك ئارزۇ قىلاتتىم. چوڭ ئانام ناماز ئوقۇپ ماڭا دۇئا قىلىپ يىغلىغاندا، ئاشۇ قاۋان توڭگۇز بىلەن يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ يوقىلىشىغا دۇئا قىلىپ قوي چوڭ ئانا! دېسەم، بېشىنى لىڭشىتىپ كۆزىنى يۇمۇۋېلىپ ئىچىدە بىرنېمىلەرنى دەيدۇ، كۆزىدىن تاراملاپ ياش قۇيۇلىدۇ. مەن پۇل يىغدىم، بىرمۇنچە پۇل يىغدىم. چوڭ ئانامغا ماڭا پىچاق ئېلىپ بەر، پىچاق قىسىمەن دېسەم، چاقىنىڭ يېكىنى سېلىپ قويغان بىر كونا غىلاپنى «ھازىرچە مۇشۇنى ئېسىپ تۇر، كېيىن چوقۇم پىچاق ئېلىپ بېرى-

مەن» دەپ ئېسىپ قويدى. يىغقان پۇلۇمنى ئاشۇ غىلاپنىڭ ئىچىگە سېلىپ قويۇپ يىتتۇرۇۋەتتىم. شۇ كۈزدە مېنىڭ خەتنە تويۇم بولدى. مەن شۇنچە سېغىنغان بولسامۇ، سەن بىلەن زادىلا كۆرۈشەلمىدىم. مېنى مەكتەپكە بەردى. سېنىمۇ مەكتەپكە بەردىمىكىن دېسەم، سەن يوق. مەن سېنى دائىم ئەسلىدىم. سېنى سېغىنمىغان كۈنۈم يوق. بىزنىڭ مەكتەپتە بىرمۇنچە قىزلار بار. بىزنىڭ سىنىپتىمۇ بىرمۇنچە بار. ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ساڭا ئوخشىمايدۇ. مەن ئۇلارنىڭ ھېچقايسىسى بىلەن سەن بىلەن ئوينىغاندەك ئوينىمايمەن، بىردەمدىلا ئۇرۇشۇپ قالىمەن.

مانا خېلى چوڭ بولۇپ قالدىم. تولۇقسىز ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ بىرىنچى يىللىقىغا چىققاندا، بىز يەنە بىر سىنىپقا كىرىپ قالدۇق. مەن ئىنتايىن بەك خۇشال بولۇپ كەتتىم. لېكىن سەن بۇرۇنقىدىن ئۆزگىرىپ كېتىپسەن، مەندىن قاچىدىغان بولۇپ قاپسەن، تارتىنىدىكەنسەن. مەن بىزنىڭ ئۆي تىزىشىپ ئوينىغىنىمىزنى دېسەم، سەن ساق ئون توققۇز كۈنگىچە مېنىڭ يۈزۈمگە پەقەت قارىمىدىڭ. تەسادىپىي دوقۇرۇشۇپ قالساقمۇ قىزىرىپ كېتىپ، باشقا تەرەپكە قارىۋالىسەن. مەن بۇنىڭغا پەقەت چىداپ تۇرالمىدىم، نەچچە قېتىم يىغلىدىم. سەن دائىم قىز بالىلار بىلەن مەكتەپ مەيدانىنىڭ بىر تەرىپىگە ياكى سىنىپ ئالدىغا چىقىپ، ساپىلەك، سابىر، تەمەچ ئوينايسەن. مەن يېنىڭغا بارسام، قاچىسەن. مەن ئاچچىقىمغا چىدىماي ساڭا مايتارتىپ باقتىم. ئەمما سەن بۇ ئىشلارنى پەرۋايىڭغا ئالمىدىڭ. بىرەر باھانە تېپىپ سېنى ئۇرۇپ دەردىمنى ئالماقچى بولدۇم. بۇنى ئويلاپ يۈرىكىم «جىغ» قىلىپ قالدى. قارىغىنا، مېھرىئاي، مەن سېنى ئۇرۇش تۇگۈل، ئۇنى ئويلىساممۇ يۈرىكىم تىترەپ كېتىدىكەن، ئەمما سەن مېنى ياراتمايدىكەنسەن. مەن باشقا دوستلىرىمنى ئاچچىقىم كەلسە ئۇرۇۋېرىمەن، ئۇرغانسېرى ئۇرغۇم كېلىدۇ، لېكىن سېنى ئۇرالمايدىكەنمەن. مەن ساڭا خەت

يازماقچى بولدۇم. مەن ئاۋۋال يازىدىغان قەغەز تاللىدىم. مېنىڭ تىل - ئەدەبىيات كونسپېكت دەپتىرىم سىنىپ بويىچە ھەممىڭلارنىڭكىدىن چىرايلىق، بىزنىڭ خانىممۇ بىرەر خەت يازماقچى بولسا، دائىم مېنىڭ مۇشۇ تىترىتىمنىڭ ۋارىقىنى يىرتىۋالىدۇ. ھەربىر ۋارىقىنى يىرتقاندا قىزىرىپ كېتىمەن. خانىم كۆرۈپ قالمىسۇن دەپ باشقا تەرەپكە قارىۋالىمەن، مېنىڭ تىترىتىمنى ئۈرۈمچىدە ئوقۇيدىغان تاغام مېنى ياخشى ئوقۇ دەپ ئەكىلىپ بەرگەن. مەن ساڭا مۇشۇ تىترىتىمنىڭ ۋارىقىنى يىرتىشقا چىداپ تۇرۇپ خەت يازماقچى بولدۇم. بىر ۋارىقىنى يىرتسام يەنە بىر ۋارىقىمۇ يىرتىلىپ كېتىدۇ. شۇڭا قوشماق ۋاراقنى بىراقلا يىرتماي سۆكۈۋالدىم. چوڭ ئانامغا يالۋۇرۇپ پۇل ئېلىپ، كىچىك سېرىق قاپلىق ئون ئىككى خىل بوياق ئالدىم. قەغەزنىڭ چېك ئوتتۇرىغا ئالما سىزدىم. ئالمىنىڭ بىرىنى قىزىل، بىرىنى سېرىق بويىدىم. ئىككى قۇلاق سىزدىم. قۇلاقلىرىنى ئالمىنىڭ قۇلىقىنىڭ رەڭگىدە بويىدىم. قەغەزنىڭ چۆرىسىگە بۇغداي، قوناق، ئاپتاپپەرەس، گۈل، قوغۇن، تاۋۇزلارنىڭ رەسىمىنى سىزدىم، بەك تەستە سىزالىدىم. قەغەزنى يىرتىۋېتەي دېسەم، پەقەت چىدىمىدىم، شۇڭا تولا ئۆچۈردۈم. خەت يېزىشتا نېمىدەپ يېزىشنى پەقەت بىلەلمىدىم. باشقا قەغەزگە يېزىۋېلىپ كۆچۈرمىسەم بولمايتتى. بىرمۇنچە باشقا قەغەزلەرنى يىرتىۋەتتىم. ئاخىر ساڭا مۇنداق دەپ يازدىم: «ئوبدان مېھرىئاي، سەن ئۇنداق قىلما، مەن سېنى پەقەت ئۇنتۇپ قالمىدىم. بىز يەنە بۇرۇنقىدەك بىر - بىرىمىزگە ئامراق بولايلى، سەن مېنى بۇرۇن دائىم بىرگە ئوينايلى دەيتتىڭغۇ؟ ھازىر ياراتمايدىغان بولۇپ قاپسەن. بەك قاپىقىڭ يامان، تۇمشۇقۇڭ يامان، ماڭىلا شۇنداق قىلىسەن. مەن ساڭا قانداق يامانلىق قىلدىم؟ مەن ساڭا دائىملا ياخشىلىق قىلىشنى ئىزدەيمەن. ئەگەر مۇشۇ تىترىتىمنىڭ ۋارىقى لازىم بولسا قانچىلىك يىرتىۋالساڭمۇ ھەرگىز قىزىرىپ كەتمەيمەن. مۇشۇ

چىرايلىق تىترىتىمنىڭ ئۆزىنى ئىشلىتىدىغان بولساڭمۇ مەيلى. مېنىڭ تىترىتىمنى ئىشلەتكىنىڭ ئۈچۈن بەك خۇش بولۇپ كېتىمەن. . .»

شۇنداق خەتلەرنى يازسامۇ، ئۆزۈمنىڭ ئەڭ ئامراق نەرسەمنى ساڭا بېرەي دېسەممۇ، يەنە ئۇنىمىدىڭ. خېتىمنى ئوقۇدۇڭمۇ - ئوقۇمىدىڭمۇ، پەقەت بىلمىدىم. بىر قارىسام، ئوقۇغاندەك كۆرۈنىسەن، بىر قارىسام ئوقۇمىغاندەك كۆرۈنىسەن. مەن ئاخىر ئوقۇمىغان ئوخشايدۇ دەپ ئويلىدىم. يالغۇز يەردە بۇنى ئويلاپ يىغلىغۇم كېلىپ كەتتى. مەن ئاخشىمى ئۆگزىگە چىقىپ، يۇلتۇزلارغا قاراپ، پىچاننىڭ ئۈستىدە ئوڭدا ياتتىم. ئاسماندا يۇلتۇزلار بەك جىق، مەن بۇ يۇلتۇزلارنى يەردىكى ئادەملەردىن جىقمىدۇر؟ دەپ ئويلىدىم. يەنە سەن يادىمغا كىرىۋالدىڭ. مەن ھازىر يۇلتۇزلارغا قاراپ ياتقاندا، سەن نېمە ئىش قىلىۋاتىدىغاندىسەن؟ ئۆتۈك مايلايدىغان ماي قۇتىسىنىڭ ئىچىگە نەم توپىنى تولدۇرۇپ سېلىپ ئاداشلىرىڭ بىلەن قېرى ئۈجمىنىڭ تۈۋىدە، كۆل بويىدا ساپىلەك ئويناۋاتامدىغانسەن ياكى كىچىك ئالا - بۇلىماچ يەل توپ بىلەن ئالتە تال شاپتۇل ئۈچكىسىدە تەمەچ ئويناۋاتامدىغانسەن؟ ياكى بولمىسا ھەرخىل رەڭدىكى لاتىنى قۇراپ تۆت چاسا تىكىپ ئىچىگە ئۇششاق - ئۇششاق چېقىلغان ئەينەك پۇچۇقى سېلىنغان سابىرنى ئويناۋاتامدىغانسەن؟ مەن بىلىپ قالدىم. ھازىر ئويۇنۇڭ پەقەت مەكتەپتە بار، باشقا يەردە يوق! ئۆيگە بارساڭ ئۆگەي ئاناڭ ئىشتىن باش كۆتۈرتمەيدىكەن. مانا مەن ھازىر يۇلتۇزلارغا قاراپ ياتقاندا، سەن چوقۇم ئۆگەي ئاناڭنىڭ ئۈچىسىنى تۇتۇۋاتقانسەن ياكى ئۇكىلىرىڭنىڭ مەينەت كىيىملىرىنى يۇيۇۋاتىدىغانسەن! تاماقتىن بىكارلانغان قازان - چىنىلەرنى يۇيۇپ، يوندىسىنى ئىتقا تۆكۈۋاتقانسەن. مەنمۇ ئاشۇ مەھەللىدە بولغان بولسام، ئۆگەي ئانام چوقۇم مېنىمۇ شۇنداق ئىشلەتكەن بولاتتى. شۇ چاغدا بىزنىڭ قوشنىنىڭ ئۆگزىسىگە،

قوشنىمىزنىڭ ئۆگزىسىگە ئۇلارنىڭ يېڭىدىن تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنى پۈتتۈرگەن ئوغلى بىلەن ئۇنىڭ بىر ئاغىنىسى چىقتى. قوشنىمىزنىڭ ئوغلىنىڭ ئاغىنىسى گەپ قىلىۋاتقانىكەن، مېنىڭ خىيالىم بۇزۇلۇپ كەتتى. ئۇلار كىگىز - كۆرپە ئېلىپ چىققانىكەن، بۇلتۇر يىغىۋالغان خازاڭ ئۈستىگە سالدى. ئۇلار ئۇڭدا يېتىشتى، مېنى كۆرمىدى. قوشنىمىزنىڭ ئوغلىنىڭ ئاغىنىسى ياتمىدى، ئۇ تاماكا يۆگەپ چېكىپ ئولتۇرۇپ مۇنداق دېدى:

— خەقلەر قىز باللارنى ئۆزىگە كۆيدۈرۈۋېلىش ئۈچۈن موللا، باخشىغا ئوقۇتۇپ، تۆمۈر قورچاق، قەنت - ناۋاتقا ئوقۇتۇپ يۈرىدۇ. ئەي ئاداش، مەن بىر گەپنى ئاڭلىدىم، ئەگەر ئەتىگەن تورغاي چۇچۇلاشتىن بۇرۇن ئورۇندىن تۇرۇپ باغقا بارساڭ، كاككۇك ئەتىگەندە تۇنجى سايرىغان چاغدا قونغان دەرەخ شېخىنى تېپىپ سۇندۇرۇپ ئەكىلىپ، ھەر قانداق قىز بالىنىڭ بېشىدىن ئۆرۈۋالساڭ، شۇ قىز بالا ساڭا گەپ يوق كۆيۈپ قالار ئىمىش، سەن ھەرقانچە قاچساڭمۇ سېنى قوغلايدۇ دەيدۇ. ئۇ قىز سېنى ياراتمىغان بولسا، ئازراق جاپا - جەبىر تارتساڭمۇ كاككۇك قونغان شاختىن بىرنى تېپىپ ئۇنىڭ بېشىدىن ئۆرۈۋېلىپ، كەينىڭدىن يۈگۈرتۈپ جېنىنى قىينىمامسەن؟

— قانداق بولار؟

— بۇنىڭدا چاتاق يوق. كاككۇك كۈن بويى سايراپ ھالىدىن كېتىپ، ئەتىگىنى سەھەردە ئويغىنىپ سايرىغاندا ئاغزىدىن قان تامار ئىمىش. خۇدايىم بۇ ئاشىقنىڭ زارى ئۈچۈن ئاشۇ شاخقا شۇنداق خاسىيەت ئاتا قىلىدىكەن. قانچىلىك ئىش ئىدى، ئەتىگىنى بىردەملىك ئۇيقۇنى قويساڭ، چوقۇم تاپقىلى بولىدۇ، باغقا بارىدىغان گەپ. بولدى، مەنمۇ سەن بىلەن بىللە چىقاي!

بۇ گەپلەرنى ئاڭلاپ كۆڭلۈمگە نېمە كەلدى دېمەمسەن؟ مەنمۇ ساڭا كۆيىمەن. چوڭ ئانام دائىم: «ئاناڭ ساڭا بەك كۆيىدۇ، كۆزۈڭدىن بىر تامچە ياش چىققىنىنى كۆرۈپ قالسا،

يۈرىكى ئېقىپ كېتىدۇ» دەيدۇ. مەنمۇ شۇنداق. مەنمۇ خۇددى ساڭا ئانام ماڭا كۆيگەندەك كۆيىمەن. ئانام دائىم مەندىن ئەنسىرەپ تۇرىدۇ. مەنمۇ سەندىن ئەنسىرەيمەن. ئانام ماڭا دائىم سىنچىلاپ قارايدۇ، قېشىمنىڭ بىر تېلى تەتۈر يېنىپ قالسا، ئۇنى تۈزەپ قويۇپلا سۆيۈپ قويىدۇ. كەشىمنىڭ بوغقۇچى ئۇزۇن - قىسقا ئېتىلىپ قالسا، ئۇنى ئۆزى قايتا چېگىپ قويىدۇ. ئۇ مېنىڭ ھەممە يېرىمگە قارايدۇ. مەن قەيېرىمنىڭ قانداقلىقىنى بىلمەيمەن. ئانام ھەممىنى بىلىدۇ. بەدىنىمدە قانچە تال مەڭ بار، ئۇ مەڭلەر يارىشىدىغان مەڭمۇ، ياراشمايدىغان مەڭمۇ؟ ھەممىسىنى بىلىدۇ. كۆيۈش دېگەن شۇ ئوخشايدۇ. مەنمۇ ساڭا شۇنداق كۆيىمەن، سەنمۇ شۇنداق كۆيسەڭ، مەن قانداق بولۇپ كېتەر ئىدىم؟ مەنمۇ ئانامغا بەك كۆيىمەن. ئانام بىردەم بولمىسا، ئۆيدە ھېچنېمەم يوقتەك بولۇپ يىغا تۇتىدۇ. ئەمدى مەنمۇ كاككۇك قونغان شاخنى ئىزدەيمەن، ئاشۇ شاخنى تېپىپ سېنىڭ بېشىڭدىن ئۆرۈپ، سېنىمۇ ماڭا مەن ساڭا كۆيگەندەك كۆيدۈرىمەن، بولمىسا، ماڭا باشقا ساۋاقداشلىرىمدەك گەپ قىلساڭمۇ مەيلى! . . .

6

كاككۇك قونغان شاخنى تاپماق نېمىدېگەن تەس! بىزنىڭ ئۆيدىن بەش ئۇن يېتىم يىراق يەردە بىر باغ بار. بۇ باغدا ئۆرۈك، ئالما، ئامۇت، توغاچ، شاپتۇل . . . ھەممە مېۋە بار. مەن ھەر كۈنى ئەتىگىنى سەھەر چوڭ ئانام ناماز ئوقۇش ئۈچۈن تەرەتكە ماڭغاندا، غىپپىدە ئۆيدىن چىقىمەن - دە، باغ تەرەپكە قاراپ چاپىمەن. سەھەردە باغ تەرەپتىن كېلىۋاتقان كاككۇكنىڭ ئاۋازى قۇلاققا يىراقتىنلا ئاڭلىنىدۇ. قارىغىن، مېھرىئاي، كاككۇكنىڭ ھەربىر سايرىغان ئاۋازى سېنىڭ ئاداشلىرىڭ بىلەن ساپىلەك ئوينىغان چاغدا ئاغزىڭنى تۇتۇۋېلىپ كۇلۇشلىرىڭگە،

بارماقلىرىڭ بىلەن يۈزۈڭنى ئىتتىۋېلىپ كۈلۈشلىرىڭگە بەكمۇ ئوخشىشىدۇ. كاككۇك ھەر سايرىغاندا، يۈرىكىم جىغىلداپ، تېنىمگە بىر تىترەك تارقىلىدۇ. مەن تەرلەپ، ئۆپكەم ئاغزىمغا تىقىلىپ قالغاندا، ئاران دېگەندە باغقا بارالايمەن. تېخى ئەتراپ بەك سۈزۈلمىگەن، بۇ باغ ئەتراپى پۈتۈنلەي قاغىلەك جىگدە، ئازغان بىلەن چىتلانغان باغ بولۇپ، خەق بۇ باغنىڭ ئىگىسىنى ھەسەن سوغۇق دېيىشىدۇ. ئۇ كۆزلىرى چوڭقۇر ھەم كۆك، قاپاقلىرى دائىم تۈرۈلۈپ تۇرىدىغان ئاق ساقال ئادەم. ئۇ ئالدىغا دۈمچىيىپ ماڭىدۇ، ئۇزۇن خەسە يەكتىكىنىڭ ئالدى ئوچۇق، پەقەت بەلباغ باغلىغان يېرىلا يېپىلىپ تۇرىدۇ. ئۇنىڭ بېغىدا ھەممە مېۋە بار، يىل بويى سېۋەت ـ سېۋەت، ئۇسكەن ـ ئۇسكەنلەپ مېۋە قاچىلىۋېلىپ، چوڭ يوللۇق داستىخانغا موچەنلەپ دۆۋىلەپ قويۇپ ساتىدۇ، خۇددى ئۆزىنىڭ بېغىدىن چىقمىغاندەك بەك قىممەت ساتىدۇ، ئەمما خەق ئۇنىڭ ھەممە مېۋىلىرىنى بەك يېيىشىدۇ. ھەممىدىن ئۇنىڭ كۈزدە ساپسېرىق، سارغىيىپ پىشىدىغان سۈلۈق قوتۇر ئامۇتى بەك تاتلىق، ئۇنىڭ سېۋەتتە ئالتۇن سامسىدەك ئېسىلىپ، كۈن نۇرىدا پارقىراپ تۇرغىنىنى كۆرسە، ئادەمنىڭ ئاغزىغا بەك سۇ يىغىلىدۇ، ئاغزىغا سالىدىغان بولسا، شۇئان ئېرىپلا گالدىن ئۆتۈپ كېتىپ، ئادەم چاينىيالمىغىنىغا ئارماندا قالىدۇ. بىز ھەر تەتىلدە ئۇنىڭ بېغىغا ئامۇت ئوغرىلىغىلى كىرىمىز. ئۇ بەك ھاڭۋاقتى ئادەم، بىز ئۇ تۈۋنى يۇمشىتىۋاتقان ئامۇتنىڭ تۆپىدە تۇرساقمۇ، شاخلار شاراقلىسىمۇ ئاڭلىمايدۇ، قۇلىقى گاس. ئۇ بەك قاقشايدۇ، قارغايدۇ، دەرەخلىرىنىڭ نوتىسى، شاخلىرى تۈگۈل يوپۇرمىقى يەرگە چۈشۈپ كەتسىمۇ بىرمۇنچە زارلىنىدۇ. بىز مېۋە ئوغرىلىغىلى كىرسەك، ئالدىراپ يوپۇرماقلىرى بىلەنلا سىيرىپ قوينىمىزنى تولدۇرىمىز، ئاندىن شاخلىرى بىلەن سۇندۇرۇپ قاچىمىز. بىزنىڭ بۇلاڭ ـ تالىڭىمىزغا ئۇچرىغان ئامۇت دەرىخى بولامدۇ،

ئۆرۈك بولامدۇ، سالپىيىپ قالىدۇ، خۇددى كىيىملىرى يىرتىلىپ ئىت تالىۋەتكەن بىچارە تىلەمچى ئايالغا ئوخشاپ قالىدۇ. شۇڭا، ھەسەن سوغۇق ئۇششاق باللارنى كۆرىدىغان بولسا، جىن ـ شاياتۇننى كۆرگەندەك، دۈمبەلچەك بولۇپ قالغان مەيدە سۆڭەكلىرىنى يېپىپ تۇرغان ئۇزۇن ساقاللىرىنى دىڭگايتىدۇ، بۇرۇتلىرى شىنىدەك قېتىپ كېتىدۇ. بىز ئۇنىڭ مېڭىشلىرىنى دورايمىز، ناسۋال سېلىۋېلىپ ساقىلىغا تۈكۈرۈپ گەپ قىلىشىنى دورايمىز. تىلىمىزنى ئاستىنقى كالپۇكىمىز بىلەن چىشىمىزنىڭ ئارىسىغا تىقساقلا، ئۇنىڭ ناسۋال چېكىپ قىلغان گەپلىرىنى ئاسانلا دورىيالايمىز. ئۇنىڭ ئەڭ قاتتىق تېرىكىدىغىنى بىزنىڭ ئۇنىڭ ئالدىغا كېلىۋېلىپ، نېمە دېسە شۇنى دەپ مايمۇندەك دوراشلىرىمىز... بۇ دوراشلار ئۇنىڭ جېنىنى چىقىرىدۇ. بىز ئۇنىڭ بېغىغا ئوغرىلىققا كىرگەندە، دائىم چوڭ ئۆستەڭ بويىغا بېرىپ يۈزلىرىمىزگە سېغىز لايدىن تازا سۇۋاپ ئاندىن كىرىمىز ـ دە، قايسى مېۋە پىشقان بولسا شۇنىڭغا مايمۇندەك يامىشىپ چىقىپ، پۇتاپ، سىيرىيمىز.

تاڭ تېخى تولۇق سۈزۈلمىگەچكە، باشقا يەرگە خېلى ئاقچىلىق چۈشكەن بىلەن، باغنىڭ ئىچى تېخى ئادەمنىڭ قورققۇسى كەلگۈدەك قاراڭغۇ ئىكەن، مېنىڭ تېنىم جۇغۇلدىدى. ئەمما باغنىڭ ھەممە يېرىدىن كاككۇكنىڭ قاقاقلاپ كۈلگەن، توختاپ ـ توختاپ سايرىغان ئاۋازى ئاڭلاندى. بىز ئېچىپ قويغان تونۇش شورىغا كەلدىم، ھەممە يېرىمدىن سوغۇق تەر چىقىپ كەتتى. ھەسەن سوغۇق ئىتلىرىنى قويۇۋەتكەن بولسا قانداق قىلارمەن، قاراڭغۇدا ئامۇتقا يامىشىپ بولغۇچە پېيىمدىن ئالارمۇ؟ كاككۇكلار بەس ـ بەستە سايرىدى. قارا قۇشقاچمۇ ھەممە قۇشلارنى دوراپ سايرىغىلى تۇردى. خۇدايىم ساقلار، نېمە بولسام بولدۇم، بېشىمغا كەلگەننى كۆرەرمەن دەپ باغقا كىردىم. باغنىڭ ئىچى راست بەك قاراڭغۇ، قورقىنىمدىن يۈرىكىم بارغانچە بەك سېلىپ

كەتتى، بىر نەرسىنىڭ شەپىسى ئاڭلانغان هامان يۈرىكىم
«قارت» قىلاتتى. مەن جىن ـ ئالۋاستىدىن بەك قورقىمەن. جىن ـ
ئالۋاستى ساپ مۇشۇنداق باغدا ئۇۋا سېلىپ ياشار ئىمىش. بىر-
دىنلا ئېسىمگە جىن ـ ئالۋاستى كىرىۋالدى. جىن ئىتنىڭ سۇرد-
تىدە، ئۆچكە، مۇشۇك، ئىككى پۇتلۇق ئېشەك، تۇزلۇق قاپاق،
بېشى يوق كالا بولۇپ كۆزگە كۆرۈنەر ئىمىش. ئالىمادىس ئۆ-
زۈمگە كاككۇك بولۇپ كۆرۈنۈپ بىرەر شاخقا قونۇپ سايرىسا،
مەن ئۇنىڭ قونغان شېخىنى سۇندۇرسام، بىردىنلا قولۇم تۇت-
ماس، پۇتۇم باسماس بولۇپ قالسا قانداق قىلارمەن؟ ئۇستۇم
تەرەپكە قارىدىم، دەرەخنىڭ يوپۇرماقلىرىنى كۆرگىلى بولمايدۇ،
هەممىسى خۇددى ئاسماندىكى قارا بۇلۇتتەك كۆرۈنىدۇ. قورققۇم
كېلىپ كەتتى، بەك قورققۇم كېلىپ كەتتى. كۆزۈمگە تۇزلۇق
قاپاق، بېشى يوق كالا، كۆزلىرى پال ـ پۇل پارقىرايدىغان
مۇشۇك كۆرۈنۈپ كەتكەندەك بولدى. دەررۇ كەينىمگە ياندىم.
قۇلىقىمغا ئۆچكە مەرىگەندەك، ئىتنىڭ غىڭشىغىنىدەك ئاۋاز ئاڭ-
لاندى. ئۆزۈم كىرگەن شورا قەيەرلەردە قالدى؟ ئالدى ـ كەي-
نىمگە قارىماي جان ـ جەھلىم بىلەن قېچىپ، قويۇق ئازغان
تىكەنلىك چىتقا ئۆزۈمنى ئۇردۇم. قانداق قىلىپ چىققىنىمنى بىلمەي-
مەن. يولغا چىقىۋېلىپ تازا يۈگۈردۈم. ييرىم يولغا كەلگەندە،
يۈگۈرگۈدەك هالىم قالمىدى. ئۆپكەم ئېچىپ، يولنىڭ قىرغىقى-
غا ئولتۇرۇپ قالدىم. يۈزلىرىم، بىلەكلىرىم، دۈمبە، پاقالچاق-
لىرىم ۋاژىلداپ ئېچىشىپ كەتتى. بامدات نامىزىدىن ياندىغان جاما-
ئەت يوغان سەللە ئورىغان، ئۇزۇن ئاق ساقال ئاخۇنۇملارنىڭ
كەينىدىن ئالىلىكىملەرنىڭ نەزىرىسىگە ماڭغان چېغى، يولغا پات-
ماي سەپ بولۇپ دوقمۇشتىن ئەگىپ چىقىشتى. شۇ ئان قورقۇن-
چىم تۈگەپ، پۈتۈن بەدىنىم قىزىپ ئېچىشىپ كەتتى. خەقتىن
نومۇس قىلىپ، بىر تارچۇق يول تەرەپكە ئىتتىك ئۆتۈپ كەتتىم.
هازىرقى تۇرقۇمدا مېنىڭ يۈزۈمدىكى، بەدەن ـ پاقالچاقلىرى-

دىكى قالايمىقان قانلىق سىزىقلارنى كۆرسە، هەرقانداق ئادەمنىڭ
تېنى شۈركەنمەي قالمايدۇ. هەممە ييرىمگە قارا چۈمۈلە چاپلىشى-
ۋېلىپ چېقىۋاتقاندەك، ئاچچىق ئاغرىق دەردىدىن يىغلىۋەتتىم.
ئانام، چوڭ ئانىملارغا نېمە دەرمەن؟ ئۇلار بۇنى كۆرسە چوقۇم
ئاللا ـ كاللا دەپ ئالەمنى مالەم قىلىدۇ. بۇ ئىشنى ئۆزلىرىنىڭ
كەپىسىز بالىسىدىن كۆرمەي، بىركىملەردىن كۆرىدۇ. راست
گەپنى تېخى دېگىلى بولمايدۇ. نېمىدەپ چۈشەندۈرەرمەن؟ قاق
سەھەردە قەيەرگە بېرىپ نېمە بالا ـ قازاغا يولۇقتۇڭ؟ دېسە،
نېمىدەپ جاۋاب بەرگۈلۈك؟ كىم كۆرسە سورىماي قالمايدۇ. يات
ئادەملەر كۆرسىمۇ نېمە بولغانلىقىمنى سورىمىغان تەقدىردىمۇ،
ماڭا ئىچ ئاغرىتىش هەم هەر خىل گۇمان بىلەن تىكىلىشىدۇ.
ئاپلا، نېمە دەرمەن؟ خەق بىلەن نېمە كارىم! ئەتىگەندە هەر كۈنى
بۇنداق چاغدا مەن يوتقاندا چۈش كۆرۈپ ئۇخلىمايتتىممۇ؟ چوڭ
ئانام توۋلاپ هېرىپ، ئانام كىرىپ مەكتەپكە بارىدىغان ۋاقتىمىڭ
بولۇپ ئېشىپ كەتتى، كېچىكىپ قالساڭ خانىمىڭ تىللايدۇ،
باللار ئارىسىدا ئىزا تارتىسەن دەپ، بېشىمغا كېلىپ جورۇپ
كەتمىگۈچە، ئورنۇمدىن تۇرمايتتىم. ئەمدى ماۋۇ ئىشنى كۆر!
قانداق قىلارمەن؟ ئۆيگە زادى نېمىدەپ كىرەرمەن؟ ئۇيان ئويلاپ ـ
بۇيان ئويلاپ، ئۆيدىكىلەر ئىشەنگۈدەك هېچبىر گەپ تاپالماي
تۇرغىنىمدا، ئاسماندا غوڭ قاپاق بىلەن شۇقۇرمىنىڭ ئاۋازى
ئاڭلاندى. قارىسام، ئېگىزدە بىر جۈپ كەپتەر ئۇچۇپ كېتىۋاتى-
دۇ. بىرىدىن بوم، يەنە بىرىدىن زىل چوڭقۇلدىغان ئاۋاز چىقىۋا-
تىدۇ. ئىگىسى بۇ ئىككى ئېسىل كەپتىرىگە غوڭ قاپاق بىلەن
شوقۇرما ئېسىپ قويۇپتۇ. يادىمغا دەررۇ چوڭ ئانام، ئانىملار
ئىشەنگۈدەك بىر گەپ كەلدى. راست، ئارقىغا چىقسام، قانتى
بوغۇشلۇق بىر كەپتەر تۇرىدىكەن، قوغلىسام ئۇزاق ئۇچالمايدى-
كەن، تۇتۇۋالىمەن دەپ قوغلاپ، هەسەن سوغۇقنىڭ بېغىغا بې-
رىپ قالدىم. كەپتەر باغقا چۈشۈپ كەتتى. شورىدىن باغقا كىر-

سەم، ھەسەن سوغۇقنىڭ ئىتى بارئىكەن، قوغلاپتى، قاچىمەن دەپ چىتقا ئۆزۈمنى ئۇرۇپتىمەن. . .

ئەمدى بارا - بارا پۇشايمان قىلىشقا باشلىدىم. مەن باغقا بېرىپ نېمىشقا قورققاندىمەن؟ ئاتايىن بېرىپ نېمىشقا كاككۇك قونغان شاخنى ئەكىلەلمىدىم؟ بىر ھەپتىگىچە كۈندۈزى باغنىڭ يېنىغا بېرىپ چۆرگىلەپ كەلدىم. باغدا قورققۇدەك ھېچنېمە يوق ئىكەن، نېمىشقا قورقتۇم؟ ئەتىگەنلىككە، خۇدا بۇيرۇسا چوقۇم بارىمەن. بېرىپ كاككۇك قونۇپ سايرىغان شاخنى چوقۇم تاپىمەن دەپ ئۆز - ئۆزۈمگە بىرمۇنچە ۋەدە بېرىمەن. ئەمما ئەتىگىنى ئويغىنىپ تالاغا چىقىپ، ھېلىقى كۈندىكى قاراڭغۇ باغنى، ھېلىقى قورقۇنچلۇق جىن - شاياتۇنلارنىڭ سۈرىتىنى كۆز ئالدىمغا كەلتۈرۈپ قورقۇپ بارالمايمەن. ھەرقانچە قورقماي دېسەممۇ قورقىمەن. ئىككى ئەتىگەن قورقمايمەن دەپ بېرىپ، باغنىڭ يېنىغا بېرىپ باغنىڭ قاراڭغۇلۇقىدىن قورقۇپ يېنىپ كەلدىم. كاككۇكنىڭ ھەر قېتىم سايرىغان ئاۋازى يۈرىكىمنى ئېچىشتۇرۇپ، كۆزۈمنى كەينىمدە قويىدۇ. مەن ئاخىر ۋەدەمدە تۇردۇم، باغقا كىردىم، يۈرىكىم ئاغزىمغا قاپلىشىپ، كاللامدىكى ئاجايىپ - غارايىپ جىن - شاياتۇنلار كۆز ئالدىمدا ھېلى پەيدا بولۇۋاتقاندەك، دەرەخنىڭ كەينىگە مۆكۈنۈپ ماراپ تۇرۇۋاتقاندەك، ئۈستۈمدە قاپقارا بۇلۇتتەك كۆرۈنىدىغان يوپۇرماقلار ئارىسىدىن تۆپەمگىلا چۈشۈپ، گېلىمنى بوغۇۋېتىدىغاندەك ھېس قىلساممۇ، ئىشقىلىپ ئۆلگۇدەك قورقۇپ، ھەربىر شەپىدىن زۇۋانىمغا گەپ كەلمىسىمۇ، چىداپ تۇرۇپ ئىزدىدىم. يان تەرىپىمدىلا كاككۇك سايرىدى، قورققىنىمدىن ئىزىمدىلا چىلىق تەرگە چۆمۈلگەن ھالدا تۇرۇپ قالدىم. ئۇ كاككۇك سۈرەتلىك جىنمىدۇر؟ يەنە سايرىدى، سايراۋەردى. ھەربىر سايرىغان ئاۋازنىڭ ئاخىرى بوغۇلۇپ يىغلاۋاتقاندەك ئاڭلىنىدۇ. مەن ئاخىر ئالدىمغا چامدىدىم، قاپقاراڭغۇ يوپۇرماقلار ئارىسىغا تىكىلىپ قارىدىم، ھېچنېمىنى

كۆرگىلى بولماي قالدى. مەن كاككۇك سايراۋاتقان ئامۇت دەرەخنىڭ ئاستىغىلا كەلدىم. ئۇ ئۈستۈمدە هارماي سايراۋاتىدۇ. ئۇ قەيەردىدۇر؟ قەيەردە، قايسى شاخقا قونۇپ سايراۋاتقاندۇر؟ شۇنچە تىكىلىپ قارىساممۇ، ھېچ كۆرەلمىدىم، ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمىدى، پەرق ئېتەلمىدىم. شەپە چىقارماي جىم تۇرۇپ خېلى ئاڭلىدىم، ئەمما قايسى شاختا ئىكەنلىكىنى پەقەت بىلەلمىدىم. ھېلى ئاۋۇ ئېگىلىپ تۇرغان قېرى شاختا باردەك، ھېلى ئۇنىڭدا ئەمەستەك كۆرۈنىدۇ. مەن بەكرەك تاڭ ئېتىشىنى كۈتۈپ ئولتۇردۇم. قاراپ ئولتۇرۇۋېرىپ بوينۇم قېتىپ قالدى. ئىچىمدىكى ھەممە قورقۇنچىم تۈگىگەن ئوخشايدۇ. ئىچىمگە بىر خۇشلۇق كىرىۋالدى. يۈرىكىم ئەمدى خۇشلۇق ئىچىدە بەك سوقۇپ كەتتى. ئاشۇ شاخنى كۆرۈۋالسام بۇ ئامۇتقا ھايت - ھۇيت دېگۈچە يامىشىپ چىقىمەن - دە، شاخنى پەم بىلەن سۇندۇرۇپ، باغدىن پەم بىلەن چىقىپ يولغا چىقىۋېلىپلا بار كۈچۈم بىلەن قاچىمەن. بۇگۈن چۈشلۈك تەنەپپۇستا مېھرىئاي يەردە يېرىم چازا قۇرۇپ ئولتۇرۇۋېلىپ باشقا ئادىشى بىلەن تەمەچ ئوينايدۇ. مەن شۇ چاغدا ئۇنىڭ كەينىدىن بېرىپ بۇ تاياقنى ئۇنىڭ بېشىدىن شارت - شۇرت قىلىپ ئۆرۈۋالىمەن - دە، ئاڭلىۋالغاندەك سۈزۈك ئېقىن سۇغا تاشلىۋېتىمەن. شۇنىڭدىن كېيىن مېھرىئاي چوقۇم ماڭا بۇرۇنقىدەك ئامراق بولىدۇ. مەن ئۇ چاغدا ئۇنى ئۆزۈمگە كۆيدۈرۈۋالدىم دەپ ھەرگىز كەينىمدىن يۈگۈرتمەيمەن. دەل ئاشۇ چاغدا، «پالاق - پۇلۇق» قىلىپ قالدى، كاككۇك ئۇچۇپ كەتتى. مەن ئۇنىڭ قاراڭغۇدەك سىماسىنىلا كۆردۈم، يۈرىكىم سىلىپ كەتتى. بىر تىك ئۆسكەن شاخ ھەممىدىن بەكرەك پۇلاڭشىدى. مەن ئامۇتقا چىقتىم. ئامۇتنىڭ يىرىك ھەم قاتتىق قوۋزاقلىرى بىلەك، پاقالچاقلىرىمنى يالاپ، نېپىز بىر قەۋەت تېرەمنى سۈرۈپ پۈرلەپ تاشلىۋەتكەن قەغەزگە ئوخشاش يىغىپ قويدى. مەن ئاشۇ لىڭشىپ تۇرۇۋاتقان شاختىن پەقەت كۆزۈمنى ئۈزمىدىم. مەن

ئاخىر ئامۇتنىڭ ئۇچىغا چىقتىم. شاخنى تۇتتۇم، شاخنى تۇتۇ-
شۇمغا، دەسسىگەن شاخ قاراس قىلىپ سۇندى. شۇنىڭ بىلەن
تەڭ قولۇمدا تۇتۇۋالغان شاخمۇ سۇندى. «ۋايجان» دەپ قالدىم.
يەرگە يانتۇ چۈشكىنىمنى بىلىمەن، قالغىنىنى بىلمەيمەن. قو-
لۇمدا كاككۇك قونغان شاخ بار. بىر ھازادىن كېيىن ئېسىمنى
بىلسەم، پۈتۈن ئەت - جېنىم مۇزلاپ كېتىپتۇ، ھەممە يېرىم
لوقۇلداپ ئاغرىيدۇ. كاككۇك قونغان شاخنى تۇتقان ئوڭ قولۇم-
نى كۆتۈرەلمىدىم. سەل مىدىرلاتسام، جاننى ئالىدىغان ئاچچىق
ئاغرىق مېڭەمنى زىڭىلدىتىۋېتىدۇ. مېنىڭ ئوڭ قولۇم بېغىشىم-
نىڭ يېنىدىن سۇنۇپ كېتىپتۇ. بىر ئايغىچە تېڭىپ بوينۇمغا
ئېسىپ يۈردۈم، لېكىن ئاشۇ كۈنى باغدىن ئۆيگە يېرىم كۈندە
كەلدىم. كاككۇك قونغان شاخنى تاشلىۋەتمىدىم. مەن بۇ شاختىن
گۇمانلىنىمەن. كاككۇك قونغان شاخ شۇمۇ - ئەمەسمۇ؟ ئېنىق
بىلمەيمەن. پەقەت لىڭشىغانلىقىنى، كاككۇك ئۇچقاندا لىڭشىغاند-
لىقىنى كۆردۈم. چۈشكىچە ئۆمىلىگەندەك مېڭىپ ئۆيگە كەلدىم،
شاخنى بىر دالدىغا كۆمۈپ قويۇپ، ئاندىن ئۆيگە كىردىم. . .

7

تاملىرىغا گىلەم تۇتۇلغان تار، ئەمما ياسىداق ھۇجرا، ئىك-
كى قات تاۋار كۆرپە، ئاق كىرلىك، ئالما ئۇرۇقى دۇخاۋا
يوتقان، بىر يوتقان، ئىككى قات كۆرپە، بىر جۈپ ياستۇق. مانا
بۇ مېھرىئاي نەچچە قات تويلۇق كىيىملىرى بىلەن نۇرغۇن قىز-
لارنىڭ قىزلىق ھاياتىنىڭ ئاخىرقى قىرغىقىدىن ئاياللىق ھاياتى-
نىڭ دولقۇنلۇق دېڭىزىغا ئۈزىتىلىدىغان پەيت، قىرغاق. . . مانا
بۇ قىرغاقتىن ھېلىلا ئۈزەيدۇ، ئۇنى مۇشۇ تار ھۇجرىدىن ئۈزد-
ىدۇ، سەسكىنىدىغان، پەقەت كۆڭلىگە سىغدۇرالمايدىغان بىر
ياش ئەر ئۈزىدۇ. ئۇ ئىككى ئوتتۇرا ياش يەڭگىنىڭ ھەمراھلى-

قىدا ياتتى، كۆزىنى يۇمۇپ بېشىنى يوتقانغا پۈركەپ يېتىۋالدى.
بۇ يوتقان ھېلى ئېچىلار، شۇ چاغدا ئۇ نېمە دەر، نېمە بولار. . . مانا
بۇلارنى تولا ئويلاپ تاشلىۋەتتى، ئۇنىڭ قولداشلىرى ئۇنى تويلۇق
كىيىملىرى بىلەن، ناغرا - سۇناي نەغمىسى ئىچىدە، يەڭگىلەر-
نىڭ ھاي - ھايسى ئىچىدە كىچىك ماشىنىغا يېتىلەپ چىقتى.
ئۇ ھېچنېمىنى ئويلىمىدى. پەقەت ئاشۇ مۇسانىڭ تالاي ئوقۇپ
ياد بولۇپ كەتكەن، كىچىكىدىن باشلاپ تاكى ئىككىسى مۇھەببەت-
لەشكەنگە قەدەر، يەنى، تولۇق ئوتتۇرا مەكتەپنىڭ ئىككىنچى
يىللىق سىنىپىدىن تارتىپ رەسمىي مۇھەببىتىنى باشلاشقا سەۋەب
بولغان ئۇزۇن خېتىنى ئەسلەپ چىقتى. ئۇ ماشىنىغا ئېلىپ
چىقىلىۋاتقاندا، ئەنئەنىۋى قائىدە بويىچە، توي ئەھلى ئاڭلىغۇ-
دەك، يەڭگىلەرنىڭ چۇقان - سۈرەنلىرىنى، ناغرا - سۇناي
ئاۋازىنى، قىزلارنىڭ قىقاس - كۈلكىلىرىنى بېسىپ چۈشكۈدەك
ئۈن سېلىپ ھۆڭرەپ يىغلىشى كېرەك ئىدى، ماڭغىلى ئۇنىماي
قولداشلىرىنى قىينىشى كېرەك ئىدى، ئەمما ئۇ ئۇنداق قىلمى-
دى، ئۈنسىز ماڭدى، ماڭغاندىمۇ ئىتتىك ماڭدى، قولداشلىرى
نومۇس قىلىپ ئۇنى تارتقۇچلاپ، ئۆزلىرى سۆرەپ مېڭىۋاتقاندەك
كۆرسەتمەك بولدى، ئۇنىڭ بىلىكىدىن چىمداپ:

— ۋۇي، سەت قىلمىسىلا مېھرىئاي، نېمە قىلغانلىرى بۇ؟
ئەتىگەندىن بېرى سەۋر قىلسىلا دېسە ئۇنىماي يىغلايلا، مانا ئەمدى
يىغلايدىغان چاغدا يىغلىمىسىلا قانداق بولىدۇ؟ بەك سەت تۇرىدۇ.
يىغلىغان ئاۋازلىرىنى خەق ئاڭلىمىسا، ئاران تۇرۇپتىكەن، دەي-
دۇ، ئاتا - ئانىلىرىنىڭ يۈزى تۆكۈلىدۇ، يىغلىسىلا دەيمەن!
باياتىن بېرى يىغلىغانلىرىنى خەق ئاڭلىمىدى، خەلق ئاڭلىمىسا
يىغلىغاننىڭ نېمە پايدىسى؟ خەق زاڭلىق قىلىدۇ، — دېيىشتى.
ئۇنىڭ دوستى شەرىپىمۇ بېقىنداپ تۇرۇپ:

— نېمە قىلغىنىڭ بۇ مېھرىئاي؟ نېمىدېگەن سەتچىلىك!
يۈزۈڭگە سەت، يىغلا دەيمەن! سەن ئۈچۈن مەن نومۇس قىلىۋاتى-

مەن، ھېچ بولمىسا «ھۇ!» دەپ بىرنى تووۋلىۋەتسەڭمۇ ھېساب، ئوغۇل باللارنىڭ ھەممىسى سۆز - چۆچەك قىلىشىۋاتىدۇ.

بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى ئۇنىڭ قۇلىقىغا كىرمىدى. ھېچ ۋاقىتتا ئۇنىڭغا قاپاق تۇرۇپ گەپ قىلمىغان ئۆگەي ئانىسى:

— ۋاي خېنىم، سىزدەك ساراڭ قىز بالىنى ئۆمرۈمگە كېلىپ كۆرمەپتىكەنمەن، ھېچ بىر كىمنى زاڭلىق قىلىپ كۆلمەپتىم، نېمە كۆرگۈلۈك بۇ ماڭا؟ يىغلاڭ دەيمەن! ئىشنى قۇراشتۇرۇپ، مۇشۇ كۇنگىچە كۆزىڭىزدىن ياش قۇرۇمىدى. مانا ئەمدى بۇ نېمە قىلىق؟ خۇشلۇقىڭىز ئىچىڭىزگە پاتمىغان بولسىمۇ يىغلاڭ! ھەممىسى ئاران تۇرۇپتىكەن دەپ كۇلۇشۇۋاتىدۇ.

بۇ يەرنىڭ ئادىتىدە ئادەملەر «سىلى»، «ئۆزلىرى» دەپ، بىر - بىرنى كىچىكىدىن چوڭىغىچە سىيلىق - سىپايە ئاتىشىدۇ. «سىز» سۆزى بىر - بىرنى كەمسىتىش مەنىسىدە ئىشلىتىلىدۇ. ئادەملەر بىر - بىرى بىلەن جېدەللەشسە، بىر - بىرىگە مۇشۇ سۆز بىلەن تەنە قىلىپ قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىدۇ. ئۆگەي ئانىسىنىڭ نەشتەردەك سۆزلىرى مېھرىئاينىڭ يۈرىكىگە بىر ئاغرىق كىرگۈزدى، ئەمما ئۇ ئۇنىسىز ھالدا ماشىنىغا چۈشتى. ئەتراپتىكى ھەممىنى بىر خىل سۆرۈنلۈك قاپلىدى. ئاياللارنىڭ كۇس - كۇس پاراڭلىرى، بىر - بىرىدىن كۆڭۈلنى غەش قىلىدىغان پاراڭلار بولدى، بۇلارنىڭ ھېچقايسىسى مېھرىئايغا چىۋىن چاققانچىلىك تەسىر قىلالمىدى، قارامتۇل كەلگەن سوزۇق يۈز، ئۇزۇن ئېڭەك، قوڭۇر كۆز، ئەگمەچ قىرلىق بۇرۇن، خەت تارتقان مايسىدەك يۇمران بۇرۇت، ئېگىز، بەستلىك گەۋدە... مانا بۇلار ئۇنىڭ كۆز ئالدىدىن ئۆتۈپ تۇردى. بۇ چىراي ئۇنىڭغا بىرخىل قەتئىيەت، ھەقىقىي ئەرلەرگە خاس بىر جاسارەت بىلەن تىكىلىپ قاراۋاتىدۇ. شۇنداق قاراشتىلا بۇ چىراي شۇنچە سۆرۈن، قورقۇنچلۇق، ئادەمنى ئەيمەندۈرىدىغان سۈرلۈك چىراي، ئەمما ئۇنىڭغا سىنچىلاپ تىكىلگەندە، سەل ئۇستىگە

تارتىلىپ، سارغۇچ ئېقى كۆرۈنۈپ قالىدىغان ئاشۇ قوڭۇر كۆزىدىن ئاجايىپ سېھىرلىك، مېھرىبان، ئىسسىق، سەممىمىي بىر خىل نۇر چىقىدۇ. بۇ نۇر ئادەمگە شۇنچە ئىللىقلىق ھېس قىلدۇرىدۇ. ئۇ مۇشۇ چىراي ئالدىدا، مۇشۇ قەلبىدە چوڭقۇر ئورۇن ئالغان بەست ئالدىدا، ھەممىنى پەس كۆرىدۇ، كۆزگە ئىلمايدۇ، قەلبىدە بىرخىل ئازابلىق، پەخىرلىنىش ھېس قىلىدۇ، قىيىن ھاللاردا يۈرىكىدە ساقلىنىۋاتقان ئاشۇ غايىبانە يۆلەنچۈكىنى يادىغا ئالىدۇ، ئۇنىڭدىن مەدەت ئالىدۇ. مانا بۇ ئىشەنگەن تۈۋرۈكى — مۇسا ئىدى. مانا ئەتراپىدا ئۆزى ئارىسىدا ياشاۋاتقان ئادەملەرنىڭ ھەممىسى ئاشۇنىڭ ئالدىدا ھېچ نەرسىگە ئەرزىمەيدىغان، شۇنچە ساختا، ئىچى قارا، كۆڭلى پەس ئادەملەر، ئاجىز مەخلۇقلار... ئۇ ھازىرمۇ ئۆزى سەسكىنىپ تۇرغان بۇ ئادەملەرنىڭ يالغان ھېجىيىشلىرى، ياسىما كۆيۈمچانلىقى، غەرەزلىك تەسەللىلىرىدىن كۆرە، كۆزىنى يۇمۇپ ئاشۇ مۇساسى بىلەن بىللە...

— كىم؟

— مەن، بۇياققا كەل.

— مەن دېگەن كىم، بۇياققا... ھە سىلى مۇسامۇ؟

— ھەئە. ئىتتىك بۇ يانغا كەل، مۇھىم گېپىم بار.

— ۋىيەي، ئۆگەي ئانامنى بىلىلىغۇ، بۇ ئالتە كېچىدە قانداق مۇھىم گەپ ئۇ؟ ئەتە مەكتەپتە دېيىشسەك بولمامدۇ؟

— تولا گەپ قىلماي، بۇياققا كەل دېگەندىكىن كەل! ئەتە مەكتەپتە دېيىشىدىغان گەپ بولىدىغان بولسا، بۇ كېچىدە سېنى ئاۋارە قىلمايتتىم. ئۇ مۇھىم.

مېھرىئاي دەرۋازا غىچىرلاپ كەتمىسۇن دەپ ئاستا ئېچىپ چىقتى. مۇسا كاپ قىلىپ ئۇنى قولىدىن تۇتۇپ دالدىغا تارتتى.

— قېلىن، سەتلەشمىسىلە، ئالدامچى، مېنى گوللاپتۇ... ئۆيدىكىلەر قەيەرگە كەتتىكىن دەپ تۆت پۇتى ئۆرە قالىدۇ. مەن كىرىپ كېتەي!

مۇسا ھاسىراۋاتقانىدى، مېھرىئاي ئۇنىڭغا سەل ھەيران بولۇپ قاراپ قالدى.

— كىرىپ كېتىسەن مېھرىئاي، ئومىقىم، مۇشۇ كىرىپ كەتكىنىڭچە ئەمدى ھەرگىز چىقمايسەن. بۇنىڭدىن كېيىن، سېنى ئۆگەي ئاناڭنىڭ ئالدىدا ھەرگىز تىلى كېسىك قىلىپ قويمايمەن، بۇ مېنىڭ سېنى ئاخىرقى قېتىم مۇشۇنداق قىچقىرىشىم.

مېھرىئاي ئۈن قويۇپ ئىچىگە تارتىۋەتتى.

— نېمە، نېمە دەۋاتىلا؟ نېمە ئىش بولدى؟ نېمىشقا بۇنداق دەيلا؟ مەن سىلىنىڭ كۆڭۈللىرىگە كېلىدىغان بىرەر ئىش قىلدىممۇ، كۆڭۈللىرىنى ئاغرىتىپ قويدۇممۇ ياكى بىر كىم مەن توغرۇلۇق بىر نېمە دېدىمۇ؟— دېدى مېھرىئاي ئالاق - جالاق بولۇپ.

— ياق، ياق، ئومىقىم، مېھرىئاي، سەن گەپنى باشقا ياققا ئەكەتتىڭ. سەن مېنى ھەرگىز خاپا قىلمىدىڭ ھەم مەن سەندىن پەقەتلا خاپا بولمايمەن. خۇدايىم بۇيرۇغان بولسا ھەرگىز بۇنداق بولمايدۇ. . . مەن ساڭا، مەن ساڭا باشقا گەپنى دېگىلى كەلدىم. بۇ باشقا گەپ، مېھرىئاي، پېشانىمىزگە شۇنداق پۈتۈلگەن، تەقدىر، رىزقىمىز شۇنداق ئوخشايدۇ. مەن ئاران 9 - سىنىپقىچە ئوقۇيالايدىغان بولدۇم، ئەمدى ئىككىمىزنىڭ ئىشى تۈگەشتى، مېھرىئاي، ھەممىسى تۈگىدى. . .

— نېمە بولدى، زادى نېمە بولدى؟ مەن تەقەززا بولۇپ ئۆلەي دېدىم. زادى نېمە ئىش بولدى، دېسىلە قانداق؟ مەن ھېچنېمە بىلمىدىم. ماڭا ھېچنېمە دېمىدىلە، نېمىشقا بىر - بىرىدىن ئادەمنى قورقۇنچقا سالىدىغان گەپلەرنى قىلىلا؟ ئىتتىك بولسىلا، قانداق دېگەن باش - ئايىغى يوق گەپلەر بۇ؟ سىلىنىڭ بۇنداق گەپلەرنى قىلغانلىرىنى مەن تۇنجى قېتىم ئاڭلاۋاتىمەن، — مېھرىئاي يىغا ئارىلاشقان گېپىنى مۇشۇ يەردە توختىۋالدى.

— ئالدىرىما، مېھرىئاي، ئومىقىم، كۆزۈڭدىن ياش چىقارماي تۇر، سەن بەك ئاجىز، جېنىڭ بەك ئاجىز، مەن دېمەمنى

ئېلىۋالاي، سەن قورقۇپ كەتمە، ئۆزۈڭنى بېسىۋال. سەۋر - تاقەتلىك بول! بۇ ئىشنى ساڭا دەي دەپ ئويلىساملا، يۈرىكىم سېلىپ كېتىپ تىنالماي قېلىۋاتىمەن، پۇت - قوللىرىم بوشىشىپ كېتىۋاتىدۇ. سەن ھەرگىز مېنى باشقىچە چۈشىنىپ قالما، بۇ گەپنى ئاڭلاپ ھەرگىز مېنى خاتا چۈشىنىپ قالما! ھازىر دېسەممۇ ماڭا باشقىچە قاراپ قالىسەن، بۇنى مەن بىلىمەن. ئەمما كېيىنچە چۈشىنىۋالىسەن. سەن ئاڭلا، ھەرگىز قورقۇپ كەتمە. مەن ھازىر، ياق، بۇنىڭدىن يېرىم سائەت بۇرۇن، دادامنى، دادام دېگەن قارا يۈز بەتنىيەتنى بوغۇزلىۋەتتىم، ئۆلتۈرۈۋەتتىم. ئۇ ئەمدى بۇ دۇنيادىن يوقالدى، جاھاندىكى بىر ئەسكى ئادەم يوقالدى. ئۇ يەنە قاچانغىچە قىلغۇلۇقنى قىلىپ ياشايدۇ؟ ئۇنداق ئادەم ئۆلسە ئۆزىگىمۇ پايدا، چۈنكى بۇنىڭدىن كېيىنكى قىلىدىغان گۇناھلىرى قىلىنماي قالىدۇ.

— نېمە، نېمە دېدىلە، مۇساجان؟ ساراڭ بولمىغانلا؟

— ياق، ئومىقىم، ئەقىل - ھوشۇم جايىدا، تازا جايىدا. بولۇپمۇ ھازىر! بولمىسا سېنى ئىزدەپ كەلمىگەن بولاتتىم. جاھاندا ئۇنىڭدىن پەس ئەسكى ئادەم بولماس.

— ياق - ياق، مۇساجان، دادىلىرىنىڭ ئەسكىلىكىنى ھەممە ئادەم بىلىدۇ، ئەمما مەن ئىشەنمەيمەن، سىلى چاقچاق قىلىۋاتىدىلا، ئۇزاق ئەمەس، مەن تېخى ئەتىگەنلا كۆرگەن، ئۇنى سىلى ھەرگىز ئۆلتۈرمەيلا، ئۆلتۈرمىدىلە، مەن بۇنىڭغا ئىشەنمەيمەن. . .

8

— سەن ئىشەن - ئىشەنمە، مەن ئۇنى ئۆلتۈرۈۋەتتىم. مەن ساڭا دەپ قوياي دەپ كەلدىم. سەن بىلىسەن، ئانام بىلەن ئىككىمىزنىڭ كۆرمىگەن كۈنىمىز قالمىدى، ئانام مەن بىلەن سىڭلىمنى ھەم چوڭ ئانامنى باقىمەن دەپ، كوچىغا چىقمىدى، تىلەمچى-

لىك قىلمىدى، ئۇنىڭدىن باشقىنىڭ ھەممىسى بولدى، تارتمىغان
كۈنى قالمىدى. ئۇ ئەرلەردەك، بەلكى ئۇلاردىن نەچچە ھەسسە
ئېغىر ئەمگەك قىلدى، قۇرۇلۇشلاردا مەدىكار بولدى. مەن ئانام-
نىڭ بىزنى باقىمەن، ئوقۇتىمەن دەپ چەككەن ئازابلىرىنى، دەرد -
ئەلەمىنى ئويلىسام، پەقەت چىدىيالمايمەن، مېھرىباي. ئانام چى-
دىغان جاپا ـ كۈلپەتكە ھېچقايسىمىز چىدىيالمايمىز، ھازىر چوڭ
بولغانلىرىمىز ھېچقاچان چىدىيالمايمىز. چوڭ ئانام قازا قىلغان-
دىن كېيىن، ئانام ئۇكام بىلەن مېنى ئۆگەينىڭ ئالدىغا ئەكىر-
مەيمەن دەپ، قانچىلىك كۈلپەت تارتسىمۇ، ياتلىق بولمىدى. يەنە
بىر تەرەپتىن، دادام دېگەن ماز بىزنىڭ ھېچ ئىشىمىز بىلەن
كارى بولمىسىمۇ، دائىم ئانامنى: «مەن ھايات بولسامالا، سەن
ئەرگە تېگىدىكەنسەن، ئۆلتۈرۈۋېتىمەن» دەپ قورقۇتۇپ كەلدى.
ئانام بىچارە، ئەنە شۇنداق ئازاب بىلەن مۇشۇ چاغقىچە ھەممىگە
چىداپ كەلدى. مەن ئەمدى چوڭ بولدۇم، جېنىم ئانا، مەن
ئەمدى ئوقۇماي، ئىشلەي دېسەم، ئۇ نۆزەمبىللا ئۇنىمىدى. ئۇ
بەك مادارىدىن كەتتى. ئۇ ئەمدى ئۆزىنىڭ ئاجىزلىقىغا تەن
بەردىمۇ، ئاخىر بىر كۈنى ئۆزىنىڭ ياتلىق بولىدىغانلىقىنى سىڭ-
لىم بىلەن ئىككىمىزگە دېدى. كۆڭلۈم كۆپ يېرىم بولدى. مەن
گەپ قىلماستىن تالاغا چىقىپ كەتتىم. مەن بىلىمەن، ئۇ يەنىلا
ئۇكام بىلەن ئىككىمىزنىڭ غېمىنى يەپ شۇنداق قىلماقچى بول-
دى. ئۇزۇندىن بېرى بىزگە خەيرخاھلىق قىلىپ كېلىۋاتقان،
ئۇكام بىلەن ماڭا بەك ئامراق، بالا ـ چاقىسىز يۇسۇپ باقى
ئىسىملىك موزدۇز ئادەم، ئۇ بىزگە ناھايىتى جىق ياخشىلىق
قىلدى. دائىم ھېيت ـ بايرام بولسا بىزگە يېڭى كىيىم ئېلىپ
بېرىدۇ، ھېيتلىق پۇل بېرىدۇ، قۇربانلىقنى بىرگە قىلايلى دەپ
قوي ئەكىلىپ سويىدۇ، بىزگە شۇنچە ئامراق. مەن ئۇ ئادەمگە
ئامراق بولساممۇ يۇسۇپ باقى نېمىشقا بىزگە مۇنچىۋالا قىلىدىغان-
دۇ؟ دەپ خۇدۇكسىرەپ ئويلاپ قالاتتىم، ھەر خىل گۇمانلاردا

بولاتتىم، ئانامغا ئاچچىقىم كېلىپ، بەزىدە سەۋەبسىزلا ئاچچىق-
لىنىپ قايناپ كېتەتتىم، ئانام بۇ چاغدا ئۆكسۈپ يىغلاپ كېتەت-
تى. مەن ئانامنىڭ كۆڭلىگە ئازار بەرگەنلىكىم ئۈچۈن دەرھال
پۇشايمان قىلىپ ئىچىمدە ئۆزۈمنى تىللايتتىم، ئانامغا ئىچىم
ئاغرىيتتى. كېيىنچە چوڭ بولسام، چوقۇم يۇسۇپ باقىنىڭ ھەم-
مە ياخشىلىقىنى قايتۇرىمەن دەپ ئويلايمەن، ئەمما ئۇ ئادەمنى
ئۆيىمىزدە كۆرسەملا غۇژژىدە ئاچچىقىم كېلىپ چىقىپ كېتى-
مەن، ناھايىتى ئېغىر ئازابلىنىمەن. ئانامنىڭ شۇ تاپتا قانچىلىك
قورۇنغىنىنى، سىقىلىپ، ئىچىدىن تۈگىشىپ، كۈندىن ـ كۈنگە
جۈدەپ كېتىۋاتقىنىنى ئويلىسام، يۈرىكىم يىلان چاققاندەك ۋىژ-
ژىدە بولىدۇ. ئاھ، ئانا، مەن چوڭ بولۇپ كۈنۈمنى ئالالىغۇدەك
بولغۇچە ھايات تۇرۇپ بەرسەڭ، مېنىڭ ئازادە ئۆيۈم بولسا،
بالىلىرىم بولسا، مەنمۇ باشقا ئادەملەردەك بىر موردىن تۈتۈن
چىقىرىپ ياشىسام، سەن ئۆيىمىزنىڭ تۆۋرۈكى بولۇپ ئولتۇرۇپ
بەرسەڭ، ئالدىڭغا داستىخان سېلىپ، كۆڭلۈڭ نېمە تارتسا شۇنى
كەلتۈرسەم، ئازادە كۈلۈپ ئولتۇرۇپ، قارىشىپ ئولتۇرۇپ تا-
ماق يېيىشسەك. . . مەن سېنى ئۆمرۈڭنىڭ كېيىنكى يېرىمىدا
بىر بېقىۋالسام، مەن ئوغلۇڭنىڭ دۆلىتىنى كۆرۈپ، ھەر ۋاقلىق
تاماقتىن كېيىنكى دۇئايىڭدا مېنىڭ تېخىمۇ بەختلىك بولۇشۇمنى
تىلەپ دۇئا قىلىپ، مەندەك بىر ئوغۇلنى تۇغۇپ، بەندىلەر ئۇ
ئالەمدە تارتىدىغان بارلىق دوزاخ ئازابىنى بۇ ئالەمدە تارتىپ مېنى
چوڭ قىلغىنىڭغا رازى بولساڭ. . . مانا مېنىڭ پۈتۈن ھاياتىمدى-
كى ئارمىنىم. خۇدا ماڭا بۇ دۇنيادا پەقەت مۇشۇنى نېسىپ
قىلسا، مۇرادىمغا يېتەتتىم. ئاھ، ئانام، ئانامنى بىر بېقىۋال-
سام. . . ئانام ھازىرغا قەدەر مېنى دەپ، سىڭلىمنى دەپ ياشاپ
كەلدى. بىزنى قاتارغا قوشۇش ئۈچۈن شۇنداق قىلدى. . .

ئاھ. . . مېھرىباي، مېھرىباي. مېنىڭ ئاشۇ بەختلىك ئائى-
لەمدە سەن ئانامنىڭ كېلىنى بولماقچىدىڭ، بالىلىرىمنىڭ ئانى-

سى بولماقچىدىڭ. . . ھەر ئىككىمىز ئاتا ـ ئانا مېھرىنى تولۇق كۆرمەي، يېتىملىك ئازابىنى تويغۇچە تارتىپ چوڭ بولغاندۇق. مانا ئەمدى ھەممىسى تۈگىدى. ھەممە ئارمانلىرىم ۋەيران بولدى. ئەمدى مەندە ياشىغۇدەك نېمە قالدى؟ خۇدا پېشانەمگە شۇنداق پۈتكەنىكەن. رىزقىمىز بىز ئويلىغاندەك بىر ئەمەس ئىكەن. سەن چىرايلىق ھەم ئاق كۆڭۈل، مىجەزىڭ ئوبدان. خۇدايىم بەختىڭنى بەرسۇن!

مېھرىئاي چىداپ تۇرالماي ھۆكرەپ يىغلاپ مۇسانىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ، ئۇنىڭ مەيدىسىگە بېشىنى قويۇپ يىغلاپ كەتتى:

— ئوبدان مۇساجان، ئۇنداق دېمىسىلە، مېنىڭ سىلىدىن باشقا كۆڭلۈم سۇ ئىچكۇدەك ھېچنېمەم يوق. ئۇنداق دېمىسىلە. مېنى. . . مەن قانداق قىلىمەن؟ مېنىڭ بۇ دۇنيادا نېمەم بار؟ مېنىڭ مۇشۇ چاغقىچە تارتقان ئازابلىرىم يەتمىگەندەك، ئەمدى بۇ ماڭا يەنە نېمە تارتقۇلۇق؟. . .

— يىغلىما ئومىقىم. ئەمدى بولىدىغان ئىش بولۇپ بولدى، ئۇنى ياندۇرۇۋالغىلى بولمايدۇ!. . .

مېھرىئاي ئۇنى سىلكىشلەپ ۋارقىراپ كەتتى:

— سىلى نېمىشقا ئۇنداق قىلىلا؟ زادى نېمىشقا ئۇنداق قىلىلا؟ ئاشۇنداق ئىشنى قىلىۋاتقاندا، مەن پەقەت يادىلىرىغا كەلمىدىممۇ؟ مېنى ئويلاپ قويمىدىلىمۇ؟ نېمىشقا پىتنىڭ ئاچچىقىدا ئىشتاننى ئوچاققا تاشلىدىلا؟ مەن زادى سىلىنىڭ يادىلىرىدا يوقمۇ؟. . . مەن بۇ ئىشنىڭ باش ـ ئايىغىنى زادىلا بىلەلمىدىم. . .

— ئۇنداق دېمىگىن، ئومىقىم. سېنى بىردەممۇ يادىمدىن چىقىرىپ قويغان يېرىم بولسا، خۇدا تۇرۇپتۇ! مەن زادىلا چىداپ تۇرالمىدىم. مېنىڭ ئارزۇلىرىم توزغاقتەك توزۇپ كەتكەندىكىن، مەن زادىلا چىداپ تۇرالمىدىم. مېنىڭ گېپىمنى تاقەت قىلىپ تۇرۇپ ئاڭلىغىن. ئانام ھەر قېتىم يۈرىكى سىقىلىپ ئازاب ئىچىدە قالغاندا، مەن زادىلا چىداپ تۇرالمايتتىم. مەن

ئانامنىڭ توي قىلىدىغانلىقىنى ئاڭلاپ، ئۆيدىن چىقىپ كېتىپ، ئۈچ كۈنگىچە ئۆيگە كەلمىدىم. ئەمما ئۈچ كۈنگىچە قەيەردە مېڭىپ، قەيەردە تۇرغانلىقىمنى بىلمەيمەن. گېلىمدىن ھېچنېمە ئۆتمىدى، قورسىقىممۇ ئاچمىدى. ئاغىنىلىرىمنىڭ زورلىشى بىلەن يېگەنلىرىم ئوغا ـ زەھەردەك تېتىيدۇ. ئانامنىڭ سۇنۇق چىرايى كۆز ئالدىمدىن زادى كەتمەيدۇ، ئۇ مېنى دەپ شۇنداق قىلىۋاتىدۇ. مېنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تۇرمۇشۇمنى ئورۇنلاشتۇرۇشقا كۆزى يەتمىگەنلىكتىن، ئۆزىنىڭ ئاجىز، يالغۇز ئىكەنلىكىنى بىلگەنلىكى، ئۆزىگە يار ـ يۆلەك بولمىسا بولمايدىغانلىقى ئۈچۈن شۇنداق قىلدى. ئۈچ كۈنگىچە كۆزۈمنى يۇمسامىلا، ئانام كۆز ئالدىمغا كېلىۋالىدۇ. مەن پۇشايمان قىلىمەن. ئانام ئۆزىنىڭ ياتلىق بولىدىغانلىقىنى قانچە پاتمان ئازاب ئىچىدە سىقىلىپ، قورۇنۇپ دەپتۇيۇ، مەن نېمىشقا ئانامنى تېخىمۇ تەس كۈندە قويۇپ، گەپ قىلماي ئۆيدىن يېنىپ چىققاندىمەن؟ ئۇ ھازىر نېمە بولۇپ كەتكەندۇر؟ بۇ ئۈچ كۈندە ئۇ قانداق ئۇخلىغاندۇر؟ تاماق يېگەنمىدۇر؟ بۇ توي ئۇنىڭ ئۈچۈن تويمۇ ياكى نېمىدۇر؟ دوزاخ ئازابى ھەرقانچە بولسا مۇشۇنچىلىك باردۇر؟ مەن ئانامنى قانداق قىلماقچىدىم؟ مەن ئانامنى خۇشال قىلماقچى ئەمەسمىدىم؟ ھازىر نېمە قىلدىم؟ ئۇ بەلكى تۈگىشىپ كېسەل بولۇپ يېتىپ قالغان بولۇشىمۇ مۇمكىن. مەن دەررۇ ئۆيگە بارماقچى بولدۇم. ئىشىكتىن كىرمەي تۇرۇپلا: «جېنىم ئانا، سىلى توي قىلسىلا، مەن ھېچقانداق ئويلىمايمەن. كۆڭلۈم يېرىم بولمايدۇ. باشتا سەل كۆڭلۈمگە يات تۇيۇلغان، ئويلاپ باقسام سىلىنىڭ ئويلىغانلىرى توغرا ئىكەن!» دەيمەن. ئانامنىڭ ئالدىدا ھەرگىز كۆڭلۈمدىكىنى بىلىندۇرمەيمەن، ئۆزۈمنى ئىنتايىن خۇشال تۇتىمەن، قىلىشقا تېگىشلىك ئىشلارنىڭ ھەممىنى قىلىمەن. ساۋاقداشلىرىم زاڭلىق قىلسىمۇ مەيلى، ھەممىگە چىدايمەن. يۇسۇپ باقى بىلەن ھەرقانچە خۇشۇم بولمىسىمۇ، كۆرەرگە

كۆزۈم بولمىسىمۇ، ئۇ بىزگە ناھايىتى كۆپ ياخشىلىق قىلغان
ئادەم، مەن بۇنى ئۇنتۇپ قالسام بولمايدۇ. مەن مۇشۇنداق ئۆ-
زۈمنى زورلاپ ئۆيگە ماڭغان بولساممۇ، ئۆزۈممۇ بىلمەيمەن،
پەقەت ماڭغۇم كەلمىدى. بوينۇمدىن باغلىغاندەك مېڭىپ ئۆيگە
يېقىن بارغاندا، يەنە ئۆيگە كىرگۈم كەلمەي، يېنىپ كەلدىم.
يانغاندا خۇددى ئارقامدىن بىرى كېلىپ تۇتۇۋالىدىغاندەك ياكى
مەكتەپكە كېچىكىپ قالغاندەك يۈگۈردۈم. يەنە پۇشايمان قىلىپ،
باياتىن قىلغان خىياللىرىمنى ئويلاپ ئارقامغا ياندىم، قەدىمىم
ناھايىتى ئېغىر، پۇتۇمغا تاش باغلاپ قويغاندەك ناھايىتى تەستە
يۆتكەيمەن. ئادەم ئۇچۇن جاھاندا دىلغۇل بولۇشتەك، كۆڭلى
تارتمىغان ئىشقا ئۆزىنى زورلاش، زورۇقۇشتەك ئازابلىق ئىش
يوقتەك بىلىندى. ئۆيدىن كەلگەن شۇم خەۋەر مېنى پۇتۇمنىڭ
ئىككى بولۇپ قالغىنىغا پۇشايمان قىلدۇردى. ئاران ئۆرە تۇرۇ-
ۋاتقان بىچارە ئانامنى، بىز بىلەن ئەزەلدىن كارى بولمايدىغان
باغرى تاش، كۆيۈمسىز دادام كېلىپ: «سەن مېنىڭ كۆز ئالدىم-
دا ئەرگە تېگىدىغان بولدۇڭمۇ پەس!» دەپ ئۇرۇپ، ئۆلەمجان
قىلىپ قويۇپ كېتىپتۇ. بېشىمدىن تۈتۈن چىقىپ كەتتى. ئۆلەر-
تىرىلىشىمگە قارىماي ئۆيگە چاپتىم. ئاھ، ئانا! مانا ئەمدى بولدى-
مۇ؟ مەن ئەقلى كۆيۈك ئوغلۇڭ نېمىشقىمۇ سېنى تاشلاپ كەتكەن-
دىمەن؟ نېمىشقا سېنىڭ مېنى دەپ، بىز بالىلىرىڭنى دەپ،
ياتلىق بولۇشۇڭنى توسقاندىمەن؟ مەن نېمىدېگەن كالۋا! مەن
زادى نېمىشقا توسۇق بولىمەن؟ بۇ قانداق دېگەن تەتۈرلۈك؟
نېمىدېگەن تەتۈر جاھان بۇ؟ بۇ تەتۈر جاھاندا ياشىغانلىقىم ئۇچۇن
تەتۈرمۇ مەن؟ دادامنىڭ ئانامنى ئۇرۇشقا نېمە ھەققى بار؟ ئۇ
ياۋۇز توڭگۇزنىڭ زادى نېمە ھەققى بار؟ بىز بىلەن ھازىرغىچە
ئۇنىڭ كارى بولمىغانغۇ؟ ئۇ بىر يىلغىچە تاشلىۋەتكەنغۇ! ئانام
ئۆزىنى دېمىسىمۇ، بىز بالىلىرىنى دەپ بولسىمۇ، ئۇنىڭ بىزنى
پاناھىغا ئېلىشىنى شۇنچە چاغقىچە ئۆتۈنگەنغۇ؟ بىزنى باقمەن

دەپ ئانامنىڭ تارتمىغان جەبرىسى، ئاڭلىمىغان گەپ - سۆزلىرى
قالمىغاندا، سەن مۇتتەھەم ئۇششۇق، نامەرد قەيەردە قالغان؟ بىز
يېرىم تاۋاق قوناق، بىر پارچە زاغرىغا زار ۋاقىتتا سەن رەھىم-
سىز بۆرە يەپ - ئىچىپ كېكىرىپ، بۇرۇتۇڭنى مايلاپ، يانچۇ-
قۇڭنى پۇلغا توشقۇزۇپ، ھاراق ئىچىپ يۈردۈڭ. قىمارخانىدا
ئۇشۇق ئېتىپ، مەيدەڭگە مۇشتلاپ، ئالتە كۈندە بىر خوتۇن
ئېلىپ يۈردۈڭ. مەن ساناپ تۇردۇم، قانخور بەدبەخت، گۆرىدىن
توڭگۇز قوپقۇر. مەن ئاق - قارىنى پەرق ئەتكۈدەك بولغاندىن
كېيىن ئالغان خوتۇنۇڭ ئون ئۈچ، پەقەت خاتاسى يوق ئون ئۈچ.
ئاشۇ بىچارە ئون ئۈچ خوتۇن ساڭا تېگىپ قالغىنى ئۈچۈن مىڭ
پۇشايمان قىلىپ، داد دەپ توۋلاپ، بارمىقىنى چىشلەپ، سەندىن
قۇتۇلغىنىغا خۇش بولۇپ ئۆز يولىغا راۋان بولدى. چوڭ ئانام
ھەر قېتىم سېنى تىلغا ئالغاندا، ئۇلۇغ - كىچىك تىنىپ،
كۆزىگە ياش ئېلىپ ئادەمنىڭ قورسىقىدىن ئارغامچا - توقۇناقتىن
باشقا ھەممە نېمە چۈشىدىكەن، دەيتتى. ھەقىقەتەنمۇ سېنى بۇ
جاھاندا ھېچنېمىگە ئوخشاتقىلى بولمايدۇ. ئەي، دۇنيادا ئاجىز-
لارنىلا بوزەك قىلالايدىغان نامەرد! ئەجەبا، سەن ئىت خۇيۇڭ
بىلەن ئون ئۈچ خوتۇن ئېلىپ قويساڭ بولىدىكەنۇ، بىچارە ئانام
بىزلەر يۆلەنچۈكسىز قالغاندا، ياتلىق بولسا بولمامدىكەن؟ خۇدا-
يىم سەندەك ئادەملەرنى ياراتقاندا، تېنىگە، قېنىغا ئازراق ۋىجدان
سۈيى قوشۇشنى ئۇنتۇپ قالامدىغاندۇر؟ ئانام، سەن ھەرقانچە
ئەسكى بولساڭمۇ، بىزنىڭ دادىمىز بولغانلىقىڭ ئۈچۈن، ئاخىر
ئەقلىنى تاپار، خۇدنى بىلەر، خۇيىنى تاشلار دەپ، ساق ئون
بىر يىل ساقلىدى، ئەمما، قانغا سىڭىپ كەتكەن تەبىئىتىڭ،
ئۆلگۈچە ئۆزگەرمەيدىغانلىقىڭنى بىلمىگەنىكەن. ئانام ئاخىر يات-
لىق بولماقچى بولغاندا، ئۇنى ئۇرۇپ ئۆلەمجان قىلىپ قويۇپ-
سەن. ئۆلۈك - تىرىكى بىلەن كارى بولمىغان ئادەم، ياتلىق
بولسا چىدىيالمامدىكەنسەن؟ ئۇيغۇرلاردا قىمارۋاز مەرد بولىدۇ،

دېگەن گەپ بار، ئەمما سېنىڭدەك نامەرد، پەسلىرىمۇ بار ئىكەنغۇ؟ سەن ئانام ئۆلسە رازى ئىكەنسەن، ئەمما ياتلىق بولۇپ ھايات ياشىشىغا رازى ئەمەس ئىكەنسەن، ھۇ، مۇتتەھەم!...

مانا ئەمدى، ئانام بۈگۈن ياكى ئەتە ئۆلۈپ كېتىدۇ. ئەمما سەن ھازىر ئانامدىن بۇرۇن ئۆلدۈڭ، مەن قىساس ئالدىم. مەن تۇغۇلغاندا، قۇچىقىڭدا ئەركىلەتكەندە، قولۇڭدىكى ئاشۇ ئەتلىمە گۆشنىڭ ئۆزۈڭنى ئۆلتۈرىدىغانلىقىنى ئويلىمىغان بولغىيدىڭ؟ راست ئۆلتۈرۈۋەتتىم، مېھرىئاي، ئىشەنگىن! مەن دادامنى ئۆلتۈرۈۋەتتىم. ئانامنىڭ ھالى بەك پەس. ئۇ ئەتە ياكى ئۆگۈن ئۆلۈپ كېتىدۇ... ئۇ ئەمدى ھەرگىز ئورنىدىن تۇرالمايدۇ. مەن ئۇنىڭ جىنازىسىنى كۆتۈرەلمەيدىغان بولدۇم، لېكىن پۇشايمان قىلمايمەن. مەن ئانامنىڭ يېنىدىن كۆزۈمگە ھېچ نەرسە كۆرۈنمەي، قولۇمغا قەيەردىن چىققانلىقىنى بىلمەيمەن، پالتىنى ئېلىپ بېرىپ پايلاپ تۇردۇم. تەلىيىمگە ئۇ مەست بولۇپ يانغانىكەن، ئىشىكنىڭ ئالدىدىلا ئۆلتۈرۈۋەتتىم. مەنمۇ ئۆلىمەن...

مېھرىئاي مۇساجاننى ئىتتىرىۋەتتى، قورقۇنچتىن ئۇنىڭ ھەممە يېرى لاغىلداپ تىترەپ، ئاغزى گەپكە كەلمەي قالدى.

تۈگىدى... ھەممىسى تۈگىدى... مۇساجاننى تۇتۇپ كېتىشتى. دادىسى بوينى مايماق، يېرىم - يارتا بولۇپ ساقايدى، ئۇنى تۈرمىگە سولىدى، ئۇزۇن ئۆتمەي تۈرمىدە ئۆلدى. ئانىسى ئۆلۈپ تۈگىدى. مۇساجانغا ئون يىللىق قاماق جازاسى بېرىلدى. يېشى توشقىچە بالا جىنايەتچىلەر تۈرمىسىگە سولاندى... مېھرىئاينىڭ پېشانىسى باشتىن تەتۈر!...

9

مېھرىئاي يوتقاندىن ئاستا سۇغۇرۇلۇپ چىقىپ ئولتۇردى. ئۇنىڭ قات - قات كىيىۋالغان كىيىمىدىن ئىچى سىقىلىپ،

يۈزلىرى قىزىرىپ كەتكەنىدى. چىكىلەپ تېڭىۋالغان ياغلىقىنى قايتا چىڭىتتى. سىرتتا ئاندا - ساندا ئۇياق - بۇياققا ماڭغان ئاياغ تىۋىشى، توي توغرىسىدا بولۇۋاتقان ئېگىز - پەس پاراڭلار، ئۈنئالغۇدىن چىقىۋاتقان ناخشىلار بۇرۇنقىدىن پەسەيگەن بولسىمۇ، يەنىلا ئاڭلىنىپ تۇرىدۇ. ۋاقىت يېرىم كېچىگە يېقىنلىشىپ قالغانىدى. مېھرىئاينىڭ كاللىسىدا پەقەت چاقماق چاققاندەك پەيدا بولغان بىر خىيال ئۇنىڭ قاراڭغۇ، ئۈمىدسىزلىك بىلەن تولغان كۆڭلىنى يورۇتۇۋەتتى. ئۇنىڭدىكى ھەممە غەم - ئەندىشە گويا يورۇقلۇقتىن قورقىدىغان قۇرۇتلار ئۆزىنىڭ قاراڭغۇ كامارلىرىغا كىرىپ غايىب بولغاندەك غايىب بولدى، ھەممىسى يوق. خۇددى ئۇنىڭ كۆڭلى بۇرۇن ھېچقانداق غەم - ئەندىشە داڭقاللىرىدا سوقۇلمىغاندەك ئازادە، خاتىرجەم بولۇپ قالدى. بۇلارنىڭ ھەممىسى ئۇنىڭ قەلبىدىكى مەنىۋى كۈچلەرنىڭ ھەممىسىنىڭ بىرىنىڭ كەينىدىن بىرى بەربات بولۇپ، پىچاق سۆڭەككە يەتكەندە، ئاشۇ چاقماقتەك چاقناپ پەيدا بولغان، ئاخىرقى، شۇنداقلا توسقىلى بولمايدىغان جاسارەتتىن بولغانىدى، ھەممە ئۇششاق قارشىلىق، نارازىلىق، قورقۇمسىزلىقنىڭ يىغىلغان، يۇغۇرۇلغان كۈچى ئىدى. ئۇ ئۆيدىن تار كوچىغا چىقتى، توي بولغان ئۆي... ئادەملەر تېخى ئۇيقۇغا كەتمىگەن بولسىمۇ، ئەمما ھەممىسىگە ھاردۇق يەتكەن، ئېزىلىپ كېتىشكەنىدى. ئۆيدىن، ھويلىدىن چىقىپ بولغۇچە مېھرىئاينىڭ يۈرىكى سېلىپ، پۇت - قولى لاغىلداپ تىترەپ كەتتى. چىقىۋاتقاچ، چىكىلەپ تاڭغان ياغلىقىنى ئېڭىكىدىن چىگدى. ئۇنى ھېچكىم كۆرمەي قالدى. تار كوچا چىراغسىز، ئوڭغۇل - دوڭغۇل، كىشىلەر يەردىكى يۇندا كۆلچىكىگە تۆككىلى خۇش ياقماي ئىشىكىدىن بېشىنى چىقىرىپلا تۆككەن يۇندا كوچىنى پاتقاق، تېيىلغاق قىلىۋەتكەنىدى. بۇرۇلىدىغان دوقمۇشتىلا مېھرىئاي بۇلارنىڭ ھېچقايسىسىنى پەرق ئەتمىدى، پەرق ئەتكۈدەكمۇ ھالى قالمىغاندەك ئىدى. ئالدىغا كەلگەن

تار كوچىلارغا بۇرۇلۇپ، ئادەم يوق يەردە يۈگۈرۈپ، ئادەم ئۇچرىغاندا ئاستىلاپ ماڭدى. ئىككى يەردە تېيىلىپ كېتىپ تىزلىنىپ ئولتۇرۇپ قالدى. ئۆي ئىچىدە كىيىدىغان ساپما كەشىدىن بىرى چۈشۈپ قالدى. بىردەم مېڭىپ، ئېگىز - پەس دەسسەپ قېلىپ، يەنە بىرىنىمۇ تاشلاپ پايپاق بىلەن ماڭدى. ئەس - يادى كەينىدە، ئارقىسىدىن بىر كىم قوغلاپ كېلىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. قورقۇنچ بارغانچە ئۇنى ھاسىرىتىپ، ھالسىرىتىپ قويۇۋاتقاندى. ھەر ئون قەدەم، بەش قەدەمدە ئىككى تامدىكى يىراقتىن قارىيىپ كۆرۈنىدىغان، ھەم ئېتىلگەن ھەرخىل تار - كەڭ قوش قانات، تاق قانات ئىشىكلەر خۇددى كۆزىنى پارقىرىتىپ ماراپ، تامغا چاپلىشىپ تۇرغان قاراقچىدەك مېھرىئايغا قورقۇنچلۇق كۆرۈنۈپ كەتتى. بىر نەرسە «تىرىق» قىلسا ياكى شەپە كەلسە، ئۇنىڭ جان - پېنى چىقىپ كېتەتتى. تار كوچىدا ئاندا - ساندا كەچ قالغان ئەركەكلەر ئۇچراپ قالسا، ئۇلارنىڭ ئۇدۇلىدىن قانداق ئۆتكىنىنى بىلمەي ئۆتتى. ئادەملەرمۇ ئۇنىڭغا ئاتايىن قاراپ قويۇشتى. بۇ كوچا ماڭغانچە تۈگىمىدى. چوڭ كوچا ياكى چوڭ يولغا چىققىلى ئۇ شۇنچە ئالدىرىغانچە بۇ قاراڭغۇ تار، ئېگىز - پەس يۇندا پۇرايدىغان كوچا شۇنچە ئۇزىراپ، تەرەپ - تەرەپكە شاخلاپ كەتتى. ئەگىلىدىغان يەرنىڭ توللىقىدىن مېھرىئاي كەينىگە يېنىپ كېتىۋاتقاندەك، ھېلى باشقا تەرەپكە كېتىۋاتقاندەك تۇيۇلۇپ كەتتى. كەچ كۈز سوغۇقى يەرنى خېلى مۇزلاتقانىدى. ئاياغسىز پۇتى ھۆل، لاي بولۇپ كەتكەن پايپاق ئۇنىڭ پۇتىنى مۇزلىتىۋەتتى.

يىراقتىنلا قۇدۇقنىڭ ئاغزىدەك قاراڭغۇ ئۆينىڭ تۈڭلۈكى ياكى تۈرمىنىڭ پەنجىرىسىدىكىدەك يورۇق ئاخىر كۆرۈندى. تەقەززالىقتىن مېھرىئاينىڭ ئۈمىدسىزلىك باسقان كۆڭلى ۋاللىدە يورۇپ، كۆزىدىن ياش چىقىپ كەتتى. يورۇق ئېغىزنى كۆرۈپلا، ئۇنىڭ پۇت - قولىغا جان كىرىپ، تېخىمۇ يۈگۈردى، ستولبا

چىراغلىرى قاتىرىسىغا غۇۋا يورۇتۇپ تۇرغان چوڭ ئاسفالت يولغا چىقتى. ھەرخىل ماشىنا، ھارۋىلار ئۇياق - بۇياققا ئاندا - ساندا ئۆتۈشۈپ تۇراتتى. مېھرىئاي يولغا چىقىپ، بىردەم قايسى يول ئىكەنلىكىنى پەرق قىلالماي تۇرۇپ قالدى. ئېگىز ئەنجان تام، ياداڭلىق ئۇستىگە سېلىنغان قۇشقاچ چاڭگىسىدەك ئېگىز - پەس غۇژمەك سېلىنغان ئۆيلەرگە، يول بويىدىكى يالڭاچلانغان ئاق تېرەكلەرگە سىنچىلاپ قاراپ پەرق ئەتتى. بۇ شەھەرنىڭ ئارقا يولى ئىدى. بۇ يەرگە چىقىپ قالغىنىغا ھەيران قالدى. سوغۇق كۈز شامىلىدا ئۇ سوغۇق تەردىن مۇزلىغانلىقىنى ھېس قىلدى. ئاسفالت ئۇنىڭ پۇتىغا مۇز ئۇستىدە تۇرغاندەك بىلىندى، شەرق تەرەپكە قاراپ يۈگۈردى؛ سەل خاتىرجەم بولغاندىن كېيىن، ئۇ بوشىشىپ ھارغانلىقىنى ھېس قىلدى. پاقالچاقلىرى سىيقىراپ، پۇت ئالقىنى چىمىلداپ ئاغرىپ كەتتى. دوقمۇشقا يېقىن يەردە بىر ئات ھارۋىسى كۆرۈندى. ھارۋىكەش چوقاغا يۆلىنىپ، مېھرىئاي كېلىۋاتقان تەرەپكە ئارقىسىنى قىلىپ مۈكچىيىپ ئولتۇرغانىدى. مېھرىئاي يىراقتىنلا يۈگۈرۈشتىن ئاستىلاپ ئىتتىك مېڭىپ كەلدى، چۈنكى ئۇ يۈگۈرۈپ كەلسەم ھارۋىكەش سىرىمنى بىلىۋالمىسۇن دەپ، يۈگۈرۈشتىن توختاپ، ئىلاجى بار ئۆزىدىكى جىددىيلىكنى بىلىندۈرمەسلىكنى نىيەت قىلغانىدى، شۇنداقتىمۇ تىنىقى يېتىشمەي، ھاسىراشنى پەقەت باسالمىدى. مېھرىئاي يېقىنلاپ كەلگەندە، ئۇنىڭ ئاياغ شەپىسىدىن ھارۋىكەش ئارقىسىغا قارىدى. ستولبىدىكى غۇۋا چىراغ نۇرى ئۇلارغا بىر - بىرىنى تازا ئېنىق كۆرسەتمەيتتى. ھارۋىكەش كونا قۇلاقچىنى كۆزىگە چۈكۈرۈپ كىيىۋالغان، قويۇق ساقىلى يۈزىنى قاپلاپ تىكەندەك ئۆسۈپ كەتكەن يىگىرمە بەش ياشلاردىكى قارامتۇل يۈز يىگىت ئىدى. ئۇ ئۈچىسىغا كالتە دىراپ چاپان كىيىپ، بەلباغ باغلىۋالغانىدى. ئۇ چېكىۋاتقان تاماكىسىنى دەرھال تاشلاپ:

— قانداق خېنىم، بىر يەرگە ئالدىراش ماڭغان ئوخشىما-

لا؟ ھارۋىغا چىقسىلا، ئاپىرىپ قوياي. ئاتنىڭ ئايىغى ئىتتىك، سىيلىق، ھەمساتتا ئاپىرىپ قويىمەن! — دېدى.

مېھرىئاي گەپ ـ سۆز قىلمايلا ھارۋىغا چىقىۋالدى. ئۇ ئېگىز ھارۋىغا خېلى قىيىنلىپ چىقتى. ھارۋىكەشنىڭ ئاۋازى ئۇنىڭ قۇلىقىغا يېقىملىق ئاڭلانغاندەك بولدى. بىزنىڭ تۇغقانلارنىڭ بىرىنىڭ ئاۋازىدەك ئاڭلاندىغۇ؟ ياق، بىزنىڭ ھارۋىكەشلىك قىلىدىغان تۇغقىنىمىز يوق، بۇ مۇشۇ شەھەر ئەتراپىدىكى يېزىلىقتەك قىلىدۇ دېگەننى ئويلىدى قىز. ھارۋىكەش بىردەم ئېتىنى قامچىلاپ يولدا يۈگۈرتكەندىن كېيىن:

— خېنىم، قەيەرگە ھەيدەيمەن؟ — دەپ سورىدى.

مېھرىئاي جاۋاب بەرمىدى. ئۇ ئاڭلىمىغانىدى. ئاتنىڭ بويىنىدىكى قوڭغۇراقلارنىڭ ئاۋازى ھەممە ئاۋازلارنى بېسىپ چۈشەتتى. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مېھرىئاي ئەندىشىلىك خىياللار ئىچىگە چۆكۈپ قالغاچقا، ھارۋىكەشنىڭ گېپى قۇلىقىغا كىرمىگەنىدى. ھارۋىكەش ئىككى قېتىم سوراپ جاۋاب ئالالمىغاندىن كېيىن، بىردەم جىمىپ ھارۋىسىنى ھەيدىدى، كۆۋرۈككە كەلگەندە، ئاتنى ئاستىلاتتى. كۆۋرۈك بېشى چىراق يورۇقىدا كۈندۈزدەك ئىدى. ياپراقلىرىنى تولۇق تاشلىمىغان قويۇق سۆگەتلەر ئارىسىدا سۈزۈلۈپ شىرىقلاپ ئېقىۋاتقان تۈمەن دەرياسىدىن سوغۇق ساپ ھاۋا ئۆرۈلدى. ھارۋىكەش يىگىت ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ قىزغا دىققەتتە قاراپ:

— خېنىم، ئۆزلىرى قەيەرگە؟ . . . — دەپلا گەپتىن توختاپ قالدى. مېھرىئايمۇ بېشىنى كۆتۈرۈپ ھارۋىكەش يىگىتكە قارىغانىدى، ئىككىسى بىر ـ بىرىگە تىكىلىپ قېلىشتى. قىزنىڭ قارا كۆزلىرى قېتىپ قالغاندەك ئىدى. بىر ئاپتوبۇس سىگنال بەرگەندىن كېيىن، ھارۋىكەش دەررۇ ئاتنى يول چېتىگە تارتتى. كېيىن قىزغا يەنە قاراپ بىردەم قاتقاندىن كېيىن، ئاستا بېشى پەسلەپ، كۆزلىرىنى قىزدىن ئېلىپ يەرگە قارىدى. قىزنىڭ

كۆزلىرىدىن لۆممىدە ياش چىقىپ قىزارغان يۈزىنى بويلاپ دومىلىدى:

— سىلى. . . سىلى مۇساجانمۇ؟

— مېھرىئاي، بۇ سەنمۇ؟

قىز يۈزىنى ئالقانلىرى ئارىسىغا ئېلىپ پاڭگىدە يىغلىۋەتتى.

— ئەي، يىغلىما! يول تۆپىدە بۇنداق كېچىدە يىغلاپ يۈرسەڭ سەت تۇرىدۇ.

قىز دەرھال ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ يۈگۈردى.

— ئەي، مېھرىئاي، نېمانداق قىلىسەن؟

قىز يۈزىنى تۇتقىنىچە يۈگۈرۈپ مېڭىۋەردى. مۇساجان ئاتقا قامچا سالدى. قۇلىقىنى سالپايتىپ تۇرغان ئات بىردىنلا يۇلقۇنۇپ چاپتى. يىگىت قىزنى يانداپ ئۆتۈپ، ھارۋىدىن سەكرەپ چۈشۈپ، قىزنى قۇچاقلاپلا تۇتۇۋالدى. قىز ئۇنى ئىتتىرىپ، باشقا ياققا قارىۋېلىپ، ھەدەپ ئۆزىنى ئەپقاچتى. ئەمما مۇساجان ئۇنى تېقىمچىلاپ لىككىدە كۆتۈرۈپ ھارۋىغا ئالدى. ئاتنىڭ بېشىنى بۇراپ، تۈمەن كۆلى تەرەپكە قارىتىپ قامچىلىدى.

10

مېھرىئاينىڭ توي ھاردۇقى يەتكەن ئۆيىدىكىلەر كەلدى ـ كەتتى مېھمانلارنى تۈن نىسپىدىن ئۆتكەندە ئۇزىتىپ بولۇپلا، ھېچقانداق نەرسىنى يىغىشتۇرماي، چېچىلىپ دەسسەلگەن گۈرۈچلەرنى سۈپۈرۈپ، ئورۇن راسلاپ يېتىپلا ئۇخلاپ قېلىشتى.

ئىشىك قاتتىق قېقىلدى.

— رېھىمئاخۇن، ھوي، رېھىمئاخۇن. مەينىساخان. . .

بۇلارغا ئەمدى كۆزىنى يۇمغاندەك بولغانىدى.

— يائاللا، بۇ خەققە ئەمدى نېمە بولغاندۇر؟ ھەرقانچە گېپى بولسا تاڭ ئاتقاندا دېسە بولمامدىغاندۇر؟ ھە! دەپ قويماملا،

ھېلى ھارام بولۇپ قالمىسۇن، ئىشىكنى چېقىۋېتىدۇ بۇ خەق! نېمە بالا بولغاندۇر؟

مېھرىئاينىڭ دادىسى يۈرىكى ئاغقاندەك بولۇپ، دەرھال بىر تەرەپتىن:

— ھە، مانا، مانا، ھازىر، — دېگەچ، كارىۋات بېشىغا باغلىۋالغان چىراغنىڭ يېپىنى تارتىپ، چىراغنى ياندۇردى. ئىچ كىيىمىنىڭ ئۈستىگىلا قارا دىراپ پەلتۇسىنى ئارتىپ، تەرەت كەشىنى سېپىپ كىيىپ، ياتقان تۇمىقى بىلەنلا ئالدىراپ ھويلىغا چىقتى. ھويلىنىڭ ئىشىكىنىڭ بېشىدىكى چىراغنى ياندۇرۇپ، ھويلا ئىشىكىنى ئاچتى، ئېچىپلا چۆچۈپ كەتتى: «كۆڭلۈمگە چۈشكەن ئىش ئاخىر بولغانمۇ ـ نېمە؟ ۋاي ئىسىت!» ئىشىك ئالدىدا ئۇنىڭ ئەر ـ ئايال قۇدىسى، ئۇلارنىڭ ئون ـ ئون بەش ئەتراپىدا ياش ئەركەك تۇغقانلىرى، ئەڭ ئاخىرىدا كۈيئوغلى ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا تىترىشىپ قاراپ تۇرۇشقانىدى. بولۇپمۇ كۈيئوغلىنىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ، رېھىمىئاخۇننىڭ پۈت ـ قولىدا جان قالمىغاندەك بولۇپ كەتتى.

— كېلىشىپلا، قېنى، ئۆيگە كىرىشسىلە! — دېگەن گەپنى ئارانلا ئاغزىدىن چىقىرالىدى ئۇ.

— بىز ئۆيگە كىرگىلى كەلمىدۇق. گېپىمىزنى مۇشۇ يەردىلا دېيىشىۋالايلى. بىزنىڭ ئۆيگە كىرىشىدىغان ئىشلىرىمىز مۇشۇ يەرگىچە بولغان ئوخشايدۇ، — دېدى ئايال قۇدىسى جالاقلاپ تىترەپ بوغۇلغان ھالدا. رېھىمىئاخۇن چۆچۈپ كەتتى. ئۇنىڭ زورىغا كۈلگەن كۈلكىسى دەرھال ئۆچتى.

— بىرەر... بىرەر كېلىشمەسلىك بولدىمۇ ـ يا؟...

— تولا خۇپسەنلىك قىلماۋە پوق ساقال جوھۇت، جاھاندا قىز ئازمىدى؟ — ئەڭ ئارقىدا تۇرغان كۈيئوغۇل كۆزلىرىگە قان تولغان ھالدا توپنى يېرىپ ئېتىلىپ كېلىپ، رېھىمىئاخۇننىڭ ياقىسىدىن ئېلىپ، كۆزلىرىگە قولىنى تىقىپ، تۈكۈرۈك چاچرى-

تىپ سۆزلەپ كەتتى، — سېنىڭ قىزىڭغا ئالغان تويلۇقىچۇ، گەپ قىلماي ئون قىز ئالىمەن!...

توپلىشىپ تۇرغانلار دەررۇ كېلىپ ئۇنى ئاجراتتى.

— ھاي، ھاي... ئەي... ئەي، سەمەرھاجى، ماۋۇ ئەشىڭ بولمىدى. بۇ ئادەمدە نېمە گۇناھ؟ قىزىنى بىركىم بىلەن قاچۇرۇۋېتىدىغان نىيىتى بولسا ساڭا توي قىلىپ بېرەرمىدى؟ بۇ ئادەمگە ئازار بەرسەڭ بولمايدۇ! — دېيىشىپ، سەمەرھاجىنى سۆرەشتۈرۈپ ئارقىغا ئەكەتتى.

— ياناۋە، چولەماز گۈينىڭ بالىسى. سېنىڭ نەرىڭنى ئوغۇل بالا دېگىلى بولىدۇ؟ چوڭ داداڭدەك ئادەمنى ياقىسىدىن ئېلىپ ئەدەبسىزلىك قىلىشنى قەيەردىن ئۆگەندىڭ؟ ھۇ زاڭ، يانە ئارقىڭغا!... — دېگىنىچە ئوغلىنى ئۇرغىلى ئېتىلىپ باردى رېھىمىئاخۇننىڭ ئەركەك قۇدىسى. باشقىلار دەرھال:

— ھاي ـ ھاي، سەۋر قىلسىلا ئا جۇيجاڭ، سەۋر قىلسىلا، ياش بالا ئەمەسمۇ، ئاچچىق دېگەن ئەقىلنى كېسىدىغان نەرسە، ياشلىق قىلىپ قويدى، — دېيىشىپ ئا جۇيجاڭنى توسۇۋالدى. ئا جۇيجاڭنىڭ ئاچچىقتا قىزىل يۈزى قانسىزلىنىپ كەتكەنىدى. غوۋغادىن ئويغىنىپ كەتكەن قولۇم ـ قوشنىلار بىردىن ـ ئىككىدىن چىقىپ، كوچىغا لىق تولدى. ياغلىقىنى چىكىلەپ تاڭغان مەينىساخان ئۆڭسۈلى ئۆچكەن ھالدا ئۆيدىن چىقتى.

رېھىمىئاخۇن ئۆلۈكتەك تاتارغان ھالدا ئاغزىغا گەپ كەلمەي ئىشىكنىڭ يان ياغىچىغا يۆلىنىپ تۇرۇپ قالغانىدى. مەينىساخان چىقىپلا:

— ۋاي خۇدايىم، نېمە بالا بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— نېمە بالا بولاتتى چىرايلىق خېنىم؟ ئارزۇلاپ، داڭلاپ ئەرشتە ئۇچۇرۇپ، مېنىڭ چېكەمگە گۈل قىلىپ بەرگەن پەرىزاتلىرى ھارامتاماق لامزەللىدىن بىرى بىلەن قېچىپتۇ. ئەجەب بەلەن قىز ئىكەن، ئەجەب بەلەن قىز چوڭ قىپتىكەنلا! — دېدى

ئۇغۇلنىڭ ئانىسى ئالقانلىرىنى بىر - بىرىگە ئۇرۇپ چەكچىيىپ تۇرۇپ.

مەينىساخان پېشانىسىگە بىر شاپىلاق ئۇردى:

— ۋاي قاق پېشانەم، ۋاي مەن ئۆلەي، نى ئات - نى نومۇس ماڭا! ۋاي، ھەرقانچە بولسىمۇ ماۋۇ ئۆيگە كىرىشسىلە، چىرايلىق ئولتۇرۇپ دېيىشەيلى! — دېدى مەينىساخان ئۆزىنى يوقاتقان ھالدا يىغلاپ.

— سىلىگە نى ئات - نى نومۇس بولاتتى؟ داڭلاپ ئۇچۇرۇپ، تۇخۇمدەك ئاق، سېغىزخاندىن ساق، ئۇنداق ئەخلاقلىق، بۇنداق ئەدەبلىك قىز بولدىيەي، تاغنى تالقان قىلىۋېتىدۇ، باغنى بوستان قىلىۋېتىدۇ دەپ، ئاسماندا ئۇچۇرۇپ بەرسىلە، ئوغلۇمغا ئېلىپ بەرگەن مەن ئەقىلسىز بولغاندىكىن، ئىزا - نومۇس دېگەن ماڭا بولماي سىلىگە بولارمىدى چىرايلىق مەينىساخان؟ ئىسست - ئىسست! ئەمدىچۇ، بىزنىڭ سالام - سائەتلىرىمىز، كەلدى - باردىمىز مۇشۇ يەرگىچە بولسۇن! مېنىڭ ھەرقايسىلىرىغا قاراشقا يۈزۈم، گەپ قىلىشقا ئاغزىم يوق. قولۇمنى ماۋۇ جەينىكىمگىچە يۇيۇۋېتىپ كەلدىم. سىلىنىڭ ئۆيگە بوسۇغا ئاتلاپ كىرىدىغان پۇتۇم يوق. مەن مۇشۇ كېچىچە قەيەردىن تاپسام، قىزدىن بىرنى تېپىپ، نىكاھىنى ئوقۇتۇپ، ئەتە توينى قىلىپ بەرمەيدىغان بولسام، ئىشتانبېغىمغا ئېسىلىپ غىققىدە ئۆلۈۋېلىپ، بۇ دۇنيا بىلەن تايىنلىق خوشلىشىمەن. قېنى، ئوغلۇمغا مۇشۇ قەشقەردىن قىز چىقمىسا ئۇنى كۆرەرمەن!

— ھاي - ھاي مەرەمنىساخان، ئۆزلىرىگە ھاي بەرسىلە. ئۇنداق ئېغىزلىرىنى ئۇششۇتۇپ قويمىسىلا، كۆپۈرلۈق بولىدۇ. ئىمان ئېيتقان مۇسۇلمانغا بۇ بەك يات. ماۋۇ ئا جۇيجاڭنى ئايىسىلا، ئاللا ھەربىر ئىمان ئېيتقان بەندىسىگە تىلنى چىرايلىق سۆزلەر بىلەن بىر - بىرىنىڭ ئىمان بىلەن يورۇغان دىلىنى خۇش ئەتسۇن دەپ ئاتا قىلغان. يامان بولىدۇ. ئاللانىڭ تەقدىرى شۇن-

داق، — مەھەللە مەسچىتىنىڭ ئىمامى نىيازقارىم توپنى يېرىپ ئالدىغا ئۆتۈپ مەرەمنىساخانغا نەسىھەت قىلدى، — ماڭا قارىسىلا، مەرەمنىسا خېنىم. بۇ ئاللانىڭ تەقدىرى. ئاللا بۇ ئىككى ياشنىڭ رىزقىنى، نىكاھىنى بىر قىلمىسا، بىز ھەرقانچە قىلىپمۇ ئۇنى چېتىپ قويالمايمىز. نىكاھ قوشۇلمىغان گەپ. بولمىسا مانا مۇشۇنداق چىرايلىق، كەمدىن كەم بولىدىغان كاتتا توي مۇنداق بولامدۇ؟ خۇدا بۇلارنىڭ نىكاھىنى بىر قىلمىغان گەپ! بۇنى بىز بەندىلەر بىر - بىرىمىزدىن كۆرۈپ سەتلىشىپ يۈرسەك، ئاللا ئالدىدا تولىمۇ يامان سۇپەتلىك ئىشلار قىلغان بولىمىز، — دېدى ئۇ. ئەتراپتا تۇرغانلارنىڭ ھەممىسى نىيازقارىمنىڭ گېپىنى «راست زادى، بەرھەق گەپ. نىكاھ قوشۇلمىغان گەپ!» دېيىشىپ تەستىقلاشتى.

— ھەرقانداق گېپىمىز بولسا، مانا ماۋۇ ئۆيگە كىرەيلى، داستىخان ئۈستىدە چىرايلىق سۆزلىشەيلى.

— سىلى ھەممىمىز ھۆرمەت قىلىدىغان، ئەركەكلەر ئاياغلىرىدا ئولتۇرۇپ ناماز ئوقۇيدىغان ئىمامىمىز، ئاخۇنۇم!

— خۇش، خۇدايىم بۇيرۇغان بولسا، — دەپ قول باغلاپ يەرگە قاراپ مەرەمنىسا خېنىمنىڭ گېپىنى ئاڭلىدى نىيازقارىم.

— خاپا بولمىسىلا، بىز سىلىنىڭ ھېچقانداق گەپلىرىنى يىرمايمىز. سىلى نېمە دېسىلى شۇ. ئەدەبسىزلىك قىلسامۇ ئەپۇ قىلارلا. مۇشۇ بىر ئىشتا بىزنى زورلىمىسىلا. مەن بۇ ئۆيدە ئەمەس، ھەرقانداق ئۆيدە بۇلار بىلەن بىر داستىخاندا ھەرگىز ئولتۇرمايمەن. مەن ئەمدى ئارتۇق خاپىچىلىقنى كۆتۈرەلمەيمەن. ئاۋۇ ئادەمنىڭ قان بېسىمى يۇقىرى، ئۆيدە ھەتتا «تىرىق» قىلغان ئاۋاز چىقسىمۇ ھەر ئىككىمىز كۆتۈرەلمەيمىز. مېنىڭ يۈرەك كېسىلىم بار. مۇشۇ يېتەر! مەن بۇ يەرگە قىز سوراپ كەلمىدىم، مېنىڭ گېپىم ئاشكارا. مەن بۇ يەرگە ھەممە تويلۇق چىقىمىنى، ھەتتا بىر قاپ ئۇرۇس گۈڭگۈرتى بولسىمۇ تۆلەپ

بەرسۇن دەپ كەلدىم. ئارتۇق ۋاقتىم يوق، دېگىنىم دېگەن. كېچىچە مۇشۇ پۈتۈن قەشقەرنى قازسامۇ قېزىپ، ئوغلۇمغا قىز تېپىپ، ئەتە ئەتىگەن توي قىلمايدىغان بولسام...

— هاي - هاي... بولدى قىلسىلا، بەس ئەمدى.

— ياق، زادى گېپىم گەپ، لاپ گەپ ئەمەس. ماڭا قىزىنى كېلىن قىلىپ بېرەلمەي زەهەر يۇتۇپ، هازىر ئۇخلىيالماي ياتقان ئۆيدىن ئونى بولمىسا هېساب ئەمەس! مانا هازىر ئېيتىپ قوياي، ئەتىگەنلىككە بامداتتىن يېنىپلا، ئالدى - كەينىلىرىگە قارىماي، بىزنىڭ ئۆيگە تويغا بېرىشسىلا!

— دېگەنلىرى بەرھەق خېنىم، ماڭا قارىسىلا، مېنىڭ يېشىم سەكسەندىن ئاشقان ئادەم، ماۋۇ ئا جۇيجاڭ بىلەن ئىككىلىرى، ماۋۇ ئەتراپىمىزدا تۇرغان ئەللىك - ئاتمىش مەھەللە كوي، جامائەت ئالدىدا مېنىڭ ماۋۇ ساقىلىم بىلەن سەللەمنىڭ يۈزىنى قىلىپ بولسىمۇ، مېنىڭ بىر ئېغىز گېپىمنى يېيىشسىلە! خاتىرجەم بولۇشسىلاكى، مەن رېھىمئاخۇن بىلەن ھەقەمسايە بولۇشقىلى ئوتتۇز يىلدىن ئاشتى. بۇ كىشى بىركىمگە، ھەتتا چۈمۈلىگىمۇ ئازار بەرمەيدىغان، قولى ئوچۇق، مەرد، كەڭ قورساق ئادەم. ئەمدى بولار ئىش بولۇپ ئۆتتى. مەن رېھىمئاخۇننىڭ ئورنىدا سىلىگە ۋەدە بېرەيكى، ئۇ سىلىنىڭ بارلىق توي چىقىمىلىرىنى تۆلەپ، بىر پىيالە چاي بىلەن ئۆزرىسىنى ئاشۇرۇپ قايتۇرىدۇ، ئەمما مۇشۇ ھالەت، مۇشۇ ئىشىك ئالدىدا ئەمەس، داستىخان ئۈستىدە چىرايلىق قايتۇرىدۇ. بۇ بىزنىڭ مىللىتىمىزنىڭ زامان - زامانىسىدىن داۋام ئېتىپ كېلىۋاتقان قائىدىسى. بۇ قائىدىنى بۇزساق بولمايدۇ. ئىشىك تۈۋىدە تۇرۇپ، ئات بېشى ئالتۇن بېرىمەن دېسە، ھەرقانداق ۋىجدانى بار ئۇيغۇر مۇسۇلمانغا ھاقارەت بولىدۇ. ئاللانىڭ تەقدىرى مۇشۇنداق ئىكەن دەپ، چىرايلىقچە مۇشۇ ئۆيگە كىرسىلە، رېھىمئاخۇن چىرايلىق داستىخان سېلىپ چېيىنى قويىدۇ، ئۆزرە بىلەن! قانداق دېدىم رېھىمئا-

خۇن؟ — ئىمام ئاخۇنۇم ئارقىسىغا بۇرۇلۇپ رېھىمئاخۇنغا قارىدى. رېھىمئاخۇن بېشىنى يەردىن كۆتۈرۈپ دەررۇلا:

— خوش، تەقسىر، قولۇم كۆكسۈمدە! — دېدى.

— ھەببەللى، مانا! ئەگەرچەندە رېھىمئاخۇننىڭ ئۆيىگە كىرىشنى زادىلا بەتلىرى كۆتۈرۈشمىسە، مانا ماۋۇ ئىشىك مېنىڭ ئۆيۈم، مېنىڭ ئۆيۈمگە كىرىشسىلە. رېھىمئاخۇن چايىنى مېنىڭ ئۆيۈمدە بەرسىمۇ بولىدۇ. ئىشقىلىپ، ئىشىك ئالدىدا بۇنداق تۇرۇش بەناھەتتەن سەت، جوھۇتلار بىلەن سودىلاشماقمۇ بۇنداق بولمايدۇ بىزدە!...

— ئىمام ئاخۇنۇم لىللا گەپ قىلدى، شۇنداق قىلسىلا! باش يېرىلسا بۆك ئىچىدە، قول سۇنسا يەڭ ئىچىدە ئەمەسمۇ!

— تازا ياغدەك گەپ قىلدىلا تەقسىر.

— ئەمدى بۇ گەپكە غىدىڭ - پىدىڭ قىلسىلا نېمە دېگۈلۈك؟

— بۇنىڭغا ئۇنىمىسىلا، تەڭلىدىكى يۇندىغا كۈل چىلاپ، يۈزىگە چېچىپ بېرىش كېرەك[1]، — دېيىشتى توپ ئىچىدىن.

— ھاي، ھاي... ئېشىپ كەتتى. بەس، — دېدى ئىمام ئاخۇنۇم توپقا قاراپ.

— بىزنىڭ قىلىقىمىز ھەرقانچە ئېشىپ كەتكەن بولسىمۇ، بىز يەنىلا قېرىنداش ئەمەسمۇ؟ ئۇنداق دېيىشىپ كەتمەيلى، — دېدى ئا جۇيجاڭ قىزىرىپ كېتىپ.

— بۇنچىۋالا زوتالىق قىلىپ، تىللاپ غوۋغا قىلماي، چىرايلىق دېيىشسىلىمۇ بولىدى ئەمەسمۇ، رېھىمئاخۇن ئاكام ئۆزى نوچى ئادەم، ئەگەر توخۇ پوقى بىرسى بولىدىغان بولسا، مەسىلەن، مەن بولۇپ قالغان بولسام، قىزنى مەن ساڭا نىكاھ قىلىپ قولۇڭغا بەردىم، قىزىمنى خوتۇن قىلالماي ماڭا نېمە دەيتتىڭ؟

---

[1] ئۇيغۇرلاردا ئىككىنچى بوسۇغا ئاتلاپ كىرمىسۇن دېگەن مەنىدە ئىنتايىن يامان كۆرىدىغانلىقىنى ئىپادىلەپ، يۇندىغا كۈل چىلاپ چاچىدىغان ئادەت بار — ئاپتور.

دەپ قىلغۇلۇقۇمنى قىلاتتىم. رىھىم ئاكام نوچىلىقنى قىلدى ـ
دە! — دېدى بىر ياش بالا.
— هاي بالام ئىمىرهاجى، سەن تولا ئىش بۇزارلىق قىلـ
ـماي، ئۆيۈڭگە كىرىپ ئۇيقۇڭنى ئۇخلا!
— كۇيئوغۇل قېيىنئاتىغا شۇنداق قىلسا بولامدۇ زادى؟
ياقىسىغا ئېسىلىدىغان ئىش قەيەردە بار؟ قىز چوڭ قىلىپ بەر-
سە، خوتۇن قىلالماي. . . — دېدى ئىمىرهاجى كۆزلىرىدىن ئوت
چاچرىتىپ.
— سەن نېمە دەيسەن؟ گېپىڭ بار ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى
سەمەرهاجى ئىمىرهاجىغا ئېتىلىپ، باشقىلار دەرهال ئۇنى تۇتۇ-
ۋېلىپ هاي ـ هايلىدى.
— سەندەك لاۋزىغا گېپىم يوق، سەندەك نېمىگە گەپ قىلـ
غۇچە ئاستا گۆرگە تىرىك كىرىۋالىمەن دېگىنە. باشلىق بولساڭ
ئۆزۈڭگە باشلىق. هوقۇقۇم بار دەپ، جىم تۇرسا ياۋاشمىكىن
دەپ، رىھىم ئاكامنى بوزەك قىلىشما! باشلىق بولساڭ، قەشقەر-
گە پادىشاھ بولۇشمىدىڭ، ناهايىتى بىر خەقنىڭ غالچىسى! جا-
هاننىڭ مەنزىلى ئۇزۇن، تېخى كۆرىمىز هەرقايسىڭنى! سەندەك
باشلىقتىن يۈزى بولسىمۇ، رىھىم ئاكامنىڭ ئېلىۋەتكەن تىرىنقىـ
غا يەتمەيدۇ. ئۇنىڭ يەرگە چۈشكەن تىرنىقىنىمۇ تۇپراق كۆلۈپ
قوينىغا ئالىدۇ. . .
— هاي دەيمەن ئىمىرهاجى، ئاغزىڭنى باس دەيمەن! ئارتۇق
گەپ ئېشەككە يۈك. ئەكىتىڭلار ئاۋۇنى! — دەپ ۋارقىرىدى
ئىمام ئاخۇنۇم ساقاللىرىنى تىترىتىپ. مەرەمنىسا خېنىم تاتىـ
ـرىپ، جالاقلاپ، سەت گەپلەر بىلەن ئىمىرهاجىنى تىللاپ كەتـ
ـتى. ئا جۇيجاڭنىڭ بىرقانچە تۇغقىنى ئىمىرهاجىغا ئېتىلماق
بولۇۋىدى، خەقلەر هاي ـ هايلاپ تۇسۇۋالدى. هەممىدىن بەك
سەمەرهاجى تېپىرلاپ، قوللىرىنى شىلتىپ، ئۆزىنى قۇچاقلاپ
تۇرۇۋالغان تۇغقانلىرىنى مۇشتلاپ كەتتى. بىر چوڭ، بىر ياش

ئادەم ئىمىرهاجىنى سۆرەشتۇرۇپ ئۆيگە ئەكىرىپ كەتتى. ئ
جۇيجاڭ بولسا پوكاندەك ئېسىلىپ قىزىرىپ كەتتى. ئىمام ئاخۇ
نۇم ئۇلارنى هەيدەشتۇرۇپ، تەسەللى بېرىپ، ئۆيگە باشلىدى.
مەيىنىساخان بىردىنلا پاڭگىدە يىغلاپ رىھىمئاخۇنغا ئېسىلـ
ـدى:
— ۋاي سەن دۆيۈز ئوغرىنىڭ قىزىنىڭ دەردىنى مەن قاچاذـ
غىچە تارتىمەن؟ هۇ ئۆلمىگەن شۇم پېشانە سوك. . .
مەيىنىساخان شۇنداق دېيىشىگە، رىھىمئاخۇن تەستەك بىلەن
بىر ئۇرۇپ مەيىنىساخاننى ئوڭدا چۈشۈرۈۋەتتى. ئۇنىڭ كۆزلىرى
ئوتتەك يېنىپ كەتكەنىدى. مەيىنىساخان ئوڭدا ياتقىنىچە يۈزىنى
تۇتۇپ هۆكرەپ يىغلاپ كەتتى. رىھىمئاخۇن ئۇنىڭغا ئېگىشىپ
قول سوزۇۋېدى، تۇرغانلار چەكسىز هەيران بولۇشقان هالدا:
— هاي، ئەمدى بولدى رىھىمئاخۇن، — دەپ ئۇنىڭغا ئېـ
ـسىلدى. رىھىمئاخۇن بىر سىلكىپلا ئۇلارنى دۈگجەرتىۋېتىپ،
مەيىنىساخاننىڭ ياقىسىدىن تۇتۇپ دەس ئورنىدىن تۇرغۇزۇپ قويـ
ـدى.
مەيىنىساخان ئىزا تارتىپ كېتىپ تېخىچە يۈزىنى قوللىرى
ئارىسىغا ئېلىپ يىغلاۋاتاتتى.
— قولۇڭنى چۈشۈرۈپ ماڭا قارا! — دەپ قاتتىق ۋارقىرىـ
ـدى رىھىمئاخۇن. رىھىمئاخۇننىڭ مەيىنىسخانغا تىكىلىپ قارىيالـ
ـمايدىغانلىقىنى هەممە بىلىدۇ. ئۇنىڭ بۇنداق ئاچچىقلىنىپ باققىـ
ـنىنى خەق تۇگۇل مەيىنىساخاننىڭ ئۆزىمۇ كۆرۈپ باقمىغانىدى،
شۇڭا ئۇ، رىھىمئاخۇننىڭ دەهشەتلىك ئاۋازىدىن چۆچۈپ، قولىـ
ـنى دەرهال چۈشۈرۈپ، يىغلىغان هالدا رىھىمئاخۇنغا قاراپ قالـ
ـدى:
— بولە، ئۇنۇڭنى ئىتتىك ئۆچۈر.
مەيىنىساخان هۆقۈيتۇپ يىغلاشتىن دەرهال توختاپ، ئۆپكىـ
ـدەپ تۇردى.

— كېيىمىڭنى قېقىپ ماڭە، ماڭ ئۆيگە!

رېھىمئاخۇننىڭ هازىرقى ئەلپازىدىن مەيىنساخان ئەمەس، ئەتراپتا تۇرغانلارمۇ تېنى تىكەنلەشكەندەك بولۇپ، هاي بىرنىشكە پېتىنالماي، ئىزىدا تۇرۇپ قېلىشتى. دەل شۇ چاغدا ئىمام ئىشىك ئالدىغا چىقتى، رېھىمئاخۇننىڭ ئەلپازىنى كۆرۈپ چۆچۈپ كەتتى.

— نېمە بولۇشتىلا؟ قېنى، ئاۋۋال بىزنىڭ ئۆيگە كىرىپ قالدى گەپنى شۇ يەردە دېيىشىمىز. قېنى، مەرھەمەت قىلىشسىلا.

يىغلىماي ماڭ جۇمۇ! — رېھىمئاخۇن بىگىز بارمىقىنى مەيىنساخاننىڭ كۆزىگە تەڭلەپ قويۇپ ماڭدى. مەيىنساخان ئۇنىڭ ئارقىسىدىن ئىمامنىڭ ئۆيىگە كىرىپ كەتتى. ئىمام توپلاشقانلارغا ئۆيۈڭلارغا كىرىپ كېتىڭلار دېگەن ئىشارەتنى قىلىپ، ئۆزىمۇ ئىشىكنى ئەتتى.

— رېھىمئاخۇن ئاكامنىڭ ئاچچىقى ئەجەب كېلىدىكىنە؟

— مەيىنساخاندىن قورقىدۇ دەپتىكەنمىز، مەيىنساخاننى چۆچۈرىدەك تۇگۈۋەتتىغۇ؟ — دېيىشتى ياشلار خىرىلداپ كۈلۈشۈپ.

— هار كەلدى بىچارىگە! هېلىقى سەمەرھاجى دېگەن چۆلنىڭ قىلىقىنى... قىز چوڭ قىلىپ بەرسە خوتۇن قىلالماي، شۇنداق قىلسا بولامدۇ؟ بۇ بىچارە قىزىغا ئاجايىپ كۆيىدۇ. قىزىنىڭ كۆزىدىن مىت قىلىپ ياش چىققىنىنى كۆرسە، تۆت پۇتى ئۆرە قالىدۇ. ئانىسىدىن بەش يېشىدا قالغان شۇ قىزنى دەپ، ئالدىدىكى بىر ئوبدان خوتۇننى قويۇۋەتتى ئەمەسمۇ؟

— شۇنداق ياۋاش قىزنى... بۇ مەيىنساخاننىڭ قىلمىغان ئەسكىلىكى قالمىدى. ئۇ نېمە دېسە قىز شۇنى قىلىدۇ. ئۆيىنىڭ هەممە ئىشىنى شۇ بىچارە مېھرىئاي قىلىدۇ. ئەرنى تېپىپ، رېھىم ئاكام ئۇنىمىسا ئۆزى بېرىپ، يەنە رېھىم ئاكامغا گۇناھنى

ئارتىۋېدى، ئەنە خوپ بولدى...

— شۇنداق ياۋاش قىزنى... كىم بىلەن تېپىشىپ قاپتۇ بۇلا ئۇ قىز؟ ئۇ قىز بالىنى ئۇنداق قىلار دەپ ئادەمنىڭ خىيالىغا كىرمەيدۇ...

— ئانارخاننى دوراپتۇ...

— ياق، غۇنچەمنى دېگىنە!

— بۇنداق ئىشنى نى - نى يامان دېگەن قىزلارمۇ قىلالمايدۇ. مېھرىئاينىڭ يامانلىقىنى قارا!

— بۇ چاغقا يىگىتى بىلەن كۆڭلىنى خۇش قىلىۋاتقاندۇر.

— ئەي، ماۋۇ يەردە داداڭلاردەك، ئاناڭلاردەك ئادەملەر بار جۇمۇ! ياش باللار دېگەنزە، مۇشۇ كەمدە پەردىشەپ قالمىدى، — دېيىشتى چوڭلىرى. ئۇلار تارقىلىپ، ئۆيلىرىگە كىرىشىپ كېتىشتى.

11

— مېنى قەيەرگە ئاپىرىلا؟

هارۋا قوڭغۇراقلىرى جاراڭلىغان هالدا ئىتلار ئۆملىشىپ يۇرگەن كەڭرى بازارنى كېسىپ ئۆتۈپ، تۇمەن دەرياسىنىڭ سۆگەتلىك ساھىلىدىكى بىر چېقىلغۇغا كېلىپ توختىدى. مېھرىئاي ئاشۇ بىر ئېغىز سوئالنى سورىدى. ئەمما مۇساجان جاۋاب بەرمىدى. مېھرىئاي بۇ سوئالنى سوراپ سالغىنىغا پۇشايمان قىلدى. نېمىشقا پۇشايمان قىلغانلىقىنى كېيىن ئويلاپ قالدى. ئۇ بارغانچە تىترەپ كېتىۋاتقانىدى. مۇساجان هارۋىغا ئالغاندا، ئۇ ئولتۇرغىلى جانسىزلىنىپ كېتىپ، يېنى يېتىپ قالدى. ئۇ، قورقۇش، جىددىيلىك، هودۇقۇشتىن كېتىپ بارغاننىڭ ئۇستىگە، بۇ تەسادىپىيلىقتا بەرداشلىق بېرەلمىدى، هېرىپ ماجالى قالمىغاندا، ئۆزى ياشاۋاتقان هاياتتا يوق، ئەمما يۇرىكىدە غايىبانە

سۆيگۈگە ئايلانغان مۇنۇ يىگىتنىڭ تازا بىر پەيتىدە تۇيۇقسىز پەيدا
بولۇشى ئۇنى ھەممە دەرمانىدىن ئايرىۋەتتى. تويغا تەييارلىق
قىلغان كۈنلەردە، توي بولۇۋاتقاندا، ھەتتا تېخى بۇنىڭدىن بىر
سائەت بۇرۇن ئېرىنىڭ يوتقىنىدا يېتىپ، سېغىنىش ئىچىدە
ئۆيلىگەن يىگىتنىڭ بىر سائەتتىن كېيىن ئاسماندىن چۈشكەندەك
پەيدا بولۇشى، كىنو، كىتابلاردا دېيىلىدىغان گەپلەرگە ئوخشى-
شىپ قېلىۋاتاتتى. ھارۋا توختىدى، بۇككىدە سۆگەت شاخلى-
رى ساڭگىلاپ تۇرغان دالدا چېقىلغۇدا توختىدى. تۆت قەدەم
نېرىدىلا تۇمەن دەرياسىنىڭ سۈيى بوش شىلدىرلاپ ئېقىۋاتىدۇ.
ئۇنىڭدىن چىققان ساپ ۋە سوغۇق ھاۋا ئادەمگە خېلى ئۆتىدۇ.
— نېمانداق بەك تىترەيسەن؟ ئەسكى بولسىمۇ جۇۋامنى
يېپىپ قوياي.
ئۇ ھارۋىنىڭ ئارقىسىدىكى ساندۇقچىدىن بىر كونا جۇۋىنى
ئېلىپ يېنىچە ياتقان مېھرىئاينىڭ ئۇستىگە يېپىپ قويدى. گەپ
قىلىشلىرىدىن ئۇنىڭمۇ تىترەۋاتقانلىقى بىلىنىپ قالدى. ھازىر
ئۇنىڭ چىرايىنى كۆرگىلى بولمىسىمۇ، تازا تەتۈر ئۇستىخان
ئادەم بولغانلىقى بىلىنىپ تۇرىدۇ. مېھرىئاي ئۇنى تۇرمىگە كى-
رىپ كەتكەندىن بۇيان كۆرمىگەنىدى. بىردىنلا ئۇنى خىجىللىق
ھېسسىياتى قوينىغا ئالدى. راست، ئۇ تۇرمىگە كىرىپ كەتكەن-
دىن بۇيان بىر قېتىم بولسىمۇ يوقلاپ قويمىدى. بېرىپ يوقلاش-
نى ئويلىغان، ئەمما ئىككى كۈنلۈك يەردىكى ئادەمنى يوقلاشقا
ئۇنىڭ چامى يەتمىدى. بېرىپ - كېلىشكە بىر ھەپتىگە يېقىن
ۋاقىت كېتىدۇ. بىر ھەپتە سىرتقا چىقىش تۇگۇل، بىر سائەت
بىر يەرگە كېتىپ قالسا. . . مەكتەپتە چاغدا تېخى بولمىدى.
خىزمەتكە چىققاندىن كېيىن، ئۆگەي ئانىسى ئۇنى قىمىر قىل-
دۇرمىدى، خىزمەتتىن چۈشكەن ھامان ئۆيگە كىرىشى كېرەك.
جۇۋىنىڭ ئىچىگە مۇساجانمۇ كىردى. مېھرىئاي قىمىر قىل-
مىدى.

— ھېچ توڭلىغاندەك قىلمايمەن، ئەممازە، تىترەپ كېتىۋا-
تىمەن.
مېھرىئاينىڭ بۇرنىغا قاڭسىق تەر پۇرىقى كىردى. بۇ تونۇش
پۇراق سەل ئۆزگەرگەنىدى.
— مېنى سېغىندىڭمۇ؟
— ياق، — مېھرىئاينىڭ ئاغزىدىن ئاشۇ سۆز يىغا ئارىلاش
چىقتى. ئەمما شۇئان ئۇ مۇساجاننىڭ بويىنىغا ئېسىلىپ، بېشىنى
ئۇنىڭ قوينىغا تىقىۋېلىپ بۇقۇلداپ يىغلاپ كەتتى. مۇساجان
ئۇنى كۈچلۈك يوغان قوللىرى بىلەن چىڭ قۇچاقلىدى.
— دەسلەپكى يىللىرى بىر دەممۇ يادىمدىن چىقمىدىڭ، ئەڭ
كەم دېگەندە ئىككى - ئۈچ كۈندە بىر چۈشۈمدىن چىقمىدىڭ، — دېدى
مۇساجان.
— يالغان.
— قولۇم - پۇتۇم باغلاقتا، ئۆزۈم قەپەستە تۇرسام نېمە
ئامال؟
مېھرىئاي شۇنىڭدىن كېيىن تېخىمۇ ئېسەدەپ يىغلاپ كەت-
تى. تاكى باش ئەزاندىن ئىلگىرىكى توخۇ چىللىغانغا قەدەر يىغ-
لىدى.
— بۇنداق قاتتىقتا يېتىپ باقمىغان بولغىيتىڭ. يېنىڭ
ئاغرىپ كەتتىمۇ؟ قۇچىقىمدا تۇتۇپ ئولتۇراي، ئۆي تىزىشىپ
ئوينىغان چاغلىرىمىز يادىڭدا بارمۇ؟
مېھرىئاي پېشانىسىنى مۇساجاننىڭ يېرىك ساقاللىق ئېڭى-
كىگە سۈركەپ تۇرۇپ بېشىنى چايقىدى.
— ئۇنتۇپ قاپسەن - دە!
— تاڭ.
— بۇنداق جاپا تارتمىغان بولغىيدىڭ؟
— تولا تايىنى يوق گەپنى قىلماي، رەسمىي گەپنى قىلىشاي-
لى! مېنىڭ ھېچ ئىشەنگۈم كەلمەيۋاتىدۇ. سىلى تۇرمىدىن قې-

چىقتىلىما؟
— ياق، قويۇپ بەردى. . .
— نېمىشقا؟ تېخى يەتتە يىل بارغۇ؟
— ئىككى قېتىم يىلىمنى قىسقارتتى.
— قاچان قويۇۋەتتى؟
— بۇلتۇر روزىدا.
— نېمىشقا مېنى ئىزدىمىدىلە؟
— بوينۇم بارمىدى، ئويلاپ باقسام هامان قاملاشمايدۇ.
— نېمىشقا؟
— مانا مېنىڭ ئەھۋالىمنى كۆرگەنسەن؟ سەن دوختۇر،
مانا مۇشۇنداق كىرگىلى ئۆيۈم يوق، نان تېپىپ يەيدىغان
ىمۇ يوق بولۇپ قالدىم. ئارىلىقىمىزدا ئاسمان - زېمىن
بار. سېنى يىراقتىن كۆندە كۆرۈپ تۇرۇۋاتىمەن، كۆرمەي-
ن كۈنۈم يوق. خۇش چاغلىرىڭ بىلەن خاپا كۈنلىرىڭنى
ابلاپ قويدۇم. بۇلتۇردىن بۇيان، ئىككى يۈز سەكسەن توق-
كۈن چىرايىڭ سۇنۇق، خاپا. قىرىق ئىككى كۈن خۇش
ۇڭ.
— هازىر مەن قانداق كۈندە تۇرۇۋاتىمەن، بىلەملا؟
— ھەممىنى بىلىمەن، توي قىلدىڭ، قېچىپ چىقتىڭ! . . .
— مېنىڭ قېچىپ چىقىدىغانلىقىمنى بىلەمتىلە؟
— ياق. ئىچىمنى بىرنېمە يەپ، پۇخانىم ئۆرلەپ، ئۆيگە
ت كەتكۈم كەلمەي، كىچىچە كىراكەشلىك قىلاي دېگەنىدىم.
قىز بىلەن بىر يىگىتنى هېلىقى يەرگە ئەكەلگەن، ئۇلار
ىكى ئورمانلىققا كىرىپ كەتكەن، مەن ئۇلارنى ساقلاپ تۇر-
، سەن كەلدىڭ. ئاسماندىن چۈشكەندەك پەيدا بولدۇڭ. ئى-
پۇشۇپ، جىلە بولۇپ تۇرغانىدىم، بۇمۇ خۇدانىڭ تەقدىرى.
— بىردەم ئۆيۈم بار دەيلا، بىردەم يوق دەيلا، قايسى گەپلى-
راست!

— ئىككىلىسى.
— ۋىيەي، مىجەزلىرى قىزىق بولۇپ قاپتۇ سىلىنىڭ.
— تۈرمىدىن چىققاندىن كېيىن، ھەزرەتتىكى دېھقان تاغام ئىگىدارچىلىق قىلدى. يەر ئالدىم، دېھقان بولدۇم.
— خۇدايىمغا ئازابىم يەتكەن ئوخشايدۇ. ئەمدى بولغۇلۇق بولدى، خەق نېمە دېسە دېسۇن. هازىر ھۆكۈمەت تارتىۋالغان ئۆيلەرنىڭ ھەممىسىنى قايتۇرۇۋاتىدۇ. سىلىنىڭ ئۆيگىمۇ يول ماڭسىلا ھەل بولىدۇ. ئوقەتنىڭ بېشىنى تۇتسىلا، ئانچىكى ئا-دەملەر ئوقەت قىلىپ ئوبدان جاھاندارچىلىق قىلىۋاتىدۇ. توي قىلايلى! ئۇھ، خۇدا، بەرمەيدىغان بەندەڭ يوق ئىكەن.
مېھرىئاي شۇنداق دەپ مۇساجاننىڭ باغرىغا تېخىمۇ چىڭ چاپلاشتى.
— ئىسسىمايۋاتىمەن، چىڭراق يۆگىسىلە جۇۋىنى! — دېدى مېھرىئاي. مۇساجان ئۇنى ئۈنسىز هالدا تېخىمۇ چىڭ قۇچاقلى-دى. ئۇلارنىڭ تىنىقلىرى تېخىمۇ چوڭايدى، بارغانچە قاتتىق پۇشۇلدىغان تىنىقلار تۇمەن دەرياسىنىڭ بوش شىلدىرلىغان ئاۋا-زىدەك ئاڭلىنىشقا باشلىدى.
— نېمانداق گەپ قىلمايدىغاندۇر، گەپ قىلسىلا دەيمەن؟ هېلى ئۇخلاپ قالىمىز بىكار. هە راست، سۇ سوغۇقمىدۇر؟ توڭلاپ كەتمەسمىز - هە؟ ئەسكى! تويىنى قاچان قىلىمىز؟ دادام ماڭا چىش يېرىپ بىر نېمە دېمەيدۇ. ئۆگەي ئانام ئەزۋەيلىسە، ئۆيىنى تاشلاپ بېرىپ ياتىقىمغا چىقىۋالىمەن، مېنى هېچنېمە قىلالمايدۇ. گەپ قىلسىلا دەيمەن، كالىدەك پۇشۇلداپ ياتماي!
— جېنىم مېھرىئاي، مەن نېمە دېسەم بولار؟ تاغام. . . تاغامنىڭ قىزى بىلەن چېتىپ قويغان. . .
— هە؟
مېھرىئاي ئۇنى قويۇۋەتتى. هەر ئىككىسى جىمىپ قېلىش-تى. بىر كەمدە مېھرىئاي ئۆكسۈپ يىغلاشقا باشلىدى، مۇساجان

ئۇنسىز پۇشۇلداپ ياتاتتى. ئۇ چەكسىز خىجىللىق ئىچىدە قالدى. ئۇ ئەسلىدە مېھرىئاي هارۋىغا چىققاندا تونۇشلۇق بەرمەسلىككە، ئۆزىنى بىلىندۇرۇپ قويماسلىققا ئۆز - ئۆزىگە ۋەدە بەرگەنىدى. ئەمما ۋەدىسىدە تۇرماق بەك تەس بولدى، چىداپ تۇرالمىدى. . .

— يەنە كېسەل توخۇدەك شۈمشىيىپ ياتىمىغۇ؟ ئويلاپ باقسام، مەنمۇ بىر قېتىم توي قىپتىمەن. ئىككىمىز ئوخشاش بوپتۇق، تاغىلىرىنىڭ قىزىغا چىداپ خېتىنى بېرەلەملا؟

— مېھرىئاي جېنىم، ئۆزۈڭنى ئايا، سەن ماڭا تەگسەڭ بولمايدۇ، خەقنىڭ ئالدىدا يۈزۈڭ بولمايدۇ. كىچىكىمىزدە ئوخشاش بولغان بىلەن، هازىر ئوخشاشمايمىز. مېنىمۇ خەق ئورۇق ئات ئېگىز ئوقۇرغا ئېسىلدى دەيدۇ. توي قىلساق، زادى بولمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، خوتۇنۇم قوشماق ئوغۇل تۇغدى.

مۇساجاننىڭ ئاغزىدىن مۇشۇ سۆز چىقىشى بىلەنلا، مېھرىئاي ئۇنىڭ مەيدىسىدىن قاتتىق ئىتتەردى، هارۋىدىن سەكرەپ چۈشتى، بېشى قېتىپ، لوقۇلداپ ئاغرىپ كەتتى، پۇتلىرى سىيقىراپ ئاغرىدى. ئۇ چاچلىرى چۇۋۇق، پۇتى يالاڭ ئاياغ، نېپىز كالتە ئىشتاندا ئىدى، كۈندۈزى ئېرىپ، كېچىدە قېتىپ داڭگاللىشىپ، يەنە بەزى سۇ يىغىلىپ نېپىز مۇز تۇتقان شەلۋەر يەرلەرنى شالاپلىتىپ دەسسەپ، يۈزىنى تۇتقانچە يۈگۈردى.

— ئەي، مېھرىئاي، پەلتۇيىڭنى ئېلىۋال، سوغۇق تېگىپ قالىدۇ. قەيەرگە بارىسەن؟ كۆڭلىكىڭنىڭ ئايىغىدىكى داغنىمۇ بولسا يۇيۇۋەت، سەت تۇرىدۇ. . .

مېھرىئاي توختىماي يۈگۈردى. مۇساجان ئاتنىڭ بېشىنى بۇراپ ئۇنىڭ كەينىدىن قۇرۇق هارۋىنى داراڭلىتىپ هەيدەپ قوغلاپ ماڭدى. بۇ چاغدا، شەھەرنىڭ توخۇلىرى بەس - بەستە چىلىلىماقتا، ئېگىز يار بېشىدىكى مەھەللىلەرنىڭ چىراغلىرى يېنىپ، كىشىلەر ناماز بامدات ئۈچۈن تەرەتكە سۇ ئىسسىتقىلى ئوچاق - مەشلىرىگە ئوت يېقىشقانىدى.

12

ماي ئېيىنىڭ ئاخىرىدىكى سالقىن شامالدا، يۇمران يوپۇرماقلارنىڭ، مايسا، چېچەكلەرنىڭ، ياپۇزلارنىڭ پۇرىقىنى، مەست بولۇپ بىر - بىرىنى قوغلاپ سايرىشىپ يۈرگەن قۇشلارنىڭ چاڭقىلداپ سايراشقان ئاۋازىنى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئوچۇق دېرىزىدىن كۆرگىلى، ئاڭلىغىلى، پۇرىغىلى بولىدۇ.

مېھرىئاي ئوچۇق دېرىزىدىن يىراقتىراق كۆرۈنۈپ تۇرغان باغلارغا، ياشىرىپ تۇرغان بۇغداي مايسىلىرىغا، دولىسىغا كەتمەن سېلىۋېلىپ بۇغدايلىقتا يۈرگەن دېھقانغا تىكىلىپ قاراپ قالغانىدى. دېھقاننىڭ كەينىدىن بولجا قۇيرۇقىنى تاشلىۋېتىپ بىر چۈپۈرلۈق سېرىق ئىت ئەگىشىپ يۈرگەنىدى. مېھرىئاينىڭ كۆزلىرى ئاشۇ يەردە بولغىنى بىلەن، كۆزى ئۇلارنى كۆرمەيۋاتقانىدى. ئۇ مۇرىسىگە يېيىلغان قوڭۇر چاچلىرىنى بۇدۇر قىلىۋالغان بولۇپ، چاچلىرى پارقىراق ئىدى. چىرايى تاتىراڭغۇ ھەم ئورۇقلاپ قالغان، كۆزىنىڭ ئەتراپىغا چۈشكەن ئىنچىكە قورۇقلار بىلەن مەڭزى، قاڭشىرىغا چۈشكەن سۇس داغنى ئۇپا بىلەن باسۇرغانىدى. ئازادە ئىشخانىدا، ئۇنىڭ يان تەرىپىدە، قىرىق ياشلارغا بېرىپ قالغان، قارا ياپىلاق يۈزىنى تەكشى ساقال باسقان، پاكار ھەم ۋىجىك يەنە بىر دوختۇر — تەلئەت دۈمچىيىپ ئولتۇرۇپ مىكروسكوپتا قان ئەۋرىشكىسىنى تەكشۈرمەكتە ئىدى. ئۇنىڭ موزاي كۆزى پات - پات مېھرىئايغا تىكىلىپ قوياتتى، ئاندىن ئۆزىچە خۇدۇكسىرەپ، ئارقىسىدىكى ئىشىككە قاراپ، يەنە مېھرىئايغا تىكىلەتتى:

— مېھرىئاي، نېمانچە سۇنۇپ ئولتۇرۇپ كېتىلا؟ ئۇنچىۋالا غەمگە پېتىپ ئولتۇرۇپ كەتمىسىلە! . . .

مېھرىئاي تەلئەتكە بۇرۇلۇپ سۇس كۈلۈمسىرىدى. ئۇنىڭ

تاتارغان چىرايى ۋىللىدە قىزاردى.

— تەلئەت ئاكا، كۆزلىرىگە سۇنۇپ كۆرۈنۈۋاتىمەنمۇ؟ مەن نەدە غەمكىن؟ بىكاردىن - بىكارغا كۇلۇپ ئولتۇرغىلى بولمايدۇ - دە!

— ياق، مەندىن يوشۇرمىسىلا، مېنى زاڭلىق قىلسىلىمۇ، تىللىسىلىمۇ، نېمە قىلسىلا، نېمە دېسىلە مەيلى، مەن سىلىگە. . .

— تەلئەت ئاكا، بۇنداق گەپنى ھەرگىز قىلمىسىلا! مەن سىلىنىڭ سىڭىللىرىدەك ئادەم، بەلكى قىزلىرى دېسەممۇ بولىدۇ. كۆڭۈللىرىگە كەلمىسۇن، ساقاللىرىنى سىيلىۋېتىپ، ئۆيلىرىنى، تۆت باللىرىنى، باللىرىنىڭ ئانىسىنى ئويلىسىلا. مەن ھەرقانچە تاشلاندۇق بولساممۇ، ماڭىمۇ دېمەتلىكىمدىن بىرى چىقار، — مېھرىئاي شۇنداق دەپلا، ئالدىدىكى شىرەگە بېشىنى قويۇپ يىغلاپ كەتتى. يىغلاپ تۇرۇپ دېدى، — ياكى بولمىسا ئۆلەرمەن! . . .

— ئوبدان مېھرىئاي، مېنىڭ دەردىمنى چۈشەنسىلە، مەن تۆت بالامنى دەپ مۇشۇ كۇنگىچە زەردىگۈش بولۇپ ئىچىمگە تىنىپ كەلدىم. قارىسىلا، مەن ئۆز ۋاقتىدا خېلى چىرايلىق، كېلىشكەن يىگىت ئىدىم. ھالا بۇگۇنكى كۇندە نېمىشقا مۇشۇنداق قۇرۇق قاقشال، سەت بىر پىيەنچۇك بولۇپ قالدىم؟ نېمىشقا ھاراقكەش، بەڭگى بولۇپ قالدىم؟ ئاشۇ ئازازۇل، ئايىغى قۇرغاق شەققى خوتۇننىڭ دەردىدىن ئەمەسمۇ! مېنىڭ خەقتىن ئاڭلىغانلىرىم، كۆرگەنلىرىم ئازمۇ؟ مانا بولدى، ئۆزلىرى كۆردىلە، ئاخىر نېمە بولدى؟ بۇزۇق خوتۇننىڭ ئاقىۋىتى ئاشۇنداق بولدى. ئۇ تېخى بويىنىغا ئالماي يۇرىدۇ، نېمە بولسا بولسۇن، ئەمدى ئۇنىڭ بىلەن ھەرگىز بىر ئۆيگە كىرمەيمەن. ئۆينى تاشلاپ چىقتىم، مۇشۇ چىققىنىم ھېساب. ھەممىنى بەردىم. باللارنىڭ چوڭى ئوتتۇرا مەكتەپكە چىقتى. تېخى ئۇ خوتۇن بۇزۇقچىلىقتىن قالمىسا، مېنى شۇنداق بوزەك قىلسا بولامدۇ؟ ئويلاپ باقسىلا، ئۇ مېنى ئەر قاتارىدا كۆرمەيدۇ، ھازىر تېخى تېنىۋالدى، مانا كۆردىلىمۇ!

تەلئەت ئۆپكىدەك ئېسىلغان ھالدا، مەيدىسى، بېقىنى، دۇمبىسىنى ئېچىپ:

— مانا قارىسىلا دەيمەن، مۇشۇ كۆك، كالتەك، تېپىك ئىزلىرى پاكىت. ئۆزىنىڭ ئىنىسىدەك بىر ياش لۈكچەك بىلەن ياتقان يېرىگە كىرىپ قالدىم. لۈكچەك مەندىن كۈچلۈك، قاۋۇل بولغاندىكىن، مېنىڭ كۈچۈم يەتمىدى. مېنى ئۇرۇپ يىقىتىپ قويۇپ، قېچىپ چىقىپ كەتتى. مۇشۇنداق بوزەك قىلسا بولامدۇ؟ مەن تۇتالمىغاندىن كېيىن، ئۇ تېنىۋالدى. مەيلى تېنىۋالسىمۇ مەن ئەمدى ئۇنى خوتۇن قىلمايمەن. مەيلى، تۆت بالىنىڭ رىزقىنى خۇدا بېرەر. بىلمەيدۇ دېمىسىلە، ئىككىمىزنىڭ بېشىغا كەلگەن كۇن ئوخشىشىپ كېتىدۇ. ئەگەر مەن سىلىنى دەپ مۇشۇنداق تۇرمىغان بولسام، ئاللىقاچان ئۆلۈپ تۈگەيتتىم. مېنى نائۇمىد قويمىسىلا، سىلى نېمە دېسىلە شۇنى قىلىمەن. سىلىنىڭ خىزمەتلىرىنى قىلىمەن. مېنى پەقەت ياراتسىلا، مەن ئۆمۈر بويى سىلىنىڭ قۇللىرى بولىمەن. ئەگەر سىلىمۇ مېنىڭ ئاجىز يۈرىكىمنى ئازابلىسىلا، مېنىڭ ئەمدى بۇ دەردكە چىدىغۇچىلىكىم، ئۇنى كۆتۈرۈپ ياشىغۇچىلىكىم قالمىدى. مېنىڭ بۇ دۇنيادا تارتىشقۇدەك ھېچنېمەم يوق. مەن ئۆلۈپ كەتسەم ھېچكىممۇ يادىغا ئېلىپ قويمايدۇ. بەك چۈشكۈنلىشىپ كەتتىم. ئۆلۈم كۆزۈمگە كۆرۈنۈپلا تۇرىدۇ. پەقەت سىلىنى دەپ، سىلىگە تەلمۈرۈپ، سىلىدىن كۆڭلۈم سۇ ئىچكەندەك بولۇپ، سىلىدىن ئۈمىد كۈتۈپ كېلىۋاتىمەن. . . ماڭا سىلىنىڭ بولسىمۇ ئىچلىرى ئاغرىسۇن.

مېھرىئاي ئورنىدىن دەس تۇرۇپ ئىشىككە قاراپ ماڭدى. ئۇنىڭ ئالدىنى تەلئەت توسۇۋالدى. ئۇنىڭ قىزارغان، ئولتۇرۇشاڭغۇ كۆزلىرىدىن ئاققان ياش ئۆسۈپ قالغان يېرىك ساقاللىرى

ئارىسىدا تارقىلىپ كېتىۋاتقانىدى. ئۇنىڭ بوينىنى قىسىپ، قىغ-
چىنىڭ ئارىسىدەك قوللىرىنى يېرىم سوزۇپ، بىچارە يېتىمدەك
بوينىنى قىسىپ تۇرۇشلىرى مېھرىئاينىڭ قەلبىنى چۇلغىغان
غەزەپنى بىردىنلا قاتتىق ئىچ ئاغرىتىشقا ئۆزگەرتىۋەتتى. ئۇنىڭ
ۋۇجۇدىنى ئېچىنىش، تىترەك باستى. قاتتىق يىغا قاپساپ كەل-
دى.

— ماڭا قارىسىلا، مەن مۇشۇ گېپىمنى دېيىشكە پېتىنال-
ماي، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى ئىچىمنى قانچىلىك بىر نەرسە يېگەن-
لىكىنى بىلەملا؟ مېنى بۇنداق نائۇمىد قىلمىسىلا! كۆڭۈللىرىگە
كىرىپ چىقسام، سىلىمۇ جاندىن جاق تويدىلا، مەن شۇڭا يۈر-
كىمدىكى گېپىمنى دېيەلىدىم. سىلى ئۆزلىرىنى تۈگەشتۈرسىلە،
مەنمۇ تۈگىشىمەن. مەن ئۈچۈن بولسىمۇ، قورساقلىرىدىكى جان
ئۈچۈن بولسىمۇ ياشىسىلا. مانا مەن ئۇنىڭغا دادا بولاي! ئۆز
پۇشتىمدىن تامغان دەپ بىلەي. . .

— ھە! — مېھرىئاي چۆچۈپ ئىچىگە تارتىۋەتتى. ئۇ قور-
سىقىدىكىنى ئىنس - جىن بىلمەيدۇ دەپ ئويلىغانىدى. ئۇ ئاشۇ
كېچىدە تومەن بويىدا ئۆزىنى مۇساجانغا تاپشۇرۇپ، قورسىقىد…
كىنگە ئېرىشكەنىدى. دادىسى ئۇنى ھېچقانداق ئەيىبلىمىدى. پە-
قەت بىردەم ئۈنسىز قاراپ تۇرغاندىن كېيىن: «دىلىڭىز ئازا-
يېدى قىزىم، مەن ئالدىڭىزدا گۇناھكار، خالىغىنىڭىزنى قىل…
قاچان، كىمگە دېسىڭىز، شۇ چاغدا تويۇڭىزنى قىلىپ قويىمە…
دېگەنىدى. مېھرىئاي شۇ چاغدا دادىسىغا ئۆزىنى ئېتىپ قاتتىق
يىغلاپ كەتكەنىدى. ئۆگەي ئانىسى ياكى ئاق، ياكى كۆك
گەپ قىلمىدى. ئۇ، شۇنىڭدىن بۇيان دوختۇرخانىدا ياتاق…
ياتتى. كۈندە چۈشتە چوڭ ئۆيگە كىرىپ، دادىسى بىلە…
داستىخاندا ئولتۇرۇپ تاماق يېدى. ئۇ ھامىلدار بولغىنى…
گەندىن كېيىن چۆچۈدى، ئەمما بىرخىل ئىسسىق كۆڭ…
ھېچقانداق ھەرىكەت قىلدۇرمىدى. بالىنى چۈشۈرۈۋېتىشنى…

ئويلاپ، ساراڭ، سەپرا بولۇپ كەتكەن چاغلىرىمۇ بولدى، ئەمما
ئۇنى ئالدۇرۇۋېتىش، چۈشۈرۈۋېتىشكە پەقەت كۆڭلى ئۇنىمىدى.
بالىنى تۇغسا، بېشىغا قانداق كۈنلەر كېلىدىغانلىقى كۆڭلىگە بەش
قولدەك ئايان بولۇپ تۇرسىمۇ، لېكىن بالىغا چېقىلغۇسى كەلمە-
دى. دائىم بالىسىنى قولىغا ئېلىپ قانداقلىقىنى كۆرۈپ باققۇ-
سى، ئەركىلەتكۈسى، قۇچىقىغا ئېلىپ ئېمىتكۈسى، باغرىغا
ئەگىرىپ ئويناتقۇسى كېلىپ تۇردى. ھەتتا چۈشەپمۇ قالدى.
بالىنى بىردەم مۇساجانغا، بىردەم ئۆزىگە ئوخشىتىپ، ئۇنىڭ
ھەرخىل كىيىملىرىنى تاللاپ كەتتى. بالا باققۇچى ئىزدىدى.
يۆگەك، هارۋا، تاپانچا، قورچاق دېگەنلەر ئۇنىڭ كۆز ئالدىدا
ئەگىپ قالدى. . .

مانا ئەمدى ۋاقىت ئاز قالغانسېرى دەسلەپ كۆڭلىگە بەش
قولدەك ئايان بولغان بالا تۇغسا بېشىغا كېلىدىغان كۈلپەتلەر
ئۇنىڭغا تازا قورقۇنچلۇق بولۇپ تۇيۇلۇپ كەتتى. راستىنلا بەك
قورقۇنچلۇق ئىش. بۇنىڭدىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسى پەقەت ئۆ-
لۈم. ئۇيان ئويلاپ، بۇيان ئويلاپ، ئاخىر ئۇ مانا مۇشۇ چارىنى
تاللاپ، بۈگۈن مانا شۇلارنى خىيال قىلىپ ئولتۇرغانىدى.

— ئەگەر ماقۇل دېسىلە، ئىككى جانىنى، ئۆزلىرىنى قوشقاندا
ئۈچ جانىنى قۇتۇلدۇرغان بولسىلا. بۇنداق بىئەجەل ئۆلۈم دىنى-
…نىمۇ بەك يامان گۇناھ ھېسابلىنىدۇ. ئۇ دۇنيادا پەقەت ياخ-
…لىق يوق دەيدىكەن. بۇنىڭغا ئىشىنەملا ـ ئىشەنمەملا مەيلى.
…ما ھەر ھالدا بۇنداق قىلسىلا، پەقەت ئوبدان بولمايدۇ. مەن
…ا دادا، سىلىنىڭ سادىق چاكارلىرى، قۇللىرى بولاي، مېنى
…مغا يەتكۈزسىلە، ئۆمرۈمنىڭ يېرىمى دەرد ـ ئەلەمدە ئۆت-
…بۇنىڭدىن كېيىن خۇشال، بەختلىك ئۆتسە نېمە بولىدۇ؟
… نېمە كېتىدۇ؟ قورساقتىكى بىگۇناھ جاننى بەكرەك
…سىلا! . . .

دەل شۇ سۆزنى كۈتۈپ تۇرغاندەك، بالا قاتتىق تەۋرىدى.

— ياﺋاللا، تەلئەت ئاكا، مېنى ئېرىنىۋەتتىڭىزمۇ؟ ئاخىر مېنى يەڭدىڭىز! — ئۇ تەلئەتكە تاشلاندى. تەلئەت ئۆزىدىن ئېگىز، ئۇستىخانلىق ياش قىزنى ئەسەبىيلىك بىلەن سۆيۈپ كەتتى.

— ئاخىر يۈرىكىمنى چۈشەندىڭىز، مېھرىئاي، — دېيەلىدى ئۇ تىترىگەن ئاۋاز بىلەن. بۇ چاغدا مېھرىئاينىڭ پۈتۈن ئەس - يادى قورسىقىدىكى بالىدا قالغانىدى. يۈز، بويۇنلىرىغا سۈركەلگەن يىرىك ساقالدىن بىردىنلا ئۆزىنى مۇساجان قۇچىقىغا ئالغاندەك ھېسسىياتتا بولۇپ، ئىللىق بىر سېزىم غىللىدە قىلىپ، تەنلىرى بوشىشىپ كەتكەندەك بولدى.

13

ئاق خالات كىيىپ ئالدىغا سەل دۈمچەيگەن مېھرىئاي ئامبۇ لاتورىيە كارىدورىدا تېز - تېز ماڭدى. كىرىدىغان يېرىنى تاپا مىغان كېسەللەر پات - پات ئۇنىڭ ئالدىنى توسۇپ سورىدە ئۇ ئىللىق كۈلۈمسىرەپ، ئۇلارنىڭ قولىدىكى قەغەزگە قاراشتۇرۇپلا، كىرىدىغان يەرلىرىنى دەپ بېرىپ ماڭدى. چىرايىنى قورۇق باسقان، تازا تولۇپ سەمرىپ، تېخىمۇ گۈ ئوتتۇرا ياشلىق چوكان بولغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ ئۇماقلىقىغا قوشۇلۇپ بىرخىل يېقىمسىز قېرىلىق چىقىپ تۇ دەك قىلىدۇ. بۇ بەلكى ئۇنىڭ روھىغا سىڭىپ كىرگەن، ئۆزىگە ئەر بولغۇچى قېرى ئادەمدىن ئۇنىڭغا سىڭىشكەن نەرسە بولسا كېرەك. ئۇنىڭ كۆڭلى سۇ ئىچكەن كۆڭۈل ئىدى. ئۇنىڭ نۇرى خۇنۇكلەشكەن شەھلا كۆزلىرىدىن بۇ ئىشلارغا پەرۋايى پەلەك بولۇپ، تەقدىرگە تىز پۈككەنلىكى مانا مەن دەپ چىقىپ تۇراتتى.

ئۇ بىر ئىشخانىنىڭ ئالدىغا كېلىپ، ئىشىككە قولىنى ئۇزىتىپ بولۇپ تۇرۇپ قالدى. ئىشخانىدىن چىقىۋاتقان ئاۋاز ئۇنى توختىتىپ قويغانىدى:

— بىر خۇش بولاي، ئوبدان خۇشگۈل، ماقۇل دېسىلە، ئەگەر بۇنداق جاھىللىق قىلسىلا، مېنىڭ چوقۇم يۈرىكىم يېرىلىپ ئۆلۈشۈم تۇرغان گەپ! . . .

— ياق، جېنىم تەلئەت ئاكا، مېنى خىجىل قىلمىسىلا، مەن مېھرىئاي ئاچام بىلەن بىر يەردە ئىشلەپ تۇرۇپ بۇنداق قىلسام، تۇزكورلۇق قىلمايمەنمۇ؟ بۇ پەقەت قاملاشمىغان ئىش. مەن سىلىنىڭ قىزلىرىدەك تۇرسام! . . .

— جېنىم خۇشگۈل، سىلى بىلمەيلا، مېھرىئاي مېنى ئېرى قاتارىدا كۆرمەيدۇ، ئېرىدەك بىلمەيدۇ. مېنى قېرى دەپ ياراتمايدۇ. يولدا ماڭسا، ماڭا ياكى ئالدىدا يىراق مېڭىشنى، ياكى كەينىمدە يىراق مېڭىشنى دەيدۇ، كىنو، تىياتىرغا مەن بىلەن بارمايدۇ، مەن بارسام، ئۇ بارمايدۇ. ئۇ، باشقىلارنىڭ ئالدىدا منى ئېرىم دېيىشتىن نومۇس قىلىدۇ. مېنى قېرى كۆرۈپ ...لار بىلەن. . .

— ياق تەلئەت ئاكا، بەك ئاشۇرۇۋەتتىلە، قېرىلىقلىرى مېھرىئاي ئاچامدىن ساق يىگىرمە ئىككى ياش چوڭ ى مېھرىئاي ئاچام سىلىنى ئۇنداق كۆرگەن بولسا، سىلىگە ...ۇندەك ئۇچ بالا تۇغۇپ بەرمىگەن بولاتتى، ئاللىقاچان سىلىنى ...لمىغان بولاتتى. ئۇ شۇنداق چىرايلىق، ھەرقانداق يىگىتكە سە جان دەپ ئالىدۇ. ئۇ بەك ئاق كۆڭۈل، پەزىلەتلىك ئايال. بىز ھەممىمىز ئۇنى ھۆرمەتلەيمىز، بەك غورۇرلۇق. ئۆز ئاياللىرىنى چۈشەنمەيدىكەنلا، ئۇ ئۇنداق شاللاق ئاياللاردىن ئەمەس. ئۇنىڭ شۇنچە چىراي، ئەخلاق بىلەن سىلىدەك ئۆزىدىن چوڭ ئادەمگە تېگىپ قالغىنىغا بىزمۇ ھەيران!

— ئۇنى مەن ئۆلۈم گىردابىدىن قۇتۇلدۇرۇپ قالغان. شۇڭا ماڭا تەگكەن، شۇڭا ئۆلمەي قالغان. . . بولدى، بۇنى دەپ ۋاقىتنى ئۆتكۈزمەيلى. ئۇ پەقەت ئۇچ بالامغا ئانا بولۇپ، ماڭا خوتۇنلۇق بۇرچىنى ئادا قىلسىلا بولدى، مەن پەقەت بولالمىدىم،

كەلسىلە، مۇشۇ بىر قېتىم، بۇنىڭدىن كېيىن ھەرگىز...

— ۋاي ئۇنداق قىلمىسىلا، سەت تۇرىدۇ، ھېلى ۋارقىرايمەن، بىر كىم كېلىپ قالىدۇ، ئەنە بىرى كېلىپ قالدى، قويۇۋەتسىلە، قانداق قېلىن ئادەم ماۋۇ، يۈز - خاتىرە قىلغاننى بىلمەيدىغان؟

مېھرىئاي يۈزلىرى قىزارغان ھالدا ئىشىكنى قاتتىقراق ئىككى چېكىپلا كىردى. تەلئەت خۇشگۈلگە چاپلىشىۋېلىپ، يۈزىنى ئەپقاچسا كارنىيىغا، كۆكسىگە سۆيۈپ، ئۇنىڭغا ئېسىلىۋالغانىدى. ئىشىك ئېچىلىشى بىلەنلا، ئۇ قاتتىق ھودۇقۇپ خۇشگۈلنى قويۇۋېتىپ، قېتىپ تۇرۇپلا قالدى. ھەر ئىككىسى تامدەك تاتىرىپ كەتتى. خۇشگۈل ئىزا تارتقىنىدىن، قورققىنىدىن غالىلداپ تىترەپ، پاڭىدە يىغلىۋەتتى. مېھرىئاي بېرىپ، خۇشگۈلنىڭ چۇۋۇلغان چاچلىرىنى تۈزەشتۈردى.

— سىزدە گۇناھ يوق سىڭلىم، توغرا قىلدىڭىز، بۇ ئادەم ئۆز ۋاقتىدا بۇرۇنقى خوتۇنى ئۈستىدىن داتلاپ ماڭىمۇ شۇنداق قىلغان... سىز مەندىن ئەقىللىق ئىكەنسىز.

خۇشگۈل مېھرىئاينى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى.

— رەھمەت ئوبدان ئاچا، جاھاندا سىلىدەك كەڭ قورساق ئايال بارمۇ! مۇشۇنداق ئادەم بىلەن قانداقمۇ بىر ئۆيدە تۇرغانلا، جېنىم ئاچا؟ ئىتنىڭ ئۆزى ئىكەنغۇ!

— بولدى يىغلىماڭ سىڭلىم! قانداق قىلىمەن؟ پېشانەمگە پۈتۈلگىنى شۇ تۇرسا! خۇدانىڭ ماڭا قىلغان سوۋغىسى... تارتماققا ئامال يوق...

— سىلىدىن باشقا ئادەم بولسا ماڭا نېمە كۈن كۆرسىتەتتى!...

خۇشگۈل تېخىمۇ ئېسەدەپ يىغلاپ كەتتى.

— تەلئەت! سىلىگە تېلېفون كەپتىكەن، — دېدى مېھرىئاي تەبەسسۇم بىلەن. چەكچىيىپ تۇرۇپ قالغان تەلئەت چۆچۈپ

— ھە، نېمە؟ ھە، نېمىدىن؟ كىمدىن؟ — دېدى بىردىنلا

چۆچۈپ، ئۆزىگە كېلىپ كۈلۈشكە زورۇقۇپ.

— ئېتىنى سورىماپتىمەن، بىر ئايالدىن كەپتۇ.

تەلئەتنىڭ ئاق ساقال بېسىپ كەتكەن گۆشلۈك يۈزى ياللىدە قىزىرىپ تېخىمۇ تەمتىرەپ كەتتى. مېھرىئاينىڭ كۆكسىگە بېشىنى قويۇۋېلىپ ئۆكسۈپ يىغلاۋاتقان خۇشگۈلمۇ دەرھال بېشىنى كۆتۈرۈپ بىر مېھرىئايغا، بىر تەلئەتكە قاراپ:

— جېنىم مېھرىئاي ئاچا، سىلى ھېلىمۇ مۇشۇنداق تۇرۇپلا! — دەپلا ئاۋازىنى تېخىمۇ قويۇۋېتىپ مېھرىئاينى قۇچاقلاپ يىغلاپ كەتتى.

1987 - يىل 30 - نويابىر. قەشقەر.

编辑:库尔班·巴拉提
责任编辑:阿不都肉苏里·吾买尔
封面设计:加拉里丁·巴合拉木

0908—7620187

艾合塔木·吾买尔中篇小说选(维吾尔文)

新疆人民出版社出版
(乌鲁木齐市解放南路 348 号　邮政编码:830001)
新疆新华书店发行
乌鲁木齐八家户彩印厂印刷
850×1168 毫米　1/32 开本　14.875 印张 2 插页
1999 年 5 月第 1 版　1999 年 5 月第 1 次印刷
印数:1—3000

ISBN7—228—05212—9/I·1930　定价:28.00 元